

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний
університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

За редакцією В. А. Дерія
Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 15
№ 1

Тернопіль
2014

Економічний аналіз

Том 15. № 1.

2014 рік

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету, протокол № 7 від 29 квітня 2014 р.

Рекомендовано рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету до поширення через мережу Інтернет, протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:

Тернопільський національний економічний університет

Виходить чотири рази на рік

Заснований у червні 2007 року

Збірник входить до переліку наукових фахових видань Вищої атестаційної комісії України у галузі економічних наук

(Постанова ВАК України № 1-05/4 від 14.10.2009 р.)

Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах WorldCat, Google Scholar, ResearchBible.

Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 15. – № 1. – 292 с. – ISSN 1993-0259. – ISSN 2219-4649.

Збірник наукових праць „Економічний аналіз” містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор

Дерій В. А., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Заступник головного редактора

Ярошук О. В., к. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Почесний головний редактор

Шкарабан С. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Абуселідзе Г. Д., д. е. н., проф., Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Длугопольський О. В., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Гуцал І. С., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Задорожний З. -М. В., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крупка Я. Д., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Крик Барбара, д. габ., проф., Щецинський університет (Республіка Польща)

Крисоватий А. І., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Лазаришина І. Д., д. е. н., проф., Національний університет водного господарства та природокористування (Україна)

Мартинюк В. П., д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Мних Є. В., д. е. н., проф., Київський національний торговельно-економічний університет (Україна)

Монастирський Г. Л., д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет (Україна)

Панков Д. О., д. е. н., проф., Білоруський державний економічний університет (Республіка Білорусь)

Предеус Н. В., д. е. н., доц., Саратовський державний соціально-економічний університет (Російська Федерація)

Рудницький В. С., д. е. н., проф., Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (Україна)

Сковронська Агнешка, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Чая Станіслав, д. габ., проф., Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Літературний редактор

Руденко М. І., к. філол. н., доц.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://econa.org.ua/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/index.html

<http://www.library.tneu.edu.ua/>

ISSN 1993-0259 (Print)

ISSN 2219-4649 (Online)

© Тернопільський національний економічний університет, 2014

© «Економічний аналіз», 2014

© Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2014

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 19228-9028ПП від 13 липня 2012 р.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

Абрамова Ірина Олександрівна Аналіз соціально-економічного розвитку регіонів України на предмет кризовості	6
Ажаман Ірина Анатоліївна Сучасні напрями розвитку будівництва виробничої інфраструктури в сільській місцевості України	16
Афанасьєва Марія Григорівна Методичні підходи до комплексної інтегрованої оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях	22
Ботвіна Наталія Олександрівна Методологічні дослідження фінансової політики забезпечення продовольчої безпеки держави	30
Бутенко Наталія Василівна Підвищення конкурентоспроможності національної економіки на засадах партнерства	36
Длугопольський Олександр Володимирович Підходи до оцінки ефективності функціонування суспільного сектору економіки	43
Дячук Олександр Анатолійович, Подолець Роман Здиславович, Серебренніков Богдан Сергійович, Зеленюк Тетяна Анатоліївна Ефективність і екологічність використання енергетичних ресурсів у світі та Україні	59
Звонар Віктор Павлович Імітація корпоративної соціальної відповідальності в Україні: аналіз проблеми і стратегія подолання	76
Капустян Володимир Омелянович, Чепелев Максим Григорович Економіко-математичне моделювання наслідків енергетичних субсидій: принцип адекватності	86
Кібальник Любов Олександрівна Роль генези ТНК у геоелектронічних трансформаціях	101

Ляшок Ярослав Александрович, Бражникова Лариса Николаевна Анализ факторов влияния на обеспечение жизнедеятельности населения: мезоуровень	109
Матвієнко Роман Олександрович Методологічні засади формування та функціонування регіональних господарських систем у єдиному економічному просторі	118
Наденко Ілона Сергіївна Інструментарій управління маркетинговим потенціалом регіону	128
Оленцевич Наталія Володимирівна, Ковальова Олена Володимирівна Державно-приватне партнерство у розвинених країнах світу: досвід для України	134
Письменний Олександр Анатолійович Аналіз ринку міжнародного туризму України	144
Стахів Ярослав Петрович, Дивак Микола Петрович, Кушнір Оксана Климівна Теоретичні основи моделювання економічних збитків докільню внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту із застосуванням інтервального різницевого оператора	154
Тур Олександр Миколайович, Мамчук Ірина Валентинівна Методичні підходи до еколого-економічного аналізу еластичності ВВП за антропогенним навантаженням	165
Химченко Андрей Николаевич, Соляник Ольга Юрьевна Проблемы промышленного производства Украины и его влияние на экономическую безопасность государства	171
Чикало Інна Василівна Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки як цільова функція економічної безпеки підприємництва	179
Шкапяк Олександр Іванович Критерії і параметри раціональної моделі фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні	189
Штойко Радислав Романович Науково-технічні та соціально-економічні детермінанти сучасної трансформації фінансових інститутів глобальної економіки	203
Яремко Зоряна Михайлівна Підходи до оцінки впливу інформаційних і комунікаційних технологій на соціально-економічний розвиток	216

Яців Ігор Богданович, Яців Світлана Федорівна Оцінка варіації рівня економічної доступності продовольства	228
---	------------

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Гузь Марина Михайлівна Зобов'язання банківського сектору в структурі валового зовнішнього боргу України	237
---	------------

Данілова Людмила Іванівна, Савочка Віталій Вікторович Стрес-тестування в системі ризик-менеджменту банку	244
--	------------

Іваній Катерина Олегівна Проблеми і наслідки впровадження Базеля III в діяльності зарубіжних банків	253
---	------------

Карчева Ірина Яківна Підходи до оцінки ефективності систем дистанційного банківського обслуговування	259
--	------------

Корнійчук Галина В'ячеславівна Управління фінансовими ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань	268
---	------------

Матлага Лілія Олегівна, Васирина Павло Васильович Проблеми та тенденції розвитку депозитної політики банківських установ України	274
--	------------

Якушева Олександра Вадимівна Конкуренція на ринку банківських послуг як мотив інноваційної діяльності банків	284
--	------------

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

УДК 332

Ірина Олександрівна АБРАМОВА

асистент кафедри менеджменту та маркетингу,
Луцький національний технічний університет
вул. Львівська, 75, м., Луцьк, Волинська обл., 43018, Україна
E-mail: Iruska1987@rambler.ru
Телефон: +380934522513

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ПРЕДМЕТ КРИЗОВОСТІ

Абрамова, І. О. Аналіз соціально-економічного розвитку регіонів України на предмет кризовості [Текст] / Ірина Олександрівна Абрамова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 6-15. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Проблема аналізу соціально-економічного розвитку регіонів постійно знаходиться в центрі уваги теорії і практики регіонального управління. Однак, у сучасних кризових умовах вона набула особливої значимості, оскільки кризові умови господарювання вимагають формування ефективних і дієвих механізмів управління складними територіальними системами, які б, базуючись на новітніх наукових досягненнях, дозволяли ефективно вирішувати актуальні проблеми подолання кризи з мінімальними негативними соціальними та економічними наслідками, а також сприяли попередженню виникнення кризи на мезорівні.

Мета. Метою статті є аналіз соціально-економічного розвитку регіонів України на предмет кризовості як елемента попередження виникнення кризи на мезорівні, а також виявлення основних причин виникнення кризових явищ економічного та соціального розвитку та пропозиції стосовно підвищення ефективності антикризового менеджменту превентивного характеру.

Метод (методологія). Серед основних методів, які використані у процесі аналітичного дослідження слід виділити наступні: аналізу та порівняння – для встановлення структури та набору первинних показників для аналізу та оцінки соціально-економічного розвитку регіону; економіко-статистичні методи – для обробки статистичних даних при оцінці аналізу соціально-економічного розвитку регіонів України на предмет кризовості; стратегічного аналізу – для ідентифікації та позиціонування регіонів за рівнем кризи.

Результати. Таким чином, у статті проаналізовано соціально-економічний розвиток регіонів України на предмет виявлення кризовості регіонів з позиції превентивного антикризового менеджменту соціально-економічного розвитку регіону, виявлено основні причини виникнення кризових явищ економічного та соціального розвитку, обґрунтовані можливі шляхи зменшення негативного впливу на соціально-економічний розвитку регіонів України.

Ключові слова: криза; соціально-економічний розвиток; регіон; кризовість; кризові явища; економіка; антикризовий менеджмент; превентивне антикризове управління.

Ірина Александровна АБРАМОВА

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ НА ПРЕДМЕТ КРИЗИСА

Аннотация

Введение. Проблема анализа социально-экономического развития регионов постоянно находится в центре внимания теории и практики регионального управления. Однако, в современных кризисных условиях она приобрела особую значимость, поскольку кризисные условия хозяйствования требуют формирования эффективных и действенных механизмов управления сложными территориальными

© Ірина Олександрівна Абрамова, 2014

системами, которые, основываясь на новейших научных достижениях, позволяли эффективно решать актуальные проблемы преодоления кризиса с минимальными негативными социальными и экономическими последствиями, а также способствовали предупреждению возникновения кризиса на мезоуровне.

Цель. Целью статьи является анализ социально-экономического развития регионов Украины на предмет кризисной как элемента предупреждения возникновения кризиса на мезоуровне, а также выявление основных причин возникновения кризисных явлений экономического и социального развития и предложения по повышению эффективности антикризисного менеджмента превентивного характера.

Метод (методология). Среди основных методов, которые использованы в процессе аналитического исследования следует выделить следующие: анализа и сравнения – для установления структуры и набора первичных показателей для анализа и оценки социально-экономического развития региона, экономико-статистические методы – для обработки статистических данных при оценке анализа социально-экономического развития регионов Украины на предмет кризисной; стратегического анализа – для идентификации и позиционирования регионов по уровню кризиса.

Результаты. Таким образом, в статье проанализированы социально-экономическое развитие регионов Украины на предмет выявления кризисной регионов с позиции превентивного антикризисного менеджмента социально – экономического развития региона, выявлены основные причины возникновения кризисных явлений экономического и социального развития, обоснованы возможные пути уменьшения негативного влияния на социально-экономическое развитие регионов Украины.

Ключевые слова: кризис; социально-экономическое развитие; регион; кризисность; кризисные явления; экономика; антикризисный менеджмент, превентивное антикризисное управление.

Iryna Oleksandrivna ABRAMOVA

Assistant of the Department of Management and Marketing,
Lutsk National Technical University
Lviv str., 75, Lutsk, Volyn region, 43018, Ukraine
E-mail: Iruska1987@rambler.ru
Phone: +380934522513

ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE IN THE CRISIS

Abstract

Introduction. Problem of the analysis of the socio-economic development of regions is constantly in the focus of regional management theory and practice. However, in the current crisis conditions it has become particularly important as the crisis economic conditions require the development of effective and efficient mechanisms for managing complex territorial systems. Having been based on the latest scientific achievements they effectively addressed urgent problems of overcoming the crisis with minimum negative social and economic consequences, and also helped to prevent a crisis at the meso level.

Purpose. The aim of the article is to analyze the socio-economic development of regions of Ukraine for crisis prevention as an element of a crisis at the meso level; to identify the core causes of the crisis of economic and social development; to develop the proposals for improving preventive crisis management.

Method (methodology). The main methods that are used for the analytical study can be divided into the following: analysis and comparison (for establishing a structure and a set of primary indicators for the analysis and evaluation of socio-economic development of the region), the economic and statistical methods (for processing of statistical data analysis in the evaluation of the socio-economic development of regions of Ukraine for the crisis; strategic analysis (for identifying and ranking the regions in terms of the crisis).

Results. The article analyzes the socio-economic development of regions of Ukraine in order to identify regions of the crisis from the perspective of preventive crisis management of socio-economic development of the region. The main reasons of the crisis of economic and social development are identified. The possible ways to reduce the negative impact on the socio-economic development of regions of Ukraine are justified.

Keywords: crisis; socio-economic development; region; economy; crisis management, preventive crisis management.

JEL classification: R11, R12, R58

Вступ

Сучасний стан економіки країни характеризується наявністю великої кількості серйозних проблем. Криза сьогодні прозводить до спаду виробництва, зростання безробіття, зменшення доходів населення та виникнення кризових регіонів. У таких надзвичайно складних та важких умовах усе більшої актуальності набувають питання попередження, виникнення, розвитку та мінімізації негативного впливу на стан регіонів соціально-економічних криз. Крім того, сучасний стан регіонів України є одним із проблемних питань державної регіональної політики. Відсутність чітких законодавчо закріплених критеріїв та ознак кризи соціально-економічного розвитку регіону призводить до виникнення проблемних регіонів, у тому числі кризових. Таким чином, можна стверджувати, що на сьогодні попередження виникнення кризових регіонів практично не передбачено державною регіональною політикою. Основні заходи спрямовуються на вирішення гострих проблем, які уже існують на ліквідацію їх наслідків, мало звертаючи увагу на превентивні заходи з метою попередження виникнення криз соціально-економічного розвитку регіонів України. За таких умов особливої актуальності набирають питання попередження виникнення криз соціально-економічного розвитку регіону. З огляду на вищезазначене, питанням та проблематиці криз регіонального розвитку присвячені роботи вітчизняних науковців: Т. В. Мірзадаєвої [5], С. О. Маюренко, В. П. Удовиченка [7], М. П. Бутка [1], О. В. Гейця [2].

Не зважаючи на вигомий внесок вищезазначених вчених стосовно деяких аспектів, присвячених проблемах виникнення та розвитку кризи, у сучасній науковій літературі недостатньо комплексних досліджень у напрямі превентивних заходів антикризового менеджменту соціально-економічного розвитку регіону та аналізу кризовості регіонального розвитку.

Мета статті

Таким чином, брак комплексних наукових досліджень зумовлює актуальність теми наукової статті, визначає її мету, завдання, предмет і об'єкт. Метою статті є проведення комплексного аналітичного дослідження показників соціально-економічного розвитку регіонів України на предмет кризовості, виявлення основних причин виникнення кризових явищ економічного та соціального розвитку з метою попередження виникнення кризи соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу

Необхідною передумовою вибору стратегії антикризового регіонального менеджменту превентивного характеру є аналіз та оцінка соціально-економічного розвитку регіону, рівня його кризовості, виявлення дестабілізуючих чинників, які її зумовлюють. Аналіз рівня соціально-економічного розвитку та рівня кризовості регіону часто науковці пов'язують із циклічними коливаннями національної економіки. Це вимагає проведення комплексного аналітичного дослідження рівня соціально-економічного розвитку регіону на предмет виявлення ознак кризи. Тому, проведемо детальний аналіз показників соціально-економічного розвитку регіонів держави на предмет виявлення ознак кризи.

Базою інформаційного забезпечення аналітичного дослідження є: вітчизняні і зарубіжні наукові публікації з досліджуваної проблематики; законодавчі та нормативно-правові акти України; статистичні збірники, бюлетені і матеріали Держкомстату України, обласних управлінь статистики та регіональних органів влади.

Визначення рівня кризовості соціально-економічного розвитку регіонів держави варто здійснювати за трьома критеріями: 1) оцінка граничних рівнів відхилення соціально-економічних показників від середніх показників розвитку територій відповідної групи, що встановлюються як коефіцієнти: 0,75 – для показників-стимуляторів. Граничний рівень для наведених показників визначається як добуток середнього показника розвитку території відповідної групи та коефіцієнта 0,75; 1,25 – для показників-дестимуляторів. Граничний рівень для наведених показників визначається як добуток середнього показника розвитку території відповідної групи та коефіцієнта 1,25; 2) оцінка динаміки валового регіонального продукту як узагальнюючого показника соціально-економічного розвитку регіону (кризовий, якщо протягом останніх п'яти років середній показник обсягу валового регіонального продукту на одну особу у фактичних цінах є найнижчим у сукупності всіх регіонів), 3) оцінка порогових значень безпеки соціально-економічного розвитку регіону (кризовий, якщо показники регіонального розвитку нижче порогових значень безпеки).

Таким чином, у статті пропонується аналіз та дослідження граничних рівнів відхилення соціально-економічних показників розвитку територій відповідної групи як елементу превентивного антикризового менеджменту, основною ціллю якого є недопущення виникнення кризи на регіональному рівні.

Отже, виявлення граничних рівнів відхилення соціально-економічних показників від середніх показників розвитку регіонів вимагає детальної та комплексної оцінки соціально-економічного

розвитку регіонів.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що підтвердженням кризової ситуації у демографічному розвитку є аналіз коефіцієнтів народжуваності та смертності, де рівень смертності значно перевищує рівень народжуваності по усіх регіонах держави окрім Волинської, Закарпатської, Рівненської областей та м. Києва. Відповідно у цих регіонах держави спостерігається найвищий рівень народжуваності та найнижчий рівень смертності, що можливо пов'язано зі спеціалізацією регіонів на розвитку сільського господарства, зеленого туризму, що супроводжується сприятливою екологічною ситуацією. В свою чергу, найвищий рівень смертності у Дніпропетровській (16,3), Донецькій (16,8), Кіровоградській (17,4), Луганській (16,9), Полтавській (17,8), Сумській (18,0) областях, де є несприятлива екологічна ситуація, обумовлена розміщенням підприємств важкої індустрії, які здійснюють екологічне навантаження на природне середовище та сприяють захворюваності населення. Відповідно у цих регіонах держави спостерігається значне відхилення коефіцієнтів народжуваності від середнього значення по Україні, де середній коефіцієнт складає 11, а граничне значення коефіцієнту народжуваності становить – 8, нижче якого регіон вважатиметься кризовим за цією ознакою, що свідчатиме про негативну демографічну ситуацію, низький рівень народжуваності як наслідок несприятливої економічної ситуації у регіоні. Важливим компонентом формування трудового потенціалу є фізичне і психічне здоров'я населення. Без врахування рівня здоров'я людей, його тенденцій, реальних і потенційних захворювань не можна визначити потенціал трудових ресурсів. Захворюваність і смертність у працездатному віці є особливою втратою трудового потенціалу, що негативно позначається на забезпеченні стабільності розвитку регіону та супроводжує появу кризових явищ в соціально-економічному розвитку регіону.

Найбільше злочинів у було здійснено у Дніпропетровській (40499 випадків), Донецькій (52867 випадків), Запорізькій (24816 випадків), Луганській (29204 випадків), Харківській (25557 випадків) областях та м. Києві (34944 випадків), що вказує на високий рівень криміногенної ситуації та на ознаки кризовості регіону з позиції захисту населення від насилля. Така негативна тенденція зумовлена невдоволенням населення регіону економічними та соціальними умовами проживання, відсутністю виваженої регіональної політики залучення економічно активного населення у професійну діяльність, нерозвиненістю інститутів громадянського правопорядку, недовірою населення до органів влади, неефективністю регіонального менеджменту тощо. Посилення криміногенної ситуації у регіоні сприяє відтоку висококваліфікованої робочої сили із регіону, що зменшує рівень трудового потенціалу регіону, зумовлює дефіцит кваліфікованого персоналу в різних видах економічної діяльності регіону, знижуючи при цьому фінансові результати діяльності і як наслідок – зменшення рівня валового регіонального продукту.

Слід відмітити позитивну тенденцію, пов'язану як зі зменшенням кількості злочинів, так і зменшенням кількості осіб, які їх вчинили у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській областях. Це вказує на виваження політику регіональних органів влади щодо попередження злочинів, проведення пропагандистської роботи щодо наслідків таких злочинів, спроможності їх попередження. Однак, в загальному ситуація не є сприятливою для безпечного та комфортного проживання мешканців тих регіонів, де є високий рівень криміногенної ситуації. Особливо небезпечним є рівень злочинності серед неповнолітніх, оскільки саме вони є потенційною робочою силою регіону, яка здатна генерувати свої знання у продукцію з високим рівнем валової доданої вартості, як джерела наповнення місцевого та державного бюджетів.

Наступним напрямом аналізу та оцінки рівня соціального розвитку регіону є аналіз ринку праці. Для аналізу рівня розвитку ринку праці використовуємо такі показники як навантаження на одну вакансію та рівень безробіття.

Розвиток ринку праці характеризує також такий показник як навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на одне робоче місце, вакансію. Сьогодні простежується тенденція до зростання кількості не зайнятих трудовою діяльністю громадян, що призводить до демографічного навантаження на працездатну частину населення. Так, зокрема, коефіцієнт навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян становить в Україні – 8 осіб. Передумовою до виникнення такої несприятливої ситуації, яка породжуватиме кризові явища регіонального розвитку є неефективність регіональної політики щодо створення нових робочих місць, відсутність стимулів до диверсифікації виробництва, розширення спеціалізації економіки регіону, що зумовлює зростання непрацездатної частини населення, і таким чином – зростання навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян.

Важливим показником, що характеризує рівень ринку праці та соціальний розвиток регіону є рівень безробіття. В умовах ринкової економіки циклічність розвитку характеризується економічною нестабільністю, яка виявляється у зростанні безробіття. Безробіття як економічне явище виникає внаслідок саморегулювання ринкової економіки, охоплює певну частину працездатного населення, яке тимчасово не має можливості працювати. Вони здатні до праці та готові працювати, але служба

зайнятості не забезпечує їх належною роботою, тобто таким робочим місцем, якому відповідають професійна підготовка громадянина, його стаж і досвід, вік і транспортна доступність.

Найвищий рівень безробіття, який вказує на нерозвиненість та неефективність регіонального ринку праці є у Вінницькій (10,6%), Житомирській (10,7%), Полтавській (10,2%), Рівненській (12,7%), Сумській (11,1%), Тернопільській (11,3%), Черкаській (10,8%) та Чернігівській (11,1%) областях. В решта регіонах держави спостерігається дещо краща ситуація стосовно працевлаштування економічно активного населення регіону. Слід відмітити, що надто високий рівень безробіття у регіоні є його дезінтегруючим та дестабілізуючим чинником розвитку, оскільки це не дозволяє забезпечити позитивну динаміку розвитку як соціальної так і економічної сфер, а відтак – появу кризових явищ всередині регіону.

Причинами високого рівня безробіття у регіонах (Вінницькій, Житомирській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Черкаській, Чернігівській областях) є:

- темпи зростання народонаселення перевершують темпи зростання виробництва;
- відносне відставання попиту на працю від темпів нагромадження капіталу, зростання технічної та органічної побудови капіталу;
- в умовах недосконалої конкуренції на ринку праці відбувається підвищення ціни та скорочення попиту на працю;
- зі зростанням доходів люди схильні збільшувати своє споживання, але не тією мірою, якою зростає дохід; схильність населення до споживання знижується, а до заощадження зростає;
- циклічний розвиток економіки на стадії економічної кризи, спаду виробництва призводить до зменшення сукупного попиту на товари і послуги, до зниження рівня зайнятості працездатного населення;
- розвиток науково-технічного прогресу зумовлює структурні зрушення в економіці, виникнення нових галузей, які потребують кваліфікованіших робітників і більше часу на професійну підготовку та перепідготовку працівників старих галузей народного господарства;
- сезонні зміни у рівнях виробництва знижують попит на працю у сільському господарстві, будівництві та ін. ;
- зростання кількості населення працездатного віку, молоді, що збільшує пропозицію праці;
- економічна політика уряду щодо збільшення мінімального розміру заробітної плати призводить до зростання витрат виробництва і зниження попиту на працівників.

Важливим напрямом оцінки рівня соціального розвитку регіону є аналіз побутових умов проживання населення. У країні мають місце значні регіональні відмінності в забезпеченні населення житлом. Найкращі показники спостерігаються в Київській (27,1 кв. м.), Вінницькій (25,1 кв. м.) Черкаській (24,7 кв. м.) областях, значно вищі ці показники в сільській місцевості відповідно становлять 32,6, 30,3, 28,8 кв. м. У той же час найгірша забезпеченість по Україні офіційно є в АР Крим – 18,7 кв. м., друге місце посідає м. Севастополь – 19,1 кв. м. Це пов'язано із відсутністю виваженої регіональної політики розвитку житлового господарства, високим рівнем цін на житло саме у цих регіонах, що пов'язано із вигідністю геополітичного розташування по відношенню до морських шляхів, сприятливою екологічною ситуацією, рекреаційним статусом регіону.

Забезпечення населення житлом набуло тенденції до поліпшення, що дає підстави стверджувати, що в перспективі воно відповідатиме встановленим нормам в Україні. На поліпшення забезпеченості населення житлом значно вплинуло реформування житлово-комунального комплексу, зокрема, приватизаційні процеси [3]. Незважаючи на покращення динаміки приросту кількості квартир, забезпеченість населення житловим фондом залишається вкрай низькою. Така ситуація породжує соціальне невдоволення, низький рівень життя населення, погіршення демографічної ситуації, що є показниками кризовості соціально-економічного розвитку регіону, і як наслідок – породження рецесії та депресії.

Важливим показником, що характеризують стан матеріального забезпечення населення є доходи населення на одну особу. У регіональному розрізі спостерігається щорічне зростання доходів населення, що мало б сприяти підвищенню рівня матеріального добробуту сімей та створити передумови до одержання освіти, відпочинку, послуг охорони здоров'я. Однак, незважаючи на щорічне зростання доходів, під впливом інфляційних процесів купівельна спроможність населення знижується, що не дозволяє в повній мірі забезпечити якість харчування та погіршує рівень життя населення, зумовлюючи таким чином циклічний характеру соціальних процесів регіону. У таких регіонах держави як Волинська, Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Черкаська, Чернівецька області відхилення середньомісячної заробітної плати від середнього значення по Україні переходить граничні рівні таких відхилень, що негативно впливає на матеріальне забезпечення населення, і як наслідок – появу кризових явищ соціально розвитку регіону.

Таким чином, детальний аналіз показників соціального розвитку дозволяє зробити висновок, що найвищий рівень соціального розвитку спостерігається у м. Києві, м. Севастополі, Закарпатській, Івано-

Франківській, Київській та Тернопільській областях. Водночас, найгірші значення показників соціального розвитку мають Донецька, Дніпропетровська, Луганська області, що пояснюється відсутністю виваженої регіональної політики соціального розвитку, неефективністю регіонального менеджменту соціального розвитку, відсутністю системи фінансового забезпечення соціальної сфери, невідповідністю фактичних значень багатьох показників пороговим значенням, що зумовлює небезпеку та кризу соціального розвитку регіону.

Таким чином, проведений аналіз показників соціального розвитку регіонів нашої держави на предмет виявлення ознак кризи дозволяє сформулювати наступні висновки стосовно причин кризовості соціального розвитку регіону є:

- несприятлива демографічна ситуація у регіонах держави, внаслідок чого збільшується кількість осіб пенсійного віку, зростає демографічне навантаження на працездатну частину населення, зменшується чисельність економічно активного населення як потенційного джерела формування та розвитку трудового потенціалу регіону, і як наслідок – погіршення умов до економічного зростання;
- зменшення рівня освіченості населення як основного генератора ідей та основи інноваційного зростання економіки регіону, що знижує рівень регіонального розвитку і породжує його циклічність;
- погіршення криміногенної ситуації у багатьох регіонах держави, що з однієї сторони, зумовлено відсутністю виваженої політики сприяння розвитку молоді, залучення їх до високопродуктивної професійної діяльності, культури, туризму тощо, з іншої – наявністю асоціальних явищ, таких як високий рівень безробіття, низький рівень життя, що штовхає молодь до пошуку «легких грошей»;
- низький рівень здоров'я населення, що зумовлено нерозвиненістю соціальної інфраструктури (зокрема закладів охорони здоров'я, побуту), небезпечною екологічною ситуацією у багатьох регіонах (особливо в тих, у яких розвинено галузі важкої індустрії).

Все це негативно впливає на соціальний розвиток регіону, знижує його рівень та зумовлює кризовість.

Внаслідок соціально-економічної кризи в регіонах України різко зменшилися обсяги випуску продукції усіх галузей промисловості. Позитивна тенденція збільшення обсягів виробництва в порівнянні з попереднім періодом намітилася з 2009 року і зберігається по сьогодні.

Зростаючі диспропорції у регіональному розвитку спостерігаються як у виробництві промислової продукції, де середньогруповий показник обсягу виробництва промислової продукції на душу населення у п'ятірці регіонів з найбільшим рівнем розвитку промисловості (м. Київ, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській області) перевищує в 7,5 раз аналогічний середньогруповий показник для п'ятірки регіонів з найнижчим рівнем розвитку промисловості (Чернігівська, Тернопільська, Закарпатська, Херсонська, Кіровоградська), так і у сільському господарстві, де перевищення виробництва продукції сільського господарства на душу населення в групі з п'яти регіонів з найвищим рівнем виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення (Кіровоградська, Черкаська, Київська, Вінницька, Херсонська) перевищує в 2,5 рази середньогруповий показник п'ятірки слабозрозвинутих сільськогосподарських регіонів (Дніпропетровська, Закарпатська, Львівська, Луганська області та АР Крим). Граничний рівень відхилення обсягів реалізованої промислової продукції у деяких регіонах держави (АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, ін.) від середніх показників розвитку територій відповідної групи, становив критичні значення як ознаки кризовості їх економічного розвитку.

Промисловість машинобудування і металообробки займає досить вагоме місце в загальній структурі промисловості. Вона характеризується складною структурою і великою кількістю галузей. Провідне місце в машинобудуванні займає сільськогосподарське машинобудування, автомобілебудування, електротехніка, важке і тракторне машинобудування. Розміщення машинобудівної галузі на території України характеризується нерівномірністю і недостатньо ефективною територіальною структурою. Зокрема, близько 53 відсотків випуску продукції машинобудування зосереджено у Донецькій, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Такі регіони держави як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Харківська, Луганська та Чернігівська області спеціалізуються по випуску таких видів продукції машинобудування як виробництво металорізальних верстатів, ковальсько-пресових машин, екскаваторів, автомобілів, тракторів та шин до автомобілів. Досить низький розвиток цієї галузі промисловості у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській та Тернопільській областях.

Стосовно виробництва валової продукції сільського господарства, де такі регіони як АР Крим, Донецька, Київська, Луганська мають значні відхилення від граничних рівнів значень таких показників. Така ситуація свідчить про галузеву спеціалізацію регіонів, економіка яких за сировинною спрямованістю тяжіє до розвитку важкої індустрії (металургійного комплексу, вугільної промисловості), що певною мірою зумовлено наслідками планової економіки. У цих регіонах економічна структура складалася традиційно і переважно під впливом природних ресурсів, виснаження яких, може породити або вже породило серйозні організаційно-економічні та науково-технічні проблеми. Причинами

виникнення цих явищ можуть бути:

- економічна непривабливість регіону внаслідок дії подорожання факторів їх освоєння, що ведуть до зниження ефективності капіталовкладень;
- слабка інженерно-технічна оснащеність регіонів, внаслідок чого для окремо взятих галузей стає не вигідним розміщення їх виробництв;
- віддаленість від економічних центрів і сировинних баз;
- відсутність розвинутої соціальної та виробничої інфраструктур, що робить регіон непривабливим для кваліфікованої робочої сили;
- історично сформовані умови функціонування, в результаті чого регіони й не потрапили до числа пріоритетних, що беруть участь у здійсненні великих соціально-економічних програм.

Тому сьогодні з меншим обсягом промислового виробництва змушені їх імпортувати, що, звісно, впливає на ціну цих товарів, збільшує витрати населення на їх придбання, а це, в свою чергу веде до диференціації регіонів за рівнем якості життя. Таким чином, економічні проблеми регіону зумовлюють соціальні [4].

Найбільша кількість інвестицій в основний капітал спостерігається у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській областях та м. Києві. Решта регіонів держави мають значно нижчий рівень інвестицій в основний капітал, що переходить граничний рівень відхилень від середніх значень та не дозволяє в повній мірі розвинути матеріально-технічний потенціал регіону, забезпечити зростання його економіки. Чинниками вкладення інвестицій в основний капітал є економічні інтереси інвесторів, геополітичне розташування регіону, період окупності інвестиційних ресурсів, інвестиційна привабливість регіону тощо, що не завжди забезпечується і провокує кризові явища регіонального розвитку.

Зниження фінансових можливостей і падіння виробництва поступово призводить до уповільнення активності в торгівлі і зниження споживання. У соціальній сфері криза вже відкинув населення регіонів країни за окремими параметрами рівня життя на 9-10 років тому – до початку економічного піднесення.

Оцінюючи зовнішньоекономічну діяльність, слід, перш за все, проаналізувати обсяги експорту та імпорту товарів і послуг, коефіцієнт покриття експортом імпорту. Найбільший обсяг експорту спостерігається у таких регіонах держави як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська області. Близько 70 % продукції металургійного комплексу цих регіонів держави йде на експорт у Росію, що свідчить про значну відкритість їх економіки та про залежність від іноземних ринків, що не завжди є позитивним у соціально-економічному розвитку регіону, при нормативному значенні зовнішньоекономічної відкритості регіону – 50%. Практично для усіх цих регіонів характерні і найбільші обсяги імпорту товарів. Імпорт позитивно впливатиме на соціально-економічний розвиток регіону за умови активізації інвестиційних процесів та розвитку інтелектуально містких виробництв. Що стосується значення коефіцієнту покриття експортом імпорту, то у всіх регіонах держави спостерігається тенденція, при якій експорт перекидає імпорт, що свідчить про відносну залежність від коливань кон'юнктури світового ринку, експортноорієнтовану модель розвитку економіки регіону. Оцінка зовнішньоекономічної діяльності регіону вказує на те, що регіони, в основному, виступають в якості постачальників ресурсів а не продукції із високим рівнем ВДВ, реалізація якої могла б забезпечити надходження у місцевий та державний бюджети, і таким чином, сформувати високий рівень ВРП, як результату чого показника соціально-економічного розвитку регіону та ефективності антикризового регіонального менеджменту.

Оцінюючи розвиток підприємництва у регіонах держави слід зауважити, що найбільша кількість малих підприємств є у АРК, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Одеській, харківській областях. Проте найбільша частка продукції малих підприємств в загальному обсязі реалізації складала у Вінницькій (24,8%), Житомирській (25%), Кіровоградській (34,8%), Одеській (30%), Херсонській (40,2%) областях. Це підтверджує той факт, що у регіонах держави при відносно невеликій кількості малих підприємств спостерігається значно вища ефективність результатів їх діяльності порівняно із іншими регіонами держави. Обумовлено це, ефективним регіональним менеджментом, який активізує процеси соціально-економічного розвитку Вінницької, Житомирської, Кіровоградської, Одеської, Херсонської областей. Решта регіонів держави (Волинська, Донецька, Луганська, Черкаська) мають значно гірші показники розвитку підприємництва, що зумовлено скороченням інвестиційного попиту через знецінення обігових коштів підприємств – потенційних замовників їх продукції внаслідок поспішної лібералізації цін та розвитку інфляційних процесів в економіці як регіонів так і держави загалом, а з боку пропозиції – через недостатній технічний рівень виробництва, що не дозволи одержати конкурентні переваги на регіональному, національному та міжнародному ринках за умов недостатності фінансових ресурсів.

Найвищі значення показників економічного розвитку мають м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Полтавська області, де зосереджена значна кількість інвестицій в основний капітал, спостерігається високі показники розвитку промисловості за рахунок зосередження ще за часів

Радянського Союзу підприємств важкої індустрії, високі показники експорту продукції металургійного комплексу. Найнижчий рівень економічного розвитку мають Волинська, Закарпатська, Рівненська, Житомирська, Тернопільська області, які в основному спеціалізуються на розвитку сільського господарства, продукція якого має значно нижчий рівень валової доданої вартості порівняно із продукцією промисловості. Така нерівномірність породжує кризові явища економічного розвитку регіонів, що виявляється у перевиробництві товарів по відношенню до платоспроможного сукупного попиту, у порушенні процесів відтворення регіонального капіталу, низькій бюджетній ефективності регіонального розвитку, зростанні безробіття та інших соціально – економічних потрясіннях.

Основними причинами виникнення кризових явищ економічного розвитку, виходячи із вище проведеної оцінки є:

- низька інвестиційна привабливість регіону, яка не стимулює інвесторів вкладати інвестиції як в основний капітал так і інші сфери економічного розвитку;
- неефективність використання ресурсного потенціалу регіону, про що свідчить негативна динаміка показників розвитку промисловості та сільського господарства;
- не раціональна структура зовнішньоекономічних операцій із експортноресурсною орієнтацією економіки регіону, що гальмує розвиток промислового виробництва продукції із високим рівнем ВДВ.

Аналізуючи соціально-економічний розвиток регіону з позиції оцінки граничних рівнів відхилення показників, що його характеризують від середніх показників розвитку територій відповідної групи можна прослідкувати тенденцію, за якої значна частина регіонів держави не відповідає такому граничному рівню, перехід за який викликає кризові явища регіонального розвитку (рис. 1).

Динаміка показників соціально-економічного розвитку вказує на зменшення його рівня по більшості регіонів держави, що свідчить про циклічний характер регіонального розвитку та про перехід регіонів зі стану піку у стадію рецесії, або навіть депресії. Кризові явища регіонального соціально-економічного розвитку є моментом різкого загострення суперечностей, які виникають у процесі взаємодії окремих елементів мезоекономічної систем між собою та із деструктивними чинниками зовнішнього середовища, що вимагає оцінки соціально-економічної безпеки регіону з позиції здатності регіональних систем протистояти таким деструктивним впливам.

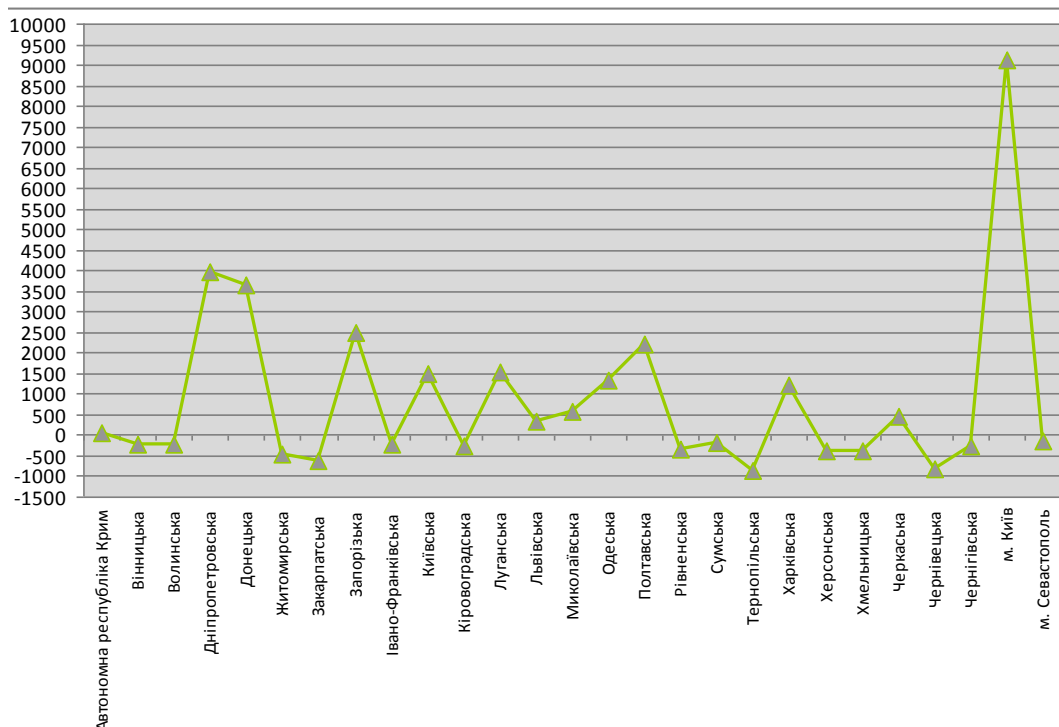

Рис. 1. Оцінка граничних рівнів відхилення показників, що характеризують соціально-економічний розвиток регіонів держави

Таким чином, на підставі проведеного аналізу та у зв'язку з негативними тенденціями у соціально-економічному розвитку регіонів України, пропонуємо деякі превентивні заходи антикризового

менеджменту соціально-економічного розвитку регіону. При розробці цих заходів слід виважено підходити до вибору інструментів, методів та принципів антикризового управління регіональним розвитком, реалізація яких попередить появу кризових явищ в економіці регіону.

Превентивні заходи носять, зазвичай, довгостроковий характер та потребують значних інвестицій і витрат часу (модернізація виробничо-технологічної бази, структурна перебудова регіональної економіки, перехід на інноваційний шлях розвитку, впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, створення зон вільного підприємництва і технополісів і т. д.). Основною ціллю антикризових заходів в даному випадку виступатиме своєчасне запобігання або зниження можливості виникнення кризових ситуацій, подолання негативних факторів.

Превентивними інструментами антикризового менеджменту соціально-економічного розвитку регіону виступають бюджет розвитку; диференціація бази оподаткування; регіональні інвестиційні фонди. Кошти бюджетів розвитку можуть виступати важливим джерелом фінансового забезпечення регіонального розвитку з позиції недопущення ознак кризи, розширеного відтворення соціально-економічного розвитку регіону. Бюджети розвитку регіону повинні забезпечити збільшення капітальних видатків на економічний розвиток регіону, що в перспективі забезпечить надходження у дохідну частину місцевого бюджету, яку можна буде інвестувати у процеси, які у подальшому не допустять ознак кризи регіонального розвитку.

Універсальним регулюючим інструментом антикризового регулювання соціально-економічного розвитку регіонів виступає оподаткування, що застосовується, насамперед, для впливу на інвестиційну діяльність, виробництво, торгівлю й міграцію робочої сили. При регулюванні регіонального розвитку кризових регіонів податки можуть бути в якості як стимуляторів так і дестимуляторів функціонування регіональних систем. Крім різних видів прямих і непрямих податків, що стягують на державному рівні, велике значення мають і податкові пільги. До них ставляться відстрочка від сплати податку на прибуток, диференційовані пільги по регіонах або повнім скасуванні податку.

Розглядаючи регіональні інвестиційні фонди як превентивний інструмент, необхідно зауважити, що інвесторами мають стати суб'єкти, які вкладатимуть інвестиційні ресурси у об'єкти стратегічної спрямованості регіонального зростання. Процеси інвестування у регіональний розвиток повинні мати за мету стимулювання економічного зростання, що передбачає розвиток усіх об'єктів ринкової інфраструктури, диверсифікацію бізнесу, створення об'єктивних передумов для розширення ринкових ніш в суміжних видах діяльності, і отже, зменшується ймовірність кризових явищ соціально-економічного розвитку регіону. З іншої сторони, процеси інвестування супроводжуються одержанням соціального ефекту, який проявляється у покращенні якості життя через розширення сфер трудової діяльності, підвищення рівня зайнятості, зростанням доходів домогосподарств як основи формування платоспроможного попиту.

Превентивними методами антикризового менеджменту соціально-економічного розвитку регіону виступають:

- організаційні методи через удосконалення організаційної структури управління регіональним розвитком та її проектування в напрямі забезпечення реалізації процесів антикризового регіонального управління соціально-економічним розвитком; персоніфікацію функцій управління на різних рівнях;
- економічні методи шляхом збільшення дохідної частини місцевих бюджетів через посилення платіжної дисципліни підприємств регіону;
- розпорядчі методи, які передбачають удосконалення існуючої нормативно-правової бази, яка регулює процеси регіонального розвитку депресивних територій в напрямку внесення відповідних доповнень щодо антикризового регулювання саме на регіональному рівні, зокрема удосконалення Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» та розробки нового законопроекту „Про антикризове регулювання регіонального розвитку”.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проведені аналітичні дослідження показали, що в межах країни існують суттєві розбіжності у рівні соціально-економічного розвитку, а також прослідкувати негативну тенденцію у розвитку регіонів України, що дозволяє стверджувати про необхідність введення превентивних антикризових заходів та інструментів з метою виникнення та поглиблення існуючої кризи у регіонах України.

Крім того, своєчасна реакція на негативні тенденції, які виявив проведений аналіз, та причини, що спричиняють таку негативну динаміку у розвитку регіонів України та врахуванні запропонованих методів та інструментів антикризового менеджменту превентивного характеру, дозволить попередити виникнення кризових регіонів нашої держави.

Пошук шляхів попередження виникнення кризи на регіональному рівні є одним із важливих загальнодержавних завдань. Тому основна увага повинна акцентуватись не на реагуванні на кризу у

Список літератури

1. Бутко, М. П. Глобалізаційні виклики та національний зміст продовольчої кризи: регіональний вимір [Текст] / М. П. Бутко, Н. Т. Шадура-Никипорець; під заг. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М. П. Бутка. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2012. – 352 с.
2. Геєць, В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку [Текст] / В. М. Геєць; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
3. Ковальська, Л. Л. Теоретичні аспекти формування інфраструктури регіону [Текст] / Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик // Формування та розвиток економіки в сучасних умовах господарювання : зб. тез доп. Всеукр. наук. – практик. конф., 23-24 грудня, 2011 р. – Луцьк, 2010. – С. 20-22
4. Кондіус, І. С. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону [Текст] / І. С. Кондіус. – Севастополь: Севастопольський центр перепідготовки та підвищення.
5. Мірзодаєва, Т. В. Засади вирівнювання територіальних диспропорцій в контексті економічної безпеки регіонів [Текст] / Т. В. Мірзодаєва // Економічний простір. – 2009. – №21. – С. 138-146.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Удовиченко, В. П. Вплив фінансово-економічної кризи на місцевий соціально-економічний розвиток у контексті міжнародного досвіду [Текст] / В. П. Удовиченко, С. О. Маюренко // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 3-4. – С. 62-65.

References

1. Butko, M. P. & Shadura-Nykyropets, N. T. (2012). *Global Challenges and national content of the food crisis : the regional dimension*. Nizhyn : Aspect-Polygraph.
2. Heyets, V. M. (2009). *Society, state, economy: the phenomenology of interactions and development*. Kyiv : National Academy of Sciences of Ukraine.
3. Kovalska, L. L. & Salivonchuk, O. M. (2011). *Theoretical aspects of regional infrastructure. Formation and development of the economy in the contemporary economy : Coll. abstract ext. All-Ukrainian. sciences*. Luck. 20-22
4. Kondius, I. (n. d.) *Theoretical and applied principles of forecasting of sustainable development of the region*. Sevastopol : Sevastopol center training and promotion.
5. Mirzodayeva, T. (2009) *Principles align regional disparities in the context of economic security regions*. *Economichnyy prostir*, 21, 138-146.
6. *Official website of the State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Udovychenko, V. P. & Mayurenko, S. O. (2011). *Impact of financial crisis on the local socio-economic development in the context of international experience*. *Economic Journal-XXI*, 3-4, 62-65.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2014 р.

Ірина Анатоліївна АЖАМАН

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра менеджменту та управління проектами,
Одеська державна академія будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса, 65029, Україна
E-mail: ag_irisya@ukr.net
Телефон: +380673065064

СУЧАСНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ БУДІВНИЦТВА ВИРОБНИЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ

Ажаман, І. А. Сучасні напрями розвитку будівництва виробничої інфраструктури в сільській місцевості України [Текст] / Ірина Анатоліївна Ажаман // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 16-21. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Стаття присвячена актуальному питанню розвитку будівництва виробничої інфраструктури як чинника підвищення ефективності аграрної галузі. Наведено результати дослідження тенденцій введення в експлуатацію основних видів об'єктів і потужностей сільськогосподарського призначення в галузях рослинництва та тваринництва, зокрема приміщень для утримання худоби і птиці, споруд для виробництва та зберігання кормів, тепличних комплексів, а також складських приміщень для зберігання як виробничих запасів, так і готової продукції (зерна, овочів, фруктів, картоплі тощо). Розглянуто динаміку введення в експлуатацію основних видів інженерно-технічних споруд, а саме: водних магістралей у сільській місцевості та автодоріг внутрішньогосподарського призначення. На основі результатів досліджень визначено пропозиції з активізації розвитку будівництва виробничої інфраструктури в сільській місцевості: запропоновано розробити та впровадити заходи з організації бізнес-тренінгів для сільськогосподарських товаровиробників, створити інформаційно-консультаційні центри, сприяти створенню «Фонду розвитку будівництва на селі».

Ключові слова: виробнича інфраструктура; об'єкти та потужності сільськогосподарського призначення; інженерно-технічні споруди; сільське господарство; введення в експлуатацію; сільська місцевість.

Ирина Анатольевна АЖАМАН

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассматривается актуальный вопрос развития строительства производственной инфраструктуры как фактора повышения эффективности аграрной отрасли. Представлены результаты исследования тенденций введения в эксплуатацию основных видов объектов и мощностей сельскохозяйственного назначения в отраслях растениеводства и животноводства, в частности помещений для содержания скота и птицы, сооружений для производства и хранения кормов, тепличных комплексов, а также складских помещений для хранения как производственных запасов, так и готовой продукции (зерна, овощей, фруктов, картофеля и др.). Рассмотрена динамика введения в эксплуатацию основных видов инженерно-технических сооружений, а именно: водных магистралей в сельской местности и автодорог внутривозвращенного назначения. На основе результатов исследований определены предложения по активизации развития строительства производственной инфраструктуры в сельской местности: предложено разработать и внедрить мероприятия по организации бизнес-тренингов для сельскохозяйственных товаропроизводителей, создать информационно-консультационные центры, способствовать созданию "Фонда развития строительства на селе".

Ключевые слова: производственная инфраструктура; объекты и мощности сельскохозяйственного назначения; инженерно-технические сооружения; сельское хозяйство; введение в эксплуатацию; сельская местность.

Iryna Anatoliivna AZHAMAN

MODERN TRENDS OF BUILDING INDUSTRIAL INFRASTRUCTURE IN RURAL AREAS OF UKRAINE

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management and Project Management
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
Didrihsona str., 4, Odessa, 65029, Ukraine
E-mail: ag_irisya@ukr.net
Phone: +380673065064

Abstract

The article is devoted to the development of industrial infrastructure construction as a factor in increasing the efficiency of the agricultural sector. The results of research trends of commissioning of the main types of facilities and capacities for agricultural purposes in the areas of crop and livestock, including facilities for livestock and poultry buildings for production and storage of feed, greenhouses and warehouses for storage inventory and finished products (grains, fruit, vegetables, potatoes, etc.) are shown in the research. We consider the dynamics of the commissioning of the main types of engineering structures, namely waterways in the countryside and roads for farm purposes. On the basis of research results it has been considered a set of proposals to strengthen the construction of industrial infrastructure development in rural areas. It has been proposed to develop and implement measures for organization of business training for agricultural producers; to create information and counseling centers; to contribute to the creation of "Development Fund for the construction of the village."

Keywords: production infrastructure; facilities and capacity for agricultural purposes; engineering construction; agriculture; commissioning; rural areas.

JEL classification: L740, O018, R220

Вступ

Нагальність розвитку будівництва виробничої інфраструктури на селі обумовлена необхідністю створення умов для ефективного функціонування аграрної галузі та посилення конкурентоспроможності аграрних господарюючих суб'єктів у світлі прискорення інтеграції України у світовий економічний простір. Адже будівництво виробничих об'єктів у рослинництві та тваринництві дозволяє впроваджувати сучасні агротехнології, застосовувати обладнання і устаткування для виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції. Особливо гострою постає потреба в наявності споруд для зберігання насіння, добрив, кормів, інших видів виробничих і товарних запасів, а також об'єктів, у яких відбувається безпосередній процес сільськогосподарського виробництва – різнопланових тваринницьких приміщень, тепличних комбінатів тощо.

Дослідження стану та тенденцій зведення будівель виробничого призначення вітчизняними науковцями проводилися переважно в контексті вивчення матеріально-технічної бази агропідприємств. Результати таких досліджень наведено в роботах Онисько С., Романіка О. М., Сичова М. О., Чериця Н. Ю., Шевченко Н. О., Якубів В. М. [1-5]. Основна увага науковцями зверталася на вивчення рухомої частини основних засобів (тракторів, комбайнів і інших машин та обладнання). Проблеми розвитку будівництва об'єктів виробничого призначення та інженерно-технічних споруд у сільській місцевості висвітлені частково, що і визначає необхідність проведеного дослідження.

Мета статті та завдання

Метою нашої роботи є визначення напрямів розвитку будівництва об'єктів та виробничих потужностей сільськогосподарського призначення, а також інженерно-технічних споруд у сільській місцевості, будівництво яких сприятиме створенню умов для стабільного високоефективного функціонування аграрної галузі.

Виклад основного матеріалу

Об'єкти та потужності сільськогосподарського призначення рослинницької галузі представлені системами зрошення та осушення земель, тепличними комплексами, складськими спорудами для зберігання готової продукції – зерна, овочів, фруктів, картоплі, а також добрив, засобів захисту рослин. Динаміка їх введення в експлуатацію наведена в таблиці 1.

Таблиця 1. Введення в експлуатацію об'єктів та потужностей сільськогосподарського призначення в рослинництві

Показники	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 1990 р., %.	2012 р. до 2000 р., %.
Зрошені землі, тис. га	44,3	0,01	0,5	0,8	0,3	0,7	3000,0
Осушені землі, тис. га	71	-	-	-	-	-	-
Зернонасіннесховища, тис. тонн одночасного зберігання	486,6	73,1	247,2	207,1	90,1	18,5	123,3
Сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис. тонн одночасного зберігання	220,9	9,6	25,5	192,7	78,7	35,6	819,8
Комбінати тепличні, га	16	-	-	8	5,3	33,1	X
Склади механізовані для зберігання мінеральних добрив, отрутохімікатів та вапняних матеріалів, тис. тонн одночасного зберігання	286	0,6	-	2,5	32,6	11,4	5430,8

**Розроблено автором за даними [7]*

Сучасні технології зрошення дозволяють уникнути перевитрат води і засолення ґрунтів. Згідно з результатами досліджень, починаючи з 2000 року, для зрошення земель нові потужності в експлуатацію вводяться в незначних обсягах. Так у 2012 році було збудовано об'єктів системи зрошення лише на 300 га. Щодо осушення земель, то такі роботи в країні з 2008 року не проводяться.

На відміну від систем зрошення та осушення земель, зведення сховищ характеризується позитивною динамікою. У 2012 році обсяги будівництва сховищ такого типу зросли до 90,1 тис. т одночасного зберігання на рік. Вони не перевищують рівень 1990 року, проте на 23,3% більше ніж у 2000 році. Активізація будівництва зерносховищ, покликаних зберігати продукцію без значних втрат її якісних характеристик, є актуальним завданням, що відповідає вимогам щодо реалізації державної стратегії з нарощування зернового виробництва та посилення експортного аграрного потенціалу.

Також 2012 р. характеризується досить високими темпами введення в експлуатацію картопле-, овоче- та фруктосховищ. Обсяги їх будівництва у 2012 році зросли до 78,7 тис. т одночасного зберігання на рік, що в 8,2 раза більше за 2000 рік. Ще одним напрямком будівництва виробничої інфраструктури галузі рослинництва є зведення тепличних комплексів. Останніх уведено в експлуатацію у 2012 році в обсязі 5,3 га. Зазначимо, що введення в експлуатацію теплиць у 2009-2010 рр. не проводилося.

Узагальнюючи дослідження тенденцій розвитку будівельної діяльності в рослинництві, спостерігаємо зростання у 2012 році порівняно з 2000р. обсягів будівельно-монтажних робіт зі зведення зерно-, овоче-, картопле- та фруктосховищ, складських приміщень, теплиць.

Об'єкти та потужності галузі тваринництва представлені приміщеннями для утримання тварин і птиці, а також для зберігання кормів – табл. 2.

Аналіз введення виробничих потужностей тваринництва показав, що найбільші обсяги будівництва споруд для виробництва м'яса худоби, свиней та овець були у 1990 році, коли було введено в експлуатацію ферм та комплексів для вирощування великої рогатої худоби на 207,9 тис. скотомісць, свиней – на 128,5 та овець на 28 тис. скотомісць. У наступні роки масштаби будівництва зменшувалися. Станом на 2012 рік щорічне введення потужностей скоротилося для галузі скотарства до 14,4 тис. скотомісць, свинарства – 2,8, а вівчарства – до 0,1 тис. скотомісць.

Будівельна діяльність у галузі птахівництва характеризується щорічним введенням в експлуатацію комплексів по вирощуванню курей та іншої птиці на м'ясо та для отримання яєць. Так за останні роки найбільші виробничі потужності в птахівництві були введені у 2012 році – на 220646,7 тис. птахомісць. Цей показник є найвищим за період з 1990 року. Приріст обсягів будівництва у 2012 році порівняно з

1990 р. становив 223,2 раза, з 2000 р. – 4870,8 разів.

Таблиця 2. Введення в експлуатацію об'єктів та потужностей сільськогосподарського призначення в тваринництві

Показники	1990р.	2000р.	2010р.	2011р.	2012р.	2012р. до 1990р., %.	2012р. до 2000р., %.
Тваринницькі приміщення (разом із механізованими фермами та комплексами), тис. скотомісць, для:							
- великої рогатої худоби	207,9	6,0	3,4	23,3	14,4	6,9	240,0
- свиней	128,5	5,3	23,7	15,1	2,8	2,2	52,8
- овець	28,0	0,7	0,2	-	0,1	0,4	14,3
- птиці, тис. птахомісць	988,3	45,3	7229,4	5120,1	220646,7	22325,9	487078,8
Птахофабрики:							
- яйцевого напрямку, тис. курей-несучок	99	65	1560	220	5413,2	8244,8	1165,0
- м'ясного напрямку, млн. голів за рік	0,7	-	13,2	84,9	9,0	1292,3	-
Силосні та сінажні споруди, тис. м ³	1449,7	17,4	3,2	128,8	289,3	20,0	1662,6
Комбикормові підприємства та цехи, тонн комбикормів за добу	389	38	122	430	396,5	101,9	1043,4

**Розроблено автором за даними [7]*

Розвиток тваринництва вимагає створення умов для виробництва та зберігання кормів, а отже, необхідним є будівництво та реконструкція підприємств, підрозділів та окремих споруд з виробництва кормів. У 1990 році було зведено силосних та сінажних споруд об'ємом 1449,7 тис. м³. У наступні роки розвиток будівництва таких споруд характеризувався тенденцією до зростання обсягів спорудження – 289,3 тис. м³ в 2012 році. Подібна ситуація властива і для будівництва комбикормових підприємств та цехів, яких у 2012 році було збудовано потужністю 396,5 т комбикормів на добу.

Таким чином, розвиток будівництва в галузі тваринництва та введення в експлуатацію виробничих потужностей з утримання сільськогосподарських тварин має негативну тенденцію при одночасному зростанні обсягів будівництва приміщень для розведення птиці та кормовиробництва.

Проведений аналіз уведення в експлуатацію виробничих об'єктів та потужностей у рослинництві та тваринництві дав змогу встановити, що не всі напрямки будівництва поновлено. Так осушення земель у країні не проводиться з 2000 року. Спостерігається нестабільність обсягів щорічного введення в експлуатацію окремих видів споруд – нерівномірність притаманна зведенню систем зрошення земель, сховищ для зберігання картоплі, овочів та фруктів, приміщень для утримання великої рогатої худоби, птиці тощо. Останніми роками спостерігалася різна спрямованість уведення в експлуатацію об'єктів за основним напрямками: стійкий тренд до скорочення будівництва зерносховищ та насіннесховищ, приміщень для утримання свиней; стале зростання зведення складів механізованих, силосних і сінажних споруд та щорічні коливання площі зрошених земель, будівництва складів для картоплі, овочів і фруктів, тепличних комбінатів, приміщень для утримання великої рогатої худоби, овець, птиці, комбикормових цехів тощо.

Важливими чинниками, що впливають на ефективність виробничих процесів у сільському господарстві, організації постачання і збуту продукції, вчасність виконання договірних зобов'язань товаровиробників, є наявність та якість інженерно-технічної інфраструктури. Динаміка введення в експлуатацію відповідних споруд наведена в таблиці 3.

Вагомою складовою такої системи є будівництво водопровідних магістралей сільськогосподарського призначення. Згідно із статистичними даними будівельні проекти із зведення водопроводів у країні практично не реалізуються. Так, якщо в 1990 році таких систем було збудовано 214 км, то в наступні роки обсяги зменшилися і становили 4,1 км у 2012 році. Відсутність водопровідних магістралей негативно впливає на впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Таблиця 3. Введення в експлуатацію інженерно-технічних споруд, км

Показники	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 1990 р., %.	2012 р. до 2000 р., %.
Водопроводи магістральні сільськогосподарського призначення	214	2	-	4	4,1	1,9	205,0
Автомобільні дороги з твердим покриттям внутрішньогосподарсько-го призначення	7023	294	67	48	38,8	0,6	13,2

**Розроблено автором за даними [7]*

Питання автотранспортного сполучення відіграє важливу роль в організації ефективної виробничо-збутової діяльності сучасних агропідприємств. Так наявність автомобільних доріг з твердим покриттям є однією з умов вчасної доставки продукції до пунктів реалізації, збереженні якісних показників овочів, фруктів, винограду та іншої агропродукції, яка швидко псується і вимагає спеціальних умов доставки. Дослідження динаміки зведення доріг показало, що порівняно з обсягами 1990 років будівництво автодоріг зменшилося в декілька десятків разів. Так, якщо в 1990 р. автошляхів з твердим покриттям для потреб було збудовано 7023 км, то в 2000 році цей показник зменшився до 294 км, тобто в 24 рази. У 2012 р. було збудовано доріг у 181 раз менше, ніж у 1990 р. та в 7,6 раза – ніж у 2000 р. Таким чином, розвиток будівництва інженерно-технічних споруд характеризується негативним трендом, глибокою кризою, яка щороку посилюється.

Враховуючи виявлені тенденції обсягів введення в експлуатацію об'єктів виробничої інфраструктури в сільській місцевості, було визначено необхідність подальшої активізації будівництва на основі:

- системного підходу, що проявлятиметься в узгодженні державних та регіональних інтересів при визначенні напрямків розвитку промислового будівництва на селі;
- взаємоузгодженості розвитку будівництва із загальною стратегією розвитку аграрного сектору з позицій створення в сільській місцевості умов для ефективного виробництва і збуту продукції;
- вирішення проблеми сільської диверсифікації та підвищення рівня зайнятості на селі шляхом будівництва виробничої інфраструктури, зокрема потужностей з виробництва сільськогосподарської продукції та її зберігання тощо.

Для прискорення темпів будівництва та введення в експлуатацію виробничих і інженерно-технічних споруд у сільському господарстві доцільно:

- організовувати бізнес-тренінги для сільськогосподарських товаровиробників у вищих навчальних закладах аграрного профілю, а також у районних і обласних управліннях сільського господарства;
- активізувати роботу інформаційно-консультаційних центрів, де фахівці надаватимуть послуги підприємствам з визначення напрямів поліпшення їх матеріально-технічного оснащення, зокрема забезпечення будівельними спорудами для організації виробничо-господарської діяльності в частині надання послуг з розрахунку кошторису витрат на реалізацію проектів будівництва та визначення строків їх окупності;
- сформувати за рахунок коштів господарюючих суб'єктів сільських територій піонерного типу міжгосподарські кредитні установи, на зразок «Фонду розвитку аграрного будівництва», де будуть накопичуватися кошти для будівництва об'єктів сільської виробничої інфраструктури.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Результати дослідження розвитку будівництва виробничої інфраструктури в сільській місцевості свідчать про неоднозначність тенденцій за основними видами будівельних об'єктів. Пріоритетність агропромислового комплексу країни, необхідність посилення аграрного експортного потенціалу, сучасні світові демографічні тренди, підвищення рівня добробуту життя населення створюють підстави до позитивної оцінки перспектив нарощення обсягів будівництва в сільській місцевості. Відповідно до цього подальші дослідження проблеми будуть спрямовані на розробку практичних заходів та програм розвитку будівництва на селі.

Список літератури

1. Онисько, С. Характеристика відтворювального процесу формування основних засобів у сільському господарстві [Текст] / С. Онисько, І. Грубінка // *Аграрна економіка* – 2011. – № 1-4, Т. 4. – С. 53-57.
2. Романіка, О. М. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств Буковини [Текст] / О. М. Романіка // *Сталий розвиток економіки* – 2011. – №2. – С. 119-123.
3. Сичова, М. О. Оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств України [Електронний ресурс] / М. О. Сичова, Н. О. Шевченко. – Режим доступу до журн. : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63667.doc.htm.
4. Чериця, Н. Ю. Стан та рівень забезпеченості аграрного сектора Північно-західного регіону основними засобами [Текст] / Н. Ю. Чериця // *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету* – 2011. – №1, Т. 2. – С. 134-142.
5. Якубів, В. М. Тенденції формування і використання матеріально-технічної бази агроформувань [Електронний ресурс] / В. М. Якубів // *Вісник Харківського НАУ ім. В. В. Докучаєва, Серія "Економічні науки"* – 2010. – № 11. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/2010_11/pdf/20.pdf.
6. Статистичний щорічник України за 2011 рік [Текст] / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ «Август Трейд». – 2012. – 559 с.

References

1. Onysko, S. & Hrubinka, I. (2011). Characteristics of the reproductive process of forming fixed assets in agriculture [Kharakterystyka vidtvoriuvalnogo protsesu formuvannia osnovnykh zasobiv u silskomu hospodarstvi]. *Agricultural economics*, 1-4, 53-57.
2. Romanika, O. M. (2011). Logistical support farm Bucovina [Materialno-tekhniche zabezpechennia silskohospodarskykh pidpryemstv Bukovyny]. *Sustainable economic development*, 2, 119-123.
3. Sycheva, M. O. & Shevchenko, N. O. (2010). Update of logistics farms Ukraine [Onovlennia materialno-tekhnicnoi bazy silskohospodarskykh pidpryemstv Ukrainy]. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics.
4. Cherytsya, N. Yu. (2011). Status and level of provision of the agricultural sector of the North-Western region of fixed assets [Stan ta riven zabezpechenosti ahrarnoho sektora Pivnichno-zakhidnoho rehionu osnovnymy zasobamy]. *Journal of Zhytomyr National Agroecological University*, 1, 134-142.
5. Yakubiv, V. M. (2010). Trends in the formation and use of logistics agroformations [Tendentsiyi formuvannya i vykorystannia materialno-tekhnicnoi bazy ahroformuvan]. *Journal of Kharkov NAU V. V. Dokuchayeva, Series "Economics"*, 11.
6. Osaulenko, O. (2012). Statistical annual of Ukraine – 2011 [Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik]. Kyiv, 559.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2014 р.

Марія Григорівна АФНАСЬЄВА

старший викладач кафедри вищої математики,
Криворізький національний університет
вул. XXII Партз'їзду, 11, м. Кривий Ріг, 50027, Україна
E-mail: aev60@mail.ru
Телефон: +380675698395

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ІНТЕГРОВАНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ГАЛУЗЕВОМУ,
МІЖГАЛУЗЕВОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ**

Афанасьєва, М. Г. Методичні підходи до комплексної інтегрованої оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях [Текст] / Марія Григорівна Афанасьєва // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 22-29. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті наведено результати дослідження методичних підходів до комплексної інтегрованої оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях. Запропоновано використання системи методичних підходів та економіко-математичних моделей щодо визначення впливу окремих складових економічної безпеки на загальний рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання, і, як наслідок, підвищення достовірності його оцінки. Показано переваги й недоліки основних методичних підходів до вимірювання економічної безпеки суб'єкта господарювання, що ґрунтуються на системі рейтингових показників, і запропоновано вдосконалення їх окремих модифікацій. Розглянуто систематизацію окремих інтегрованих рейтингових оцінок рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання відносно його можливих станів, у яких суб'єкт господарювання може опинитися в умовах сучасних економічних реалій. Показано, що при використанні сукупних критеріїв рейтингового оцінювання та мультиплікативного критерію, де початок відліку деталізованих показників зміщується на 1 (одиницю), деталізовані показники оцінки якості рівня економічної безпеки дещо нівелюються, – внесок великих кількісних значень одних деталізованих показників до загальної оцінки рейтингу компенсує низькі значення інших. Запропоновано впровадження модифікованого зваженого середнього геометричного по степеневій формі зв'язку факторів як індикатора критичного значення нижньої межі рівня економічної безпеки передкризового стану, де ваговий коефіцієнт відповідного деталізованого показника характеризує ризик помилки у визначенні комплексного інтегрованого показника рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання. Показано, що остаточну оцінку системи економічної безпеки суб'єкта господарювання доцільно проводити шляхом порівняння узагальнених індикаторів досліджуваного та «еталонного» підприємств на основі відстаней між локальними показниками системи економічної безпеки. При цьому, зростання відстані від «еталонного» суб'єкта господарювання в динаміці свідчить про погіршення економічного стану і зменшення рівня економічної безпеки. Розрахунок такої відстані рекомендується здійснювати для порівняння декількох підприємств, наприклад, для оцінювання рівня економічної безпеки на мікрорівні, рівні регіону, галузі чи держави.

Ключові слова: економічна безпека; складові економічної безпеки; суб'єкт господарювання; рейтингові оцінки; комплексна інтегрована оцінка економічної безпеки.

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К КОМПЛЕКСНОЙ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ОЦЕНКЕ
УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ НА
ОТРАСЛЕВОМ, МЕЖОТРАСЛЕВОМ И РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЯХ**

Аннотация

В статье предложены результаты исследования методических подходов к комплексной интегрированной оценке экономической безопасности субъектов хозяйствования на отраслевом, межотраслевом и региональном уровнях. Предложено использование системы методических подходов и экономико-математических моделей относительно определения влияния отдельных составляющих экономической безопасности на общий уровень экономической безопасности субъекта хозяйствования и, как следствие, повышение достоверности его оценки. Показаны преимущества и недостатки основных методических подходов к измерению экономической безопасности субъекта хозяйствования, которые основаны на системе рейтинговых показателей и предложено усовершенствование их отдельных модификаций. Рассмотрена систематизация отдельных интегрированных рейтинговых оценок уровня экономической безопасности субъекта хозяйствования относительно его возможных состояний, в которых субъект хозяйствования может оказаться в современных экономических условиях. Продемонстрировано, что при использовании совокупных критериев рейтингового оценивания и мультипликативного критерия, где начало отсчета детализированных показателей смещается на 1 (единицу), детализированные показатели оценки качества уровня экономической безопасности несколько нивелируются, – вклад больших количественных значений одних детализированных показателей в общую оценку рейтинга компенсирует низкие значения других. Предложено внедрение модифицированного взвешенного среднего геометрического по степеневой форме связи факторов как индикатора критического значения нижней границы уровня экономической безопасности предкризисного состояния, где весовой коэффициент соответствующего детализированного показателя характеризует риск ошибки в определении комплексного интегрированного показателя уровня экономической безопасности субъекта хозяйствования. Продемонстрировано, что конечную оценку систем экономической безопасности субъекта следует проводить путем сравнения обобщенных индикаторов исследованного и «эталонного» предприятий на основании расстояний между локальными показателями системы экономической безопасности. При этом увеличение расстояния от «эталонного» субъекта хозяйствования в динамике свидетельствует об ухудшении экономического состояния и уменьшении уровня экономической безопасности. Определение такого расстояния рекомендуется осуществлять для сравнения нескольких предприятий, например, для оценки уровня безопасности на микроуровне, уровне региона, отрасли или государства.

Ключевые слова: *экономическая безопасность; составляющие экономической безопасности; субъект хозяйствования; рейтинговые оценки; комплексная интегрированная оценка экономической безопасности.*

Maria Grygorivna AFANASYEVA

Senior Lecturer of the Department of Mathematics,
Kryvyi Rih National University,
XXII Partziizd str., 11, Kryvyi Rih, 50027, Ukraine
E-mail: aev60@mail.ru
Phone: +380675698395

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO COMPLEX INTEGRATED ASSESSMENT OF
ECONOMIC SECURITY ENTITIES AT THE REGIONAL AND INTER-REGIONAL LEVELS**

Abstract

The results of the study of methodological approaches to complex integrated assessment of economic security entities at the regional and inter-regional levels are considered in the article. It has been proposed the use of the system of methodological approaches and mathematical economic models to determine the effect of individual components of the economic security of the overall level of economic security entity, and as a result, the improvement of the reliability of its estimates. The advantages and disadvantages of the basic methodological approaches to measuring the economic security of the entity based on a system of rating indicators are shown. Some modifications to improve them are proposed. It has been considered the separate integrated systematization of

rating level of economic security entity in relation to its possible states in which the entity can be in the current economic realities. It is shown that while using the aggregate ranking evaluation criteria and multiplicative criterion, where the origin of detailed parameters is shifted for 1 (one), the detailed performance evaluation of the quality of economic security is leveled, – contribution of large numerical values of some parameters to a detailed overall assessment rating compensates the low values of others. It has been proposed the implementation of the modified weighted geometric mean due to the exponential form factor as an indicator of critical lower limit of the pre-crisis level of economic security of the state where the weighting factor corresponding detailed index characterizes the risk of error in the definition of complex integrated index of economic security entity. It is shown that the final assessment of the economic security of the entity's appropriate should be conducted by comparing generalized indicators of investigated company and "benchmark" company on the basis of distances between local indicators of economic security. Thus, the increase in distance from the "benchmark" company in dynamics indicates deteriorating of economic situation and reduction of the level of economic security. The calculation of this distance is recommended to compare in the plane of several companies, for example, to assess the level of economic security at the micro level, the regional level, sector or country.

Keywords: economic security; components of economic security; entity; rating assessment; comprehensive integrated assessment of economic security.

JEL classification: O11, E17

Вступ

Загроза зниження рівня економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання обумовлена інерційністю їх структури виробництва, підвищенням фізичного зношення обладнання, технологічною відсталістю. У такому контексті особливої терміновості набуває необхідність розробки ефективних механізмів підвищення рівня економічної безпеки. В основі розробки комплексної системи забезпечення економічної безпеки діяльності підприємств на мікрорівні, рівні регіону, галузі чи держави повинна лежати певна концепція, яка передбачає мету, завдання, принципи діяльності, об'єкт і суб'єкт, стратегію і тактику. У процесі досягнення поставленої мети здійснюється вирішення конкретних завдань, які об'єднують усі напрямки забезпечення безпеки: прогнозування можливих загроз економічної безпеки; організація діяльності з попередження можливих загроз (превентивні заходи); виявлення, аналіз і оцінка виниклих реальних загроз економічної безпеки; прийняття рішень та організація діяльності з реагування на виниклі загрози; постійне вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки підприємництва[1, с. 20; 2, с. 35-40].

Проблематичними і особливо актуальними в умовах сучасних економічних реалій для суб'єкта господарювання постають питання щодо мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз його економічному стану.

Значний внесок у дослідження економічної безпеки підприємства зробили відомі вчені-економісти: Бесчастний В. Н., Васильців Т. Г., Вихристюк О. С., Дацків Р. М., Ільяшенко С. И., Іващенко Г. А., Коваленко О. В., Ковальов Д., Отенко І. П., Ткаченко А. М., Шликов В. В. та ін. [1-11]. Розроблено багато ґрунтовних методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки, але не виділено чіткої градації таких рівнів. Об'єктом системи економічної безпеки загалом виступає стабільний економічний стан діяльності суб'єкта господарювання в поточному і перспективному періоді. Конкретними ж об'єктами захисту виступають ресурси: фінансові, матеріальні, інформаційні, кадрові.

Мета статті та завдання

Метою нашого дослідження є вдосконалення методичних підходів до комплексної інтегрованої оцінки загального рівня економічної безпеки суб'єктів підприємницького господарювання на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях до умов сучасних економічних реалій.

Завданням статті є формування системи методичних підходів та економіко-математичних моделей комплексної інтегрованої оцінки рівня економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу

Оцінка рівня економічної безпеки (R_{EB}) здійснюється шляхом порівняння розрахункових значень за даними суб'єкта господарювання, що аналізується, в динаміці за кілька періодів, а також зі значеннями R_{EB} , розрахованим за даними аналогічних суб'єктів господарювання відповідних галузей економіки.

На заключному етапі процесу моделювання (прогнозування) рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання здійснюється остаточна оцінка стану його економічної безпеки шляхом розрахунку комплексного узагальненого інтегрованого показника на підґрунті процедур рейтингового оцінювання.

Проаналізуємо основні методичні підходи до вимірювання економічної безпеки суб'єкта господарювання, що ґрунтуються на системі рейтингових показників, яку, як ми вважаємо, доцільно буде використовувати у нашому науковому дослідженні та менеджментом сучасних підприємств [12, с. 201-204].

У низці праць пропонується підхід, згідно з яким потрібно сформувати матрицю з елементів $a_{ij} (i=1, \dots, n; j=1, \dots, m)$, рядками якої ($i=1, \dots, n$) є номери відповідних деталізованих показників якості суб'єкта господарювання, а стовпцями ($j=1, \dots, m$) – номери суб'єкта господарювання рейтингового оцінювання. Іншими словами, вибірка складається з m суб'єктів господарювання, де a_{ij} – деталізовані показники рейтингової оцінки j -го суб'єкта господарювання.

Значимо, що рейтингове оцінювання може здійснюватися з урахуванням вагомості (пріоритетності) окремих показників чи їх підмножини і має кілька модифікацій. Водночас у якості більш-менш ґрунтового підходу до оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання більшість вчених-економістів пропонують визначати сукупний критерій, що ґрунтується на зважуванні й підсумовуванні окремих функціональних критеріїв [5, с. 194; 13, с. 192; 14], які розраховуються через порівняння (зіставлення) величини загрози економічній безпеці та ефективності заходів для її уникнення.

Сформуємо чотири наступні підходи визначення сукупного критерію економічної безпеки суб'єкта господарювання.

1. Згідно з першим підходом визначення сукупного критерію економічної безпеки суб'єкта господарювання пропонується розраховувати за формулою [4, с. 85-86]:

$$R_{EB_j}^{(1)} = \sum_{i=1}^n k_i a_{ij}, \quad j=1, \dots, m, \quad (1)$$

де $R_{EB_j}^{(1)}$ – інтегрований кількісний показник економічної безпеки J -го суб'єкта господарювання, $j=1, \dots, m$; k_i – ваговий коефіцієнт значущості i -ї функціональної складової; a_{ij} – деталізовані показники рейтингової оцінки j -го суб'єкта господарювання (величина окремого (поодинокого) критерію за i -ю функціональною складовою); n – кількість функціональних складових економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Для зручності аналізу рівня економічної безпеки, деталізовані показники рейтингової оцінки j -го суб'єкта господарювання повинні бути нормалізованими. Тому необхідно дотримуватися виконання умови: $\sum_i^n k_i = 1$.

2. Другий підхід визначення сукупного критерію економічної безпеки суб'єкта господарювання полягає у визначенні рейтингу згідно з максимальним значенням кількісної оцінки інтегрованого показника. Тобто найвищий рейтинг матиме той суб'єкт господарювання, який отримує найбільший сумарний результат. Інтегрований показник визначається за формулою:

$$R_{EB_j}^{(2)} = \frac{1}{\sqrt{n}} \sqrt{\sum_{i=1}^n a_{ij}^2}, \quad j=1, \dots, m. \quad (2)$$

Згідно з цією модифікацією рейтингову оцінку формуватимуть переважно ті деталізовані показники, значення кількісних оцінок яких домінує незалежно від їх важливості (вагомості) та характеризує лише окремі аспекти успішної діяльності об'єкта дослідження. Тут випускаються нюанси, які пов'язані з тим, що збільшення значень деяких показників буде позитивним лише до певного рівня, а подальше їх зростання характеризується неоднозначно. У цьому випадку також неможливо врахувати показники, зниження значень яких слід розглядати як позитивне явище тощо [12, с. 202].

3. У третій інтегрованій оцінці на підґрунті сукупного критерію рейтингового оцінювання враховуються коефіцієнти вагомості кожного деталізованого показника, $i=1, \dots, n$:

$$R_{EB_j}^{(3)} = \sqrt{\sum_{i=1}^n k_i a_{ij}^2}, \quad j=1, \dots, m, \quad (3)$$

де k_i – ваговий коефіцієнт відповідного деталізованого показника, $i=1, \dots, n$; $\sum_i^n k_i = 1$.

Ця модифікація дозволяє врахувати чинник переваг (вагомості) окремого деталізованого показника, оскільки вагові коефіцієнти, які визначаються також експертним способом, беруть до уваги відносну вагомість кожного з обраних показників.

Недоліком другого та третього підходів визначення сукупного критерію економічної безпеки суб'єкта господарювання є те, що деталізовані показники якості дещо нівелюються, бо внесок великих кількісних значень одних деталізованих показників до загальної оцінки рейтингу компенсує низькі значення інших.

4. Четвертою інтегрованою оцінкою є модифікований сукупний критерій рейтингового оцінювання економічної безпеки суб'єкта господарювання, в якому враховуються коефіцієнти вагомості кожного деталізованого показника, $i = 1, \dots, n$:

$$R_{EB_j}^{(4)} = \frac{1}{2} \sqrt{\sum_{i=1}^n k_i (1 + a_{ij})^2}, \quad j = 1, \dots, m. \quad (4)$$

Недоліком цього підходу визначення сукупного критерію економічної безпеки суб'єкта господарювання є те, що деталізовані показники якості ще більше нівелюються порівняно з другою та третьою інтегрованою оцінкою. Внесок великих кількісних значень одних деталізованих показників до загальної оцінки рейтингу ще більше компенсує низькі значення інших за рахунок зміщення початку відліку деталізованих показників на 1 [12, с. 202].

Для поглибленого аналізу рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання додатково доцільно розглядати середні геометричні значення деталізованих показників складових економічної безпеки (мультиплікативний підхід).

Сформуємо два наступні підходи визначення мультиплікативного критерію економічної безпеки суб'єкта господарювання.

1. Згідно з мультиплікативним підходом (середнє геометричне значення деталізованих показників рівня економічної безпеки, зважене по лінійній формі зв'язку факторів) формула для визначення інтегрованого критерію економічної безпеки суб'єкта господарювання має наступний вид:

$$R_{EB_j}^{(5)} = n \cdot \left(\sqrt[n]{\prod_{i=1}^n k_i a_{ij}} \right), \quad j = 1, \dots, m. \quad (5)$$

Модифікований інтегрований критерій економічної безпеки суб'єкта господарювання, сформований на підґрунті мультиплікативного підходу, представлений формулою:

$$R_{EB_j}^{(6)} = \frac{n}{2} \cdot \left(\sqrt[n]{\prod_{i=1}^n k_i (1 + a_{ij})} \right), \quad j = 1, \dots, m. \quad (6)$$

де $R_{EB_j}^{(6)}$ – інтегрований кількісний показник якості функціонування j -го суб'єкта господарювання, $j = 1, \dots, m$; k_i – ваговий коефіцієнт відповідного деталізованого показника, $i = 1, \dots, n$.

2. Як адекватну міру нижньої межі критичного інтегрованого показника рейтингової оцінки (це показано далі), має сенс впровадити модифіковане зважене середнє геометричне за степеневою формою зв'язку факторів (другий мультиплікативний підхід) і визначити оцінку економічної безпеки суб'єкта господарювання за формулою:

$$R_{EB_j}^{(7)} = \frac{1}{2^n} \cdot \prod_{i=1}^n (1 + a_{ij})^{k_i}, \quad j = 1, \dots, m, \quad (7)$$

де k_i – ваговий коефіцієнт відповідного деталізованого показника, що характеризує ризик помилки у визначенні комплексного інтегрованого показника рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, $i = 1, \dots, n$.

Наголосимо також на необхідності того, щоб вагові коефіцієнти $k_i, (k_i \geq 0), i = 1, \dots, n$, які містяться у

формулі (7), також були б нормалізованими, тобто щоб виконувалась умова: $\sum_{i=1}^n k_i = 1$.

У такому разі у формулі (7) як високі нормалізовані кількісні значення окремих деталізованих

показників, так і низькі значення інших менше нівелюються, ніж за адитивного підходу, який використовується в (2)-(4) у визначенні інтегрованого показника рейтингового оцінювання [12, с. 204].

Методи, в яких використовуються вагові коефіцієнти, мають деякі раціональні ідеї щодо комплексної оцінки економічної безпеки суб'єкта господарювання, але водночас мають і певний недолік, що полягає у важкості, а іноді – у неможливості розрахунків питомої ваги значущості i -ї функціональної складової економічної безпеки суб'єкта господарювання. Зіставляючи здобуту при цьому додаткову інформацію з тією, яка пов'язана з нагромадженим досвідом, зі сформованими уявленнями та інтуїцією бажано до складання експертних оцінок залучити фахівців-експертів. Методи експертних оцінок використовуються для встановлення коефіцієнтів значущості для функціональних складових при проведенні розрахунку інтегрального показника рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання [1, с. 64-65].

Остаточну оцінку системи економічної безпеки суб'єкта господарювання аналізують за двома підходами [10, с. 179]:

1) порівняння узагальнених індикаторів досліджуваного та «еталонного» підприємств на основі відстаней між локальними показниками системи економічної безпеки;

2) порівняння фактичного і нормативного значень інтегрального індикатора, тобто дослідження динаміки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання й можливості її покращення.

Зупинимось детальніше на першому підході, згідно з яким визначення рівня економічної безпеки здійснюють на основі відстані (відхилення) інтегрального показника оцінювання економічного стану досліджуваного суб'єкта господарювання від нормативного значення показника рівня економічної безпеки «еталонного» суб'єкта господарювання. Міра відстані рівня економічної безпеки досліджуваного суб'єкта господарювання від «еталонного» дорівнює:

$$d(A_i, A_0) = \sqrt{\sum_{j=1}^n (a_{ij} - a_{0j})^2}, \quad (8)$$

де $d(A_i, A_0)$ – інтегральна міра відстані рівня економічного стану суб'єкта господарювання від «еталонного»; a_{ij} – значення j -го показника для i -го суб'єкта господарювання; a_{0j} – значення j -го показника для «еталонного» суб'єкта господарювання (нормативне значення показника).

Нормативні значення показників можна отримати за допомогою методів експертного оцінювання або з наукових джерел [10, с. 179]. Інтегральний показник $d(A_i, A_0)$, показує рівень відхилення економічного стану i -го суб'єкта господарювання від «еталонного».

Якщо $d(A_i, A_0) = 0$, то це означає, що на підприємстві досягнуто оптимального рівня безпеки. Зростання відстані від «еталонного» суб'єкта господарювання в динаміці свідчить про погіршення економічного стану і зменшення рівня економічної безпеки. Розрахунок такої відстані можна здійснювати для порівняння декількох підприємств, наприклад для оцінювання рівня економічної безпеки на мікрорівні, рівні регіону, галузі чи держави.

Проаналізуємо наведені вище підходи до оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання на прикладі ВАТ «Світло Шахтаря» [1, с. 82-83]. Здійснимо оцінку рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання ВАТ «Світло Шахтаря» за нормативами. Вибір індикаторів для оцінки рівня економічної безпеки ВАТ «Світло Шахтаря» проводився на основі ресурсно-функціонального підходу. Нормативні й критичні значення більшості індикаторів рівня економічної безпеки підприємства були встановлені експертним шляхом (табл. 1).

У [1, с. 83] було зазначено, що загалом рівень економічної безпеки підприємства ВАТ «Світло Шахтаря» можна оцінити як передкризовий. Це пояснюється тим, що більшість нормалізованих показників економічної безпеки перебувають в області передкризового стану.

На підґрунті даних табл. 1 були розраховані оцінки рівня економічної безпеки підприємства ВАТ «Світло Шахтаря» за критеріями (1)-(8). Результати розрахунків наведено в табл. 2.

Інтегральна міра відстані рівня економічного стану суб'єкта господарювання від «еталонного» складає 0,375, що свідчить про передкризовий стан суб'єкта господарювання. Комплексна інтегрована оцінка загального рівня економічної безпеки ВАТ «Світло Шахтаря», визначена як середнє арифметичне оцінок за критеріями, яким не притаманна властивість адитивності (1), (5), (7), має значення 0,686, що несуттєво відрізняється від середнього значення верхньої критичної межі передкризового стану, встановленого експертним методом (0,635). За всією сукупністю критеріїв середнє арифметичне оцінок рівня економічної безпеки ВАТ «Світло Шахтаря» складає 0,799, що значно перевищує середнє значення верхньої критичної межі передкризового стану (на 25,9%). Водночас упровадження модифікованого зваженого середнього геометричного за степеневою формою зв'язку факторів (7) дає оцінку економічної

безпеки суб'єкта господарювання, що практично збігається з нижньою межею критичного значення рівня економічної безпеки передкризового стану ($0,416 \approx 0,423$).

Таблиця 1. Показники діяльності підприємства ВАТ «Світло Шахтаря» на кінець 2010 р. (після проведення нормалізації)

Назва показника	Умовне позначення	Нормалізовані значення (фактичні)	Нормативні значення	Критичні значення	Верхня межа (Критичне значення + S)	Нижня межа (Критичне значення - S)
Питома вага працівників, що підвищили кваліфікацію в загальній чисельності	P1	0,97	1,00	0,25	0,3	0,2
Коефіцієнти придатності основних засобів	P2	0,67	1,00	0,425	0,51	0,34
Коефіцієнт стійкості фінансування	P3	1,00	1,00	0,6625	0,795	0,53
Співвідношення темпів зростання випуску готової продукції й операційних витрат	P4	0,77	1,00	0,6625	0,795	0,53
Коефіцієнт швидкої ліквідності	P5	1,00	1,00	0,6	0,72	0,48
Коефіцієнт забезпеченості власними обіговими коштами	P6	1,00	1,00	0,5	0,6	0,4
Рентабельність чистого прибутку	P7	0,57	1,00	0,5	0,6	0,4
Співвідношення темпів зростання продуктивності праці й заробітної плати	P8	0,74	1,00	0,6625	0,795	0,53
Показник рентабельності продажів	P9	1,00	1,00	0,5	0,6	0,4
Середнє значення показника		0,858	1,00	0,529	0,635	0,423

Таблиця 2. Оцінки рівня економічної безпеки підприємства ВАТ «Світло Шахтаря» за критеріями (1)-(8)

Критерій	$R_{EB_j}^{(1)}$	$R_{EB_j}^{(2)}$	$R_{EB_j}^{(3)}$	$R_{EB_j}^{(4)}$	$R_{EB_j}^{(5)}$	$R_{EB_j}^{(6)}$	$R_{EB_j}^{(7)}$	$d(A_i, A_0)$
	0,840	0,873	0,856	0,924	0,803	0,884	0,416	0,375

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку

В ході дослідження різних підходів до вимірювання рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, що ґрунтуються на системі рейтингових показників, встановлено: при оцінюванні рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання необхідно використовувати критерії, яким не притаманна властивість адитивності; найбільш достовірно характеризує наближення оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання модифіковане зважене середнє геометричне за ступеневу форму зв'язку факторів (мультиплікативний критерій).

Перспективою подальших досліджень є вдосконалення процедури експертного оцінювання вагових коефіцієнтів деталізованих показників складових економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Список літератури

1. Отенко, І. П. Економічна безпека підприємства [Текст] : навчальний посібник / укл. І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012 – 256 с.
2. Ковальов, Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства [Текст] / Д. Ковальов, І. Плетнікова // Економіка України. – 2000. – № 4. – С 35-40.
3. Бесчастный, В. Н. Влияние теневой экономики и экономической преступности на экономическую безопасность [Текст] : монографія / В. Н. Бесчастный. – Донецк: Каштан, 2007. – 484 с.
4. Васильців, Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення [Текст] : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с. – ISBN 978-966-397-101-2.

5. Вихристюк, О. С. Методичні підходи до вимірювання економічної безпеки підприємства [Текст] / О. С. Вихристюк // Наукові праці МАУП, 2010. – вип. 1(24). – С. 194-200.
6. Дацків, Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі [Текст] / Р. М. Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7 (37). – С. 143-153.
7. Ильяшенко, С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке [Текст] / С. И. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 12-19.
8. Коваленко, О. В. Теоретичні і практичні аспекти сучасного антикризового управління промисловим підприємством [Текст] / О. В. Коваленко, О. О. Дробишева // Вісник Запорізького національного університету. Серія: "Економічні науки". – 2010. – №4(8). – С. 34-42.
9. Ткаченко, А. М. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства [Текст] / А. М. Ткаченко, О. Л. Резніков // Вісник Економічної науки України. – 2010. – № 1. – С. 101-106.
10. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення [Текст] : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 386 с.
11. Шлыков, В. В. Экономическая безопасность предприятия [Текст] / В. В. Шлыков // ЭКО. – 2002. – № 11. – С. 94-99.
12. Вітлінський, В. В. Моделювання економіки [Текст] : навч. посібник / В. В. Вітлінський. – К. : КНЕУ, 2003. – 408 с.
13. Щекочич, О. С. Методологічні підходи до оцінки та прогнозування економічної безпеки суб'єктів господарювання на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях [Текст] / О. С. Щекочич, М. Г. Афанасьева // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2013. – Том. 14. – № 1. – 184-193 с.
14. Щекочич, О. С. Організаційно-технічний рівень виробництва як інтегрована складова економічного потенціалу підприємства [Текст] / О. С. Щекочич // Materialy IX Mezinarodni vedecko-prakticka konference: 27 brezen – dubna 2013 roku. – Praha: Publishing House "Education and Science" s. r. o., 2013. – С. 7-12.

References

1. Otenko, I. P. & Ivashchenko, G. A. & Voronkov, D. K. (2012). *Economic Security Company*. Kharkiv: KNUE.
2. Kovalev, D. & Plyetnikova, J. (2000) *Quantitative assessment of the level of economic security*. *Economy of Ukraine*, 4, 35-40.
3. Beschastny, V. N. (2007). *Effect of the shadow economy and economic crime on economic security*. Donetsk: Kashtan.
4. Vasylytsiv, T. G. (2008). *Economic Security of Ukraine: strategies and mechanisms for strengthening*. Lviv: Aral.
5. Vykhristyuk, O. S. (2010). *Methodological approaches to measuring economic security*. *Proceedings of AIDP*, 1(24), 194-200.
6. Dackiv, R. M. (2004). *Economic Security in a Global Setting*. *Actual problems of economy*, 7(37), 143-153.
7. Il'yashenko, S. I. (2003). *Economic security and approaches to assessment*. *Aktualni problemi ekonomiki*, 3(21), 12-19.
8. Kovalenko, O. V. & Drobysheva, O. O. (2010). *Theoretical and practical aspects of modern industrial enterprise crisis management*. *Journal of Zaporizhzhya National University. Series: "Economics"*, № 4(8), 34-42.
9. Tkachenko, A. M. & Reznikov, O. L. (2010). *Assessment of the level of economic security*. *Journal of Economic Sciences of Ukraine*, 1, 101-106.
10. Vasylytsiv, T. G. & Voloshin, V. I. & Boykevych, A.R. & Karkavchuk, V. V. (2012). *Financial and economic security of Ukraine: Strategies and mechanisms to ensure*. Lviv: League-Press.
11. Shlikov, V. V. (2002). *Economic security*. *EKO*, 11, 94-99.
12. Vitlinskiy, V. (2003). *Modeling Economics*. Kyiv: KNEU.
13. Schekovych, O. S. & Afanasyev, M. G. (2013). *Methodological approaches to evaluating and predicting economic security entities at the regional and inter- regional levels*. *Economic Analysis : coll. sciences. works*. Ternopol: Publishing center of Ternopil National Economic University "Economic Thought", 14(1), 184-193 p.
14. Schekovych, O. S. (2013). *Organizational and technical level of production as an integrated component of the economic potential of the company*, 7-12. *Materialy IX Mezinarodni vedecko-prakticka konference: 27 brezen - dubna 2013 roku*. Praha: Education and Science.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2014 р.

Наталія Олександрівна БОТВИНА

доктор економічних наук,
професор кафедри бізнес-адміністрування та корпоративної безпеки,
Одеський міжнародний гуманітарний університет
Фонтанська дорога, 33 (5 ст. Великого фонтану), м. Одеса, 65009, Україна
E-mail: mgu@ukr.net
Телефон : +380487198838

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Ботвіна, Н. О. Методологічні дослідження фінансової політики забезпечення продовольчої безпеки держави / Наталія Олександрівна Ботвіна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 30-35. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті здійснено моніторинг наявних методологічних проблем фінансової політики забезпечення продовольчої безпеки України. Також окреслено можливі напрями декомпозиції методологічної платформи фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери як головного компонента продовольчої безпеки держави. На нашу думку, мета фінансової політики в аграрній сфері повинна гармонійно об'єднувати інтереси виробників і споживачів аграрної продукції, максимізацію прибутків або обсягів реалізації з можливістю задоволення потреб усіх категорій населення в основних значущих продуктах харчування. Методологія дослідження фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки характеризується системною кризою, науковцям не вдається створити адекватні пошукові платформи. Аналіз сучасних методологічних уявлень засвідчує необхідність формування нового підходу та декомпозиції методологічної платформи фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки в забезпеченні продовольчої безпеки, що враховує її сутнісні особливості.

Ключові слова: фінансова політика; методологія; агросфера; продовольча безпека.

Наталья Александровна БОТВИНА

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА**

Аннотация

В статье осуществлен мониторинг имеющихся методологических проблем финансовой политики обеспечения продовольственной безопасности Украины. Также очерчены возможные направления декомпозиции методологической платформы финансовой политики обеспечения постоянного развития аграрной сферы экономики как главного компонента продовольственной безопасности государства. По нашему мнению, цель финансовой политики в аграрной сфере экономики должна гармонично объединять интересы производителей и потребителей аграрной продукции, максимизацию прибылей или объемов реализации с возможностью удовлетворения потребностей всех категорий населения в основных значимых продуктах питания. Методология исследования финансовой политики обеспечения устойчивого развития аграрной сферы экономики характеризуется системным кризисом, ученым не удастся создать адекватные поисковые платформы. Анализ современных методологических представлений удостоверяет необходимость формирования нового подхода и декомпозиции методологической платформы финансовой политики обеспечения устойчивого развития аграрной сферы экономики в обеспечении продовольственной безопасности, которая учитывает ее существенные особенности.

Ключевые слова: финансовая политика; методология; агросфера; продовольственная безопасность.

© Наталія Олександрівна Ботвіна, 2014

Natalia Oleksandrivna BOTVINA

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Department of Business & Administration and Corporate Safety
Odessa International Humanitarian University
Fontan road, 33 (the 5-th station of Large fontan), Odessa, 65009, Ukraine
E-mail: mgu@ukr.net
Phone: +380487198838

METHODOLOGICAL STUDIES OF THE FINANCIAL POLICY FOR STATE FOOD SECURITY

Abstract

Monitoring of present methodological problems of financial policy of providing of food safety of Ukraine is carried out in the article. Possible directions of decomposition of methodological platform of financial policy of permanent development providing of agrarian sphere of economy are also outlined, as the main component of food safety of the state. We consider that the aim of financial policy in the agrarian sphere of economy must harmoniously unite interests of producers and consumers of agrarian products, maximization of incomes or volumes of realization with possibility of satisfaction of necessities of all categories of population in basic meaningful foodstuffs. Methodology of research of financial policy of providing of steady development of agrarian sphere of economy is characterized by a system crisis, the scientists do not succeed to create adequate searching platforms. The analysis of modern methodological presentations certifies the necessity of forming of new approach and decomposition of methodological platform of financial policy of providing of steady development of agrarian sphere of economy for providing of food safety that takes into account its significant features.

Keywords: financial policy; methodology; agrarian sphere; food safety.

JEL classification: G21

Вступ

Демонтаж аграрної сфери та нові реалії ринкового розвитку вимагають переосмислення теоретичних підходів до застосування механізму формування й реалізації фінансової політики в аграрній сфері економіки в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів. В Україні механізм формування й реалізації фінансової політики в аграрній сфері економіки в умовах якісних перетворень перехідного періоду не використовувався належним чином, про що свідчать зокрема результати господарювання, починаючи з 1991 р. Нині у розвитку фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери в контексті продовольчої безпеки держави як якісно нового вагомого напрямку економічної науки відчувається помітний зсув у бік практичних розробок, що не мають міцної теоретичної основи. Нехтування сучасних дисбалансів методологічного інструментарію щодо дослідження проблем фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки зумовлює неможливість їх усунення, що в підсумку призведе до розгармоніювання всієї агроконструкції. Зазначене спричинює нагальну потребу здійснення наукових розвідок щодо декомпозиції методологічної платформи дослідження фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки.

Останні два десятиліття спостерігається зростання наукового інтересу до проблематики методології фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки в розрізі продовольчої безпеки України. Зроблені певні спроби перегляду методологічних концепцій минулого (сильні позиції „консервативних” прихильників Дж. Н. Кейнса, Дж. С. Мілля, П. Самуельсона, М. Фрідмена і т. д.), та створення принципово нових підходів (М. Блауг, Б. Колдуелл, Д. Макклоскі, А. Розенберг і т. д.). Все більше монографій присвячується методології. Всупереч описаному зростанню дослідницького інтересу, методологія дослідження фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки характеризується системною кризою, науковцям не вдається створити адекватні пошукові платформи. Аналіз сучасних методологічних уявлень засвідчує необхідність формування нового підходу та декомпозиції методологічної платформи фінансової політики в забезпеченні продовольчої безпеки, що враховує її сутнісні особливості.

Мета статті та завдання

Визначення методології фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери як складової продовольчої безпеки як формально, так і змістовно рідко заходять далі передмов. Загалом визначення методології економічної науки можна поділити на 3 умовні групи. Безпосередньо експліцитні визначення належать, наприклад, М. Блаугу, Б. Колдуеллу. Цікаво, що всупереч подальшій розбіжності позицій авторів, визначення вкрай схожі. Сам Блауг зазначає «дивовижну однаковість»

підходів до визначення методології як гілки економічної науки, де «ми розглядаємо способи, якими економісти обґрунтовують свої теорії, і наведені ними причини, за якими вони вважають кращою одну теорію перед іншою» [10]. Існують контекстуальні визначення, які об'єднують авторів принципово різних концепцій. Найбільш яскравим прикладом подібного підходу є М. Фрідмен. Всупереч назві своєї фундаментальної роботи «Методологія позитивної економічної науки», експліцитним предметом дослідження виступає не методологія, але власне економічна наука. Характерним прикладом є бачення методології Д. Хаусманном, який виступає як прихильник описового підходу. Очевидно, сам спосіб визначення методології має дещо інший характер, ніж, наприклад, спосіб визначення товарного вектора в мікроекономічній теорії попиту, де визначення постають у вигляді інструментів подальшого дослідження. З якихось причин предметно-понятійна методологічна ідеологія не завжди призводить до однакового підсумку.

Виклад основного матеріалу

Сучасний етап розвитку економічної науки характеризується визнанням кризи сучасної панівної парадигми – неокласичного синтезу. Можна виокремити зовнішню критику неокласики (економіко-етичне спрямування, економічна соціологія тощо) і внутрішню критику – наявність у межах однієї парадигми великої кількості різних методологічних систем, що борються за різні варіанти ставлення до економічного наукового знання [6]. Видається, що якщо зовнішня критика – нормальний елемент розвитку будь-якої теорії, то внутрішня спричинена суперечностями розвитку і є свідченням кризи парадигми. Наведемо ще одне визначення методології: методологія як „термін” для позначення кризи економічної теорії [7]. Для будь-якої теорії відокремлення методології від самої науки є згубним: неможливо визнати існування методу поза предметом. Наведемо наступні засади, які можуть бути зрозумілі як основа орієнтації у світі методології сучасної економічної науки.

Наприклад, і М. Блауг, і Д. Хаусман, і Д. Макклоскі заснували свою методологію через розгляд різниці між визнаним економічним дискурсом (методологічна позиція номінально визнається, але насправді вже не діє – необхідна зміна методологічного бачення) і фактичною методологією (власне, реальна методологія досліджень, яка, за дивним збігом, є методологічною позицією самого дослідника, виявила протиріччя визнаного і реального). Подібну тенденцію, властиву загалом для всіх фундаментальних методологів, можна охарактеризувати метафорично як прагнення до визнання загальності своєї позиції або дуже прагматично – як дозвіл проблеми детермінації наукового пізнання. Вищеописане є відповіддю на те ж питання, що й принцип *ex novo*.

Економічна оцінка природних ресурсів є категорією історичною. Із розвитком продуктивних сил і структурних перетворень в економіці змінювалися методологічні підходи до вартісної оцінки природних багатств. Завдання економіки природокористування були окреслені в статті К. Г. Гофмана, М. Я. Лемешева, Н. Ф. Реймерса ще в 1974 р. Тоді це дійсно була ще нова наука і розвивалася вона в межах економічної теорії. Загальноприйняті завдання цієї науки пізніше були сформульовані в концепції сталого розвитку і зводяться вони до проблеми, як розвиватися економіці в гармонії з екологічними імперативами.

Однак після прийняття концепції сталого розвитку в економіці природокористування економіки ставало все менше і менше. Ми маємо на увазі методологічні дослідження.

З часів Маршалла в так званому *mainstream* пропала не тільки манера формулювати міркування через такі вирази, як „сутність”, але і сама манера „міркувати” – тобто не просто використовувати гіпотетико-дедуктивний підхід, але міркувати, розвиваючи бачення методу щодо розвитку самого предмета економічного дослідження. Сучасний підхід єдиний і для «вищих» теорій, і для навчально-методичної літератури. Так існує певний набір «уявних» методів аналізу дослідження проблем економіки природокористування – експліцитного набору так званих аксіом. Але, наприклад, передумова економічної рівноваги як аксіома нічого не дає без доповнення її кривими попиту і пропозиції, які виводяться з «загального» набору постулатів – транзитивності, впорядкованості, норми граничної віддачі і т. д. [1]. Інструментарність виступає важливою умовою наукової цінності. Головне, щоб економічні категорії та поняття при подібному підході не розривалися зі своєю філософською сутністю і стали лише інструментом розкриття функціонального взаємозв'язку явищ. Отримуємо структуру дослідження, окреслену ще в есе Л. Роббінса.

Визнано, що наявність «оціночних» суджень є необхідністю наукового аналізу [9], в тому числі й тому, що передумова оцінки вноситься в економічні дослідження згідно з детермінізмом наукового пізнання (необхідність зіставлення).

У реальній економіці, тим більше в ринковій, вже давно оцінені усі природні ресурси, але неявно. Тому завданням методології дослідження фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки в контексті продовольчої безпеки є виокремлення оцінок природних ресурсів з інших економічних показників.

Так рентні доходи містяться в прибутку, і ми ще не можемо однозначно їх вичленувати з нього. Підприємства економлять на природоохоронних витратах і тим самим забруднюють довкілля. Через це страждає населення, яке змушене лікуватися і купувати ліки, але ці витрати, що становлять частину величини збитку, розмиті, і їх важко зібрати воедино.

На відміну від такого підходу, ми бачимо привнесення в реальну економіку інших оцінок, які, якщо їх прийняти, зламують всі економічні основи. Наприклад, деякі науковці оцінили всі природні ресурси України в 87 трлн. дол. Якщо ж врахувати, що все світове багатство становить 100 трлн. доларів, то які природні ресурси України і як були оцінені? Швидше за все, оцінювали не природні ресурси, а всім потенційним природним благам України надали певну економічну оцінку. Це якраз приклад того, що об'єднують природну і економічну системи, а одиниці вимірювання залишають грошові. Якщо вже є така необхідність, то більш доцільним було б введення якихось спеціальних одиниць виміру для природно-економічної системи, наприклад – екогривні чи екодолари.

З сутнісних економічних позицій, прагнення оцінити у вартісних одиницях всі природні блага призведе до перекося і спотворення структури виробничих факторів, зокрема порівняння економічної оцінки праці і капіталу. А те, що має незначну цінність, як відомо, витрачається нерационально. Крім того, якщо штучно привносити в економіку неймовірно високі оцінки природних ресурсів, то це буде щось на зразок непрямих податків, розмір яких перевищить всю іншу частину доходів. А найголовніше, ми залишимося без економічного механізму переходу до інноваційних технологій.

Економічна оцінка будь-якого ресурсу, що впливає на господарську діяльність і якість життя населення, визначається як приріст функції добробуту при збільшенні цього ресурсу. Такий підхід дозволяє отримувати економічну оцінку природно-ресурсного, в тому числі асиміляційного потенціалу, шляхом оцінки збитку від їх руйнування. У результаті можна одержати оцінки, підтвержені реальними величинами вже понесених втрат, на відміну від концепції загальної економічної цінності природних ресурсів і прогнозів майбутніх доходів від додаткових ресурсів, заснованих, як правило, на непрямих хитких висновках.

Таким чином, помилково вважати, що позахмарні економічні оцінки природних ресурсів слугуватимуть стимулюванню природоохоронної діяльності, це ілюзія. Стимулювати охорону довкілля можна тільки доводячи ефективність природоохоронних заходів у межах самої економічної системи, тобто обчислюючи втрати від пасивного і ефект від активного застосування природоохоронних заходів.

Проблема сучасної економічної методології полягає в надмірному захопленні «інструментальними» методами, що знаходять своє обґрунтування у предметно-понятійній методологічній ідеології.

Нині, коли необхідність і можливість економічних оцінок природних ресурсів стали загально визнаними, склалися дві принципово відмінні методологічні концепції їх визначення: витратна і рентна. Виникнення різних концепцій обумовлене подвійним характером природних ресурсів: з одного боку, вони виступають природною базою виробництва, фактором зростання продуктивності праці, з іншого – природні ресурси є його продуктом, носієм вартості, елементом національного багатства [10]. На зміну витратної концепції прийшла рентна. Прихильники рентного підходу бачили основний недолік витратної концепції в тому, що при оцінюванні ресурсів за витратами на освоєння найбільш високі оцінки отримують найнесприятливіші для використання, найменш цінні за якістю природні ресурси. Інший недолік полягає у відсутності суворого обліку якісних особливостей природних ресурсів. При переході до ринкової економіки виникли нові методичні підходи до економічної оцінки природних ресурсів, які є різновидами згаданих вище: ринкова оцінка ресурсів, концепції альтернативної вартості і загальної економічної цінності (вартості) і ін.

Аналіз основних концепцій економічної оцінки природних ресурсів виявив їх недоліки і позитивні сторони, можливість застосування для оцінки біорозмаїття. Для економічної оцінки природних ресурсів доцільно застосовувати концепцію альтернативної вартості як різновид у класичному варіанті витратної концепції.

У науковій літературі концепція альтернативної вартості використовується в практиці вимірювання „вартості збереження”. В умовах сталого розвитку перед суспільством гостро стоїть завдання збереження природних екосистем. У такому випадку біорозмаїття виступає в якості інтегрального ресурсу, від стану якого залежить стабільність екосистем. Існування окремих видів визначається загальним продукуванням і якістю екосистем і окремих видів, які знаходяться в міцному взаємозв'язку між собою [10]. Застосування саме такого методологічного підходу дозволить відобразити цінність збереження біорозмаїття всього природного комплексу на екосистемному рівні. Серед методів, заснованих на соціологічних опитуваннях, найбільш відомі – готовності платити (WTP), готовності отримувати компенсацію (WTA), гедоністичний метод (Hedonic prices).

Адекватна оцінка реальних величин економічного збитку від екологічних порушень необхідна фінансовій політиці забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки: для оцінки загальної ефективності заходів, для відбору інвестиційних проектів усіх видів, у тому числі проектів

природоохоронного призначення, для впровадження ефективних методів господарювання, для реалізації принципів екологізації менеджменту та екологічного страхування тощо.

Висновки та перспективи подальших розвиток

Як частковий вияв економічної науки, фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери в контексті продовольчої безпеки відрізняє свій метод, що визначає її сутність через відмінність від інших наук. Подібний метод розкривається одноманітно методом науки взагалі (адже методом фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки є конституювання її «науковості»). Останнім часом, у тому числі і у вітчизняній літературі, все частіше зустрічається думка, що філософія більше не здатна бути джерелом ідей для методології досліджень фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки, більше не з'являється нових філософських систем, здатних дати що-небудь економічному знанню природи. Розвиток економічного знання щодо фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки пов'язується з математичними методами, навіть зі спробами введення експерименту як способу перевірки цього економічного знання. Відбуваються запозичення з інших наук, зумовлені «здоровим глуздом» і ситуаційною логікою. Все частіше виникає теза про необхідність більш суворої орієнтації фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки на практику, звідси – спрощення розділів, пов'язаних з предметом і методом і т. п. Як наслідок, відбувається бурхливий розвиток «прикладних» аспектів фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки, у той час, як фундаментальні дослідження «глибоко теоретичного характеру» стають рідкісним явищем. У перспективі така ситуація може зумовити втрату цілісності через неможливість відображення економічного знання природи «лише однією» наукою. Становленням фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки, безсумнівно, зобов'язана філософія, отже, очевидною є наявність сутнісних елементів філософського бачення проблеми в контексті продовольчої безпеки, без яких неможливо зрозуміти ні економічне знання природокористування в історичному аспекті, ні сучасний розвиток знання, ні спрямування його руху в майбутньому.

Список літератури

1. Автономов, В. С. *Модель человека в экономической науке [Текст] / В. С. Автономов.* – СПб: Наука, 2006. – 230 с.
2. Ботвіна, Н. О. *Економічна сутність та складові фінансової політики в аграрній сфері економіки [Текст] / Н. О. Ботвіна // Бізнес-навігатор.* – 2010. – № 3 (20). – С. 103–108.
3. Ботвіна, Н. О. *Методологічний інструментарій фінансової політики в аграрній сфері економіки [Текст] / Н. О. Ботвіна // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит – Випуск 1 (28).* – Суми, – 2010. – С. 22–31.
4. Ботвіна, Н. О. *Можливості фінансової політики щодо забезпечення сталого розвитку аграрної сфери [Текст] / Н. О. Ботвіна // Таврійський науковий вісник : збірник наукових праць.* – Вип. 75. – Херсон, – 2011. – С. 198–207.
5. Ботвіна, Н. О. *Декомпозиція методологічної платформи фінансової політики забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки України [Текст] / Н. О. Ботвіна // Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. Спеціальний випуск. В 2-х частинах: Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій. Частина I.* – Київ: КНЕУ, – 2011. – С. 95–103.
6. Ботвіна, Н. О. *Механізм формування й реалізації фінансової політики в умовах кризових деформацій економічного простору [Текст] / Н. О. Ботвіна // Облік і фінанси АПК.* – № 1. – Київ: "Інститут аграрної економіки" НААНУ, – 2011. – С. 140–146.
7. Ботвіна, Н. О. *Основні фінансові домінанти щодо трансформації сталого розвитку агросфери [Текст] / Н. О. Ботвіна // Економіка Крима.* – 2011. – № 3(36). – С. 36–40.
8. Ботвіна, Н. О. *Методологічні аспекти моделі макрофінансової рівноваги в контексті формування фінансової політики щодо забезпечення сталого розвитку аграрної сфери економіки [Текст] / Н. О. Ботвіна // Аграрний вісник Причорномор'я : збірник наукових праць: Економічні науки.* – Вип. 60. – Одеса, – 2011. – С. 18–21.
9. Ботвіна, Н. О. *Концепції фінансової політики харчової переробної промисловості в АПК України [Текст] / Н. О. Ботвіна // Съвременни измерения на търговския бизнес-комуникация между наука и практика. Юбилейна научно-практическа конференция с международно участие: Сборник статей.* – Болгария, Свищов, – 2011. – С. 27–33.
10. Ботвіна, Н. О. *Фінансова політика забезпечення сталого розвитку аграрної сфери України [Текст] / Н. О. Ботвіна // Проблеми сталого розвитку агросфери: міжнародна науково-практична*

конференція, присвячена 195-річчю від дня заснування ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. – Харків, – 2011. – С. 87-91.

11. Ботвіна, Н. О. Компоненти фінансової політики до підвищення екологізації аграрної сфери [Текст] / Н. О. Ботвіна // Інноваційний потенціал української науки – XXI сторіччя: XIII Всеукраїнська науково-практична конференція. – Запоріжжя, – 2011. – С. 55-58.

References

1. Avtonomov, V. S. (2006). *Model of man in economics*. St. Petersburg: Nauka.
2. Botwina, N. A. (2010). *The economic entity and the financial policy in the agricultural sector of the economy*. *Business Navigator*, 3(20), 103-108.
3. Botwina, N. A. *Methodological tools of financial policies in the agricultural sector of the economy*. *Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series: Finance and credit*, 1(28), 22-31.
4. Botwina, N. A. (2011). *Opportunities financial policies for the sustainable development of agriculture*. *Tauride Research Bulletin: Collected Works*, 75, 198-207.
5. Botwina, N. A. (2011). *Decomposition methodological platform of financial policies for sustainable development of agriculture of Ukraine*. *Market economy : a collection of papers. Special Report*. In 2 parts : *organizational forms and agro-industrial units : status, prospects and impact on rural development*. Part II - Kyiv : KNEU, 95-103.
6. Botwina, N. A. (2011). *The mechanism of formation and implementation of financial policies in crisis strains* *Economic Area. Accounting and Finance in AIC*, 1, 140-146.
7. Botwina, N. A. (2011). *Principal financial dominant transformation sustainability agrosphere*. *Economy of Crimea*, 3(36), 36-40.
8. Botwina, N. A. (2011). *Methodological aspects of macro-financial equilibrium models in the context of financial policies for the sustainable development of agriculture*. *Agricultural bulletin of Black Sea*, 60, 18-21.
9. Botwina, N. A. (2011). *Financial Policy Concept of the food processing industry in agriculture of Ukraine*. *Sъvremenny measurements on trъhovskyya business komunyatsyya Between Science and Practice*. Bulgaria, Svyschov, 27-33.
10. Botwina, N. A. (2011). *Fiscal policy for sustainable development of the agricultural sector of Ukraine*. *Problems of Sustainable Development agrosphere : International scientific -practical conference dedicated to the 195th anniversary of the founding KHNAU them. VV Dokuchaev*. Kharkiv, P. 87-91.
11. Botwina, N. A. (2011). *Components of financial policies to increase agricultural greening field*. *Innovative capacity of Ukrainian science - XXI Century: XIII National Scientific Conference*. Zaporizyya, 55-58.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2014 р.

Наталія Василівна БУТЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: n_butenko@ukr.net

**ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА
ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА**

Бутенко, Н. В. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки на засадах партнерства [Текст] / Наталія Василівна Бутенко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 36-42. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті розглянуто закономірності формування партнерських відносин як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Виокремлено конкурентні переваги суб'єктів національного ринку, що пов'язані з встановленням довгострокових партнерських відносин та визначено критерії ефективності взаємовідносин з партнерами.

Ключові слова: партнерство; національна економіка; конкурентоспроможність; конкурентні переваги; взаємовідносини.

Наталья Васильевна БУТЕНКО

**ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ НА ПРИНЦИПАХ ПАРТНЕРСТВА**

Аннотация

В статье рассмотрены закономерности формирования партнерских отношений как инструмента повышения конкурентоспособности национальной экономики. Выделены конкурентные преимущества субъектов национального рынка, которые связаны с установлением долгосрочных партнерских отношений и определены критерии эффективности взаимоотношений с партнерами.

Ключевые слова: партнерство; национальная экономика; конкурентоспособность; конкурентные преимущества; взаимоотношения.

Natalia Vasylivna BUTENKO

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of International Economics and Marketing,
Kyiv National University named after Taras Shevchenko
E-mail: n_butenko@ukr.net

COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMY BASED ON PARTNERSHIP

Abstract

The article deals with the laws of the formation of partnerships as a tool for improving the competitiveness of the national economy. Author determines the competitive advantages of the national market subjects related to establishing long-term partnerships and performance criteria defined relationships with partners.

Keywords: partnership; national economy; competitiveness; benefits; relationship.

JEL classification: O330

Вступ

Глобалізація світових ринків, нестабільність ринкового середовища, зміни умов діяльності підприємств, побудова нових політико-економічних систем, «розмивання» національних кордонів і зростання впливу транснаціональних організацій змушує Україну відшукувати нову економічну модель розвитку. Відтак одним з найголовніших завдань, яке постало сьогодні перед нашою державою, є розбудова конкурентоспроможної національної економіки, яка характеризується ринковим динамізмом, сучасним технологічним та організаційноуправлінським рівнем, структурною збалансованістю та добробутом населення. Аналізуючи сучасну стратегію розвитку витчизняноґ економіки в контексті глобалізаційних процесів, важливо взяти до уваги основні напрямки інтеграції країни до глобального світогосподарського середовища і пріоритети внутрішньої реорганізації структури економіки та економічних інститутів відповідно до вимог постіндустріалізації та глобалізації світогосподарського середовища.

Національне господарство, як сукупність економічних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, які функціонують на національному та міжнародному рівні, обґрунтовує необхідність коригування стратегії діяльності суб'єктів підприємницької діяльності щодо взаємоузгодження їх суперечливих економічних інтересів. Нині, на нашу думку, спостерігається факт відсутності чіткого, узагальненого уявлення про напрями посилення конкурентоспроможності національної економіки, що, змушує дослідників застосовувати окремі, фрагментарні підходи до даної проблеми. Розвиваючи теорію посилення конкурентоспроможності національної економіки, варто зробити два висновки: поперше, конкурентоспроможність суб'єктів національної економіки є природним результатом прояву глибинних властивостей ринкового господарства, розвитку його суперечностей, і нове полягає не у застосуванні інноваційних форм та методів економічних процесів як таких, а в монополізації ринку одними суб'єктами за рахунок інших, отриманні певним підприємством додаткової ренти за рахунок інших підприємств, що веде до посилення нерівностей у економіці, до загострення суперечностей; подруге, слід виокремлювати два аспекти конкурентоспроможності національної економіки – власне партнерство як процес усунення суперечностей у діяльності господарюючих суб'єктів на основі взаємоузгодження інтересів і соціально-економічну форму партнерства, в якій воно виступає, несучи в собі природу відносин, що об'єднують бізнес, державу та суспільство.

В Україні значний внесок у дослідження сучасної концепції партнерських відносин як методологічної проблематики фундаментальної економічної науки здійснили такі провідні вчені, як О. Гребешкова, В. Заруба, О. Каніщенко, Є. Крикавський, Л. Мороз, Д. Райко, Т. Решетілова, І. Решетнікова, А. Старостіна, О. Телетов, А. Федорченко, Н. Чухрай та інші. У їхніх теоретичних працях отримали подальший розвиток і конкретизацію фундаментальні ідеї промислового маркетингу та маркетингу партнерських відносин у контексті економіко-теоретичних досліджень, які здійснюються на вітчизняному науковому ґрунті.

Плідне та ґрунтовне дослідження теоретико-методологічних і науково-практичних проблем вітчизняної економіки здійснюють такі українські вчені, як О. Амоша, І. Александров, В. Базилевич, І. Булеєв, В. Вишневський, В. Геєць, Н. Гражевська, В. Демет'єв, А. Ігнатюк, О. Мартякова, О. Новікова, Г. Філюк, Г. Черніченко, та інші.

Проте, незважаючи на інтенсивний розвиток та зростаюче наукове визнання партнерських відносин, їх методологічна проблематика як безпосередній предмет дослідження поки що залишається недостатньо розробленою. Потребує систематизації науковий пошук закономірностей формування останніх як інструменту підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Одним з ефективних інструментів підвищення конкурентоспроможності національної економіки є партнерські відносини, які означають не лише новий кількісний вимір ступеня інтенсивності взаємозв'язків окремих країн та їх економік, а головним чином – нову якість таких зв'язків, коли формується фактично новий, глобальний (не тотожний простій сумі ефектів діяльності господарських суб'єктів національних економік) рівень загальнонаціональних взаємовідносин та взаємозалежностей. Йдеться про те, що партнерство спроможне дати нову якість виробництва та науковотехнологічного прогресу, інтенсифікацію світової експансії міжнародного капіталу, формування глобальних товарних ринків, тощо.

Відтак у сучасних умовах однією з найбільш важливих конкурентних переваг стає схильність до співпраці та постійний пошук найбільш ефективних партнерських відносин, що дозволять суб'єктам національної економіки досягти, зберегти і посилити свої конкурентні переваги. Один з найбільш авторитетних дослідників менеджменту П. Друкер висловив думку про те, що різноманіття принципів і форм організації бізнесу, багатогранність варіацій існування і розвитку економічних організацій дозволяють визнати, що світ перебуває в «епосі без закономірностей». За яскравим виразом класика: «Раніше бізнес міг зростати тільки одним з двох способів: або внаслідок природного розвитку, або шляхом поглинань. Сучасний бізнес зростає за рахунок різноманітних альянсів, спільних підприємств і партнерства зі споживачами, але це, на жаль, розуміють лише одиниці» [6]. Синергетичні ефекти, що

виникають між суб'єктами промислового ринку внаслідок функціонування механізму партнерства як одного з елементів стратегії підприємства здатні сформулювати додаткові передумови економічного зростання та виступають у якості фундаменту успішної конкурентної боротьби.

Оцінюючи рівень розвитку конкурентних відносин в Україні, ми поділяємо думку С. Реверчука, що в українському суспільстві "культура конкуренції" має низький рівень, основні організаційні засади розвитку конкуренції здійснюються непослідовно, часто суперечливо, за умов наявних деформацій у відносинах власності, несформованості ефективного приватного власника тощо [12].

Водночас таке неналежне сприйняття конкурентної боротьби та загроз, що з неї випливають, спостерігається і в практиці зарубіжних компаній. За результатами опитування у 2008 році компанією The Mckinsey Quarterly 1825 менеджерів з різних країн світу та різних галузей щодо їх реакції на значні інновації та цінові атаки конкурентів можна зробити висновок, що реальна практика формування конкурентної стратегії не відповідає вимогам та реаліям ринку. Так, зазвичай компанії дізнаються про дії конкурентів надто пізно, тому не встигають одразу вжити адекватних відповідних дій. Майже 34 % з тих, чії конкуренти створювали інноваційні продукти, і 44 % з тих, хто зіткнувся з ситуацією зниження цін, дізналися про ці дії лише після того, як про них оголосили самі конкуренти або вже відреагував ринок. Ще 20 % респондентів, що піддалися ціновій атаці, дізналися про це лише після одного-двох циклів продажів. У більшості компаній відсутнє правило постійно й ретельно аналізувати вірогідні кроки суперників. Найчастіше респонденти відповідали, що інформацію отримують із ЗМІ, видань галузевих асоціацій, річних звітів компаній, маркетингових досліджень частки ринку і динаміки цін. Значно менше тих, хто отримує дані про конкурентів більш складними методами, такими як демонтажний аналіз виробів або візити «таємних покупців». Обираючи відповідь на дії конкурентів, компанії зазвичай оцінюють не більше трьох варіантів, а близько половини компаній розглядає лише один варіант контрзаходів, причому значна частина менеджерів покладається лише на інтуїцію [7].

Оцінюючи рівень конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів ринку, слід зазначити, що для більшості з них протягом тривалого часу стратегічним завданням було забезпечення виживання в принципово нових економічних умовах. Конкуренція виробників як двигун розвитку цивілізованого ринку викликала необхідність появи нових і переорієнтації раніш виконуваних функцій, покладених на керівництво підприємства. Йдеться про те, що посилення конкуренції на внутрішньому і зовнішніх ринках, підвищення динамічності ринкових умов, підвищення вимог споживачів до товарів, рівня наданих послуг, у результаті стає причиною того, що для ефективного розвитку суб'єкти ринку мають володіти конкурентними перевагами у сфері покращення якості, зниження цін, гнучкості реакції на зміну потреб споживачів чи ринкової ситуації, впровадження інновацій тощо.

Практика господарювання суб'єктів вітчизняного ринку дає підстави виділити наступні використовувані в ході конкурентної боротьби методи:

- методи лобювання інтересів підприємств, спектр яких достатньо широкий (від різних варіантів особистої подяки до сукупності іміджевих заходів);
- методи узгодження інтересів підприємств-конкурентів (офіційні та неофіційні узгодження, союзи, обмін інформацією, спільні рекламні, благодійні акції тощо);
- методи конкурентної боротьби, засновані на використанні маркетингу і його основних елементів.

Сучасний етап розвитку економічної системи характеризується появою ефективних форм та механізмів взаємодії підприємств. Так, як зазначає О. Гребешкова, політика прямого зіткнення інтересів підприємств на ринку (конкуренція) все частіше поступається застосуванню «позаконкурентних» технологій та способів поведінки підприємства, що на практиці втілюється через поширення стратегічних альянсів, аутсорсингових, франчайзингових та ліцензійних угод між підприємствами та компаніями, реалізацію програм лобювання інтересів підприємств у владних структурах різних рівнів та в соціальному середовищі тощо [4].

Відтак можна стверджувати про виникнення об'єктивних передумов переходу від стратегії протистояння до партнерських відносин як основи взаємодії суб'єктів ринку.

Тож слід виокремити ряд конкурентні переваги пов'язані із встановленням довгострокових партнерських відносин:

1. Встановлення тісних економічних, технічних і соціальних зв'язків з партнерами дозволить завдяки спільним зусиллям домогтися зниження транзакційних витрат та заощадити час.
2. Підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності, оскільки за рахунок накопичення досвіду співпраці один з одним суб'єкти взаємодії виробляють спільні стратегічні цілі й перспективи.
3. Впровадження інновацій, оскільки встановлення партнерських відносин дозволить суб'єктам промислового ринку спільно прогнозувати ефективність впровадження технологічних нововведень та пов'язані з цим ризики.

4. Підвищення прозорості спільної діяльності, оскільки з часом партнери все більше дізнаються про стандарти і очікуваннях один одного і можуть отримати переваги здійснення попередніх проектів.

Рис. 1. Передумови переходу від стратегії протистояння до партнерських відносин в умовах розвитку конкуренції

Водночас слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки конкуренція у традиційній формі, як суперництво між окремими підприємствами почала замінюватися суперництвом між цілими виробничими ланцюгами. Зокрема, на думку М. Кристофера, «...сьогодні підприємство не може вже функціонувати як окремий і незалежний господарський суб'єкт, що конкурує з іншими організаціями цього типу...». Вчений вказує на входження світових ринків в нову еру — еру «конкуренції ланцюгів поставок» [11]. Мова йде про складні структури у вигляді сукупності підприємств, поєднаних спільною метою, з яких кожна створює частину кінцевої доданої вартості для клієнта на кінці такого ланцюга. Із зміною моделі конкурування з суперництва між поодинокими підприємствами до суперництва між цілими виробничими ланцюгами, традиційні стосунки між постачальниками і споживачами, керовані співвідношенням попиту і пропозиції, замінює укладання і утримування довгострокових партнерських зв'язків. Такої ж думки дотримується Н. Чухрай, яка вважає: суперництво між окремими підприємствами змінюється суперництвом між цілими ланцюгами поставок [14, с. 289].

Тож можна дійти висновку, що саме конкуренція на промисловому ринку стимулює формування конкурентних переваг на засадах партнерських відносин, спонукає підприємства до пошуку їх нових джерел, що робить підприємства більш конкурентоспроможними та дає можливість вести більш ефективну діяльність. Як зазначав М. Портер, «конкурентна перевага з'являється тоді, коли фірмі вдається виконувати необхідні дії з більш низькими сукупними витратами, ніж її конкурентам, або виконувати певні дії унікальними способами, що створюють нецінову споживчу цінність і підтримують додану ціну. Здатність створювати споживчу цінність залежить, від того, як фірма впливає на діяльність своїх каналів і кінцевих користувачів» [13, с. 319]. А саме встановлення партнерських відносин із ключовими зацікавленими групами й створює ту нецінову споживчу цінність, про яку говорить М. Портер, що дає фірмі істотну конкурентну перевагу перед іншими компаніями в галузі.

Отже, незважаючи на різноманітність трактувань ідеї міцної співпраці, формування партнерських відносин набуває дедалі більшого значення, оскільки забезпечує підвищення ефективності ринкової діяльності підприємства. Підтвердженням цього є дослідження, проведені російськими вченими, які показали, що збільшення лояльності споживачів лише на 1 % еквівалентно збільшенню прибутку підприємства на 9 % [10, с. 25]. Також консультативна фірма Bain & Company встановила, що щорічні

прибутки, які приносить клієнт, який має справу з постачальником протягом 7 років, більше ніж у п'ять разів перевищують грошові суми, які отримують від покупця протягом першого року його обслуговування [5, с. 57].

За окремими суб'єктами промислового ринку ефективні взаємовідносини з партнерами дають можливість отримати наступні конкурентні переваги [8; 9]:

- з організаціями-споживачами: створення додаткової корисності товару; зменшення часу оформлення замовлення; розширення комунікацій “з вуст у уста”;
- з персоналом підприємства: створення сприятливих умов праці; злагодженість роботи структурних підрозділів; чітке та вчасне виконання поставлених завдань; швидке реагування на скарги та пропозиції споживачів;
- з постачальниками: створення додаткової корисності товару; спільне управління якістю продукції; скорочення логістичних витрат; можливість об'єднання в стратегічні союзи та альянси; допомога в уникненні загрози банкрутства (участь в санації підприємства);
- з маркетинговими посередниками: зменшення вертикальних та горизонтальних конфліктів; зменшення часу на зворотні комунікації зі споживачами; спільне проведення маркетингових заходів (досліджень та рекламних компаній); прискорення процесу реалізації продукції; спільний брендинг;
- з надавачами ділових послуг: першочерговість обслуговування; допомога в уникненні загрози банкрутства (участь в санації підприємства);
- з конкурентами в галузі: бенчмаркінг – обмін передовим досвідом; створення вхідних бар'єрів у галузь, які сприятимуть зменшенню кількості нових конкурентів; спільна розробка стандартів якості продукції;
- з контактними аудиторіями: лобювання; фінансова підтримка; активізація інвестиційних процесів.

Партнерські відносини як модель стратегічної поведінки підприємств щодо отримання конкурентних переваг можна розглядати двояко:

- з одного боку, партнерства є важелем розвитку певної переваги в конкурентній боротьбі, тобто конкурентною моделлю ринкової поведінки підприємства;
- з другого, співробітництво є одним зі способів уникнути конкуренції і може розглядатися як реляційна модель ринкової поведінки, тобто така, в основі якої лежить прагнення підприємств до встановлення відносин («реляцій») між собою [3, с. 57].

Встановлюючи зв'язки з різними партнерами, підприємства намагаються «організувати ринок» з метою уникнення небезпечних ситуацій. У деяких випадках компанії замість максимізації прибутку та мінімізації витрат намагаються знайти «задовільні» з економічної точки зору рішення, які дозволять суттєво знизити ризик та невизначеність на ринку. В економічному житті обидва типи поведінки підприємства – реляційний та конкурентний – можна спостерігати одночасно.

Досягнення конкурентних переваг підприємства все частіше ґрунтується не лише на власних можливостях, але й на можливостях бізнеспартнерів, які разом формують мережу, у якій функціонує це підприємство. Тому конкурентні переваги, що ґрунтуються на відносинах з іншими підприємствами, набули актуальності та важливості особливо з появою тенденції до глобалізації конкуренції та її укрупнення від конкуренції між підприємствами до конкуренції між групами підприємств – ланцюгів, систем чи мереж. На думку Х. Шульце [16, с. 116], ці ж тенденції спровокували і зміни у способах управління підприємством, які більше не відповідають вимогам сьогодення; це ж стосується і маркетингу, трансформація якого за умови нестабільності ринкового середовища є неминучою. Підвищення ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності обґрунтовує потребу формування довготривалих відносин партнерства для використання вміння, навиків та ресурсів інших підприємств, що сприяє розвитку теорії та впровадженню у практику партнерських відносин.

Ключовими ідеями партнерських відносин, які дають можливість отримати стійкі конкурентні переваги на основі управління відносинами з партнерами, є [1; 2]:

- акцент на довгострокову співпрацю: формування відносин відбувається з огляду на довгострокову перспективу, а не на короткострокову вигоду (як при здійсненні одноразових трансакцій);
- взаємовигідний підхід: з огляду на орієнтацію на тривалий термін, співпраця ґрунтується на пошуку оптимальних варіантів для кожного із партнерів з метою забезпечення виграшу у довгостроковій перспективі;
- створення цінності для кожної зі сторін: формування взаємовідносин між бізнес-партнерами неможливе без їх чіткого усвідомлення тієї цінності, яку можна отримати в результаті взаємодії із партнером;
- активність кожної із сторін відносин для підтримання та розвитку співпраці: обидві сторони демонструють активну позицію у налагодженні оптимального варіанту співпраці; якість взаємовідносин та їх довгостроковість залежать від того, наскільки якісно кожна зі сторін управляє

процесом взаємовідносин у минулому та теперішньому, що в результаті відображається у показниках довіри партнера;

- багатомірність взаємовпливу: з огляду на довготривалість взаємовідносин значно зростає роль технологічної, соціальної та економічної складових відносин між бізнес-партнерами, на відміну від разових трансакцій.

На противагу «класичному» стратегічному менеджменту, що ґрунтується на ідеї М. Портера та вбачає основні конкурентні переваги у вигідній ринковій позиції фірми, згідно з реляційною концепцією основними джерелами між організаційних конкурентних переваг є дуальні та мережеві взаємовідносини фірм [15]. Обґрутовуючи економічні ренти, пов'язані з діяльністю мережі, Дж. Дайер і Х. Сінґх заклали концептуальну базу нового підходу до аналізу конкурентних переваг фірм та стратегій їх розвитку. Вони визначили «реляційну» ренту як «надприбуток, спільно створений в результаті взаємин обміну, який не можна отримати будьякій з фірм ізольовано одна від одної і який може бути створений тільки шляхом спільних зусиль партнерів, спеціалізованих щодо їх альянсів». Джерелами реляційних рент є специфічні для конкретних взаємозв'язків активи, процедури спільного використання знань, комплементарні ресурси і здібності, ефективне управління міжфірмовими взаємодіями. Дж. Дайер і Х. Сінґх також зазначили, що ресурси, відповідальні за створення реляційних рент, знаходяться поза контролем окремої фірми, оскільки вони є «власністю» системи парних і мережевих взаємозв'язків [15, с. 665].

З огляду на вищезазначене, активний пошук джерел конкурентоспроможності в сучасних умовах нестабільності ринкового середовища передбачає посилення уваги до можливостей створення додаткових цінностей для споживача, а відтак отримання суб'єктами ринку конкурентних переваг на основі побудови відносин з партнерами – споживачами, постачальниками, дистриб'юторами, конкурентами, – кожен з яких робить свій внесок у забезпечення конкурентних переваг товару на ринку.

Висновок

Фундаментальною основою забезпечення конкурентоздатності суб'єктів підприємницької діяльності в сучасних ринкових умовах є процес формування конкурентних переваг на засадах партнерських відносин. Значною мірою саме партнерські відносини, тобто формування довготривалих відносин співпраці і довіри між суб'єктами ринку з метою отримання двосторонньої вигоди, дають можливість повною мірою використовувати та розвивати потенціал конкурентоспроможності, тобто здатність використовувати наявні та потенційні можливості середовища функціонування підприємства для розвитку наявних конкурентних переваг та створення нових на всіх рівнях управління конкурентоспроможністю у довготривалій перспективі.

Список літератури

1. Бурдак, І. Г. *Управління стратегічною взаємодією підприємства та суб'єктами зовнішнього середовища [Текст]* / І. Г. Бурдак, Т. А. Клімович, Ю. Л. Рудь // *Науковий вісник КУЕІТУ. Нові технології.* – 2009. – № 1 (23). – С. 105–109.
2. Бутенко, Н. В. *Конкурентні стратегії підприємства в контексті виробничих ланцюгів [Текст]* / Н. В. Бутенко // *Вісник антімонопольного комітету України. Журнал Конкуренція.* – 2011. – №2 (41). – С. 3341.
3. Гаррет, Б. *Стратегические альянсы [Текст]* / Б. Гаррет, П. Дюссож ; пер. с англ. – М.: ИНФРА – М, 2002. – 332 с.
4. Гребешкова, О. М. *Феномен стратегічного партнерства підприємств: пояснення з позицій реляційного підходу [Текст]* / О. М. Гребешкова // *Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком: монографія / за ред. д.е.н., професора С. М. Ілляшенка.* – Суми: ТОВ «Тоговий дім «Папірус», 2011. – С. 348–356.
5. Дойль, П. *Маркетингменеджмент и стратегици [Текст]* / П. Дойль, Ф. Штерн ; пер. с англ. – 4е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 544 с.
6. Друкер, Ф. П. *Рынок: как выйти в лидеры. Теория и практика. (Предпринимательство и инновации. Практика и принципы) [Текст]* / Питер Ф. Друкер. – М: Book chamber international, 1992. – 352 с.
7. Койн, К. *Реакция компаний на действия конкурентов. Результаты опроса [Електронний ресурс]* / К. Койн, Дж. Хорн // *The McKinsey Quarterly, апрель 2008, № 21 (2010).* – Режим доступу: http://mckinsey.com/russianquarterly/articles/issue21/16_0210.aspx?tid=24.
8. Князик, Ю. М. *Взаємозв'язок суб'єктів маркетингу партнерських відносин [Текст]* / Ю. М. Князик // *Вісн. Нац. унту «Львів. політехніка». Логістика.* – 2010. – № 690. – С. 321325.
9. Князик, Ю. М. *Вплив маркетингових чинників на формування конкурентоспроможності промислових підприємств [Текст]* / Ю. М. Князик, Т. В. Лебідь // *Вісн. Нац. унту «Львів. Політехніка». Менедж. та підприємництво в Україні: етапи становлення і пробл. розв.* – 2011. – № 704. – С. 4450.

-
10. Корчунов, Д. Организация процессов по работе с клиентами [Текст] / Д. Корчунов // Отдел маркетинга. – 2005.– № 3.– С. 24 – 26.
 11. Кристофер, М. Логистика и управление цепочками поставок [Текст] / М. Кристофер. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с.
 12. Реверчук, С. К. Основи теорії економічної конкуренції [Текст] : навч. посіб. / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, Л. С. Реверчук. – К.: Знання, 2007. — 271 с.
 13. Портер, М. Конкуренция [Текст] / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
 14. Чухрай, Н. І. Стратегії конкуренції ланцюгів поставок [Електронний ресурс] / Н. І. Чухрай, М. О. Довба. – С. 313-320. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2009_649/43.pdf.
 15. Dyer, J. The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage [Текст] / J. Dyer, Singh // *Academy of Management Journal*. – 1998. – Vol. 23, № 4. – P. 660–679.
 16. Schultz, D. E. *Communicating Globally: An Integrated Marketing Approach* / D. E. Schultz, Ph. J. Kitchen. – Chicago, 2000.

References

1. Burdak, I. G., Klimovich, T. A., Rud, L. (2009). Office of Strategic interaction businesses and entities of the environment. *Scientific Bulletin KUEITU. New Technology*, 1(23), 105-109.
2. Butenko, N. V. (2011). Competitive business strategy in the context of industrial chains [Text] / NV Butenko / *Bulletin of the Antimonopoly Committee of Ukraine. Journal of Competition*, 2(41), 33-41.
3. Garrett, B. & Dyussozh, P. (2002). *Strategic Alliances*. Moscow: INFRA-M.
4. Grebeshkova, A. (2011). The phenomenon of strategic partnership enterprises: an explanation of the position of the relational approach. *Problems and prospects of market- oriented management innovation development*, 348-356.
5. Doyle, P. & Stern, F. (2007). *Marketing Management and Strategy*. St. Petersburg : Peter.
6. Drucker, P. F. (1992). *Market: leader. Theory and practice*. Entrepreneurship and Innovation. Principles and Practice). Moskow : Book chamber international.
7. Coyne, K. & Horne, J. (2010). Reaction companies on the actions of competitors. *Poll Results. The McKinsey Quarterly*, April 2008, № 21 (2010). Retrieved April 15, 2014, from http://mckinsey.com/russianquarterly/articles/issue21/16_0210.aspx?tid=24.
8. Knyazyk, M. (2010). Relationship Marketing business partnerships. *Bulletin. Nat. un-t Lions. Polytechnic. Logistics*, 690, 321-325.
9. Knyazyk, M., Lebid, T. (2011). Effect of marketing factors on the formation of industrial competitiveness.. *Nat. un-t Lions. Polytechnic. Manager. and entrepreneurship in Ukraine : formative stages and challenges. Solution*, 704, 44-50.
10. Korchunov, D. (2005). Organization of processes to work with clients. *Marketing Department*, 3, 24-26.
11. Christopher, M. (2004). *Logistics and Supply Chain Management*. St. Petersburg. : Peter.
12. Reverchuk, S. K., Siva T., Reverchuk, L. S. (2007). *Fundamentals of the Theory of Economic Competition*. Kyiv : Knowledge.
13. Porter, M. (2005). *Competition*. Moskow: Williams.
14. Chukhray, N. I. & Dovbakh, M. O. (2009). Competitive strategy supply chains, 313-320. Retrieved April 15, 2014, from http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2009_649/43.pdf.
15. Dyer, J. (1998). The relational view: Cooperative strategy and sources of interorganizational competitive advantage. *Academy of Management Journal*, 23, № 4, 660–679.
16. Schultz, D. E. & Kitchen, Ph. J. (2000). *Communicating Globally: An Integrated Marketing Approach*. Chicago, 2000.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2014 р.

Олександр Володимирович ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: dlugopolsky@mail.com
Телефон: +380671632940

**ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
СУСПІЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ**

Длугопольський, О. В. Підходи до оцінки ефективності функціонування суспільного сектору економіки [Текст] / Олександр Володимирович Длугопольський // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 43-58. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. На сьогодні гостро постала проблема розмежування складових суспільного сектору економіки з огляду на розмитість підходів та трактувань цього важливого елементу економічної системи, а також появи нових підходів до розуміння публічних фінансів за умов глобалізації та регіоналізації економіки, необхідності вироблення більш досконалих критеріїв оцінки ефективності суспільного сектору економіки загалом та його окремих елементів зокрема.

Мета і завдання. Висвітлити основні підходи до розуміння категорій «суспільний сектор» та «державний сектор» економіки, сформулювати критерії структуризації та ефективності розвитку інститутів суспільного сектору економіки, осмислити нові підходи до функціонування публічних фінансів за умов глобалізації, запропонувати удосконалені параметри ефективності суспільного сектору економіки.

Результати. Розкрито зміст та складові суспільного сектору економіки; запропоновано зміну вектору розуміння публічних фінансів за умов глобалізації; визначено критерії ефективності функціонування інститутів суспільного сектору економіки.

Ключові слова: суспільний сектор економіки; ефективність; публічні фінанси; третій сектор.

Александр Владимирович ДЛУГОПОЛЬСКИЙ

**ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО
СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ**

Аннотация

Вступление. Сегодня достаточно остро стоит проблема разграничения составляющих общественного сектора экономики из-за размытости подходов и трактовок этого важного элемента экономической системы, а также появления новых подходов к пониманию публичных финансов в условиях глобализации и регионализации экономики, необходимости разработки более совершенных критериев оценки эффективности общественного сектора экономики вообще и его отдельных элементов в частности.

Цель и задания. Описать основные подходы к пониманию категорий «общественный сектор» и «государственный сектор» экономики, сформулировать критерии структуризации и эффективности развития институтов общественного сектора экономики, осмыслить новые подходы к функционированию публичных финансов в условиях глобализации, предложить усовершенствованные параметры эффективности общественного сектора экономики.

Результаты. Раскрыта суть и составляющие общественного сектора экономики; предложена смена вектора понимания публичных финансов в условиях глобализации; определены критерии эффективности функционирования институтов общественного сектора экономики.

Ключевые слова: общественный сектор экономики; эффективность; публичные финансы; третий сектор.

Oleksand Volodymyrovych DLUHOPOLSKYI

Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Economics,
Ternopil National Economic University
E-mail: dlugopolsky@mail.com
Phone: +380671632940

APPROACHES TO EVALUATING THE EFFICIENCY OF PERFORMANCE OF PUBLIC SECTOR OF ECONOMICS

Abstract

Introduction. *Today the problem of disengagement of components of public sector of economics exists because of the vagueness of approaches and interpretations of this important element of economic system and due to the emergence of formulation of new approaches to understanding public finance in the conditions of globalization and regionalization. It also exists a necessity for development of improved performance criteria for evaluating the effectiveness of public sector of economics in general and its individual elements in particular.*

Purpose. *To highlight the main approaches to understanding the categories of «public sector» and «state sector», to formulate criteria for structure and efficiency of public sector institutions, to understand new ways of functioning of public finance in the conditions of globalization, to offer improved efficiency parameters of public sector of economy.*

Results. *The content and components of public sector are described. It has been proposed the change of vector understanding of public finance phenomenon in the conditions of globalization. The criteria of the public sector institutions efficiency are defined.*

Keywords: *public sector of economics; effectiveness; public finance; third sector.*

JEL classification: **A12, B22, B50, E22, F60, H41.**

Вступ

Численні внутрішні суперечності, властиві процесу глобалізації [9], насамперед пов'язані з відсутністю історичної складової та загально визнаної моделі нової глобальної економіки, невизначеністю її принципів відмінностей від попередніх станів розвитку, браком чіткої моделі, за якою оцінюються тенденції розвитку у майбутньому тощо. Проблематикою впливу глобальних перетворень на різноманітні сфери соціально-економічного життя суспільства займалися вчені, чий імена відомі далеко за межами їх країн: А. Ауєрбах, Ш. Бланкарт, Е. Браунінг, А. Вагнер, М. Вольф, Х. Зіберт, П. Кругман, Л. Мізес, М. Обстфельд, Д. Родрік, Дж. Стігліц, Л. Счукнехт, В. Танці, М. Фельдштейн [2; 6; 17; 29; 54; 61; 62; 63]. Проте найсуттєвіший вплив глобалізаційні процеси справляють на трансформацію державної активності в економічній системі.

Мета і завдання

Основними завданнями дослідження є висвітлення базових підходів до розуміння категорій «суспільний сектор» та «державний сектор» економіки, формулювання критеріїв структуризації та ефективності розвитку інститутів суспільного сектору економіки, осмислення нових підходів до функціонування публічних фінансів за умов глобалізації, пропонування удосконалених параметрів ефективності суспільного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу

Специфіка функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування, багатьох неурядових організацій (профспілок, благодійних установ, релігійних об'єднань, організацій захисту довкілля, спілок боротьби проти дискримінації за расовою, статевою, релігійною ознаками) обумовлює необхідність об'єднання їх в окремий сектор економічної системи. В зарубіжній літературі цей сектор прийнято позначати дефініцією «публічний сектор» (public sector) [2; 5; 8; 28; 29; 32; 59] на протилежності приватному, адже визначальною рисою більшості інституцій цього сектору економіки є їх спрямованість на досягнення соціальних, культурних, екологічних, правозахисних, політичних цілей розвитку суспільства, тоді як економічні та фінансові цілі для них є другорядними. У вітчизняній літературі категорію «публічний сектор» часто підміняють дефініціями «державний сектор» або «суспільний сектор», що вносить деяку плутанину в розуміння сутності окремих його складових та недостатньо точно розкриває зміст цього елемента економічної системи, навколо якого точаться найбільші дискусії

та висловлюються часто полярні точки зору щодо ефективності його розвитку, адже саме в ньому іманентно поєднуються імперативні засади державного регулювання з ринковими механізмами саморегуляції.

Не існує єдиного, універсального підходу до визначення суспільного сектору економіки, адже у сучасній літературі категорія «суспільний сектор» переважно стосується встановлення межі між «суспільним» і «приватним» секторами. В зарубіжних джерелах існує багатоманітність трактувань і характеристик суспільного сектору економіки. Так, наприклад, Е. Аткінсон та Дж. Стігліц особливу увагу звертали на теоретико-методологічні основи його розвитку [28], Дж. Гелбрейт аналізував його в контексті формування економіки загального благоденства [8], Р. А. Масгрейв та Дж. М. Б'юкенен розглядали публічні фінанси як матеріальну базу функціонування суспільного сектору і особливу увагу зосереджували на процедурах суспільного вибору та їхньому впливі на обсяг і структуру державного бюджету [1; 52]. А. Афонсо, В. Танці та М. Фельдстейн [23; 24; 25; 61; 62; 63] у своїх дослідженнях зосередилися на ефективності розвитку суспільного сектору економіки в умовах глобалізаційних змін. Що ж стосується вітчизняних науковців, то, наприклад, Н. Гончарова, П. Єщенко і Д. Медведєв досліджують складові державного сектору економіки як елементу суспільного та можливості адаптації зарубіжного досвіду його регулювання до реалій вітчизняної економіки [11; 12; 19]. О. Кухар, Г. Меркер і Г. Дорофєєва аналізують державний сектор в умовах трансформаційних змін та особливості управління ним [15; 18; 20], а Є. Ставровський та М. Камишанська [16] досліджують державну власність як основу функціонування державного сектору економіки. Г. Монастирський, Ю. Петрушенко зосереджують увагу на проблемах управління та фінансування муніципального сектору як елементу суспільного в умовах соціально-економічного розвитку України, а А. Жуковська – суспільно-добровільного [22].

Таке різноманіття характеристик суспільного сектору економіки пояснюється відсутністю однозначного трактування сфери суспільної відповідальності та організацій, що надають суспільно значущі послуги [10]. Так надання послуг охорони здоров'я, освіти є обов'язком держави в усіх європейських країнах. Проте, якщо в одних країнах увесь спектр необхідних послуг забезпечується державними установами, то в інших – приватними компаніями і організаціями «третього сектору», які беруть участь у наданні послуг, що фінансуються державою.

Суспільний сектор економіки багатьма українськими та російськими економістами ототожнюється з державним, однак це – помилкова точка зору, оскільки муніципальні підприємства та суспільні організації не є державною власністю, а тому не можуть бути внесені в державний сектор, проте вони є власністю суспільства, отже, належать до суспільного сектору економіки [4].

Загалом суспільний сектор економіки можна розглядати в кількох аспектах: 1) у юридичному сенсі він охоплює державні установи та організації, які діють на основі публічного права; 2) у фінансовому аспекті коло інституцій суспільного сектору охоплює також деякі приватні організації, засновані на публічних інтересах, у т. ч. неприбуткові установи освіти та охорони здоров'я, соціальні служби; 3) з точки зору продукції, що виробляється, суспільний сектор містить організації, задіяні в процес продукування винятково суспільних благ; 4) в контексті суб'єкта власності і контролю до суспільного сектора слід зарахувати організації з прямим та опосередкованим домінуванням держави; 5) з точки зору вигод, що отримуються, коло інституцій суспільного сектора охоплює установи, вигоди від існування яких мають колективний характер. Проте кожен з цих підходів не позбавлений недоліків, які унеможливають чітке розуміння сутності та складових суспільного сектору економіки (табл. 1).

Враховуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне характеризувати суспільний сектор економіки, виходячи з функцій, які він покликаний виконувати. Отже, відповідно до функціонального підходу суспільний сектор об'єднує усі організації сфери публічного управління, соціальної безпеки, законності і правопорядку, освіти, охорони здоров'я, соціальних та культурних послуг незалежно від джерела їх фінансування і організаційно-правової форми постачальника. За цього підходу забезпечується органічне поєднання характеристик власності, контролю, фінансування, відбувається врахування особливостей інституціонального середовища, адже якщо одна країна приймає рішення про надання допомоги пенсіонерам та людям з особливими потребами через систему державних організацій, а інша – за рахунок залучення, крім бюджетних ресурсів, коштів меценатів, благодійних установ, то саме реалізація цього суспільного інтересу дозволяє зарахувати усі вищеперелічені організації до суспільного сектору економіки. Фундаментальні його особливості та їх наслідки для практики управління наведені в табл. 2.

Узагальнюючи численні напрацювання вітчизняних вчених [7; 11; 12; 15; 16; 18; 19; 20], а також зарубіжних економістів [1; 2; 32; 56; 59], зазначимо, що суспільний сектор економіки є частиною соціально-економічної та адміністративної активності суспільства, зорієнтованої на ліквідацію «провалів ринку» та створення соціально значущих благ. У вузькому розумінні його можна ототожнювати з публічним сектором, який об'єднує діяльність державного та муніципального підсекторів, тоді як у широкому розумінні, яким і будемо користуватися надалі, суспільний сектор органічно акумулює діяльність інституційних одиниць державного, муніципального, а також «третього

сектору» економіки. З огляду на це класифікацію структурних складових суспільного сектору економіки, яка є логічною і відповідає міжнародним стандартам класифікації інституційних секторів, можна зобразити на рис. 1.

Таблиця 1. Критерії зарахування організацій до суспільного сектору економіки*

Критерій	Зміст	Недоліки підходу
1. Юридичний підхід	Установи і організації, що діють на основі публічного права	Оскільки приватне право тісно взаємопов'язане з публічним (приватне право ґрунтується на публічному праві, яке охороняє і захищає норми приватного), це призводить до «розмивання» меж суспільного сектора і підміни понять.
2. Спосіб фінансування діяльності	Організації, діяльність яких фінансується переважно з «суспільного гаманця»	Деякі організації приватного сектору фінансуються також за рахунок державних коштів, у т. ч. некомерційні організації, які надають послуги у соціальній сфері.
3. Характер продукції, що виробляється	Сукупність організацій, залучених у продукування суспільних благ	У виробництві деяких суспільних благ можуть брати участь і організації, що продукують приватні блага, а деякі установи суспільного сектору можуть конкурувати з приватними організаціями, продукуючи приватні блага (наприклад, державні поштові послуги), також більшість благ важко віднести до чистих приватних або чистих суспільних благ (наприклад, знання та інформація як квазісуспільні блага).
4. Суб'єкт власності і контролю	Організації, в яких держава домінує в якості власника і суб'єкта контролю (як прямо, так і опосередковано)	Контрольний пакет акцій держави в статутному капіталі корпорацій лише формально відображає приналежність підприємств до суспільного сектору економіки, адже в країнах з невеликою часткою державної власності безліч суспільних благ продукуються на принципах державно-приватного партнерства.
5. Характер вигод, що отримуються	Установи, вигоди від існування яких мають колективний характер	Деякі клубні блага володіють властивістю колективного споживання, однак їх виробництво не є прерогативою суспільного сектора економіки (наприклад, футбольний матч на стадіоні, вистава в театрі).

*Складено на основі [47; 48; 49]

Таблиця 2. Особливості суспільного сектору економіки та їх наслідки для практики управління*

Критерії	Особливості	Наслідки
1	2	3
Цілі діяльності	Реалізація політики для забезпечення суспільного добробуту	Соціально-політична природа рішень, що приймаються; необхідність урахування інтересів значного кола зацікавлених сторін
Організаційні структури	Складна ієрархічна система організацій з різними функціями	Конфронтаційні інтереси організацій; адміністративна культура управління
Джерела фінансування діяльності	Переважно бюджетне фінансування	Обмеженість фінансових ресурсів; низька фінансова гнучкість; конфлікт інтересів; боротьба за ресурси між організаціями
Особливості прийняття рішень	Зв'язок з природою суспільного вибору і процесу прийняття політичних рішень: складні процедури узгодження, необхідність інституціоналізації (законодавчого забезпечення)	Проблема своєчасності рішень; заниження кількості нових ідей, які приймаються; низька ефективність

Продовження таблиці 2

1	2	3
Взаємовідносини з кінцевими споживачами	У традиційному розумінні споживачами послуг суспільного сектору є усе суспільство; з упровадженням принципів нового державного менеджменту розглядаються окремі категорії споживачів як покупців послуг; у більшості випадків відсутні або нерозвинуті механізми зворотного зв'язку між постачальником і споживачем	Отримання обмеженої кількості сигналів від споживачів про необхідні зміни, пріоритетність альтернатив, результатах рішень, що приймаються
Особливості мотивації персоналу (зайнятих)	Високий рівень формалізації процедур і правил, відсутність гнучкості, орієнтація на стабільність, а не на розвиток; законодавчо обмежений строк перебування при владі осіб, що відповідальні за прийняття рішень	Суттєвий супротив змінам, низька ініціативність; орієнтація на прийняття рішень, що містять короткострокові результати
Параметри оцінки ефективності	Численні індикатори і показники	Складність оцінки результатів рішень, що приймаються

**Складено на основі [10]*

Рис. 1. Структурні складові суспільного сектору економіки*

**Складено автором*

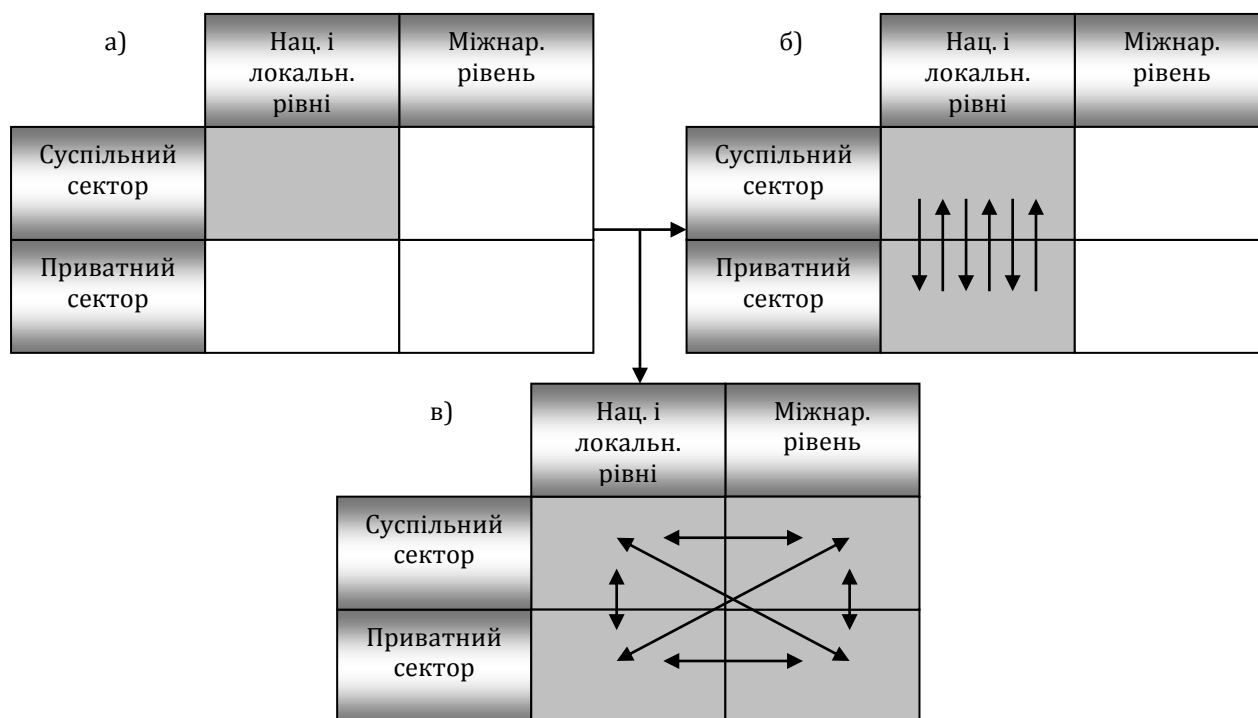

Рис. 2. Еволюція публічних фінансів (від традиційних до нових)*

*Складено на основі [45]

Зважаючи на специфічність проблем, які розв'язуються суспільним сектором економіки, зростаючу конкуренцію за наявні ресурси, складність управлінських процедур [14], а також пануючі в суспільстві сумніви відносно того, наскільки ефективно організації цього сектору витрачають кошти донорів (у т. ч. отримані з державного і місцевих бюджетів) та чи не зловживають своїми податковими привілеями, вважаємо, що надзвичайно важливим питанням є оцінка ефективності функціонування цього сектору економічної системи для міжнародного порівняння основних індикаторів його активності, визначення вектора розвитку держави на перспективу.

У багатьох публікаціях теоретичного та прикладного характеру, присвячених ефективності функціонування суспільного сектору [23; 30; 33; 34; 36; 37; 39; 40; 42; 44; 60; 63], дослідники (А. Афонсо, Й. Барух, К. Камерон, Л. Счукнехт, В. Танці, Д. Форбс, А. Фрохлоф, Р. Хофлер) найчастіше аналізують ефективність організацій соціальної сфери, закладів освіти та охорони здоров'я, значно рідше – установ природоохоронної діяльності, добродійних фондів тощо. Сьогодні виокремився навіть напрямок досліджень, представлений працями К. Енхієра, Л. Саламона, Л. Хемса [26; 57], який намагається дати агреговану оцінку для різних країн світу щодо стану та ефективності діяльності усіх установ «третього сектору» в складі суспільного. Багато вчених також відзначають притаманний організаціям «третього сектору» дефіцит підзвітності (*accountability gap*), адже якщо установи державного та муніципального секторів несуть відповідальність перед громадянами за результати своєї роботи через інститут виборів (національних чи місцевих), то в «третьому секторі» такі механізми відсутні [41; 57], а громадський контроль часто є неефективним з огляду на несформованість у багатьох країнах інститутів громадянського суспільства. Усе вищезазначене свідчить про те, що адекватну оцінку ефективності діяльності організацій суспільного сектору на практиці дати надзвичайно важко, оскільки аналіз показників ефективності здійснюється економістами за різними групами індикаторів, які часто мало пов'язані між собою, а тому будь-які спроби це зробити «наштовхуються» на серйозну критику адептів протилежних, часто менш продуктивних, підходів. Тому актуальним питанням є формування узагальненої системи критеріїв оцінки ефекту від функціонування суспільного сектору, за якими можна було б порівнювати різні економічні системи як у територіальному, так і в історичному аспектах.

Загалом світовою практикою вироблено чотири базових концепції до оцінки показників діяльності суспільного сектору, кожна з яких має свої переваги і недоліки: 1) цільова концепція; 2) концепція системних ресурсів; 3) концепція множинності зацікавлених сторін; 4) концепція соціального конструктивізму (табл. 3). Проте жодна з них не претендує на універсальність, адже навіть різноманіття їхніх підходів у трактуванні механізмів зростання продуктивності суспільного сектору свідчить про

складність цього завдання та відсутність загальноприйнятих методів для його розв'язання. Пропоновані концепції є достатньо загальними, а їхнє практичне застосування, на наш погляд, пов'язане зі значними труднощами не лише у зборі точної інформації, а й у належному її опрацюванні.

Таблиця 3. Концепції оцінки діяльності суспільного сектору*

№	Концепція	Характеристика
1.	Цільова (goal attainment approach)	Пов'язує ефективність організації зі ступенем досягнення нею своїх цілей, однак часто не спрацьовує у випадках, коли цілі організації важко надаються до оперативного опису.
2.	Системних ресурсів (system resource approach)	Пов'язує ефективність зі здатністю організації забезпечити себе ресурсами, необхідними для її стабільного функціонування.
3.	Множинності зацікавлених сторін (multiple constituencies approach)	Базується на тому, що різні групи стейкхолдерів – споживачі послуг організації, донори, співробітники, державні органи – по-різному сприймають і оцінюють ефективність, унаслідок чого комплексна її оцінка виявляється багатовимірною і часто різні її компоненти можуть антагонізувати один з одним. Ситуація ускладнюється особливо тоді, коли у стейкхолдерів відсутнє достатньо чітке бачення цілей і місії організації.
4.	Соціального конструктивізму (social constructivism approach)	Базується на тому, що сприйняття цілей складається в процесі спілкування і взаємодії різних груп стейкхолдерів, які поступово з'ясовують для себе зміст діяльності організації. Зацікавлені сторони можуть коригувати оцінку ефективності не лише через вплив на діяльність організації, а й через маніпулювання наявною інформацією, формування суспільної думки.

*Складено на основі [3; 35; 42; 53; 64]

Розробка системи індикаторів для оцінки ефективності функціонування суспільного сектору економіки може передбачати використання насамперед традиційних фінансових показників, серед яких найважливішим є обсяг прибутків (збитків) цього сектору в поточних цінах. Незважаючи на те, що сам по собі цей показник майже нічого не говорить про ефективність об'єктів державної та муніципальної власності, а також власності установ «третього сектору», однак він фіксує те фінансове навантаження, яке покладене на державу у зв'язку з їхнім утриманням. З економічної точки зору будь-яку організацію суспільного сектору можна розглядати як виробничу одиницю, яка продукує певні блага і витрачає певні ресурси [46]. Властивості відсутності приватних власників та відмови від привласнення прибутку, притаманні цим організаціям, ніяк не уникають такого трактування установ суспільного сектору, оскільки вони характеризують організації суспільного сектору інституціонально, а не функціонально. Інша справа, що таке трактування виявляється справедливим переважно при виробництві деяких типів суспільних товарів або «трастових благ» [55], тобто товарів і послуг приватного споживання, якість яких не може бути достовірно встановлена споживачем. У будь-якому разі продукція такого типу організацій не одержує прямої ринкової оцінки та важко підлягає виміру.

Одним з відомих підходів для оцінки державних та муніципальних інвестицій соціальної спрямованості, оскільки активність суспільного сектору пов'язана не лише з економічними вигодами, а й соціальними та екологічними наслідками його діяльності, є «розгорнута» факторна схема Н. Моля, що базується на методології «трьох Е»: економія (economy), ефективність (efficiency) та продуктивність (effectiveness). Показник загальної соціальної ефективності державних вкладень, відповідно до цього підходу, розраховується за формулою 1:

$$E_{соц} = E / B, \quad (1)$$

де E – соціальний ефект від профінансованих заходів; B – обсяг бюджетних ресурсів, який спрямовується на фінансування заходів для отримання ефекту E .

Відповідно до методології «трьох Е» показник $E_{соц}$ можна записати також у вигляді формули 2:

$$E_{соц} = E_{ек} \times E_{еф} \times E_{пр}, \quad (2)$$

де $E_{ек} = (Z / B)$ – коефіцієнт економії бюджетних ресурсів; Z – загальні витрати на здійснення заходів; $E_{еф} = (V / Z)$ – коефіцієнт економічної ефективності профінансованих заходів; V – загальний результат від здійснення заходів; $E_{пр} = (E / V)$ – коефіцієнт соціальної продуктивності.

Формула 2 дозволяє зрозуміти, за рахунок якої факторної групи відбувається зміна коефіцієнта $E_{соц}$.

(наприклад, за рахунок скорочення обсягу бюджетних ресурсів у загальних витратах на проект, підвищення економічної прибутковості проекту або зростання соціальної насиченості проекту).

Досить цікавою для оцінки ефективності функціонування установ суспільного сектору економіки є технічна концепція ефективності, що ґрунтується на кривій виробничих можливостей (*production possibility curve*). Відхилення від межі виробничих можливостей усередину кривої вказує на наявність невикористаних виробничих резервів, а отже, і неефективність, тим більшу, що далі від межі можливостей знаходиться наявна комбінація затрат і випуску. Поширеною в економічному аналізі мірою такого відхилення є функція відстані [58], що дорівнює відношенню довжини відрізка, який поєднує належним чином обраний початок координат зі становищем організації в «просторі затрат і випуску», з довжиною відрізка, який проходить ті самі точки і продовжений до перетину межі виробничих можливостей. Так на рис. 3 функція відстані набуває значення, що дорівнює відношенню відрізків *a* і *b*. Що більше наближене це відношення до 1, то стабільнішим і ефективнішим є становище організації відносно своєї межі виробничих можливостей.

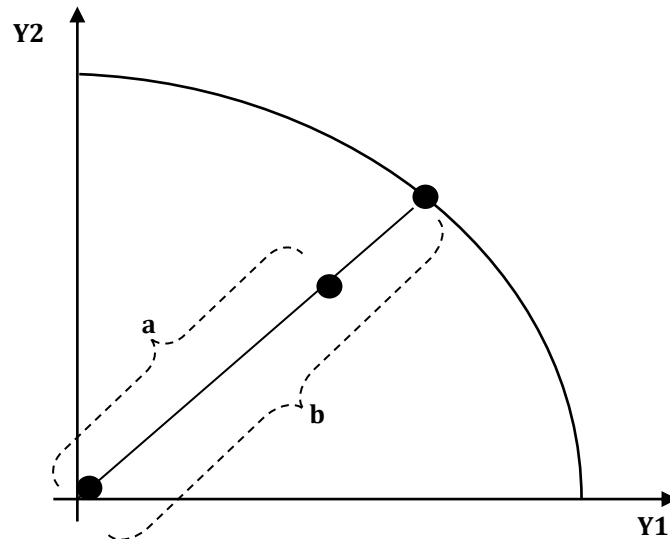

Рис. 3. Визначення функції відстані

Організації-лідери найкращим чином використовують свій потенціал, і отже, знаходяться на межі виробничих можливостей або в «прикордонній зоні», яка наближена до неї, тоді як інші організації розташовуються на значній відстані від межі, що вказує на їхню неефективність. Важливою умовою таких оцінок є те, що вони мають бути відносними, тобто характеризувати досягнуті результати порівняно з іншими організаціями і не нав'язувати організаціям суспільного сектору єдиний штучно обраний критерій, урахувавши усе різноманіття умов соціально-економічної активності в цьому секторі [57]. У зарубіжній практиці метод оцінки ефективності на основі побудови межі виробничих можливостей особливого поширення набув у дослідженнях галузей інфраструктури (транспорт, зв'язок, енергетика), державних установ охорони здоров'я та освіти.

Отже, функція відстані вимірює ефективність організації, випуск якої характеризується спектром показників: різні послуги тієї самої організації суспільного сектору; різні індикатори кінцевих результатів; оцінки діяльності організації різними споживачами та іншими стейкхолдерами тощо. Беззаперечною перевагою цієї функції, на думку Є. Борисової та Л. Поліщук [3, с. 86], є відсутність необхідності присвоєння вагових коефіцієнтів різним характеристикам діяльності організацій суспільного сектору та агрегування їх у загальний показник.

Загалом у технічній концепції ефективного розвитку суспільного сектору економіки мова йде про найкраще з позицій досягнутих результатів використання наявних ресурсів за рахунок якісного управління, належної координації роботи, вибору технологій, підтримки необхідних стимулів тощо. Предметом оцінки може бути і ефективність розподілу ресурсів (*allocative efficiency*), що відображає ступінь раціональності у комбінації різних видів ресурсів організацією з урахуванням їхньої ринкової вартості, а також досягнення нею мінімальних витрат за однакових кінцевих результатів [38; 51]. Таке питання особливо актуальним є для організацій суспільного сектору (зокрема, для державних установ, організацій «третього сектору», які підлягають державному регулюванню або отримують частину ресурсів у натуральній формі), які обмежені у власних витратних повноваженнях.

Оскільки академічні дебати про роль держави в економіці розглядаються в науковій літературі через функції стабілізації, аллокації та дистрибуції (ефекти публічних витрат), то не можна не наголосити на

запропонованій Р. Масгрейвом концепції стандартних соціально-економічних індикаторів (general Musgravian indicators) [52], до яких належать: дистрибутивність, стабільність та продуктивність. Дистрибутивність характеризує витратний бік діяльності у суспільному секторі і пов'язана з нерівномірністю розподілу національного доходу в суспільстві (вимірюється показником Джині та кривою Лоренца). Ефективними з точки зору суспільства вважаються такі рішення, за яких ресурси необхідного складу, кількості і якості здобуваються та використовуються з мінімально можливими витратами (відсутність марнотратності, створення зайвих запасів). Стабільність характеризує відповідність суспільних витрат і їхніх результатів цілям, досягнення яких забезпечує суспільний сектор (акцентується увага на ступені відповідності результатів конкретним потребам суспільства). Продуктивність визначається як співвідношення обсягів продукції з величиною витрат на її виробництво. У суспільному секторі, як і в приватному, застосовуються показники продуктивності праці, а також інтегральні індикатори, які порівнюють з результатами витрат різних видів ресурсів (до таких показників належать рівень безробіття, обсяг ВВП і темп економічного зростання).

Ці аспекти ефективності тісно пов'язані між собою і можуть бути розмежовані лише частково: більш ефективні економічні рішення забезпечують вищу продуктивність, що за інших рівних умов дає найкращі кінцеві результати. Водночас розмежування різних аспектів ефективності дозволяє виявляти й усувати конфлікти між цими критеріями. Так збільшення продуктивності може негативно позначитися на результативності. Щоб надійно гарантувати результативність у сферах діяльності, пов'язаних з високим ризиком або невизначеністю, іноді доводиться «жертвувати» економічністю. За раціональної підготовки рішень результативність є вихідною метою. З цієї позиції визначаються основні вимоги до благ, що продукуються суспільним сектором, і на цій основі формуються завдання щодо досягнення максимально можливої продуктивності, здійснюється економічний вибір ресурсів (рис. 4).

Рис. 4. Взаємозв'язок показників економічності, ефективності та результативності [21]

Іншими показниками ефективності суспільного сектору економіки є індикатори можливостей (opportunity indicators), які спрямовані на підтримку правила законності та стабільності розвитку ринку. Ці індикатори поділяються на показники якості адміністрування, освіти, охорони здоров'я та суспільної інфраструктури [24]. А. Афонсо, В. Танці та Л. Счукнехт запропонували підхід, згідно з яким ефективність суспільного сектору (public sector performance – PSP) залежить від низки соціально-економічних показників, які позначаються через i . За наявності i -країн та j -сфер урядової активності, які разом визначають загальну ефективність суспільного сектору в країні, ефективність дій держави визначається за формулою 3:

$$PSP_i = \sum PSP_{ij}, \quad (3)$$

де $PSP_{ij} = f(I_k)$.

У табл. 4 наведена система показників, що об'єднує індикатори Масгрейва та індикатори можливостей у єдину систему, за якою можливо не лише з кількісного, а й з якісного боку оцінити ефективність функціонування суспільного сектору економіки в розрізі країн світу. Так результати,

отримані А. Афонсо, В. Танці, Л. Счукнехтом, В. Ебертом для країн з розвинутою економікою, які у своїх дослідженнях користувались цією методикою [23; 24; 25], свідчать, що найвищої ефективності суспільний сектор досягає у Люксембурзі, Японії, Австрії, Норвегії та Нідерландах, а найнижчої – у Греції.

Таблиця 4. Узагальнені показники ефективності суспільного сектору економіки

Індикатори <i>P. Масрейва</i>	Дистрибутивність (розподіл)	– Рівень доходів або багатства домогосподарств 40% найбідніших
	Стабільність	– Рівень інфляції – Стабільність показників економічного зростання
	Економічна продуктивність	– Обсяг ВВП та темп його зростання – Рівень безробіття
Індикатори можливостей	Якість адміністрування	– Рівень корупції – Розмір тіньової економіки – Якість судової влади – Рівень бюрократизму
	Якість освіти	– Рівень охоплення середньою освітою – Рівень досягнень в освітній діяльності
	Якість охорони здоров'я	– Рівень дитячої смертності – Середня тривалість життя
	Якість суспільної інфраструктури	– Якість комунікацій і транспортної інфраструктури

Проте до результатів таких досліджень слід ставитись з певним ступенем обережності, оскільки, по-перше, досить важко знайти необхідні дані для адекватної та точної оцінки за усіма пропонованими параметрами, по-друге, ці параметри не повністю розкривають агреговану ефективність суспільного сектору економіки, оскільки не враховують специфіку ефективності окремих підсекторів: державного, муніципального, «третього».

Тому для адекватної та комплексної оцінки ефективності діяльності суспільного сектору економіки пропонуємо використовувати методику, яка б детально характеризувала ефект функціонування кожного з підсекторів у складі суспільного сектору економічної системи та охоплювала значно ширше коло параметрів. Така методика має охоплювати наступне (табл. 5):

1. Показники ефективності розподілу доцільно суттєво розширити внесенням до їхнього складу не лише індикатора «розриву» в доходах багатих і бідних, а й показників «розриву» між максимальною і мінімальною пенсією, рівня середньої зарплати (пенсії) по країні, обсягу видатків на соціальні потреби. Слід, однак, зазначити, що не всі з них є однозначними для трактування, адже, наприклад, зростання обсягу видатків на соціальні цілі одночасно може свідчити як про формування в країні основ держави загального добробуту через підтримку пенсіонерів, безробітних, материнства і дитинства, так і про «проїдання» коштів бюджету, які можна було б використати на цілі економічного розвитку.

2. Показники стабільності розвитку економіки мають охоплювати рівень розвитку інфляційних процесів, темп економічного зростання та рівень безробіття, які аналізуються в динаміці, і повинні характеризуватись мінімальною варіацією в середньостроковому періоді (3-5 років).

3. Показники економічної продуктивності, крім ВВП на особу, мають містити і рівень боргового навантаження, і обсяг бюджетного дефіциту, а також порівняння показників рентабельності державних і комунальних підприємств з підприємствами приватного сектору економіки. Така система індикаторів дозволить оцінити не лише поточну ефективність функціонування суспільного сектору економіки, а й сприятиме виявленню негативних тенденцій зростання боргової залежності країни, нагромадження бюджетних дефіцитів, що досить болюче позначається на стратегічному розвитку економіки та підриває довіру до державної політики не лише громадян країни, а й міжнародних інститутів.

4. Показники якості адміністрування охоплюють індикатори рівня корупції, бюрократизму, тіньової економіки та якості судової влади, моніторинг яких проводять численні міжнародні організації з використанням експертних методів дослідження. Проте в умовах динамічного розвитку інформаційної економіки до цих індикаторів, на наш погляд, варто додати показник розвитку електронного урядування, який досить повно розкриває можливість оперативного реагування установ суспільного сектору на запити і потреби громадян, підприємств та міжнародних інститутів.

5. Якість науки і освіти може оцінюватися не лише через кількісні індикатори чисельності випускників різного рівня підготовки, відсотка викладачів з науковим ступенем і вченим званням, відсотка осіб з вищою освітою та рівня охоплення населення середньою освітою, а й якісні показники

успішності учнів і студентів, рівня впровадження прогресивних технологій в освітній і науковій діяльності тощо [27; 50].

Таблиця 5. Пропонована система показників оцінки ефективності суспільного сектору економіки

Показники	Структура показників
1. Ефективність розподілу	1. 1. «Розрив» у доходах 10% найбільш заможних та 10% найбільш бідних громадян країни 1. 2. «Розрив» між максимальною і мінімальною пенсією по країні 1. 3. Рівень середньої зарплати (пенсії) по країні 1. 4. Обсяг видатків на соціальні потреби
2. Стабільність	2. 1. Рівень середньорічної інфляції в динаміці 2. 2. Середньорічний темп економічного зростання в динаміці 2. 3. Рівень середньорічного безробіття в динаміці
3. Економічна продуктивність	3. 1. Обсяг ВВП на особу 3. 2. Обсяг державного боргу на особу 3. 3. Обсяг бюджетного дефіциту 3. 4. Рентабельність державних і комунальних підприємств порівняно з приватними
4. Якість адміністрування	4. 1. Рівень корупції в динаміці 4. 2. Розмір тіньової економіки в динаміці 4. 3. Якість судової влади 4. 4. Рівень бюрократизму 4. 5. Розвиток електронного урядування
5. Якість освіти та науки	5. 1. Рівень охоплення населення середньою освітою 5. 2. Відсоток осіб з вищою освітою в загальній чисельності населення 5. 3. Рівень упровадження прогресивних технологій в освітній та науковій діяльності 5. 4. Відсоток викладачів з науковим ступенем та вченим званням у загальній чисельності працівників ВНЗ 5. 5. Кількість випускників різного рівня підготовки 5. 6. Показники успішності
6. Якість охорони здоров'я	6. 1. Рівень дитячої смертності 6. 2. Середня тривалість життя 6. 3. Кількість ліжко-днів госпіталізації 6. 4. Кількість амбулаторних прийомів 6. 5. Динаміка поширення захворюваності 6. 6. Рівень упровадження медичних інновацій
7. Якість суспільної інфраструктури	7. 1. Якість комунікацій та транспортної інфраструктури 7. 2. Середня вартість 1 м ² житла по країні 7. 3. Відсоток населення, яке забезпечене власним житлом

6. Якість охорони здоров'я доцільно оцінювати індикаторами середньої тривалості життя, рівня дитячої смертності, динаміки поширення захворюваності на СНІД, туберкульоз, рак, вірусний гепатит, а також кількості амбулаторних прийомів, ліжко-днів госпіталізації тощо [30; 31]. Не менш важливим для якісного аналізу системи охорони здоров'я в складі суспільного сектору економіки є рівень запровадження інновацій у медицині, адже ця сфера в усьому світі найбільш активно розвивається і приносить чималі прибутки державі саме завдяки науково-технічним досягненням, які дозволяють не лише зменшувати вартість лікування хворих, а й рятувати тисячі життів від хвороб, які раніше були невиліковними.

7. Показники якості суспільної інфраструктури передбачають якість комунікацій і транспортної інфраструктури, а також рівень забезпеченості населення власним житлом, вартість 1 м² житлової площі, що засвідчують ступінь задоволення доступу населення до базових благ: житла, водопостачання, газопостачання, каналізації тощо. Проте цей блок параметрів часто оцінити буває найважче, оскільки тут необхідно порівнювати показники з якимсь загальноприйнятим критерієм якості, який досить важко визначити, адже кожна країна має власні інфраструктурні проблеми та об'єктивні можливості будівництва доріг, житлових будинків, які пов'язані не лише зі станом публічних фінансів, а й з рівнем корупції та бюрократії в економіці.

Висновок

Резюмуючи, додамо, що суспільний сектор є каталізатором нової рушійної сили економіки й громадянського суспільства (підтримка конкурентного середовища, досягнення високої якості життя, вироблення соціальних стандартів, розвиток демократії), а його ефективність визначається комплексом показників, які у своїй сукупності характеризують ефективність як державного, муніципального, так і «третього сектору» у складі суспільного. Індикатори, які входять до складу критеріїв оцінки ефективності суспільного сектору економіки загалом та його окремих складових зокрема, повинні охоплювати усі види продуктивності його розвитку: від фінансово-економічних до соціально-екологічних критеріїв ефективності. Це зумовлюється не лише особливостями та значенням суспільного сектору в складі економічної системи, але й поступом моделі сталого розвитку, яка особливої актуальності набула саме у XXI столітті.

Список літератури

1. Б'юкенен, Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави [Текст] / Дж. М. Б'юкенен, Р. А. Масгрейв / Пер. з англ. – К. : КМ Академія, 2004. – 175 с.
2. Бланкарт, Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки [Текст] / Ш. Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 654 с.
3. Борисова, Е. И. Анализ эффективности в некоммерческом секторе: проблемы и решения [Текст] / Е. И. Борисова, Л. И. Полищук // Экономический журнал ВШЭ. – 2009. – №1. – С. 80-100.
4. Бухвальд, Е. М. Институты публичной собственности и экономический механизм федеративных отношений [Текст] / Е. М. Бухвальд // Федерализм. – 1996. – №3.
5. Віскозі, В. К. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика [Текст] / В. К. Віскозі, Дж. М. Вернон, Дж. Е. Гарингтон / Пер. з англ. – К. : Основи, 2004. – 1047 с.
6. Вольф, М. Изменяют ли новые технологии и глобализация рынков капитала масштабы государственного участия в экономике? [Текст] / М. Вольф // Cato Journal. – 2001. – Vol. 21. – №1. – P. 143-150.
7. Галушка, З. І. Нова роль держави в сучасній економіці: соціосинергетичний погляд [Текст] / З. І. Галушка // Економіка та держава: Міжнародний науково-практичний журнал. – 2009. – №1(73). – С. 9-12.
8. Гелбрейт, Дж. К. Суспільство блага. Пора гуманності [Текст] / Дж. К. Гелбрейт. – К. : Скарби, 2003. – 160 с.
9. Герст, П. Сумніви в глобалізації [Текст] / П. Герст, Г. Томпсон / Пер. з англ. – К. : К. І. С., 2002. – 306 с.
10. Голубева, А. А. Инновации в общественном секторе: введение в проблему [Текст] / А. А. Голубева, Е. В. Соколова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия: менеджмент. – 2010. – №4. – С. 28-57.
11. Гончарова, Н. Г. Світовий досвід регулювання державного сектору економіки та можливості його використання у вітчизняній практиці [Текст] / Н. Г. Гончарова // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – №5. – С. 3-9.
12. Гончарова, Н. Г. Теоретичні питання визначення змісту та структурних складових державного сектору економіки [Текст] / Н. Г. Гончарова // Економіка. Фінанси. Право. – 2005. – № 8. – С. 9-17.
13. Государственное регулирование экономики: учебн. пособ. – Ч. 2 / Под ред. Петрова А. Н. – СПб., 2000.
14. Длугопольський, О. В. Суспільний сектор економіки і публічні фінанси в епоху глобальних трансформацій [Текст] : моногр. / О. В. Длугопольський. – Тернопіль : Економічна думка, 2011. – 632 с.
15. Дорофєєва, Г. А. Управління державним сектором промисловості в Україні [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к. е. н. : 08.02.03 / Г. А. Дорофєєва. – Донецьк, 2005;
16. Камишанська, М. О. Державна власність у трансформаційній економіці України [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к. е. н. : 08.01.01 / М. О. Камишанська. – Донецьк, 2004.
17. Кругман, П. Р. Международная экономика: теория и политика [Текст] / П. Р. Кругман, М. Обстфельд. – СПб. : Питер, 2003. – 832 с.
18. Кухар, О. В. Державний сектор в умовах ринкової трансформації економіки України [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к. е. н. : 08.01.01 / О. В. Кухар. – Львів, 2004.
19. Медведєв, Д. М. Розвиток державного сектора економіки в Україні [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к. е. н. : 08.02.03 / Д. М. Медведєв. – Донецьк, 2006.
20. Меркер, Г. Трансформація державного сектора у в умовах глобалізації світового господарства (на прикладі промислово розвинутих країн) [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к. е. н. : 08.05.01 / Г. Меркер. – Київ, 2001.

21. Мефодьева, Ю. В. Формирование системы оценки эффективности и результативности государственных расходов [Текст] / Ю. В. Мефодьева // Государственное управление. Электронный вестник. –2011. –Вып. 29.
22. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін [Текст] : монографія / За ред. А. Ф. Мельник. –Тернопіль: Економічна думка, 2009. –528 с.
23. Afonso, A. Public Sector Efficiency: An International Comparison [Text] / A. Afonso, L. Schuknecht, V. Tanzi // Working Paper. European Central Bank. –2003. –№242 (July).
24. Afonso, A. Public Sector Efficiency: Evidence for New EU Member States and Emerging Markets [Text] / A. Afonso, L. Schuknecht, V. Tanzi // Working Paper. European Central Bank. –2006. –№581 (January).
25. Afonso, A. The Quality of Public Finances and Growth [Text] / A. Afonso, W. Ebert, L. Schuknecht, M. Thone // Working Paper Series. –2005. –№438.
26. Anheier, K. Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy [Text] / K. Anheier. –L. : Earthscan Publications, 2004;
27. Athanassopoulos, A. D. Assessing the Comparative Efficiency of Higher Education Institutions in the UK by Means of Data Envelopment Analysis [Text] / A. D. Athanassopoulos, E. Shale // Education Economics. –1997. –Vol. 5. –P. 117-134;
28. Atkinson, Anthony B. Lectures on Public Economics [Text] / A. B. Atkinson, J. E. Stiglitz. –McGrow-Hill, 1980.
29. Auerbach, A. Handbook of Public Economics [Text] / A. Auerbach, M. Feldstein. –Elsevier, 1985.
30. Baruch, Y. communalities and Distinctions in the Measurement of Organizational Performance and Effectiveness Across For-profit and Nonprofit Sectors [Text] / Y. Baruch, N. Ramalho // Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly. –2006. –Vol. 35. –P. 39-65.
31. Bilodeau, D. Measuring Hospital Performance in the Presence of Quasi-Fixed Inputs: An Analysis of Quebec Hospitals [Text] / D. Bilodeau, P. Y. Crémieux, B. Jaumard // Journal of Productivity Analysis. –2004. –Vol. 21. –P. 183-199.
32. Brown, C. V. Public Sector Economics [Text] / C. V. Brown, P. M. Jackson. –Oxford: Oxford University Press, 1990. –622 p.
33. Cameron, K. Domains of Organizational Effectiveness in Colleges and Universities [Text] / K. Cameron // The Academy of Management Journal. –1981. –Vol. 24. –P. 25-47.
34. Cameron, K. Measuring Organizational Effectiveness in Institutions of Higher Education [Text] / K. Cameron // Administrative Science Quarterly. –1978. –Vol. 23(4). –P. 604-632.
35. Connolly, T. Organizational Effectiveness: A Multiple-Constituency Approach [Text] / T. Connolly, E. Conlon, S. Deutsh // Academy of Management Review. –1980. –Vol. 5. –P. 211-217.
36. Flynn, P. Measuring the Impact of the Nonprofit Sector [Text] / P. Flynn, V. Hodgkinson. –N. -Y. : Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2001.
37. Forbes, D. P. Measuring the Unmeasurable: Empirical Studies of Nonprofit Organization Effectiveness from 1977 to 1997 [Text] / D. P. Forbes // Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly. –1998. –Vol. 27(2). –P. 183-202.
38. Fox, K. Efficiency in the Public Sector [Text] / K. Fox. –Boston: Kluwer Academic Publishers, 2002.
39. Frohloff, A. Cost and Technical Efficiency of German Hospitals: A Stochastic Frontier Analysis [Text] / A. Frohloff // Ruhr Economic Paper. –2007. –№2.
40. Glisson, C. Productivity and Efficiency in Human Service Organizations as Related to Structure, Size and Age [Text] / C. Glisson, P. Martin // The Academy of Management Journal. –1980. –Vol. 23. – p. 21-37.
41. Hayes, T. Management, Control and Accountability in Nonprofit/Voluntary Organizations [Text] / T. Hayes. –Brookfield: Ashgate, 1996.
42. Herman, R. Multiple Constituencies and the Social Construction of Nonprofit Organization Effectiveness [Text] / R. Herman, D. Renz // Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly. –1997. –Vol. 26. –P. 185-206.
43. Herman, R. D. A Cross-national Study of a Method for Researching Non-profit Organizational Effectiveness [Text] / R. D. Herman, R. D. Heimovics // Voluntas. –1994. –Vol. 5. –P. 86-100.
44. Hofler, R. On the Technical and Allocative Efficiency of United States Hospitals: a Stochastic Frontier Approach [Text] / R. Hofler, S. Folland // Working Paper. –1995. –№9501.
45. Kaul, I. Global Public Goods: International Cooperation in the 21-st Century [Text] / I. Kaul, I. Grunberg, M. Stern. –Oxford: Oxford University Press, 2003. –592 p.
46. Kendall, J. Measuring the Performance of Voluntary Organizations [Text] / J. Kendall, M. Knapp // Public Management Review. –2000. –Vol. 2. – P. 105-132.
47. Khury, B. De Vierde Sector [Text] / B. Khury, V. Torre // Research Paper 2004-2005. The Hague: Social and Cultural Planning Office, 2002.
48. Khury, B. Production and Costs of the Public Sector in the Netherlands [Text] / B. Khury // Ceies. 24-th Seminar on The Size of The Government Sector – Hove to Measure. Vienna Conference (23-24 October 2003). –Luxembourg, 2003.

-
49. Koch, P. *On Innovation in the Public Sector* [Text] / P. Koch, J. Hauknes // *PUBLIN Public Report*. –2005. – №20.
 50. Krajewski, P. *Fiscal Deficit, Size of the Public Sector and Investment Rate – a Panel Study* [Text] / P. Krajewski, M. Mackiewicz // *The Attempts to Reform Public Finance in Poland – Causes and Consequences of Failures: Research Project 1H02C02028, Financed from the Budgetary Funds in Years 2005-2007*.
 51. Leibenstein, H. *Allocative Efficiency vs. «X-Efficiency»* [Text] / H. Leibenstein // *American Economic Review*. – 1966. –Vol. 56. – P. 392-415.
 52. Musgrave, R. A. *Public Finance in Theory and Practice* [Text] / R. A. Musgrave, P. B. Musgrave. –McGraw-Hill, 1976.
 53. Price J. *The Study of Organizational Effectiveness* [Text] / J. Price // *Sociological Quarterly*. –1972. –Vol. 13. – P. 3-15.
 54. Rodrik, D. *Has Globalization Go Too Far?* [Text] / D. Rodrik. –Washington, D. C. : *Institute for International Economics*, 1997.
 55. Rose-Ackerman, S. *Altruism, Nonprofits, and Economic Theory* [Text] / S. Rose-Ackerman // *Journal of Economic Literature*. –1996. –Vol. 34. – P. 701-728.
 56. Rosen, H. S. *Public Finance* [Text] / S. H. Rosen. –IRWIN, INC., 1995.
 57. Alesina A. *The Political Economy of High and Low Growth* [Text] / A. Alesina. –Washington D. C., 1997.
 58. Salamon, L. M. *The Nonprofit Sector: for What and for Whom?* [Text] / L. M. Salamon, L. C. Hems, K. Chinnock // *The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project*, 2000.
 59. Shephard, R. W. *Theory of Cost and Production Functions* [Text] / R. W. Shephard. –Princeton: Princeton University Press, 1970.
 60. Starrett, D. A. *Foundations of Public Economics* [Text] / A. D. Starrett. –Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
 61. Stone, M. *Challenges of Measuring Performance in Nonprofit Organizations* [Text] / M. Stone, S. Cutcher-Gershenfeld // Flynn P., Hodgkinson V. *Measuring the Impact of the Nonprofit Sector*. –N. -Y. : Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2001. – P. 33-58.
 62. Tanzi, V. *Globalization and the Future of Social Protection* [Text] / V. Tanzi. –Washington, D. C. : *International Monetary Fund*, 2000.
 63. Tanzi, V. *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective* [Text] / V. Tanzi, L. Schuknecht. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
 64. Tanzi, V. *Reconsidering the Fiscal Role of Government: The International Perspective* [Text] / V. Tanzi, L. Schuknecht // *American Economic Review*. –1997. – № 87(2). – P. 164-168.
 65. Yuchtman, E. *A System Resource Approach to Organizational Effectiveness* [Text] / E. Yuchtman, S. Seashore // *American Sociological Review*. –1967. –Vol. 32. – P. 891-903.

References

1. Buchanan J. M. & Musgrave R. A. (2004). *Public Finance and Public Choice: Two Opposite Visions of State*. Kyiv : Academy.
 2. Blankart, Sh. (2000). *Public Finance in Democracy Conditions: Introduction to Finance Science*. Kyiv: Libid.
 3. Borisova, E. I. & Polischuk, L. I. (2009). *Analysis of Effectiveness in Nonprofit Sector: Problems and Solutions*. *Economical Journal of HSE*, 1, 80-100.
 4. Bukhvald, E. M. (1996). *Public Property Institutes and Economic Mechanism of Federal Affairs*. *Federalism*, 3.
 5. Viskozi, V. K. & Vernon, M. & Garington, J. (2004). *Economic Theory of Regulation and Antimonopoly Policy*. Kyiv: Osnovy.
 6. Volf, M. (2001). *Can New Technologies and Capital Market Globalization Change Power of Government Intervention in Economy?* *Cato Journal*, 21 (1), 143-150.
 7. Galushka, Z. I. (2009). *New Role of State in Modern Economy: Social-Synergetic View*. *Economy and State: International Journal*, 1(73), 9-12.
 8. Gelbreit, J. K. (2003). *Society Benefits. Time of Humanity*. Kyiv : Skarby.
 9. Herst, P. & Tompson, G. (2002). *Doubts of Globalization*. Kyiv : K. I. S.
 10. Golubeva, A. A. & Sokolova, E. V. (2010). *Innovations in Public Sector: Introduction in Problem*. *Herald of Sent-Petersburg University*. Vol. : Management, 4, 28-57.
 11. Goncharova, N. G. (2004). *World Experience of Public Sector Economy Regulation and Opportunities of its Use in Domestic Practice*. *Economy. Finance. Low*, 5, 3-9.
 12. Goncharova, N. G. (2005). *Theoretical Aspects of Formulation Definition and Structural Parts of Public Sector Economics*. *Economy. Finance. Low*, 8, 9-17.
 13. *State Regulation of Economy: Lections*. (2000). Vol. 2 / Red. A. N. Petrov. SPb.
 14. Dluhopolskyi, O. V. (2011). *Public Sector Economy and Public Finance in Global Transformation Era*. Ternopil : *Ekonomichna dumka*.
-

-
15. Dorofeeva, G. A. (2005). *Public Sector Industry Management in Ukraine: Manuscript of Ph. D. Dissertation: 08.02.03. Donetsk.*
 16. Kamishanska, M. O. (2004). *State Property in Transformation Economy of Ukraine: Manuscript of Ph. D. Dissertation: 08.01.01. Donetsk.*
 17. Krugman, P. R. & Obstfeld, M. (2003). *International Economy: Theory and Policy. SPb. : Piter.*
 18. Kuhar, O. V. (2004). *Public Sector in Market Transformation of Ukrainian Economy: Manuscript of Ph. D. Dissertation: 08.01 01. Lviv.*
 19. Medvedev, D. M. (2006). *Public Sector Economy Development in Ukraine: Manuscript of Ph. D. Dissertation: 08.02.03. Donetsk.*
 20. Merker, G. (2001). *Public Sector Transformation in a Conditions of World Economy Globalization (Example of Industrial Development Countries): Manuscript of Ph. D. Dissertation: 08.05.01. Kiev.*
 21. Mefodieva, U. V. (2011). *Formulation of Effectiveness Evaluation System of Public Expenditures. State Management. Electronic Herald, 29.*
 22. *Public Sector Economy Modernization in a Global Changes Conditions. (2009). Ternopil: Ekonomichna dumka.*
 23. Afonso, A. & Schuknecht, L. & Tanzi, V. (2003). *Public Sector Efficiency: An International Comparison. Working Paper. European Central Bank, 242 (July).*
 24. Afonso, A. & Schuknecht, L. & Tanzi, V. (2006). *Public Sector Efficiency: Evidence for New EU Member States and Emerging Markets. Working Paper. European Central Bank, 581 (January).*
 25. Afonso, A. & Ebert, W. & Schuknecht, L. & Thone, M. (2005). *The Quality of Public Finances and Growth. Working Paper Series, 438.*
 26. Anheier, K. (2004). *Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy. London : Earthscan Publications.*
 27. Athanassopoulos, A. D. & Shale, E. (1997). *Assessing the Comparative Efficiency of Higher Education Institutions in the UK by Means of Data Envelopment Analysis. Education Economics, 5, 117-134.*
 28. Atkinson, A. B. & Stiglitz J. E. (1980). *Lectures on Public Economics. – McGraw-Hill, 1980.*
 29. Auerbach, A. & Feldstein, M. (1985). *Handbook of Public Economics. Elseiver.*
 30. Baruch, Y. & Ramalho, N. (2006). *Communalities and Distinctions in the Measurement of Organizational Performance and Effectiveness Across For-profit and Nonprofit Sectors. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 35, 39-65.*
 31. Bilodeau, D. & Crémieux, P. Y. & Jaumard, B. (2004). *Measuring Hospital Performance in the Presence of Quasi-Fixed Inputs: An Analysis of Quebec Hospitals. Journal of Productivity Analysis, 21, 183-199.*
 32. Brown, C. V. & Jackson, P. M. (1990). *Public Sector Economics. Oxford: Oxford University Press.*
 33. Cameron, K. (1981). *Domains of Organizational Effectiveness in Colleges and Universities. The Academy of Management Journal, 24, 25-47.*
 34. Cameron, K. (1978). *Measuring Organizational Effectiveness in Institutions of Higher Education. Administrative Science Quarterly, 23(4), 604-632.*
 35. Connolly, T. & Conlon, E. & Deutsh, S. (1980). *Organizational Effectiveness: A Multiple-Constituency Approach. Academy of Management Review, 5, 211-217.*
 36. Flynn, P. & Hodgkinson, V. (2001). *Measuring the Impact of the Nonprofit Sector. – N. -Y. : Kluwer Academic Plenum Publishers.*
 37. Forbes, D. P. (1998). *Measuring the Unmeasurable: Empirical Studies of Nonprofit Organization Effectiveness from 1977 to 1997. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 27(2), 183-202.*
 38. Fox, K. (2002). *Efficiency in the Public Sector. Boston: Kluwer Academic Publishers.*
 39. Frohloff, A. (2007). *Cost and Technical Efficiency of German Hospitals: A Stochastic Frontier Analysis. Ruhr Economic Paper, 2.*
 40. Glisson, C. & Martin P. (1980). *Productivity and Efficiency in Human Service Organizations as Related to Structure, Size and Age. The Academy of Management Journal, 23, 21-37.*
 41. Hayes, T. (1996). *Management, Control and Accountability in Nonprofit/Voluntary Organizations. Brookfield: Ashgate.*
 42. Herman, R. & Renz D. (1997). *Multiple Constituencies and the Social Construction of Nonprofit Organization Effectiveness. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 26, 185-206.*
 43. Herman, R. D. & Heimovics, R. D. (1994). *A Cross-national Study of a Method for Researching Non-profit Organizational Effectiveness. Voluntas, 5, 86-100.*
 44. Hofler, R., Folland S. (1995). *On the Technical and Allocative Efficiency of United States Hospitals: a Stochastic Frontier Approach. Working Paper, 9501.*
 45. Kaul, I., Grunberg, I. & Stern, M. (2003). *Global Public Goods: International Cooperation in the 21-st Century. Oxford: Oxford University Press.*
 46. Kendall, J. & Knapp, M. (2000). *Measuring the Performance of Voluntary Organizations. Public Management Review, 2, 105-132.*

-
47. Khury, B. & Torre, V. (2002). *De Vierde Sector. Research Paper 2004-2005. The Hague: Social and Cultural Planning Office, 2002.*
 48. Khury, B. (2003). *Production and Costs of the Public Sector in the Netherlands. Ceies. 24-th Seminar on The Size of The Government Sector – Hove to Measure. Vienna Conference (23-24 October 2003). Luxembourg.*
 49. Koch, P. & Hauknes, J. (2005). *On Innovation in the Public Sector. PUBLIN Public Report, 20.*
 50. Krajewski, P. & Mackiewicz, M. (n.d.). *Fiscal Deficit, Size of the Public Sector and Investment Rate – a Panel Study. The Attempts to Reform Public Finance in Poland – Causes and Consequences of Failures: Research Project 1H02C02028, Financed from the Budgetary Funds in Years 2005-2007.*
 51. Leibenstein, H. (1966). *Allocative Efficiency vs. «X-Efficiency».* *American Economic Review*, 56, 392-415.
 52. Musgrave, R. A., & Musgrave P. B. (1976). *Public Finance in Theory and Practice.* McGraw-Hill.
 53. Price, J. (1972). *The Study of Organizational Effectiveness.* *Sociological Quarterly*, 13, 3-15.
 54. Rodrik, D. (1997). *Has Globalization Go Too Far? Washington, D. C. : Institute for International Economics.*
 55. Rose-Ackerman, S. (1996). *Altruism, Nonprofits, and Economic Theory.* *Journal of Economic Literature*, 34, 701-728.
 56. Rosen, H. S. (1995). *Public Finance.* IRWIN, INC., 1995.
 57. Alesina, A., Hems, L. C. & Chinnock, K. (1997). *The Political Economy of High and Low Growth.* Washington D. C.
 58. Salamon, L. M. (2000). *The Nonprofit Sector: for What and for Whom? The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project.*
 59. Shephard, R. W. (1970). *Theory of Cost and Production Functions.* – Princeton: Princeton University Press, 1970.
 60. Starrett, D. A. (1988). *Foundations of Public Economics.* Cambridge: Cambridge University Press.
 61. Stone, M., Cutcher-Gershenfeld, S., Flynn, P. & Hodgkinson, V. (2001). *Challenges of Measuring Performance in Nonprofit Organizations Measuring the Impact of the Nonprofit Sector.* –N.-Y. : Kluwer Academic/Plenum Publishers, 33-58.
 62. Tanzi, V. (2000). *Globalization and the Future of Social Protection.* Washington, D. C. : International Monetary Fund.
 63. Tanzi, V. & Schuknecht, L. (2000). *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective.* – Cambridge: Cambridge University Press.
 64. Tanzi, V. & Schuknecht L. (1997). *Reconsidering the Fiscal Role of Government: The International Perspective / V. Tanzi, // American Economic Review*, 87(2), 164-168.
 65. Yuchtman, E. A. & Seashore, S. (1967). *System Resource Approach to Organizational Effectiveness.* *American Sociological Review*, 32, 891-903.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2014 р.

Олександр Анатолійович ДЯЧУК

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
Телефон: +380442808927
E-mail: diachuk@ief.org.ua

Роман Здиславович ПОДОЛЕЦЬ

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач сектором прогнозування розвитку паливно-енергетичного комплексу
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
Телефон: +380442808927
E-mail: podolets@ief.org.ua

Богдан Сергійович СЕРЕБРЕННИКОВ

кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
Телефон: +380442808927
E-mail: bs.serebrennikov@gmail.com

Тетяна Анатоліївна ЗЕЛЕНЮК

аспірантка, молодший науковий співробітник,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
Телефон: +380442808927
E-mail: zeleniuk@ief.org.ua

**ЕФЕКТИВНІСТЬ І ЕКОЛОГІЧНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ
У СВІТІ ТА УКРАЇНІ**

Ефективність і екологічність використання енергетичних ресурсів у світі та Україні [Текст] / Олександр Анатолійович Дячук, Роман Здиславович Подолець, Богдан Сергійович Серебренніков, Тетяна Анатоліївна Зеленюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 59-75. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Проаналізовано ефективність використання енергетичних ресурсів, скорочення енергоємності валового внутрішнього продукту, оптимізацію структури енергетичних балансів у країнах світу та наслідків, до яких призводить покращення цих процесів. З використанням моделі "TIMES-Україна" розраховано енергетичні та екологічні показники (індикатори) довгострокового розвитку держави в умовах відсутності значних реформ в енергетичному секторі. Проведено порівняльний їх аналіз з відповідними показниками для групи країн ОЕСР та сформульовано рекомендації задля інтенсифікації трансформування сучасної енерго-екологічної політики в політику сталого розвитку енергетики України.

Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс; енергоефективність; енергоємність ВВП; енерго-екологічні індикатори; прогнозування; модель "TIMES-Україна".

Александр Анатольевич ДЯЧУК
Роман Здиславович ПОДОЛЕЦ
Богдан Сергеевич СЕРЕБРЕННИКОВ
Татьяна Анатольевна ЗЕЛЕНЮК

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ЭКОЛОГИЧНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В МИРЕ И УКРАИНЕ**

Аннотация

Проведен анализ эффективности использования энергетических ресурсов, сокращения энергоемкости валового внутреннего продукта, оптимизации структуры энергетических балансов в странах мира и последствий, к которым приводит улучшение этих процессов. С использованием модели "TIMES-Украина" рассчитаны энергетические и экологические показатели (индикаторы) долгосрочного развития страны в условиях отсутствия значительных реформ в энергетическом секторе. Проведен сравнительный анализ этих показателей с соответствующими показателями для группы стран ОЭСР и сформулированы рекомендации для интенсификации трансформации современной энерго-экологической политики в политику устойчивого развития энергетики Украины.

Ключевые слова: топливно-энергетический комплекс; энергоэффективность; энергоемкость ВВП; энерго-экологические индикаторы; прогнозирование; модель "TIMES-Украина".

Oleksandr Anatoliiovych DIACHUK

PhD in Engineering, Senior Researcher,
Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
Panas Myrnyi str., 26, Kyiv, 01011, Ukraine,
Phone : +380442808927
E-mail: diachuk@ief.org.ua

Roman Zdyslavovych PODOLETS

PhD in Economics, Senior Researcher,
Head of Department of Energy Sector Development and Forecasting,
Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
Panas Myrnyi str., 26, Kyiv, 01011, Ukraine,
Phone : +380442808927
E-mail: podolets@ief.org.ua

Bogdan Serhiovych SEREBRENNIKOV

PhD in Economics,
Associate Professor, Senior Researcher,
Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
Panas Myrnyi str., 26, Kyiv, 01011, Ukraine,
Phone : +380442808927
E-mail: bs. serebrennikov@gmail.com

Tetiana Anatoliivna ZELENIUК

PhD Student,
Junior Researcher
Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
Panas Myrnyi str., 26, Kyiv, 01011, Ukraine,
Phone : +380442808927
E-mail: zeleniuk@ief.org.ua

**EFFICIENCY AND ECOLOGICAL COMPATIBILITY OF USAGE OF ENERGY RESOURCES IN
THE WORLD AND IN UKRAINE**

Abstract

The analysis of efficiency of use of energy resources; the reductions of gross domestic product energy intensity; optimization of the structure of energy balances in the countries of the world and consequences to which improvements of these processes bring are considered in the article. The energy and environmental figures (indicators) of long-term development of Ukraine in conditions of absence of significant reforms in the energy sector of Ukraine are calculated. In the process of the calculation the model "TIMES-Ukraine" has been used. The comparative analysis of these figures with the corresponding figures for group countries of OECD is carried out. The recommendations for intensification of transformation of modern energy and ecological policy in policy of a sustainable development of power industry of Ukraine are formulated.

Keywords: energy sector; energy efficiency; energy intensity of GDP; energy and environmental indicators; forecasting; "TIMES-Ukraine" model.

JEL classification: C22, N50, Q4

Вступ

Підвищення енергоефективності є спільною метою політики урядів багатьох країн світу. Зокрема в енергетичній стратегії Європейського Союзу (ЄС) до 2020 р. підвищення енергоефективності на 20 % є однією з трьох центральних цілей, поруч зі скороченням викидів CO₂ на 20 % та підвищенням частки відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) в енергобалансі до 20 % [1].

Основні переваги більш ефективного використання енергетичних ресурсів передбачають:

- зниження обсягу необхідних капітальних інвестицій у розширення виробничої та транспортної енергетичної інфраструктури;
- зниження залежності від викопного палива (вугілля, природного газу, нафти, уранової руди тощо), поклади якого є обмеженими;
- підвищення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів та національних економік, поліпшення добробуту споживачів;
- зменшення негативного впливу на довкілля за рахунок скорочення викидів парникових газів та інших забруднюючих речовин;
- підвищення рівня енергетичної безпеки країн.

Концептуально ефективність будь-якого процесу, рішення, проекту, програми, стратегії тощо є кількісною характеристикою, що визначається як відношення величини ефекту від їхньої реалізації до обсягу витрачених на це ресурсів (матеріальних, фінансових, людських, часових). Під ефектом розуміється результат, який може бути як позитивним, так і негативним і вимірюватись в натуральному чи / та грошовому вимірах.

Мета статті та завдання

Метою статті є аналіз ефективності використання енергетичних ресурсів, скорочення енергоємності валового внутрішнього продукту (ВВП), оптимізація структури енергетичних балансів у країнах світу та наслідків цього. Крім того, метою статті є дослідження енергетичних та екологічних показників (індикаторів) довгострокового розвитку України, заснованого на використанні економіко-математичної моделі "TIMES-Україна", без проведення радикальних реформ, зокрема, в енергетичному секторі нашої країни.

Завданням статті є визначення характеристичних енергетичних та екологічних показників (індикаторів) паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) України та їх прогноз (проекція) на довгострокову перспективу.

Виклад основного матеріалу

В останні роки найбільша увага на подібні дослідження зверталася такими вітчизняними вченими, як Бараннік В. О., Земляний М. Г., Лір В. Е. Шевцов А. І. та ін. Крім того, Міжнародне енергетичне агентство щорічно публікує основні енерго-екологічні індикатори для усіх країн світу та деяких їх об'єднань. Однак всі ці роботи не містять прогнозних розрахунків відповідних індикаторів розвитку паливно-енергетичного комплексу України на середньо-, а тим більше – на довгострокову перспективу.

Ефективність використання енергетичних ресурсів у світі

У загальноприйнятій світовій практиці аналіз ефективності використання енергетичних ресурсів проводять за двома основними показниками: енергоємності економіки та екологічної ефективності.

Загальносвітові середньорічні темпи динаміки енергоємності ВВП протягом 1971–2010 рр. зображено на рис. 1.

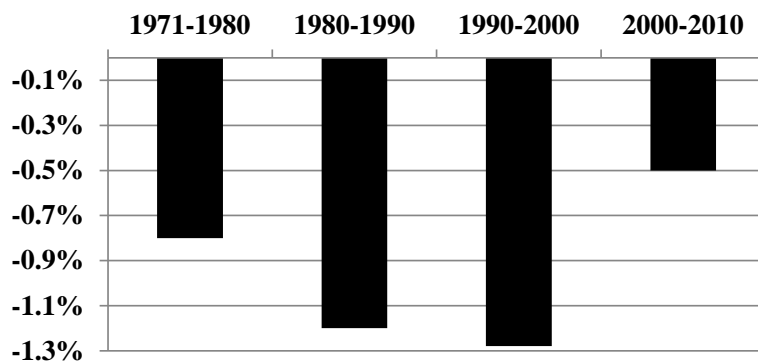

Рис. 1. Загальносвітові середньорічні темпи скорочення енергоємності ВВП протягом 1971–2010 рр. [2]

Протягом 40 років динаміка енергоефективності світової економіки є позитивною, водночас її темпи протягом останньої декади століття скоротились більш ніж у 2 рази, що пов'язано з стрімким економічним зростанням, особливо країн БРІКС, яке супроводжується екстенсивним зростанням споживання енергетичних ресурсів. Нижче на рис. 2 показано макрорегіональний розріз динаміки енергоємності економік деяких країн світу та в середньому у світі.

Істотні різниці у динаміці енергоємності пояснюються різними темпами економічного зростання та структурних зрушень у національних економіках регіонів світу.

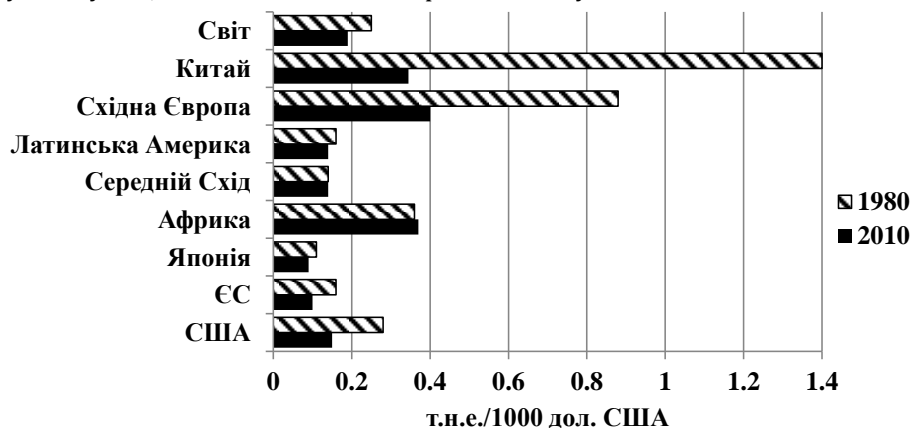

Рис. 2. Регіональна динаміка енергоємності економіки [2]

Найбільшого зниження енергоємності ВВП протягом 30-ти років досягли країни Азії, зокрема Китай, оскільки вони мали значно вищий порівняно з іншими країнами світу стартовий потенціал зростання енергетичної ефективності. Світовим лідером за величиною енергоефективності економіки залишається Японія, яка є абсолютним імпортером первинних енергоресурсів.

Загальносвітовий показник енергоємності ВВП протягом 2011 р. скоротився на 1,6 % після трирічної стагнації. Проте величини енергоємності та відповідні тенденції істотно відрізняються за регіонами світу, що пояснюється відмінностями в структурі національних економік та їх досягненнях у сфері енергоефективності. Найбільше зниження енергоємності у 2011 р. відбулось у ЄС (-4,8 %), який є регіоном з найнижчим рівнем енергоємності у світі. Значне зниження було в СНД (-3,6 %), але загалом енергоємність в регіоні залишається приблизно в 3 рази вищою порівняно з показниками європейських країн. Величина енергоємності ВВП знизилася також на 2,3 % у США і на 3,7 % у Латинській Америці (стійке економічне зростання). У Канаді, де споживання енергії на одиницю ВВП є досить високим (на 15 % вище середнього світового показника в 2011 р.), енергоємність незначно збільшилася, оскільки обсяг споживання енергії в країні зростає швидше порівняно із зростанням ВВП.

Споживання енергоресурсів на одиницю ВВП в Китаї залишається досить високим (на 41 % вище середнього світового рівня). Водночас протягом 1990–2011 рр. Китаю вдалося його скоротити на 63 %, зокрема в 2011 р. на 1,1 %. Енергоємність в Індії, величина якої скоротилась на 37 % протягом 1990–2011 рр., зокрема на 1,1 % у 2011 р., як і в Китаї, на сьогодні відповідає середньому світовому значенню.

Енергоємність ВВП Білорусії знизилася з 690 кг нафтового еквівалента на \$ 1 тис. продукції у 1990 р. до 240 кг у 2011 р. Для порівняння: за цей самий період Україна скоротила енергоємність ВВП тільки на

40 % до 430 кг, Росія — на 34 % до 350 кг. При цьому зменшення енергоємності дозволило забезпечити майже потроєння ВВП Республіки Білорусь практично без збільшення споживання первинних енергоносіїв.

За даними 2012 р. загальносвітовий показник енергоємності ВВП знизився відносно 2011 р. на 1,6 %. Зазначимо, що за даними, наведеними незалежною дослідницько-консалтинговою компанією Enerdata [3], з 2000 до 2012 р. усереднений показник енергоємності ВВП щорічно знижується на 1,2 %. Найбільше зниження енергоємності в 2012 р. відбулось в Північній Америці (-4,6 %), проте їх показник енергоємності ВВП перевищує відповідний показник ЄС, який є регіоном з найнижчою енергоємністю у світі. Зниження показника енергоємності за 2012 р. є властивим і для країн СНД (-2,6 % за рік), але залишається в три рази вищим, ніж у європейських країнах. Усереднено з 1990 до 2011 р. енергоємність країн СНД знижувалась на 1,8 % щорічно. Продовжує свою політику щодо зниження енергоємності Китай (-3,8 % у 2012 р.) та Індія (-0,5 % у 2012 р.).

Відносно висока енергоємність економік країн СНД, Близького Сходу, Китаю та інших країн Азії, що розвиваються, здебільшого пояснюється переважанням енергоємних галузей промисловості та низьких цін на енергоресурси, що не створює достатніх економічних стимулів до підвищення ефективності їх використання.

Аналізуючи енергетичні стратегії країн світу, зазначимо, що у 2011 р. основні країни-споживачі енергоресурсів проголосили нові заходи: Китай поставив мету скоротити енергоємність на 16 % до 2015 р. ; Сполучені Штати Америки прийняли нові стандарти щодо економії палива; Європейський Союз зобов'язався скоротити свій попит на енергоресурси в 2020 р. на 20 %; а Японія має намір скоротити споживання електроенергії на 10 % до 2030 р. [2].

У Сполучених Штатах Америки показник енергоємності скорочується з 1970-х років і продовжує знижуватися в довгостроковій перспективі. З 1950 до 2011 р. показник енергоємності в США знизився на 58 % (рис. 3).

До 1970-х років темпи його падіння були відносно повільними, близько 1 % на рік. У 1974 р. ціни на енергоносії зросли на 56 % відносно попереднього року, і це призвело до змін національної політики щодо енергоефективності. Відтак з 1974 р. щорічні темпи зниження показника енергоємності ВВП США почали зростати. У 1985 р. показник енергоємності ВВП США відносно 1973 р. знизився на 28 % (у середньому щорічні темпи зниження – 2,7 % на рік), а з 1985 р. до 2004 р. на 26 % (середньорічні темпи зниження – 1,6 % на рік) [4].

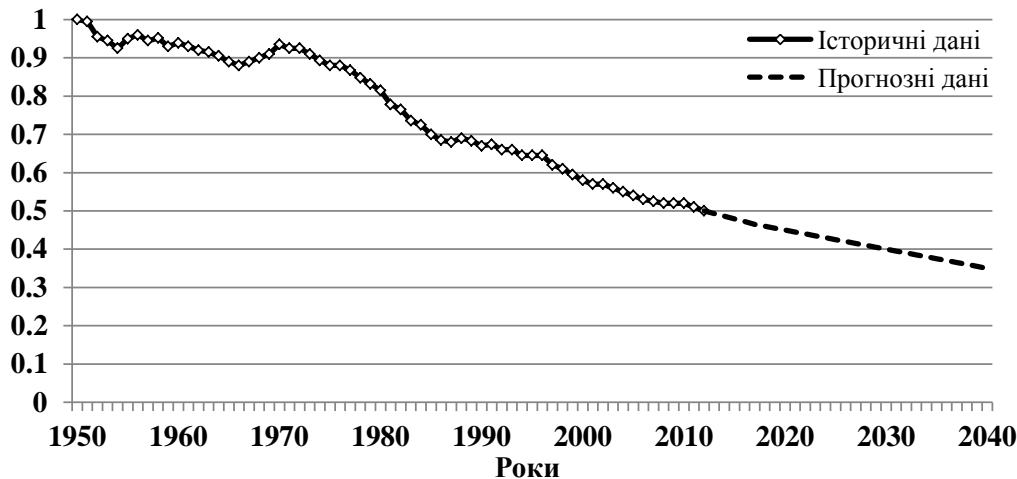

Рис. 3. Динаміка енергоємності ВВП США [4]

За прогнозами, наведеними у "Annual Energy Outlook – 2013", очікується зниження показника енергоємності за кожним сектором економіки, зокрема – в промисловому секторі на 25 % до 2040 р. (базовий 2005 р.), у житлово-комунальному – на 27 %, у транспортному секторі – 47 % [5].

За даними "Global Energy Balance – 2012" країни Великої двадцятки (G20), споживання енергоресурсів яких перевищує 80 % від загального світового показника, у 2012 р. сумарно мали темп економічного зростання 2,1 % або 2,7 % за ПКС відносно 2011 р., яке супроводжувалось відповідними збільшенням споживання енергоресурсів на 1,0 % до 10,3 млрд т. н. е., що говорить про їхнє відносно енергоефективне економічне зростання. Показник енергоємності ВВП за ПКС G20 скоротився на 1,7 %, а екологічні екстерналії економічного зростання проявились у збільшенні обсягу викидів CO₂ на 1,4 % до 25,1 млрд т.

Загалом енергоспоживання в ЄС-27 зросло в середньому на 0,3 % у рік упродовж 1990–2010 рр., у

той час, як валовий внутрішній продукт у постійних цінах зріс у середньому на 1,8 % у рік. У результаті цього енергоємність у ЄС-27 знижувалась у середньому на 1,5 % в рік за той самий період (рис. 4).

Зниження загальної енергоємності країн ЄС в поєднанні із підвищенням енергоефективності пояснюється переходом до відновлюваних джерел енергії та зміною структури економіки (зменшення частки промисловості та зростання сфери послуг; перехід від енергетичних галузей до менш енергоємних галузей промисловості).

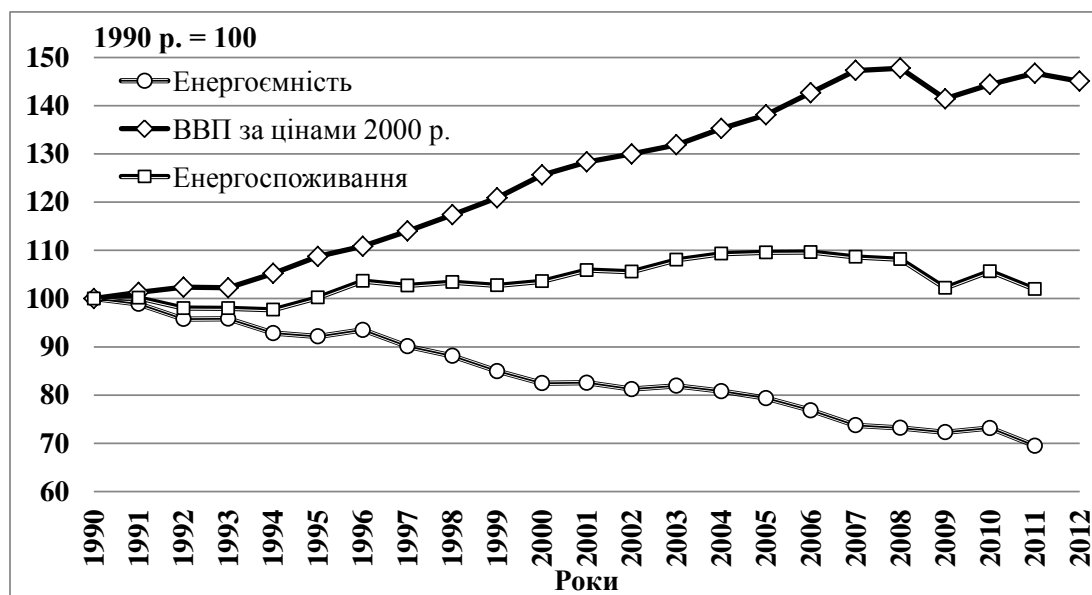

Рис. 4. Тенденції щодо енергоємності, ВВП та енергоспоживання в ЄС-27 [6]

Зазначимо, що найбільший показник енергоспоживання є притаманним для таких країн ЄС, як Естонія, Фінляндія, Болгарія та Чехія, що пояснюється переважанням енерговитратних галузей промисловості (зокрема, целюлозно-паперової у Фінляндії, важкого машинобудування і чорної металургії в Чехії).

Найнижча інтенсивність енергоспоживання за період 1990–2010 рр. серед країн ЄС спостерігалася на Мальті, в Ірландії, Данії, Іспанії, Греції, Італії, Португалії та Великобританії, що частково пояснюється більш м'яким кліматом для південних країн (Мальта, Італія, Іспанія, Греція і Португалія) та переважанням сфери послуг (Великобританія, Ірландія, Данія). При цьому за період з 1990 до 2010 рр. найбільше зниження енергоємності притаманне для східних країн ЄС (Литва, Естонія, Румунія, Польща, Словаччина, Болгарія і Латвія) через зміни в їх економічній структурі.

Ефективність використання енергетичних ресурсів в Україні

З 1990 по 2012 р. енергоємність ВВП України скоротилася більш як на 43,5 % (рис. 5), проте вона досі в 2-3 рази перевищує відповідний показник країн ЄС.

Українська економіка є однією з найбільш енергоємних у світі: на виробництво одиниці ВВП витрачається у 3-5 разів більше енергії, ніж у країнах Східної Європи. Зокрема, відповідно до статистичних звітів Міжнародного енергетичного агентства і органів державної статистики, енергоємність ВВП в Україні становила 0,4 т. у. п. на 1 дол. США у 2011 р. (0,5 кг нафтового еквівалента на 1 дол. США) відносно 0,7 т. у. п. у 2006 р. з урахуванням паритету купівельної спроможності. При цьому цей показник у інших країнах становить: Данія і Японія – 0,11; Великобританія – 0,14; Німеччина і Франція – 0,18; США – 0,21; Росія – 0,47 кг н. е. на 1 дол. США [7].

Результатом високої енергоємності є надмірне споживання енергоресурсів та постійне збільшення імпорту вуглеводнів в Україну, а її причиною – надмірне споживання у галузях економіки енергетичних ресурсів на виробництво одиниці продукції.

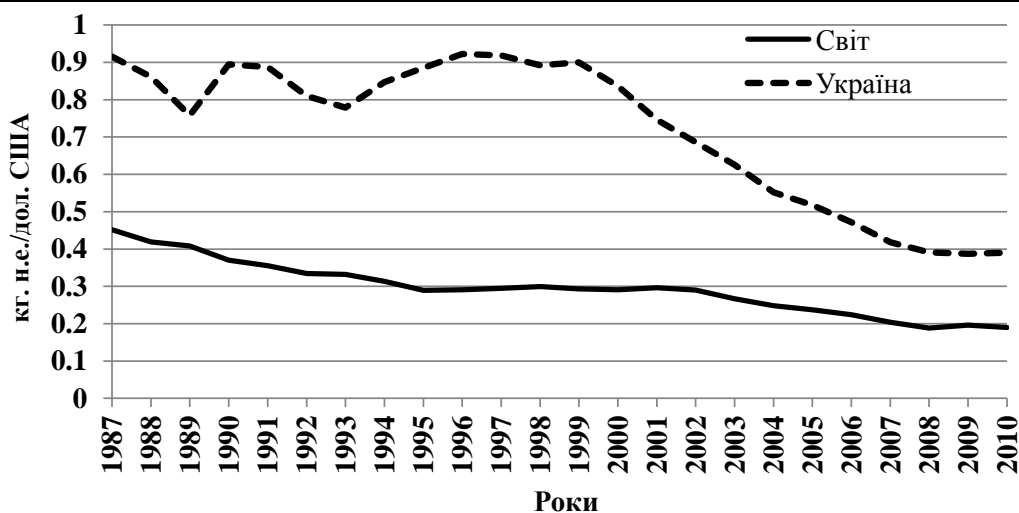

Рис. 5. Динаміка енергоємності ВВП України [3]

Аналізуючи динаміку енергоефективності економіки України, можна виокремити в ній три стадії. Для першої стадії (1991–1995 рр.) характерним є істотне зростання енергоємності, адже показник енергоємності ВВП України за цей час зріс на 42 %. На другій стадії (1996–1999 рр.) економіка країни стабілізувалась і показник енергоємності почав знижуватися. Характерною рисою третьої стадії (з 2000 р. до сьогодні) є зростання економічного рівня України і позитивна тенденція до зменшення показника енергоємності ВВП країни. При цьому слід наголосити, що зменшення протягом останніх років показника енергоємності ВВП України не може вважатися результатом винятково державної політики енергоефективності або ринковими факторами вияву цінової еластичності енергоспоживання. Значно більший вплив мав фактор масштабу виробництва. Зменшення питомої кількості витрат енергоресурсів на виробництво окремих видів товарів та послуг відбулося на тлі невеликої кількості впроваджених енергозберігаючих проектів у модернізацію виробництва. На сьогодні структура економіки України складається переважно з енергоємних виробництв, які потребують модернізації шляхом упровадження енергоефективних технологій та обладнання.

Відповідно до оновленої енергетичної стратегії України, до 2030 р. прогнозується зниження рівня енергоємності ВВП, який відповідає сучасному рівню розвинутих країн світу – 0,16 т. н. е. на \$ 1 тис. Таким чином для досягнення такого рівня енергоємність України має знижуватись на 4-5 % щорічно [8].

Енергозабезпечення країн світу та України

Для оцінки якості енергозабезпеченості держави важливим є не тільки рівень ефективності ПЕР, а й кількість їх використання. Враховуючи різну кількість населення країн та регіонів світу, для більш адекватного порівняння використовується питома (на одну особу) значення цього показника (табл. 1) [9].

Як видно з табл. 1, показник питомого споживання ПЕР України на 47 % вищий, ніж загальносвітовий рівень, однак значно поступається відповідному показнику країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), США та Росії. Це говорить про наявність достатньо великого потенціалу підвищення рівня питомого енергоспоживання, але тільки за умови суттєвого підвищення ефективності та енергозбереження.

Важливою характеристикою рівня енергозабезпеченості країни є кількість спожитої електроенергії на одну особу, що є одним із показників якості життя (табл. 2).

Незважаючи на те, що показник питомого споживання електроенергії в Україні знаходиться в нормальному стані (вищий на 25 % за загальносвітовий рівень), він значно менший, ніж відповідний рівень економічно розвинутих країн світу, що дійсно говорить про достатньо низький рівень якості життя населення України порівняно з країнами ОЕСР. Подолати наявне відставання від розвинутих країн світу без радикальних перетворень в енергетичному секторі неможливо.

Енергетичні баланси характеризують наявні ПЕР в країні та їхнє використання і відображають співвідношення між енергетичним виробництвом (видобутком) та споживанням різних видів ПЕР [10-11].

Таблиця 1. Показники питомого використання енергоресурсів, т н. е. /особу

Країна/регіон	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Світ	1,68	1,64	1,65	1,69	1,77	1,78	1,80	1,82	1,83	1,80	1,86	1,88
ОЕСР	4,74	4,68	4,67	4,67	4,73	4,74	4,70	4,64	4,56	4,28	4,39	4,28
Азербайджан	1,45	1,43	1,44	1,49	1,56	1,65	1,66	1,39	1,54	1,36	1,31	1,37
Білорусь	2,43	2,45	2,50	2,61	2,73	2,72	2,94	2,89	2,91	2,77	2,92	3,11
Бразилія	1,07	1,07	1,09	1,09	1,11	1,12	1,18	1,23	1,29	1,24	1,36	1,37
Франція	4,26	4,36	4,34	4,38	4,41	4,40	4,31	4,15	4,16	3,97	4,04	3,88
Німеччина	4,18	4,26	4,20	4,21	4,22	4,18	4,23	4,03	4,08	3,89	4,00	3,81
Японія	4,16	4,09	4,06	4,04	4,17	4,15	4,13	4,02	3,99	3,71	3,90	3,61
Польща	2,34	2,34	2,33	2,39	2,40	2,44	2,56	2,55	2,57	2,46	2,66	2,63
Китай	0,92	0,90	0,97	1,10	1,25	1,32	1,44	1,42	1,60	1,70	1,81	2,03
Росія	4,22	4,29	4,29	4,46	4,46	4,52	4,75	4,75	4,84	4,56	4,95	5,15
Словаччина	3,28	3,48	3,45	3,46	3,41	3,50	3,46	3,31	3,39	3,09	3,28	3,19
Туркменістан	2,67	2,82	3,46	3,54	3,26	3,38	3,52	3,64	3,74	3,83	4,23	4,84
Туреччина	1,14	1,06	1,08	1,11	1,14	1,18	1,29	1,35	1,39	1,36	1,44	1,52
Україна	2,82	2,88	2,68	2,74	2,96	3,04	2,94	2,96	2,94	2,51	2,84	2,77
Велика Британія	3,89	4,00	3,83	3,90	3,90	3,88	3,82	3,48	3,40	3,18	3,26	3
США	8,35	7,98	7,97	7,84	7,92	7,89	7,74	7,75	7,50	7,03	7,15	7,02

Таблиця 2. Показники питомого використання електроенергії, кВт-год/особу

Країна/регіон	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Світ	2343	2326	2373	2429	2516	2596	2659	2752	2782	2730	2892	2933
ОЕСР	8089	7879	8046	8044	8204	8365	8381	8477	8486	8012	8315	8226
Азербайджан	2040	2105	2102	2355	2438	2409	2514	2397	2318	1651	1605	1706
Білорусь	2988	2995	2983	3037	3144	3208	3322	3345	3427	3245	3563	3628
Бразилія	1935	1794	1843	1934	1955	2013	2060	2154	2232	2201	2384	2441
Франція	7302	7402	7366	7624	7689	7707	7585	7573	7703	7494	7756	7318
Німеччина	6684	6806	6742	6898	7030	7111	7175	7185	7148	6781	7217	7083
Японія	8331	7907	8220	7816	8076	8233	8220	8475	8072	7833	8399	7847
Польща	3224	3227	3217	3328	3418	3438	3586	3662	3733	3591	3783	3833
Китай	1016	1093	1208	1401	1607	1802	2060	2346	2471	2631	2942	3312
Росія	5236	5319	5350	5525	5642	5786	6122	6338	6443	6133	6460	6533
Словаччина	4844	5027	5049	5009	5089	4920	5136	5251	5268	4926	5164	5306
Туркменістан	1427	1400	1797	1690	1740	1731	2123	2285	2280	2384	2403	2445
Туреччина	1564	1509	1559	1654	1766	1898	2053	2210	2400	2296	2474	2677
Україна	2755	2767	2815	2964	3151	3248	3400	3539	3534	3204	3550	3662
Велика Британія	5996	6192	6158	6231	6206	6254	6192	6142	6067	3693	5741	5518
США	13843	12896	13228	13066	13338	13640	13515	13616	13647	12884	13361	13227

Показники та індикатори, які визначають основні особливості енергетичного балансу держави (частка та загальні рівні споживання певного виду палива, частка та рівні ПЕР, які йдуть на виробництво електрики та тепла тощо), є стратегічно важливими і характеризують наявний та перспективний рівень енергоспоживання. Енергетичні баланси світу, країн ОЕСР та України в 2009 р. наведено для порівняння в таблиці 3.

Таблиця 3. Основні показники енергетичних балансів світу, України та ОЕСР

Тип ПЕР	Світ		Україна		ОЕСР	
	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%
Вугілля	3 299 514	27,2	35 582	30,8	1 033 297	19,7
Нафта	4 095 594	33,7	11 654	10,1	2 064 722	39,4
Нафтопродукти ¹	-108 182		1 365	1,2	-106 552	
Газ	2 540 218	20,9	43 810	37,9	1 248 379	23,8
Ядерна енергія	703 312	5,8	21 682	18,8	584 522	11,2
Гідроенергія	279 644	2,3	1 019	0,9	113 584	2,2
Відновлювальні джерела енергії	1 338 146	11,0	882	0,8	298 475	5,7
РАЗОМ	12 149 845	100	115 472	100	5 237 724	100

Аналізуючи табл. 3, можна помітити, що використання вугілля в Україні загалом відповідає світовим тенденціям, а використання нафти та нафтопродуктів – значно нижче, ніж у світі, і, тим більше, в країнах ОЕСР. Враховуючи, що основна частина нафтопродуктів споживається транспортом, то це може бути характеристикою рівня економічного розвитку країни і вказує на економічне відставання України.

Що стосується використання природного газу в Україні, то воно значно перевищує і світовий рівень, і рівень країн ОЕСР. Крім того, як відомо, існує небезпечна монопольна залежність від Росії щодо його постачання в Україну, хоча процес диверсифікації набирає обертів.

Варто також наголосити, що частка використання відновлюваних джерел енергії в Україні значно нижча від загальносвітового рівня та рівня країн ОЕСР і потребує комплексу заходів щодо її підвищення та певної зміни стратегічних орієнтирів розвитку енергозабезпечення країни. Значну увагу слід звернути на стимулювання споживання ВДЕ в секторах кінцевого споживання.

Загалом енергетичний баланс України не відповідає загальносвітовим тенденціям розвитку енергозабезпечення, не є оптимальним та потребує комплексу заходів щодо його оптимізації як з точки зору забезпечення енергетичної безпеки, так і з економічності і екологічності використання ПЕР.

Показники зношеності основних виробничих фондів у ПЕК. Як визначено в багатьох роботах, зношеність основних виробничих фондів ПЕК перевищує 60 % і загалом може вважатися кризовою (табл. 4) [12].

Таблиця 4. Ступінь зношення основних засобів за видами економічної діяльності, %

Сектор	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Усього	43,7	45,0	47,2	48,0	49,3	49,0	51,5	52,6	61,2	60,0	74,9
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	47,3	49,6	49,3	50,4	51,1	52,2	48,2	46,2	45,7	39,6	40,8
Рибальство, рибництво	56,2	59,6	58,2	59,3	57,8	55,9	59,4	55,4	54,2	48,4	54,2
Промисловість	48,8	51,9	54,5	56,4	58,3	57,9	58,6	59,0	58,0	61,8	63,0
– добувна промисловість	41,8	44,4	45,5	49,1	49,6	49,6	49,9	49,8	52,9	46,1	47,8
– переробна промисловість	52,0	55,1	55,4	55,8	59,3	59,2	60,0	59,7	57,3	64,9	66,8
– виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	46,6	50,5	58,7	62,0	62,0	60,6	60,9	62,2	62,0	62,2	60,7
Будівництво	49,2	52,1	52,6	51,0	48,5	45,1	40,8	39,3	41,0	46,0	50,1
Діяльність готелів та ресторанів	36,0	35,4	35,7	35,2	33,3	31,6	37,7	39,2	41,5	42,1	43,4
Діяльність транспорту та зв'язку	50,5	50,2	49,8	49,0	49,9	48,5	60,4	66,9	82,4	83,9	94,4
Фінансова діяльність	23,1	20,9	22,2	23,2	23,8	29,6	26,7	25,0	24,7	26,1	28,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	30,1	32,8	35,4	36,3	36,8	38,3	40,9	41,2	41,2	42,3	44,2
Державне управління	47,0	22,7	31,4	32,7	39,8	42,2	40,8	38,6	46,5	46,7	46,6
Освіта	40,5	51,2	56,6	57,0	58,3	59,7	61,6	57,4	57,8	62,4	62,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	37,8	42,1	49,1	50,3	47,2	47,4	45,7	44,0	43,3	46,7	50,8

¹ Від'ємні значення отримуються, коли експорт перевищує суму імпорту і внутрішнього виробництва
ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. Економічний аналіз. 2014 рік. Том 15. № 1.

Зауважимо, що ступінь зношення в секторі транспорту та зв'язку складає 94,4 %, і це може спричинити колапс в економіці, оскільки цей сектор є з'єднувальною ланкою між галузями, підприємствами, регіонами країни, зарубіжними державами. Критичним є також ступінь зношення основних засобів сектору виробництва та розподілення електроенергії, газу та води. Все це говорить про незадовільні обсяги інвестицій у реальний сектор економіки.

Показники загальної та монопольної залежності країни. Безумовно, те, що Україна є енергодефіцитною державою, негативно впливає на її енергетичну безпеку. Однак, як видно із табл. 5, багато інших країн світу мають подібні або навіть гірші рівні енергетичного самозабезпечення.

Таблиця 5. Показники загальної залежності при постачанні ПЕР у 2009 р. ¹

Країна / регіон	Вугілля		Нафта та нафтопродукти		Газ		Загальне споживання енергії	
	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%	тис. т н. е.	%
ОЕСР	<u>86 077</u> 1 033 297	8,3	<u>1 237 908</u> 1 958 170	63,2	<u>315 186</u> 1 248 379	25,2	<u>1 644 448</u> 5 237 724	31,4
Азербайджан	<u>0</u> 0	—	<u>-44 553</u> 6234	—	<u>-4 909</u> 8 225	—	<u>-51 864</u> 11 968	—
Білорусь	<u>-94</u> 513	—	<u>7 299</u> 9 565	76,3	<u>14 622</u> 14 688	99,6	<u>22 212</u> 26 760	83,0
Бразилія	<u>9 076</u> 10 982	82,6	<u>-2 265</u> 95 226	—	<u>7 115</u> 16 995	41,9	<u>15 649</u> 240 162	6,5
Франція	<u>10 293</u> 11 221	91,7	<u>87 286</u> 80 996	100,0	<u>38 782</u> 38 451	100,0	<u>134 376</u> 256 217	52,4
Німеччина	<u>25 889</u> 71 615	36,2	<u>110 837</u> 105 017	100,0	<u>67 270</u> 76 557	87,9	<u>202 935</u> 318 529	63,7
Японія	<u>101 023</u> 101 304	99,7	<u>205 673</u> 200 417	100,0	<u>77 763</u> 80 661	96,4	<u>384 459</u> 471 992	81,5
Польща	<u>-2 644</u> 51 131	—	<u>24 706</u> 24 076	100, 0	<u>8 121</u> 12 000	67,7	<u>30 229</u> 93 987	32,2
Китай	<u>54 051</u> 1 517 568	3,6	<u>218 142</u> 379 313	57,5	<u>3 702</u> 75 040	4,9	<u>274 916</u> 2 257 101	12,2
Росія	<u>-54 141</u> 95 271	—	<u>-348 675</u> 137 924	—	<u>-124 535</u> 350 295	—	<u>-528 628</u> 646 915	—
Україна	<u>1 378</u> <u>35 582</u>	3,9	<u>9 160</u> <u>13 019</u>	70,4	<u>31 822</u> <u>43 810</u>	72,6	<u>41 838</u> <u>115 472</u>	36,2
США	<u>-22 109</u> 484 978	—	<u>516 047</u> 800 689	64,5	<u>62 382</u> 534 208	11,7	<u>559 014</u> 2 162 915	25,8

У роботі [13] визначено та логічно обґрунтовано граничні рівні постачання ПЕР, використовуючи які та аналізуючи табл. 5, можна сказати, що рівень енергетичної залежності України по вугіллю та загальний рівень енергетичної залежності (у 2010 та 2011 рр. склав 32,3 % та 37,7 % відповідно) можна визначити як нормальний, однак рівень залежності України від нафти та нафтопродуктів можна визначити як передкритичний, а від газу – як критичний.

Проблема посилюється ще тим, що залежність України від імпорту ПЕР є монопольною, що посилює загальний рівень залежності при постачанні ПЕР.

Показники ефективності екологічних викидів. Динаміку зміни цього показника за 2000-2011 рр. для України та інших країн наведено в табл. 6.

Незважаючи на позитивну динаміку зменшення показника вуглецеємності ВВП (ПКС) України до 2009 р., що протягом цього часу був завжди меншим від Росії, його значення в 2010-2011 рр. (0,96-0,98 кг CO₂ екв. /\$) більш як на 20 % перевищило рівень Росії, більш як у два рази перевищує загальносвітовий рівень і майже в три рази перевищує рівень країн ОЕСР. Із перелічених країн у табл. 6, за вуглецеємність ВВП (ПКС) України гіршою є тільки в вуглецеємність ВВП Туркменістану. Така ситуація є загрозливою, особливо враховуючи загальносвітові тенденції щодо дій із запобігання глобальним кліматичним змінам.

¹ Чисельником в таблиці є чистий імпорт, а знаменником загальне постачання енергоресурсу. Чисельник може бути від'ємним, якщо експорт переважає імпорт, тоді залежності від імпорту відсутня, а коли чисельник більший від знаменника, то вважається, що наявна повна залежність від імпорту

Таблиця 6. Показники ефективності екологічних викидів, кг CO₂/\$ (ПКС)¹

Країна/регіон	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Світ	0,56	0,56	0,56	0,51	0,51	0,50	0,49	0,47	0,46	0,45	0,44	0,45
ОЕСР	0,51	0,50	0,49	0,45	0,44	0,43	0,41	0,40	0,38	0,38	0,34	0,33
Азербайджан	1,36	1,20	1,17	1,00	0,92	0,84	0,60	0,44	0,42	0,33	0,31	0,33
Білорусь	0,78	0,80	1,16	1,03	0,96	0,88	0,84	0,76	0,71	0,65	0,55	0,53
Бразилія	0,26	0,27	0,27	0,23	0,23	0,24	0,23	0,22	0,22	0,20	0,20	0,2
Франція	0,28	0,28	0,26	0,24	0,23	0,23	0,22	0,21	0,21	0,21	0,19	0,17
Німеччина	0,44	0,44	0,43	0,41	0,39	0,37	0,37	0,34	0,34	0,33	0,28	0,26
Японія	0,37	0,36	0,40	0,35	0,35	0,35	0,34	0,34	0,32	0,32	0,29	0,3
Польща	0,84	0,83	0,76	0,69	0,66	0,62	0,61	0,57	0,53	0,50	0,46	0,43
Китай	0,63	0,64	0,62	0,60	0,66	0,63	0,63	0,60	0,59	0,56	0,80	0,78
Росія	1,35	1,63	1,45	1,22	1,17	1,12	1,08	0,99	0,97	1,00	0,79	0,79
Словаччина	0,67	0,66	0,67	0,59	0,54	0,52	0,47	0,41	0,38	0,36	0,32	0,3
Туркменістан	1,86	1,81	2,01	1,57	1,36	1,39	1,27	1,19	1,02	0,97	1,41	1,45
Туреччина	0,48	0,48	0,47	0,42	0,40	0,39	0,42	0,32	0,32	0,32	0,29	0,29
Україна	1,72	1,56	1,39	1,18	1,09	1,03	1,01	0,95	0,91	0,89	0,96	0,98
Велика Британія	0,42	0,42	0,38	0,34	0,32	0,31	0,31	0,29	0,28	0,27	0,24	0,21
США	0,63	0,63	0,61	0,55	0,54	0,53	0,51	0,50	0,48	0,46	0,41	0,40

Показники інтенсивності екологічних викидів. Дані за цим показником для України та інших країн за період з 2000 по 2011 рр. наведено в табл. 7. Попри впровадження різного роду і інтенсивність заходів для боротьби зі зміною клімату, в 2010 р. усі країни, зазначені в табл. 7, за винятком Азербайджану, збільшили питомі викиди CO₂ на особу. Однак у 2011 р. більшість економічно розвинених країн відновили падіння показника.

Таблиця 7. Показники інтенсивності екологічних викидів, т CO₂/особу

Країна/регіон	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Світ	3,89	3,88	3,89	3,99	4,18	4,22	4,28	4,38	4,39	4,29	4,44	4,50
ОЕСР	11,09	10,99	10,96	11,08	11,09	11,02	10,93	10,97	10,61	9,83	10,10	9,95
Азербайджан	3,51	3,22	3,13	3,43	3,53	3,73	3,56	3,22	3,37	2,87	2,73	2,92
Білорусь	5,55	5,65	5,64	5,88	6,17	6,21	6,58	6,46	6,63	6,29	6,88	6,97
Бразилія	1,78	1,81	1,77	1,71	1,76	1,77	1,76	1,81	1,90	1,74	1,99	2,07
Франція	6,18	6,32	6,16	6,33	6,22	6,19	5,97	5,81	5,74	5,49	5,52	5,04
Німеччина	10,14	10,32	10,15	10,35	10,29	9,87	10,00	9,71	9,79	9,16	9,32	9,14
Японія	9,10	8,90	9,47	9,41	9,52	9,50	9,49	9,68	9,02	8,58	8,97	9,28
Польща	7,58	7,57	7,40	7,68	7,75	7,75	8,02	7,99	7,84	7,52	7,99	7,79
Китай	2,40	2,43	2,57	2,89	3,66	3,89	4,28	4,58	4,92	5,13	5,43	5,92
Росія	10,34	10,50	10,43	10,64	10,63	10,79	11,14	11,21	11,24	10,80	11,16	11,65
Словаччина	7,01	7,32	7,04	7,20	7,00	7,11	6,95	6,82	6,70	6,12	6,45	6,22
Туркменістан	6,59	7,04	8,43	8,79	8,25	8,59	8,90	9,13	9,41	9,54	10,45	12,06
Туреччина	3,05	2,74	2,77	2,87	2,92	3,04	3,29	3,59	3,71	3,57	3,65	3,86
Україна	6,08	6,24	6,00	6,14	6,42	6,30	6,63	6,77	6,69	5,57	5,81	6,24
Велика Британія	8,89	9,20	8,94	9,10	8,98	8,80	8,86	8,6	8,32	7,54	7,78	7,06
США	20,57	19,84	19,66	19,68	19,73	19,61	19,00	19,1	18,38	16,90	17,31	16,94

Слід зазначити, що є певний зв'язок між показниками інтенсивності та ефективністю екологічних

¹ Для 2000-2009 рр. дані представлені з врахуванням ПКС 2000 р., а для 2010 за ПКС 2005 р.

викидів, який показує певну орієнтацію країни в частині свого розвитку, а саме: досягнення певного рівня розвитку (ВВП на душу населення) можна досягти за рахунок широкого використання енергії і, відповідно, високого рівня інтенсивності викидів або за рахунок досягнення високої ефективності енергоспоживання (низький рівень вуглецеємності ВВП) країни та, відповідно, більш низьким рівнем інтенсивності викидів. За цим показником Україна посідає проміжне місце між економічно розвиненими країнами світу (країнами ОЕСР) та загальносвітовим його рівнем, що, з одного боку, вказує на наявність достатньо вагомого промислово-економічного потенціалу, а з іншого, – на його недостатню екологічність.

Попередній прогноз енергетичних та екологічних показників розвитку України

Нижче наведено деякі попередні результати прогнозування розвитку показників (індикаторів) енерго-екологічного розвитку України до 2050 р., засновані на базовому сценарії енергозабезпечення України, який розрахований з використанням економіко-математичної моделі "TIMES-Україна" [14]. Основні припущення щодо розвитку України до 2050 р. наведено в роботі [15]. Можна зазначити, що ці припущення спеціально зроблені консервативними, з метою оцінки розвитку показників ефективності та екологічності без запровадження радикальних змін в енергетиці України.

Модель "TIMES-Україна" була розроблена, починаючи з 2006 р., в ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Вона побудована на основі звітності Державної служби статистики України, а також даних міністерств, державних комітетів, промислових підприємств та міжнародних профільних організацій, зокрема Міжнародного енергетичного агентства.

Модель є прикладним інструментом, який дозволяє ефективно вирішувати задачі з аналізу, моделювання та прогнозування можливих шляхів розвитку енергетики України на довгострокову перспективу.

Авторами цієї статті розраховано і на рисунках 6-10 зображено історичні та прогнозні дані (позначені штриховими кривими) показників ефективності, екологічності використання енергоресурсів України, а також відповідні історичні показники країн ОЕСР. Показник розраховано як відношення загального постачання первинної енергії (т. н. е.) до ВВП за показником купівельної спроможності (ПКС).

Рис. 6 показує, що згідно з базовим сценарієм розвитку енергетики України показник ефективності використання енергоресурсів України у 2050 р. наблизиться, однак не досягне відповідного показника країн ОЕСР.

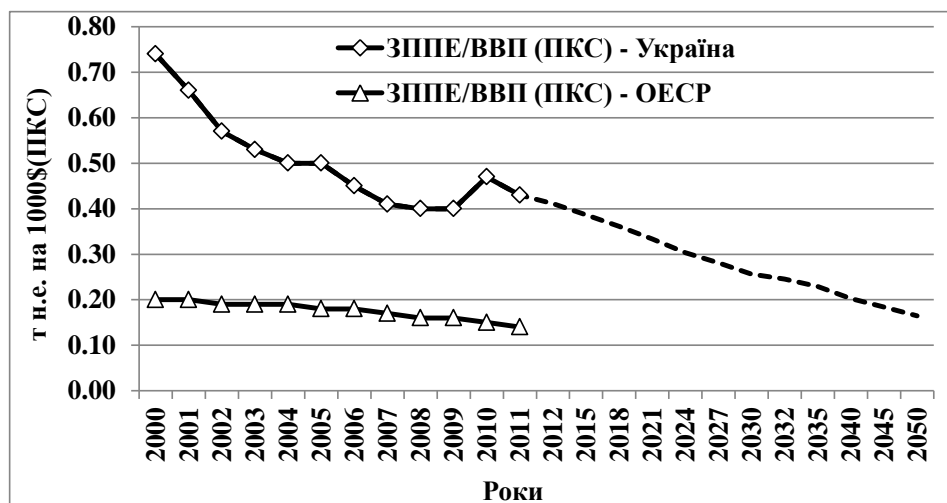

Рис. 6. Історичні та прогнозні показники ефективності використання енергоресурсів

Показники питомого використання енергоресурсів для України та країн ОЕСР відрізнялися у 2011 р. більш як у 1,5 рази і приблизно в 2045 р. можуть досягти сьогоденного рівня країн ОЕСР (рис. 7). Однак таке зростання викликане насамперед скороченням населення України, кількість якого в 2050 р. може скласти близько 39 млн осіб [16, 17]. Варто зазначити, що впродовж останнього десятиліття різниця між показниками України та країн ОЕСР постійно скорочувалася, хоча темпи цього були дуже малими.

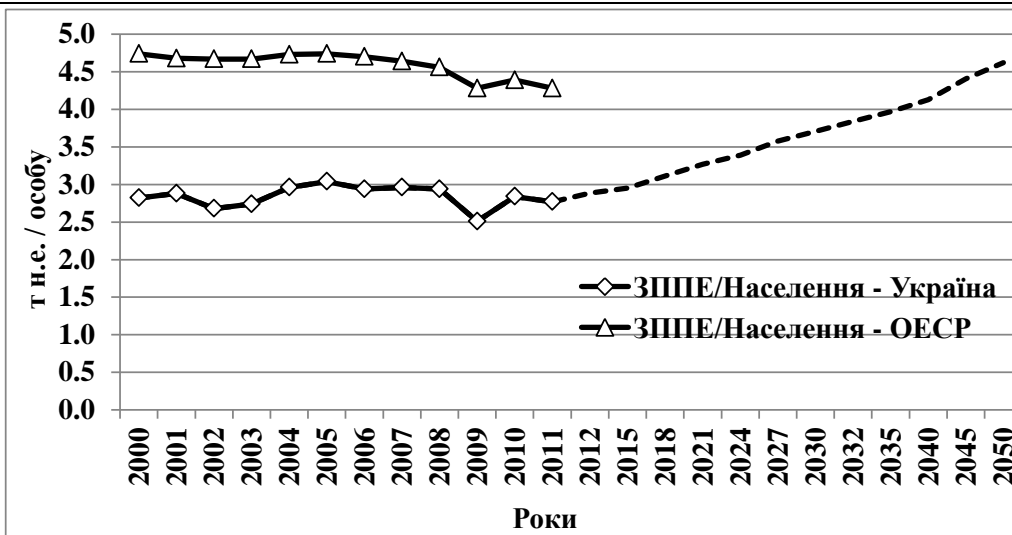

Рис. 7. Показники питомого використання енергоресурсів

Важливою характеристикою рівня енергозабезпеченості країни є кількість спожитої електроенергії на одну особу, що є одним із показників якості життя. Показник питомого споживання електроенергії України в 2011 р. відрізняється від показника країн ОЕСР – у 2,25 раза (рис. 8) і, як видно з прогнозу, згідно з базовим сценарієм, у 2050 р. він не досягне поточного показника країн ОЕСР, що дійсно говорить про достатньо низький рівень якості життя населення України порівняно з країнами ОЕСР. Подолати наявне відставання від розвинених країн світу без радикальних перетворень в енергетичному секторі неможливо.

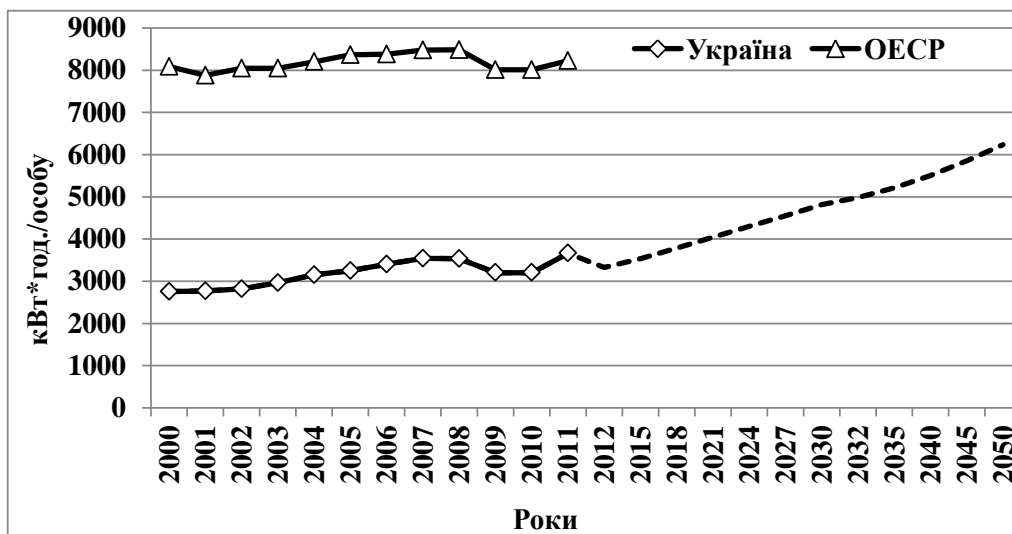

Рис. 8. Показники питомого використання електроенергії

В Україні питомі показники використання енергетичних ресурсів загалом і електроенергії зокрема є набагато меншими, ніж у країнах ОЕСР, вітчизняний показник ефективності екологічних викидів у 2011 р. перевищує відповідний показник країн ОЕСР у три рази. Як видно з рис. 9, з 2000 р. цей показник країн ОЕСР постійно скорочується і аналогічна ситуація спостерігалась в Україні до 2009 р., однак далі він почав знову зростати. За базовим сценарієм енергозабезпечення цей показник може значно скоротитись, однак показника 2011 р. країн ОЕСР у 2050 р. він не досягне.

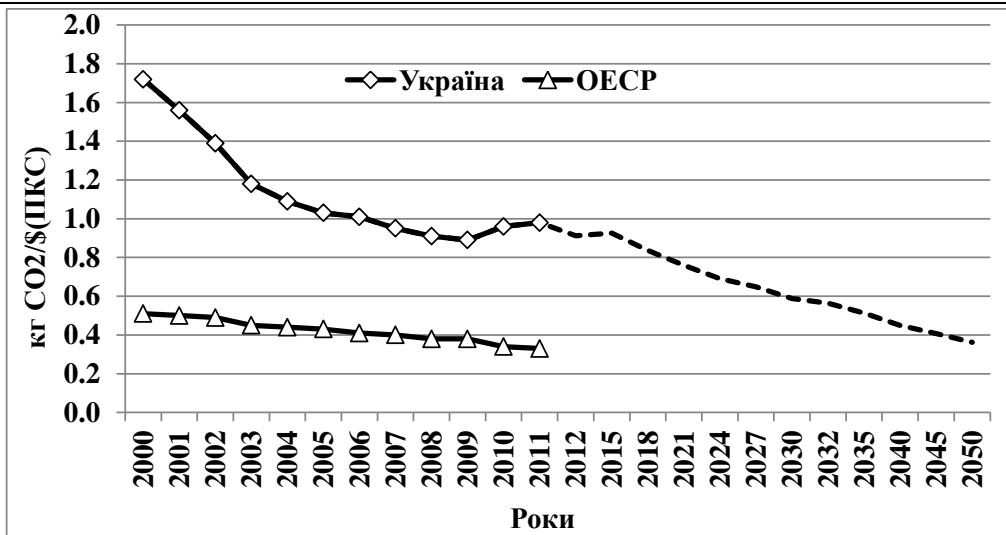

Рис. 9. Показники ефективності екологічних викидів

Така негативна тенденція показника ефективності екологічних викидів пояснюється насамперед зношеністю основних виробничих фондів ПЕК, які знаходяться в критичному стані, маючи загальний ступінь зношення більше 60 % (табл. 4). З іншого боку, значне підвищення ціни на природний газ призводить не стільки до скорочення його споживання, як до заміщення іншими видами палива, що є більш вуглецемісткими (вугілля та продукти з нього, мазут тощо).

Слід зазначити, що є певний зв'язок між показниками інтенсивності та ефективності екологічних викидів, який показує певну орієнтацію країни в частині свого розвитку, а саме: певного рівня розвитку (ВВП (ПКС) на душу населення) можна досягти за рахунок широкого використання енергії і, відповідно, високого рівня інтенсивності викидів, або за рахунок досягнення високої ефективності енергоспоживання (низький рівень вуглецеємності ВВП (ПКС) країни та, відповідно, більш низький рівень інтенсивності викидів).

На рис. 10 зображено показники інтенсивності екологічних викидів України та країн ОЕСР. Як видно з рисунку, в Україні кількість викидів CO₂ на душу населення є нижчою, ніж в країнах ОЕСР, однак, як видно з динаміки цих показників, різниця між ними постійно скорочується, і в 2050 р. вітчизняний показник буде близьким до показника ОЕСР у 2011 р.

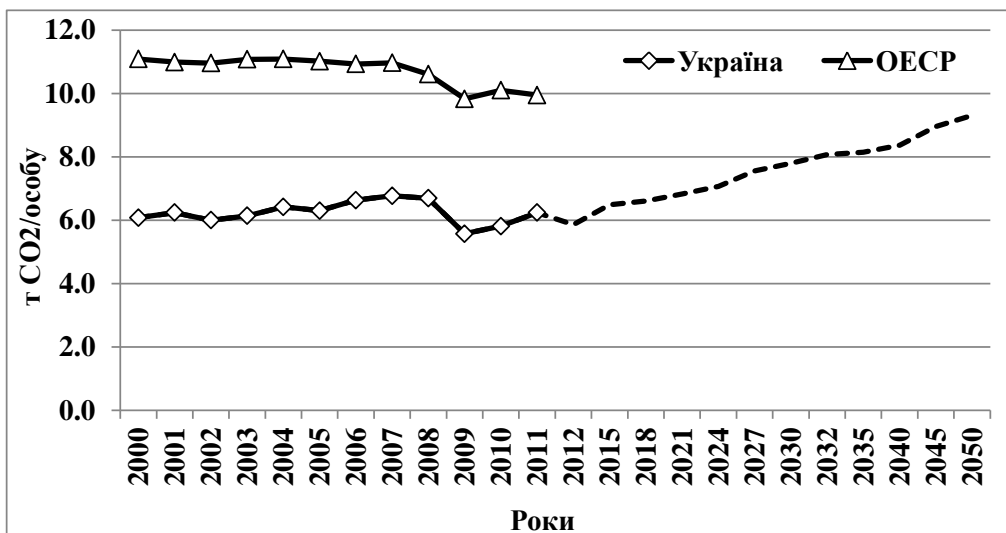

Рис. 10. Показники інтенсивності екологічних викидів

Таким чином, проведена оцінка деяких індикаторів України показує, що їх переважна більшість значно поступається економічно розвинутих країнам ОЕСР, особливо це стосується показників енергоемності та вуглецеємності ВВП (ПКС).

У перспективі без проведення радикальних перетворень в енергетичному секторі неможливо буде наздогнати країни ОЕСР і, відповідно, це вимагає якнайшвидшого формування комплексу заходів стратегічної та тактичної спрямованості задля інтенсифікації трансформування сучасної енерго-екологічної політики в політику сталого розвитку енергетики України.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Енергозбереження та енергоефективність стають пріоритетними напрямками енергетичної політики дедалі більшої кількості країн, що зумовлено вичерпністю ПЕР, посиленням техногенного впливу на довкілля, невідповідністю власних запасів ресурсів та потребою в них.

Підвищення енергоефективності супроводжується зниженням енергоємності ВВП і зростанням продуктивності енергоспоживання. Зниження енергоємності може відбуватися через вдосконалення технологій, введення нового і виведення з експлуатації старого обладнання, зміни параметрів завантаження виробничого обладнання, а також завдяки структурним зрушенням в економіці за рахунок зміни питомої ваги різних за рівнем енергоємності видів економічної діяльності за різниці в темпах їх розвитку. Це призводить до зниження валютних витрат держави на закупівлю ПЕР і, тим самим, зменшує залежність енергопостачання країни від зовнішніх постачальників ПЕР; підвищує конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; знижує негативний вплив енергетичного сектору на довкілля тощо.

Сучасне енергопостачання та споживання фактично спираються на обмежені ресурси викопного палива, що вважаються екологічно небезпечними в довгостроковій перспективі. Крім того, існують невтішні довгострокові прогнози розвитку людства щодо нормального забезпечення енергоресурсами, питною водою, іншими природними ресурсами, продовольством; погіршення стану навколишнього середовища; імовірного наростання соціально-економічних, демографічних, міжкультурних, релігійних проблем та кризових явищ у світі.

Досягнення сталого економічного розвитку в глобальному масштабі потребує розумного використання ресурсів, технологій, відповідних економічних стимулів та стратегічного планування політики на місцевому та національному рівнях. Крім того, потрібен регулярний моніторинг впливу обраних політик і стратегій для того, щоб побачити, чи сприяють вони сталому розвитку чи їх необхідно скорегувати.

Для того, щоб мати можливість оперативно відслідковувати сталість енергоспоживання, необхідно використовувати енергетичні індикатори, які достатньо об'єктивно характеризують цей процес у трьох основних сферах: економічній, соціальній та екологічній.

Для моніторингу та прогнозування динаміки індикаторів сталого розвитку енергетики потрібно використовувати модельні засоби системного аналізу.

Проведена в роботі попередня оцінка енергетичних та екологічних показників (індикаторів) довгострокового розвитку України, з використанням економіко-математичної моделі "TIMES-Україна", показує, що їх переважна більшість значно поступається економічно розвиненим країнам, особливо це стосується показників енергоємності та вуглецеємності ВВП (ПКС) і в перспективі швидких змін на їх покращення не передбачається, якщо не будуть проведені радикальні реформи в енергетичному секторі. Це вимагає якнайшвидшого формування комплексу заходів стратегічної та тактичної спрямованості задля інтенсифікації трансформування сучасної енерго-екологічної політики в політику сталого розвитку енергетики України.

Список літератури

1. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions "Energy 2020: A strategy for competitive, sustainable and secure energy"* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/energy/energy2020/index_en.htm.
2. *IEA World Energy Outlook 2012: основные положения* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Russian.pdf>.
3. *Global Energy Statistical Yearbook 2013, Enerdata.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yearbook.enerdata.net/energy-intensity-GDP-by-region.html>.
4. *U. S. energy intensity projected to continue its steady decline through 2040.* U. S. Energy Information Administration. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=10191>.
5. *Energy Intensity Indicators: Economy-Wide Total Energy Consumption.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www1.eere.energy.gov/analysis/eii_total_energy.html.

6. *Trends in total energy intensity, gross domestic product and total energy consumption, EU-27 / European Environment Agency* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/trends-in-total-energy-intensity-5>
7. *Regional Indicators: European Union (EU)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/euro.html>.
8. *Енергетична стратегія України на період до 2030 р. / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 1071* [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та вугільної промисловості — Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/doccatalog/document?id=260994>.
9. *Key World Energy Statistics* [Електронний ресурс] / Міжнародне енергетичне агентство. – Режим доступу: <http://www.iea.org>.
10. Подолець, Р. З. *Енергетичний баланс України: моделювання та прогнозування* [Текст] / Р. З. Подолець. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАНУ, 2007. — 174 с.
11. Лір, В. Е. *Організаційно-методологічні аспекти розробки, економічного аналізу та прогнозування зведеного енергетичного балансу України* [Текст] / В. Е. Лір // Економіка і прогнозування. — 2004. — № 2. — С. 101-115.
12. *Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk%20Ukrainy%202010.pdf>.
13. Баранник, В. А. *Энергоемкость валового внутреннего продукта как индикатор энергетической безопасности / Малая энергетика в системе обеспечения экономической безопасности государства* [Текст] / В. А. Баранник ; Под. общ. ред. Г. К. Вороновского, И. В. Недина. – К. : Знання України, 2006. – 364 с., – С. 38 – 51.
14. Подолець, Р. З. *Стратегічне планування у паливно-енергетичному комплексі на базі моделі "TIMES-Україна"* [Текст] : наук. доп. НАН України / Р. З. Подолець, О. А. Дячук; Ін-т екон. та прогноз. К., 2011. — 150 с.
15. Дячук, О. А. *Прогнозування та оцінка викидів парникових газів прямої дії з використанням моделі "TIMES-Україна"* [Текст] / О. А. Дячук // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 2. – С. 116-127.
16. *The 2010 Revision of the World Population Prospects* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_population.htm.
17. *Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.* [Текст] / за ред. чл. -кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К. : Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.

References

1. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions "Energy 2020: A strategy for competitive, sustainable and secure energy"* (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from http://ec.europa.eu/energy/energy2020/index_en.htm.
2. *IEA World Energy Outlook 2012: Executive Summaries*. (2012). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Russian.pdf>.
3. *Global Energy Statistical Yearbook 2013*, Enerdata. (2013). Retrieved April 15, 2014, from <http://yearbook.enerdata.net/energy-intensity-GDP-by-region.html>.
4. *U. S. energy intensity projected to continue its steady decline through 2040*. U. S. Energy Information Administration. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=10191>.
5. *Energy Intensity Indicators: Economy-Wide Total Energy Consumption*. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : http://www1.eere.energy.gov/analysis/eii_total_energy.html.
6. *Trends in total energy intensity, gross domestic product and total energy consumption, EU-27*, European Environment Agency. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/trends-in-total-energy-intensity-5>
7. *Regional Indicators: European Union (EU)*. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/euro.html>.
8. *Energy strategy of Ukraine till 2030 / Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24.07.2013 № 1071*. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/doccatalog/document?id=260994>.
9. *Key World Energy Statistics / International Energy Agency*. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.iea.org>.
10. Podolets, R. (2007). *The energy balance of Ukraine: modeling and forecasting*. : Institute for Economics and Forecasting UNAS, 174 p.
11. Lir, V. (2004). *Organizational and methodological aspects of development, economic analysis and forecasting of energy balance of Ukraine / Economics and Forecasting*, 2, 101-115.

-
12. *Statistical Yearbook of Ukraine 2010 / State Statistics Service of Ukraine. (2010). Retrieved April 15, 2014, from : [http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk%20Ukrainy %202010.pdf](http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk%20Ukrainy%202010.pdf)*
 13. Barannik, V. (2006). *Energy intensity of gross domestic product as an indicator of energy security / Small power in the system of state economic security. Kyiv : Knowledge of Ukraine, P. 38–51.*
 14. Podolets, R. & Diachuk, O. (2011). *Strategic planning in the energy sector based on the "TIMES-Ukraine" model: scientific report of Ukrainian National Academy of Sciences, Institute for Economics and Forecasting.*
 15. Diachuk, O. (2013). *Forecasting and assessment of greenhouse gas emissions with "Times-Ukraine" model // Economics and Forecasting, 2, 116–127.*
 16. *The 2010 Revision of the World Population Prospects. (2011). Retrieved April 15, 2014, from : <http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp/panel_population.htm>.*
 17. Libanova, E. (2006). *Complex Demographic Forecast for Ukraine till 2050 / Ukrainian Center for Social Reforms.*

Стаття надійшла до редакції 16.03.2014 р.

Віктор Павлович ЗВОНАР

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу проблем формування соціального капіталу,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України,
бульвар. Т. Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна,
E-mail: viktorzvonar@yahoo.com
Телефон: +380667370328

**ІМІТАЦІЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ:
АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ І СТРАТЕГІЯ ПОДОЛАННЯ**

Звонар, В. П. Імітація корпоративної соціальної відповідальності в Україні: аналіз проблеми та стратегія подолання [Текст] / Віктор Павлович Звонар // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 76-85. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. В Україні реалізація корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) пов'язана з низкою проблем і ризиків, тривалий період існування і гострота яких у масштабах країни змушують сприймати більшість ініціатив у цьому напрямку як імітацію процесу реальної соціалізації бізнес-діяльності. Бізнес як суб'єкт КСВ не є активним учасником подолання та запобігання цим проблемам через загальні труднощі здійснення ділової активності в країні. Незважаючи на обґрунтованість нарікань з цього приводу, наявними перешкодами не можна виправдати загалом бутафорський характер КСВ і відсутність відповідної корпоративної культури у підприємств.

Мета статті – аналіз реальних досягнень реалізації бізнесом актуальних в умовах України напрямків КСВ, пошук стратегічних для бізнес-спільноти інструментів подолання проблем розвитку КСВ, заснованих на самоорганізації.

Результати. З огляду на досі актуальну «перехідну» специфіку соціально-економічного розвитку України, пріоритетними напрямками в структурі КСВ повинні бути трудові практики, соціальна звітність і прозорість бізнесу взагалі, а також антикорупційна діяльність підприємств. У статті показано глибину деформацій політики КСВ за вказаними напрямками в Україні порівняно із релевантними зарубіжними прикладами. Ситуацію на краще кардинальним чином може змінити актуалізація (під впливом суспільства і зростаючого усвідомлення конкурентних переваг КСВ) еволюційної потреби бізнесу в самообмеженні і самоорганізації. Для цього в набір управлінських інструментів розвитку КСВ пропонується залучити кодифікацію і стандартизацію КСВ, розвиток саморегулювання та мережі саморегулювних організацій, а також бізнес-освіти з КСВ. Причому питання про участь і сприяння держави її розвитку повинно стояти на порядку денному. Але конструктивний вплив у цій сфері має бути замовленням і вимогою з боку свідомого і організованого бізнесу.

Ключові слова: бізнес; соціальна відповідальність; практики; політика; самоорганізація; Україна.

Виктор Павлович ЗВОНАРЬ

кандидат экономических наук, старший научный сотрудник,
старший научный сотрудник отдела проблем формирования социального капитала,
Институт демографии и социальных исследований им. М. В. Птухи НАН Украины,
бульвар. Т. Шевченко, 60, г. Киев, 01032, Украина,
E-mail: viktorzvonar@yahoo.com
Телефон: +380667370328

ИМИТАЦИЯ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ: АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ И СТРАТЕГИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация

Введение. В Украине реализация корпоративной социальной ответственности (КСО) сопряжена с рядом проблем и рисков, длительный период существования и острота которых в масштабах страны заставляют воспринимать большинство инициатив в этом направлении как имитацию процесса реальной социализации бизнес-деятельности. Бизнес как субъект КСО не является активным участником преодоления и предотвращения этих проблем, ссылаясь на общие трудности осуществления деловой активности в стране. Несмотря на обоснованность сетований по этому поводу, текущие сложности не могут оправдать в целом бутафорский характер КСО и отсутствие соответствующей корпоративной культуры у предпринимателей.

Цель статьи – анализ реальных достижений реализации бизнесом актуальных в условиях Украины направлений КСО, поиск стратегических для бизнес-сообщества инструментов преодоления проблем развития КСО, основанных на самоорганизации.

Результаты. Исходя из до сих пор актуальной «переходной» специфики социально-экономического развития Украины, приоритетными направлениями в структуре КСО должны быть трудовые практики, социальная отчетность и прозрачность бизнеса вообще, а также антикоррупционная деятельность предприятий. В статье показана глубина деформаций политики КСО в Украине по сравнению из зарубежными примерами. Именно в предполагаемых приоритетных сферах сосредоточены аспекты сомнительности КСО украинского бизнеса. Ситуацию к лучшему кардинальным образом может поменять актуализация (под воздействием общества и возрастающих конкурентных преимуществ КСО) эволюционной потребности бизнеса в самоограничении и самоорганизации. Для этого в набор управленческих инструментов развития КСО бизнесу предлагается включить кодификацию и стандартизацию КСО, развитие саморегулирования и сети саморегулируемых организаций, а также бизнес-образования по КСО. Причем вопрос о содействии государства ее развитию обязан стоять на повестке дня. Но его конструктивное влияние в этой сфере должно быть заказом и требованием со стороны сознательного и организованного бизнеса.

Ключевые слова: бизнес; социальная ответственность; практики; политика; самоорганизация; Украина.

Viktor Pavlovych ZVONAR

PhD in Economics,
Senior researcher, senior staff scientist,
Department for Social Capital Formation Issues,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, National Academy of Sciences,
Taras Shevchenko blvd., 60, Kyiv, 01032, Ukraine,
E-mail: viktorzvonar@yahoo.com
Phone: +380667370328

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IMITATION IN UKRAINE: ANALYSIS OF THE PROBLEM AND STRATEGIES TO OVERCOME

Abstract

Introduction. The paper exploits relevant statistics and a variety of expert data to show the depth of deformation of corporate social responsibility (CSR) in Ukraine. The paper suggests that business cannot justify the absence or underdevelopment of CSR by an appeal to awkward public management and regulatory deficiency of government in Ukraine. CSR area is much more the area of business responsibility, than Ukrainian corporations consider it to be.

Poor government regulations in CSR area also result from the lack of consolidated and meaningful CSR policy of business. The paper offers a toolkit for business to implement change in CSR reality in Ukraine.

Purpose. The paper analyses the progress in labor practices, social accountability and corporate citizenship in Ukraine as the main areas of CSR policy and puts forward the strategic tools meant for business community to be able to cope effectively with the urging hardships in the CSR area.

Results. The paper reveals outrageous defects in CSR policy of Ukrainian business, resulting in actual simulation of CSR in the country. The analysis of labor practices, social accountability efforts and anticorruption policies of business are presented in the paper. The article shows the depth of deformation CSR policies in Ukraine in comparison with the foreign examples. It manifests the unprecedented crisis in corporate labor practices, bankruptcy of social accountability and anticorruption activities. In order to improve the situation business must evolve from simulation of CSR to self-restraint and self-organization in CSR area. The main tools for this are the ethical codes and standards of CSR, induced in business sectors by network of self-regulatory organizations, and CSR-related business education, being organized and developed by corporations.

Keywords: business; social responsibility; practices; policy; self-organization; Ukraine.

JEL classification: D2, I3

Введение

Тема корпоративной социальной ответственности (КСО) в Украине относительно нова и активно обсуждается в профессиональных кругах. По наблюдению автора, изучение феномена КСО в стране активизировалось с 2005 г., когда были инициированы целый ряд авторитетных исследований по данной тематике. Итогом почти 10 лет национальной дискуссии, попыток приспособить зарубежный опыт к украинским реалиям является заметно возросший общественный интерес к проблеме социальной деятельности бизнеса. Но реальность такова, что КСО на многих предприятиях если и признается, то не выходит за рамки фактической имитации. Общее содержание дискуссий и работы в этом направлении – это поверхностное следование КСО-«моде», сетование на трудности, создаваемые бизнесу государством, расхваливание немногочисленных в масштабах страны социально активных организаций порой за деятельность, которая во многих иных странах является обыденной и никак не может считаться проявлением КСО.

Исследованию проблем КСО посвятили свои работы многие украинские ученые, представители гражданского общества и собственно бизнес-среды. В то же время большинству известных публикаций по этой теме не хватает конструктивной критичности касательного роли собственно бизнес-сообщества в развитии этого направления. Вопрос об участии и содействии государства важен и должен стоять на повестке дня. Но оправдывать отсутствие или неразвитость КСО неуклюжим государственным менеджментом и регуляторной неполноценностью представляется в рыночной экономике несколько «плохим тоном». Между тем, вопрос о достаточности и адекватности усилий бизнеса экспертами очерчен нечетко и фрагментарно. Кроме этого, недостаточно проработан аспект корпоративного гражданства.

Цель статьи

Целью статьи является анализ глубины деформации политики реализации бизнесом актуальных в условиях Украины направлений КСО, а также формулирование для нужд бизнес-сообщества путей преодоления указанной деформации.

Изложение материалов исследования

По результатам анализа экспертов Центра «Развитие корпоративной социальной ответственности» (Киев), около 70 % украинских предприятий в индустриальных регионах и городах в 2010 г. осуществляли различные мероприятия КСО¹. При этом более 90 % так или иначе поддерживали необходимость реализации КСО в целом украинским бизнесом [1]. Можно утверждать, что концепция КСО в деловой среде в Украине известна и практикуема.

По нашему мнению, существует три основных направления, которые должны определять сущность и специфику КСО в Украине: 1) трудовые практики КСО; 2) социальная отчетность и прозрачность деятельности вообще; 3) корпоративное гражданство в широком контексте. Выбор нами трудовых

¹ В статье основой для анализа являются значения избранных показателей по итогам 2013 г. либо их динамика до 2013 г. включительно. Автор обращался к более ранним значениям или ограничивал анализ динамики показателей более ранними годами в тех случаях, когда данные за 2013 г. оказывались недоступными либо не существуют.

практик как ключевого направления КСО продиктован тем, что именно трудовая сфера является вероятной зоной пересечения бизнес-ценностей (производственных ценностей) и социальных ценностей. Трудовые аспекты КСО больше других вмонтированы в процесс создания стоимости. Обращение к проблеме социальной отчетности определено тем, что открытость и диалог компании с заинтересованными сторонами – это априори базовая предпосылка социальной ответственности. Корпоративное гражданство имеет интегрирующее значение и определяет качество социально ответственной деятельности корпораций. Оно может иметь комплексное регулирующее и направляющее влияние и на трудовые практики, и на процессы и мотивацию социальной отчетности. Корпоративное гражданство не сводится к практикам КСО и переносит акцент с плоскости социальной в плоскость общественно-политическую. Оно призывает к тому, чтобы бизнес ставил перед собой широкие «гражданские» цели развития общества, и предполагает его новое позиционирование, при котором корпорация не занимается приведением своей деятельности в соответствие с насаждаемыми ей ценностями из-за давления общественных институтов, а является органичным участником единого общественного пространства и не рассматривает общество как внешнюю для себя среду [2].

Трудовое направление КСО для украинских предприятий приоритетно: большую часть корпоративных мероприятий по КСО можно отнести к трудовым практикам [1]. Несмотря на высокое значение, которое бизнес придает персоналу, развитие этого направления в Украине связывается с рядом проблем, которые свидетельствуют об отсутствии КСО либо о превалирующей имитации последней.

Первая и основная составляющая трудовой парадигмы КСО – оплата труда. Украине досталась от советского прошлого модель экономики с дешевой рабочей силой, где невысокий размер заработной платы компенсировался большими расходами из общественных фондов потребления. То есть стоимость рабочей силы изначально была занижена во многом искусственно. В рыночных условиях стремление обеспечить конкурентоспособность на мировом рынке при высокой энерго- и материалоемкости производства отразилось в сохранении низкой стоимости труда, которая стала не только позорной доминантой государственной идеологии оплаты труда, но и основной ориентацией бизнеса [3].

Вследствие этого сегодня размер среднемесячной заработной платы на предприятиях Украины по данным статистической базы данных ЕЭК ООН (URL: <http://w3.unecse.org>) остается одним из самых низких в Европе и в 2011 г. равнялся \$331 (ниже только в Молдове – \$272). Предельно низкими остаются в целом затраты работодателей на рабочую силу – в 2010 г. они равнялись €356 в среднем на одного сотрудника (по расчетам Госслужбы статистики Украины (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>)). Для сравнения, в России – €650 (последние данные 2009 г., предоставленные Федеральной службой статистики – URL: <http://www.gks.ru>). Это говорит о том, что украинские компании не учитывают крайнюю необходимость изменений в сфере оплаты труда, довольствуясь соблюдением установленных законодательством минимальных стандартов (далеко не самых высоких). По данным украинского Госстата, в течение 2000-2008 гг. доля работников, которые по коллективному договору должны получать минимальную зарплату выше законодательно определенного минимума, не превышала 30%. В кризисном 2009 г. она составляла 22%, в 2010–2012 гг. – меньше 23 %.

Низкие показатели оплаты труда в Украине можно частично понять и оправдать, принимая во внимание большие объемы теневой экономики. Но теневая составляющая в зарплате не такая уж и высокая и далеко не всегда позволяет обеспечить должный уровень жизни работающих. По данным исследовательской компании GfK Ukraine (URL: <http://www.gfk.ua>), в 2012 г. в среднем около 28% суммы зарплаты в Украине выплачивалось неофициально. Доля теневой зарплаты сильно варьируется в зависимости от региона и отрасли. В то же время, получая не столь существенную теневую «добавку», работник лишается предусмотренных законодательством социальных гарантий (правда, порой таких же скромных).

Препятствовать повышению оплаты труда в Украине могут недостаточные темпы роста производительности труда. Обращает на себя внимание более быстрый рост заработной платы по сравнению с динамикой ВВП. Но при исходных искусственно низких размерах заработной платы и невозможности сохранения былых объемов социальных гарантий опережение заработной платой динамики ВВП естественно. К тому же, увеличение доли оплаты труда в структуре операционных расходов предприятий открывает новые возможности для роста производительности. При этом повышение оплаты труда может опережать рост производительности без негативных макроэкономических последствий за счет меньшего потребления других производственных ресурсов [4]. Низкие стандарты оплаты труда не способствуют преодолению экстенсивности развития экономики, не стимулируют бизнес сокращать энергоемкость, повышать эффективность менеджмента. Кроме того, работающие не способны обеспечить требуемую производительность. Неадекватная оплата труда подрывает мотивацию населения к эффективному труду и к экономической активности вообще.

Согласие бизнеса с существующими стандартами оплаты труда лишает смысла всякие разговоры о его КСО.

Интересным социально-экономическим феноменом в контексте рассматриваемого вопроса является задолженность по заработной плате на экономически активных предприятиях, то есть на предприятиях, которые осуществляют деловую активность и в отношении которых не реализуются процедуры банкротства. Доля таких предприятий, по расчетам украинского Госстата, в общей сумме невыплаченной заработной платы высока и с 2011 г. повышается (в 2011 г. она составляла 45%, в 2013 г. – 54%, вернувшись до уровня 2010 г. – 53%). При этом существенно возросла доля негосударственных и некоммунальных предприятий в общей сумме невыплаченной зарплаты (с 58% в 2011 г. до 74% в 2013 г., превысив даже показатель 2010 г. – 63%). Это означает, что вклад корпораций частного бизнеса в сумму задолженности был и продолжает оставаться доминирующим. Хотя надо признать, что доля работников в общей численности сотрудников экономически активных предприятий, которым не выплачена зарплата, с 2010 г. уменьшилась в 3 раза и составила 0,6%. Но сам факт существования задолженности на экономически активных предприятиях не имеет ничего общего с ориентацией на КСО.

Важная составляющая трудовой парадигмы КСО – корпоративное обучение, которое может стать вероятным приоритетом КСО в Украине. Эта приоритетность объясняется тем, что действующая система образования в стране слабо реагирует на потребности экономики. По отдельным профессиям и специальностям наблюдается высокая нехватка квалифицированных кадров. С интересами бизнеса непосредственно связано профессиональное образование, и без активного участия работодателей в этом вопросе трудно достичь баланса спроса и предложения на рынке труда. Однако приходится констатировать, что сегодня бизнес не является основным покупателем услуг профобразования. По данным Госстата, деятельность заведений профессионально-технического профиля в основном финансируется госбюджетом – 90% от общих расходов. Денег хронически не хватает и эффективность этого образования все время снижается. Это подтверждается и тем, что количество учеников профессионально-технических учебных заведений на каждые 10 тыс. населения в течение 2000-2011 гг. уменьшилась на 16%. Финансовое участие домохозяйств в 2011 г. составляло 8% общей стоимости профобразования (примерно \$150 на 1 учащегося). Работодатели покрывали менее 2 % общей стоимости образования или примерно \$30 в среднем на 1 учащегося.

Украинские предприятия уделяют крайне мало внимания и повышению квалификации собственных сотрудников. Хотя в целом количество сотрудников, повысивших квалификацию, в 3–4 раза больше, чем количество обученных новым профессиям, в некоторых видах экономической деятельности работодатели не практикуют никаких образовательных мероприятий. В структуре затрат на рабочую силу расходы работодателей на профессиональное обучение в расчете на одного сотрудника по Украине в 2010 г. составили примерно \$0,8 (в некоторых регионах и по многим видам экономической деятельности – даже \$0,4 и меньше).

Ключевым компонентом трудовой парадигмы КСО являются инициативы по пенсионному, прежде всего негосударственному, страхованию работников (государственное страхование реализуется через фискальную нагрузку на фонд оплаты труда – единый социальный взнос). Расходы украинских предприятий в расчете на одного сотрудника на страховые взносы по договорам добровольного пенсионного страхования (и другие расходы на добровольное социальное обеспечение работников и членов их семей) в структуре расходов на социальное обеспечение в 2010 г. составили всего 6% (или примерно \$8). Основная часть – 94 % – это взносы на обязательное государственное социальное страхование и суммы предусмотренной законодательством оплаты первых 5 дней временной нетрудоспособности сотрудников. Такие пропорции и нежелание работодателей активно участвовать в добровольном пенсионном страховании можно объяснить действующей в Украине высокой ставкой единого социального взноса для работодателей. Но перераспределение в структуре этой ставки путем уменьшения доли работодателя и увеличения доли сотрудника, очевидно, требует увеличения оплаты труда последнего.

Наиболее распространенной формой негосударственного пенсионного обеспечения в Украине является заключение контрактов с негосударственными пенсионными фондами (НПФ). Хотя НПФ демонстрируют в целом позитивную динамику развития, их активы в общей денежной массе продолжают занимать менее 0,3%. Количество участников НПФ в общей численности экономически активного населения Украины составляет менее 3%. Согласно данным Государственного реестра финансовых учреждений Украины (URL: <http://kis.nfp.gov.ua>) в 2013 г. в Украине осуществляли деятельность более 80 НПФ и около 30 администраторов НПФ. При этом корпоративные и профессиональные НПФ, участники которых – физические лица, объединенные по роду профессиональной деятельности или находящиеся в трудовых отношениях с работодателями-учредителями НПФ или работодателями-плательщиками, составляли небольшую долю по сравнению с

открытыми НПФ (всего 19%). Эта доля в 2013 г. была невысокой даже по сравнению с предыдущими годами: в 2005 г. она составляла 22%. Удельный вес именно корпоративных фондов в 2013 г. составил всего –10%. Для сравнения: в 2005 г. – 15%. По информации Госкомиссии по регулированию рынков финансовых услуг Украины (URL: <http://nfp.gov.ua>), в 2013 г. доля пенсионных контрактов, заключенных с юридическими лицами, то есть работодателями, составила 21% от общего количества контрактов. Причем этот показатель снижается – 30% в 2005 г., 26% – в 2007 г., 22% – 2010 г. Удельный вес юридических лиц в общем количестве вкладчиков НПФ составляет менее 5%. Противоположная ситуация сложилась в отношении сумм пенсионных взносов юридических и физических лиц: стабильно организации платят 94-96% всех пенсионных взносов.

При этом показательно следующее межстрановое сравнение: в Украине количество участников негосударственного пенсионного обеспечения в 2013 г. составляло примерно 600 тыс. чел., что сопоставимо с количеством участников программы негосударственного пенсионного обеспечения одного среднего НПФ корпоративно-отраслевого происхождения в России – НПФ электроэнергетики (учрежден предприятиями энергетической отрасли) – 530 тыс. чел. Крупнейший же российский НПФ по количеству участников негосударственного пенсионного обеспечения – НПФ «Благосостояние» (созданный ОАО «Российские железные дороги») обслуживал более 1млн чел. (по данным Службы Банка России по финансовым рынкам – URL: <http://fcsm.ru>). Нужно также учитывать, что Россия – не самый успешный пример осуществления пенсионной реформы.

В условиях финансового кризиса в Украине уменьшение экономической активности в стране ухудшило положение НПФ. Кроме того, нужно иметь в виду низкое доверие населения к финансовому рынку, а также отсутствие второго уровня системы пенсионного обеспечения, внедрение которого могло бы стимулировать развитие негосударственного пенсионного страхования.

Дополнительным инструментом обеспечения социальной защиты работников является также коллективное добровольное медицинское страхование, когда предприятие заключает договор со страховщиком о страховании своих работников или иных физических лиц (членов семей работников, пенсионеров и т. д.) за счет предприятия или путем перечисления части заработной платы работающих, которая должна быть достаточно высокой для этого. Значимость медицинского (и медико-профилактического) направления КСО в Украине высока, учитывая противоречивые тенденции динамики численности сотрудников, занятых в условиях, не отвечающих санитарно-гигиеническим нормам. Исходя из статистических данных, в течение 2000-2009 гг. численность таких сотрудников сократилась на четверть, но их удельный вес в количестве штатных сотрудников предприятий вырос с 24% до почти 28 %. В 2010–2011 гг. – до 29%. Одновременно удельный вес сотрудников, которым установлены льготы и компенсации за работу во вредных условиях труда, остается почти неизменным (33% в 2011 г., 31% – 2005 г., 32% – 2000 г.) – учитываются бывшие работники, которые получают пенсию на льготных условиях, а также те, которые воспользовались этим правом, но продолжают работать.

В таких условиях предприятия должны непрерывно совершенствовать меры по улучшению условий труда. Однако сейчас самым распространенным видом компенсаций за работу во вредных условиях остается именно возможность выйти на пенсию раньше установленного пенсионного возраста. Дополнительные пенсионные обязательства должны стимулировать работодателей улучшать условия труда, устранять или минимизировать неблагоприятные производственные факторы. Эксперты же констатируют, что работодателям дешевле платить компенсации на выплату досрочных пенсий (или избегать уплаты совсем), чем улучшать условия труда. Но право досрочного выхода на пенсию не может считаться адекватной компенсацией за труд во вредных условиях. Для каждого человека и для общества в целом гораздо важнее (и выгоднее) предотвратить потери здоровья, сохранить и увеличить период трудовой активности [3].

Для осуществления качественных изменений, в том числе – в трудовой политике КСО, крайне важно формирование системы социальной отчетности бизнеса. Но тенденция к обнародованию компаниями социальных отчетов все еще не сформировалась. По данным Отчета о глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума (URL: www.weforum.org/gcr), прозрачность и стандарты отчетности (не только социальной) являются в принципе проблемными вопросами в Украине. Значение Индекса конкурентоспособности Украины по уровню стандартов аудита и отчетности в 2013 г. составило 3,72 балла (130-е место), что существенно ниже среднего показателя для 148 стран мира (4,55 балла) и является худшей оценкой среди стран СНГ.

Упомянутый выше Центр «Развитие корпоративной социальной ответственности» в 2010 г. зафиксировал тотальную закрытость украинских компаний в вопросах КСО для широкой общественности: информация о более чем половине компаний (60 %) доступна только для внутреннего пользования. Доля «закрытых» предприятий даже немного увеличилась по сравнению с данными предыдущего мониторинга в 2005 г., когда она составляла 41 %. Кроме того, в 2010 г. только каждое

пятое предприятие подготовило социальный отчет как самостоятельный документ или как часть общего отчета компании. Этот показатель остался неизменным с 2005 г.

С 2011 г. экспертами Центра на основе международной методики подсчитывает Индекс прозрачности сайтов крупнейших компаний из разных отраслей в Украине, оценивающий раскрытие информации о деятельности в сфере КСО. Позиция компаний в индексе определяется по сумме баллов (которые затем выражаются в процентах), полученных ими по следующим критериям: отчетность, прозрачность, навигация и доступность. По результатам последнего подсчета в 2013 г. уровень раскрытия информации по КСО компаниями Украины на веб-сайтах остается довольно низким: средний уровень составляет 17 %. В целом чуть более трети компаний имеют уровень раскрытия выше среднего. Общей тенденцией освещения КСО является предоставление декларативной информации. Результаты индекса еще раз подтвердили отсутствие широкой практики подготовки нефинансовых отчетов. В 2011 г. 16 компаний разместили нефинансовые отчеты на собственных веб-страницах, в 2012 г. – 9 компаний, в 2013 г. – 13 компаний. Обращаясь к межстрановым сравнениям, следует отметить, что в России средний показатель индекса в 2012 г., рассчитанный украинскими экспертами, составил 32% (показатель Украины в 2012 г. – 14%). Результаты индекса для датских компаний в 2012 г. продемонстрировали средний уровень прозрачности 57%.

Корпоративное гражданство сегодня понимается в Украине как продолжение внешнего направления политики КСО. И если социальная отчетность воспринимается как имеющая очевидную причастность к тематике корпоративного гражданства, то трудовая парадигма практически отделена от него. Значительная доля украинских компаний по-прежнему сводят корпоративное гражданство к спорадической благотворительности. По нашему мнению, самым ярким свидетельством гражданской позиции бизнеса являются его антикоррупционные инициативы. В этой связи результаты Центра «Развитие корпоративной социальной ответственности» также информативны. Половина украинских предприятий (46 %) в 2010 г. признали, что иногда им приходилось оказывать неформальные платежи госслужащим разного уровня. Значительная часть украинских компаний (39%) считает, что приходится делать это часто, и только 15 % опровергли такую деятельность. В целом уровень готовности компаний занять активную позицию в борьбе с коррупцией низок: 49 % украинских предприятий не имеет четкой позиции по антикоррупционной политике, каждое третье предприятие не готово отдавать какую либо часть своей прибыли на борьбу с коррупцией.

Похожее исследование, осуществленное Центром в 2011 г. и полностью сфокусированное на выяснении роли бизнеса в противодействии коррупции, несколько расширило полученные в предыдущие годы выводы. Соблюдение антикоррупционного законодательства, по мнению компаний, практически не влияет на улучшение имиджа среди клиентов и сотрудников. Только 16% компаний имеют формальную антикоррупционную политику. Исследование предусматривало и общение с экспертами по проблеме противодействия коррупции. Большинство из них драматично описали доминирующую ситуацию, в которой и крупные компании, и средний, и малый бизнес пытаются в первую очередь приспособиться к коррупции. Даже бизнес-ассоциации часто выступают не в роли защитника предпринимателей в отношениях с государством, а в роли лоббиста для решения бюрократизированных бизнес-проблем.

Среди данных Отчета о глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума можно выделить один параметр, наиболее четко указывающий на уровень развития корпоративного гражданства. Это – корпоративная этика. Указанный параметр для украинских компаний в 2013 г. уступал большинству сравнимых стран. Согласно анализу Фонда «Эффективное управление» ([URL: http://www.feg.org.ua/](http://www.feg.org.ua/)) – партнера Всемирного экономического форума в Украине – этичность во всех направлениях деятельности компаний – чаще исключение, чем правило. Причины заключаются не только в невозможности порой решить проблему, не прибегнув к взяткам, но и в использовании бизнесом возможностей безнаказанно «обойти» всякие правила путем подкупа чиновников. Среди украинских компаний распространена практика взяток, связанных с получением благоприятных судебных решений, госзаказов или лицензий, с осуществлением экспортно-импортных операций.

Приведенные данные убеждают в том, что на украинских предприятиях основные практики и методы политики КСО в основном остаются реактивными. Признаком реактивности является экстренность, спонтанность, приспособленчество, вынужденность. Характерные черты проактивной КСО – стратегичность, плановость, контролируемость, превентивность, добровольность. Объективные причины сложившейся ситуации, конечно же, существуют и они весьма серьёзные. Это красноречиво подтверждает, например, показатель Индекса экономической свободы, ежегодно рассчитываемый исследовательским институтом Heritage Foundation и аналитической службой журнала «Wall Street» для большинства стран мира ([URL: http://www.heritage.org](http://www.heritage.org)). Согласно рейтингу индекса Украина с суммой баллов 46,3 по итогам 2013 г. находилась в группе несвободных (репрессивных) стран, заняв 161 место из 177. В группе также находятся, среди прочих, Северная Корея, Куба, Зимбабве. Причем лучшие для

Украины значения индекса, начиная с 2003 г. и до 2008 г., обеспечивали ей статус «в основном несвободная» страна. Не смог повлиять на него даже пиковый для нашего государства показатель – почти 56 баллов в 2005 г. Переход хотя бы к категории «умеренно свободные» страны так и не состоялся. А с 2007 г. падения рейтинга Украины стало стремительным. Наиболее проблемным аспектом показателя в Украине во все времена были и остаются слабая защита прав собственности и распространенная коррупция.

Но не всегда очевиден ответ на вопрос: что причина, а что следствие. Ведь общий уровень политической и гражданской свободы в Украине хоть и считается проблемным, но не настолько, как на Кубе или в Зимбабве. Свидетельство тому – показатель Индекса свободы, который рассчитывается международной организацией «Freedom House» (URL: <http://www.freedomhouse.org>). В течение 2000-2004 гг. значение индекса обеспечивало Украине статус «частично свободная страна». Этот статус не менялся до 2006 г. Значительные улучшения в 2006 г. обусловили предоставление стране впервые статуса «свободная страна». Опять неизменным он продержался до 2010 г., когда его ухудшения снова спровоцировало возвращение к статусу «частично свободная страна». Таким он оставался и в 2013 г. Это означает, что влиять цивилизованным образом на политические институты с целью улучшения бизнес-среды и в частности условий реализации КСО в Украине крайне трудно, но возможно. Тем более что субъектом такого влияния предполагается именно бизнес – игрок с весомым экономическим и даже определенным политическим капиталом. Пожалуй, всякий бизнес (кроме малого и микробизнеса) не сравнится по объему такого капитала и возможностями такого влияния с обычными гражданами и представляющим их интересы гражданским обществом. Но формирование подобного влияния требует от бизнеса прежде всего воли и самоорганизации. Без общественного контроля государственные институты не способны обеспечить адекватность экономико-правовой среды. Научное объяснение этой проблемы, предложенное, как известно, представителями школы «теории общественного выбора», доказывает, что распространенное рентаориентированное поведение и простой утилитаризм бюрократического аппарата ставит под сомнение в целом эффективность государственного регулирования. Поэтому надежды на перемены нужно возлагать именно на бизнес.

Учитывая добровольность КСО-деятельности корпораций и характер проблем, которые преобладают в этой области в Украине, ключевым инструментом включения отечественного бизнеса в механизм формирования КСО должны стать процессы кодификации и стандартизации. Отдельные организации в Украине уже имеют опыт разработки и применения этических кодексов. Как правило, подобные кодексы того или иного содержания – это практика филиалов и представительств иностранных компаний, которые прибегают к ней под влиянием запросов со стороны инвесторов, акционеров, общественности страны происхождения. Большая же часть украинских владельцев и руководителей еще не осознали этой необходимости. К тому же, для реализации этих целей часто не хватает соответствующих методических разработок. Важную роль играет позиция организаций гражданского общества, которые оказываются во многом не готовыми влиять на бизнес с целью активизации его КСО.

Своевременным, по нашему мнению, является вопрос о разработке универсального (типового) кодекса этической организации, в котором отражались бы принципы социально ответственного делового поведения, и одновременно учитывались особенности различных организаций. Успешной попыткой создания такого кодекса можно считать «Принципы корпоративного управления Украины», утвержденные Государственной комиссией по ценным бумагам и фондовому рынку Украины в декабре 2003 г. как добровольного документа после более чем годовой работы независимых экспертов. Принципы основаны на мировом опыте и содержат много идей, которые не прописаны в украинском законодательстве [5]. Но следует отметить, что документ адресован только той группе предприятий, которые функционируют в форме акционерных обществ. Хотя его использование другими организациями признается в документе возможным, все же универсальность рекомендаций для нужд политики КСО должна быть более очевидной.

Практическое внедрение принципов этического кодекса в деятельность предприятий предлагается осуществлять через сеть саморегулируемых организаций. В Украине возможности саморегулирования используются недостаточно. Законодательные предпосылки саморегулирования существуют в сфере сельскохозяйственной совещательной деятельности, в процессе функционирования оптового рынка сельскохозяйственной продукции, в сфере землеустройства, деятельности администраторов негосударственных пенсионных фондов, арбитражных управляющих и профессиональных участников фондового рынка. Причем уставами некоторых организаций прямо предусмотрен кодекс профессиональной этики как элемент саморегулирования. Но практика саморегулирования не является пока что массовой. Возможно, принятие рамочного закона о саморегулировании в Украине, которое все время откладывается, в перспективе будет способствовать улучшению ситуации.

Саморегулируемые организации могли бы стать действенным инструментом внедрения этических кодексов не столько в отдельных организациях, сколько в отраслях или сегментах экономической

деятельности. Это существенно упростит и удешевит процесс кодификации корпоративного поведения для различных предприятий и будет работать на популяризацию идеи КСО. Помимо этого, согласованная позиция саморегулируемого бизнеса в отношении отказа от взяточничества могла бы обеспечить перспективу его полноценной антикоррупционной политики. Деятельность саморегулируемых институтов должна сформировать общественный стереотип принципиальной невозможности получения взяток от членов этих институтов. А если требование или предложение взятки будет иметь место, оно должно получить через каналы саморегулируемых органов быстрый и громкий резонанс.

Помимо кодексов, важным элементом саморегулирования являются стандарты КСО – универсальные нормативные инструменты для потребностей различных предприятий. Как известно, наиболее комплексным стандартом в сфере КСО сегодня является разработка Международной организации стандартизации (URL: <http://www.iso.org>) ISO 26000 «Руководство по социальной ответственности», хотя она не предполагает классической сертификации. Посредством сети саморегулирующих организаций возможно эффективное внедрение этой, а также других приемлемых форм стандартов КСО в практику бизнеса.

С помощью кодексов, стандартов КСО и саморегулируемых организаций перспективной представляется реализация идеи средней индикативной зарплаты, неуклюже озвученной и проваленной украинским правительством в 2010 г. [6]. В отличие от правительственных предложений, такая новация в зарплатной политике в системе управления КСО не имеет каких либо фискальных коннотаций и отношения к нуждам государственного соцстрахования. Она обусловлена строго острой потребностью модернизации системы оплаты труда.

Важный инструмент включения украинского бизнеса в механизм формирования КСО – обеспечение этой сферы достаточным количеством специалистов. В Украине слабо представлено академическое сообщество, которое анализировало и систематизировало бы лучшие КСО-практики и знакомило бы с ними общественность. Правда, ведущие вузы страны уже внедрили в учебные программы по подготовке специалистов в области экономики и управления курсы, которые рассматривают тот или иной аспект КСО. Но такие курсы факультативны. Проблему дефицита специалистов в сфере КСО частично могло бы решить более активное участие бизнеса в финансировании соответствующего образовательного направления, предоставлении грантов, как студентам, так и преподавателям, а также сознательная профессионализация бизнесом практической сферы КСО.

Выводы и перспективы дальнейшего научного поиска

Из нашего анализа следует очевидная неполноценность, поверхностность, декларативность КСО, либо вообще ее игнорирование бизнесом в Украине. Огромные проблемы присущи развитию трудовых практик КСО, несмотря на признание компаниями их приоритетности. Исправить ситуацию может только отказ бизнеса от установки на имитацию КСО, формирование его эволюционной потребности в самоограничении и самоорганизации – под воздействием общества и возрастающего понимания конкурентных преимуществ КСО. Основными инструментами для этого могут служить кодексы и стандарты КСО, саморегулируемые организации, а также бизнес-образование по направлению КСО. Причем характер влияния государства на его развитие тоже непосредственно обусловлен активностью бизнес-сообщества. Государство само по себе не способно развивать КСО. Его конструктивное регуляторное влияние в этой сфере – необходимый заказ и требование со стороны социально сознательного и организованного бизнеса. Перспективу дальнейшего научного поиска мы связываем с изучением особенностей взаимодействия бизнеса и гражданского общества для формирования этого заказа и реализации этого требования.

Список литературы

1. Зінченко, А. Г. *Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку [Текст] / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010. – 56 с.*
2. *Пережудов, С. П. Корпоративное гражданство: концепции, мировая практика и российские реалии [Текст] / С. П. Пережудов, И. С. Семененко; ИМЭиМО РАН. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – С. 3–15.*
3. *Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012 –2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України : у 4 т. / Т. 4: Державні соціальні видатки: напрями раціоналізації та підвищення ефективності. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2011. – С. 534–551.*
4. *Ткаченко, Л. Г. Конкурентні межі зростання оплати праці в Україні [Текст] / Л. Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – №2 (10). – С. 115–124.*
5. *Принципи корпоративного управління України [Текст]. – К. : Держ. ком. з цінних паперів та фонд. ринку України, 2004. – 72 с.*

-
6. Кириш, А. Уже dura, но еще не lex [Электронный ресурс] / Александр Кириш // Зеркало недели. – 2010. – № 16 (796). – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/uzhe_dura,_no_esche_ne_lex.html

References

1. Zinchenko, A. & Saprykina, M. (2010). *Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' 2005–2010: stan ta perspektyvyrozvytku* [Corporate Social Responsibility 2005-2010: Status and Prospects]. Kiev:Farbovanyj Lyst Publ.
2. Peregudov, S. And Semenenko, I. (2008). *Korporativnoe grazhdanstvo: koncepcii, mirovajapraktika i rossijskierealii* [Corporate citizenship: concepts, international practice and the realities of Russia]. Moscow: Progress-Tradicija Publ., 3–15.
3. Derzhavnyj biudzheth i biudzhethna stratehiia 2012-2014: stabilizatsiia ta stalyjrozvytok v umovakh reformuvannia ekonomiky Ukrainy [State Budget and Budgetary Strategy 2012 -2014: stabilization and sustainable development in terms of economic reforms in Ukraine]: in 4 vol. Vol. IV: Derzhavni sotsial'ni vydatky: napriamyratsio nalizatsii ta pidvyschennia efektyvnosti [Public social spending: rationalization and efficiency improvement]. (2011). Kiev: Financial Management Academy Publ., 534–551.
4. Tkachenko, L. (2008). Konkurentni mezhi zrostannia oplaty pratsi v Ukraini [Competitive threshold of the wage growth in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, no. 2 (10), 115–124.
5. *Principy korporativnogo upravlenija Ukrainy* [Principles of Corporate Management in Ukraine] (2004). Kiev: National Securities and Stock Market Commission of Ukraine, 72 p.
6. Kirsh, A. (2010). *Uzhedura, no eshhe ne lex* [Already dura, but not yet lex] *Zerkalonedeli – Week Mirror*, no. 16 (796). Retrieved March 7, 2014, fromhttp://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/uzhe_dura,_no_esche_ne_lex.html.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2014 р.

Володимир Омелянович КАПУСТЯН

доктор фізико-математичних наук, професор,
завідувач кафедри математичного моделювання економічних систем,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»
просп. Перемоги, 37, м. Київ, 03056, Україна,
E-mail: kafedra@mses.ntu-kpi.kiev.ua
Телефон: +380444068636

Максим Григорович ЧЕПЕЛЄВ

аспірант, молодший науковий співробітник,
відділ секторальних прогнозів та кон'юнктури ринків,
сектор прогнозування розвитку ПЕК,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
E-mail: chepeliev@ief.org.ua
Телефон: +380442808927

**ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ НАСЛІДКІВ
ЕНЕРГЕТИЧНИХ СУБСИДІЙ: ПРИНЦИП АДЕКВАТНОСТІ**

Капустян, В. О. Економіко-математичне моделювання наслідків енергетичних субсидій: принцип адекватності [Текст] / Володимир Омелянович Капустян, Максим Григорович Чепелєв // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 86-100. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У роботі запропоновано підхід до дослідження адекватності економіко-математичного інструментарію, що використовується для оцінки наслідків субсидювання в енергетичному секторі: моделей загальної рівноваги, часткової рівноваги та міжгалузевого балансу. Аналіз адекватності здійснюється за двома основними напрямками: якісний (гносеологічний) та кількісний (праксеологічний). У процесі перевірки якісної адекватності, у статті вивчаються структура внутрішніх зв'язків об'єкта дослідження та можливості представлення основних характеристик об'єкта аналізованим модельним інструментарієм у межах поставленої економічної задачі. З цією метою використовується адаптована структурна схема наслідків субсидювання в енергетичному секторі, на базі якої здійснюється порівняння можливостей досліджуваних моделей стосовно відображення ключових характеристик процесів субсидювання. Виходячи з властивостей аналізованих економіко-математичних моделей та враховуючи особливості предметної області, запропоновано три основні напрями перевірки кількісної адекватності: порівняння ретроспективних даних та результатів розрахунків; порівняння ретроспективних даних та результатів функціонування окремих елементів модельного інструментарію; та оцінка на основі ретроспективних даних величин екзогенних параметрів моделі. У контексті окреслених напрямів у роботі здійснено критичний аналіз можливостей модельного інструментарію щодо задоволення визначених критеріїв праксеологічності. За результатами кількісного та якісного аналізу адекватності модельного інструментарію оцінки наслідків субсидювання в енергетичному секторі певний пріоритет у межах визначених критеріїв можна віддати обчислюваним моделям загальної рівноваги, які більш повно відображають ключові елементи об'єкта дослідження та мають кращі можливості емпіричного калібрування. Водночас потужніша множина екзогенних змінних моделей цього типу зумовлює необхідність висування додаткових припущень щодо значень цих параметрів і, як наслідок, призводить до збільшення кількості альтернативних сценаріїв та зростання рівня невизначеності отриманих точкових оцінок. Наведений у роботі підхід до вивчення адекватності модельного інструментарію може використовуватись не лише з метою обґрунтування вибору методів дослідження, а і в якості окремого інструменту аналізу, спрямованого на поглиблення розуміння властивостей об'єкта та предмета дослідження в контексті визначених цілей.

Ключові слова: енергетичні субсидії; якісна адекватність; кількісна адекватність; обчислювані моделі загальної рівноваги; моделі міжгалузевого балансу; моделі часткової рівноваги.

**Владимир Емельянович КАПУСТЯН
Максим Григорьевич ЧЕПЕЛЕВ**

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ПОСЛЕДСТВИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ СУБСИДИЙ: ПРИНЦИП АДЕКВАТНОСТИ

Анотація

В работе предложен подход к исследованию адекватности экономико-математического инструментария, используемого для оценки последствий субсидирования в энергетическом секторе: моделей общего равновесия, частичного равновесия и межотраслевого баланса. Анализ адекватности осуществляется по двум основным направлениям: качественный (гносеологический) и количественный (праксеологический). В процессе проверки качественной адекватности, в статье изучается структура внутренних связей объекта исследования, а также возможности представления основных характеристик объекта анализируемым модельным инструментарием в рамках поставленной экономической задачи. С этой целью используется адаптированная структурная схема последствий субсидирования в энергетическом секторе, на основании которой осуществляется сравнение возможностей исследуемых моделей на предмет отражения ключевых характеристик процессов субсидирования. Исходя из свойств анализируемых экономико-математических моделей и учитывая особенности предметной области, предложено три основных направления проверки количественной адекватности: сравнение ретроспективных данных и результатов расчетов; сравнение ретроспективных данных и результатов функционирования отдельных элементов модельного инструментария; а также оценка на основании ретроспективных данных величин экзогенных параметров модели. В контексте выделенных направлений в работе представлен критический анализ возможностей модельного инструментария относительно удовлетворения определенных критериев праксеологичности. По результатам количественного и качественного анализа адекватности модельного инструментария для оценки последствий субсидирования в энергетическом секторе, определенный приоритет в рамках выделенных критериев можно отдать вычислимым моделям общего равновесия, которые полнее отражают ключевые элементы объекта исследования и имеют лучшие возможности эмпирической калибровки. В то же время более мощное множество экзогенных переменных моделей этого типа обуславливает необходимость выдвижения дополнительных предположений относительно значений этих параметров и, как следствие, приводит к увеличению количества альтернативных сценариев и росту уровня неопределенности полученных точечных оценок. Представленный в работе подход к изучению адекватности модельного инструментария может использоваться не только с целью обоснования выбора методов исследования, но и в качестве отдельного инструмента анализа, направленного на углубление понимания свойств объекта и предмета исследования в контексте поставленных задач.

Ключевые слова: энергетические субсидии; качественная адекватность; количественная адекватность; вычислимые модели общего равновесия; модели межотраслевого баланса; модели частичного равновесия.

Volodymyr Omelyanovych KAPUSTIAN

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor,
Head of the Department of Mathematical Modelling for Economic Systems,
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»,
prosp. Peremohy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine
E-mail: kafedra@mSES.ntu-kpi.kiev.ua
Phone: +380444068636

Maksym Hryhorovych CHEPELIEV

PhD Student,
Associate Researcher,
Department of Sectoral Forecasts and Activity of the Markets, Section of Energy Sector Forecasting,
State Institution "Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine",
Panas Myrnyi, 26, Kyiv, 01011, Ukraine
E-mail: chepeliev@ief.org.ua
Phone: +380442808927

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF ENERGY SUBSIDIES EFFECTS: PRINCIPLE OF VALIDITY

Abstract

This article presents an approach to the validity investigation of the economic models that are used for the energy subsidies impact assessment: general equilibrium, partial equilibrium and "input-output" models. Validity analysis is performed for two key directions: qualitative (epistemological) and quantitative (praxiological). In the process of qualitative validity study, this paper investigates internal connections' structure of the studied object as well as possibilities of key object features representation using analyzed modelling tools within the given economic problem. For this purpose, an adapted structural diagram, which represents energy subsidies effects, is applied. On the basis of this diagram adopted models features are compared with respect to the subsidization processes key features representation. Taking into consideration properties of the adopted models, as well as special aspects of the subject area, three main fields of the epistemological validity expertise are suggested: comparison of historical data and calculation results; comparison of historical data and modelling tools single elements activity; and exogenous parameters estimation based on the historical data. In the context of selected fields, critical analysis of modelling tools opportunities to meet determined quantitative validity criteria is performed. Considering results of represented models qualitative and quantitative validity analysis, a certain priority, within defined criteria, may be given to general equilibrium model that represent key elements of the studied subject in a more complete way and have better features for empirical calibration. Meanwhile, powerful set of the aforementioned models' exogenous variables induces the necessity to nominate additional assumptions about parameters' values and, consequently, leads to an increase in the number of alternative scenarios and uncertainty of point estimates. Presented in this paper approach to the modeling tools adequacy study cannot only be used for the research methods selection justification but also as a separate analysis tool aimed at deepening the understanding of studied object and subject properties within predefined goals.

Keywords: energy subsidies; qualitative adequacy; quantitative adequacy; computable general equilibrium models; input-output models; partial equilibrium models.

JEL classification: C6, Q4

Вступ

Обравши в якості підходу до вивчення економічного процесу або явища математичне моделювання, дослідник постає перед проблемою вибору модельного інструментарію. Виникає задача оцінки адекватності моделей у контексті відповідності реальному економічному об'єкту, яка часто викликає значні труднощі та виступає предметом як конструктивної, так і деструктивної критики [1]. Водночас значна частина теоретичних та прикладних досліджень оминають це питання, зосереджуючи основну увагу на результатах економіко-математичного моделювання та(або) удосконаленні інструментарію за умови апріорного вибору останнього. У деяких випадках такий підхід обумовлений контекстом аналізу і може вважатись виправданим. Утім інколи така ситуація викликана недооцінкою корисності процесу перевірки адекватності, який має на меті не лише обґрунтування вибору інструментарію, а і поглиблення розуміння об'єкта та предмета дослідження в контексті визначених цілей.

Одним з напрямів досліджень, для якого питання аналізу адекватності модельного інструментарію залишаються недостатньо вивченим, виступає оцінка наслідків субсидювання в енергетичному секторі. Більшість публікацій з цього питання мають прикладний характер, відтак вибір інструментарію фактично здійснюється апріорно [2; 4; 5; 6; 9; 10; 11]. Водночас у дослідженнях теоретико-методологічного характеру порівняння та аналіз підходів здійснюється без використання чітко визначених критеріїв [7; 8], що не дозволяє сформулювати надійні оціночні судження стосовно відносної адекватності використовуваних моделей та методів.

Актуальним у цьому контексті видається адаптація та імплементація існуючих підходів до аналізу адекватності модельного інструментарію для дослідження наслідків політики субсидювання в енергетичному секторі. Зазначимо, що в роботі не ставиться за мету перевірка адекватності конкретних економіко-математичних моделей або розробка числових(аналітичних) критеріїв, які б дозволили визначити ступінь відповідності прикладної моделі аналізованим процесам, основна увага в дослідженні зосереджується на рівні класів моделей та їх типових представників.

Мета статті та завдання

Метою нашої роботи виступає розробка та прикладна реалізація підходу до дослідження адекватності економіко-математичного інструментарію, що використовуються для оцінки наслідків субсидювання в енергетичному секторі.

Для досягнення цієї мети вирішуються такі завдання: визначити множину модельних засобів, які виступатимуть предметом аналізу; адаптувати існуючі теоретико-методологічні підходи для дослідження адекватності визначеного модельного інструментарію; здійснити реалізацію розробленого підходу з метою аналізу адекватності модельних засобів.

Виклад основного матеріалу

Неоднозначність та універсальність терміна «адекватність» вимагає його уточнення в контексті нашого дослідження. Вслід за роботою [Помилка! Невідомий аргумент ключа., с. 184-185] будемо виділяти *власне адекватність* моделі (якісна адекватність – відповідність відображення і моделі, структури і механізмів функціонування економічної системи) і *праксеологічність* (кількісна адекватність – можливість використання моделі для прикладних досліджень – прогнозування, керування тощо). Адаптований у роботі підхід до аналізу адекватності модельного інструментарію можна поділити на дві частини:

- перевірка якісної адекватності – вивчаються структура внутрішніх зв'язків об'єкта дослідження та можливості представлення основних характеристик об'єкта аналізованим модельним інструментарієм у контексті поставленої економічної задачі.
- перевірка кількісної адекватності – враховуючи характеристики досліджуваних моделей, визначаються ключові напрями перевірки праксеологічності та здійснюється критичний аналіз можливостей модельного інструментарію щодо задоволення визначених критеріїв кількісної адекватності.

У процесі вибору інструментарію, який виступатиме предметом аналізу на якісну та кількісну адекватність, основним критерієм виступала поширеність використання відповідного типу моделей у прикладних дослідженнях визначеної тематики. Проведений огляд публікацій показав, що до шуканої множини слід внести: обчислювані моделі загальної рівноваги (ОМЗР), моделі міжгалузевого балансу (МГБ) та моделі часткової рівноваги (МЧР) (табл. 1).

У процесі аналізу якісної адекватності моделі необхідним кроком виступає вивчення структури внутрішніх зв'язків об'єкта дослідження. За своєю суттю економіко-математична модель не може відображати всі властивості досліджуваного процесу або явища, а в силу об'єктивних причин¹ модельний інструментарій навіть рідко відображає весь набір ключових характеристик. Відтак і перевірка адекватності має здійснюватись, виходячи з цілей дослідження та розв'язуваної економічної задачі. У цьому контексті важливо визначити шляхи впливу процесів субсидювання в енергетичному секторі на основних економічних агентів. Як показав аналіз, їх можна звести до чотирьох напрямів², які прямо чи опосередковано зумовлюють основні соціальні, економічні та екологічні наслідки

¹ Мається на увазі складність досліджуваного об'єкта.

² Наведено ключові (першочергові) наслідки. Наприклад, використання механізму перехресного субсидювання в електроенергетиці спрямованого на збільшення реального рівня доходів д/з супроводжується збільшенням граничних витрат енергоінтенсивних виробництв, а занижені тарифи на природній газ поряд зі збільшенням граничної корисності доходів споживачів призводять до зменшення граничних доходів НАК «Нафтогаз». Водночас, основним напрямом впливу обох заходів субсидювання вважається зростання граничної корисності доходів д/з, а решта наслідків виступають похідними.

субсидювання (рис. 1):

а) *Збільшення граничних доходів.* До таких наслідків призводить, наприклад, встановлення державою тарифів на закупівлю електроенергії, виробленої вітровими, сонячними та малими гідроелектростанціями, вище середнього ринкового рівня.

б) *Зниження граничних витрат* може відбутися через встановлення занижених ставок податків та зборів на викиди шкідливих речовин (метану, діоксиду вуглецю тощо), пільгового кредитування або преференційного оподаткування виробників, в результаті чого зменшується собівартість виробленої продукції.

в) *Зростання граничної корисності доходів споживачів.* Відбувається в результаті використання знижок за податком на додану вартість (ПДВ), акцизами, встановлення занижених цін¹ на енергоресурси, що призводить до зростання рівня реального доходу споживачів.

г) *Збільшення прибутку (зменшення збитку) виробників.* До цього напряму належать прямі грошові трансферти збитковим вугледобувним підприємствам, прямі грошові трансферти енергогенеруючим компаніям тощо.

Таблиця 1. Підходи до моделювання наслідків субсидювання в енергетичному секторі*²

Характеристика	ОМЗР	МГБ	МЧР
1	2	3	4
Емпірична база моделі	Таблиця «витрати-випуск»(ТВВ), ці системи національних рахунків (СНР) щодо транзакцій між економічними агентами, величини еластичностей заміщення та трансформації	ТВВ, для деяких варіантів – цінові еластичності та дані СНР	Величини цінових еластичностей, обсяги попиту та пропозиції продукції на досліджуваному ринку (ринках)
Можливість побудови динамічної моделі	+	+	+
Репрезентація енергетичного сектору	Агреговано до рівня представлення в ТВВ ³	Агреговано до рівня представлення в ТВВ	Один або декілька досліджуваних ринків
Репрезентація решти секторів	Агреговано до рівня представлення в ТВВ	Агреговано до рівня представлення в ТВВ	-
Репрезентація домо-господарств (д/г)	Окрема група економічних агентів, що максимізують корисність	Фіксована структура споживання д/г	Безпосередньо не представлені
Репрезентація сектору державного управління	Окрема група економічних агентів, що максимізують корисність	Фіксована структура споживання сектору державного управління	Безпосередньо не представлені
Репрезентація інвестиційних товарів	У вигляді окремого виробничого блоку з можливістю заміщення між товарами	Відсутні або задані екзогенно	Безпосередньо не представлені
Врахування транзакцій між економічними агентами	Між усіма представленими в моделі	Представлені частково	Враховано частково в межах досліджуваних ринків

¹ Нижче економічно обґрунтованого рівня.

² Наведені властивості стосуються фактичних моделей, репрезентованих у публікаціях, при зіставленні не розглядалися можливості удосконалення методології, створення нових класів моделей, використання інтегрованих підходів, безпосередньо не досліджених у роботах та апробованих при емпіричних дослідженнях.

³ За додаткових припущень можливе поглиблення рівня галузевої дезагрегації.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Врахування процесів заміщення між видами продукції	Враховується заміщення між усіма видами продукції через екзогенно задані значення еластичностей заміщення та трансформації	Не враховуються. Припускаються сталі (екзогенно задані) структури виробництва, споживання, заощадження, експорту, імпорту.	Враховано частково в межах досліджуваних ринків
Врахування впливу на світові ціни	Через блоки експорту та імпорту	Безпосередньо не представлено	Безпосередньо не представлено
Переваги	<ul style="list-style-type: none"> – враховується структура виробництва в економіці; – відображено зв'язки між основними економічними агентами та враховано інтереси кожного з них; – економіка описується як цілісна система, тобто зміна параметрів діяльності одного агента впливає на наслідки дій інших; 	<ul style="list-style-type: none"> – прозора емпірична основа; – простота реалізації; – врахування основних міжгалузевих зв'язків; – – 	<ul style="list-style-type: none"> – доступність високого рівня дезагрегації; – відносна простота реалізації;
Недоліки	<ul style="list-style-type: none"> – відносно слабка емпірична обґрунтованість; – висока чутливість результатів до величин екзогенних параметрів (еластичностей заміщення та трансформації); 	<ul style="list-style-type: none"> – відносно слабка емпірична обґрунтованість; – не враховуються процеси заміщення; – не враховано трансферти між деякими групами економічних агентів; 	<ul style="list-style-type: none"> – відносно слабка емпірична обґрунтованість; – не враховуються міжгалузеві зв'язки та економічні ефекти для інших секторів; – висока чутливість результатів до значень цінових еластичностей;

*Складено авторами на основі [2; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]

Для аналізу якісної адекватності моделей не існує універсальних критеріїв, цю процедуру не завжди можна формалізувати, а на перший план часто виступає суб'єктивне ставлення дослідника. Як уже зазначалося, передумовою цього є навіть не стільки унікальність досліджуваного об'єкта, скільки самої розв'язуваної економічної задачі, що зумовлює необхідність визначення ключових елементів, які мають бути відображені в моделі. При цьому слід зауважити, що часто для пояснення і передбачення структури та(або) поведінки складної системи можлива побудова декількох рівноцінних моделей, тобто виконується «принцип множинності моделей» [15, с. 71]. У такому випадку в результаті порівняння адекватності моделей для розв'язання певної задачі не вдасться виявити найкращу або в процесі її визначення будуть домінувати суб'єктивні переваги дослідника, що також не можна недооцінювати.

У табл. 2 наведено порівняння можливостей досліджуваних моделей стосовно відображення ключових характеристик процесів субсидіювання в енергетичному секторі. І хоча певний пріоритет за результатами цього аналізу можна надати ОМЗР, які більш повно відображають елементи структурної схеми наслідків субсидіювання в енергетиці, така перевага забезпечується більшою кількістю екзогенних параметрів (порівняно з МЧР та МГБ), а відтак, необхідністю висунування додаткових припущень щодо значень цих параметрів і, як наслідок, збільшенням множини можливих сценаріїв та зростанням рівня невизначеності отриманої точкової оцінки.

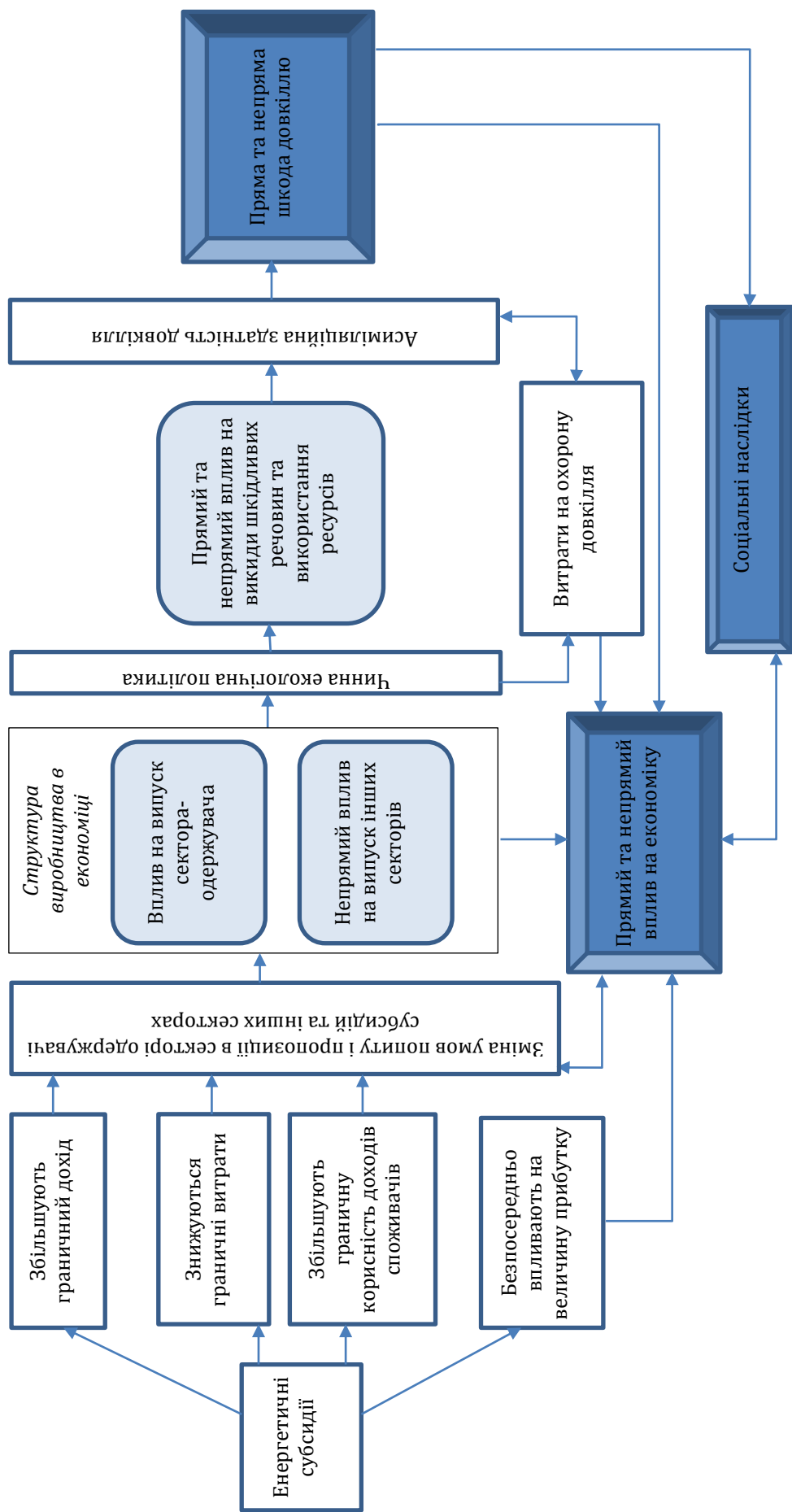

Рис. 1. Структурна схема наслідків субсидіювання в енергетичному секторі*

*Складено авторами з використанням [8, Р. 29;14, Р. 9]

Таблиця 2. Відповідність модельного інструментарію елементам структурної схеми наслідків субсидіювання в енергетичному секторі*

Характеристика	ОМЗР	МГБ	МЧР
1	2	3	4
Зміна рівня граничних витрат	Врахована в моделі через функцію одиничних витрат, яка показує залежність витрат на виробництво одиниці продукції від цін факторів виробництва.	Функції граничних доходів та витрат безпосередньо не представлені. Зміна рівня цін впливає на поведінку виробників через додаткові припущення щодо зміни вартості випуску або формується під впливом попиту через врахування цінових еластичностей, які показують реакцію кінцевих споживачів на зміну цін.	Безпосередньо не представлені. Пропозиція припускається рівна попиту, який змінюється в результаті встановлення нового рівня цін, таким чином формується поведінка виробників. У деяких моделях функції попиту та пропозиції закладаються окремо. Загалом відомі лише ціни продажу продукції, які можна припускати рівними граничним витратам.
Зміна рівня граничного доходу	Враховується через функцію оптимального попиту споживачів, величина якого змінюється в результаті встановлення нових цін та зміни вартості проданих товарів та послуг (дохід виробників).	Функції корисності для д/г безпосередньо не представлені. Оцінка впливу зміни цін на кінцевий споживчий попит вимагає висування додаткових припущень, зокрема, для визначення нових обсягів споживання продукції.	Побудова функцій корисності споживачів не передбачається. Це зумовлено відсутністю всієї потрібної інформації та необхідністю висування припущень щодо зміни цін та обсягів споживання нерепрезентованої в моделі продукції.
Зміна величини корисності доходів домогосподарств	Д/г намагаються максимізувати корисність від споживання продукції та заощаджень. Зміна рівня цін призводить до зміни структури та обсягів споживання населення, а відтак і рівня корисності.	Можна оцінити за різних припущень. Наприклад, за знайдених нових обсягів кінцевого споживання д/г, припускаючи незмінними коефіцієнти прямих витрат, знайти обсяги випуску та проміжного споживання. Або за припущення незмінності величини сукупного випуску оцінити нові секторальні обсяги випуску і знайти величину проміжного споживання.	На основі функціональних залежностей між обсягами споживання продукції та цінами оцінюються нові величини попиту та пропозиції, зумовлені зміною рівня цін. У моделі не представлено зміни рівня попиту та пропозиції на інших ринках (в інших секторах).
Зміна рівня попиту і пропозиції в секторі одержувачів субсидій та інших секторах	Зміна цін на енергоресурси для відповідних категорій споживачів призводить до встановлення нових рівнів попиту та пропозиції як на ринку-реципієнті, так і на ринках інших товарів та послуг.		

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
Зміна структури виробництва в економіці	Зміна величин попиту та пропозиції продукції проміжного та кінцевого споживання на всіх аналізованих ринках призводить до зміни структури виробництва та використання продукції.	Під впливом зміни рівня цін змінюють обсяги випуску, водночас структура проміжного споживання (коефіцієнти прямих витрат, технологічна матриця) залишається незмінною.	Змінюються обсяги виробництва продукції, репрезентованої в моделі галузі (галузей). Інструментарій не надає можливості оцінки зміни структури виробництва в економіці загалом.
Вплив на викиди шкідливих речовин та використання ресурсів	Розраховуються через коефіцієнти питомих викидів шкідливих речовин та використання ресурсів при виробництві продукції, які задаються екзогенно.		Оцінюються викиди та використання ресурсів лише аналізованого сектору (секторів).
	Розраховуються викиди та використання ресурсів для всіх галузей економіки (за заданого рівня дезагрегації)		
Шкода довкіллю	У моделях усіх трьох типів вплив на довкілля оцінюється через зміну обсягів викидів шкідливих речовин. При цьому використовуються коефіцієнти перерахунку шкоди (у вартісному вираженні), якої завдають викиди одиниці обсягу певної шкідливої речовини.		
	Враховуються міжгалузеві ефекти та зміна обсягів викидів усіх галузей економіки (за заданого рівня дезагрегації)		Оцінки стосуються лише досліджуваного ринку (ринків)
Асиміляційна здатність	Враховується при оцінці вартісної шкоди питомих викидів шкідливих речовин		
Прямий та непрямий вплив на економіку	Зміна відносних цін впливає на рівень попиту і пропозиції. Д/г, максимізуючи корисність, зменшують споживання продукції, що подорожчала, одночасно заміщуючи її відносно дешевшою. Виробники, максимізуючи прибуток, змінюють обсяги проміжного споживання та випуску. Під впливом цих факторів змінюється обсяг бюджетних надходжень, валового внутрішнього продукту (ВВП), оплати праці, валового прибутку, змішаного доходу, проміжного та кінцевого споживання, інвестицій, експорту, імпорту тощо.	Вплив зміни цін на обсяги кінцевого використання (експорту, інвестицій, кінцевого споживання) в більшості МГБ оцінюється за допомогою додаткових рівнянь, які пов'язують зміни цін та попиту на продукцію з боку кінцевих споживачів. У результаті зміни кінцевого попиту розраховуються нові обсяги виробництва, податкових надходжень, експорту, імпорту, ВВП. Зазначимо, що за такого підходу моделі МГБ поєднуються з підходом МЧР.	Враховано вплив зміни цін досліджуваного товару (товарів) на обсяги його споживання (випуску). Безпосередньо не представлено вплив на ціни та обсяги випуску продукції інших галузей, відповідно не можливо оцінити зміну загального рівня доходів економічних агентів, інвестицій, заощаджень, споживання, експорту, імпорту тощо.
Соціальні наслідки	Зміна рівнів захворюваності, смертності, працездатності оцінюється на основі зміни обсягів емісії шкідливих речовин через екзогенно задані коефіцієнти.		
	Зміна рівня зайнятості, величини диференціації доходів та рівня добробуту за соціальними групами.	Для оцінки зміни рівня добробуту та диференціації доходів доцільно висувати додаткові припущення для врахування ефектів заміщення.	Враховуються лише соціальні ефекти від зміни обсягів викидів шкідливих речовин досліджуваного сектору (секторів).

*Складено авторами на основі [2; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]

Відмінності в підходах до побудови аналізованих моделей¹ зумовлюють необхідність використання декількох груп критеріїв праксеологічності.

Враховуючи специфіку досліджуваного інструментарію, можна виділити три напрями аналізу кількісної адекватності (рис. 2):

А) Порівняння ретроспективних даних та результатів розрахунків (величин ВВП, випуску, проміжного та кінцевого споживання, експорту, імпорту тощо).

Б) Порівняння ретроспективних даних та результатів функціонування окремих елементів модельного інструментарію (наприклад, виробничих функцій).

В) Оцінка на основі ретроспективних даних величин екзогенних параметрів моделі (еластичностей, вагових коефіцієнтів виробничих функцій, ставок податків тощо).

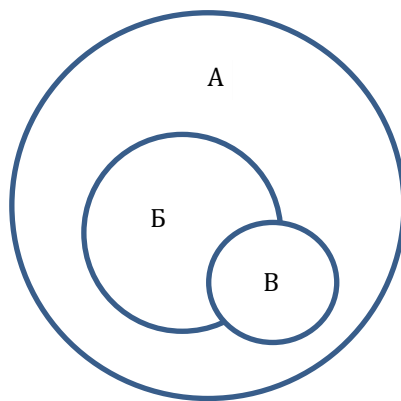

Рис. 2. Співвідношення напрямів перевірки кількісної адекватності модельного інструментарію

Зазначимо, що не всі виділені напрями аналізу праксеологічності можуть бути придатними для застосування у випадку інших типів моделей. Наприклад, кількісну адекватність моделей, побудованих на базі штучних нейронних мереж², доцільно перевіряти лише за критерієм відповідності результатів розрахунків ретроспективним даним³, оскільки в моделях цього типу зазвичай відсутні елементи або екзогенні параметри, яким можна дати економічну інтерпретацію і які виступають відображенням реальних елементів об'єкта дослідження. А у більшості випадків аналітичних моделей економічних систем⁴ взагалі не коректно говорити про праксеологічність, а лише про гносеологічну адекватність [2, с. 185; 16].

Водночас, у процесі аналізу праксеологічності модельного інструментарію для оцінювання наслідків субсидювання в енергетичному секторі слід урахувувати низку особливостей методичного та методологічного характеру, зокрема:

1. Невизначеність у часовому проміжку отримуваних результатів (для статичних моделей).
2. Першочергова спрямованість моделей не на прогнозування, а на впорядкування досліджуваних сценаріїв.
3. Існування значного ризику неефективності перевірки результатів моделювання на ретроспективних даних: можлива суттєва зміна характеру та властивостей досліджуваних економічних процесів у часі.

¹ Не лише між типами аналізованих моделей, а і в межах одного класу: динамічні та статичні ОМЗР; МЧР, що будуються економетрично або на основі даних одного року; МГБ доповнені рівняннями, що відображають поведінку кінцевих споживачів (наприклад, їх реакцію на зміну цін) тощо.

² Обмежимося випадком використання багатошарового перцептрона з метою прогнозування певного економічного процесу.

³ За таким принципом у більшості випадків і організовується процес навчання штучних нейронних мереж.

⁴ Містять більшість моделей нелінійної та хаотичної динаміки в економіці. Моделі цього типу спрямовані на пояснення спостережуваних економічних явищ, у процесі їх побудови дослідник свідомо йде на спрощення вихідної економічної системи з метою виокремлення найбільш суттєвих компонент та зв'язків.

Таблиця 3. Праксеологічність модельного інструментарію оцінки наслідків субсидіювання в енергетичному секторі*

Групи критеріїв	ОМРЗ	МГБ	МЧР
1	2	3	4
(A) Відповідність результатів розрахунків ретроспективним даним	У більшості випадків калібрування моделі здійснюється за даними одного базового року, показники якого модель відображає з нульовою похибкою.		Калібруються за даними одного або більше років. У першому випадку похибка рівна нулю, у другому випадку за умови використання економетричних методів за похибкою можна оцінити рівень адекватності моделі. Економетричний підхід з одного боку враховує попередні характеристики досліджуваних процесів, а з іншого припускає збереження цих же характеристик в майбутньому. У більшості випадків при побудові МЧР ключові екзогенні параметри (цінові еластичності) оцінюються експертно.
	Частина екзогенних параметрів – вагові коефіцієнти виробничих функцій, реальні ставки податків ¹ та субсидій – оцінюються за даними базового року. Еластичності заміщення та трансформації оцінюються на основі ретроспективних даних або експертно ² . Це надає можливість передбачати зміну структури проміжного та кінцевого споживання продукції, хоча і одночасно збільшує потужність множини екзогенних параметрів.	За даними базового року оцінюються всі екзогенні параметри моделі, зокрема коефіцієнти прямих витрат, величини яких припускаються незмінними. В більшості моделей МГБ не передбачається зміна цього припущення, що вже закладає певну похибку.	
	У випадку статичних моделей виникає питання з невизначеним часовим горизонтом отримуваних результатів, відтак не відомо, за який конкретно проміжок часу слід оцінювати стан реальної економічної системи для порівняння розрахункових та емпіричних даних.		
	Порівняння результатів розрахунків з ретроспективними даними загалом не можна вважати необхідною умовою перевірки кількісної адекватності модельного інструментарію. Враховуючи, що в межах оцінки наслідків субсидіювання в енергетичному секторі модель насамперед має вирішувати задачу впорядкування множини сценаріїв (а не прогнозування економічних процесів або вартісної оцінки показників), доцільно вимагати відповідність порядку, отриманого в результаті розрахунків, відповідним змінам в реальних економічних процесах. Відтак останні мають відображати аналізовані сценарії, що з об'єктивних причин не відбувається на практиці. Більш того, часто взагалі відсутні статистичні дані щодо впливу досліджуваних показників на економічні процеси.		

¹ Фактичний відсоток, що сплачується у вигляді податків. Наприклад, реальна ставка ПДВ розраховується як сума ПДВ, сплачена підприємствами певного виду економічної діяльності, поділена на випуск продукції.

² Оцінювання величини еластичностей заміщення та трансформації за фактичними даними вдається реалізувати досить рідко через недостатній обсяг необхідної статистичної інформації.

Продовження таблиці 3

1	2	3	4
<p>(Б) Відповідність результатів функціонування елементів моделі ретроспективним даним</p>	<p>Для опису поведінки виробників та споживачів часто використовуються функції з ПЕЗ, що надає досліднику можливість визначати ступінь заміщення одних ресурсів (товарів та послуг) іншими.</p>	<p>Моделі МГБ використовують виробничі функції (ВФ) Леонт'єва з нульовими величинами еластичностей заміщення. Тобто виключається можливість заміщення одних продуктів іншими.</p>	<p>Криві попиту та пропозиції представлені через функції цін та цінових еластичностей. Загалом, оцінити значення цінових еластичностей за статистичними даними дещо простіше ніж еластичностей заміщення та трансформації (з точки зору вимог до обсягів та якості ретроспективних даних), тим не менш на практиці це також викликає значні складнощі. Тому в більшості випадків дослідники обирають значення цих параметрів, керуючись раніше зробленими оцінками та експертними припущеннями.</p>
	<p>Емпіричні дослідження показують, що у багатьох випадках ВФ Леонт'єва гірше апроксимують ретроспективні часові ряди порівняно з більш широким класом функцій з ПЕЗ. Хоча і останні не завжди адекватно описують реальні процеси, особливо в економіках країн, що розвиваються. При цьому, часто навіть для апроксимації параметрів ВФ Кобба-Дугласа чи Леонт'єва не достатньо статистичних даних, не кажучи вже про ВФ з ПЕЗ. Випадки ж з низьким рівнем апроксимації ВФ з ПЕЗ загалом говорять про необхідність побудови більш широкого класу функцій, зокрема введення додаткових параметрів, що водночас ще більше ускладнює задачу оцінки значень екзогенних змінних ВФ.</p>		
	<p>В абсолютній більшості ВФ величини цінових еластичностей, еластичностей заміщення та трансформації припускаються незмінними в часі. Попри певні свідчення щодо хибності цього припущення, дослідникам в абсолютній більшості випадків не вистачає даних для емпіричного визначення закономірностей зміни цих параметрів у часі, а висування припущень щодо характеру цих змін, керуючись певними теоретичними напрацюваннями, загалом вважається нераціональним, ураховуючи ускладнення структури моделі, слабку теоретичну базу обґрунтування характеру закономірностей, суттєве розростання множини сценаріїв та загальний ризик зниження надійності результатів моделювання.</p>		
<p>(В) Оцінки величин екзогенних параметрів на основі ретроспективних даних</p>	<p>Частина екзогенних параметрів оцінюється за даними базового року (вагові коефіцієнти, реальні ставки податків, субсидій та ін.), еластичності заміщення та трансформації оцінюються на основі ретроспективних даних або обираються експертно.</p>	<p>Всі екзогенні параметри оцінюються за даними одного року (вихідної ТВВ). Еластичності заміщення та трансформації покладаються рівними нулю.</p>	<p>Величини цінових еластичностей оцінюються за ретроспективними даними або обираються експертно. Решта параметрів, як правило, калібруються за даними одного року.</p>

**Розроблено автором з використанням [17; 18; 19; 20]*

Як і у випадку аналізу якісної адекватності, потужніша множина екзогенних параметрів робить відносні можливості калібрування ОМЗР більш гнучкими, водночас емпірична складова, зокрема доступність необхідних статистичних даних, як правило, призводить до побудови моделі на основі даних одного базового року.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Як показав кількісний та якісний аналіз адекватності модельного інструментарію оцінки наслідків субсидювання в енергетичному секторі, певний пріоритет у межах визначених критеріїв можна віддати обчислюваним моделям загальної рівноваги, які більш повно відображають ключові елементи об'єкта дослідження та мають кращі можливості емпіричного калібрування. Водночас потужніша множина екзогенних змінних моделей цього типу зумовлює необхідність висування додаткових припущень щодо

значень цих параметрів і, як наслідок, призводить до збільшення кількості альтернативних сценаріїв та зростання рівня невизначеності отриманих точкових оцінок.

Загалом запропонований у роботі підхід до аналізу адекватності модельного інструментарію не слід сприймати лише у контексті обґрунтування вибору методів дослідження. Його використання можна вважати окремим інструментом аналізу, спрямованим на поглиблення розуміння властивостей об'єкта та предмета дослідження в контексті визначених цілей.

Список літератури

1. Grassini, M. *Rowing along the Computable General Equilibrium Modelling Mainstream* [Electronic resource] / M. Grassini // *StudiaNotediEconomia*. – №3. – 2007. – P. 315-343. – Mode of access: <http://www.mps.it/nr/rdonlyres/8bab4c7c-3404-4a81-99e6-fc86fe256f/34085/grassinipag315343.pdf>. (date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
2. Розенберг, Г. С. *Некоторые комментарии к статье М. Гилпина «Едят ли зайцы рысей?»* [Электронный ресурс] / Г. С. Розенберг // *Самарская Лука: проблемы региональной и глобальной экологии*. – Т. 19, № 3. – 2010. – С. 180-186. – Режим доступа: http://www.ssc.smr.ru/media/journals/samluka/2010/19_3_17.pdf(дата обращения: 17.02.2014). – Загл. с экрана.
3. Allaire, M. U. S. *Energy Subsidies: Effects on Energy Markets and Carbon Dioxide Emissions* [Electronic resource] / M. Allaire, S. P. A. Brown // *The Pew Charitable Trusts*. – 2012. – 108 p. – Mode of access: http://www.pewtrusts.org/uploadedFiles/wwwpewtrustsorg/Reports/Fiscal_and_Budget_Policy/EnergySubsidiesFINAL.pdf(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
4. AlShehabi O. H. *Fuel Subsidies and Unemployment: A CGE Model Applied to Iran* [Electronic resource] / O. H. AlShehabi // *USAAE-IAEE Working Paper No. 11-074*. – 2011. – 90 p. – Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=1821644>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
5. Anderson, K. *Reducing coal subsidies and trade barriers: their contribution to greenhouse gas abatement* [Electronic resource] / K. Anderson, W. J. McKibbin // *CEPR Discussion Paper No. 1698*. – 1997. – 38 p. – Mode of access: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/1997/11/globaleconomics%20anderson/bdp135.pdf>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
6. Birol, F. *The Economic Impact of Subsidy Phase-out in Oil Exporting Developing Countries* [Electronic resource] / F. Birol, A. V. Aleagha, R. Ferroukhi // *Energy Policy*. – Vol. 23, No. 3. – 1995. – P. 209-215. – Mode of access: <http://www.deepdyve.com/lp/elsevier/the-economic-impact-of-subsidy-phase-out-in-oil-exporting-developing-zgIUexV2Q9/1>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
7. Ellis, J. *The Effects of Fossil-Fuel Subsidy Reform: A review of modelling and empirical studies* [Electronic resource] / J. Ellis. – *International Institute for Sustainable Development*. – 2010. – 48 p. – Mode of access: http://www.iisd.org/gsi/sites/default/files/effects_ffs.pdf(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
8. *Energy Subsidies: Lessons Learned in Assessing their Impact and Designing Policy Reforms* [Electronic resource] / *United Nations Foundation*. – 2003. – 170 p. – Mode of access: <http://www.unep.ch/etb/publications/energySubsidies/Energysubreport.pdf>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
9. Gemechu, E. D. *Economic and environmental effects of the CO₂ taxation: an input-output analysis for Spain* [Electronic resource] / E. D. Gemechu, I. Butnar, M. Llop, F. Castells // *CREIP Working Papers*. – 2013. – 29 p. – Mode of access: <http://www.recercat.cat/bitstream/handle/2072/203166/201224.pdf?sequence=1>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
10. Ogarenko, I. *Eliminating Indirect Energy Subsidies in Ukraine: Estimation of Environmental and Socioeconomic Effects Using Input-Output Modeling* [Electronic resource] / I. Ogarenko, K. Hubacek // *Journal of Economic Structures*. – 2013. – P. 2-7. – Mode of access: <http://www.journalofeconomicstructures.com/content/pdf/2193-2409-2-7.pdf>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
11. Perese, K. *Input-Output Model Analysis: Pricing Carbon Dioxide Emissions*[Electronic resource] / K. Perese // *Congressional Budget Office, Working Paper Series*. – 2010. – 43 p. – Mode of access: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.167.8310&rep=rep1&type=pdf>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
12. *Subsidies in the Energy Sector: An Overview*[Electronic resource] / *Background Paper for the World Bank Group Energy Sector Strategy*. – 2010. – 115 p. – Mode of access: http://siteresources.worldbank.org/EXTESC/Resources/Subsidy_background_paper.pdf(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
13. *World Energy Outlook Insights, Looking at Energy Subsidies: Getting the Prices Right* / *International Energy Agency*. – 1999. – 210 p. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.168.1604&rep=rep1&type=pdf>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.

14. *Analysis of the Scope of Energy Subsidies and Suggestions for the G-20 Initiative / IEA, OPEC, OECD, World Bank Joint Report.* = 2010. = 81 p. =[Electronic resource]. – Mode of access:<http://www.oecd.org/env/45575666.pdf>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
15. Шумиков, В. К. Количественная гидроэкология: методы системной идентификации [Электронный ресурс]/ В. К. Шумиков, Г. С. Розенберг, Т. Д. Зинченко // Тольятти: ИЭВБ РАН, 2003. – 463 с. – Режим доступа: <http://nashaucheba.ru/v55299/?download=1>(дата обращения: 17.02.2014). – Загл. с экрана.
16. Занг, В. -Б. Синергетическая экономика. Время и переменны в нелинейной экономической теории [Текст] / В. -Б. Занг; пер. с англ. Н. В. Островской; [под ред. В. В. Лебедева и В. Н. Разжевайкина] – М. : Мир, 1999. – 335 с.
17. Balistreri, E. J. An estimation of U. S. industry-level capital-labor elasticities: Cobb-Douglas as reasonable starting point? [Electronic resource] / E. J. Balistreri, C. A. McDaniel, E. V. Wong // U. S. International Trade Commission. Office of economics Working Paper. – No. 2001-12-A. – 27 p. – Mode of access:http://www.usitc.gov/publications/docs/pubs/research_working_papers/EC200112A.pdf (date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
18. Fragiadakis, K. A Multi-Country Econometric Estimation of the Constant Elasticity of Substitution [Electronic resource] / K. Fragiadakis, L. Paroussos, N. Kouvaritakis, P. Capros // E³M-Lab. – 2012. – 16 p. – Mode of access: http://www.wiod.org/conferences/groningen/Paper_Fragiadakis_et_al.pdf(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
19. Kemfert, C. Energy-Capital-Labor Substitution and the Economic Effects of CO₂ Abatement: Evidence for Germany [Electronic resource] / C. Kemfert, H. Welsch // FondazioneEni Enrico Mattei. – 1998. – 27 p. – Mode of access:<http://www.feem.it/userfiles/attach/Publication/NDL1998/NDL1998-076.pdf>(date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.
20. Koesler, S. Substitution Elasticities in a CES Production Framework. An Empirical Analysis on the Basis of Non-Linear Least Squares Estimations[Electronic resource] / S. Koesler, M. Schymura // ZEW Discussion Paper No. 12-007. – 2012. – 25 p. –Mode of access:<http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp12007.pdf> (date viewed: 17.02.2014). – Title from the screen.

References

1. Grassini, M. (2007). Rowing along the Computable General Equilibrium Modelling Mainstream. *Studia Note di Economia*,12(3), 315-343. Retrieved February 17, 2014, from: <http://www.mps.it/nr/rdonlyres/8bab4c7c-3404-4a81-99e6-fc7b86fe256f/34085/grassinipag315343.pdf>.
2. Rozenberg, G. S. (2011). Some comments to the paper by M. Gilpin «Do rabbits eat lynxes?». *Samara Bend: problems of regional and global ecology*, Vol. 19, No 3, p. 180-186. Retrieved February 17, 2014, from: http://www.ssc.smr.ru/media/journals/samluka/2010/19_3_17.pdf.
3. Allaire, M., & Brown S. P. A. (2012). U. S. Energy Subsidies: Effects on Energy Markets and Carbon Dioxide Emissions. The Pew Charitable Trusts. Retrieved February 17, 2014, from: http://www.pewtrusts.org/uploadedFiles/wwwpewtrustsorg/Reports/Fiscal_and_Budget_Policy/EnergySubsidiesFINAL.pdf.
4. AlShehabi, O. H. (2011). Fuel Subsidies and Unemployment: A CGE Model Applied to Iran. *USAEE-IAEE Working Paper No. 11-074*. Retrieved February 17, 2014, from: <http://ssrn.com/abstract=1821644>.
5. Anderson, K., & McKibbin, W. J. (1997). Reducing coal subsidies and trade barriers: their contribution to greenhouse gas abatement. *CEPR Discussion Paper No. 1698*. Retrieved February 17, 2014, from: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/1997/11/globaleconomics%20anderson/bdp135.pdf>.
6. Birol, F. & Alegha, A. V., & Ferroukhi, R. (1995) *The Economic Impact of Subsidy Phase-out in Oil Exporting Developing Countries*. *Energy Policy*, Vol. 23, No. 3, p. 209-215. Retrieved February 17, 2014, from:<http://www.deedyve.com/lp/elsevier/the-economic-impact-of-subsidy-phase-out-in-oil-exporting-developing-zgIUexV2Q9/1>.
7. Ellis, J. (2010). *The Effects of Fossil-Fuel Subsidy Reform: A review of modelling and empirical studies*. International Institute for Sustainable Development. Retrieved February 17, 2014, from: http://www.iisd.org/gsi/sites/default/files/effects_ffs.pdf.
8. *Energy Subsidies: Lessons Learned in Assessing their Impact and Designing Policy Reforms (2003)*. United Nations Foundation. Retrieved February 17, 2014, from: <http://www.unep.ch/etb/publications/energySubsidies/Energysubreport.pdf>.
9. Gemechu, E. D. & Butnar, I. & Llop, M. & Castells, F. (2013). *Economic and environmental effects of the CO₂ taxation: an input-output analysis for Spain*. CREIP Working Papers. Retrieved February 17, 2014, from: <http://www.recercat.cat/bitstream/handle/2072/203166/201224.pdf?sequence=1>.
10. Ogarenko, I., & Hubacek, K. (2013). *Eliminating Indirect Energy Subsidies in Ukraine: Estimation of Environmental and Socioeconomic Effects Using Input–Output Modeling*. *Journal of Economic Structures*, 2-7.

–Retrieved February 17, 2014, from:<http://www.journalofeconomicstructures.com/content/pdf/2193-2409-2-7.pdf>.

11. Perese, K. (2010). *Input-Output Model Analysis: Pricing Carbon Dioxide Emissions*. Congressional Budget Office, Working Paper Series. Retrieved February 17, 2014, from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.167.8310&rep=rep1&type=pdf>.
12. *Subsidies in the Energy Sector: An Overview (2010)*. Background Paper for the World Bank Group Energy Sector Strategy. Retrieved February 17, 2014, from:http://siteresources.worldbank.org/EXTESC/Resources/Subsidy_background_paper.pdf.
13. *World Energy Outlook Insights, Looking at Energy Subsidies: Getting the Prices Right (1999)*. International Energy Agency. Retrieved February 17, 2014, from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.168.1604&rep=rep1&type=pdf>.
14. *Analysis of the Scope of Energy Subsidies and Suggestions for the G-20 Initiative (2010)*. IEA, OPEC, OECD, World Bank Joint Report. Retrieved February 17, 2014, from: <http://www.oecd.org/env/45575666.pdf>.
15. Shitikov, V. K. & Rozenberg, G. S., & Zinchenko, T. D. (2003). *Quantitative hydroecology: methods of system identification*. Tolyatti: IEVB RAN.
16. Zhang, W. -B. (1999). *Synergetic Economics. Time and Change in Nonlinear Economics*. Moskva: Mir.
17. Balistreri, E. J. & McDaniel, C. A. & Wong, E. V. (2001). *An estimation of U. S. industry-level capital-labor elasticities: Cobb-Douglas as reasonable starting point?* U. S. International Trade Commission. Office of economics Working Paper. – No. 2001-12-A. Retrieved February 17, 2014, from: http://www.usitc.gov/publications/docs/pubs/research_working_papers/EG200112A.pdf.
18. Fragiadakis, K. & Paroussos, L. & Kouvaritakis, N., Capros, P. (2012). *A Multi-Country Econometric Estimation of the Constant Elasticity of Substitution*. E³M-Lab. Retrieved February 17, 2014, from: http://www.wiod.org/conferences/groningen/Paper_Fragiadakis_et_al.pdf.
19. Kemfert, C., & Welsch, H. (1998). *Energy-Capital-Labor Substitution and the Economic Effects of CO₂ Abatement: Evidence for Germany*. FondazioneEni Enrico Mattei. Retrieved February 17, 2014, from:<http://www.feem.it/userfiles/attach/Publication/NDL1998/NDL1998-076.pdf>.
20. Koesler, S., & Schymura, M. (2012). *Substitution Elasticities in a CES Production Framework. An Empirical Analysis on the Basis of Non-Linear Least Squares Estimations*. ZEW Discussion Paper No. 12-007. Retrieved February 17, 2014, from: <http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp12007.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2014 р.

Любов Олександрівна КІБАЛЬНИК

кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин,
Інститут міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Мельникова, 36/1, каб. 313, м. Київ, 04119, Україна
E-mail: lyubov_kibalnik@mail.ru

РОЛЬ ГЕНЕЗИ ТНК У ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

Кібальник, Л. О. Роль генези ТНК у гео економічних трансформаціях [Текст] / Любов Олександрівна Кібальник // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 101-108. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Визначено, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в умовах переформатування світового гео економічного простору у багатополюсний, поруч із окремими державами, міжнародними організаціями, регіональними інтеграційними угрупованнями, транснаціональні корпорації перетворюються на одного із основних суб'єктів гео економіки. На основі аналізу складників генези ТНК показано роль цих компаній у виробництві та обміні світового продукту, розподілі та перерозподілі ресурсів і світового доходу. Серед основних мотивів, що домінували на різних етапах виникнення та розвитку транснаціональних корпорацій, виокремлено доступ до природних ресурсів за кордоном, розширення ринків збуту, підвищення ефективності виробництва, забезпечення економічної безпеки компанії. Доведено, що виникнення ТНК є однією з основних гео економічних трансформацій ХХ ст. Обґрунтовано зміну місця і ролі країн, що розвиваються, у світовому господарстві внаслідок поширення діяльності філіалів та дочірніх компаній на території країн-реципієнтів, а також активного розвитку їхніх власних ТНК. Виокремлено найвпливовіші фактори трансформації ролі країн з ринками, що формуються, в сучасному гео економічному просторі, якот: обсяги прямих іноземних інвестицій та кількість транснаціональних корпорацій.

Ключові слова: транснаціоналізація; гео економіка; гео економічні трансформації; складові генези; прями іноземні інвестиції.

Любовь Александровна КИБАЛЬНИК

РОЛЬ ГЕНЕЗИСА ТНК В ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЯХ

Аннотация

Определено, что в конце ХХ – начале ХХІ в. в условиях переформатирования мирового геоэкономического пространства в многополюсное, наряду с отдельными государствами, международными организациями, региональными интеграционными группировками, транснациональные корпорации превращаются в одного из основных субъектов геоэкономике. На основе анализа составляющих генезиса ТНК показана роль этих компаний в производстве и обмене мирового продукта, распределении и перераспределении ресурсов и мирового дохода. Среди основных мотивов, доминировавших на разных этапах возникновения и развития транснациональных корпораций, выделены следующие: доступ к природным ресурсам за рубежом, расширение рынков сбыта, повышение эффективности производства, обеспечение экономической безопасности компании. Доказано, что возникновение ТНК является одной из основных геоэкономических трансформаций ХХ в. Обосновано изменение места и роли развивающихся стран в мировом хозяйстве в результате расширения деятельности филиалов и дочерних компаний на территории стран-реципиентов, а также активного развития их собственных ТНК. Выделены наиболее влиятельные факторы трансформации роли стран с формирующимися рынками в современном геоэкономическом пространстве, такие, как объемы прямых иностранных инвестиций и количество транснациональных корпораций.

Ключевые слова: транснационализация; геоэкономика; геоэкономические трансформации; составляющие генезиса; прямые иностранные инвестиции.

Lyubov Oleksandrivna KIBALNYK

PhD in Economics, Assistant Professor,
Doctoral Student of the Department of the World Economy and International Economic Relations,
Institute of International Relations,
Kyiv Taras Shevchenko National University,
Melnykov st., 36/1, r. 313, Kyiv, 04119, Ukraine
E-mail: lyubov_kibalnik@mail.ru

THE ROLE OF TNC GENESIS IN GEOECONOMIC TRANSFORMATIONS

Abstract

Transnational corporations next to separate states, international organizations and regional integrated grouping are determined to become the main subject of geo-economics at the end of the XX century and at the beginning of the XXI century in the conditions of reformatting the world geo-economic space into multi-polar one. The analysis of TNC components shows the role of these companies in the production and world product exchange, the distribution and redistribution of resources and the world income. The access to the natural resources abroad, market expansion, production efficiency increase, company economic security are distinguished among the main motives dominating at different stages of transnational corporations. TNC emergence is proved to be one of the main geo-economic transformations of the XXI century. The place and role change of developing countries in the world economy owing to the dissemination activities of branches and subsidiaries on the territories of recipient countries, as well as the active development of their own TNC is substantiated. The most influential factors of the role transformation of the countries with developing markets in the modern geo-economic area such as foreign direct investment and the number of transnational corporations are distinguished.

Keywords: transnationalization; geo-economics; geo-economic transformations; genesis components; foreign direct investment.

JEL classification: F50, F230, F60

Вступ

У кожний конкретний історичний період геоэкономика відображає рівень розвитку міжнародних економічних відносин та співвідношення сил при певному рівні й характері технологічного і господарського розвитку. На початку XXI ст. відбувається глобальне переформатування світового простору, він стає багатополюсним. Змінюються його складники та зв'язки між ними. В основі таких змін лежать глобальні геоекономічні трансформації, а саме: якісні та кількісні зміни у системі відносин виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу.

Одним із рівнів, на якому можуть відбуватись геоекономічні трансформації, окрім глобального, регіонального та національного, є рівень підприємств, тобто мікрорівень. Специфіка цього рівня в контексті аналізованої проблеми полягає в тому, що об'єктом дослідження можуть виступати суто міжнародні або транснаціональні компанії. Адже лише такі організаційні структури, внаслідок транснаціонального характеру їхньої діяльності, можуть впливати на розподіл та перерозподіл ресурсів, продукту та доходів, поруч з іншими суб'єктами геоэкономики, такими, як окремі держави, міжнародні організації, регіональні інтеграційні угруповання. Зауважимо, що сам процес виникнення та розвитку різного роду організаційних форм ТНК можна розглядати як одну з найсуттєвіших геоекономічних трансформацій XX ст.

Теоретичне осмислення розвитку транснаціональних корпорацій розпочалось ще в 30-х роках XX століття з досліджень Д. Вільямса, який показав наявність протиріч між неокласичною теорією міжнародної торгівлі і розвитком міжнародного виробництва. Однак справжній науковий розвиток проблематика транснаціоналізації світового господарства отримала в 60–80-х роках XX ст. Дослідження науковців стосувались розробки таких проблем, як: теорія організаційних форм ТНК (М. Аокі, І. Самсон), теорія ринкової влади (С. Хаймер), теорія інтернаціоналізації (Р. Коуз, О. Вільямсон, Е. Пенроуз) концепція міжнародної конкурентоспроможності (Р. Верной, Р. Стобаух), «податкова» теорія (О.Хорошун), теорія привласнення (В. Рокоча), еkleктична теорія міжнародної інвестиційної та виробничої діяльності (Дж. Даннінг). Що ж стосується зв'язку між діяльністю ТНК та розвитком геоэкономики, то тут наукові розвідки обмежуються дослідженнями школи геоэкономики Е. Кочетова, а

само: роллю ТНК у формуванні інтернаціоналізованих відтворювальних ядер. Водночас аналіз місця ТНК у процесах гео економічних трансформацій у світовій та вітчизняній економічній літературі відсутній.

Мета статті та завдання

Метою цього дослідження є визначення місця і ролі транснаціональних корпорацій у процесах здійснення гео економічних трансформацій на основі аналізу основних етапів їхнього розвитку. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати основні віхи у розвитку ТНК, визначити специфіку мотивів та наслідків їхньої діяльності, розкрити роль ТНК у перетвореннях гео економічного характеру у світовому господарстві.

Виклад основного матеріалу

Ще в XVI-XVII ст., з початком колоніального освоєння Нового Світу, з'явилися перші прообрази ТНК. Їхня діяльність і основні цілі функціонування весь час зазнавали значної трансформації. Наприкінці XIX ст. – початку XX ст. виникли трести, орієнтовані на випуск військово-технічної продукції. У 60-ті роки XX ст. ТНК у своїй діяльності починають активно використовувати досягнення науково-технічного прогресу та НТР. З 70-х – 80-х рр. вони поєднують елементи національного і закордонного виробництва, переводячи механізми відтворювального процесу на загальні для відповідних країн стандарти і принципи.

У цей період діяльність міжнародних корпорацій починає набувати глобального характеру, а конкуренція здійснюється у світовому масштабі. Впровадження ними нових інформаційних технологій створило можливості координування дій філій та всіх підрозділів на основі єдиної міжнародної мережі управління. Інтегрування з іншими мережами ТНК спричинило безпосередній економічний і політичний вплив як на країни базування, так і приймаючі країни. Як наслідок, відбулася трансформація цілей сучасних корпорацій, а саме: зміщення акцентів зі збуту надлишкової продукції та отримання швидкого прибутку на стратегічне захоплення економічних зон впливу, контроль над матеріальними і фінансовими потоками, тобто вплив на гео економічну систему координат.

Таким чином, поширення ТНК сприяло формуванню нового світоустрою, де географічні та економічні кордони не збігаються, а на ґрунті матеріально-фінансових потоків, що вийшли за національні межі, утворились виробничі інтернаціоналізовані комплекси як об'єктивний процес транснаціоналізації. У ході цього процесу відбувається глобальна уніфікація стандартів виробництва та споживання. Тому очевидним стає факт, що саме цей процес транснаціоналізації перетворився на рушійну силу, яка згодом призвела до зміщення акцентів з військово-політичних на економічні для країн і глобальних відтворювальних комплексів, а також сприяв глобалізації світового економічного простору.

Розвиток гео економіки супроводжується еволюційною зміною її основних суб'єктів, удосконаленням та виникненням нових форм регулювання міжнародних економічних відносин та механізмів доступу до світових ресурсів і доходу. Процеси виникнення ТНК слушно пов'язують з періодом колонізаторської експансії, коли провідні держави почали активно організовувати бізнес з видобутку корисних копалин та сільськогосподарського виробництва в колоніях. Це сприяло формуванню першого складника генезису ТНК, а саме – мотиву доступу до природних ресурсів за національними межами. У період з 1870 р. до 1913 р. мотив до організації транснаціонального бізнесу в первинному секторі економіки отримав остаточне оформлення. Він був обумовлений промисловою революцією, яка сприяла появі великих заводів і фабрик, що прийшли на зміну мануфактурному способу виробництва. У 1913 р. до цього сектора економіки було залучено 55 % накопичених глобальних ПІІ, а до сфери транспорту, торгівлі і розподілу продукції – 30 %, до обробної промисловості – 10 %. При цьому, близько 3/4 накопичених обсягів ПІІ були прямо чи опосередковано пов'язані з господарською діяльністю в первинному секторі економіки, тому що значна частина інвестицій у сферу послуг здійснювалася з метою фінансування, страхування, перевезення та здійснення інших дій, спрямованих на організацію міжнародної торгівлі сировинними товарами і продовольством [1].

Наприкінці XIX ст. почав формуватися другий складник генезису ТНК, котрий характеризувався мотивом доступу до закордонних ринків збуту. Цьому посприяла політика зовнішньоторговельного протекціонізму та принцип ескалації тарифних ставок, які почали застосовувати США і більшість країн Європи. Зокрема, у 1913 р. середньозважений розмір імпорتنих тарифних ставок США на продукцію обробної промисловості склав 44 %, у Японії – 30 %, у Франції – 21 %, у Німеччині – 20 %. Зазначені процеси сприяли розвитку імпортозамінних виробництв і спонукали рух ПІІ як альтернативи експортних поставок готової продукції обробної промисловості з країн базування, що в кінці XIX ст., на думку Дж. Даннінга, зумовило появу ТНК в їхніх сучасних формах. Стратегії формування таких ТНК уже більшою мірою відповідали сучасним тенденціям транснаціоналізації компаній: розвитку діяльності закордонних філій в основних приймаючих країнах передував етап діяльності їх як національних фірм-експортерів [2, с. 167]. В умовах, коли країни Північної Америки та Європи володіли найбільшим

промисловим потенціалом і більш місткими ринками збуту, це посприяло розвитку перехресного руху транснаціонального капіталу між розвиненими країнами.

На початку 60-х рр. особливим динамізмом характеризувались надходження американських ПІІ в обробну промисловість Західної Європи: машинобудування, автомобільну, електротехнічну та фармацевтичну промисловість. У цих умовах мотив доступу до зарубіжних ринків збуту як такий, що визначає генезу ТНК, втілювався повною мірою. Основним фактором, що посприяв такому перебігу подій, була європейська інтеграція, зокрема утворення митного союзу. У перспективі це могло негативно позначитися на експорті США в країни регіону. Як наслідок, американські ТНК стали активно використовуватися для проникнення на європейський ринок, а згодом філіям зарубіжних компаній у Європі був наданий національний режим.

Третій складник генези ТНК почав формуватися в останній третині ХХ ст., що було викликано прагненням цих компаній до підвищення ефективності виробництва. Внаслідок використання нових технологій у транспорті, інформатиці та засобах зв'язку істотно знизилась трансакційні витрати на управління закордонними філіями ТНК. У 80-ті рр. це, власне, і визначило тенденції вертикальної інтеграції ТНК, оскільки прагнення підприємців розподілити постійні виробничі витрати на більший обсяг випуску продукції дозволяло знизити собівартість виробництва її одиниці в умовах зростаючої віддачі від масштабу. В цих умовах поглиблювався міжнародний поділ праці: національні господарства окремих країн стали не здатними відокремлено випускати десятки тисяч спеціалізованих компонентів, з яких складалась новітні машинотехнічні та електронні вироби. Водночас, за рахунок транснаціоналізації, корпорації змогли сконцентрувати запас факторів виробництва, що був необхідний для реалізації великомасштабних інвестиційних проектів, а також проводити капіталомістку інноваційну діяльність з розробки нових технологій і видів продукції. Як наслідок, прагнучи підвищити ефективність виробництва, філіали ТНК перехопили ініціативу мобілізації капіталу у національних економічних суб'єктів – учасників спільних підприємств у приймаючих країнах, а також капіталу, запозиченого на місцевих фінансових ринках [3].

Згодом лібералізація міжнародної торгівлі на основі принципів ГАТТ-ВТО призвела до втрати значущості транснаціоналізації як методу подолання протекціоністських бар'єрів у зовнішній торгівлі приймаючих країн. Проте розвиток зарубіжних філій ТНК продовжувався. Цьому сприяло підвищення вимог світового ринку до якості продукції, післяпродажного обслуговування, вдосконалення реклами, необхідність більш повного врахування уподобань споживачів тощо як найважливіших факторів конкурентоспроможності фірм. Більше того, наявність філій у країнах-споживачах є імперативом до роботи низки ТНК сфери послуг на зарубіжних ринках.

Четвертий складник генези ТНК визначається необхідністю економічної безпеки діяльності компаній через диверсифікацію напрямів вкладення капіталу [4, с. 47]. Цей мотив обумовлюється нестабільністю політичних та економічних систем у приймаючих країнах третього світу. Звідси – пошук більш безпечних місць вкладення своїх активів у економічно розвинені країни. Таким чином, виникнення, розвиток та трансформація транснаціональних форм бізнесу визначається специфічними факторами мотивації закордонної експансії, знаходиться під впливом галузевої і державної приналежності компаній та відповідного інституційного середовища. Здійснений аналіз засвідчує, що генеза ТНК має двоїсту виробничо-збутову структуру (рис. 1).

Отже, з одного боку, ТНК виступають у якості інститутів залучення в господарський оборот факторів виробництва приймаючих країн – природних ресурсів, робочої сили, інформації і технологій, національного капіталу і т. д., які об'єднуються з факторами виробництва країни базування з метою досягнення позитивного синергетичного ефекту, високої рентабельності та територіальної диверсифікації активів. З іншого – ТНК є інститутами удосконалення систем збуту продукції на ринках приймаючих країн, що функціонує як механізм подолання їх зовнішньоторговельних бар'єрів, а також дозволяє підвищити конкурентоспроможність продукції та організувати зарубіжний бізнес у сфері послуг.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що у геоekonomічному просторі прослідковується поступове зростання ролі ТНК відповідно до зміни мотивів на різних етапах їх становлення. Так на першому етапі формування, вони починають брати участь у перерозподілі світових ресурсів видобувної та сільськогосподарської сфер через поширення власної діяльності в колоніально залежних країнах. Як наслідок, відбувається перерозподіл доходів від цих галузей на користь ТНК. На другому етапі такий перерозподіл виробленого продукту та доходу почав забезпечуватись ще й через розширення ринків збуту міжнародних компаній, а зростання прибутків – унаслідок уникнення протекціоністських бар'єрів. Упровадження нових технологій, переоснащення процесів виробництва, їх модернізація, зниження трансакційних витрат через застосування нових технологій у транспорті, інформаційній сфері та засобах зв'язку, поглиблення міжнародного поділу праці, а саме – вузької спеціалізації виробництва – на наступному етапі розвитку ТНК, призвели до можливості значного підвищення ефективності виробництва, зростання їхніх доходів, а отже, і перерозподілу світового доходу

на власну користь. Пошук сучасними ТНК нових, більш стабільних умов власного функціонування через диверсифікацію напрямів вкладення капіталу теж зміцнює їхні позиції як одного з головних суб'єктів геоeкономіки.

Рис. 1. Основні складники генезису ТНК у світовому господарстві*

*Розроблено автором

Отже, генеза ТНК засвідчує, що однією з головних трансформацій геоeкономічного простору стало виникнення міжнародних компаній з інтернаціональним характером діяльності. Сьогодні ТНК є одним з провідних учасників відносин виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу, повноцінним суб'єктом геоeкономіки.

Це підтверджують дані про міжнародні потоки прямих іноземних інвестицій, оскільки з ними безпосередньо пов'язані процеси створення механізму виходу виробництва за національні межі. Саме ТНК є головними джерелами прямих інвестицій, на частку яких нині припадає близько 90 % прямих закордонних інвестицій у світі. За останні 30 років діяльність ТНК характеризується приростом глобальних потоків прямих іноземних інвестицій. Загальна динаміка обсягів залучених ПІІ у світі зображена на рисунку 2.

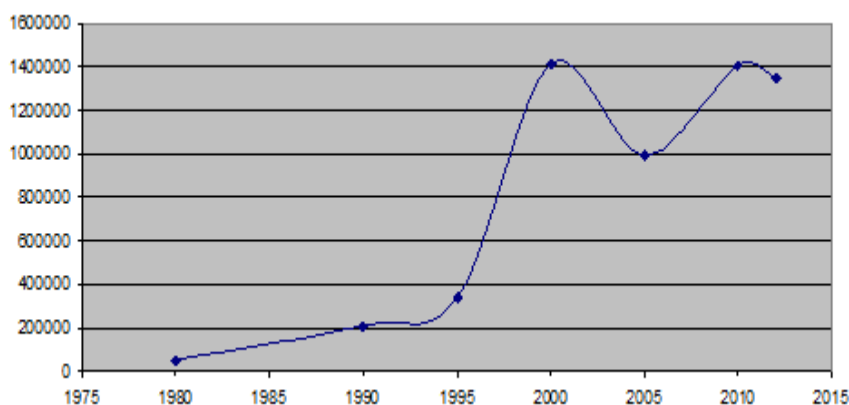

Рис. 2. Динаміка обсягів залучених ПІІ у світі, 1980-2012 рр. *

*Складено автором на основі джерела [5]

З 1980 р. до 2000 р. спостерігається загалом позитивна динаміка приросту прямих іноземних інвестицій. Найбільш інтенсивне зростання прямого іноземного інвестування в кінці 90-х років насамперед пов'язано з довготривалим інвестиційним бумом в американській економіці, що пояснювався формуванням спекулятивних «бульбашок» на фондовому ринку США. Лібералізація східно-

азіатських економік та зміни в конфігурації гео економічного простору, а саме перехід від біполярності до багатополюсності, поява нових територій для вкладення капіталу – країн колишнього соціалістичного табору та зміна в цей період стратегій ТНК, теж посприяли інтенсифікації процесів закордонного інвестування. Періоди падіння обсягів ПІІ в основному збігаються з економічним спадом у країнах – основних інвесторах світової економіки, таких, як США, Японія та ЄС, що почався в 2001 р. У цьому ж напрямі діяли процеси значного скорочення обсягів транскордонних злиттів та поглинань, а також закономірне зменшення ПІІ після їх непомірного зростання (у 2000 році обсяг ПІІ перевищував їх обсяг у 1995 р. у 6 разів).

Слід зазначити, що головну роль у позитивній динаміці надходження іноземних інвестицій відіграють країни, що розвиваються, та їхні більш високі темпи економічного розвитку, а також поступове збільшення інвестицій у країнах з перехідною економікою. Згідно з даними про обсяг залучених ПІІ, у 2012 році він склав 1350925,7 млн дол., що значно перевищує їх обсяг у 1980 році, який складав 54069 млн дол. США. Цей приріст відбувся на тлі збільшення прибутків транснаціональних корпорацій (ТНК) та відносно високих темпів економічного зростання в країнах, що розвиваються. Із групи розвинутих країн найбільшими притоками ПІІ характеризуються Німеччина, Франція, Великобританія, Канада, США.

Обсяг ПІІ приймаючих країн у країнах, що розвиваються, збільшився з 7469 млн дол. США у 1980 році до 702825,6 млн дол. США у 2012 р. Серед країн, що розвиваються, найбільші обсяги залучених ПІІ були зафіксовані у Китаї. Притік іноземних інвестицій до країн з перехідною економікою значно менший, ніж у розвинутих чи країнах, що розвиваються, але також характеризується помірними темпами приросту за останні 30 років (рис. 3).

Так у період з 1980 р. до 2012 р. особливо посилили свої позиції країни, що розвиваються, оскільки у 1980 році найбільший обсяг залучених інвестицій припадав на розвинені країни (86 %), а у 2012 році їх обсяг скоротився практично в 2 рази, тобто складав 42 %. За цей період країни, що розвиваються, збільшили обсяг залучених інвестицій у 4 рази, і в 2012 році їх обсяг складав 52 % усього світу, що на 10 % більше, ніж обсяг інвестицій розвинутих країн.

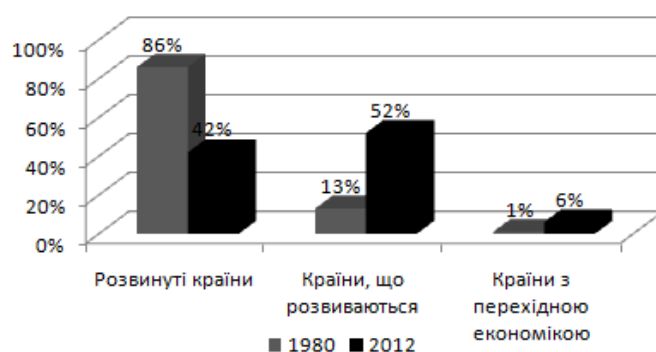

Рис. 3. Розподіл залучених ПІІ за групами країн, % *

*Складено автором на основі джерела [5]

Отже, як засвідчують дані, діяльність ТНК вплинула також на співвідношення економічних сил у межах іншого суб'єкта гео економіки – окремих держав. Активний розвиток філіалів та дочірніх компаній у країнах, що розвиваються, а головне їх власних ТНК, кардинально змінює роль цих країн у гео економічному просторі. Зокрема, країни БРІКС, а також інші країни з ринками, що формуються, на початку ХХІ ст. починають складати значну конкуренцію економічно розвиненим країнам. Це підтверджують такі дані щодо географічної структури транснаціональних корпорацій. У 2006 році найбільша кількість ТНК знаходилася в США (170 компаній), Японії (70 компаній), Великобританії і Франції (38 компаній). У 2008 році ситуація була такою – США (153 компанії), Японія (64 компанії) і Франція (39 компаній). У 2010 році топ-3 материнських країни ТНК виглядав так: США, Японія, Китай (139, 71 і 46 компаній відповідно). У 2012 році найбільша кількість ТНК розташовувалася в США (132 компанії), Китаї (73 компанії) і Японії (68 компаній). Це засвідчує активний розвиток саме китайських компаній, що пов'язано зі збільшенням купівельної спроможності всередині країни: все більше товарів орієнтовані на внутрішнє споживання [6-9]. Загалом систематизація динаміки географічного розподілу рейтингу найбільших ТНК за 2006-2012 рр. зображено на рисунку 4.

Таким чином, систематизація динаміки географічного розподілу рейтингу найбільших ТНК за 2006-2012 рр. та дані рейтингу Fortune Global 500 свідчать, що кількість ТНК із США в топ-20 поступово зменшується (з 9 компаній у 2006 році до 5 у 2012 році). У 2010 році в топ-20 з'явилися компанії з Китаю, а у 2012 році – по одній компанії з Південної Кореї (Samsung) і Росії (Gazprom) [10]. Такі зміни в

географічній структурі пов'язані із перерозподілом капіталів, використовуваних компаніями, і в посиленні позиції держав, корпорації з яких уперше потрапили до списку.

Рис. 4. Систематизація динаміки географічного розподілу рейтингу найбільших ТНК у 2006 р. та 2012 р. *

*Складено автором за джерелами [6-9].

Отже, до початку процесів інтернаціоналізації виробництва та вивозу капіталу за межі національних кордонів, основними учасниками процесів контролю над ресурсами та доходами у світі були окремі країни. На основі транснаціоналізації капіталу відбулося формування глобальних виробничо-збутових ланцюгів створення та реалізації доданої вартості, що сьогодні формують каркас світового господарства. Розмежування відбувається не за національно-державними кордонами, а між ТНК або міжнародними стратегічними альянсами (МСА), що ними створюються. Саме ТНК та МСА формують глобальні (трансграничні та міжкраїнові) ланцюги, що однак не спричиняє розчинення в них національних господарств, які, як правило, зберігають свою цілісність, хоча і в модифікованому вигляді [11, с. 20].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, одним з основних чинників, що стимулюють геоелекономічні трансформації та впливають на переформатування геоелекономічного простору, є об'єктивний процес транснаціоналізації. Генеза ТНК засвідчує поетапну зміну мотивів їхньої діяльності і, як наслідок, місця в системі геоелекономічних відносин. ТНК перетворились на основного суб'єкта геоелекономіки, беруть найактивнішу участь у створенні світового продукту, контролі за ресурсами та розподілі світового продукту. Виникнення ТНК можна вважати однією з наймасштабніших геоелекономічних трансформацій у ХХ столітті. Діяльність транснаціонального бізнесу сприяла кардинальній зміні місця і ролі країн, що розвиваються, у світовому господарстві. Сьогодні вони починають перетворюватись на локомотив економічного розвитку.

На початку ХХІ ст. роль ТНК в геоелекономіці зростає. Внаслідок чого доцільним є вивчення й інших напрямів їх впливу на трансформацію геоелекономічного простору. Перспективними, на нашу думку, можуть бути дослідження, що відслідковують розширення не лише географічної, а й галузевої структури діяльності ТНК, процесів їх злиттів та поглинань, а також специфіку функціонування і впливу на геоелекономічні трансформації фінансових міжнародних компаній.

Список літератури

1. Єрьоменко, А. А. Мотиваційний механізм міжнародного руху капіталу та інвестиційного процесу / А. А. Єрьоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2007_4/1511.pdf.
2. Dunning, J. H. The electric paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity [Текст] / J. H. Dunning // *International Business Review*. – 2000. – № 9. – P. 163–190.
3. Шавкун, В. М., Сухацька А. І. Транснаціоналізація виробництва і капіталу в умовах світової фінансової кризи [Текст] / В. М. Шавкун, А. І. Сухацька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Vchnu_ekon/2011_6_1/248-252.pdf.

-
4. Кулешов, Е. А. Транснационализация производства: вклад в формирование новой международной экономики [Текст] / Е. А. Кулешов // *Экономические науки*. – 2008. – №7(44). – С. 45-47.
 5. FDI inflows, by region and economy, 1990-2012. Annex Table 01 [Electronic resource] / UNCTAD. – Mode of access : <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>
 6. *The Universe of the Largest Transnational Corporations*, UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://unctad.org/en/docs/iteiia20072_en.pdf.
 7. *World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*, UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf.
 8. *World Investment Report 2011: Non-equity modes of international production and development*, UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf>.
 9. *World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and trade for development*, UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf.
 10. Офіційний сайт журналу *Fortune* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/index.html>.
 11. Паньков, В. Глобализация экономики: quails es et quo vadis? [Текст] / В. Паньков // *Мировая экономика и международные отношения*. – № 1. – 2011. – С. 17-24.

References

1. Eryomenko, A. (2007). *Motyvatsiynyi mekhanizm mizhnarodnogo rukhu kapitalu ta investytsiynogo protsesu*. Retrieved December 20, 2013, from : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2007_4/1511.pdf.
2. Dunning, J. (2000). *The electric paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity*. *International Business Review*. 9, 163–190.
3. Shavkun, V., Sukhats'ka A. (2011). *Transnatsionalyzatsiya vyrobnytstva i kapitalu v umovakh svitovoyi finansovoyi kryzy*. Retrieved December 20, 2013, from : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Vchnu_ekon/2011_6_1/248-252.pdf
4. Kuleshov, E. (2008). *Transnatsionalyzatsiya proizvodstva: vklad v formirivaniye novoy mezhdunarodnoy ekonomiki*. *Ekonomicheskkiye nauki*. 7 (44), 45-47.
5. FDI inflows, by region and economy, 1990-2012. Annex Table 01. UNCTAD. (2012). Retrieved March 11, 2014, from:: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>
6. *The Universe of the Largest Transnational Corporations*, UNCTAD. (2007). Retrieved March 11, 2014, from: http://unctad.org/en/docs/iteiia20072_en.pdf.
7. *World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*, UNCTAD. (2009). Retrieved March 11, 2014, from: http://www.unctad.org/en/docs/wir2009_en.pdf.
8. *World Investment Report 2011: Non-equity modes of international production and development*, UNCTAD. (2011). Retrieved March 11, 2014, from: <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2011-Full-en.pdf>.
9. *World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and trade for development*, UNCTAD. (2013). Retrieved March 11, 2014, from: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf.
10. *The official website of the magazine Fortune* [Ofitsiyniy sayt zhurnalu Fortuna]. (2013). Retrieved March 11, 2014, from: <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/index.html>.
11. Pankov, V. (2011). *Globalizatsia ekonomiky: quails es et quo vadis? Mirovaya ekonomika i mezhdunarodniye otnosheniya*. 1, 17-24.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014 р.

Ярослав Александрович ЛЯШОК

кандидат технических наук, доцент,
директор,
Красноармейский индустриальный институт
«Донецкий национальный технический университет»
пл. Шибанкова, 2, г. Красноармейск, Донецкая обл., 85300, Украина
Телефон: +380501343422
E-mail: no-kii@yandex.ru

Лариса Николаевна БРАЖНИКОВА

доктор экономических наук, профессор,
заведующая кафедрой менеджмента,
Красноармейский индустриальный институт
«Донецкий национальный технический университет»
пл. Шибанкова, 2, г. Красноармейск, Донецкая обл., 85300, Украина
Телефон: +380501343422
E-mail: lnbrazhnik@rambler.ru

**АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ
НАСЕЛЕНИЯ: МЕЗОУРОВЕНЬ**

Ляшок, Я. А. Анализ факторов влияния на обеспечение жизнедеятельности населения: мезоуровень [Текст] / Ярослав Александрович Ляшок, Лариса Николаевна Бражникова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 109-117. – ISSN 1993-0259.

Аннотация

Статья посвящена структурированию процесса анализа факторов влияния, формирующих проблемную ситуацию на мезоуровне в обеспечении жизнедеятельности населения. Под системой обеспечения жизнедеятельности населения понимается комплекс ресурсов и средств водопроводно-канализационного хозяйства и коммунальной энергетики, обеспечивающих необходимые условия жизнедеятельности членов общества. Системная целостность, масштаб деятельности, охват территории, потенциал рынка, двойная подчиненность субъектов хозяйствования тепло-, водоснабжения и водоотведения позволяет рассматривать их деятельность в рамках системы мезоуровня. Современная система обеспечения жизнедеятельности населения Украины характеризуется наличием дисбаланса между тарифами на услуги, их качеством, реальными доходами субъектов хозяйствования и платежеспособностью потребителей, что является результатом неэффективного управления и формирует проблемную ситуацию в тарифообразовании на мезоуровне. В рамках решения проблем на мезоуровне в обеспечении жизнедеятельности населения предложен системный подход к анализу факторов влияния, формирующих проблемную ситуацию в тарифообразовании. Предложенный подход основывается на совмещении методов декомпозиции, SWOT и STEPLE-анализа. Результатами работы явилось исследование наиболее существенных факторов, характеризующих взаимодействие хозяйствующих субъектов и внешней среды; установление качественных связей между факторами тарифообразования; выявление взаимовлияния факторов друг на друга в ходе их изменения.

Предложенный подход может быть применен в случае отсутствия формализованного описания проблемной ситуации в тарифообразовании на рынке услуг, обеспечивающих жизнедеятельность населения. В совокупности с другими методами поддержки принятия решений применение предложенного подхода облегчит процессы выработки, оценки, планирования стратегических мер по управлению и анализа последствий их реализации для формирования сбалансированной тарифной политики на мезоуровне. Дальнейшее использование подхода может включать: исследование последствий тарифной политики, анализ сценариев развития рынка услуг, обеспечивающих жизнедеятельность населения, выработку рекомендаций по управлению тарифной политикой на мезоуровне.

Ключевые слова: система обеспечения жизнедеятельности населения; система тарифообразования; факторы; мезоуровень; проблемная ситуация.

Ярослав Олександрович ЛЯШОК
Лариса Миколаївна БРАЖНІКОВА

АНАЛІЗ ФАКТОРОВ ВПЛИВУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ: МЕЗОРІВЕНЬ

Анотація

Стаття присвячена структуруванню процесу аналізу чинників впливу, що формують проблемну ситуацію на мезорівні в забезпеченні життєдіяльності населення. Під системою забезпечення життєдіяльності населення авторами розуміється комплекс ресурсів і засобів водопровідно-каналізаційного господарства і комунальної енергетики, що забезпечують необхідні умови життєдіяльності членів суспільства. Системна цілісність, масштаб діяльності, охоплення території, потенціал ринку, подвійна підлеглість суб'єктів господарювання тепло-, водопостачання і водовідведення дозволяє розглядати їх діяльність у межах системи мезорівня. Сучасна система забезпечення життєдіяльності населення України характеризується наявністю дисбалансу між тарифами на послуги, їх якістю, реальними доходами суб'єктів господарювання і платоспроможністю споживачів, що є результатом неефективного управління і формує проблемну ситуацію в тарифоутворенні на мезорівні.

У межах вирішення проблем на мезорівні в забезпеченні життєдіяльності населення запропоновано системний підхід до аналізу чинників впливу, що формують проблемну ситуацію в тарифоутворенні. Запропонований підхід ґрунтується на поєднанні методів декомпозиції, SWOT і STEPLE- аналізу. Результатами роботи стало дослідження найбільш суттєвих чинників, що характеризують взаємодію господарюючих суб'єктів і зовнішнього середовища; встановлення якісних зв'язків між факторами тарифоутворення; виявлення їх взаємовпливу один на одного у процесі змін.

Запропонований підхід може бути застосований у разі відсутності формалізованого опису проблемної ситуації в тарифоутворенні на ринку послуг, які забезпечують життєдіяльність населення. В сукупності з іншими методами підтримки ухвалення рішень застосування запропонованого підходу полегшить процеси вироблення, оцінки, планування стратегічних заходів з управління і аналізу наслідків їх реалізації для формування збалансованої тарифної політики на мезорівні.

Подальше використання підходу може містити: дослідження наслідків тарифної політики, аналіз сценаріїв розвитку ринку послуг, які забезпечують життєдіяльність населення, вироблення рекомендацій по управлінню тарифною політикою на мезорівні.

Ключові слова: система забезпечення життєдіяльності населення; система тарифоутворення; чинники; мезорівень; проблемна ситуація.

Yaroslav Oleksandrovych LYASHOK

PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Director,
Krasnoarmeysky Industrial Institute
"Donetsk National Technical University"
Sq. Shybankova, 2, Krasnoarmeysk, Donetsk region, 85300, Ukraine
Phone: +380501343422
E-mail: no-kii@yandex.ru

Larysa Nykolaevna BRAZHNYKOVA

Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Management,
Krasnoarmeysky Industrial Institute
"Donetsk National Technical University"
Sq. Shybankova, 2, Krasnoarmeysk, Donetsk region, 85300, Ukraine
Phone: +380501343422
E-mail: lnbrazhnik@rambler.ru

ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING PUBLIC LIFE ASSURANCE : MESOLEVEL

Abstract

Article is devoted to analysis of the structuring of the process factors influence that form the problematic situation at the meso level in ensuring the livelihoods of people. The life support system of the population is defined as a set of resources and facilities water supply and sanitation and municipal energy sector, providing the necessary conditions of life in society. System integrity, scale-up, coverage of the market potential, double subordination entities heat, water and sanitation allow to consider their activities within the meso-level. Modern system of life of the population of Ukraine is characterized by an imbalance between the rates for services, their quality, real incomes of producers and consumers ability to pay, as a result of poor management and creates a problematic situation in tariff at the meso level. Within the framework of solving problems at the meso level in ensuring the livelihoods of people it is proposed a systematic approach to the analysis of influencing factors that shape a problematic situation in tariff. The proposed approach is based on a combination of decomposition methods, SWOT and STEPLE-analysis. Results of the work are in study of the most significant factors characterizing the interaction of economic agents and the external environment; establishing quality relationships between factors tariff; identifying interference factors on each other during their change. The proposed approach can be applied in the absence of a formalized description of the problem situation in tariff in the market, providing the support of the population. In conjunction with other methods of decision support application of the proposed approach will facilitate the development of processes, assessment, strategic planning and management measures analysis of their consequences for the formation of a balanced tariff policy at the meso level. Further use of the approach can include studies on the effects of tariff policy, scenario analysis services market, providing the support of the population, making recommendations on the management of tariff policy at the meso level.

Keywords: life support system of the population; tariff system; factors; meso; problem situation.

JEL classification: L98

Вступление

Достижение стратегической цели Украины – получение статуса полноценного члена Евросоюза – требует необходимых преобразований в том, что касается обеспечения жизнедеятельности населения (ОЖН) страны, в сфере, где ЕС особенно требовательно, с тем, чтобы, согласно условиям вступления, «поднять» уровень инфраструктуры до уровня стандартов Европейского Союза [1].

Фактором повышения уровня стандартов в условиях инвестиционного голода сферы ОЖН Украины является объем финансирования необходимых расходов хозяйствующих субъектов, фактором повышения которого, в свою очередь, является уровень тарифов. Однако повышение тарифов, как правило, влечет за собой снижение платежеспособности населения, а следовательно – и роста дебиторской задолженности субъектов хозяйствования, что, в конечном итоге, является предпосылкой снижения их реальных доходов и уровня финансирования объектов инфраструктуры.

В настоящее время в Украине, в условиях всевозрастающей неопределенности внешней среды функционирования субъектов хозяйствования, мировых тенденций к подорожанию энергоносителей, ожидаемого значительного повышения тарифов на коммунальные услуги решение проблем в обеспечении жизнедеятельности населения приобретает особую остроту и значимость.

Острота проблем определяет глубокий научный интерес к исследованиям эффективности процесса тарифообразования на коммунальные услуги, к специфике государственного регулирования этого процесса, к анализу факторов, влияющих на этот процесс. Об этом свидетельствуют многочисленные публикации научных работ (А. В. Бабака, С. В. Богачева, Н. О. Гуры, С. С. Дзезика, Е. Н. Кайлюка, Н. М. Лысенко, Г. И. Онищука, В. П. Полуянова, О. П. Романюка, А. А. Френкеля, В. И. Чиж и др). Однако в условиях самого глубокого за всю историю своей независимости политического, экономического, финансового и социального кризиса, развернувшегося в настоящее время в Украине, анализ факторов, влияющих на процесс развития социально-экономических систем, в том числе – обеспечения жизнедеятельности населения, требует системного подхода на всех уровнях хозяйствования. Отсутствие системного подхода к анализу факторов, формирующих проблемную ситуацию в тарифообразовании на услуги ОЖД на мезоуровне, определило актуальность исследования.

Цели статьи и задачи

Целью статьи является разработка системного подхода к анализу факторов, формирующих проблемную ситуацию в тарифообразовании на услуги ОЖД, что позволит структурировать процесс анализа и обеспечит формализацию процесса разработки дальнейших мероприятий по их решению на мезоуровне.

Достижение указанной цели вызвало необходимость решения следующих задач: исследование наиболее существенных факторов, характеризующих взаимодействие хозяйствующих субъектов и внешней среды, установление качественных связей между факторами тарифообразования, выявление

взаимовлияния факторов друг на друга в ходе их изменения.

Изложение основного материала

Под системой обеспечения жизнедеятельности населения (ОЖН) в рамках исследования понимается комплекс ресурсов и средств, создающих необходимые условия жизнедеятельности членов общества. К частным системам (подсистемам) этого комплекса, обеспечивающим соответствующие отдельные стороны жизнедеятельности организма человека (водный обмен, теплообмен и т. д.), относятся такие отрасли ЖКХ, как теплоснабжение, водоснабжение и водоотведение, функционирование которых имеет первостепенное значение для жизнедеятельности населения.

Субъекты хозяйствования системы ОЖН, являясь специфическими участниками экономических отношений, обладающими системной целостностью, по масштабу своей деятельности, охвату территории, потенциалу рынка превосходят уровень отдельного предприятия. Поэтому по уровню участия в национальной экономике результаты их хозяйствования не могут быть отнесены исключительно к микроэкономическому уровню. С другой стороны, решения стоящих перед ними проблем достаточно сильно зависят от принятия органами государственной власти экономических и политических решений. Немаловажной их особенностью является двойная подчиненность — вертикальная и горизонтальная. Система вертикального подчинения построена на праве вышестоящего органа определять техническую и экономическую политику отрасли. Система горизонтального — на праве городских советов народных депутатов осуществлять тарифное регулирование и контроль качества услуг ОЖН. К ним применимы как правила микроэкономики, так и законы, действующие на макроуровне, а двойная подчиненность требует исследования их деятельности на мезоуровне.

Современная система ОЖН Украины характеризуется наличием дисбаланса между тарифами на услуги, их качеством, реальными доходами субъектов хозяйствования и платежеспособностью потребителей, что является результатом неэффективного управления и формирует проблемную ситуацию в тарифообразовании на мезоуровне.

Нынешний уровень тарифов не позволяет полностью обеспечить финансирование необходимых расходов хозяйствующих субъектов на обеспечение жизнедеятельности населения. В частности, по данным Главного управления статистики в Донецкой области, действующие тарифы покрывают расходы коммунальных предприятий на предоставление услуг по водоснабжению на 91 %, по теплоснабжению — на 70 %, а по данным профильных ведомств — лишь на 50-60 %. [2; 3]. Низкий уровень тарифной компенсации расходов на производство этих услуг является причиной критического финансового состояния субъектов хозяйствования. Суммарные годовые убытки предприятий области в 2012 г. достигли более 400 млн грн [2]. По итогам 2013 года убытки отрасли в целом составляют более 20 млрд. грн. [4].

В то же время при существующем уровне тарифов оплата жилья, коммунальных продуктов и услуг имеет значительную долю (вторую по величине после расходов на продукты питания и безалкогольные напитки) в структуре совокупных расходов домашних хозяйств. По состоянию 2012 г. в Донецкой области она составляет 8,5 %, а по Украине — 9,8 % [2; 5].

Увеличение тарифов при низкой платежеспособности населения является предпосылкой роста задолженности потребителей предприятиям-производителям услуг, и, как следствие, — роста дебиторской задолженности этих предприятий. Рост дебиторской задолженности предприятий в свою очередь приводит к увеличению кредиторской задолженности, что негативно сказывается на их финансовом состоянии. Дебиторская и кредиторская задолженность предприятий по производству и распределению электроэнергии, газа и воды в Донецкой области достигли 7,9 млрд грн и 6,5 млрд грн соответственно [2]. Общая сумма задолженности населения Украины по оплате жилищно-коммунальных услуг с начала 2013 г. (по состоянию на 01.11.13 г.) составляет более 12,6 млн. грн [6].

Несмотря на существующее противоречие между возрастанием уровня оплаты и снижением платежеспособности в ближайшее время ожидается очередное и беспрецедентное по масштабам повышение коммунальных тарифов. Повышение коммунальных тарифов, в том числе цен на газ для населения, которые ранее субсидировались за счет госбюджета, — одно из ключевых условий Международного валютного фонда для получения Украиной зарубежной помощи. Как сообщают информационные агентства со ссылкой на директора департамента экономического планирования и финансовых расчетов "Нафтогаза Украины" Ю. Колбушина, первое повышение тарифа на газ для населения с первого мая 2014 г. составит 50 %, а для предприятий ЖКХ и производителей тепловой энергии — с 1 июля на 40 % [7].

Необходимым условием эффективного управления и поддержки принятия решений является качественная реализация начальных этапов управленческого цикла, а в частности — этапа анализа проблемной ситуации. Именно на данном этапе возможно структурирование проблемной ситуации, выявление причин её возникновения, что позволяет формализовать процесс разработки дальнейших мероприятий по её решению. Предложенный подход к анализу факторов влияния представлен в виде

пошагового алгоритма.

Первый шаг предполагает выделение участников рынка услуг ОЖН на мезоуровне с точки зрения реализации тарифной политики на основе изучения предметной области и нормативно-правовых документов (рис. 1).

В процессе декомпозиции объекта исследования в рассмотрение включены: регулирующие органы, производители услуг, потребители услуг, органы власти.

Второй шаг – выполнение процедуры генерации множества факторов проблемной ситуации, определяемых выделенными участниками процесса тарифообразования. Факторы проблемной ситуации широко представлены в работе [8].

Третий шаг – ограничение числа факторов проблемной ситуации с привлечением процедур экспертного оценивания, анализ построенных множеств факторов, их упорядочивание по важности в соответствии с целями управления для упрощения последующего моделирования и визуализации.

Четвертый шаг – уточнение категории факторов. Для уточнения категории факторов, определения характерных свойств и признаков объектов в процессе исследования тарифообразования предлагается использовать расширение известного в менеджменте инструмента – PEST-анализа – «STEPLE-анализ» (Society, Technology, Economy, Policy, Legislation, Ecology) [9].

Рис. 1. Декомпозиция рынка услуг ОЖН

Это позволит учитывать влияние на процесс тарифообразования в отраслях ОЖН законодательных и экологических факторов. Использование расширения обосновывается законодательной регламентацией государственного регулирования тарифов на услуги ОЖН и значительным воздействием отраслей ОЖН на экологическую ситуацию. Для каждой составной части объекта исследования находятся STEPLE-факторы, которые она определяет, и факторы, влияющие на данную составляющую. Результаты анализа применительно к процессу тарифообразования на рынке услуг ОЖН приведены в табл. 1.

Пятый шаг – сравнение текущих значений факторов с желаемыми. Для сравнения текущих значений факторов с желаемыми производится сбор и обработка статистической информации по STEPLE-факторам в соответствии с их категориями, определяются желаемые уровни развития отраслей ОЖН. Пример построения оценки уровня их развития для районов Донецкой области приведён на рис. 2.

Таблица 1. Распределение факторов процесса тарифообразования по типам и определяющим их субъектам

Группы факторов Субъекты	Социальные (S)	Технологические (T)	Экономические (En)	Политические (P)	Законодательные (L)	Экологические (E)
Производители услуг	Кадры	Состояние оборудования, энергосбережение, надежность энергоснабжения	Рациональное расходование ресурсов. Управление затратами	-	-	Объем выбросов и загрязнение окружающей среды
Потребители услуг	Оппортунистическое поведение. Объем потребления	Соотношение «цена/качество». Энерго- и ресурсосбережение	Степень свободы выбора поставщика и услуг	Уровень недовольства. Общественная инициатива и мотивация	-	-
Органы власти	Платежеспособность. Социальная поддержка потребителей	Инвестиционные предложения	Налоги, кредиты, Экономическое стимулирование	Ответственность. Концепция развития рынка. Административные барьеры	Имущественные права. Бюджетное финансирование	Плата за выбросы
Регулирующие органы	Нормы потребления. Перекрестное субсидирование. Учет платежеспособности.	-	Тарифы. Нормы рентабельности	Публичность и открытость тарифной политики. Баланс интересов участников рынка	Стимулирование инвестиций	-
Инвесторы	ответственность	Энергосберегающие технологии. Эффективные виды топлива. Децентрализация	Качество управления. Финансовая оптимизация. Конкуренция	Лоббирование интересов. Партнерство с властью. Риски инвестирования	Преференции. Гарантии возврата. Имущественные отношения.	Объем выбросов и загрязнение окружающей среды

Шестой шаг – указание типа фактора. Для уточнения сильных и слабых сторон участников процесса тарифообразования применяется технология SWOT-анализа [9]. Цель SWOT-анализа системы ОЖН – систематизированный анализ сильных и слабых сторон участников процесса ОЖН в их взаимодействии с угрозами и возможностями внешней среды. SWOT-анализ позволяет определить актуальные проблемные области, узкие места, шансы, опасности в функционировании объекта с учетом факторов внешней среды, а также совокупности движущих сил. Результаты SWOT-анализа используются для определения направления и силы влияния факторов тарифообразования на рынке услуг ОЖН.

Седьмой шаг – определение направления и силы влияния факторов тарифообразования на рынке услуг ОЖН. Взаимосвязь процессов STEPLE и SWOT-анализа позволяет получить комплексное системное описание проблемы и определяющих её факторов. После поиска связей между факторами, формирующими проблемную ситуацию в тарифной политике системы ОЖН, необходимо определить вид связи и её силу (интенсивность). Определение связи зависит от вида внешних воздействий на субъект – возможность или угроза, классификация которых производится посредством SWOT-анализа. Интенсивность воздействия одного фактора на другой зависит от внутренних сильных и слабых сторон субъекта, устанавливающих данное воздействие. Пример взаимовлияния регулирующего органа и администрации области приведён на рис. 3.

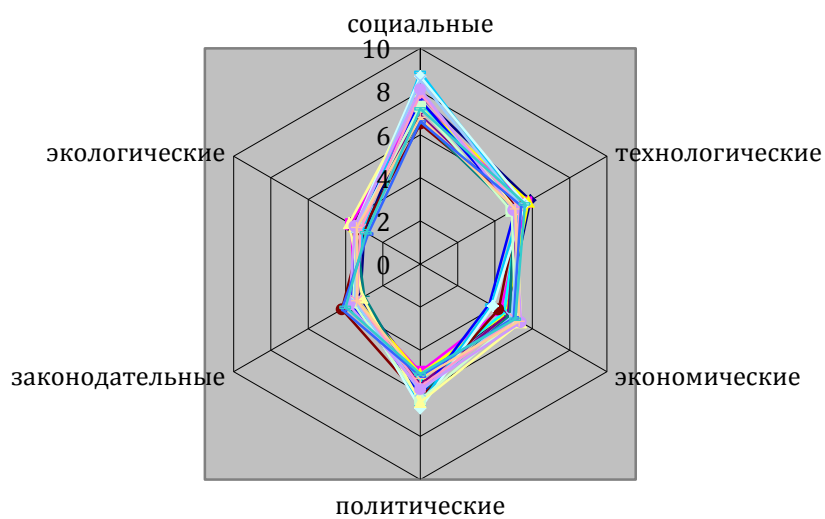

Рис. 2. Оценка районов Донецкой области по STEPLE-факторам

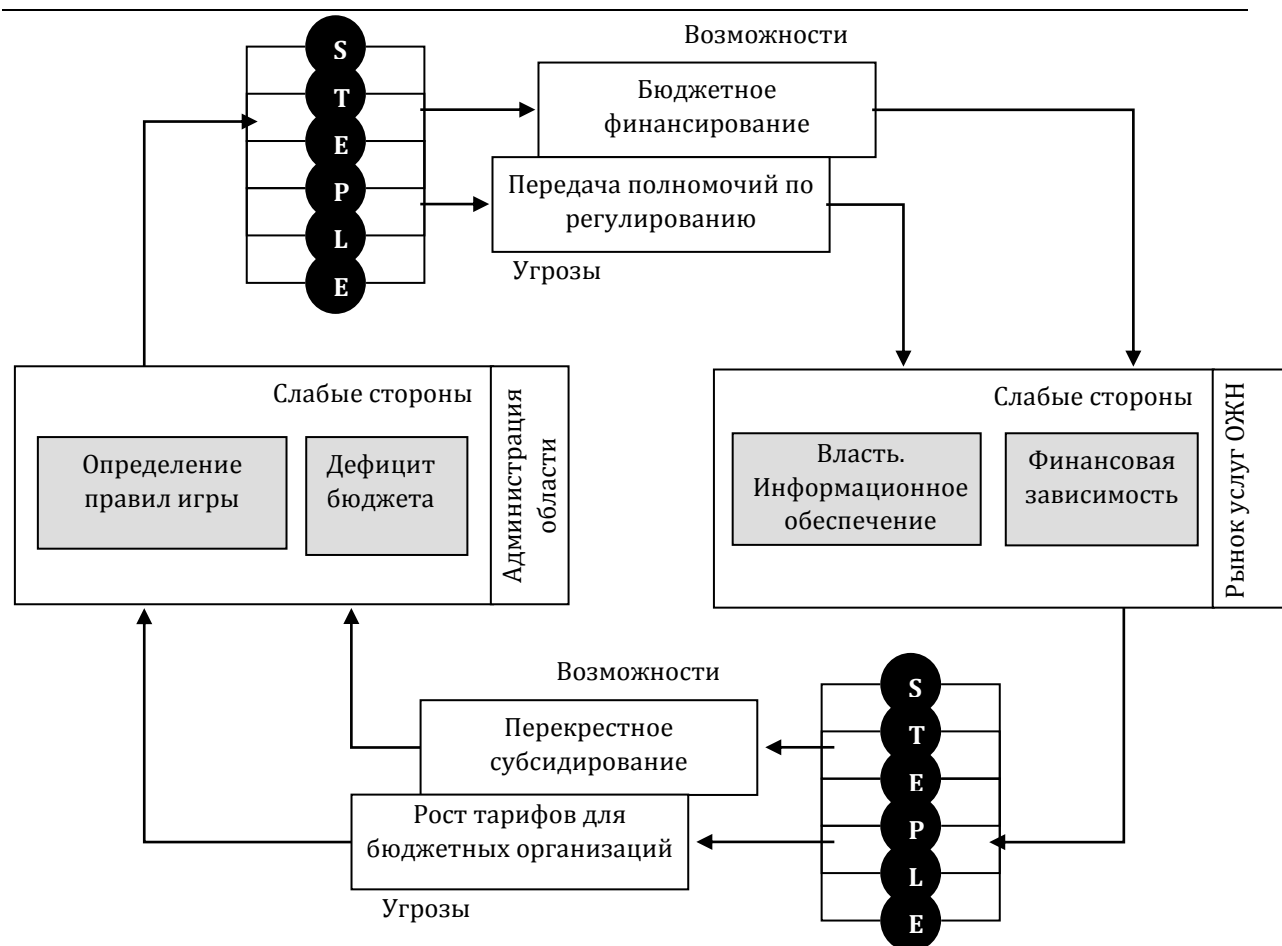

Рис. 3. Определение вида и интенсивности связи между факторами тарифообразования на рынке ОЖН

Результат анализа факторов проблемной ситуации может быть представлен в виде табл. 2.

Таблица 2. Пример представления результатов системного исследования проблемной ситуации

N п/п	Элемент объекта анализа	Определяемые факторы	Категория	Тип	Направление и характер воздействия	
					возможность	угроза
1	Элемент 1	$F1$	S	сильный	Элемент 2	
		$F3$	El	слабый	Элемент 1	
		$F4$	En	слабый	-	Элемент 3
	Элемент 2	$F2$	P	сильный	Элемент 1	
		$F5$	L	сильный	-	Элемент 3

Предложенный формат таблицы является логичным завершением применения методов декомпозиции, STEPLE и SWOT-анализа, и может служить базой для исследования и поиска путей выхода из проблемной ситуации в тарифообразовании, так как в ней отражены принципиальные структурные свойства рынка услуг ОЖН.

Последующая визуализация результатов системного исследования проблемной ситуации в тарифообразовании с помощью графа позволит совместить разрозненную информацию и экспертное понимание проблемы.

Выводы и перспективы дальнейших исследований

Предлагаемый авторами подход может быть применен в случае отсутствия формализованного описания проблемной ситуации, при управлении социально-экономическими системами на мезоуровне,

в том числе на рынке услуг ОЖН. В совокупности с другими методами поддержки принятия решений это облегчит процессы выработки, оценки, планирования стратегических мер по управлению и анализа последствий их реализации для формирования сбалансированной тарифной политики. Дальнейшее использования подхода может включать: структурный анализ графа взаимовлияния факторов, исследование последствий тарифной политики, анализ сценариев развития рынка услуг ОЖН, выработку рекомендаций по управлению тарифной политикой на мезоуровне.

Список літератури

1. *Официальный сайт Европейского Союза. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/e50004.htm>.*
2. *Статистичний щорічник Донецької області за 2012р. [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у Донецькій області. – Режим доступу: <http://www.donetskstat.gov.ua>.*
3. *Володина, Е. Перспективы-2014: потребители vs ЖКХ. [Электронный ресурс] / Е. Володина. – Режим доступа: <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/perspektivi-2014-spozvivach-vs-zhkg--35759>.*
4. *ЖКХ-2013: итоги года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/zhkhh-2013-rk-pdsumki-roku-35770>.*
5. *Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) Статистичний збірник. Київ – 2012 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lugastat.lg.ua/files/zb_sots_demU_2012.pdf.*
6. *Состояние оплаты населением жилищно-коммунальных услуг с начала 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minregion.gov.ua/zhkh/ekonomika-ta-taryfna-polityka/stan-oplati-naselennyam-zhitlovo-komunalnih-poslug/>.*
7. *Украина резко повышает цену на газ для населения. 21:01, 26 марта 2014 Day. Az [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.day.az/world/477016.html>.*
8. *Бражнікова Л. М. Ціновий чинник економічної поведінки виробників житлово-комунальних послуг [Текст] / Л. М. Бражнікова // Галицький економічний вісник: Науковий журнал. Видавництво ТНТУ ім. І. Пулюя. — 2012. — №3 (36). – С. 66-75.*
9. *Ансофф, И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф. — М. : Экономика, 1989. — 519 с.*

References

1. *Official website of the European Union. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/e50004.htm>.*
2. *Statistical Yearbook of Donetsk region by 2012. (2012). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.donetskstat.gov.ua>.*
3. *Volodin, E. (2014). Prospects 2014 : consumers vs utilities. Retrieved April 15, 2014, from : <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/perspektivi-2014-spozvivach-vs-zhkg--35759>.*
4. *HCS-2013: results of the year. (2013). Retrieved April 15, 2014, from : <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/zhkhh-2013-rk-pdsumki-roku-35770>.*
5. *Socio -demographic characteristics of households in Ukraine in 2012 (according to the Survey of Household Ukraine) Statistical Yearbook. (2012). Retrieved April 15, 2014, from : http://lugastat.lg.ua/files/zb_sots_demU_2012.pdf.*
6. *Condition of payment for housing and communal services since the beginning of 2013. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://minregion.gov.ua/zhkh/ekonomika-ta-taryfna-polityka/stan-oplati-naselennyam-zhitlovo-komunalnih-poslug/>.*
7. *Ukraine sharply increases the price of gas for the population. 21:01, March 26, 2014 Day. Az. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : <http://news.day.az/world/477016.html>.*
8. *Brazhnikova, L. M. (2012). Tsinovy chinnik ekonomichnoy povedinki virobnikov zhitlovo-komunalnyh poslug. Galytskyi ekonomichny visnyk, 3(36), 66-75.*
9. *Ansoff, I. (1989). Strategic Management. Moscow: Economics.*

Стаття надійшла до редакції 01.04.2014 р.

Роман Олександрович МАТВИЄНКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри освіти дорослих,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
E-mail: fpkipa@gmail.com
Телефон: +380671392168

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ У ЄДИНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ

Матвієнко, Р. О. Методологічні засади формування та функціонування регіональних господарських систем у єдиному економічному просторі [Текст] / Роман Олександрович Матвієнко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 118-127. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Тематика інтеграції економічного простору має багато аспектів: геополітичне та просторово-економічне підґрунтя, дотичність до проблеми економічної безпеки і зв'язок з питанням рівня інтегрованості внутрішнього ринку, що забезпечує в межах країни вільний транзит товарів і капіталів між регіонами, а також з питаннями правового регулювання економічної діяльності, просторової рівноваги відносно розподілу економічних центрів та економічних потоків. Саме тому питання інтегрованості економічного простору наразі є актуальною науково-прикладною проблемою.

Мета. Висвітлити принципи єдності економічного простору країни, проаналізувати роль держави в посиленні міжрегіональної інтеграції, розглянути єдність економічного простору як критерію стійкості економічної системи країни загалом, дослідити можливість гео економічного підходу виділення регіональних систем, розглянути регіональні системи як локальні сегменти світової господарської системи, систематизувати критерії класифікації регіональних систем, запропонувати визначення регіональної просторової системи.

Результати. Розкрито визначення регіональної просторової системи; запропоновано трактування регіонального розвитку за умов глобалізації та в межах постіндустріальної парадигми; визначено критерії, за якими слід здійснювати виділення регіональних систем.

Ключові слова: регіональна система; регіональний розвиток; економічний простір; глокалізація; глобалізація; інтеграція.

Роман Олександрович МАТВИЄНКО

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СИСТЕМ В ЕДИНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация

Вступление. Тематика интеграции экономического пространства имеет много аспектов: геополитическую и пространственно-экономическую подоплеку, касательно к проблеме экономической безопасности и связана с вопросом уровня интегрированности внутреннего рынка, что обеспечивает в пределах страны свободный транзит товаров и капиталов между регионами, а также с вопросами правового регулирования экономической деятельности, пространственного равновесия относительно распределения экономических центров и экономических потоков. Таким образом вопросы интегрированности экономического пространства в настоящее время являются актуальной научно-прикладной проблемой.

Цель. Описать принципы единства экономического пространства страны, проанализировать роль государства в усилении межрегиональной интеграции, рассмотреть единство экономического пространства как критерия устойчивости экономической системы страны в целом, исследовать возможность геоэкономического подхода выделения региональных систем, рассмотреть региональные системы как локальные сегменты мировой хозяйственной системы, систематизировать критерии

класифікації регіональних систем, пропонують визначення регіональної просторової системи.

Результати. *Визначено визначення регіональної просторової системи; запропоновано трактування регіонального розвитку в умовах глобалізації та в межах постіндустріальної парадигми; визначено критерії, за якими слід здійснювати виділення регіональних систем.*

Ключові слова: *регіональна система; регіональний розвиток; економічне просторове; глобалізація; інтеграція.*

Roman Oleksandrovych MATVIENKO

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Adult Education,
National Pedagogical Dragomanov University
E-mail: fpkipa@gmail.com
Phone: +380671392168

METHODOLOGICAL FRAMEWORK FORMATION AND FUNCTIONING OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS IN A SINGLE ECONOMIC SPACE

Abstract

Introduction. *The issue of economic space integration has many various aspects: the geopolitical and regional economic basis, the involvement of the economic security issue and the relationship with the level of domestic market integration that should secure goods and capitals free transit between the regions on the country, as well as with the issues of business activity legal regulation and regional balance in distribution of economic centers and trade flow. On the base of these aspects the economic space integration is a topical academic and practical issue.*

Purpose. *The purpose of the thesis is to highlight the principles of country's economic space unity, to analyze the role of the state in trans-regional integration improvement, to discuss the economic space unity as the criteria of general national economic system endurance, to evaluate the use of geo-economic approach to the regional systems separation, to review the regional systems as the local segments of the world economic system, to systemize the criteria of regional systems' classification, and to propose the definition for the regional space system.*

Results. *The definition of the regional space system is provided. The interpretation of regional development in the framework of post-industrial paradigm under the globalization is proposed. The criteria of the regional system's separation are defined.*

Keywords: *regional system; regional development; economic space; glocalization; globalization; integration.*

JEL classification: **O100, O110, R100, R110, R580**

Вступ

Сучасний розвиток економіки простору пов'язаний з дослідженнями процесу регіоналізації економічного простору в Україні, об'єктом вивчення якого є феномен просторової нерівномірності і міжтериторіальної диференціації, а також з дослідженням особливостей інтеграційних процесів у формуванні економічного простору країни. Такий вектор регіональних досліджень видається закономірним, адже в сучасній економічній науці значної трансформації зазнала методологічна парадигма дослідження.

Вивченню та узагальненню проблем формування й функціонування регіональних господарських систем присвячені роботи багатьох вчених-регіоналістів, зокрема глибиною і широтою охоплення досліджуваних питань характеризуються наукові праці Версаль Н. І. [1], Вовканич С. Й. [2], Долішного М. І. [3], Захарченка В. І. [4], Кожевникова Н. Н. [5], Мікули Н. А. [6], Розанової Т. Г. [7], Садової У. Я. [8], Сапир Е. В. [9], Сторонянської І. З. [10], Шульц С. Л. [11], Йетто-Джилліса Г. [12], Робертсона Р. [13].

Мета статті та завдання

Основними завданнями статті є висвітлення принципів єдності економічного простору країни, аналіз ролі держави в посиленні міжрегіональної інтеграції, розгляд єдності економічного простору як критерію стійкості економічної системи країни загалом, дослідження можливості використання гео економічного підходу у виділенні регіональних систем, розгляд регіональної системи як локального

сегменту світової господарської системи, систематизація критеріїв класифікації регіональних систем, пропонування категорії регіональної просторової системи.

Виклад основного матеріалу

Просторова парадигма містить два виміри єдності економічного простору – єдиний економічний простір (у територіально-інституційному розумінні) і спільний економічний простір (як багатовимірне репрезентування сукупності інтеграційних процесів). Концепція єдності економічного простору в міжнародній економічній науці пов'язана із міждержавною і міжрегіональною інтеграцією, зумовленими процесами глобалізації, локалізації, а у регіональній економіці – територіальною інтеграцією, яка в умовах України значно ускладнена нерівномірним економічним зростанням і асиметричним розвитком територій.

Праця професора економіки Г. Йетто-Джилліса містить цікавий висновок щодо утворення нової геопросторової конфігурації – «глокалізації» – на базі поєднання глобального з локальним. На його погляд, ця комбінація у світовій господарській системі проявляється у процесі адаптації глобальних товарів до локальних ринків і адаптації глобальних виробничих процесів до наявних у певних країнах виробничих ресурсів – локалізація складових виробництва за принципами локалізації фаху, навичок і професійної майстерності [12, с. 9].

Термін «глокалізація» виражає стратегію синтезу глобальних і локальних інтересів. Цей термін зіставний з поняттям «новий регіоналізм», тобто такий, що реалізується на місцях, на відміну від «регіоналізму» ХХ ст., а процес спрямовано на пошук оптимальних способів інтеграції країн у світові глобальні процеси. Серед ознак глокалізації можна виділити миттєвість, проникливість, двосторонність інформаційних та енергетичних зв'язків, багаторівневість. Глокалізація як процес охопила різні регіональні макроструктури (наприклад ЄС, НАФТА), а також міжрегіональні структури і внутрішні структури регіональних утворень [5, с. 112]. Євроінтеграція на усіх рівнях формує спільну мережу, що за умови існування глокалізаційної тенденції забезпечує інтегрування між усіма суб'єктами діяльності, а також дозволяє врахувати специфіку кожної території для її розвитку. Водночас глобалізація забезпечила єдність економічного простору при збереженні національної ідентичності. Таким чином, єдність економічного простору по суті є етапом історичної еволюції інтеграційних економічних процесів, а якісне наповнення залежить від сили процесів глобалізації та глокалізації.

Загалом єдність економічного простору країни можна розглядати з відповідних позицій:

- інституційна однорідність формування середовища життєдіяльності (політично-правовий аспект єдності);
- інтегрованість внутрішнього ринку, вільне переміщення товарів і капіталів між територіями в межах країни;
- просторова рівновага – розподіл центрів впливу та інтенсивності економічних потоків;
- спільне соціокультурне середовище.

Оскільки економічний простір виконує інституційну, регулятивну, синхронізаторську та інформаційну функції, то єдиний економічний простір має забезпечити узгодження економічних інтересів держави загалом та регіонів зокрема. Коли ми говоримо про інтереси, то повинні наголосити на тому, що Україна як держава представляє інтереси українського суспільства і водночас гарантує єдність економічного простору країни.

Економічні інтереси є стимулом для економічних відносин і, попри суперечності, джерелом та рушієм розвитку економічного простору. Як відомо, суперечності в економічній сфері неминуче виникають:

- між об'єктивним прагненням задоволення потреб у розвитку територій і населення та можливостями економічної системи для цього;
- між потребами в ресурсах та можливостями їх отримання;
- між потребами економічної системи в державному управлінні і ефективністю його функціонування;
- між національними та регіональними інтересами в економічній сфері;
- між національними інтересами в економіці і інтересами інших країн [14, с. 18].

Питання єдності економічного простору є наслідком необхідності задоволення матеріальних потреб населення. Врахування суспільних інтересів є визначальним і коли йдеться про регіональний розвиток та економічну політику регіонів. Регіональні інтереси виражає населення, суб'єкти економічної діяльності і владні інституції. Процес реалізації економічних інтересів передбачає таку послідовність дій: усвідомлення інтересів, їх оцінка; формування інтересів, мотивів поведінки; соціальна діяльність щодо підтримки інтересів.

Інтереси всіх учасників інтеграційного процесу за групами зображено на рисунку 1.

Загалом за умов формування єдиного економічного простору зріс і ступінь врахування сукупності економічних інтересів. Погодженість економічних інтересів і держави, і регіонів, і населення, і суб'єктів господарювання є базовим моментом у забезпеченні інтеграції економічного простору. При цьому

сукупність цих інтересів та їх особливості визначають специфіку територіальної організації економіки країни.

Інтеграцію економічного простору розглядають з точки зору інтеграції ринку, адже саме на ринку здійснюється рух економічних потоків і діяльність суб'єктів ринку. В самому процесі формування економічних відносин у ринкових відносинах їх суб'єкти реалізують економічні інтереси. Пов'язаність як базову властивість економічного простору варто розглядати як пов'язаність просторових сегментів ринку.

До найважливіших переваг просторово інтегрованого ринку належать наступні:

Інтегрованість ринку спричиняє досягнення оптимального, за Парето, стану економічної системи, адже забезпечує вищий рівень добробуту суспільства порівняно з сегментованим ринком, що не здатний ефективно абсорбувати місцеву надлишкову пропозицію іншими частками ринку. Це призводить до ослаблення стимулів до економічного зростання і інших негативних наслідків.

Інтегрованість ринку формує вплив макроекономічної політики на значні обмеження, що враховують при прийнятті рішень на мікроекономічному рівні. Водночас на сегментованому ринку макроекономічні імпульси доходять до мікрорівня зі змінами і не призводять до очікуваних результатів.

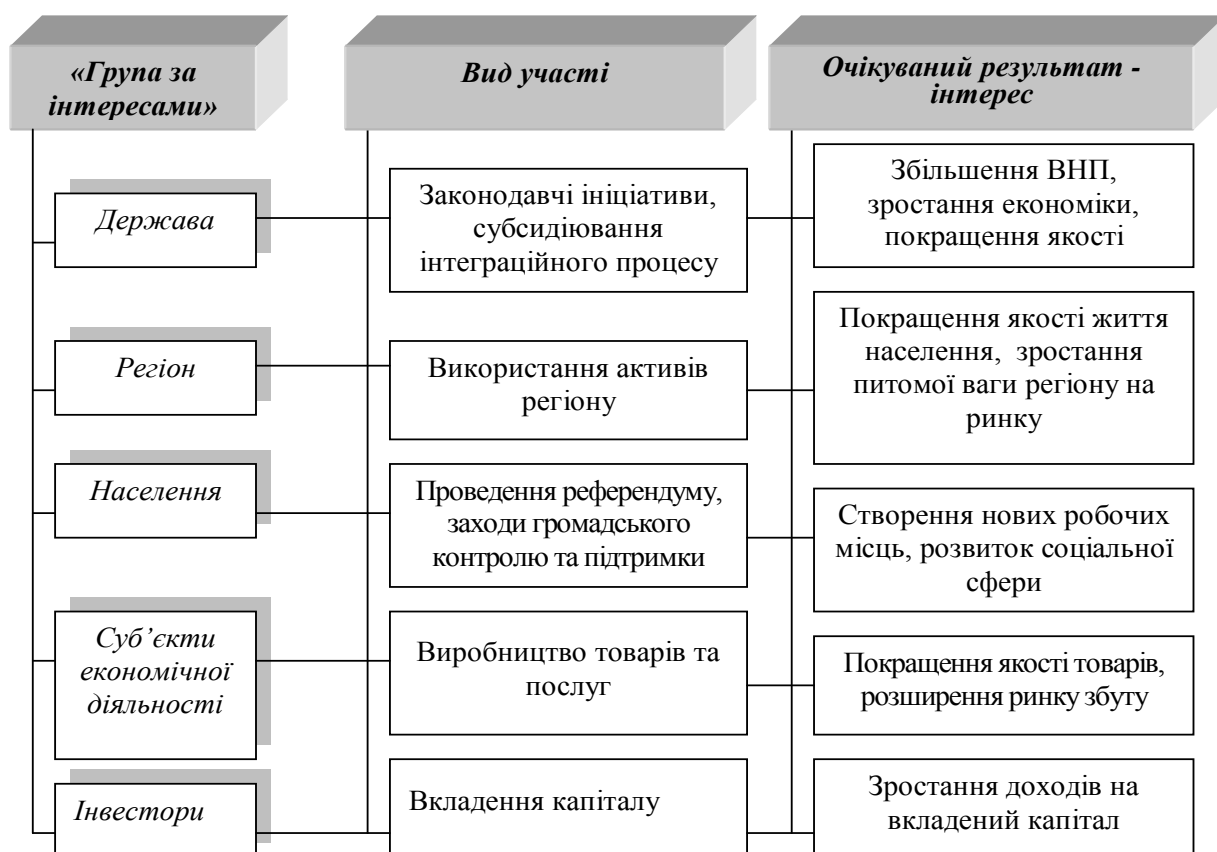

Рис. 1. Інтереси учасників інтеграційних процесів

*Розроблено автором

В межах інтегрованого ринку інакше формуються і вирішуються проблеми майнових відносин, монополій і зміцнення конкурентних відносин. Загалом на розвиток інтегрованості ринку негативно впливають:

- нерівність умов господарювання для різних економічних суб'єктів у сферах оподаткування, регулювання діяльності, отримання пільг і державної допомоги тощо;
- адміністративні бар'єри щодо переміщення товарів;
- приріст тарифів на вантажні перевезення;
- недосконала система торговельних посередників;
- недостатній розвиток ринкової інфраструктури;
- низька конкурентоздатність товарів власного виробництва;
- низький рівень платоспроможності населення;
- відсутність інформаційної бази щодо стану ринку;

-
- експансія на внутрішній ринок імпортованих товарів;
 - недостатній розвиток системи філій основного виробництва.

Оскільки ринок є місцем концентрації як економічних відносин, так і різних економічних взаємодій, будемо розглядати його як форму існування економічного простору. Просторова інтеграція на регіональних ринках є важливим процесом трансформації економічного простору всієї країни. З огляду на це, єдність економічного простору варто оцінювати через визначення ступеня інтегрованості ринку на базі аналізу просторової поведінки цін.

Інтегрованість ринку пов'язана і з проблемою встановлення просторової економічної рівноваги. Згідно з неокласичною теорією, вона наявна в умовах конвергенції економіки регіонів. Проведені І.З. Сторонянською дослідження рівня конвергенції українських регіонів дозволяють дійти висновку про наявність слабкої, але прогресуючої дивергенції. «За результатами оцінки умовної моделі β -конвергенції, можна говорити про середні темпи конвергенції українських регіонів. Регіони, що є позитивно кластеризованими (регіони з високими темпами розвитку, знаходяться, переважно, в оточенні таких самих сусідів і навпаки)» [10, с. 200-201]. Без сумніву, цей висновок свідчить на користь необхідності обрання курсу на посилення міжрегіональної інтеграції, а також зміцнення внутрішнього ринку. Роль держави у таких процесах можна звести до:

- проведення грамотної регіональної економічної політики;
- створення інфраструктурних мереж різнопланового цільового використання;
- впровадження заходів зі збільшення міжрегіонального товарообміну;
- розробки цільових програм щодо формування конкурентного середовища на внутрішніх ринках;
- проведення політики зі збільшення платоспроможності споживачів промислових товарів;
- удосконалення антимонопольної політики та посилення контролю її виконання;
- врегулювання відносин із зовнішніми ринками, зокрема з метою підвищення ефективності механізмів захисту внутрішнього ринку в умовах запровадження вимог СОТ та вільної торгівлі;
- забезпечення державних гарантій щодо вітчизняного виробника, відносно особливо експортних галузей;
- сприяння діяльності товарних бірж, аукціонів тощо.

Всі ці напрями сприяють підвищенню цінової конкурентоспроможності виробників порівняно з імпортерами, обмежують нелегальні канали імпорту тощо.

Формуванню єдиного економічного простору сприятиме рівномірний розподіл центрів економічної концентрації в економічному просторі, який, за умови раціональності, спричиняє ланцюгову реакцію – рівномірність розподілу центрів концентрації на території призводить до збільшення кількості центрів впливу, а їх розвиток забезпечує приналежність більшої кількості регіонів до групи «пропульсивних територій».

Існує і соціокультурна складова становлення єдиного економічного простору, що базується на спільних соціальних пріоритетах та культурних цінностях, необмежених адміністративними кордонами. Загалом соціокультурний ландшафт України є неоднорідним з огляду на історичні особливості її розвитку, етнічні та соціальні відмінності населення. Подібна ситуація не є винятковою, адже в інших країнах спостерігаються подібні територіальні відмінності.

Сутність соціального чинника у процесі формування економічного простору варто розглядати не лише як частину соціокультурних процесів, але й в контексті соціальної інтеграції, що може розглядатися як:

- результат соціалізації громадян і взаємного узгодження цінностей;
- процес становлення оптимальних зв'язків між самостійними соціальними об'єктами (індивідами, групами, державами) і подальше їх перетворення у цілісну систему зі спільними інтересами;
- форма досягнення стійкості і рівноваги у суспільних відносинах.

Про інтегрованість економічного простору свідчить інтенсивність економічних зв'язків між його частинами, елементами, як і високий ступінь мобільності товарів, послуг, капіталу і робочої сили. Свідченнями ж соціальної інтегрованості є:

- відсутність різного масштабу соціальних конфліктів;
- невелика різниця у рівні якості життя та рівні доходів населення;
- активність суспільства у підтримці зіставних умов життя населення;
- доступність соціальних послуг;
- розвинені комунікаційні канали, які створюють єдиний інформаційний простір;
- розвиненість соціального діалогу в регулюванні трудових відносин.

Підсумовуючи, можемо зауважити, що єдність економічного простору по суті варто розглядати як критерій стійкості економічної системи країни, результативності її соціально-економічних та інституційних реформ.

З метою структурування економічного простору необхідно визначити предметне поле аналізу взаємодій у системі економічних відносин, наприклад, взаємодія між самими регіонами, центром та регіонами, локальними територіями тощо. З економічної позиції під «регіоном» мають на увазі територіально відокремлену спеціалізовану частину господарства країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювального процесу. За просторовою парадигмою суспільного розвитку, регіональну економічну систему розглядають не у вигляді ізольованої системи, а у вигляді сукупності взаємозалежних елементів, у якій кожен елемент має чітко визначені ендегенно та екзогенно місце та функції.

Цивілізаційний підхід базується на трьох принципах періодизації суспільного розвитку: принцип стадій (послідовність усіх етапів розвитку), принцип полілінійності (паралельний розвиток різних способів виробництва) та принцип цивілізаційної унікальності [4, с. 17-28]. Критеріями визначення регіональних систем є критерії територіального поділу та виду діяльності.

Територіальний критерій визначення регіональних систем виокремлює так звані регіони за вторинним територіальним поділом, які в межах України виокремлюють за ознаками:

- географічне розташування (Причорноморський регіон, Західний регіон та ін.);
- культурне та етнічне походження (Поділля, Бойківщина тощо);
- специфічні визначені умови господарювання (ТПР, СЕЗ тощо);
- масштабність території (макрорегіони, мікрорегіони).

Слід зазначити, що однією з найсуттєвіших ознак регіональної системи є те, що, попри її масштаб чи таксономічний рівень, процеси її розвитку і суспільного життя є об'єктами дослідження регіонології як науки «про розвиток регіональних систем, людини і довкілля, а також про контекст інноваційної парадигми в регіоноутворенні та регіональному потенціалі культури» [15, с. 18-19].

У випадках, коли вид діяльності є критерієм виділення регіональної системи, її територія грає роль базисної проекції, що просторово обмежує певні сфери діяльності. Така система є одночасно як ієрархічною складовою національного простору, так і системою, що має горизонтальні зв'язки зі сформованими певними видами діяльності системами. Тобто, відбувається взаємне проникнення економічного, соціального, інформаційного і тому подібних видів діяльності на певній території. Інтегральне сприйняття цих видів діяльності визначає специфіку території і відповідно впливає на діяльність населення.

Введення критерію діяльності для виокремлення регіональної системи пов'язано і з сучасними тенденціями в області модернізації економіки, інтенсивністю розвитку різних форм мережевої взаємодії економічних агентів і трансформацією соціальних інститутів. Мережеві структури по суті є сформованими в межах підприємств, галузей, на міжгалузевому рівні, а також на міждержавному та глобальному рівнях. В основі формування мережевих структур закладають логістичні системи та інформаційні технології управління.

Параметри характеристики розвитку регіональних систем найбільше залежать від функцій, які вони виконують, тому ще одним критерієм класифікації вважаємо функції, які виконуються ними у суспільному поділі праці. До такого типу регіональних систем зараховують регіони як елементи територіального чи галузевого поділу країни, що функціонують згідно з потребами державного управління та галузевого економічного управління. Наявність подібних регіональних систем, що виділені відповідно до потреб галузевого управління, підтверджує правомірність виділення окремої групи регіональних систем, виокремлених за видами їх діяльності.

Між різними підсистемами суспільства постійно виникають зони взаємопроникнення, де здійснюється міжтериторіальна взаємодія. Саме така взаємодія виступає ще одним критерієм для виділення регіональних систем. Тому, до списку регіональних суспільних систем правомірно віднести і транскордонні регіони, що об'єднують прикордонні території країн-сусідів для реалізації спільних проектів у сферах суспільного життя [6, с. 27].

Оскільки світова спільнота утворює систему взаємопрониклих регіональних систем різного рівня, то регіональні також можна розуміти як зони спільних (політичних, економічних, соціальних, екологічних тощо) інтересів населення. Тому вихід регіональних студій за межі кордонів як національних, так і адміністративно-територіальних утворень доповнює типологію регіональних систем, а також сприяє подальшому поступу регіональної науки.

Глобалізований характер розвитку світової господарської системи, різноманітність видів її діяльності зумовили створення нових форм просторової організації економічної діяльності та нових методів сучасного менеджменту, що зумовило і формування нових регіональних суспільних та господарських систем. Глобалізація передбачає як вихід діяльності за межі окремої країни та процес інтернаціоналізації, так і процес переходу до якісно іншого стану економіки та суспільства загалом. Головною функцією глобалізації відносно економічного розвитку є забезпечення стійкості зв'язків у світовій економічній системі через зростання економічної відкритості всіх країн, лібералізації торгівлі та

переміщення капіталів, поширення екстериторіальної поведінки економічних суб'єктів. Однак, глобалізація суспільного розвитку передбачає і перетворення локальних (національних, регіональних чи місцевих) проблем соціального, політичного, економічного характеру до загальносвітових через набуття ними якостей суспільно значущих проблем.

Регіональні процеси не обмежені лише територіальними межами адміністративних регіонів. Так процеси міграції населення, мотивація праці, трансформація суспільних відносин є по своїй суті не тільки регіональними. У процесі розвитку регіону можна спостерігати і процеси, що властиві національній і, певною мірою, глобальній суспільній системі.

Таким чином, регіональний розвиток за умов глобалізації та в межах постіндустріальної парадигми можна трактувати як процес, який передбачає збереження динамічної рівноваги через доцільне використання власного потенціалу та з урахуванням умов зовнішнього середовища. Тому варто говорити і про посилення взаємовпливів систем різного таксономічного рівня з зовнішнім середовищем або про геоекономічний підхід виділення регіональних систем. Такий підхід наповнить новим змістом суспільні відносини, адже передбачає ідентифікацію стратифікованих локальних систем. Ці системи сформовано на базі просторових локалізацій певних видів діяльності. Центром таких локалізацій є управління фінансами і приватною власністю, розробка інноваційних технологій і продуктів і особливо створення необхідної для такого управління інформаційної та комунікаційної інфраструктур та сфери соціально-культурних послуг. Геоекономічний принцип виділення регіональної системи дає право говорити про орієнтованість її розвитку на потреби національної економіки, а також про необхідність її адаптації до світових господарських процесів.

Отже, регіональні системи можна розглядати не тільки як ієрархічні системи національного рівня, але й як локальні сегменти світової господарської системи. Приміром, у світовій практиці регіональними системами називають багатофакторні та різноманітні функціонально простори, у яких зароджується новий особливий тип управління. За цієї умови адміністративні одиниці знівельовано до окремих підсистем у загальній структурі регіональних систем (табл. 1).

Вищезазначені підходи регіональної структуризації економічного простору країни дозволяють систематизувати такі критерії класифікації регіональних систем, які відповідають сучасним тенденціям трансформацій у суспільному розвитку. Таким чином, виокремлення регіональних систем слід здійснювати за наступними критеріями:

- за видами діяльності;
- за функціональною навантаженістю територій;
- за типами просторових конфігурацій (точкові, мережеві, площинні та об'ємні) [9];
- за геоекономічними нішами, які займають регіональні системи (структуротвірні підсистеми геоекономічного простору; підсистеми, що є опорними ланками геоекономічних циклів відтворення тощо);
- за способом і ступенем взаємодії (монолітні структури або підсистеми з сильним взаємозв'язком та взаємовпливом; розсіяні структури – підсистеми з слабким або нестійким взаємовпливом та взаємозв'язком; перехідні підсистеми);
- за масштабом території (мега-, макро-; та мезорегіони).

На базі аналізу вищевказаних методологічних підходів можна запропонувати визначення регіональної просторової системи як відкритого у своїх межах формування, цілісність якого забезпечується просторовим та часовим поєднанням діяльності, суспільних явищ, об'єктів, суб'єктів, процесів та докільця, а просторові межі такої системи сформовані міжтериторіальними та міжсуб'єктами зв'язками.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отже, в економічному просторі України наразі формуються і розвиваються не тільки просторові регіональні системи ієрархічного виду, але й системи, що виділяються за різними вищезазначеними критеріями та ознаками. У процесі визначення принципів формування та розвитку таких систем варто враховувати і взаємодію процесів інтеграції і диференціації, і глобальні інтеграційні процеси, і поєднання поступального розвитку та новацій, і просторову локалізацію суспільного відтворення та соціальних комунікацій, і впорядкованість у взаємодії просторових елементів у межах загальнонаціональної суспільної системи. Функціонування вказаних просторових регіональних систем зумовлено рівнем розвитку самої системи, потребою у поступальному розвитку суспільного процесу відтворення, а також способами організації відповідної діяльності та рівнем концентрації даної діяльності у межах адміністративних регіонів.

Таблиця 1. Регіональні системи, виокремлені на основі геоекономічного підходу

Типи систем	Основні риси і форми прояву та приклади систем
Геоекономічні регіони (територіально-господарський район)	Спеціалізовані самостійні сегменти геоекономічного атласу світу, об'єднані загальною господарською практикою, стратегічними інтересами і динамікою, власною культурно-історичною самобутністю. Економічна підсистема функціонує за рахунок взаємодії ресурсів та регіонотвірної інституціональної інфраструктури. Наднаціональний рівень
Територіальні зони глобального спільного господарювання	Геоекономічні широтні пояси. Наднаціональний рівень Арктичний район, Нафтовий Каспійський басейн.
Регіонально-адміністративні господарські зони	Регіональні кластери – група географічно взаємопов'язаних компаній і організацій, які діють у певній сфері, характеризуються спільною діяльністю і взаємодоповнюють одне одного. Наднаціональний рівень – транскордонні кластери (Скляний кластер в Баварії-Богемії (Німеччина-Чехія), суднобудівний (Франція-Нідерланди), фармацевтичний та біотехнологічний (Данія-Швеція).
Центри скупчення проривних інформаційних технологій або зони високих технологій	Техногенні долини – території, в межах яких відбувається накопичення і використання науково-технічного потенціалу та які сприяють розповсюдженню інновацій. Мезорівень Силіконова долина, район Конай (Японія), долина Медікон (Данія)
Регіони, ареали, інфраструктура яких базується на симбіозі організацій гуманітарного (культурологічного, духовного, національно-етнічного і промислового потенціалу)	Інтелектуальні долини – новий цивілізаційний формат локальної системи, орієнтований на неекономічні цінності. Використовує зовнішньосистемні ресурси. Мезорівень
Сукупність інноваційних підприємств, об'єднаних за галузевим та міжгалузевим принципами	Технополіси – реконструйовані міста, де поєднуються інтереси приватного та суспільного секторів з метою інтенсифікації економічного розвитку. Штутгарт (Німеччина), Детройт (США) Єкатеринбург (Росія), Дніпропетровськ.
Столичні міста	Світові міста, які виконують роль світових центрів прийняття рішень та ділової активності (Вашингтон – Нью-Йорк, Бонн – Берлін, Пекін-Шанхай).
Індустріальні агломерації територіально сконцентрованих малих і середніх високо-спеціалізованих підприємств	Індустріальні райони. Зона Рейну (Німеччина), Графство Манчестер (Англія), Уральський регіон (Росія), Донецький регіон (Україна).
Адміністративні структури, територіально від'єднані від території держави	Аляска (США), Калінінград (Росія).
Комплексне багатофункціональне утворення міжгалузевого науково-інноваційного профілю	Наукові парки: Академмістечко в Росії, Сан-Дієго в США, Баден-Вюртемберг у Німеччині
Високорозвинені структури з організації розробки та випуску конкурентної продукції з науково-промисловим ядром і потужною виробничо-фінансовою підтримкою	Технопарки: Північнокаролінський трикутний парк (США), Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, Вуглемаш (Україна)
Адміністративні одиниці (округи, штати, кантони, землі, графства, області).	Адміністративні одиниці.
Автономії та етнічні округи	Субнаціональна територіальна спільнота
Утворення, побудовані на базі винесених за національні рамки потоків (міграційних, фінансових тощо)	Транскордонні територіальні утворення. Єврорегіон Буг, Карпатський єврорегіон.

*Складено за: [16, с. 72; 5, с. 385-391; 17, с. 385-391]

Список літератури

1. Версаль, Н. І. Сучасні теорії державного регулювання економіки [Текст] / Н. І. Версаль // Фінансово-кредитне стимулювання економічного зростання : матеріали між нар. наук. -практ. конф. м. Луцьк, 3-5 червня 2005 р. – Луцьк: ОВВ «Вежа», 2005. – С. 71-72.
2. Вовканич, С. Й. Українська національна ідея: нові виклики і адекватні стратегії [Текст] / С. Й. Вовканич. – Львів : ІРД НАН України, 2009. – 20 с. – (Препринт / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; ІРД НАНУ 2009-4).
3. Долішній, М. І. Стратегія розвитку університетської освіти : європейський, національний та регіональний контекст [Текст] / М. І. Долішній, Л. К. Семів, І. Ю. Ходикіна // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С. 11-21.
4. Захарченко, В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України [Текст] / В. І. Захарченко. – Вінниця : Гіпаніс, 2004. – 548 с.
5. Кожевников, Н. Н. Глокалізація : концепції, характерні черти, практичні аспекти [Текст] / Н. Н. Кожевников, Н. Л. Шашкевич // Вестник ЯГУ. – 2005. – Т. 2, № 3. – С. 111-115.
6. Мікула, Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво [Текст] : монографія / Н. А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
7. Розанова, Т. Г. Региональная экономическая система : методология и методика исследования [Текст] : монографія / Т. Г. Розанова. – М. : Аверс, 2000. – 283 с.
8. Садова, У. Я. Соціально-трудова система: оцінка ефективності і регіональна політика розвитку в Україні [Текст] / У. Я. Садова // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи : [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; [редкол. : акад. НАН України М. І. Долішній (відп. ред.) та ін.]. – 2004. – Вип. 3 (XLVII). – Ч. 1. – С. 89-94.
9. Сапир, Е. В. Стратифікація локальних суб'єктів геоэкономического общения [Текст] / Е. В. Сапир // Безопасность Европы. – 2004. – № 2. – С. 105-106.
10. Сторонянська, І. З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні : тенденції та перспективи розвитку [Текст] : монографія / І. З. Сторонянська, С. Л. Шульц. – Львів : ІРД НАН України, 2009. – 392 с.
11. Шульц, С. Л. Методологічні підходи до типології регіональних суспільних систем [Текст] / С. Л. Шульц // Регіональна економіка. – 2007. – №1. – С. 18-27.
12. Jetto-Gillies, G. Transnational Corporation : fragmentation amidst integration [Текст] / G. Jetto-Gillies. – 2000. – P. 9.
13. Robertson, R. Globalization : Time – Space and Homogeneity – Heterogeneity [Текст] / R. Robertson, M. Lash // Global Modernities. – 1997. – P. 25-44.
14. Єрмошенко, М. М. Національні економічні інтереси : інтереси і захист [Текст] / М. М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1. – С. 18-25.
15. Злупко, С. М. Наукові основи моделювання розвитку регіональних суспільно-економічних систем [Текст] / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи : [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; [редкол. : Долішній М. І. (відп. ред.) та ін.]. – 2004. – Ч. 1, вип. 3 (XLVII). – С. 18-19.
16. Будкін, В. Зони високих технологій [Текст] / В. Будкін, З. Петренко, Тхі Хань Нгуен // Економіка України. – 2005. – №5. – С. 68-74.
17. Российский энциклопедический словарь. В 2 кн. [Текст] / под. ред. : А. М. Прохорова. – М. : Большая российская энциклопедия, 2001. – 1024 с.

References

1. Versailles, N. I. (2005). *Modern theory of state regulation of the economy. Financial and credit to stimulate economic growth*. Lutsk : OVV "Tower", 71-72.
2. Vovkanych, S. Y. (2009). *Ukrainian National Idea: new challenges and strategies appropriate*. Lviv: IRD, NAS of Ukraine.
3. Dolishniy, M. I. & Semiv, L. K. & Hodykina, I. J. (2006). *Strategy of university education: european, national and regional context*. *Regional Economics*, 3, 11-21.
4. Zaharchenko, V. I. (2004). *Transformation processes in regional industrial systems Ukraine*. Kiev: Hipanis.
5. Kozhevnikov, N. & Shashkevych, N. L. (2005). *Glocalization: concepts, characteristics of practical aspects*. *Journal Yaga*, 2(3), 111-115.
6. Mikula, N. A. (2004). *Inter-territorial and cross-border cooperation*. Lviv: IRD, NAS of Ukraine.
7. Rozanov, T. G. (2000). *Regional economic system: methodology and methods of the study*. Moscow: Avers.
8. Sadova, U. J. (2004). *Socio-labor system: evaluating the effectiveness of regional policy and development in Ukraine. Socio-economic research in transition. Regional social systems*, 3(XLVII),. 89-94.
9. Sapir, E. (2004). *Stratification local entities geoeconomical communication*. *Safety Europe*, 2, 105-106.

-
10. *Storonyanska, I. Z. & Schultz, S. L. (2009). Inter-regional integration processes in Ukraine : trends and prospects. Lviv: IRD, NAS of Ukraine.*
 11. *Schultz, S. (2007). Methodological Approaches to the typology of regional social systems. Regional Economics, 1, 18-27.*
 12. *Jetto-Gillies, G. (2000). Transnational Corporation: fragmentation amidst integration.*
 13. *Robertson, R. & Lash, M. (1997). Globalization: Time - Space and Homogeneity – Heterogeneity. Global Modernities, 25-44.*
 14. *Yermoshenko, M. M. (2001). National economic interests : the interests and protection. Actual problems of economy, 1, 18-25.*
 15. *Zlupko, S. M. (2004). Scientific basis of modeling of regional socio -economic systems. Socio-economic research in transition. Regional social systems, 18-19.*
 16. *Budkin, V. & Petrenko, S. & Khanh Thi Nguyen. (2005). High Technology Zones. Economy of Ukraine, 5, 68-74.*
 17. *Russian Encyclopedic Dictionary. (2001). Moscow: Bolshaya Rossiyskaya Encyclopedia.*

Стаття надійшла до редакції 07.03.2014 р.

Ілона Сергіївна НАДЕНКО

здобувач кафедри економічної кібернетики і маркетингу,
Черкаський державний технологічний університет
бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, Україна
E-mail: ilonka06@ukr.net
Телефон: +380983133739

ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНУ

Наденко, І. С. Інструментарій управління маркетинговим потенціалом регіону [Текст] / Ілона Сергіївна Наденко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 128-133. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Досліджено теоретичні питання управління маркетинговим потенціалом території, обґрунтовано та охарактеризовано повний спектр його завдань. Метою статті визначено формування класифікації інструментарію управління маркетинговим потенціалом території, що обумовлено потребою в розробці апарату, який оперативно реагуватиме на зміни ринкової ситуації й ефективно реалізуватиме територіальні стратегії в умовах конкуренції. Виділено спектр завдань в управлінні маркетинговим потенціалом: цілепокладання, аналіз прогнозування, реалізація стратегічних завдань, визначення ефективності маркетингового потенціалу регіону. Обґрунтовано функціональну залежність потенціалу маркетингу від методичного потенціалу маркетингового інструментарію; потенціалу маркетингового персоналу; потенціалу маркетингових ресурсів; потенціалу маркетингових інформаційних ресурсів підприємства. Визначено складові комплексного маркетингового інструментарію для забезпечення регламентування всіх напрямів розвитку регіону та класифіковано за напрямками реалізації завдань. Обґрунтовано методологічні принципи механізму реалізації стратегії регіону. Запропонований інструментарій формування маркетингового потенціалу дозволяє побудувати механізм управління регіональним маркетингом на різних стадіях реалізації регіональних стратегій.

Ключові слова: маркетинговий потенціал території; інструментарій; маркетинговий інструментарій; маркетингова стратегія; маркетингова концепція.

Илона Сергеевна НАДЕНКО

ИНСТРУМЕНТАРИЙ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ РЕГИОНА

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы управления маркетинговым потенциалом территории, обоснован и охарактеризован полный спектр его задач. Целью статьи определено формирование классификации инструментария управления маркетинговым потенциалом территории, которая обусловлена необходимостью в разработке аппарата, который оперативно будет реагировать на изменения рыночной ситуации и эффективно будет реализовывать территориальные стратегии в условиях конкуренции. Выделен спектр задач в управлении маркетинговым потенциалом: целеполагание, анализ, прогнозирование, реализация стратегических задач, определение эффективности маркетингового потенциала региона. Определена функциональная зависимость потенциала маркетинга от методического потенциала маркетингового инструментария; потенциала маркетингового персонала; потенциала маркетинговых ресурсов; потенциала маркетинговых информационных ресурсов предприятия. Определен состав комплексного маркетингового инструментария для обеспечения регламентирования всех направлений развития региона и классифицирован по направлениям реализации задач. Обоснованы методологические принципы механизма реализации стратегии региона. Предложенный инструментарий формирования маркетингового потенциала региона разрешает построить механизм управления региональным маркетингом на разных стадиях реализации региональных стратегий.

© Ілона Сергіївна Наденко, 2014

Ключевые слова: маркетинговий потенціал території; інструментарій; маркетинговий інструментарій; маркетингова стратегія; маркетингова концепція.

Ilonka Serhiivna NADENKO

PhD Student,
Cherkasy State Technological University
Shevchenko blvd., 460, Cherkasy, Index 18000, Ukraine
E-mail: ilonka06@ukr.net
Phone: +380983133739

THE TOOLS FOR MANAGING THE MARKETING POTENTIAL OF THE TERRITORY

Abstract

The theoretical questions of managing the marketing potential of the territory are investigated. The full range of its tasks is substantiated and described. The aim of the article is to form the classification of the instruments used to manage the marketing potential of the territory, due to the need to develop tools which will promptly react on the changes in market situation and effectively realize territorial strategy in conditions when competition is present. The spectrum of tasks is selected in a management marketing potential: teleologism, analysis, prognostication, realization of strategic tasks, determination of efficiency of marketing potential of region. Functional dependence of marketing potential is certain from methodical potential of marketing tool; potential of marketing personnel; potential of marketings resources; potential of marketings informative resources of enterprise. The composition of comprehensive marketing tools is defined to ensure that all the areas or regulation and development of the region are classified according to the direction of tasks. Methodological principles of the mechanism to realization the strategy of the region are defined. The tools offered to form the marketing potential of the region allow to build a mechanism of managing regional marketing on different stages of marketing strategy realization.

Keywords: marketing potential of the territory, tools, marketing tools, marketing strategy, marketing concept.

JEL classification: R11

Вступ

У сучасних умовах формування і становлення в Україні ринкових відносин, які характеризуються динамічністю зовнішнього середовища, жорстким конкурентним тиском, швидкими темпами інноваційного розвитку, зростанням вимог споживачів, стратегічною задачею регіонів стає найбільш повне використання маркетингового потенціалу. Виявлення невикористаних раніше резервів, більш ефективне використання наявних ресурсів дозволить регіону знайти своє місце на ринку і буде передумовою для перемоги у конкурентній боротьбі.

Сьогодні більшість регіонів використовує лише незначну частину свого маркетингового потенціалу. Подібна ситуація багато в чому обумовлена відсутністю розуміння його важливості, дієвих і апробованих на практиці механізмів управління маркетинговим потенціалом регіонів. У зв'язку з цим, гостро постає питання щодо формування та використання найбільш ефективної системи маркетингу регіонів.

Проблемами дослідження маркетингового потенціалу регіонів займалися багато вітчизняних і зарубіжних вчених. У працях А. Банчева, Ф. Котлерата, М. Окландера, В. Сластенко, А. Старостіної, Є. Сандей, З. Тягунова, А. Шромніка, інших фахівців-економістів розкриті різні аспекти стратегічного розвитку регіону та його маркетингового потенціалу.

Створено певну теоретичну базу щодо питань сутності, складових частин, методик кількісної оцінки маркетингового потенціалу. Водночас відсутня єдина думка про інструментарій управління маркетинговим потенціалом, його місце в структурі загального потенціалу регіону, комплексний підхід до управління цією діяльністю.

Мета статті

Головною метою роботи є формування класифікації інструментарію управління маркетинговим потенціалом регіону, що обумовлено потребою в розробці апарату, який оперативно реагуватиме на зміни ринкової ситуації й ефективно реалізуватиме територіальні стратегії в умовах конкуренції.

Виклад основного матеріалу

Інструментарій формування маркетингового потенціалу регіону (МПР) становить сукупність інструментів управлінського впливу (методик, методів алгоритмів і моделей) на процес сталого регіонального розвитку, застосовуваних органами регіонального управління для досягнення

ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. Економічний аналіз. 2014 рік. Том 15. № 1.

стратегічних цілей і пріоритетів розвитку. Сутність інструментарію управління маркетинговими системами розподілу – це використання всіх передових концепцій і методів у галузі маркетингу.

Можна виділити наступний спектр завдань в управлінні маркетинговим потенціалом:

1. Цілепокладання: розробка цілей МПР, узгоджених із завданнями територіального маркетингу;
2. Аналіз і оцінка МПР щодо його відповідності поставленим території цілям;
3. Прогнозування: перспективи розвитку МПР;
4. Реалізація стратегічних завдань на основі МПР.
5. Ефективність МПР за досяжності поставлених завдань.

Інструментарій щодо реалізації вищеназваних задач можна умовно розбити на дві категорії: теоретичний інструментарій і практичний.

Система інструментарію МПР є невід'ємною частиною системи стратегічного управління регіоном. Створення ефективно функціонуючого механізму повинно базуватися на наступних методологічних принципах: системності, безперервності, ефективності, громадського партнерства, відкритості, цілеспрямованості і пріоритетності інноваційних завдань, адаптивності, інтеграції ресурсів.

Потенціал маркетингу, що характеризує собою можливість застосування різних маркетингових ресурсів, мабуть, насамперед повинен бути інтегральною характеристикою маркетингового ресурсного забезпечення території. Іншими словами, в укрупненому плані потенціал маркетингу є сумою методичних, людських, матеріальних і інформаційних ресурсів, що забезпечують маркетингову діяльність. Функціональну залежність потенціалу маркетингу Π можна виразити:

$$\Pi = F_1(\Pi_1, \Pi_2, \Pi_3, \Pi_4), \quad (1)$$

де Π_1 – методичний потенціал маркетингового інструментарію; Π_2 – потенціал маркетингового персоналу (людських ресурсів); Π_3 – потенціал маркетингових ресурсів; Π_4 – потенціал маркетингових інформаційних ресурсів підприємства.

Співвідношення (1) визначає перший, найбільший рівень представлення потенціалу маркетингу. Умовно його можна назвати ресурсним рівнем потенціалу.

Другий рівень, більш детальний, може бути репрезентований різними напрямками зазначених ресурсів. Так різними функціональними сторонами потенціалу маркетингового інструментарію є потенціали аналітичний, виробничий і комунікативний.

Визначаючи складові маркетингового потенціалу, необхідно відвести особливе місце в роботі його інструментарію, тобто нормативними актам, методикам, положенням, інструкціям тощо. Наявність комплексного маркетингового інструментарію за всіма напрямками регіонального маркетингу дозволить регламентувати всі функціональні напрямки розвитку території, усунути дублювання робіт і здійснювати безперервний моніторинг [1, с. 47].

Розглянемо важливі інструменти, відомі як комплекс маркетингу «5р» («маркетинговий інструментарій», «маркетингова суміш», «маркетингова концепція», «маркетингова стратегія»).

Потенціал товарної політики регіону (і відповідно підприємств) містить наступні основні складові: планування розробки необхідних товарів (насамперед для своєї території, а далі для інших); пошук ідей нових товарів, селекція; розробка дизайну товару; економічний аналіз ідей нових товарів; розробка упаковки товару; створення товарної марки і брендинг (робота з просування товарної марки); забезпечення якості товару, оцінка конкурентоспроможності продукції; оцінка ринкової адекватності товару; оцінка товару фірмою і покупцями; обґрунтоване формування товарної політики; інвестування в конструювання та виробництво нових товарів [2, с. 27].

Потенціал процесу ціноутворення може бути виражений у такому вигляді: планування процесу ціноутворення в регіоні (на конкретному підприємстві); облік зовнішніх факторів ціноутворення; визначення цілей ціноутворення; вибір методів ціноутворення; вибір стратегій ціноутворення; здійснення контролінгу; застосування прийомів цінової диференціації [3, с. 57].

Потенціал збутової політики регіону складається з наступних напрямків: планування збутової політики; наявність і стан доріг для логістичних систем; облік маркетингової стратегії у збутовій політиці регіону; визначення функцій каналів збуту; обґрунтований вибір типу каналу збуту; вибір оптимальних посередників; вибір роздрібних посередників; застосування моделей оптимізації каналів збуту; обґрунтований вибір стратегії збуту; аналіз можливостей зовнішньої комерції.

Потенціал персональних (особистих) продажів регіону складається з:

- створення відносин із зовнішніми потенційними покупцями;
- виявлення критеріїв покупки потенційними покупцями;
- оцінка конкурентів;
- презентації торгових пропозицій;

– використання прийомів проведення торгових переговорів.

Потенціал рекламної діяльності регіону містить наступні елементи: планування рекламної діяльності на території; вибір теми рекламних акцій; вибір гасла (слогану) реклами; створення рекламного образу, облік ефектів реклами; облік правил реклами; обґрунтований вибір засобів реклами; проведення рекламних кампаній; оцінка ефективності реклами.

Потенціал стимулювання збуту може бути виражений у вигляді: планування стимулювання збуту на території; узгодження вибору видів стимулювання збуту; оцінка ефективності стимулювання збуту продукції регіональних підприємств;

Потенціал формування громадської думки, можна представити в наступному вигляді: планування формування громадської думки на території; планування лобювання діяльності, товарної пропаганди; формування корпоративної культури; цілеспрямоване формування іміджу території.

Однак інструментарій не може бути універсальним. Він зобов'язаний бути застосовний до специфіки тієї території, де йде процес формування і управління МПР. Тобто він повинен урахувати наступний комплекс-маркетингу [4, с. 12; 5]:

1. Product, або притаманні даному регіону конкурентні переваги і недоліки.

2. Place, або географічне положення регіону.

3. Price, або витрати покупців товарів та послуг регіону, пов'язані з бізнесом на його території (наприклад, витрати інвесторів щодо розміщення та експлуатації інвестицій, вкладених в економіку регіону), а також витрати споживачів на придбання виготовленої регіональними підприємствами – експортерами продукції.

4. Promotion, або сукупність дій, спрямованих на просування позитивної інформації про регіон з метою створення як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі сприятливого ставлення до регіону, продукції, що випускається на його території, і регіональних умов ведення бізнесу.

Інструментарій МПР можна класифікувати за реалізованими завданнями. Таку класифікацію можна зобразити в наступному вигляді:

1. Інструментарій економічного планування.

2. Інструмент стратегічного менеджменту.

3. Інструментарій методичного забезпечення – це комплекс методичних розробок і матеріалів по плануванню і управлінню реалізацією стратегії, які мають рекомендаційний характер:

– встановлення єдиних термінів стосовно сфери стратегічного управління розвитком регіону;

– вироблення рекомендацій з організації процесу стратегічного управління;

– пропозиція технології розробки стратегії та формування програм і проектів, що її конкретизують;

– методики моніторингу досягнення стратегічних цілей і пріоритетів регіонального розвитку.

4. Інструментарій організаційного забезпечення передбачає створення необхідних організаційних структур, які здійснюють дії з ініціювання, розвитку і контролю за досягненням цілей стратегії.

5. Ресурсне забезпечення: фінансове; кадрове; матеріально-технічне та інформаційне забезпечення.

6. Інструментарій фінансового забезпечення:

– внутрішні джерела: кошти регіонального бюджету, суб'єктів управління і господарювання, позабюджетних фондів; кредитні ресурси банків та інших інституційних інвесторів, розташованих на території регіону; грошові доходи населення, що використовуються на накопичення;

– зовнішні джерела – наявні фінансові ресурси за межами регіону в розпорядженні національних та іноземних інвесторів, суб'єктів господарювання, кошти державного та регіонального бюджетів і міжнародних фінансових організацій (участь у грантах, регіональних цільових програмах).

7. Інструментарій маркетингових досліджень: планування; розробка концепції дослідження; аналіз мікросередовища і макросередовища; опитування, спостереження, експерименти, панельні дослідження і експертні оцінки; оцінювання ризиків, ємності ринку, товарних пропозицій і еластичності попиту; прогнозування попиту; імітаційні дослідження і т. д.

8. Маркетингові методи: сегментації ринку; розробки товарів; ціноутворення; збуту і просування (реклама, персональні продажі, формування громадської думки, стимулювання збуту) товарів і т. д.

9. Інструментарій формування громадської думки: пропаганди, лобювання; формування іміджу; робота з засобами масової інформації.

10. Інструментарій цілепокладання [6, с. 87]:

– підходи: програмно-цільовий підхід, проектно-цільовий, бюджетно-цільовий;

– моделювання вимірників цілей: на основі показників, які мають встановлену методику обчислення і відображаються у статистичній звітності.

11. Інструментарій аналізу та оцінки МПР: статистичний; індикативний; експертний.

12. Практичний інструментарій реалізації територіальних стратегій: проекти; кластери; державно-приватне партнерство і т. д.

13. Інструментарій нормативно-правового забезпечення – це сукупність нормативно-правових актів,

необхідних і достатніх для реалізації регіональної стратегії: конституційні закони України; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування; системи локальних актів індивідуального характеру (особисті адміністративні акти учасників реалізації стратегії; нормативно-правові договори, засновані на нормах міжнародного права, цивільного і трудового права України).

14. Інформаційний інструментарій: системне забезпечення; прикладні програми; роботи з базами даних; зовнішній зв'язок і т. д.

Розглянемо деякі аспекти взаємодії елементів інструментарію, які є основними при формуванні системи інструментарію МПР [7, с. 148].

I. Інформаційна взаємодія – основа процесу управління соціально-економічним розвитком регіону та механізму реалізації територіальних стратегій. Від рівня організації збору, обробки і передачі інформації споживачам залежить ефективність управління. Головною ланкою такого механізму є формування бази даних (БД) МПР. Головна функція БД МПР – це моніторинг регіонального розвитку, що складається з двох блоків – моніторинг підприємств і організацій регіону, і моніторинг макроекономічних змін.

II. Методи управлінського впливу також є рівнем взаємодій інструментів МПР. Під методами управлінського впливу розуміється сукупність способів і засобів управлінського впливу регіональних органів управління на регіон, що становить складну, відкриту соціально-економічну систему, для досягнення визначених стратегічних цілей і пріоритетів регіонального розвитку.

III. Методи економічної взаємодії є мотиваційною компонентою територіальних стратегій регіону, дозволяють пов'язати інтереси різних цільових груп населення для досягнення стратегічних цілей і пріоритетів регіонального розвитку.

IV. Методи соціально-психологічної взаємодії. В умовах якісних перетворень, не менш важливим є використання методів соціально-психологічного впливу, які сприяють підвищенню готовності до сприйняття різного виду змін, які мають інноваційний характер.

У якості форм здійснення подібної роботи слід розглядати:

- організацію теле- і радіопередач, публікацій у пресі; випуску спеціалізованих видань;
- здійснення безпосередніх контактів – прес-конференцій, круглих столів, семінарів тощо.

Водночас не повинні бути вилучені з арсеналу управління і організаційно-розпорядчі (адміністративні) методи. До їх переваг можна зарахувати цілеспрямоване та оперативне вирішення найбільш гострих суперечностей у соціально-економічній сфері, забезпечення пріоритетності в напрямку реалізації стратегії муніципального розвитку. Використання їх доцільно, принаймні, у наступних ситуаціях [8, с. 27]:

- по-перше, коли мова йде про підприємства (організації), що перебувають у регіональній власності, або коли регіон володіє контрольним пакетом акцій;
- по-друге, діяльність органів регіонального управління з реалізації стратегії його розвитку, враховуючи обмеженість власної фінансової бази, полягає не стільки в прямій участі в справах окремих підприємств, скільки в створенні різних умов, що каталізують посилене протікання інноваційних процесів структурних перетворень у регіональній економіці. Саме в цій сфері виглядає корисним використання організаційно-розпорядчих методів управління.

V. Взаємодія через проектний менеджмент і кластеризацію. Стратегічні цілі розвитку регіону повинні впливати на встановлення стратегічних цілей формування і розвитку найбільших регіональних кластерів. Інструментами підтримки регіональних кластерів за участю підприємств малого та середнього бізнесу можуть стати державно-приватне партнерство (ДПП) і регіональний венчурний фонд (РВФ) підтримки інновацій. Мета ДПП і РВФ полягає в тому, щоб грошові капітали одних організацій та інтелектуальні можливості інших (оригінальні ідеї або технології) за підтримки держави об'єднуються для того, щоб отримати економічну, соціальну або екологічну ефективність.

VI. Взаємодія через систему управління попитом. Під системою управління попитом розуміємо сукупність теоретичних і практичних засад управління попитом, технічних і програмних засобів, економіко-математичних моделей і методів, соціально-психологічних досліджень, що застосовуються для аналізу та оцінки результатів діяльності соціально-економічних систем, що виражається у виготовленні продукції або послуги, яка є «пропозицією» на сформований попит.

Висновки і пропозиції

У ринковій економіці на проблему побудови систем, підлеглих єдиній стратегічній меті, звертається велика увага і відповідні теоретичні розробки знаходяться у постійному розвитку. Основоположним у методології системного підходу є уявлення реального об'єкта чи явища у вигляді системи – стійкої динамічної сукупності взаємопов'язаних елементів, що функціонують відносно автономно. Кожна з підсистем характеризується певною структурою, однак функціонування кожної з названих вище підсистем окремо не призведе до досягнення загальної цілі регіону. Інтегруючим фактором стають організаційні процеси, які об'єднують функціонування елементів у межах

організаційної системи.

Запропонований нами інструментарій формування МПР – це не просто набір інструментів, а система, яка дозволяє побудувати механізм управління регіональним маркетингом через збереження і розвиток його потенціалу на різних стадіях реалізації регіональних стратегій.

Список літератури

1. Окландер, М. А. Проблеми формування маркетингової системи країни [Текст] / М. А. Окландер. – К. : Наукова думка, 2002. – 167 с.
2. Шромнік, А. Територіальний маркетинг. Проблеми формування маркетингової стратегії міст і регіонів [Текст] / А. Шромнік. – Тернопіль : ТІСІТ, 2005. – С. 24 -29.
3. Старостіна, А. О. Регіональний маркетинг: суть та особливості становлення в Україні [Текст] / А. О. Старостіна, С. Є. Мартов // Маркетинг в Україні. – 2004. – №3. – С. 56.
4. Сластенко, В. С. Разработка стратегии управления маркетинговым развитием предприятий : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: маркетинг, экономика, организация и управление предприятиями» [Текст] / В. С. Сластенко. – Воронеж: Воронежская государственная лесотехническая академия, 2008. – 22 с.
5. Kotler, P. Social Marketing: An Approach to Planned Social Change [Electronic resource] / P. Kotler, G. Zaltman. – Retrieved May 27, 2010, from http://www.sfu.ca/cmns/faculty/laba_m/425/07-fall/documents/Kotler-Zaltman.pdf.
6. Сандей, Э. Оценка маркетингового потенциала промышленного предприятия в условиях рыночной экономики [Текст] : дис. ... на соискание ученой степени канд. экон. наук : 08.00.05 / Э. Сандей. – Волгоград : Волгоградский государственный технический университет, 2005. – 184 с.
7. Тягунова, З. О. Формування механізму управління маркетинговим потенціалом підприємств системи споживчої кооперації [Текст] / З. О. Тягунова // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – 2011. – № 3 (43) – С. 320-323.
8. Банчева, А. А. Управление рыночным потенциалом организации [Текст] / А. А. Банчева // Маркетинг. – 2007. – № 4. – С. 24 – 33.

References

1. Oklander, M. (2002). Problems of forming of the marketing system of country. Scientific thought, 167.
2. Shromnik, A. (2005). Territorial marketing. Problems of forming of marketing strategy of cities and regions. Ternopil, TICIT, 24-29.
3. Starostina, A. (2004). Regional marketing : essence and becoming features in Ukraine. Marketing in Ukraine, 12, 55 – 57.
4. Slastenkov V. (2008). Razrabotka stratehyy upravleniya marketynhovym razvytyem predpriyatyi : avtoref. dys. na soyskanye uchenoi stepeny kand. ekon. nauk : spets. 08.00.05 «Ekonomyka y upravlenye narodnym khoziaistvom: marketynh, ykonomyka, orhanyzatsyia y upravlenye predpriyatyiamy». Voronezh: Voronezhskaia hosudarstvennaia lesotekhnicheskaya akademyia.
5. Kotler, P. & Zaltman, G. (2010, May 27). Social Marketing: An Approach to Planned Social Change. Retrieved May 27, 2010, from http://www.sfu.ca/cmns/faculty/laba_m/425/07-fall/documents/Kotler-Zaltman.PDF
6. Sandey, E. (2005) Otsenka marketynhovoho potentsyala promyshlennoho predpriyatya v usloviakh rynochnoi ekonomyky: dys. ... na soyskanye uchenoi stepeny kand. ekon. nauk : 08.00.05. – Volhohrad : Volhohradskyy hosudarstvennyy tekhnicheskyy unyversytet.
7. Tiahunova, Z. O. (2011). Formuvannia mekhanizmu upravlinnya marketynhovym potentsialom pidpriemstv systemy spozhyvchoy kooperatsii. Naukovyy visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu KNTEU, 320-323.
8. Bancheva, A. (2007) Upravlenye rynochnym potentsyalom orhanyzatsyy. Marketynh, 24-33.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2014 р.

Наталія Володимирівна ОЛЕНЦЕВИЧ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії і державного управління,
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»
вул. Артема, 58, м. Донецьк, 83001, Україна
E-mail: olentsevich@mail.ru
Телефон: + 380504785334

Олена Володимирівна КОВАЛЬОВА

аспірантка кафедри економічної теорії і державного управління,
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»
вул. Артема, 58, м. Донецьк, 83001, Україна

**ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ СВІТУ:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

Оленцевич, Н. В. Державно-приватне партнерство у розвинених країнах світу: досвід для України [Текст] / Наталія Володимирівна Оленцевич, Олена Володимирівна Ковальова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 134-143. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Для вирішення фінансових проблем створення і експлуатації стратегічно важливих об'єктів забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства в умовах дефіциту бюджетних коштів важливого значення набуває впровадження державно-приватного партнерства в Україні. Аналіз зарубіжного досвіду реалізації партнерських відносин держави та бізнесу дозволяє систематизувати основні принципи і організаційні умови запровадження інститутів ДПП для подальшого використання в Україні.

Мета. Узагальнення досвіду реалізації державно-приватного партнерства у розвинених країнах світу і розробка пропозицій щодо розвитку останнього в Україні.

Метод (методологія). Порівняльний аналіз практики здійснення державно-приватного партнерства у Великій Британії, Франції, США, Нідерландах.

Результати. На основі дослідження практики здійснення державно-приватного партнерства у провідних європейських країнах і США визначено особливості становлення національних моделей і конкретних форм реалізації державно-приватного партнерства. Прослідковано еволюційні зміни у здійсненні функцій держави і побудові системи партнерських відносин у напрямку диверсифікації учасників, збільшення прозорості і ефективності проектів. Доведено, що якісний і кількісний стрибок у розвитку державно-приватного партнерства у досліджуваних країнах було забезпечено після створення спеціальних державних установ і інституцій для здійснення консультацій, економічної експертизи та загального налагодження співробітництва держави і бізнесу. Визначено пріоритетні форми і напрямки здійснення державно-приватного партнерства у досліджуваних країнах. Виявлено основні перешкоди на шляху розвитку довгострокових форм державно-приватного партнерства в Україні, пов'язані з політичною нестабільністю, відсутністю державних гарантій і високими ризиками здійснення інвестицій. Обґрунтовано необхідність поліпшення кадрового забезпечення процесу впровадження практики державно-приватного партнерства та розробки відповідної методичної документації.

Зроблено висновок про необхідність створення спеціального інституту для координації дій у сфері запровадження партнерських відносин держави і бізнесу в Україні і удосконалення нормативно-правової бази з питань регулювання державно-партнерських відносин на рівні місцевого самоврядування і центральних органів державної влади.

Ключові слова: держава; бізнес; державно-приватне партнерство; зарубіжний досвід; співробітництво; центри розвитку державно-приватного партнерства.

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ МИРА: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация

Введение. Для решения финансовых проблем создания и эксплуатации стратегически важных объектов обеспечения социально-экономического развития общества в условиях дефицита бюджетных средств важное значение приобретает внедрение государственно-частного партнерства в Украине. Анализ зарубежного опыта реализации партнерских отношений государства и бизнеса позволяет систематизировать основные принципы и организационные условия внедрения институтов ГЧП для дальнейшего использования в Украине.

Цель. Обобщение опыта реализации государственно-частного партнерства в развитых странах мира и разработка предложений по развитию государственно-частного партнерства в Украине.

Метод (методология). Сравнительный анализ практики осуществления государственно-частного партнерства в Великобритании, Франции, США, Нидерландах.

Результаты. На основе исследования практики осуществления государственно-частного партнерства в ведущих европейских странах и США определены особенности становления национальных моделей и конкретных форм реализации государственно-частного партнерства. Прослеживаются эволюционные изменения в осуществлении функций государства и построении системы партнерских отношений в направлении диверсификации участников, увеличении прозрачности и эффективности проектов. Доказано, что качественный и количественный скачок в развитии государственно-частного партнерства в исследуемых странах был обеспечен после создания специальных государственных учреждений и институтов для осуществления консультаций, экономической экспертизы и содействия становлению сотрудничества государства и бизнеса. Определены приоритетные формы и направления осуществления государственно-частного партнерства в исследуемых странах. Выявлены основные препятствия на пути развития долгосрочных форм государственно-частного партнерства в Украине, связанные с политической нестабильностью, отсутствием государственных гарантий и высокими рисками осуществления инвестиций. Обоснована необходимость улучшения кадрового обеспечения процесса внедрения практики государственно-частного партнерства и разработки соответствующей методической документации. Сделан вывод о необходимости создания специального института для координации действий в сфере внедрения партнерских отношений государства и бизнеса в Украине и совершенствования нормативно-правовой базы по вопросам регулирования государственно-партнерских отношений на уровне местного самоуправления и центральных органов государственной власти.

Ключевые слова: государство; бизнес; государственно-частное партнерство; зарубежный опыт; сотрудничество; центры развития государственно-частного партнерства.

Natalia Volodymyrivna OLENTSEVYCH

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics and Public Administration,
Donetsk National Technical University
Artem str., 58, Donetsk, 83001, Ukraine
E-mail: olentsevich@mail.ru
Phone: + 380504785334

Olena Volodymyrivna KOVALYOVA

PhD Student,
Department of Economics and Public Administration,
Donetsk National Technical University
Artem str., 58, Donetsk, 83001, Ukraine

**PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD:
THE EXPERIENCE FOR UKRAINE****Abstract**

Introduction. *The implementation of the public-private partnership in Ukraine is becoming vital to the tackling financial challenges of the construction and operation of asserts of the strategic importance for providing socio-economic development of the society in an environment of budget shortfalls.*

The analysis of a foreign experience in the realization of the partnership between public and private sectors allows us to organize guidance and conditions of the PPP implementation for further use in Ukraine.

Purpose. *To generalize the experience of the public-private partnership of the developed countries and to develop the proposals for the public-private partnership realization in Ukraine.*

Method (methodology). *The Comparative analysis of the practice of the realizing public-private partnership in the UK, France, the USA, the Netherlands.*

Results. *On the basis of the public-private practice research in the developed European countries and the United States of America the special features of the establishment of national models and specific form of public-private partnership have been determined. Evolutionary changes in the performing the governmental functions and constructing the partnership system in the sphere of participant diversification and increasing the transparency and efficiency of projects have been traced. It has been proved that the quantitative and qualitative leap in the public-private partnership development in the countries studied pertained to the establishment of the special public agencies and institutions to hold consultations, economic expertise and facilitated the introduction of the collaboration between government and business. Priority forms and areas of public-private partnership implementation in the countries studied have been defined. The main obstacles to the realization of long-term public-private partnership forms in Ukraine related to the political turmoil, absence of state guaranties and high risks of making investment have been revealed. The necessity to improve the staffing capacity of the public-private partnership implementation process and development appropriate methodology documentation has been proved. It has been concluded that there is a need to create a special institution to coordinate the implementation of the partnership between the state and business in Ukraine and improve the legal framework for the regulation of public-private partnerships at the local and national levels.*

Keywords: *government; business; public-private partnership; foreign experience; collaboration; public-private partnership agencies.*

JEL classification: H190, P120

Вступ

Необхідність подолання кризових тенденцій в економіці України, забезпечення її сталого розвитку на основі модернізації системотвірних галузей та створення засад для економічного і соціального піднесення в містах і регіонах активізує пошук шляхів і ефективних механізмів взаємодії держави і бізнесу. Орієнтація винятково на приватний сектор економіки у забезпеченні господарського розвитку, що домінувала у теоретичних дослідженнях і практичній господарській діяльності, не виправдала себе, про що переконливо свідчить як власний український досвід, так і досвід країн з розвинутою ринковою

економікою. Загальновизнаною стала теза про те, що держава повинна залишатись активним суб'єктом ринкових відносин і виступати регулятором економічного розвитку суспільства. Проте навіть провідні країни світу не в змозі у сучасних умовах самостійно забезпечити ефективне функціонування стратегічно важливих галузей економіки і реалізацію суспільно значущих проектів унаслідок обмеженості власних ресурсів і фінансових можливостей. Саме тому об'єднання ресурсів і дій приватного сектора і держави через механізм державно-приватного партнерства (ДПП) стає суттєвим кроком на шляху розв'язання соціально-економічних проблем суспільного розвитку і підвищення ефективності економіки, перетворюючись на дійовий інструмент залучення інвестицій, упровадження інноваційних технологій, збільшення конкурентоспроможності країн на світовому ринку.

Успішний досвід реалізації ДПП у розвинених країнах світу зумовлює необхідність його дослідження з метою вивчення позитивного досвіду і обґрунтування на цій основі рекомендацій щодо активізації державно-приватного партнерства в Україні.

У зарубіжній і вітчизняній літературі останнім часом звертають значну увагу на дослідження проблем становлення і розвитку державно-приватного партнерства. Загальні аспекти взаємодії держави і бізнесу аналізувалися у працях таких зарубіжних учених, як Д. Норт [1], В. Варнавський [2], Я. Кузьмінов [3] та ін. Серед вітчизняних учених, які досліджували окремі сфери зіткнення і узгодження інтересів держави і бізнесу, слід назвати роботи В. Дементьєва [4], О. Головінова [5] та ін. Проте питання теоретичного обґрунтування і практичних розробок щодо створення дієвого механізму взаємодії бізнесу та влади в Україні залишаються актуальними.

Мета статті та завдання

Метою статті є систематизація і узагальнення зарубіжного досвіду здійснення державно-приватного партнерства на основі порівняльного аналізу його організації в таких розвинених країнах, як Велика Британія, США, Франція, Нідерланди, та розробка на цій основі рекомендацій щодо формування організаційно-економічних засад розвитку ДПП в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування фундаментальних засад створення партнерських відносин між державою та бізнесом бере свій початок з давнього минулого. Співпраця між публічним та приватним секторами для створення, організаційного забезпечення і управління інфраструктурою, особливо транспортною, має глибокі традиції у багатьох країнах світу. Історія проектів державно-приватного партнерства в Бразилії, Іспанії, Італії, Мексиці, США, Франції, деяких інших країнах налічує декілька століть [6, с. 12]. На думку окремих авторів, навіть участь стародавніх держав у будівництві об'єктів сумісного користування на кшталт іригаційних систем у землеробстві теж слід розглядати як історичний досвід державно-приватного партнерства [7]. І хоча економіко-правові норми та принципи, що регулюють партнерські відносини між публічним та приватним секторами, а також конкретні форми взаємодії держави і підприємців зазнали з того часу суттєвих трансформацій, проте загальне розуміння і визнання необхідності такої співпраці стало більш відповідальним і усвідомленим.

Дослідженнями встановлено, що у сучасному світі виділяються дві принципово різні як за методологією, так і за глибиною змін, що відбуваються, схеми інституційної еволюції відносин держави і приватного бізнесу, на основі яких створюються конкретні форми ДПП [8, с. 38]. Перша представляє собою структурну адаптацію наявного інституційного середовища до цілей, пріоритетів та умов економічної діяльності держави, що постійно змінюються. Упровадження нових принципів, норм і правил співпраці публічного і приватного секторів у чинні інститути відбувається або в контексті проголошеної нової економічної політики державного регулювання (Велика Британія, Нова Зеландія, Аргентина, більшість країн Латинської Америки), або в контексті змін та доповнень наявної системи державного управління (США, Канада, Японія, країни ЄС). Таким же шляхом запровадження інститутів ДПП йдуть країни, що розвиваються, в яких рівень сформованості ринкових відносин є достатнім для встановлення партнерських взаємозв'язків типу «держава-бізнес».

Другий підхід до впровадження ДПП пов'язаний з формуванням повністю нового інституційного середовища, яке відповідає принципам функціонування ринкової економіки і новому розумінню місця держави у господарському житті суспільства. Ця схема реалізується в колишніх соціалістичних країнах, що утворилися на пострадянському просторі та в деяких країнах, що розвиваються. Першими кроками на шляху створення нового інституційного середовища у цих країнах стає формування відповідної законодавчої бази та державних агенцій для координації загальних питань і сприяння розвитку партнерських відносин. Проте брак досвіду у побудові організаційно-економічного механізму взаємодії держави і бізнесу, врегулюванні фінансових і фіскальних відносин гальмує успішний розвиток ДПП, що потребує більш широкого залучення зарубіжного досвіду і надбань тих країн, які є безперечними лідерами у цій сфері, перш за все: Великої Британії, США, Франції, Нідерландів. Для виокремлення

позитивного досвіду нами здійснено порівняльний аналіз інституціональних засад розвитку державно-приватного партнерства у цих країнах з визначенням загальних принципів, функцій створених інституцій і форм взаємодії учасників.

Велика Британія. Основи розвитку сучасної моделі співпраці між державним та публічним секторами у Великій Британії було закладено у 1992 році створенням Ініціативи Приватного Фінансування (*Private Finance Initiative*), яка стала першою систематизованою програмою, спрямованою на заохочення ДПП, зокрема у сфері надання позик приватному сектору з боку урядових структур. За період існування Ініціативи Приватного Фінансування (далі – ІПФ) було реалізовано близько 700 проектів, загальний обсяг капіталовкладень яких перевищив 50 млрд фунтів стерлінгів[9].

В основу розвитку ІПФ були покладені принципи ефективного розподілу ризиків і віддачі від вкладення коштів, ефективного співвідношення ціни/якості, а також основні форми реалізації ІПФ проектів – договори життєвого циклу, тобто довгострокові договори фінансування експлуатації інфраструктурних об'єктів в обмін на періодичні платежі з державного бюджету. Таким чином, держава покривала витрати на обслуговування та ремонт активів протягом життєвого циклу реалізації проекту. Капітальні ж витрати на будівництво здійснювалися за рахунок приватного сектора, які потім амортизувалися протягом терміну реалізації проекту. У такий спосіб держава створювала можливості для активного залучення приватних інвестицій для будівництва об'єктів інфраструктури і організації їх наступної експлуатації без створення відповідних державних підприємств і активів.

Згодом, проаналізувавши досвід реалізації проектів, уряд Великої Британії дійшов висновку, що низка аспектів ІПФ не працюють ефективно, що призвело до неоптимального співвідношення ціни і якості у деяких проектах, разом із повільним та дорогим процесом закупівель, недостатньо гнучкими умовами контрактів, відсутності прозорості щодо майбутніх зобов'язань виконавців ІПФ проектів та отримання деякими інвесторами непередбачуваних укладеними договорами прибутків. Водночас деякі особливості ІПФ мали позитивні наслідки: проекти були реалізовані у строк та відповідно до встановлених бюджетом обсягів витрат, створювалися стимули для приватного сектора щодо ефективного управління ризиками та умови належного підтримання активів під час реалізації контрактів.

У 2011 році після детального вивчення проблем реалізації ДПП урядом Великої Британії було створено новий підхід до розвитку державно-приватного партнерства під назвою Приватне Фінансування – 2, який мав залучити кошти у фінансування інфраструктурних об'єктів – шкіл, доріг, лікарень, очисних споруд [9]. Основними відмінностями за основними принципами і напрямками дій знов створеної інституції стали такі:

- держава виступає як інвестор у створення власного капіталу (або придбання частки у статутному капіталі);
- диверсифікація джерел фінансування шляхом залучення довгострокових і менш витратних джерел фінансування (коштів страхових та пенсійних фондів, довгострокових кредитних фондів) порівняно з дорогим та короткостроковим банківським фінансуванням;
- прозорість: низку заходів спрямовано на поліпшення звітності, у тому числі введення зобов'язань щодо опублікування звітів про фінансування на ринку цінних паперів;
- поліпшення механізму розподілу ризиків за допомогою зміни страхового та інших галузей права;
- ефективне співвідношення ціни/якості: уряд має проводити консультації по досягненню найкращого співвідношення ціни/якості;
- централізація: реформа передбачає посилення централізованого підходу до відбору та реалізації проектів ДПП.

Таким чином, внесені зміни були орієнтовані на досягнення більш оптимального розподілу повноважень щодо контролю над спільною діяльністю, надання їй більшої прозорості та збільшення економічного впливу уряду Великої Британії за рахунок зростання власних активів.

США. У США тісна співпраця влади та представників бізнесу набула широкого поширення на муніципальному рівні. Це пояснюється тим, що у законодавстві США відсутній будь-який федеральний закон, яким би встановлювались єдині підходи до реалізації проектів ДПП. У переважній більшості штатів державно-приватне партнерство регулюється чинними нормативно-правовими документами за галузевою ознакою.

Основним інститутом, що відповідає за розвиток ДПП у країні, є утворена у 2005 році Національна рада з ДПП (*The National Council for Public-Private Partnerships*) [10, с. 72]. Національна рада є комерційною організацією у складі уряду. Вона сприяє впровадженню державно-приватного партнерства на всіх рівнях державного управління і створює умови для налагодження співробітництва між державним та приватним секторами у соціально значущих для населення сферах.

Рада вирішує наступні завдання:

- здійснює загальне інформування з метою популяризації заходів ДПП;

-
- сприяє інформаційному обміну між державою і приватним сектором у частині практичної реалізації ДПП;
 - проводить навчальні семінари та тренінги з ДПП;
 - забезпечує методологічну підтримку в ході підготовки і реалізації міжнародних проектів ДПП;
 - здійснює аналіз нормативно-законодавчої бази, якою врегульовується ДПП.

Крім того, у США функціонує низка інших організацій, пов'язаних з розвитком ДПП у країні: у сфері розвитку транспортної інфраструктури – Федеральне агентство автомобільних доріг (Federal Highway Administration), у сфері підтримки міжнародних проектів – Агентство підтримки глобальних ініціатив (Department of State: Global Partnership Initiative) і Корпорація тисячоліття (The Millennium Challenge Corporation (MCC)), а також регіональні центри ДПП [10, с. 80].

За даними Національної ради з державно-приватного партнерств (National Council for Public-Private Partnership), у США із 65 базових видів діяльності муніципальної влади (водогони, каналізація, прибирання сміття, шкільна освіта, експлуатація автостоянок і т. і.) у кожному населеному пункті комерційні фірми залучаються у середньому для виконання 23 видів. Участь приватного бізнесу у подібних проєктах дозволяє місцевій владі економити від 20 до 50 відсотків бюджетних коштів [10, с. 80]. США – єдина країна з повністю приватною мережею телекомунікацій та одна з небагатьох країн, що не має державних підприємств у галузі нафтової, газової та сталеливарної промисловості. У деяких штатах США приватні фірми управляють навіть в'язницями. Національні парки і лісопарки, що знаходилися в управлінні відповідних державних служб, тепер також управляються приватними організаціями.

Короткий огляд функціонування ДПП у США дозволяє стверджувати, що акценти у цій країні зроблено в основному на адміністративну присутність держави в інститутах державно-приватного партнерства з наданням переваг щодо фінансування будівництва, експлуатації і отримання прибутків з об'єктів спільних інтересів на користь приватного сектору.

Франція. Аналіз свідчить про те, що французькі компанії входять до числа лідерів серед іноземних фірм, які успішно використовують у своїй діяльності механізми державно-приватного партнерства. Зокрема, ними створена і продовжує свій розвиток одна з двох базових моделей концесії, що знаходить широке застосування у світі, – «французька модель», яка відрізняється від іншої базової моделі – англо-американської – комплексним характером концесії, коли концесіонеру одночасно доручається і розробка концесії, і реалізація заходів, необхідних для створення або модернізації інфраструктурних об'єктів і їх експлуатації [10, с. 78]. На відміну від англо-американської моделі, де при виборі приватних партнерів проводиться три окремих тендера – на проектування, на будівництво, на утримання об'єкта (або управління), особливістю французької моделі є те, що проводиться один тендер на увесь цикл робіт або послуг, що значно спрощує процедури державного адміністрування і контролю та дозволяє реалізовувати масштабні проєкти.

Необхідно підкреслити, що єдиного закону, яким би регулювалися всі форми ДПП, у Франції немає. Кожна форма регулюється різними нормативно-правовими актами і нормами адміністративного та цивільного права. Наприклад, Закон Франції № 2002-1094 від 29 серпня 2002 р., відомий як LOPSI, дозволяє приватному сектору брати участь у проектуванні, будівництві, фінансуванні та обслуговуванні об'єктів для потреб правосуддя, правоохоронних органів, армії і Міністерства оборони, а постанова уряду № 2003-850 від 4 вересня 2003 р. дозволяє приватному сектору брати участь в аналогічних контрактних схемах, проте в секторі охорони здоров'я.

Міністерство фінансів Франції ініціювало створення центру розвитку ДПП Франції (Mission d'Appui aux PPP – MAPPP), який офіційно було відкрито у травні 2005 р. Основною метою MAPPP стало сприяння виконавчим органам державної влади – ініціаторам проєктів ДПП у підготовці та реалізації проєктів державно-приватного партнерства на всій території Франції [10, с. 78]. Центр ДПП утворено як структурний підрозділ Міністерства фінансів, за штатним розкладом у ньому працює всього шість чоловік. Всі рішення, прийняті центром і пов'язані з регламентом функціонування, узгоджуються з міністерством. Основними функціями MAPPP є такі:

- розробка методології проведення державних закупівель та оцінки проєктів ДПП;
- перевірка комплектності документів на відповідність аналізованих проєктів ДПП юридичним, фінансовим і якісним вимогам;
- перевірка достовірності та коректності представленого техніко-економічного обґрунтування проєктів;
- допомога у виборі приватних консультантів;
- проведення комплексної оцінки проєкту перед його остаточним затвердженням у Міністерстві фінансів [10, с. 79].

Центр розробляє методичні матеріали з метою надання консультаційної допомоги профільним міністерствам і відомствам у процесі розвитку ДПП, займається публікацією інформаційних бюлетенів та

бере участь у різних конференціях та інших заходах, спрямованих на розширення сфери ДПП та обмін досвідом між учасниками. При цьому центр не має повноважень щодо самостійної реалізації проектів ДПП, не проводить тендери і будь-які інші заходи, пов'язані з процесом державних закупівель. В останні кілька років найбільша кількість проектів ДПП реалізується у сфері будівництва та обслуговування доріг, а також водозабезпечення. Отже, загальними ознаками існування системи державно-приватного партнерства у Франції є поширеність його масштабів, використання форм комплексних концесій і активна присутність держави і реалізованих проектах.

Нідерланди. Вперше до державно-приватного партнерства звернулися в цій країні у 1980 році, але, як пріоритетна форма розвитку економіки, ДПП почало розвиватися тільки з 1995 року. Державно-приватне партнерство у Нідерландах стало альтернативою програмам приватизації або існуванню винятково приватного сектора в окремих галузях господарства. Однак досвід цієї країни продемонстрував, що державні установи, які були відповідальні за впровадження та просування механізмів державно-приватного співробітництва, на ділі виступили проти нього. Це стало наслідком, по-перше, незрозумілості цілей і наслідків ДПП. По-друге, були відсутні експерти, які б володіли організаційними питаннями розвитку державно-приватного партнерства. По-третє, державні службовці були впевнені, що державно-приватне партнерство – це перший крок до втрати виконуваних ними державних функцій, а отже, втрати робочих місць і статків.

Перші проекти ДПП були пов'язані з будівництвом автодоріг регіонального значення та мереж високошвидкісних залізничних доріг. Всі проекти виявилися успішними, оскільки надавали послуги високої якості за меншу ціну. Проте у процесі їх впровадження відчувався брак знань і досвіду реалізації, а також проведення оцінки успішності внаслідок того, що проекти ДПП були складними, абсолютно новими і передбачали застосування новітніх схем, які не повторювалися з проекту в проект. Крім того, на той час були відсутні проекти, які б держава мала змогу заздалегідь опрацювати та запропонувати бізнесу для інвестування. З цих причин Міністерством інфраструктури та доквілля Нідерландів було створено спеціальний Департамент державно-приватного партнерства, функціями якого стало здійснення загальної координації, консультування і оцінка проектів з точки зору перспектив для подальшого розгортання у вигляді ДПП.

Департамент державно-приватного партнерства консультує міністра щодо проектів ДПП і доповідає парламенту про хід підготовки та реалізації проектів. Його завданням є також безпосередня участь у реалізації проектів, перш за все, шляхом фінансування окремих напрямів у контрактах життєвого циклу. Крім того, департамент проводить навчальні програми. Перед тим, як прийняти рішення про реалізацію проекту на умовах ДПП, парламент і уряд затверджують довгострокову програму державно-приватного співробітництва, розраховану на 10-15 років. Потім Департамент державно-приватного партнерства оцінює доцільність реалізації залучених до програми проектів на умовах ДПП. Якщо проекти підходять під цілі та принципи ДПП, тоді урядом ініціюється їх реалізація. Якщо ні, то відповідне обґрунтування надається Департаментом до парламенту [12, с. 20]. Проте необхідно зазначити, що загальні критерії оцінки успішності проекту у Нідерландах не розроблені. Етапи реалізації проектів оцінюються окремо за окремими критеріями. Особливістю державно-приватного партнерства в країні є те, що ДПП самостійно освоюється регіональними відомствами, які вбачають у ньому ефективний інструмент сталого економічного розвитку без просування його урядом чи приватним сектором. Крім того, голландське ДПП відрізняється наявністю стандартних контрактів і процедур, швидких та надійних [12, с. 20].

Найбільш поширеною формою ДПП у Нідерландах є контракт життєвого циклу, крім нього використовуються концесії, проекти комплексного освоєння територій, альянси тощо. Зазвичай сьогодні сферою застосування ДПП є будівництво доріг, проте у найближчий час передбачається використання державно-приватного партнерства при будівництві освітніх установ, музеїв, медичних закладів.

Аналіз розвитку ДПП показує два основних способи організації форм партнерства. По-перше, державний сектор та приватні партнери приєднуються до існуючої компанії або спільно засновують змішану компанію (у якій держава загалом має більший вплив). Головна характеристика такого способу – об'єднання державних і приватних фінансів. По-друге, представники держави і приватного бізнесу укладають договори (контракти) про співробітництво і взаємні дії. Це може бути Договір про співпрацю, Договір про управління компанією, Договір про реалізацію, Лізинговий договір, Договір концесії і т. і. [12, с. 20].

Україна. Проблема створення нових можливостей для розвитку бізнесу із застосуванням механізмів ДПП набуває у нашій країні все більшої актуальності. В Україні створено правові засади для розвитку державно-приватного партнерства: починаючи з 1999 р. діють закони про концесії, про угоди про розподіл продукції, про державно-приватне партнерство та інші закони, якими врегульовується діяльність за напрямками ДПП. Особливого поширення практика державно-приватного партнерства отримала в останні два-три роки, коли під впливом розповсюдження принципів корпоративної соціальної відповідальності між представниками великих українських корпорацій, таких, наприклад, як

ДТЕК, Метінвест, укладаються договори з органами місцевого самоврядування про спільну реалізацію проектів щодо відновлення соціальної і комунальної інфраструктури міст і населених пунктів присутності компаній. Важливо при цьому, що не тільки бізнес демонструє зацікавленість у реалізації таких проектів, але і місцева влада отримує можливість відродження територій і збереження потенціалу їх розвитку.

В Україні з другої половини 2013 року розпочато реалізацію 160 проектів на засадах державно-приватного партнерства (ДПП). Вони здійснюються у різних сферах господарської діяльності: 71 проект стосується водопостачання, 32 – виробництва, транспортування і постачання тепла, 16 проектів – будівництва та експлуатації транспортної інфраструктури (в тому числі морських і річкових портів), 9 проектів реалізуються у сфері туризму, відпочинку, рекреації, культури та спорту, ще 8 – у галузі геологорозвідки та видобування корисних копалин, 7 проектів спрямовані на оброблення відходів, по 3 реалізуються у сферах охорони здоров'я та енергетики [13].

На сьогодні найпоширенішою формою співробітництва між державним та приватним секторами у вітчизняних умовах залишається концесія – договір, за яким держава передає бізнесу права на використання якогось об'єкта або майна. На цих умовах зараз в Україні укладено 77 договорів, в основному у сфері надання житлово-комунальних послуг, таких, як забезпечення водопостачання жителям селищ (61 договір), виробництво та постачання тепла й електроенергії, забезпечення послуг зі збору і вивозу сміття, надання послуг у житлово-експлуатаційній сфері. Більшість з укладених договорів концесії реалізувались на території АР Крим (56 договорів) [13]. Ще 39 договорів державно-приватного партнерства стосувались регулювання спільної діяльності щодо об'єктів державної (комунальної) власності, з яких 16 було укладено морськими торговельними портами. Крім того, на сьогодні 44 проекти реалізуються із застосуванням інших форм ДПП, зокрема, укладено 42 договори оренди та 2 – про пайову участь [13]. На сьогодні в Україні триває робота щодо визначення перспективних проектів та можливостей залучення інвестиційних ресурсів на умовах ДПП, проте масштаби його поширення залишаються недостатніми з огляду на обсяг тих завдань, які необхідно вирішувати державі у сфері створення сучасної інфраструктури суспільного розвитку.

Аналіз практики здійснення державно-приватного партнерства в Україні порівняно з досвідом розвинених країн світу дає підстави для висновку про те, що в Україні є низка перешкод на шляху реалізації ДПП. За відсутності державних гарантій через політичну нестабільність у країні найголовнішою проблемою є значний ризик інвестування, перш за все, у капіталомісткі об'єкти. За цих умов бізнесу стають цікавими тільки короткочасні і найбільш прибуткові проекти, реалізація яких здійснюється у тому числі за міжнародними зобов'язаннями країни. Прикладом таких проектів можна вважати об'єкти, побудовані під Євро-2012.

До проблем становлення ДПП слід зарахувати і кадрову складову. Фахівці у сфері державного управління України, що здатні професійно оцінювати довгострокові інвестиційні договори, практично відсутні. Таких фахівців не готують вітчизняні освітні установи, відсутні відповідні методики, програми та спецкурси, на відміну від розвинених країн, де на створення кадрового потенціалу та методичних напрацювань у сфері ДПП звертається значна увага. Сьогодні в Україні на державному рівні відсутні органи, які б безпосередньо займалися питаннями державно-приватного партнерства: починаючи від надання пропозицій щодо проектів, які можна реалізувати завдяки співпраці бізнесу та влади, та закінчуючи участю держави не тільки як співвиконавця, але і як співвласника таких проектів, за прикладом Великої Британії. Наразі у профільних Міністерствах України є департаменти державно-приватного партнерства, але вони працюють скоріш як статистично-інформативні органи, фіксуючи та надаючи інформацію громадськості стосовно умов та кількості реалізації проектів між владою і бізнесом.

Враховуючи досвід розвитку державно-приватного партнерства у розвинених країнах світу, для України ключовими завданнями стає усунення бюрократичних перешкод на шляху реалізації ДПП, розробка механізму доступності та привабливості ДПП на муніципальному рівні, забезпечення прозорості та публічного доступу до конкурсів і тендерів на реалізацію проектів ДПП, створення центру розвитку ДПП на державному рівні у вигляді особливої інституції, яка б здійснювала координацію дій щодо розвитку різних форм і напрямів державно-приватного партнерства, акумулювала, аналізувала і розповсюджувала досвід реалізації проектів ДПП на місцях та в національних масштабах.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведеними дослідженнями встановлено, що на сьогодні державно-приватне партнерство є однією з найбільш ефективних форм співробітництва між публічним і приватним секторами суспільства. Ця співпраця заснована на визнанні факту, що обидві сторони отримують вигоди від об'єднання фінансових ресурсів, технологій і управлінських знань заради підвищення якості послуг для громадян. Практика застосування ДПП в окремих країнах показує, що цей механізм використовується там, де держава і бізнес мають взаємодоповнюючі інтереси, але при цьому не в змозі діяти повністю самостійно і незалежно

один від одного.

Спільною рисою для всіх країн, які досліджувалися, є те, що для успішної реалізації проектів державно-приватного партнерства на державному рівні були створені спеціальні інституції у вигляді центрів державно-приватного партнерства. У різних країнах вони мають більші чи менші повноваження щодо прийняття рішень з реалізації проектів і здійснення впливу на бізнес-партнерів. Проте всі центри ДПП в тому чи іншому вигляді займаються бізнес-плануванням і надають допомогу ініціаторам проектів щодо підбору фінансових, технічних та інших консультантів. Центри також беруть участь у процесі державних закупівель, у тому числі приймають пропозиції на укладання контрактів, проводять аналіз пропозицій, що надійшли, надають допомогу органам виконавчої влади стосовно укладання і контролю за здійсненням контрактів.

Отже, можна зробити висновок, що ефективний розвиток державно-приватного партнерства в Україні у довгостроковій перспективі можливий за умови створення центру ДПП і подальшої розробки законодавчої бази його функціонування на національному і регіональному рівнях. Це дозволить забезпечити якісний і кількісний стрибок у розвитку ДПП і вирішити цілу низку проблем, пов'язаних з фінансуванням стратегічно важливих об'єктів розвитку національної економіки і її регіонів. Напрямами подальших досліджень у цій сфері має стати обґрунтування принципів, повноважень і функцій такого центру в Україні.

Список літератури

1. Норт, Д. *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики* [Текст] / Д. Норт. – М. : Фонд экономической книги, 1997. – 180 с.
2. Варнавский, В. Г. *Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски* [Текст] / В. Г. Варнавский; Рос. акад. наук, Ин-т мир. экономики и междунар. отношений. – М. : Изд-во «Наука», 2005. – 315 с.
3. Кузьминов, Я. И. *Государственно-частное партнерство: на пути к эффективности* [Электронный ресурс] / Я. И. Кузьминов. – Режим доступа: <http://www.hse.ru/lingua/en/news/recent/4016069.html>.
4. Дементьев, В. В. *Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз* [Текст] / В. В. Дементьев // *Економічна теорія*. – 2011. – № 3. – С. 5-20.
5. Головінов, О. М. *Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері* [Текст] / О. М. Головінов // *Вісник економічної науки України*. – 2010. – № 1. – С. 47-51.
6. Сазонов, В. Е. *Государственно-частное партнерство: гражданско-правовые, административно-правовые и финансово-правовые аспекты* [Текст] : монография / В. Е. Сазонов // *Кафедра административного и финансового права Российского университета дружбы народов*. – М., 2012. – 492 с.
7. Bezançon, X. *2000 ans d'histoire du partenariat public-privé pour la réalisation des équipements et services collectifs* [Text] / X. Bezançon. – Paris: Presses de l'école nationale des Ponts et chaussées, 2004.
8. *Зарубежный опыт реализации государственно-частного партнерства: общая характеристика и организационно-институциональные основы* [Текст] / А. В. Гладов, А. М. Исупов, А. С. Мартышкин, Д. В. Прохоров, А. В. Тарасов, Н. М. Тюкавкин, В. М. Цлаф // *Вестник Самарского государственного университета*. – 2008. – № 7. – С. 37-54.
9. HM Treasury. *A new approach to public private partnerships* [Electronic resource]. – 2012. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/205112/pf2_infrastructure_new_approach_to_public_private_partnerships_051212.pdf.
10. Мерзлов, И. Ю. *Международный опыт развития государственно-частного партнерства в экономически развитых странах: институциональный аспект* [Текст] / И. Ю. Мерзлов // *Вестник Пермского университета. Серия: Экономика*, выпуск № 3/2012. – С. 75-81
11. Коуз, Р. Г. *Природа фирмы* [Текст] / Р. Г. Коуз // *Теория фирмы* / Ред. В. М. Гальперин. – СПб. : Экономическая школа, 1993.
12. *Электронное периодическое информационно-аналитическое издание – приложение к федеральному portalу. ГЧП Журнал. II – квартал, 2012. – 28 с.* [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.pppjournal.ru/assets/files/archive/4/2012. II_J.pdf.
13. *Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ від 14.08.2013.* [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCUQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.info-kmu.com.ua%2F2013-08.14.pdf&ei=-T4wU-D0D-PnygPYxoGoCw&usq=AFQjCNEEMf9NcVyxBlyPSCi7Ws4d1p-t0w&cad=rjt>.

References

1. Douglass, Cecil North. (1997). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. M. : Fund of the economic book, 180.
2. Varnavsky, V. G. (2005). *Partnerstvo gosudarstva i chastnogo sektora: formy, proekty, riski* (The partnership between government and private sector: forms, projects, risks). Moscow: Publishing house «Science», 315.
3. Kuzminov, Ya. I. (2011). *Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: na puti k effektivnosti*. The State-private partnership: on a way to efficiency. Retrived from <http://www.hse.ru/lingua/en/news/recent/4016069.html>.
4. Dementev, V. V. (2011). *Chomy Ukraina ne innovatsiyna derzhava: instytuachiy ny analis* (Why is Ukraine not the innovative country: institutional analysis). *Economic theory*, 3, 5-20.
5. Golovinov, O. M. (2010). *Derzhavno-pryvatne partnerstvo v innovatsiyniy sferi*. *Ukraine Economic Science Digest*, 1, 47-51.
6. Sazonov, V. Ye. (2012) *Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: grazhdansko-pravovye, administrativno-pravovye i finansovo-pravovye aspekty* (The public-private partnership: civil, administrative and financial aspects) [monograph]. Moscow: Administrative and financial law chair of the People's friendship university of Russia, 492.
7. Bezançon, X. (2004). *2000 ans d'histoire du partenariat public-privé pour la réalisation des équipements et services collectifs*. Paris: Presses de l'école nationale des Ponts et chaussées.
8. Gladov, A. V. & Isupov, A. M. & Martyshkin, A. S. & Prokhorov, D. V. & Tarasov, A. V. & Tyukavkin, N. M. & Tslaf, V. M. (2008). *Zarubezhny opyt realizatsii gosudarstvenno-chastnogo partnerstva: obschaya charakteristika i organizatsionno-institutsionalnye osnovy* (Foreign experience of public-private partnership implementation: general description, organizational and institutional bases). *Samara State University Digest*, 7, 37-54.
9. HM Treasury. (2012) *A new approach to public private partnerships, 2012*. Retrieved April 15, 2014, from : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/205112/pf2_infrastructure_new_approach_to_public_private_parnerships_051212.pdf.
10. Merzlov, I. Yu. (2012). *Mezhdunarodny opyt razvitiya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v ekonomicheski razvityh stranah: institutsionalny aspekt* (The international experience of the public-private partnership development partnership in economically developed countries: institutional aspect. Perm University Digest. Section: Economy, 3, 75-81.
11. Coase, Ronald. (1993). *The Nature of the Firm*. Spb.: Economic school.
12. *Electronic information-analytical bulletin – attachment to the federal web portal*. (2012). *Public-Private Partnership Journal*. Quarter II, 28. Retrieved from http://www.pppjournal.ru/assets/files/archive/4/2012.II_J.pdf.
13. *The Cabinet of Ministers of Ukraine Bulletin*, 14. 08. 2013. (2013). Retrieved from <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.info-kmu.com.ua%2F2013-08.14.pdf&ei=-T4wU-D0D-PnygPYxoGoCw&usg=AFQjCNEEMf9NcVyxBlyPSCi7Ws4d1p-tOw &cad =rjt>

Стаття надійшла до редакції 28.03.2014 р.

Олександр Анатолійович ПИСЬМЕННИЙ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і маркетингу,
Донецький національний технічний університет
вул. Артема, 96, м. Донецьк, 83001, Україна,
E-mail: pism@ukr.net
Телефон: +380623010378

АНАЛІЗ РИНКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Письменний, О. А. Аналіз ринку міжнародного туризму України [Текст] / Олександр Анатолійович Письменний // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 144-153. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті проаналізовано сучасний стан ринку міжнародного туризму України порівняно з тенденціями розвитку світового туристичного ринку. Визначено основні особливості його формування та перспективи подальшого розвитку. Встановлено, що темпи зростання вітчизняного ринку міжнародного туризму повільніші, ніж в інших країнах, що розвиваються, але перевищують темпи зростання розвинених країн. З'ясовано, що туристичний потенціал України на сьогодні розкрито не повною мірою, про що свідчить значно нижча частка туристичної галузі в структурі ВВП країни (2,3 %) на відміну від середньосвітового рівня (9 %). Досліджено структуру світового ринку туристичних послуг у вартісному вираженні. Проаналізовано середній прямий дохід на одного туриста в Україні порівняно з іншими країнами. Основною особливістю українського ринку міжнародного туризму є значно нижча, ніж в інших країнах, середня вартість відпочинку на одного туриста, що обумовлено значною часткою туристів із найближчих країн з метою відвідувань знайомих і рідних. Проаналізовано тенденції в'їзного та виїзного туристичного потоку України за напрямками та метою відвідувань. Визначено структуру та обсяг ринку міжнародного туризму у вартісному вираженні. Проведений аналіз ринку міжнародного туризму України дозволить прогнозувати його подальший розвиток та визначити особливості його трансформації у майбутньому, що знайде своє відображення в подальших дослідженнях.

Ключові слова: міжнародний туризм; в'їзний туризм; виїзний туризм; обсяг ринку; структура.

Александр Анатольевич ПИСЬМЕННЫЙ

АНАЛИЗ РЫНКА МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА УКРАИНЫ

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние рынка международного туризма Украины в сравнении с тенденциями развития мирового туристического рынка. Определены основные особенности его формирования и перспективы дальнейшего развития. Установлено, что темпы роста отечественного рынка международного туризма ниже, чем в других развивающихся странах, но превышают темпы роста развитых стран. Выяснено, что туристический потенциал Украины в настоящее время раскрыт не в полной мере, о чем свидетельствует значительно низкая доля туристической отрасли в структуре ВВП страны (2,3 %) в отличие от среднемирового уровня (9 %). Исследована структура мирового рынка туристических услуг в стоимостном выражении. Проанализирован средний прямой доход на одного туриста в Украине по сравнению с другими странами. Основной особенностью украинского рынка международного туризма является значительно меньшая, чем в других странах, средняя стоимость отдыха на одного туриста, что обусловлено значительной долей туристов из ближайших стран с целью посещения знакомых и родных. Проанализированы тенденции въездного и выездного туристического потока Украины по направлениям и целям поездок. Определены структура и объем рынка международного туризма в стоимостном выражении. Проведенный анализ рынка международного туризма Украины позволит прогнозировать его дальнейшее

© Олександр Анатолійович Письменний, 2014

развитие и определить особенности его трансформации в будущем, что найдет свое отражение в дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: международный туризм; въездной туризм; выездной туризм; объем рынка; структура.

Oleksandr Anatoliiovych PYSMENNYI

PhD in Economics,
Associate Professor of Department of Economics and Marketing,
Donetsk National Technical University
Artem Str., 96, Donetsk, 83001, Ukraine,
E-mail: pism@ukr.net
Phone: +380623010378

THE ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL TOURISM MARKET OF UKRAINE

Abstract

In the article the current international tourism market situation of Ukraine in comparison with trends of development of the world tourist market is analysed. The main features of its formation and prospect of further development are defined. It has been determined that growth rates of the domestic market of the international tourism are lower than in other developing countries, but they exceed growth rates of the developed countries. It is found out that the tourism potential of Ukraine is not disclosed in full, as evidenced by the significantly lower proportion of the tourism industry in the structure of GDP (2.3%) in contrast to the world average level (9%). The structure of the world market of tourist services in value term is researched. The average direct income per tourist in Ukraine in comparison with other countries is analysed. The main feature of the Ukrainian market of the international tourism is considerably smaller than average cost in other countries, which is caused by a considerable share of tourists visiting friends and relatives from the nearest countries. Trends of an inbound and outbound tourist stream of Ukraine by directions and purposes of visits are analysed. The structure and size of the international tourism market in value terms are defined. The market research of the international tourism of Ukraine which has been carried out. That will allow to predict its further development and define the features of its transformation in the future.

Keywords: international tourism; inbound tourism; outbound tourism; market size; structure.

JEL classification: L83, M31

Вступ

Ринок туристичних послуг є одним із ключових для економік різних країн, які(послуги) стають усе більш популярними завдяки тому, що витрати на організацію туристичного бізнесу порівняно невисокі, а розмір прибутку, який одержують фірми, залишається високим. Сфера туризму, впливаючи на такі ключові сектори господарства, як транспорт і зв'язок, торгівлю, будівництво і багато інших, є каталізатором соціально-економічного розвитку країни. За оцінкою Всесвітньої туристичної організації (The World Tourism Organization (далі – UNWTO)), прямий внесок туризму безпосередньо до світового валового внутрішнього продукту (ВВП) у 2012 р. склав 5 %, а з урахуванням непрямого ефекту його внесок у ВВП складає 9 %. При цьому на туризм припадає 6 трлн дол. США світових інвестицій, що забезпечує 120 млн прямих і 125 млн непрямих робочих місць у суміжних галузях [1]. Загальний товарообіг світового туризму у 2012 р. склав 1,075 трильйонів дол. США (у 2011 р. – 1,042 трильйонів дол. США) [1]. Усі зазначені фактори зробили туристичну сферу однією з основних галузей, що впливає на загальний стан і тенденції світової економіки.

Сфера туризму є глобальною, тому конкуренція між країнами за свою частку цього ринку з кожним роком дедалі загострюється. При цьому для багатьох економік, що розвиваються, туризм – головне джерело надходжень іноземної валюти. Тому дослідження ринку туристичних послуг в Україні та прогнозування його розвитку є одним з основних завдань для визначення напрямів підвищення конкурентоспроможності вітчизняного туристичного сектору.

Дослідженню динаміки ринку туристичних послуг в Україні присвячено роботи багатьох вітчизняних вчених: М. Бондаренко [2], Л. Гонтаржевської [3], Т. Гусаковської [4], М. Джамана [5], Л. Дядечко [6], О. Любіцевої [7], Я. Олійника [8] та інших. Проте, незважаючи на таку кількість робіт, постійна зміна кон'юнктури цього ринку, вплив глобалізаційних процесів та відсутність достовірних джерел статистичної інформації потребують додаткового дослідження факторів, що впливають на розвиток ринку туристичних послуг України.

ISSN 1993-0259. ISSN 2219-4649. Економічний аналіз. 2014 рік. Том 15. № 1.

Мета статті та завдання

Метою статті є аналіз ринку міжнародного туризму в Україні, визначення подальших перспектив його розвитку, що дозволить прогнозувати його розвиток у майбутньому.

Весь туризм поділяється на дві категорії – міжнародний і внутрішній. Це дослідження присвячено аналізу динаміки розвитку міжнародного туризму України, визначенню основних тенденцій та особливостей його розвитку. Водночас складність зазначеного аналізу пов'язана з відсутністю або зі значними відмінностями даних офіційної статистики та даними інших джерел, що обумовлено, з одного боку, різними методологічними базами обліку, а з іншого – значним тіньовим обігом у галузі, що є статистично неврахованим.

Виклад основного матеріалу

Розглянемо насамперед сучасні тенденції розвитку світової туристичної галузі. Відповідно до методології Всесвітньої туристичної організації, туристами вважаються всі резиденти, що тимчасово виїжджають за кордон незалежно від мети поїздки, за винятком осіб, що виїжджають з метою освіти та роботи. Сьогодні туризм виступає важливою частиною світової економіки. За останні 20 років туристичні потоки у світі зросли майже в 2,5 рази, з 436 млн осіб в 1990 р. до 1087 млн осіб у 2013 р. (див. табл. 1). Відповідно до даних UNWTO, сукупний прямих дохід від міжнародного туризму складає 1075 млрд дол., що становить більше 1,5 % світової економіки.

Таблиця 1. Динаміка розвитку світової туристичної галузі у 1990-2013 рр. [9].

Регіон	Кількість міжнародних туристів (прибуття), млн осіб.								Структура, %
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2013
Світ, загалом	436	529	677	807	949	995	1035	1087	100,00
у тому числі:									
Розвинені країни	297	336	420	459	506	530	551	580	53,36
Країни, що розвиваються	139	193	256	348	443	465	484	507	46,64
у тому числі за регіонами:									
Європа	262,7	305,9	388,0	448,9	484,9	516,1	533,9	562,8	51,78
у т. ч. Україна	-	-	6,4	17,6	21,2	21,4	23,0	24,7	2,27
Азія і тихоокеанський регіон	55,8	82,0	110,1	153,6	205,1	218,6	233,6	247,7	22,79
Америка	92,8	109,0	128,2	133,3	150,6	156,0	163,0	168,9	15,54
Африка	14,8	18,8	26,2	34,8	49,9	49,7	53,1	56,1	5,16
Близький Схід	9,6	13,7	24,1	36,3	58,2	54,7	51,8	51,9	4,77

Як видно з таблиці, темпи зростання світового ринку міжнародного туризму у 2013р. склали 5,0 %, порівняно з 4,0 % роком раніше. Найбільш відвідуваним регіоном світу є Європа, частка якої – 51,8 %, кількість її міжнародних туристів зросла у 2013 р. на 5,4 % завдяки, насамперед, результатам Центральної й Східної Європи (+6,9 %), а також Південної й Середземноморської Європи (+6,1 %), які були вищими за середній рівень. Такі темпи зростання перевищили у 1,86 раза середні темпи зростання міжнародного туризму в Європі з 2000 р. (+2,9 % у рік у період 2000-2013 рр.) [9]. У 2013р. частка України у світовому ринку туристичних послуг склала близько 2,3 % натурального обсягу та продемонструвала зростання на рівні 7,2 % порівняно з 2012р., що перевищує середньосвітовий рівень.

На другому місці за популярністю у туристів стоїть азіатсько-тихоокеанський регіон, частка якого складає 22,8 %. У 2013р. ринок міжнародного туризму цього регіону також продовжував своє зростання на рівні 6 %, цьому сприяли успішні показники Південно-Східної Азії (+10 %). Американський регіон із часткою 15,5 % завершує трійку лідерів світового ринку міжнародного туризму у 2013р. і продемонстрував зростання на рівні 3,6 %, що нижче середньосвітового рівня, при цьому більш високих показників досягли Північна Америка (+4,3 %) і Центральна Америка (+4,2 %). В Африці темпи зростання ринку у 2013 р. склали 5,6 %. Основою цього зростання послужило збільшення туристської діяльності в Північній Африці (+6 %), у той час, як на Близькому Сході показник зростання був незначним (+0,3 %).

Загальний приріст світового ринку туристичних послуг у натуральному вираженні за період 1990-2013 рр. склав 149 %, причому в розвинених країнах приріст потоку в'їзних туристів склав 95,3 %, а в країнах, що розвиваються, – 264,7 %. Тобто відбувалося значне зростання світового ринку туристичних послуг більшою мірою саме за рахунок збільшення туристичних потоків у країни з економікою, що

розвивається.

Одним з основних показників кон'юнктури ринку є його структура, динаміка якої у розрізі рівня розвиненості економіки наведена на рисунку 1. Аналізуючи динаміку структури ринку в натуральному вираженні слід зазначити, що з 1990 по 2010 рр. відбувалося зростання частки країн, що розвиваються з 32 % до 47 % відповідно, що є результатом значно більшої динаміки розвитку галузі, ніж у розвинених країнах. Така ситуація свідчить про зростання привабливості для споживачів туристичних ринків країн з економіками, що розвиваються. Починаючи з 2010 р., структура стабілізувалася та залишається практично незмінною. Таким чином, відбувається зростання частки туристичного сектору в економіках країн, що розвиваються, та відповідно важливості подальшого розвитку туризму для економік цих країн.

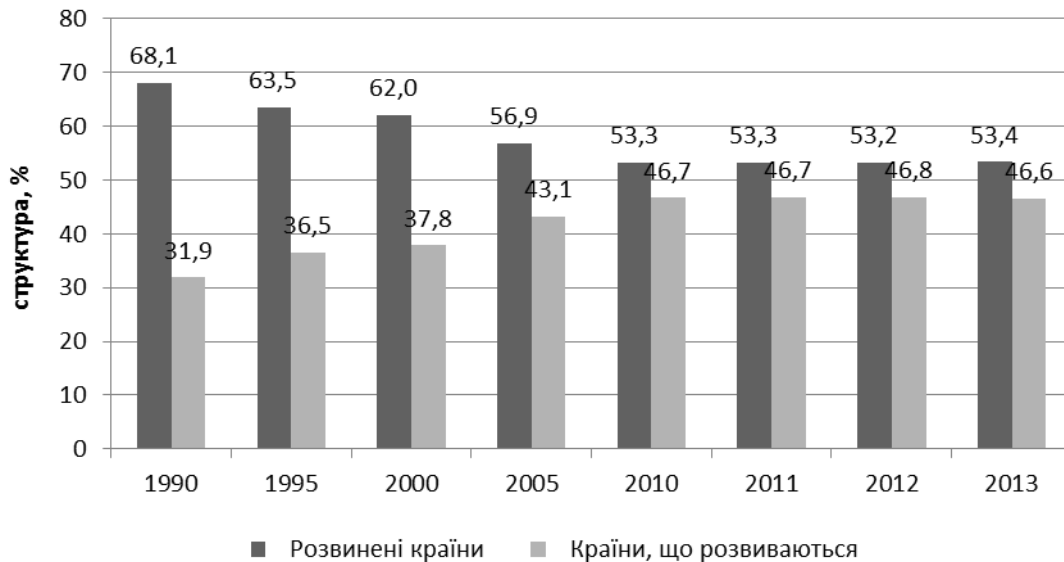

Рис. 1. Динаміка структури світового ринку туристичних послуг у натуральному вираженні [9].

Важливим питанням розвитку ринку є порівняння темпів зростання ринку в натуральному вираженні за сегментами (рис. 2).

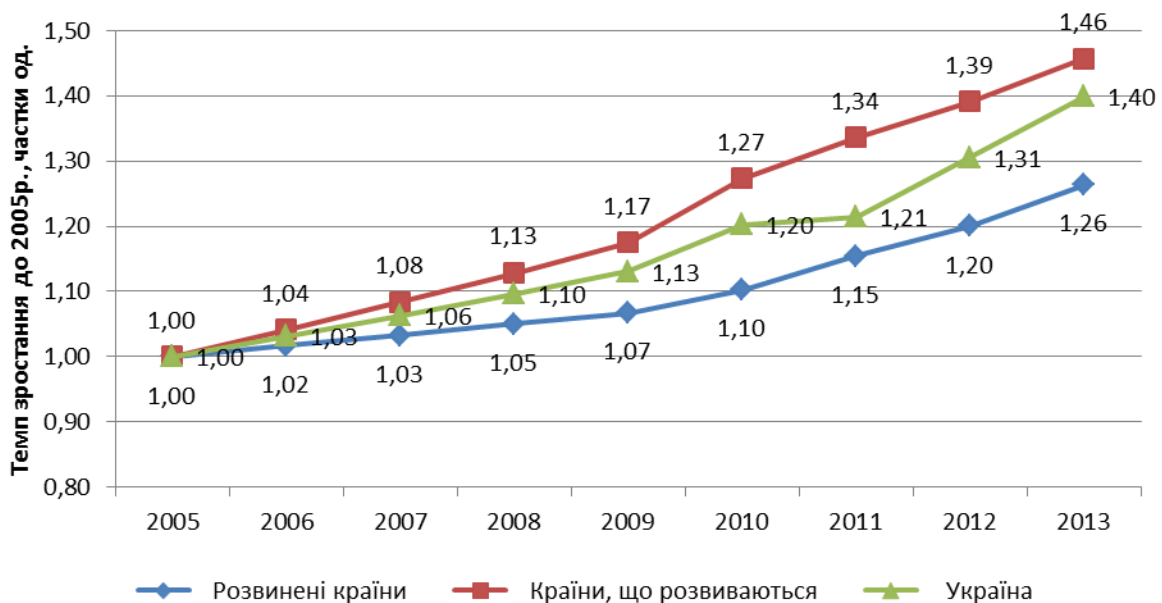

Рис. 2. Порівняння темпів зростання міжнародних прибуттів у розвинених країнах та країнах, що розвиваються [9].

Наведена динаміка показує, що з 2005 р. обсяг ринку туристичних послуг у розвинених країнах зростав у середньому на 6 % у рік, зростання у країнах, що розвиваються, було більш динамічним та складало в середньому 10 % у рік [9]. Зростання українського ринку міжнародного туризму відбувалося

в середньому на 9 % щорічно, що близько до темпів зростання світового ринку, але дещо менше середніх темпів зростання ринку у країнах, що розвиваються, хоча зростання у 2012-2013 рр. прискорилося, що слід вважати позитивними результатами проведення чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. Окремо розглянемо структуру світового ринку туризму у вартісному вираженні, яка наведена на рис. 3.

Як бачимо, близько 2/3 доходів світового ринку туризму отримують розвинені країни і 1/3 – країни з економікою, що розвивається. Тобто частка економічно розвинених країн у структурі у вартісному вираженні значно більше частки країн, що розвиваються, що свідчить про більший дохід від одного туриста у розвинених країнах у середньому на 78 % у 2012 р., це означає, що вартість відпочинку в розвинених країнах дорожча, ніж у країнах, що розвиваються.

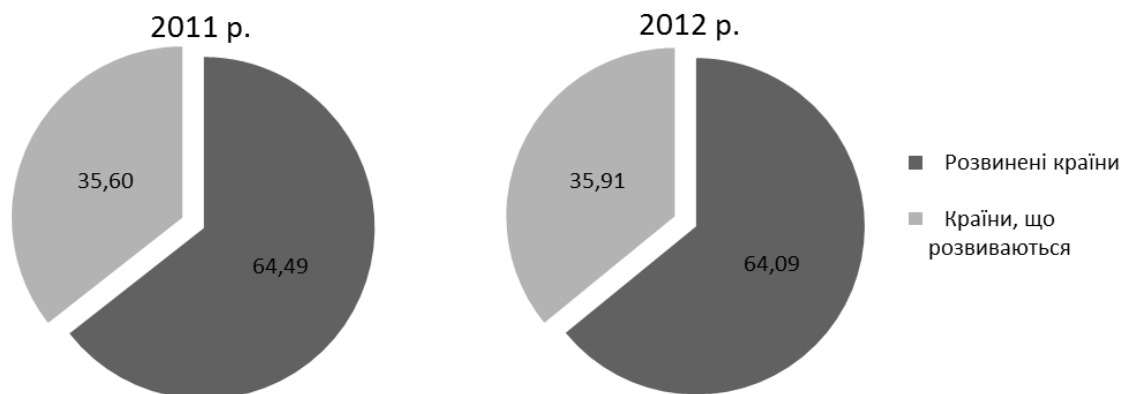

Рис. 3. Динаміка структури світового ринку туристичних послуг у вартісному вираженні [9].

Одним з основних показників розвитку ринку міжнародного туризму є обсяг у вартісному вираженні, тобто дохід від надання туристичних послуг, який залежить від наступних чинників:

- структури туризму: відпускний (рекреаційний), пізнавальний (культурно-дозвільний), діловий, етнічний (відвідування родичів), релігійний (паломництво), соціальний, спортивний, навчальний, екзотичний, екологічний тощо. Найдорожчим із масових видів туризму є саме відпускний туризм;
- географічного розташування країни. Як далеко знаходяться курорти, наскільки зручно до них дістатися туристам;
- вартості відпочинку в країні;
- стабільності економічної та політичної ситуації та рівня безпеки для туристів.

Загальний обсяг ринку міжнародного туризму у вартісному вираженні дорівнює добутку кількості туристів на дохід від одного туриста. Розглянемо більш детально диференціацію рівня доходу від одного міжнародного туриста країн у 2011-2012 рр. (рис. 4).

Як зображено на рисунку, у середньому один іноземний турист витрачав у 2012 р. 1039 дол. США. У розрахунку на одного туриста найбільше отримують розвинені країни (в середньому 1250 дол.): Швейцарія, США, Німеччина, Великобританія. У країнах, що розвиваються, ціна відпочинку менша (в середньому 800 дол.): Єгипет, Китай, Туреччина, Мексика, Росія [1]. Україна за цим показником посідає одне з останніх місць з доходом на туриста у 210 дол. США, що з одного боку є перевагою, але з іншого – свідчить про значну частку туристів з колишнього СРСР, які не можуть дозволити собі відпочинок в інших країнах.

Проаналізуємо інші фактори, які визначають обсяг ринку міжнародного туризму України. Якщо говорити про наявність туристичних ресурсів як одну з основних передумов для розвитку туризму, то наша країна має всі шанси для інтенсивного розвитку туризму. Зручне географічне розташування, сприятливий клімат, різноманітний рельєф, унікальне поєднання природно-рекреаційних ресурсів, культурно-історичної спадщини, розгалуження санаторно-курортної бази – всі ці фактори зумовлюють конкурентні переваги України в пропозиції туристичного продукту. За оцінками представників Світової ради загальний внесок туристичної сфери до ВВП України становить 123,72 млрд грн. При цьому прямі витрати туристів становили 33,7 млрд грн. або 27,24 %, непрямий внесок туристичної сфери в економіку становив 55,67 млрд грн. або 45,0 %, індукований внесок складав 5,2 % або 6,37 млрд грн. [10]. Але туристичний потенціал України на сьогодні розкрито не повною мірою, про що свідчить 2,0–2,3 % частка туристичної галузі в структурі ВВП країни (рис. 5), на відміну від світового ринку – 9 % світового ВВП.

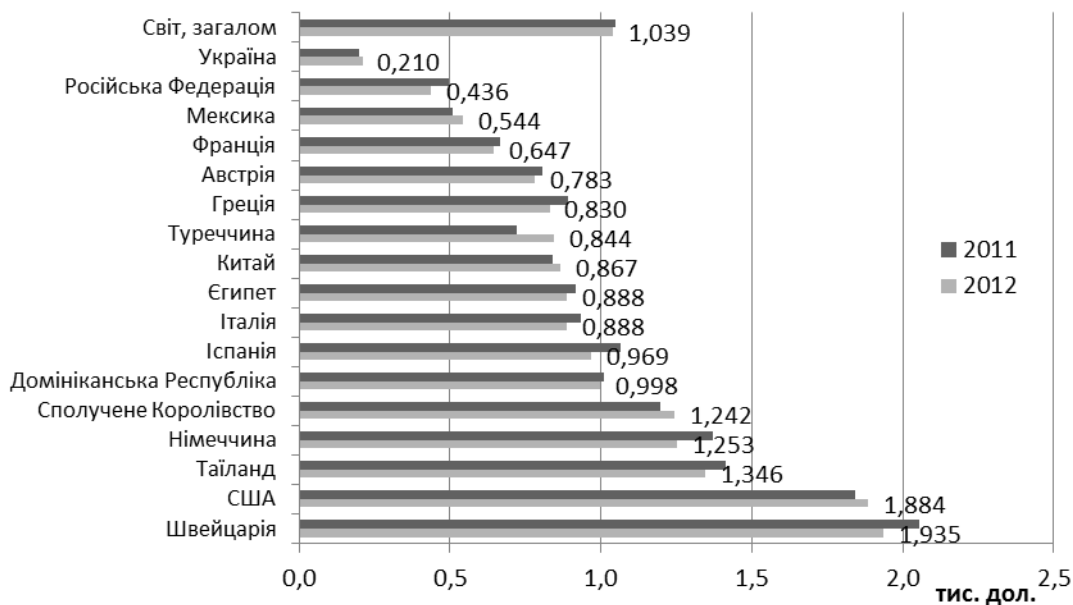

Рис. 4. Середній дохід на одного міжнародного туриста, тис. дол. США [1] (підписи цифрових даних наведені для 2012 р.).

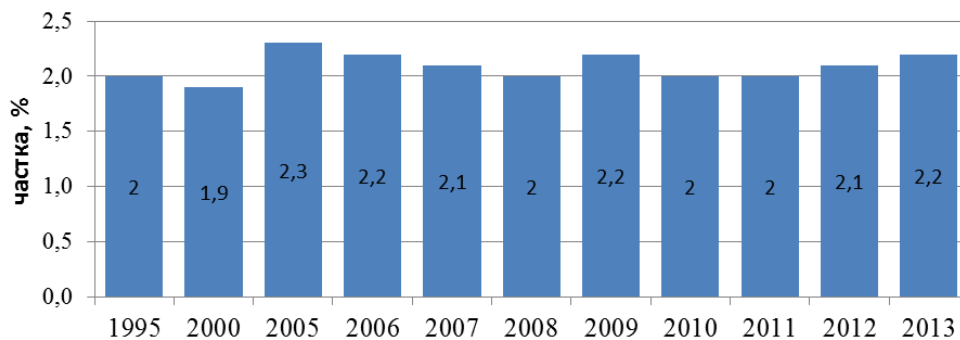

Рис. 5. Частка прямих надходжень від туристичної сфери до ВВП України [10].

Проаналізуємо динаміку та структуру міжнародного туризму України. Згідно з даними Державної служби статистики динаміка туристичних потоків в Україні показує стабільний розвиток в'їзного туризму протягом 2000-2008 рр. (рис. 6).

Проте світова фінансова криза негативно вплинула на динаміку в'їзних потоків, у 2009 р. потік іноземних туристів скоротився на 18,3 %, та дотепер не досяг докризового рівня [11]. Водночас відбувався відносно стабільний розвиток виїзного туризму (середньорічний приріст – 4,0 %), який поживався останніми роками та скоротив відставання від рівня в'їзного туризму.

Незважаючи на стабільний розвиток туристичного ринку, частка ліцензованих операторів на туристичному ринку в обслуговуванні іноземних туристів залишається незначною та становить у середньому 300 тис. осіб у рік.

Основною особливістю української ринку в'їзного туризму є перевага туристів з найближчих країн (у 2013 р. 90,75 % іноземних туристів), що традиційно відвідують Україну і, насамперед, для відвідування знайомих та рідних, на всі інші туристичні напрями припадало у 2013 р. лише 9,25 % туристичних потоків. Про цей факт свідчить структура в'їзних туристичних потоків в Україну (табл. 2).

За 2013 р. нашу державу відвідало більше 24,7 млн іноземних гостей, яких можна класифікувати як туристів, що на 1,66 млн (або 6,72 %) більше показників 2012 р. Однак, якщо проаналізувати структуру в'їзного туризму за метою відвідування, то дані демонструють наступне (табл. 3).

Рис. 6. Порівняння динаміки туристичних потоків в Україні [11].

Таблиця 2. Структура в'їзного туризму в Україні [12].

Країна	Структура, %			
	2010	2011	2012	2013
Російська Федерація	37,0	42,1	41,4	41,6
Молдова	19,0	19,0	21,0	21,9
Білорусь	14,0	12,3	13,4	13,5
Польща	10,0	8,0	6,10	5,10
Угорщина	5,0	4,0	3,23	3,13
Румунія	4,0	3,4	3,44	3,56
Словаччина	3,0	2,6	2,07	1,72
Інші країни	8,0	8,4	9,25	9,25
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 3. Структура в'їзного туризму за метою відвідування у 2011-2013 рр. [12].

Мета	Кількість осіб			Частка, %		
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2011	2012	2013
службова, ділова	644992	350224	167416	3,01	1,52	0,68
туризм	1225954	940052	488496	5,72	4,08	1,98
приватна	19180171	16795240	18167742	89,56	72,98	73,64
навчання	59169	23813	283	0,28	0,10	0,00
працевлаштування	16143	9102	330	0,08	0,04	0,00
імміграція (постійне місце проживання)	64796	40419	5088	0,30	0,18	0,02
культурний та спортивний обмін, релігійна, інша	224071	4853973	5841872	1,05	21,09	23,68
Усього	21415296	23012823	24671227	100,00	100,00	100,00

Як видно з таблиці, 73,64 % всіх прибулих туристів у 2013 р. відвідало Україну з приватною метою, саме туристичне спрямування відвідування мали на меті лише 1,98 % туристів. Близько 0,68 % туристів прибуло в Україну з метою ведення бізнесу, що свідчить про відсутність необхідності розвивати

інфраструктуру ділового туризму. Порівняно з 2012 р., ми бачимо, що за всіма «класичними» категоріями туристів 2013 р. виявився провальним. І тільки позиція «культурно-спортивний та релігійний обмін» зросла до 5,84 млн осіб (23,68 %) або на 1 млн чоловік від показників 2012 р., що дозволило змінити загальні підсумки у бік зростання.

Не менш цікавою є виїзна статистика українців за кордон у 2013 р., яка демонструє впевнений приріст порівняно з 2012 р. : 23,8 проти 21,4 млн чоловік. Тобто протягом минулого року кількість українських туристів зросла на 2,4 млн осіб або на 11,2 %. Якщо говорити про топові позиції у торішньому рейтингу виїзних напрямків для українських туристів, то перші місця посіли Польща та Росія: 6,99 і 6,14 млн наших співгромадян відвідали ці країни (див. табл. 4). Причому у 2013 р. Польща за популярністю випередила Російську Федерацію та посіла перше місце рейтингу.

Таблиця 4. Структура виїзного туризму в Україні у 2012-2013 рр. [13].

Країна	2012		2013	
	Кількість, осіб	Структура, %	Кількість, осіб	Структура, %
Польща	5765184	26,90	6991778	29,43
Російська Федерація	5941305	27,72	6140406	25,84
Молдова	2174173	10,14	2395258	10,08
Угорщина	1759986	8,21	1900469	8,00
Білорусь	1673717	7,81	1738907	7,32
Румунія	549966	2,57	791845	3,33
Туреччина	563184	2,63	573840	2,42
Словаччина	508008	2,37	571266	2,40
Німеччина	380554	1,78	376316	1,58
Чехія	299444	1,40	170114	0,72
Інші країни	1817315	8,48	2111088	8,88
Всього	21432836	100,00	23761287	100,00

Аналізуючи структуру виїзного туризму за метою відвідування (див. табл. 5), слід зазначити, що, незважаючи на загальне зростання кількості туристів, основною метою є приватні поїздки, частка яких продовжує зростати та перевищує 97 % (+2 % до рівня 2012р.), на частку організованих туристів у 2013 р. припадає лише 1,5 % туристів (-1,5 % до рівня 2012р.), що навряд чи є позитивним для турфірм. Частка службових поїздок за кордон у 2013 р. також знизилася – з 1,69 % у 2012 р. до 1,16 % у 2013. Таким чином, в Україні відбувається зростання кількості індивідуальних туристів, що підтверджує глобальну тенденцію. Туристи стають самостійнішими, вірять у власні сили, а з розвитком мережі Інтернет стало набагато простіше бронювати готелі та переїзди без допомоги посередників.

Таблиця 5. Структура виїзного туризму з України у 2012-2013 рр. за метою відвідування [13]

Мета	2012 р.		2013 р.	
	Кількість осіб	Структура, %	Кількість осіб	Структура, %
службова поїздка	362631	1,69	275151	1,16
організований туризм	641836	2,99	354840	1,49
приватна поїздка	20428369	95,31	23131296	97,35
Усього	21432836	100	23761287	100

Дослідивши особливості ринку міжнародного туризму України, розрахуємо обсяг цього ринку у вартісному вираженні. Реальна кількість іноземних туристів, які в'їжджають в Україну з метою відпочинку, за нашою оцінкою становить близько 2 млн осіб, з яких приблизно 300 тис. осіб – організовані туристи, кількість службових поїздок – 167 тис. осіб, решта – індивідуальні туристи, які самостійно планують свій відпочинок. Враховуючи середню вартість відпочинку у країнах, що розвиваються, на рівні 800 дол. США, отримуємо обсяг в'їзного туризму: $2 \cdot 800 = 1,6$ млрд. дол. Аналогічно розрахуємо кількість туристів, які виїжджають за кордон з метою відпочинку, яка дорівнює 1,2-1,3 млн осіб, з яких приблизно 180 тис. осіб – організовані туристи, кількість службових поїздок – 275 тис. осіб, решта 845 тис. осіб – індивідуальні туристи. Враховуючи середню вартість відпочинку у світі на рівні 1040 дол. США, отримуємо обсяг в'їзного туризму: $1,3 \cdot 1039 = 1,35$ млрд дол.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проаналізувавши динаміку і тенденції розвитку ринку міжнародного туризму світової економіки і України, можемо зробити наступні висновки: світовий ринок міжнародного туризму динамічно зростає головним чином за рахунок зростання ринків країн, що розвиваються, у середньому 10 % у рік, причому український ринок також зростає на рівні 9 % щорічно; вартість відпочинку в розвинених країнах вища, ніж у країнах, що розвиваються (1250 та 800 дол. відповідно), причому середня вартість відпочинку в Україні значно поступається навіть країнам, що розвиваються та складає 210 дол. США; основною особливістю міжнародного туризму України, як в'їзного, так і виїзного, є значна частка етнічного туризму, тобто туризму з метою відвідувань знайомих і рідних з найближчих країн; для подальшого розвитку туристичної галузі Україна має зручне географічне розташування, сприятливий клімат, різноманітний рельєф, унікальне поєднання природно-рекреаційних ресурсів, культурно-історичної спадщини, розгалужену санаторно-курортну базу, але цей потенціал туристичного ринку залишається невикористаним; нестабільна політична ситуація, а також окупація та анексія Криму негативним чином може відбитися на обсягах міжнародного ринку туризму в майбутньому.

Отримані результати дозволять прогнозувати динаміку ринку міжнародного туризму України, що і знайде своє відображення в подальших дослідженнях.

Список літератури

1. UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2013-edition>.
2. Бондаренко, М. П. Туристичний сектор економіки України: реалії та перспективи [Текст] / М. П. Бондаренко // Економіка і прогнозування. – 2011. – №1. – С. 104 – 119.
3. Гонтаржевська, Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні [Текст] / Л. І. Гонтаржевська. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
4. Гусаковська, Т. О. Розвиток ринку туристичних послуг в Україні [Текст] / М. О. Джаман, Т. О. Гусаковська // Науковий вісник ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі" (серія: "Економічні науки"). – Полтава: ПУЕТ. – 2011. – № 5 (50). – С. 20–23.
5. Джаман, М. О. Показники розвитку туристичної галузі України [Текст] / М. О. Джаман, Т. М. Павленко // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний зб. наукових праць – X. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7. – С. 105-110.
6. Дядечко, Л. П. Економіка туристичного бізнесу [Текст] / Л. П. Дядечко. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 224 с.
7. Любіцева, О. О. Ринок туристичних послуг [Текст] / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2006. – 436 с.
8. Олійник, Я. Б. Теоретичні основи туризмології [Текст] : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 316 с.
9. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex [Електронний ресурс]. – (January 2014). – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2014_01.pdf.
10. World Travel & Tourism Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.wttc.org/tsa_fullscreen_v2.php?LANG=eng&tsa01=UKRAINE&tsa02=1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11&tsa03=1,2,3&tsa04_from=2000&tsa04_to=2014.
11. Туристичні потоки. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm.
12. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2013 році. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/tyr/tyr_u/vig2013_u.htm.
13. Виїзд громадян України за кордон за країнами, до яких вони виїжджали, у 2013 році. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/tyr/tyr_u/vigw2013_u.htm.

References

1. UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition. (2013). Retrieved February 21, 2014, from: <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2013-edition>.
2. Bondarenko, M. P. (2011). Turystychnyi sektor ekonomiky Ukrainy: realii ta perspektyvy. Ekonomika I prohnozuvannia. 1. 104 – 119.
3. Hontarzhavska, L. (2008). Rynok turystychnykh posluh v Ukraini. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim.
4. Husakovska, T. (2011). Rozvytok rynku turystychnykh posluh v Ukraini. Naukovyivisnyk VNZU koopspilky "Poltavskiyi universytet ekonomiky i torhivli" (seriia: "Ekonomichninauky". Poltava: PUET. 5 (50). 20–23.

-
5. Dzhaman, M. (2009). Pokaznyky rozvytku turystychnoi haluzi Ukrainy. Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii: Mizhrehionalnyi zb. naukovykh prats. Kh. : KhNUim. V. N. Karazina, 7. 105-110.
 6. Diadechko, L. (2007). Ekonomika turystychnoho biznesu. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury.
 7. Liubitseva, O. (2006). Rynok turystychnykh posluh. Kyiv: Alterpres.
 8. Oliinyk, Ya. & Stepanenko, A. (2005). Teoretychni osnovy turyzmolohii: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv. Kyiv: Nika-Tsentr.
 9. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex. (2014 January). Retrieved March 12, 2014, from: http://tourlib.net/wto/UNWTO_Barometer_2014_01.pdf.
 10. World Travel & Tourism Council. (2014). Retrieved March 12, 2014, from: http://old.wttc.org/tsa_fullscreen_v2.php?LANG=eng&tsa01=UKRAINE&tsa02=1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11&tsa03=1,2,3&tsa04_from=2000&tsa04_to=2014.
 11. Turystychni potoky. Derzhavna sluzhba statystyky. (2013). Retrieved March 12, 2014, from: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm.
 12. Vyzd inozemnykh hromadian v Ukrainu z Ukrainy, z yakykh vony prybyly, u 2013 rotsi. (2013). Derzhavna sluzhba statystyky. Retrieved March 12, 2014, from: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/tyr/tyr_u/vig2013_u.htm.
 13. Vyzd hromadian Ukrainy zakordon za krainamy, do yakykh vony vyizhdzhaly, u 2013 rotsi. (2013). Derzhavna sluzhba statystyky. Retrieved March 12, 2014, from: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/tyr/tyr_u/vigw2013_u.htm.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

Ярослав Петрович СТАХІВ

аспірант кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
пр. Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна
E-mail: yarekys@gmail.com
Телефон: +380973065135

Микола Петрович ДИВАК

доктор технічних наук, професор,
декан факультету комп'ютерних інформаційних технологій,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004, Україна
E-mail: mdy@tneu.edu.ua
Телефон: +380352435832

Оксана Климівна КУШНІР

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки підприємства,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
вул. Суворова, 52, м. Кам'янець-Подільський, 32300, Україна
E-mail: oks_kushnir@ukr.net
Телефон: +380674234612

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ ДОВКІЛЛЮ
ВНАСЛІДОК ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ ШКІДЛИВИМИ ВИКИДАМИ
АВТОТРАНСПОРТУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНТЕРВАЛЬНОГО РІЗНИЦЕВОГО
ОПЕРАТОРА**

Стахів, Я. П. Теоретичні основи моделювання економічних збитків довкіллю внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту із застосуванням інтервального різницевого оператора [Текст] / Ярослав Петрович Стахів, Микола Петрович Дивак, Оксана Климівна Кушнір // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 154-164. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Досліджено проблему забруднення атмосфери великих і середніх міст шкідливими викидами автотранспорту. Встановлено складність проблеми економічного регулювання процесів забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту через відсутність методики розподілу відповідальності за нанесені збитки. Визначено роль економічної сплати за забруднення навколишнього середовища. Проаналізовано ряд існуючих методів економічної оцінки впливу автотранспорту на довкілля. Виявлено недоліки детермінованого та стохастичного підходу до оцінки економічних збитків внаслідок діяльності автотранспорту. Розглянуто загальний підхід до оцінювання величини економічних збитків, нанесених довкіллю автотранспортними одиницями, для певної території на певний проміжок часу. Досліджено теоретичні основи оцінювання економічних збитків довкіллю внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту із застосуванням інтервального різницевого оператора. Розроблені теоретичні основи спираються на концепцію, яка ґрунтується на принципі еквівалентності платежів за викиди в атмосферу шкідливих речовин та економічних наслідків їх негативного впливу на довкілля. Сформульовано математичну задачу ідентифікації на основі аналізу інтервальних даних для оцінювання параметрів ІРО. Удосконалено концепцію інтервального оцінювання динаміки економічних збитків, нанесених довкіллю внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту, шляхом врахування просторового розподілу концентрацій шкідливих речовин

з одночасним врахуванням часового розподілу збитків. Встановлено можливість отримання більш точніших, по відношенню до застосування існуючих методів, оцінок економічних збитків внаслідок забруднення атмосфери автотранспортними викидами, через врахування динаміки концентрацій шкідливих викидів.

Ключові слова: економічні збитки довкілля; інтервальні оцінки; різницевий оператор; гарантовані межі збитків; просторово розподілені концентрації.

**Ярослав Петрович СТАХИВ
Николай Петрович ДЫВАК
Оксана Климовна КУШНИР**

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УБЫТКОВ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЕ ВСЛЕДСТВИЕ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРЫ ВРЕДНЫМИ ВЫБРОСАМИ АВТОТРАНСПОРТА С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНТЕРВАЛЬНОГО РАЗНОСТНОГО ОПЕРАТОРА

Аннотация

Исследована проблема загрязнения атмосферы крупных и средних городов вредными выбросами автотранспорта. Установлено сложность проблем экономического регулирования процессов загрязнения атмосферы вредными выбросами автотранспорта из-за отсутствия методики распределения ответственности за нанесенный ущерб. Определена роль экономической платы за загрязнение окружающей среды. Проанализирован ряд существующих методов экономической оценки воздействия автотранспорта на окружающую среду. Выявлены недостатки детерминированного и стохастического подходов к оценке экономического ущерба в результате деятельности автотранспорта. Рассмотрен общий подход к оценке величины экономического ущерба, нанесенного окружающей среде автотранспортными единицами, для определенной территории на определенный промежуток времени. Исследованы теоретические основы оценки экономических убытков окружающей среде в результате загрязнения атмосферы вредными выбросами автотранспорта с применением интервального разностного оператора. Разработанные теоретические основы опираются на концепцию, которая основывается на принципе эквивалентности платежей за выбросы в атмосферу вредных веществ и экономических последствий их негативного влияния на окружающую среду. Сформулирована математическую задачу идентификации на основе анализа интервальных данных для оценки параметров ИРО. Усовершенствовано концепцию интервального оценивания динамики экономических убытков, нанесенных окружающей среде в результате загрязнения атмосферы вредными выбросами автотранспорта, путем учета пространственного распределения концентраций вредных веществ с одновременным учетом временного распределения убытков. Установлена возможность получения более точных, по отношению к применению существующих методов, оценок экономического ущерба в результате загрязнения атмосферы транспортными выбросами, из-за учета динамики концентраций вредных выбросов.

Ключевые слова: экономический ущерб окружающей среде; интервальные оценки; разностный оператор; гарантированные грани убытков; пространственно распределенные концентрации.

Yaroslav Petrovych STAKHIV

Postgraduate,
Department of Finance, Monetary Circulation and Credit,
Ivan Franko National University of Lviv
Svobody pr., 18, Lviv, 79008, Ukraine
E-mail: yarekys@gmail.com
Phone: +380973065135

Mykola Petrovych DYVAK

Doctor of Engineering Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Computer Information Technology,
Ternopil National Economic University
Yunost str., 9, Ternopil, 46018, Ukraine
E-mail: mdy@tneu.edu.ua
Phone: +380352435832

Oksana Klymivna KUSHNIR

PhD in Economics,
Lecturer of Department of Enterprise Economics,
Ivan Ogienko National University of Kamyanets-Podilsky
Suvorov str., 52, Kamyanets-Podilsky, 32312, Ukraine
E-mail: oks_kushnir@ukr.net
Phone: +380674234612

THEORETICAL BASES OF MODELING OF THE ECONOMIC LOSSES TO THE ENVIRONMENT CAUSED BY AIR POLLUTION FROM VEHICLES USING INTERVAL DIFFERENCE OPERATOR

Abstract

The problem of air pollution in large and medium cities caused by harmful emissions from vehicles is considered in this paper. It is defined that problem of economic regulation of air pollution by harmful emissions from vehicles is a complex one because the methods for assigning the responsibility for losses are non-existent. The role of economic payment for environmental pollution is defined. Also the existing methods for economic evaluation of the impact of transport on environment are analyzed. Some limitations of deterministic and stochastic approaches for evaluation of the economic losses caused by vehicles are determined. The general approach to evaluation of the value of economic losses to environment caused by vehicles on a given area in a given time period is considered. The theoretical basis of evaluation of the economic losses to the environment as a result of air pollution caused by vehicles using interval difference operator (IDO) is outlined. Its background is the concept that is founded on the principle of equivalence of the payments for pollutant emissions and economic consequence of their negative environmental impact. The mathematical task of identification of the IDO parameters based on analysis of interval data is formulated. The conception of interval estimation of the dynamics of economic losses caused to the environment due to air pollution from vehicles by taking into account the spatial distribution of pollutant concentration and time distribution of the losses is improved. It has been stated the possibility of obtaining more accurate, in comparison to using the existing methods, estimates of economic losses due to air pollution by vehicles through consideration of the dynamics of pollutant concentrations.

Keywords: *economic losses to the environment; interval estimation; difference operator; guaranteed bounds of losses; spatially distributed pollutant.*

JEL classification: C670, Q530

Вступ

Спад промислового виробництва в Україні призвів до суттєвої зміни структури техногенного навантаження. Зокрема, зменшилася частка забруднення атмосфери промисловими підприємствами і одночасно зросла частка забруднення шкідливими викидами автотранспорту. Особливо актуальною проблема забруднення автотранспортними викидами є для середніх міст, де незначними є промислові шкідливі викиди, а частка забруднення автотранспортними викидами сягає 80%. Для зменшення негативного впливу процесів забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту на

довкілля необхідно запроваджувати економічні механізми. Для промислових підприємств існують розроблені методики компенсації за збитки нанесені довкіллю внаслідок його забруднення шкідливими викидами. Зазначені збитки компенсують за рахунок використання механізму сплати за викиди. Стосовно автотранспорту, задача економічного регулювання процесів забруднення атмосфери шкідливими викидами суттєво ускладнюється в силу ряду причин. По-перше, автотранспорт – як джерело викидів, на відміну від промислових підприємств, слід вважати розподіленим об'єктом. По-друге, в зазначеному випадку практично відсутні методики розподілу відповідальності за нанесені збитки. Разом з тим існує можливість знаходження інтегрованої оцінки внеску у забруднення атмосфери усього автотранспорту для виділених частин міста за рахунок періодичного вимірювання концентрацій шкідливих викидів, властивих автотранспорту і подальшого моделювання поширення цього забруднення в місті. Подібна методика наведена у праці [1]. Проте у зазначеній методиці не враховано просторовий розподіл концентрацій шкідливих викидів, а інтегрована оцінка нанесених збитків ґрунтується на оцінці динаміки шкідливих викидів у певних точках міста, що у сукупності дає достатньо грубі оцінки економічних збитків. Тому актуальною є задача врахування просторового розподілу концентрацій шкідливих викидів автотранспорту за рахунок використання інтервальних різницевоїх операторів і на цій основі уточнення методу оцінювання економічних збитків довкіллю.

Постановка задачі

Питання регулювання економічних збитків в достатній мірі розглянуто в дисертаційних роботах Барткової Л.М. та Кушнір О.К. [2,3]. Не зважаючи на значну кількість регулюючих екологічних нормативів, для автотранспорту, одним із еколого-економічних інструментів природоохоронної діяльності став механізм плати за забруднення навколишнього природного середовища, впроваджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 березня 1999 року № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» [4]. На основі зазначеної постанови, введено пряму плату за забруднення, яка залежить від кількості та «якості» забруднюючих речовин в атмосферне повітря, за забруднення безпосередньо водних об'єктів та за утилізацію відходів [5]. Для визначення розмірів плати за забруднення пересувними джерелами проводиться оцінка величини еколого-економічного збитку, обсягу грошових коштів, що необхідно «отримати» з кожної тонни викидів чи утилізованих відходів, для створення джерела фінансування екологічної діяльності, яке є незалежним від державного бюджету.

Економічна суть плати за забруднення полягає в тому, що забруднювач і споживач продукції повинні компенсувати економічні збитки від негативного впливу погіршення стану екології на здоров'я людей, об'єкти житлово-комунального господарства (житловий фонд, міський транспорт, зелені насадження тощо), сільськогосподарські угіддя, водні, лісові, рибні та рекреаційні ресурси, основні фонди промисловості тощо. Платежі за забруднення стали основою створення місцевих, республіканського АР Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів та робіт [6].

При визначенні розміру платежу за забруднення навколишнього природного середовища застосовують певні коригуючі коефіцієнти. Збір, який справляють за викиди пересувними джерелами забруднення, відносять на валові витрати виробництва та обігу. Спираючись на дослідження, проведені у працях Кушнір О.К., можна стверджувати, що державне регулювання методів негативного впливу автотранспорту на довкілля побудоване, виходячи з достатньо апробованих положень регулювання негативного впливу стаціонарних джерел забруднення довкілля.

На сьогоднішній день розроблено ряд методів економічної оцінки впливу автотранспорту на довкілля, що описані в працях вченими Балацьким О. Ф., Благоразумовою Н. І., Бридуном Є. В., Голубом А. А., Гутаревичем Ю. Ф., Данилком В. К., Дергачовою В. В., Дунаєвським Л. В., Зотовим В. Б., Ковальчуком П. І., Кузьмінім А. М., Матейчиком В. П., Мельник Л. Г., Новосьоловим А. Л., Павловою Є. І., Петровою Є. В., Редзюком А. М., Сліпченком В. Г., Струковою Є. В., Чепурних Н. В., Шинкаренком В. Г., Яковлевим А. Ф. [3]. Проте при встановленні причинно-наслідкових зв'язків, зазначені вчені приймали припущення про детермінований або стохастичний зв'язок між еколого-економічними факторами та розмірами економічних збитків. Переважно розроблені методи не враховують динаміку цих зв'язків. Застосування детермінованого підходу не дає можливості врахувати структурну та параметричну невизначеність економіко-математичних моделей збитків. Недоліками стохастичного підходу є потреба великих вибірок даних для оцінювання параметрів законів розподілу випадкових величин, необхідних для встановлення достовірності результатів оцінювання впливу. До того ж, внаслідок динаміки екологічних чинників, вибірки даних будуть неоднорідними. Разом з тим, кількісними оцінками екологічних чинників є виміряні концентрації шкідливих викидів автотранспорту – забрудники атмосфери, які з урахуванням відносних похибок спектроаналізаторів хімічних речовин, методологічних похибок, зручно представити у вигляді інтервалів, межі яких гарантовано включають реальну

концентрацію шкідливої речовини. Як наслідок, реальний розмір економічних збитків довіллю буде розраховано в інтервальному вигляді з гарантованою точністю, визначеною різницею меж інтервалу. Теоретичною основою такого підходу є інтервальна арифметика та методи аналізу інтервальних даних. Зазначений підхід розвинуто у ряді праць Дивака М.П. та Кушнір О.К.

Незважаючи на певну загрубленість результатів оцінки збитків, переваги вказаного підходу, в порівнянні із стохастичним, є очевидними і полягають в наступному: підхід ґрунтується на невеликих вибірках даних; для знаходження оцінок шуканих параметрів не вимагає апріорної інформації про закони розподілу випадкових величин; забезпечує знаходження гарантованих меж можливих значень оцінюваних параметрів; дає можливість використовувати результати вимірювань концентрацій шкідливих речовин, спираючись на технічні характеристики вимірювальних засобів з гарантованою точністю і, як наслідок, оцінювати збитки довіллю, нанесені розповсюдженням цих шкідливих речовин, з гарантованою точністю.

На відміну від стандартних методик оцінювання негативного впливу автотранспорту на навколишнє середовище, які ґрунтуються на простих моделях у вигляді алгебричних виразів, необхідно враховувати динаміку концентрацій шкідливих викидів автотранспорту. Таку динаміку можна представити у вигляді диференціальних рівнянь, або їх різницевих аналогів. Інтервальний підхід до моделювання динаміки економічних збитків внаслідок діяльності автотранспорту дозволить побудувати гарантовані інтервали економічних збитків за умов врахування найбільш важливих факторів впливу. У працях Дивака М. П., Барткової Л. П. вперше введено нове поняття – «інтервальні економічні збитки», під яким слід розуміти всі можливі значення економічних збитків за умов впливу та врахування найбільш важливих факторів. Оскільки фактори впливу є переважно описовими або отриманими на основі експертних оцінок, то найбільш придатною формою формалізації їх опису є множинна або інтервальна форма.

У працях Дивака М. П. та Кушнір О. К. розроблено концепцію інтервального оцінювання економічних збитків на основі аналізу реальних концентрацій шкідливих речовин та метод інтервального оцінювання динаміки економічних збитків, нанесених довіллю внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту. Запропонована концепція базується на оцінюванні із заданою точністю загальних обсягів викидів автотранспорту за конкретний проміжок часу. Вона ґрунтується на трьох принципах: еквівалентності платежів за викиди в атмосферу шкідливих речовин та економічних наслідків їх негативного впливу на довілля; інтервального моделювання динаміки економічних збитків на основі виміряних з гарантованою точністю концентрацій шкідливих речовин та застосування для відтворення цієї динаміки різницевих рівнянь; встановлення економічних аспектів розподілу відповідальності за збитки довіллю між учасниками процесу забруднення. Реалізація останнього принципу концепції базується на методі Сааті для оцінювання внеску обсягів шкідливих викидів кожної групи автотранспорту.

У даній праці, при розробці методу оцінювання економічних збитків довіллю внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту із застосуванням інтервального різницевого оператора будемо спиратися на зазначену концепцію.

Як бачимо, для оцінювання збитків та розподілу відповідальності за них, спочатку необхідно провести інтервальне моделювання динаміки економічних збитків на основі виміряних з гарантованою точністю концентрацій шкідливих речовин. Розглянемо загальний підхід до оцінювання величини економічних збитків, нанесених довіллю автотранспортними одиницями, для певної території на певний проміжок часу.

Згідно з існуючою методикою (для стаціонарних джерел) [7], величину збитків за видами, відносно до тонни шкідливих викидів, розраховують за формулою:

$$ZB_p(s) = NZV_p \cdot I \cdot K_1(s) \cdot K_2(s), \quad (1)$$

де $ZB_p(s)$ – економічні збитки, відносно до тонни шкідливих викидів (грн/т); p – забруднююча речовина, $p = 1, \dots, M$; S – індекс, що задає населений пункт, $s = 1, \dots, S$; NZV_p – норматив збору, який справляється за річні викиди p -тої забруднюючої речовини (грн/т) (нормативна величина); I – величина індексу споживчих цін (індекс інфляції) за попередній рік; $K_1(s)$ – відома таблично-задана функція для визначення коригуючого коефіцієнту (дискретна функція дискретного аргументу), що визначається, залежно від чисельності жителів населеного пункту; $K_2(s)$ – відома таблично-задана функція для визначення коригуючого коефіцієнту (дискретна функція дискретного аргументу), що визначається, залежно від народногосподарського значення населеного пункту.

Користуючись формулою (1) для розрахунку реальних економічних збитків з врахуванням річних викидів p -тої забруднюючої речовини, загальні економічні збитки розраховуємо за формулою:

$$Z(s) = \sum_{p=1}^M ZB_p(s) \cdot V_p(s), \quad (2)$$

де $Z(s)$ – загальні економічні збитки, нанесені довкіллю в межах певного населеного пункту (грн); $V_p(s)$ – річні обсяги викидів p -тої забруднюючої речовини деякого населеного пункту (т).

Таким чином, враховуючи усі індекси та коригуючі коефіцієнти в формулі (2), а також за наявності обсягів річних збитків, можна розрахувати загальний обсяг економічних збитків довкіллю, який, згідно з зазначеною концепцією, є еквівалентний платежам за викиди.

Слід зазначити, що формула (2) відображає часовий розподіл збитків і, відповідно, не дає можливості персоніфікувати причини цих збитків, що є актуальним для розподіленого джерела викидів, яким є автотранспорт. Разом з тим, на сьогоднішній день, є можливість із використанням лабораторій, які функціонують в міських санітарно-епідеміологічних службах (СЕС), а також засобами моделювання встановити реальні концентрації шкідливих викидів забруднюючих речовин в атмосфері. З цієї метою, розглянемо випадок, коли оцінка збитків проводиться на основі вимірювання реальних концентрацій шкідливих речовин в приземистому шарі атмосфери для заданого міста. Аналіз існуючих технологій отримання миттєвих значень концентрацій шкідливих викидів показав, що вони ґрунтуються на застосуванні спектрофотометрів типу „Аквілон 1-1”, „СФ-26”, „Тайфун Р-20-2”. При цьому вимірювання миттєвих значень концентрацій за допомогою зазначених приладів передбачає забір повітря в точках вимірювань протягом 10-20 хвилин з подальшим виділенням концентрацій шкідливих викидів в лабораторних умовах. Тому реально процес вимірювання дає можливість на певній території встановити сумарні миттєві концентрації шкідливих викидів автотранспорту, а також постійно діючі фонові концентрації.

Такий підхід уможливорює враховувати при оцінці як викидів, так і їх наслідків економічних збитків ряд надзвичайно важливих факторів, а саме: інтенсивність транспортних потоків; інтенсивне розповсюдження концентрацій шкідливих речовин в атмосфері внаслідок провітрювання; погодні умови; район міста. Іншою перевагою, зазначеного методу є можливість встановлення з певною точністю реальної картини забруднення наявними транспортними засобами, і відповідно об'єктивне з заданою точністю оцінювання обсягів економічних збитків.

У праці [8] запропоновано оцінювання часозалежних збитків за формулою:

$$Z(t_1; t_2) = \sum_{p=1}^M ZB_p \cdot V_p(t_1; t_2), \quad (3)$$

де $Z(t_1; t_2)$ – динаміка оцінювання збитків за період $(t_1; t_2)$; $V_p(t_1; t_2)$ – динаміка зміни обсягів викидів p -тої забруднюючої речовини в період $(t_1; t_2)$.

Враховуючи, що концентрації забруднюючих речовин залежать від території і загалом від об'єму приземистого шару атмосфери, а також той факт, що формула (3) орієнтована на розрахунок річних збитків, у формулі (2) перейдемо до дискретних оцінок розміру збитків, на основі такого виразу:

$$Z_k(s) = \sum_{p=1}^M ZB_p(s) \cdot V_{pk}(s), \quad (4)$$

де $Z_k(s)$ – величина економічних збитків в k -тий період часу, $k=1, \dots, K$; $V_{pk}(s)$ – обсяги викидів шкідливих речовин за k -тий період для певної території.

Для переходу до інтервальних оцінок збитків використовують метод запропонований Кушнір О.К. та Диваком М. П. згідно з яким $V_{pk}(s)$ – обсяг викидів шкідливих речовин за k -тий період розраховують за такою формулою:

$$[V_{pk}^-(s); V_{pk}^+(s)] = [\tilde{V}_p^-(s); \tilde{V}_p^+(s)] \cdot Q(s) \cdot t_k / t_v, \quad (5)$$

де $Q(s)$ – об'єм приземистого шару атмосфери досліджуваної території, $[m^3]$; t_k – тривалість досліджуваного періоду відносно до року; t_v – тривалість забору повітря, необхідного для вимірювання концентрацій шкідливих викидів виражена відносно до року; $V_{pk}^-(s)$ – нижня гарантована межа розрахованих обсягів шкідливих викидів забруднюючої речовини для відповідної території за певний період часу; $V_{pk}^+(s)$ – верхня гарантована межа розрахованих обсягів шкідливих викидів забруднюючої речовини для відповідної території за певний період часу; $\tilde{V}_p^-(s)$ – нижнє значення інтервалу вимірюваної концентрації p -тої забруднюючої речовини, визначене з використанням відомої відносної похибки спектроаналізатора ε ; $\tilde{V}_p^+(s)$ – верхнє значення інтервалу вимірюваної концентрації p -тої забруднюючої речовини, визначене з використанням відомої відносної похибки спектроаналізатора. Звідси

інтервальна оцінка економічних збитків внаслідок забруднень довкілля автотранспортом набуває такого вигляду:

$$[Z_k^-(s); Z_k^+(s)] = \sum_{p=1}^M ZB_p(s) \cdot [V_{pk}^-(s); V_{pk}^+(s)], \quad (6)$$

де $Z_k^-(s)$ – нижня гарантована межа розрахованих збитків внаслідок забруднення приземистого шару атмосфери для даної території та вимірних концентрацій; $Z_k^+(s)$ – верхня гарантована межа розрахованих збитків внаслідок забруднення приземистого шару атмосфери для даної території та вимірних концентрацій.

Це означає, що для оцінювання обсягу викидів шкідливих речовин за k -тий період приймають до уваги виміряну з певною похибкою концентрацію тільки в одній точці і в певний момент часу, а результат поширюють на всю територію, для якої встановлюють збитки і на увесь часовий інтервал. Зазначені припущення призводять до суттєвого загрублення оцінки збитків. Очевидно, що для оцінювання загальних збитків необхідно враховувати просторовий розподіл та динаміку концентрацій шкідливих викидів.

Метод оцінювання збитків внаслідок забруднення атмосфери автотранспортом із урахуванням просторового розподілу та динаміки концентрацій шкідливих викидів

Спочатку побудуємо модель просторового розподілу та динаміки концентрацій шкідливих викидів. При цьому опускатимемо індекс, який визначає тип забруднюючої речовини маючи на увазі, що аналогічний підхід можна поширити на усі види забруднюючих речовин.

Переважно для опису просторового розподілу та динаміки концентрацій шкідливих викидів використовують диференціальні рівняння в частинних похідних [9, 10]. Для отримання розв'язку таких рівнянь застосовують чисельні методи, попередньо апроксимували диференціальні рівняння різницевиими схемами, наприклад, за схемою Кранка-Ніколсона [9, 11]. Теоретичною основою для розв'язування зазначеної задачі, є математичні моделі об'єктів з розподіленими параметрами у вигляді диференціальних рівнянь в частинних похідних, із необхідністю детального опису середовища, у якому відбуваються процеси дифузії та масоперенесення. З точки зору практики застосування такого підходу є достатньо проблемним. Концентруючи увагу на фізичних властивостях середовища, його неоднорідності, доводиться суттєво ускладнювати математичну модель, незважаючи на те, що на практиці перевірити чи співставити результати моделювання із реальними даними, отриманими за умов, що відповідають умовам моделювання є неможливим. Навіть, якщо математична модель у вигляді диференціального рівняння достатньо точно описує процес поширення шкідливих викидів автотранспорту в атмосфері при поривах вітру, або інших турбулентних явищах в атмосфері, то чи можна перевірити її точність, якщо сучасні спектроаналізатори для вимірювання концентрацій шкідливих викидів в процесі вимірювання встановлюють інтегровану величину концентрації хімічної речовини в одиниці об'єму? До того ж точність таких вимірювань є низькою, відносна похибка вимірювань сягає 50%.

За цих умов результати експерименту доцільно представляти у вигляді інтервалів можливих значень концентрацій шкідливих викидів:

$$[\tilde{V}_{i,j,h,k}^-; \tilde{V}_{i,j,h,k}^+], \quad i=1, \dots, I, \quad j=1, \dots, J, \quad h=1, \dots, H, \quad k=1, \dots, K, \quad (7)$$

де $\tilde{V}_{i,j,h,k}^-$, $\tilde{V}_{i,j,h,k}^+$ – відповідно, нижня та верхня межі інтервалу можливих значень вимірної концентрації шкідливої речовини у точці з дискретно заданими просторовими координатами $i=1, \dots, I$, $j=1, \dots, J$, $h=1, \dots, H$ та часовою дискретою $k=1, \dots, K$.

Зауважимо, що у вимірювальному експерименті нижню та верхню межі можемо встановити за відносною похибкою вимірювального пристрою: $\tilde{V}_{i,j,h,k}^- = \tilde{V}_{i,j,h,k} - \tilde{V}_{i,j,h,k} \cdot \varepsilon$ та $\tilde{V}_{i,j,h,k}^+ = \tilde{V}_{i,j,h,k} + \tilde{V}_{i,j,h,k} \cdot \varepsilon$, де $\tilde{V}_{i,j,h,k}$ – вимірне значення концентрації шкідливої речовини; ε – відносна похибка вимірювань.

За цих умов математичну модель для оцінювання обсягів викидів шкідливих речовин в k -тий період доцільно побудувати на підставі отриманих інтервальних даних у вигляді (7).

Як зазначено вище, для моделювання об'єктів з розподіленими параметрами, традиційно використовують різницеві схеми, побудовані на основі дискретизації диференціальних рівнянь в частинних похідних. Проте в нашому випадку використаємо інший підхід до вибору прийняттого математичного опису. Його суть полягає у визначенні деякої різницевої схеми, шляхом її налаштування у спосіб узгодження з інтервальними даними експерименту. Саму різницеву схему, яка фактично

перетворює значення вхідних змінних у значення вихідних, називають різницевим оператором, а процес налаштування цієї схеми – структурною та параметричною ідентифікацією [10, 11].

У випадку використання лінійного за параметрами різницевого оператора для моделювання обсягів викидів шкідливих речовин автотранспорту, математичний вираз матиме такий вигляд [10]:

$$V_{i,j,h,k} = \bar{f}^T (V_{0,0,0,0}, \dots, V_{0,0,h-1,0}, V_{-1,0,0,0}, \dots, V_{0,j-1,0,0}, \dots, V_{-1,j-1,h-1,k-1}, \bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}) \cdot \bar{g}, \quad i=1, \dots, J, \quad j=1, \dots, J, \quad h=1, \dots, H, \quad k=1, \dots, K, \quad (8)$$

де $\bar{f}^T(\bullet)$ – вектор базисних функцій, у загальному випадку нелінійних, з допомогою яких виконують перетворення значень прогнозованого просторового та часового розподілу концентрації шкідливих викидів, а також вхідних змінних у дискретних точках простору та для певних часових дискрет; $V_{i,j,h,k}$ – прогнозована концентрація шкідливої речовини у точці з дискретно заданими просторовими координатами $i=1, \dots, J, j=1, \dots, J, h=1, \dots, H$ та на часовій дискреті $k=1, \dots, K$; $\bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}$ – вектори вхідних змінних (управлінь) у точках з дискретно заданими просторовими координатами $i=1, \dots, J, j=1, \dots, J, h=1, \dots, H$ та на часовій дискреті $k=0, \dots, K$; \bar{g} – вектор параметрів різницевого оператора.

У результаті виконання процедури структурної ідентифікації встановлюємо різницеву обчислювальну схему, зокрема: вектор базисних функцій $\bar{f}^T(\bullet)$; набори та розмірність векторів вхідних змінних (управлінь) $\bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}$; порядок різницевої схеми, який як відомо є еквівалентним порядку диференціального рівняння – аналогу різницевої схеми. Для реалізації різницевої схеми також необхідно встановити значення компонент вектора \bar{g} параметрів і задати початкові умови, тобто значення кожного елемента із набору $V_{0,0,0,0}, \dots, V_{0,0,h-1,0}, V_{-1,0,0,0}, \dots, V_{0,j-1,0,0}, \dots, V_{-1,j-1,h-1,k-1}, \bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}$ для певних дискрет, як правило – початкових. У подальшому, будемо приймати структуру різницевого оператора відомою. За цих умов залишається актуальною задача налаштування параметрів різницевого оператора (8) у такий спосіб, щоб забезпечити максимальне узгодження прогнозованого просторового та часового розподілу концентрацій шкідливих викидів з експериментально отриманими значеннями цієї характеристики. Така задача називається задачею параметричної ідентифікації [10].

Спираючись на вимоги забезпечення точності математичної моделі в межах точності вимірювального експерименту – для математичної моделі просторового та часового розподілу концентрації шкідливих викидів автотранспорту, умови узгодження експериментальних даних, представлених в інтервальному вигляді (7), із даними отриманими на основі математичної моделі у вигляді різницевого оператора (8), можемо сформулювати у такому вигляді:

$$V_{i,j,h,k} \in [\tilde{V}_{i,j,h,k}^-; \tilde{V}_{i,j,h,k}^+], \quad \forall i=1, \dots, J, \quad \forall j=1, \dots, J, \quad \forall h=1, \dots, H, \quad \forall k=1, \dots, K. \quad (9)$$

Умови (9) забезпечують отримання модельованих значень концентрацій шкідливої речовини в межах інтервалів можливих значень вимірних концентрацій.

Спираючись на результати проведеного аналізу можемо констатувати, що для забезпечення умов (9) заданої точності моделі у вигляді лінійних різницевих операторів (8) при розв'язуванні задачі її параметричної ідентифікації обґрунтованим є застосування методів аналізу інтервальних даних [12]. Підставляючи вектор оцінок параметрів \bar{g} різницевого оператора замість вектора їх істинних значень \bar{g} у вираз (8) разом із заданими початковими інтервальними значеннями кожного елемента із набору $[\hat{V}_{0,0,0,0}], \dots, [\hat{V}_{0,0,h-1,0}], [\hat{V}_{-1,0,0,0}], \dots, [\hat{V}_{0,j-1,0,0}], \dots, [\hat{V}_{-1,j-1,h-1,k-1}]$ та заданими векторами вхідних змінних $\bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}$ отримаємо інтервальні оцінки прогнозованої концентрації шкідливої речовини $[\hat{V}_{i,j,h,k}]$ у точках з дискретно-заданими просторовими координатами $i=1, \dots, J, j=1, \dots, J, h=1, \dots, H$ та на часових дискретах $k=1, \dots, K$:

$$[\hat{V}_{i,j,h,k}] = [\hat{V}_{i,j,h,k}^-; \hat{V}_{i,j,h,k}^+] = \bar{f}^T ([\hat{V}_{0,0,0,0}], \dots, [\hat{V}_{0,0,h-1,0}], [\hat{V}_{-1,0,0,0}], \dots, [\hat{V}_{0,j-1,0,0}], \dots, [\hat{V}_{-1,j-1,h-1,k-1}], \bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}) \cdot \hat{g}, \quad i=1, \dots, J, \quad j=1, \dots, J, \quad h=1, \dots, H, \quad k=1, \dots, K, \quad (10)$$

Отже, математичну модель просторового розподілу та динаміки концентрацій шкідливих викидів автотранспорту описуватимемо різницевим оператором у загальному вигляді (10). Враховуючи, що усі обчислення у виразі (10) проводять із використанням інтервальної арифметики, різницевий оператор (10) назвемо інтервальним різницевим оператором (ІРО).

Для оцінювання параметрів ІРО сформулюємо математично задачу ідентифікації на основі аналізу інтервальних даних.

Умови узгодження експериментальних даних, представлених в інтервальному вигляді (9), із даними отриманими на основі макромоделі у вигляді IPO (10) сформулюємо у такому вигляді:

$$[\widehat{V}_{i,j,h,k}^-; \widehat{V}_{i,j,h,k}^+] \subset [\widetilde{V}_{i,j,h,k}^-; \widetilde{V}_{i,j,h,k}^+], \quad \forall i=1, \dots, I, \quad \forall j=1, \dots, J, \quad \forall h=1, \dots, H, \quad \forall k=1, \dots, K. \quad (11)$$

Умови (11) забезпечують отримання інтервальних оцінок прогнозованих значень концентрації шкідливих викидів в межах інтервалів можливих значень цих концентрацій, отриманих експериментально.

Підставимо у вирази (11) замість інтервальних оцінок $[\widehat{V}_{i,j,h,k}^-; \widehat{V}_{i,j,h,k}^+]$ модельованої характеристики її інтервальні значення, обчислені на основі IPO (10) разом із урахуванням заданих початкових інтервальних значень кожного елемента із набору:

$$\begin{aligned} [\widehat{V}_{0,0,0,0}] &\subseteq [\widetilde{V}_{0,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,0,h-1,0}] \subseteq [\widetilde{V}_{0,0,h-1,0}], \\ [\widehat{V}_{i-1,0,0,0}] &\subseteq [\widetilde{V}_{i-1,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,j-1,0,0}] \subseteq [\widetilde{V}_{0,j-1,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{i-1,j-1,h-1,k-1}] \subseteq [\widetilde{V}_{i-1,j-1,h-1,k-1}] \end{aligned} \quad (12)$$

та заданими векторами вхідних змінних $\bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}$, отримаємо:

$$\left\{ \begin{aligned} &[\widehat{V}_{0,0,0,0}^-; \widehat{V}_{0,0,0,0}^+] \subseteq [\widetilde{V}_{0,0,0,0}^-; \widetilde{V}_{0,0,0,0}^+], \dots, [\widehat{V}_{i-2,j-2,h-2,k-2}^-; \widehat{V}_{i-2,j-2,h-2,k-2}^+] \subseteq [\widetilde{V}_{i-2,j-2,h-2,k-2}^-; \widetilde{V}_{i-2,j-2,h-2,k-2}^+] \\ &[\widehat{V}_{i-1,j-1,h-1,k-1}] = \bar{f}^T([\widehat{V}_{0,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,0,h-1,0}], [\widehat{V}_{i-1,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,j-1,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{i-2,j-2,h-2,k-2}], \bar{u}_0, \dots, \bar{u}_{k-1}) \cdot \widehat{g} \\ &\widetilde{V}_{i,j,h,k}^- \leq \bar{f}^T([\widehat{V}_{0,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,0,h-1,0}], [\widehat{V}_{i-1,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,j-1,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{i-1,j-1,h-1,k-1}], \bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}) \cdot \widehat{g} \leq \widetilde{V}_{i,j,h,k}^+, \\ & \quad \quad \quad i=2, \dots, I, \quad j=2, \dots, J, \quad h=2, \dots, H, \quad k=2, \dots, K \end{aligned} \right. \quad (13)$$

Як відомо, отримана система є інтервальною системою нелінійних алгебричних рівнянь (ІСНАР) [10, 11, 13]. Отже, задача ідентифікації параметрів IPO (10) за умов (11) є задачею розв'язування ІСНАР у вигляді (13).

Слід зауважити, що ІСНАР (13) формуємо рекурентно. Загальна кількість інтервальних рівнянь є добутком $I \times J \times H \times K$. Кожне наступне інтервальне рівняння в системі слід розглядати як нелінійне перетворення базисними функціями попереднього, тобто:

$$\begin{aligned} \widetilde{V}_{i,j,h,k}^- &\leq \bar{f}^T \left([\widehat{V}_{0,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,0,h-1,0}], [\widehat{V}_{i-1,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,j-1,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{i-2,j-2,h-2,k-2}], \dots, \right. \\ & \quad \left. \bar{f}^T([\widehat{V}_{0,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,0,h-1,0}], [\widehat{V}_{i-1,0,0,0}], \dots, [\widehat{V}_{0,j-1,0,0}], \dots, \right. \\ & \quad \left. [\widehat{V}_{i-1,j-1,h-1,k-2}], \bar{u}_0, \dots, \bar{u}_{k-1}) \cdot \widehat{g}, \quad \bar{u}_0, \dots, \bar{u}_k \right) \cdot \widehat{g} \leq \widetilde{V}_{i,j,h,k}^+. \end{aligned} \quad (14)$$

Як бачимо з (14), отримане інтервальне рівняння [13] (двохстороння нерівність) є нелінійним відносно вектора \widehat{g} невідомих оцінок параметрів інтервального різницевого оператора.

Методи розв'язування отриманої системи наведено у працях [11, 13]. Переважно, вони ґрунтуються на випадковому пошуку хоча б одного розв'язку системи. В результаті розв'язування інтервальної системи отримуємо вектор \widehat{g} оцінок параметрів інтервального різницевого оператора.

Отже, для отримання просторового та часового розподілу концентрацій шкідливих викидів необхідно скористатися IPO (10), попередньо задавши інтервальні оцінки цих концентрацій у певних точках у вигляді (12) та вектори вхідних змінних $\bar{u}_{i,j,h,0}, \dots, \bar{u}_{i,j,h,k}$ для цих точок.

Спираючись на отриманий просторовий розподіл концентрацій шкідливих викидів, взамін використання формули (5) для обчислення інтервальної оцінки обсягів викидів шкідливих речовин за k -тий період для заданої території, використаємо таку формулу:

$$[V_{pK}^-(s); V_{pK}^+(s)] = \sum_{k=k_0}^K \sum_{i=i_0}^I \sum_{j=j_0}^J \sum_{h=y_0}^H [\widehat{V}_{i,j,h,k}^-; \widehat{V}_{i,j,h,k}^+] \cdot \Delta Q_{i,j,h} \cdot \frac{t_k}{t_v}, \quad (15)$$

де дискретні значення координат i_0, \dots, I , j_0, \dots, J , h_0, \dots, H - задають відповідну територію s та об'єм шару (приземистого) $Q(s)$; $\Delta Q_{i,j,h}$ - об'єм шару атмосфери визначений i, j, h - дискретними координатами із характерним незмінним прогнозованим значенням концентрації шкідливої речовини в атмосфері; k_0, \dots, K - часові дискрети, які задають тривалість k -того періоду.

Звідси, інтервальна оцінка економічних збитків внаслідок забруднень довкілля автотранспортом набуває такого вигляду:

$$[Z_K^-(s); Z_K^+(s)] = \sum_{p=1}^M ZB_p(s) \cdot \sum_{k=k_0}^K \sum_{i=i_0}^I \sum_{j=j_0}^J \sum_{h=y_0}^H [\widehat{V}_{p,i,j,h,k}^- \widehat{V}_{p,i,j,h,k}^+] \cdot \Delta Q_{i,j,h} \cdot t_k / t_v, \quad (16)$$

де $[\widehat{V}_{p,i,j,h,k}^- \widehat{V}_{p,i,j,h,k}^+]$ – інтервальні оцінки прогнозованої концентрації p -тої шкідливої речовини викидів автотранспорту в точках з дискретно-заданими просторовими координатами $i=1, \dots, I$, $j=1, \dots, J$, $h=1, \dots, H$ та на часових дискретах $k=1, \dots, K$, яку обчислюємо із застосуванням ІРО у вигляді (10).

Використання формули (16) для моделювання та оцінювання економічних збитків внаслідок забруднень довкілля шкідливими викидами автотранспорту забезпечить більш точніші оцінки збитків, оскільки враховує просторовий розподіл та динаміку концентрацій шкідливих викидів.

Висновки

Запропоновано та обґрунтовано теоретичні основи оцінювання економічних збитків довкіллю внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту із застосуванням інтервального різницевого оператора. Розроблені теоретичні основи спираються на концепцію, яка ґрунтується на принципі еквівалентності платежів за викиди в атмосферу шкідливих речовин та економічних наслідків їх негативного впливу на довкілля. Проведено удосконалення зазначеної концепції за рахунок використання методів інтервального оцінювання економічних збитків на основі аналізу реальних концентрацій шкідливих речовин та урахування їх просторового розподілу з одночасним урахуванням часового розподілу збитків нанесених довкіллю внаслідок забруднення атмосфери шкідливими викидами автотранспорту.

Науковою новизною отриманих результатів та їх теоретичною цінністю є можливість отримання більш точніших, по відношенню до застосування існуючих методів, оцінок економічних збитків внаслідок забруднення атмосфери автотранспортними викидами, оскільки враховано просторовий розподіл та динаміку концентрацій шкідливих викидів.

Список літератури

1. Кушнір О. К. Інтервальне оцінювання збитків навколишньому середовищу внаслідок діяльності автотранспорту / О. К. Кушнір, М. П. Дивак, Л. І. Гончар // *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. – 2011. – № 83. – С. 92–106.
2. Барткова Л. М. Інтервальне моделювання економічних збитків, наслідків негативного впливу господарської діяльності підприємств на здоров'я населення : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.03.02 / Л. М. Барткова. – Хмельницький : Б.в., 2005. – 19 с.
3. Кушнір О. К. Інтервальне моделювання динаміки економічних збитків, наслідків негативного впливу автотранспорту на навколишнє середовище : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.11 / О. К. Кушнір. – Київ : Б.в., 2012. – 20 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» від 01.03.1999 р. № 303 [Електронний ресурс] : Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=303-99-%EF>.
5. Методика визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України // *Рідна природа*. – 1993. – № 3. – С. 26–33.
6. Лузін Ю. Плата за повітря / Ю. Лузін, Г. Любова // *Економіка України*. – 1995. – № 10. – С. 77–82.
7. Інструкція про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища: від 19.07.1999 № 162/379 / Міністерство охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України. – Офіц. вид. – К. : „ГК”, 1999. – 54 с.
8. Кушнір О. К. Оцінювання інтегрованих економічних збитків довкіллю внаслідок негативного впливу шкідливих викидів автотранспорту / О. К. Кушнір // *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. – 2011. – № 85. – С. 239-256.
9. Кордингтон Э. А. Теория обыкновенных дифференциальных уравнений / Э. А. Кордингтон, Н. Левинсон // *Пер. с англ., изд. 2.* – 2007. – 472 с.
10. Дивак Т. М. Метод параметричної ідентифікації макромоделі у вигляді інтервального різницевого оператора із розділенням вибірки даних / Т. М. Дивак // *Індуктивне моделювання складних систем. Збірник наукових праць // Відпов. редактор В.С. Степашко*. – Київ : МННЦ ІТС НАН та МОН України, 2011. – Вип. 3. – С. 49–60.
11. Дивак М.П. Застосування інтервального різницевого оператора для апроксимації полів концентрацій шкідливих викидів автотранспорту / М. П. Дивак, І. Ф. Войтюк, Т. М. Дивак, А. В. Пукас // *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. – 2011. – № 34 (110). – С. 86–94.

-
12. Алефельд Г. Введение в интервальные вычисления / Г. Алефельд, Ю. Херцбергер. — М. : Мир, 1987. — 360 с.
 13. Дивак М.П. Особливості побудови інтервальної системи алгебричних рівнянь та методу її розв'язку в задачах ідентифікації лінійного інтервального різницевого оператора / М. П. Дивак, Т. М. Дивак // Індуктивне моделювання складних систем. Збірник наукових праць // Відпов. редактор В. С. Степашко. — Київ : МНЦ ІТС НАН та МОН України, 2009. — Вип. 1. — С. 35-43.

References

1. Kushnir, O. K., Dyvak, M. P., & Honchar, L. I. (2011). Interval'ne otsiniuvannia zbytkiv navkolyshn'omu seredovyschu vnaslidok diial'nosti avtotransportu [Interval estimation of environmental losses by the transport activities]. *Modeling and Information Systems in Economics*, 83, 92–106 [in Ukrainian].
2. Bartkova, L. M. (2005). Interval'ne modeliuвання ekonomichnykh zbytkiv, naslidkiv nehatyvnoho vplyvu hospodars'koi diial'nosti pidpriemstv na zdorov'ia naseleння [Interval modeling of economic expenses caused by enterprises economic activity influence on population's health]. Extended abstract of candidate's thesis. Khmel'nyts'kyj [in Ukrainian].
3. Kushnir, O. K. (2012). Interval'ne modeliuвання dynamiky ekonomichnykh zbytkiv, naslidkiv nehatyvnoho vplyvu avtotransportu na navkolyshnie seredovysche [Interval modeling the dynamics of economic losses as consequences of the negative impact of transport on the environment]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia poriadku vstanovlennia normatyviv zboru za zabrudnennia navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha i stiahnennia ts'oho zboru» vid 01.03.1999 № 303 [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the establishment of standards of pollution of the environment and the recovery of the collection» from March 1 1999, № 303]. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=303-99-%EF> [in Ukrainian].
5. Metodyka vyznachennia rozmiriv platy i stiahnennia platezhiv za zabrudnennia navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha Ukrainy [Methods of determination of fees and penalty payments for environmental pollution Ukraine]. (1993). *Mother Nature*, 3, 26–33 [in Ukrainian].
6. Luzin, Yu., & Liubova, H. (1995). Plata za povitria [Charge air]. *Economy of Ukraine*, 10, 77–82 [in Ukrainian].
7. Instruktiiia pro poriadok obchyslennia ta splaty zboru za zabrudnennia navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha: vid 19.07.1999 № 162/379 [Instructions on the calculation and payment of the pollution of the environment from July 19 1999 №162/379]. Kyiv: „HK” [in Ukrainian].
8. Kushnir, O. K. (2011). Otsiniuvannia intehrovanykh ekonomichnykh zbytkiv dovkilliu vnaslidok nehatyvnoho vplyvu shkidlyvykh vykydiv avtotransportu [Evaluation of integrated economic losses to the environment by the negative impact of harmful emissions from motor vehicles]. *Modeling and Information Systems in Economics*, 85, 239–256 [in Ukrainian].
9. Kodynhton, E. A., & Levynson, N. (2007). Teoryia obyknovennykh dyfferentsyal'nykh uravnenyj [Theory of ordinary differential equations] [in Russian].
10. Dyvak, T. M. (2011). Metod parametrychnoi identyfikatsii makromodeli u vyhliadi interval'noho riznytsevoho operatora iz rozdilenniam vybirky danykh [Macromodel parametric method of identification in the form of interval difference functional separation of sample data]. *Inductive modeling of complex systems*, 3, 49–60 [in Ukrainian].
11. Dyvak, M. P, Voitiuk, I. F., Dyvak, T. M., & Pukas, A. V. (2011). Zastosuvannia interval'noho riznytsevoho operatora dlia aproksymatsii poliv kontsentratsij shkidlyvykh vykydiv avtotransportu [Application of interval difference operator to approximate concentration field's emission vehicles]. *Measuring and computing in industrial processes*, 34 (110), 86–94 [in Ukrainian].
12. Alefel'd, H., & Khertsberher, H. (1987). Vvedenye v interval'nye vychysleniya [Introduction to interval computations]. Moscow: Peace [in Russian].
13. Dyvak, M. P., & Dyvak, T. M. (2009). Osoblyvosti pobudovy interval'noi systemy alhebrychnykh rivnian' ta metodu ii rozv'iazku v zadachakh identyfikatsii linijnoho interval'noho riznytsevoho operatora [Features constructing interval of algebraic equations and the method of its solution in problems of identification of interval linear difference operator]. *Inductive modeling of complex systems*, 1, 35-43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

Олександр Миколайович ТУР

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та управління,
Шосткинський інститут Сумського державного університету,
вул. Інститутська 6, к. 204, м. Шостка, 41100, Україна
E-mail: Aleksandrtur@gmail.com

Ірина Валентинівна МАМЧУК

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки та управління,
Шосткинський інститут Сумського державного університету,
вул. Інститутська, 6, к. 204, м. Шостка, 41100, Україна
E-mail: Mamchuk. irina@gmail.com

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ЕЛАСТИЧНОСТІ ВВП
ЗА АНТРОПОГЕННИМ НАВАНТАЖЕННЯМ**

Тур, О. М. Методичні підходи до еколого-економічного аналізу еластичності ВВП за антропогенним навантаженням [Текст] / Олександр Миколайович Тур, Ірина Валентинівна Мамчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 165-170. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У межах досліджуваної проблеми виміру швидкості змін основних економічних параметрів розвитку національної економіки від споживання природних ресурсів запропоновано методичні підходи до оцінки еластичності ВВП відносно обсягів споживання природних ресурсів. На основі еколого-економічного аналізу запропонованих показників еластичності виявлено високу залежність економіки України від останнього. Протягом тривалого часу відбувається закріплення такої залежності, що суттєво обмежує потенціал країни до швидкого економічного зростання. Виявлено основні фактори стримування високих темпів економічного зростання – висока матеріало- та енергомісткість промисловості країни, що також є фактором зростання антропогенного тиску на екосистему в країні. Запропоновано шляхом зниження матеріало- та енергомісткості промисловості зменшити залежність економіки країни від споживання природних ресурсів і тим самим забезпечити швидке економічне зростання за одночасного зниження антропогенного тиску на екосистему.

Ключові слова: еластичність; еколого-орієнтований розвиток; антропогенне навантаження; природні ресурси.

**Александр Николаевич ТУР
Ирина Валентиновна МАМЧУК**

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОМУ АНАЛИЗУ
ЭЛАСТИЧНОСТИ ВВП ПО АНТРОПОГЕННОЙ НАГРУЗКЕ**

Аннотация

В рамках исследуемой проблемы измерения скорости изменений основных экономических параметров развития национальной экономики от потребления природных ресурсов предложены методические подходы к оценке эластичности ВВП по отношению к объемам потребления природных ресурсов. На основе эколого-экономического анализа предложенных показателей эластичности обнаружена высокая зависимость экономики Украины от последнего. В течение длительного времени происходит закрепление такой зависимости, которая существенно ограничивает потенциал страны к быстрому экономическому росту. Обнаружены основные факторы сдерживания высоких темпов экономического роста – высокая материалоемкость и энергоёмкость промышленности страны, которая также является фактором роста

© Олександр Миколайович Тур, Ірина Валентинівна Мамчук, 2014

антропогенного давления на экосистему в стране. Предложено путем снижения материало- и энергоемкости промышленности уменьшить зависимость экономики страны от потребления природных ресурсов и тем самым обеспечить быстрый экономический рост при одновременном снижении антропогенного давления на экосистему.

Ключевые слова: эластичность; эколого-ориентированное развитие; антропогенная нагрузка; природные ресурсы.

Oleksandr Mykolayovych TUR

PhD in Economics,
Senior Lecturer,
Shostka Institute of Sumy State University,
Instytut's'ka str., 6, Shostka, 41100, Ukraine
E-mail: Aleksandrtur@gmail.com

Iryna Valentynivna MAMCHUK

PhD in Economics,
Senior Lecturer,
Shostka Institute of Sumy State University,
Instytut's'ka str., 6, Shostka, 41100, Ukraine
E-mail: Mamchuk. irina@gmail.com

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ECOLOGICAL-ECONOMIC ANALYSIS OF ELASTICITY OF GDP ACCORDING TO ANTHROPOGENIC LOAD

Abstract

Methodological approaches to the estimation of the elasticity of GDP to the consumption of natural resources have been proposed. It is considered to be a part of the problem under investigation of measurement of the rate of change of the main economic parameters of the development of the national economy from the consumption of natural resources. A high dependence of the economy of Ukraine from the consumption of natural resources has been revealed on the basis of the ecological-economic analysis of the proposed elasticity indicators. It has been shown a consolidation of such dependence, which significantly limits the potential of the country's rapid economic growth for a long time. The main factors of restraint of high economic growth – high material and energy intensity of the industry of the country, which is also a factor in the growth of anthropogenic pressure on the ecosystem in the country have been revealed. It has been proposed to reduce economy's dependence on consumption of natural resources and thereby ensure rapid economic growth while simultaneously reducing human pressure on the ecosystem by reducing material and energy intensity of the industry of the country.

Keywords: elasticity; environmentally oriented development; anthropogenic pressure; natural resources.

JEL classification: C61, O13, O52, P24

Вступ

Взаємозв'язок економічних факторів зростання з екодеструктивними чинниками впливу на довкілля привертає все більшу увагу з боку наукового товариства. Оцінка характеру та ступеня впливу економічного зростання на останнє дозволяє забезпечити своєчасне прийняття управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію негативних впливів чи підтримку позитивних тенденцій розвитку еколого-економічних систем.

Спроба пошуку меж стійкості екосистем за сучасних тенденцій прогресивного зростання економічної підсистеми здійснена в роботах Вайцзеккера Е., Ловінса Е., Ловінса Л. [1], Медоуза Д., Медоуз Д., Рандерса Й. [2], результатом яких стали глобальні імітаційні моделі «Word 1», «Word 2», «Word 3». У роботах Векліч О. О., Данилишина Б. М. отримала розвиток теорія декаплінг-фактору [3]. Показники декаплінгу, які розглядають у згаданій теорії, дозволяють визначити характер взаємозв'язку між економічним зростанням та антропогенним тиском на довкілля. У роботах Мельника Л. Г. [4] детально розкрито взаємозалежності між економічним розвитком та станом природи.

Мета статті та завдання

Незважаючи на існування вищевказаних підходів, на сьогодні відсутні математичні методи, які могли

б описати не тільки поточні тенденції, а й точно дати відповідь на питання, з якою швидкістю буде здійснюватися економічне зростання, викликане споживанням основних природних ресурсів, тому метою статті є викладення науково-методичних підходів до оцінки швидкості еколого-економічних змін.

Завдання, які впливають із зазначеної мети, наступні:

- запропонувати методичний інструментарій для оцінки швидкості зміни економічних процесів, що викликані споживанням природних ресурсів;
- провести розрахунки показників еластичності ВВП за параметрами антропогенного навантаження на довкілля для економіки України та дати оцінку еколого-економічним процесам, що відбуваються всередині країни.

Виклад основного матеріалу

Поведінка суб'єктів природокористування багато в чому залежить від потреб ринку, ефективності виробничих систем, вартості і цінності ресурсів, чинних еколого-економічних обмежень. Зазначене дозволяє акцентувати увагу на тому, що при зниженні вартості природного ресурсу зростає попит на нього, що викликає зростання обсягів виробництва, а отже, обсяг вилучень природного ресурсу теж зростатиме, як і антропогенне навантаження на екосистему. І навпаки, зростання ціни на природний ресурс призводить до зниження обсягів виробництва економічних благ і антропогенного навантаження. Отже, ціна на природний ресурс істотно впливає на швидкість зростання або зниження антропогенного навантаження.

Припустимо, що ціна на природний ресурс є деякою постійною величиною, тоді процеси споживання природного ресурсу на потреби виробництва економічних благ більшою мірою залежатимуть від потреб споживачів у тих або інших економічних благах. Зростання попиту на готову продукцію викликати зростання попиту на необхідний природний ресурс. Отже, попит на природний ресурс є вторинним відносно попиту на готову продукцію.

З огляду на такі закономірності логічно припустити, що зростання антропогенного навантаження відбувається: при зростанні обсягів виробництва і споживанні економічних благ; при зниженні ціни на природний ресурс.

Отже, ми бачимо, що на зростання або зниження антропогенного навантаження істотно впливають ціни на природні ресурси і попит на готову продукцію. Таким чином, швидкість зміни антропогенного навантаження на довкілля при зміні обсягів споживання економічних благ, доцільним вважаємо вимірювати показниками еластичності ВВП відносно споживання природних ресурсів.

Згідно з економічною концепцією еластичності запропонований показник може бути розрахований як співвідношення відсоткової зміни ВВП до відсоткової зміни обсягів споживання природного ресурсу і покаже відсоткову зміну ВВП при зростанні (зниженні) споживання природного ресурсу на 1 %.

$$E_{NRGDP} = \frac{\%GDP}{\%NR} = \frac{\frac{\Delta GDP}{GDP}}{\frac{\Delta NR}{NR}} = \frac{\Delta GDP}{\Delta NR} * \frac{NR}{GDP} = GDP(NR)^{*}I_{NRGDP} \quad (1)$$

де NR – обсяги споживання природного ресурсу, натуральних од;
 %NR – відсоткова зміна обсягів споживання природного ресурсу;
 %GDP – відсоткова зміна валового внутрішнього продукту країни;
 ΔGDP – зміна обсягу ВВП, грн. ; ΔNR – зміна обсягу споживання природного ресурсу, нат. од; GDP(NR) – функція ВВП залежно від зміни обсягів споживання природного ресурсу; I_{NRGDP} – індекс природоємності ВВП.

Зазначений показник є корисним при вимірюванні швидкості зміни антропогенного навантаження відносно змін економічних показників. При ухваленні рішень це дозволяє оптимізувати потоки споживання основних природних ресурсів таким чином, щоб звести до мінімуму антропогенне навантаження на екосистему.

За існування істотних відмінностей розрахункових показників крайніх значень певного динамічного ряду, економісти [5] пропонують знаходити середні значення двох крайніх параметрів (ВВП і обсягів споживання природних ресурсів). У такому разі формула 1 набуде такого вигляду:

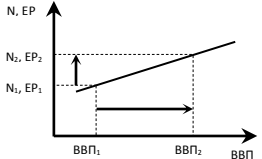
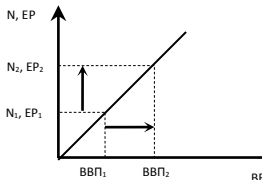
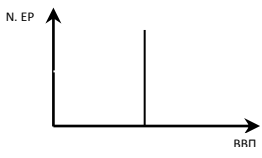
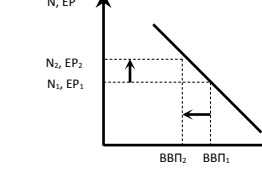
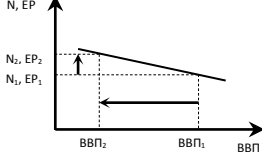
$$E_{NRGDP} = \frac{\Delta GDP}{(GDP_1 + GDP_2)/2} \div \frac{\Delta NR}{(NR_1 + NR_2)/2} \quad (2)$$

де GDP₁, GDP₂ – валовий внутрішній продукт на початок та кінець досліджуваного періоду відповідно,

грн; NR_1, NR_2 – обсяг спожитого природного ресурсу на початок та кінець досліджуваного періоду відповідно, нат. од.

Значення показника еластичності може змінюватися в діапазоні від $-\infty$ до $+\infty$. Значення показника дозволяє здійснити оцінку швидкості зміни економічних параметрів відносно змін окремих екологічних чинників. У такому разі що вищий показник в абсолютному вираженні, то швидше будуть змінюватися досліджувані параметри при зміні основного чинника на один відсотковий пункт (див. таблиця 1).

Таблиця 1. Інтерпретація показників еластичності ВВП за параметрами антропогенного навантаження на довкілля*

Значення показника	Інтерпретація показника	Графічне відображення зміни еколого-економічних параметрів
$+\infty$	Зростання (зниження) споживання природного ресурсу на 1 % викликає нескінченно велике зростання (зниження) ВВП і відносне зниження антропогенного навантаження (спостерігається ефект декаплінга)	
$+1$	Зростання (зниження) споживання природного ресурсу на 1 % викликає зростання (зниження) ВВП на 1 % і відповідне зростання (зниження) антропогенного навантаження. Спостерігається міцний прямий зв'язок між показниками.	
0	Будь-які зміни в обсягах споживання природного ресурсу ніяким чином не впливають на зміни в обсягах ВВП. При зниженні обсягів споживання природного ресурсу спостерігається ефект декаплінга	
-1	Зростання (зниження) споживання природного ресурсу на 1 % викликає зниження (зростання) ВВП на 1 % і відповідне зростання (зниження) антропогенного навантаження. Спостерігається тісний зворотний зв'язок між показниками, а при зростанні ВВП спостерігається ефект декаплінга.	
$-\infty$	Зростання (зниження) споживання природного ресурсу на 1 % викликає нескінченно велике зниження (зростання) ВВП і відносне зростання (зниження) антропогенного навантаження. При зниженні споживання природного ресурсу спостерігається ефект декаплінга.	

* авторська розробка

Отже, розглянутий вище показник дозволяє оцінити еколого-економічний розвиток макро-, мезо- та мікросистем у контексті результативності використання основних природних ресурсів або асиміляційного потенціалу. У сукупності із декаплінг-аналізом [3] можливим стає не тільки фіксація факту існування декаплінгу, а й визначення швидкості та напряму зміни антропогенного тиску в динаміці. Окремі розрахункові значення показників еластичності ВВП по споживанню природних ресурсів для української економіки наведено у таблиці 2.

Таблиця 2. Деякі показники еластичності ВВП за параметрами споживання природних ресурсів за 2006-2012 роки**

Показники	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Еластичність ВВП по використанню нафти	-0,30	-1,85	-0,07	-3,20	4,57	-0,23	-0,002

Показники	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Еластичність ВВП по використанню вугілля	0,70	11,31	-3,46	1,44	0,55	0,76	0,14
Еластичність ВВП по використанню природного газу	-2,66	-1,31	-0,44	0,68	0,37	1,92	-0,02
Еластичність ВВП по використанню руди неагломерованої	1,01	1,14	-0,34	4,24	0,25	1,50	0,17
Еластичність ВВП по використанню деревини	1,85	1,16	-0,32	1,59	0,32	0,62	-7,41

*** розраховано авторами на основі [6].*

Отже, відповідно до розрахунків показників еластичності ВВП за обсягами споживання природних ресурсів середнє його значення коливається в діапазоні від 0,2 % до 1,9 %. Аномально високі значення характерні для післякризових періодів (2007 та 2009 роки для окремих показників), а негативні значення показника – для кризового періоду 2008 року.

Оскільки здебільшого показники еластичності ВВП по споживанню природних ресурсів є позитивними і близькими до 1, це вказує на високу залежність економіки країни від споживання природних ресурсів. Так для досягнення позитивних економічних результатів, особливо в кризові та післякризові періоди, зростання обсягів споживання природних ресурсів на 1 відсотковий пункт викликає зростання ВВП лише на 0,5-1,5 % (окрім показників еластичності по кам'яному вугіллю). Цей факт також вказує на високу матеріаломісткість ВВП країни і низьку результативність добувної, переробної промисловості країни, що є основними споживачами природних ресурсів.

Проте слід зауважити зниження залежності національної економіки від споживання такого ресурсу як нафта. Про це свідчить негативний показник еластичності. Так згідно із статистичними даними обсяги споживання нафти протягом 2006-2012 років знижувались на фоні постійного зростання реального ВВП. Такі тенденції викликані кризовим станом нафтопереробної промисловості України і закриттям нафтопереробних заводів, що є основними споживачами нафти в країні. З 2005 року по 2012 рік обсяги споживання нафти скоротилися в 4,5 рази (з 17,7 млн т у 2006 році до 3,9 млн т у 2012 році), а реальний ВВП зріс на 10 %.

Як показало проведене дослідження, показники еластичності дозволяють констатувати факт залежності країни щонайменше від споживання залізних руд, вугілля, деревини. Приблизно 1 % зростання реального ВВП країни загалом вимагає від економіки збільшувати обсяги споживання природних ресурсів та асиміляційного потенціалу на 1-1,5 %. Отже, намагання влади країни збільшити обсяги реального ВВП в країні за існуючого технологічного оснащення промисловості викликати стабільне зростання антропогенного навантаження на довкілля в середньому на 1,5 % на кожен відсотковий пункт зростання ВВП країни.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Для випереджаючого темпу зростання ВВП відносно потреб у природних ресурсах, що викликають таке зростання, необхідним вбачається переоснащення реального сектору економіки на енергозберігаючі та матеріалозберігаючі технології. За таких умов коефіцієнт еластичності буде в декілька разів більшим за сучасний і за короткий проміжок часу стане можливим збільшити обсяги виробництва ВВП і знизити потребу у природних ресурсах для забезпечення швидкого економічного зростання. Звідси випливає, що для будь-якої економіки важливо забезпечувати коефіцієнт еластичності ВВП за параметрами антропогенного навантаження на довкілля більше 1.

Негативні ж значення показника в такому випадку вказуватимуть на структурні зрушення, а результатом стане зниження потреб у природних ресурсах для підтримання економічного зростання. Це явище викличе зниження обсягів споживання природного ресурсу, що супроводжуватиметься зростанням реального ВВП країни.

Проведене дослідження визначає такі напрями подальших наукових розробок:

- дослідити неекологічні фактори впливу на значення та динаміку коефіцієнтів еластичності ВВП по споживанню природних ресурсів;
- дослідити механізми реалізації еколого-економічних факторів зростання та зниження коефіцієнтів еластичності ВВП за споживанням природних ресурсів для ефективного управління розвитком національної економіки.

Список літератури

1. Вайцзеккер, Э. Фактор четыре: затрат – половина, отдача – двойная [Текст] / Э. Вайцзеккер, Э. Б. Ловинс, Л. Х. Ловинс ; пер. с англ. А. П. Заварницына и В. Д. Новикова. – М. : Издательство «Academia», 2000. – 241 с.
2. Медоуз, Д. Пределы роста. 30 лет спустя [Текст] / Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. ; пер. с англ. Е. С. Оганесян. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2007. – 342 с.
3. Данилишин, Б. М. Эффект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля [Текст] / Б. М. Данилишин, О. О. Веклич // Вісник НАН України. – 2008. – № 5. – С. 12–18.
4. Мельник, Л. Г. Устойчивое развитие: цели, задачи, проблемы [Текст] / Л. Г. Мельник // Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / [Мельник Л. Г., Хенс Л., Акимова Т. А. и др.] ; под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – С. 77–108.
5. Макконел, К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика [Текст] / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. ; пер. с 14-го англ. издания ; Издательский дом «ИНФРА-М». – М. : ИНФРА-М, 2003. – 972 с.
6. Статистичний щорічник України за 2012 рік [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – 552 с.

References

1. Vajczzekker, E. & Lovyns, E. B., & Lovyns, L. X. (2000). Factor four: expenses is a half, return – double. (A. P. Zavarnycyna and V. D. Novykova, Trans.). Moscow : Academia (in Russ.).
2. Meadows, D. & Meadows, D. & Randers, J. (2007). Limits to growth. The 30-Year Update (E. R. Oganessian, Trans.). Moscow: Akademkniha (in Russ.).
3. Danylyshyn, V. M. & Veklych, O. O. (2008). 'Effect of decoupling as factor of relationship is between the economical growing and pressure on an environment' Visnyk NAN Ukrayiny, 5, 12–18 (in Ukr.).
4. Melnyk, L. H. (2007). Sustainable development: goals, objectives, problems. Socio-economic potential of sustainable development. In L. H. Melnyk (Ukraine) & L. Hens (Belgium), Eds. Sumy: Universitetskaia kniha (in Russ.).
5. Brue, S. L., & McConnell, C. R. (2003). Economics: principles, problems, and policies (14th ed.). Trans. from Eng. Moscow: INFRA-M (in Russ.).
6. State Statistics Committee of Ukraine (2012). Statistical Annual of Ukraine for 2011. In O. G. Osaulenko (Ed.). Kyiv: SSSU (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції 29.03.2014 р.

Андрей Николаевич ХИМЧЕНКО

кандидат экономических наук, доцент,
преподаватель кафедры экономической теории,
Донецкий национальный университет
ул. Университетская 24, г. Донецк, 83000, Украина
E-mail: olystorm2@i.ua
Телефон: +380501621403

Ольга Юрьевна СОЛЯНИК

студентка кафедры экономической теории,
Донецкий национальный университет
ул. Университетская 24, г. Донецк, 83000, Украина
E-mail: olystorm2@i.ua
Телефон: +380501621403

**ПРОБЛЕМЫ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА УКРАИНЫ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА
ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА**

Химченко, А. Н. Проблемы промышленного производства Украины и его влияние на экономическую безопасность государства [Текст] / Андрей Николаевич Химченко, Ольга Юрьевна Соляник // *Економічний аналіз* : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 171-178. – ISSN 1993-0259.

Аннотация

Введение. *Объектом исследования является экономическая безопасность Украины. Предмет – промышленное производство Украины как основная составляющая экономической безопасности государства.*

Цель. *Исследование современного состояния и тенденций развития промышленности Украины как основы экономической безопасности государства. Задачи: анализ основных количественных и качественных параметров функционирования промышленной сферы Украины; изучение явлений и процессов, присущих промышленному производству в современных условиях; анализ фактических значений показателей-индикаторов экономической безопасности в промышленном секторе и сравнение их с пороговыми значениями с целью выявления уровня защищенности национальной экономики; формирование рекомендаций по решению выявленных в ходе анализа проблем, с целью повышения уровня экономической безопасности Украины.*

Метод (методология). *Методологической основой выступают научные работы отечественных и зарубежных экономистов. В ходе исследования были использованы общенаучные методы познания (логический метод, графический метод, научная абстракция, анализ и синтез, системный подход), а также специфические (использование системы показателей-индикаторов экономической безопасности). Информационной базой исследования выступают научные издания, учебные пособия, периодические издания, данные статистики, материалы международных и украинских конференций.*

Результаты. *В статье изучается современное состояние промышленного производства Украины, его структура, показатели функционирования, основные тенденции развития и влияние на экономическую безопасность государства. Выявлены проблемы функционирования производственного сектора экономики. В динамике проанализированы основные индикаторы экономической безопасности в производственной сфере, на основе которых дана оценка уровня защищенности национальной экономики, выявлены основные опасности и угрозы национальной безопасности в исследуемой сфере. Предложены пути и методы решения проблем в промышленном производстве для стабилизации ситуации, выхода из кризиса и эффективного развития национальной экономики, повышения уровня конкурентоспособности национального производителя. Указанные меры должны обеспечиваться при приведении фактических значений индикаторов защищенности украинского производства к нормативным значениям, что*

обеспечит снижение уровня опасности в данном секторе экономики и создаст условия для укрепления экономической безопасности государства.

Ключевые слова: национальная безопасность; экономическая безопасность; промышленное производство; обрабатывающая промышленность; индикаторы; рентабельность деятельности; износ основных фондов.

Андрій Миколайович ХІМЧЕНКО
Ольга Юріївна СОЛЯНИК

ПРОБЛЕМИ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ І ЙОГО ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Анотація

Вступ. Об'єктом дослідження є економічна безпека України. Предмет дослідження – промислове виробництво України як основна складова економічної безпеки держави.

Мета. Дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку промисловості України як основи економічної безпеки держави. Завдання: аналіз основних кількісних і якісних параметрів функціонування промислової сфери України; вивчення явищ і процесів, властивих промислового виробництву в сучасних умовах; аналіз фактичних значень показників-індикаторів економічної безпеки в промисловому секторі і порівняння їх з пороговими значеннями з метою виявлення рівня захищеності національної економіки; формування рекомендацій за рішенням виявлених в ході аналізу проблем, з метою підвищення рівня економічної безпеки України.

Метод (методологія). Методологічною основою виступають наукові роботи вітчизняних та зарубіжних економістів. У ході дослідження були використані загальнонаукові методи пізнання (логічний метод, графічний метод, наукова абстракція, аналіз і синтез, системний підхід), а також специфічні (використання системи показників-індикаторів економічної безпеки). Інформаційною базою виступають наукові видання, навчальні посібники, періодичні видання, дані статистики, матеріали міжнародних та українських конференцій.

Результати. У статті проведено дослідження сучасного стану промислового виробництва України, його структури, показників функціонування, вивчені основні тенденції розвитку і вплив на економічну безпеку держави. Виявлено проблеми функціонування виробничого сектора економіки. У динаміці проаналізовано основні індикатори економічної безпеки у виробничій сфері, на основі яких сформовано оцінку рівня захищеності національної економіки, встановлено основні загрози національної безпеки в досліджуваній сфері. Запропоновано шляхи і методи вирішення проблем у промисловому виробництві для стабілізації ситуації, виходу з кризи і ефективного розвитку національної економіки, підвищення рівня конкурентоспроможності національного виробника. Вказані заходи повинні забезпечуватися при приведенні фактичних значень індикаторів захищеності українського виробництва до нормативних значень, що забезпечить зниження рівня небезпеки в цьому секторі економіки і створить умови для зміцнення економічної безпеки держави.

Ключові слова: національна безпека; економічна безпека; промислове виробництво; переробна промисловість; індикатори; рентабельність діяльності; зношення основних фондів.

Andriy Mykolayovych KHMCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor,
Lecturer,
Department of Economic Theory
Donetsk National University
Universytetska str., 24, Donetsk, 83001, Ukraine
E-mail: olystorm2@i.ua
Phone: +380501621403

Olga Yuriivna SOLYANYK

Student of Department of Economic Theory
Donetsk National University
Universytetska str., 24, Donetsk, 83001, Ukraine
E-mail: olystorm2@i.ua
Phone: +380501621403

PROBLEMS OF INDUSTRY IN UKRAINE AND ITS EFFECT ON ECONOMIC SECURITY OF STATE

Abstract

Introduction. *Object of study is the economic security of Ukraine. The industrial production in Ukraine as a major component of economic security of the state is the subject of research.*

Purpose. *The study of the current state and trends of the industry of Ukraine as a basis for economic security. Tasks: the analysis of key quantitative and qualitative parameters of the functioning of the industrial sphere of Ukraine; the study of phenomena and processes inherent in industrial production in the current conditions; the analysis of actual values indicators of economic security in the industrial sector and their comparison with the threshold values to identify the level of protection of the national economy; the formation of recommendations to address identified in the analysis of problems in order to improve the economic security of Ukraine.*

Method (methodology). *The work is based on the methodological basis of researchers of domestic and foreign economists. The study has used scientific methods of cognition (logical method, graphical method, a scientific abstraction, analysis and synthesis, system approach) and specific (use a scorecard indicator of economic security). Information base of the research are scientific journals, textbooks, periodicals, statistics, materials and Ukrainian international conferences.*

Results. *The article investigates the current state of industrial production in Ukraine, its structure, functioning indicators, studied key trends and impact on the economic security of the state. The problems in the functioning of the production sector are identified. The major risks and threats to national security in the study are distinguished in dynamic analysis of the main indicators of economic security in the industrial sector, based on which the estimation of the level of protection of the national economy. The ways and methods of solving problems in industrial production to stabilize the situation, to lead it out of the crisis and the effective development of the national economy, to improve the competitiveness of national producers are determined. These measures must be provided upon actuation of the actual values of indicators of security Ukrainian production to normative values, which will reduce the level of danger in the sector and create conditions for strengthening the economic security of the state.*

Keywords: *national security; economic security; industrial production; manufacturing; indicators; profitability of activity; depreciation of capital assets.*

JEL classification: L52, L60

Введение

Национальная безопасность является сложной и особой системой, охватывающей все аспекты функционирования государства и состоящей из множества подсистем. Обеспечение национальной безопасности в целом – это поддержание целостности государственной структуры, устойчивости и безопасности ее системных связей, создание нормальных и безопасных условий функционирования всех ее элементов [1, с. 14]. Глобализационные социально-экономические процессы, свойственные нашему времени, кризис существующих экономических и политических систем выдвигают на первый план обеспечение важнейшего элемента национальной безопасности – экономической. В Украине, вследствие критического состояния национальной экономики, проблема экономической безопасности приобретает

решающее значение. Важной составляющей экономики Украины является промышленность, которая в системе экономической безопасности гарантирует государственный суверенитет, прогрессивное развитие национального хозяйства, обеспечение разнообразных жизненно важных потребностей каждого человека, общества и страны в целом.

Вопросы влияния промышленности на развитие национальной экономики всегда находились в поле зрения отечественных и зарубежных ученых. Теоретическая основа исследования промышленного развития страны заложена в трудах таких представителей известных научных школ и направлений, как: М. Балудянский, Дж. Гелбрейт, Ф. Лист, К. Маркс, А. Маршалл, Т. Мен, Дж. Ст. Милль, С. Подолинский, Д. Рикардо, А. Смит, М. Туган-Барановский. Среди украинских ученых, занимавшихся данной проблемой, следует выделить таких: О. Амоша, Ю. Бажал, В. Вишневский, А. Гальчинский, В. Геец, Б. Данилишин, Е. Либанова, И. Лукинова, Ю. Макогон, Л. Федулова, А. Чухно и др.

Цель статьи

Целью данной работы является исследование современного состояния и тенденций развития промышленности Украины как основы экономической безопасности государства.

Изложение основного материала

Производство в системе экономической безопасности является одним из основных ее структурных элементов и факторов, определяющих эффективность функционирования и степень защищенности экономики.

Рассмотрим более подробно основные параметры и тенденции, характеризующие состояние промышленного производства, а также его место и роль в отраслевой структуре национальной экономики.

Экономическая структура Украины по основным отраслям представлена на рис. 1

Данные рис. 1 свидетельствуют о том, что, в отличие от стран с развитой экономикой, в отраслевой структуре национального хозяйства низкая доля отраслей сферы услуг (45 %), высокий удельный вес промышленности (26 %) и сельского хозяйства (9 %) в ВВП. Отмечается значительный удельный вес сферы обращения (18 %) и добывающей промышленности при одновременном уменьшении роли перерабатывающей, что свидетельствует о деиндустриализации хозяйства.

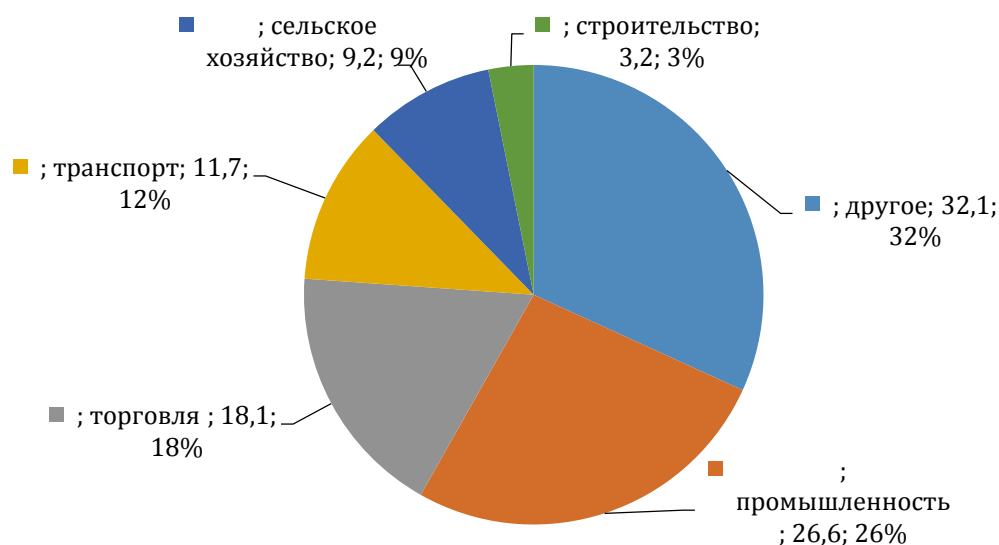

Рис. 1. Структура валовой добавленной стоимости в экономике Украины за 2012 г., % [2]

За годы независимости в целом изменения секторной структуры экономики Украины происходили согласно общим мировым тенденциям (рис. 2). Трансформация отраслевой структуры происходила очень неравномерно, изменяя свои направления [3, с. 1493].

Анализ данных рис. 2 показывает, что структурные изменения выражались в увеличении части сектора услуг в создании ВВП и соответствующем сокращении части промышленности и сельского хозяйства. Следует отметить стремительное падение доли обрабатывающей промышленности после 1990 г. в структуре валовой добавленной стоимости с 32 % до 14 % и тенденцию роста добывающей промышленности с 4 % до 8 %, что в совокупности прямо указывает на деградацию промышленности Украины. Прослеживается тенденция роста таких отраслей сферы услуг, как торговля (с 4,8 % до 17,6 %),

транспорт и связь (с 7 % до 11,3 %), финансовая деятельность (с 0,5 % до 4,9 %). Однако в общем промышленное производство на данный момент является наиболее значимой отраслью экономики, а опережающее развитие сферы услуг, зачастую характеризующееся низким качеством, сложилось под влиянием упадка товарно-производственного комплекса.

Основные показатели, характеризующие общее состояние и тенденции развития промышленности Украины за 2007-2012 гг., представлены в табл. 1 [4, с. 22; 5].

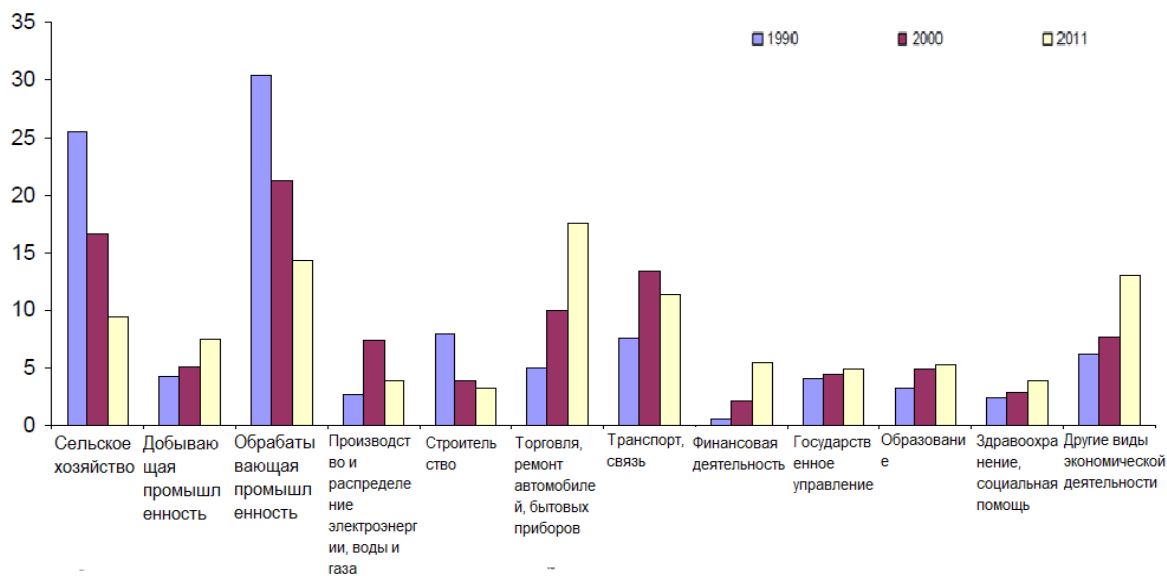

Рис. 2. Структура валовой добавленной стоимости Украины по видам экономической деятельности, % [2]

Таблица 1. Показатели функционирования промышленности Украины за 2007-2012 гг.

Показатели	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.
Выпуск промышленной продукции в общем объеме выпуска, %	45,3	44,5	40,5	43,5	41,2	39,7
Валовая добавленная стоимость промышленности в общем объеме валовой добавленной стоимости, %	31,2	30,1	26,9	27,6	22,9	22,4
Основные средства промышленности, %	31,5	23,4	24,1	16	н/д	н/д

По данным таблицы 1 можно отметить уменьшение значимости промышленного производства в экономике Украины, снижение рентабельности функционирующих промышленных предприятий и другие негативные тенденции, являющиеся угрозой экономической безопасности государства.

Серьезной проблемой промышленного производства Украины, непосредственно влияющей на состояние экономической безопасности страны, является сокращение вклада обрабатывающей промышленности в создание ВВП, что свидетельствует о деградации структуры украинского промышленного производства. В первую очередь, это является следствием структурных сдвигов, которые происходят непосредственно внутри самой обрабатывающей промышленности в пользу производств с низкой долей валовой добавленной стоимости в валовом выпуске, то есть энергоёмких производств сырьевого характера. Это делает украинскую экономику очень зависимой от других государств и импорта товаров (которые недопроизводит обрабатывающая промышленность), ставит под угрозу продовольственную безопасность государства. На мировой арене за Украиной закрепляется позиция «сырьевого придатка», а не самостоятельного, активно действующего субъекта мирового хозяйства.

Промышленность Украины имеет достаточно полную отраслевую структуру и охватывает 112,5 тыс. предприятий. Их продукция и услуги относятся к более чем 70 промышленным отраслям. Среди

наукоемких отраслей – авиакосмическая, автомобилестроительная, тяжелое машиностроение, станкостроение, инструментальная, электротехническая и приборостроительная промышленность, производство средств связи и сложной аппаратуры, радиоэлектронная, судостроительная промышленность. Благодаря промышленному производству страна получает четверть общего объема ВВП, почти половину (44 %) товаров и услуг, в нем формируется 90 % экспортной продукции.

Значительные структурные изменения произошли в промышленности Украины по отраслям. Структура и динамика промышленного производства Украины за 2006 г. и 2012 г. представлены на рис. 3.

Промышленность Украины исторически ориентирована на развитие черной металлургии (на базе месторождений каменного угля и железной руды в Донбассе и Приднепровье), которая и сегодня имеет очень большой удельный вес. Сегодня она формирует значительную часть экспорта, одновременно являясь большим потребителем дорогих топливно-энергетических ресурсов (снижая энергетическую безопасность страны) и основным источником загрязнения окружающей среды. По сравнению с 1990 г. значительно выросла доля электроэнергетики, черной металлургии, топливной промышленности. За указанный период снизилась часть машиностроения и металлообработки, легкой промышленности, комбикормовой промышленности. В остальных отраслях промышленности незначительные отклонения.

Рис. 3. Структура реализованной промышленной продукции Украины в 2006 г. и 2012 г., % [2]

Наиболее прогрессивная структурообразующая отрасль – машиностроение – потеряла значительную часть своего потенциала. В настоящее время данная отрасль создает около 12 % ВВП [6, с. 95] и 12,5 % в общем выпуске промышленной продукции [2]. Одной из причин этого является изношенность и моральное устаревание основных фондов хозяйства. В среднем, уровень износа основных фондов в экономике Украины составил в 2010 г. 74,9 %, в промышленности – 63 % и, в частности, в перерабатывающей промышленности – 66,8 %. Для сравнения в Германии степень износа в перерабатывающей промышленности, однако в 2005 г., составляла 51,4 %, а в Нидерландах – 41,3 %. Наиболее изношенными основными фондами в Украине были в сфере деятельности транспорта и связи (94,4 %), промышленности (63,0 %), производстве и распределении электроэнергии, газа и воды (60,7 %). Зато относительно обновленными можно считать основные средства в финансовой деятельности (28,7 %) и торговле (32,1 %) [7, с. 99]. Вследствие этого снижается эффективность производства, возможность производства качественно новой продукции, а следовательно, и конкурентоспособность продукции украинского машиностроения на мировых рынках.

Опережающий рост объема машиностроительной промышленности в течение шести лет (с 10,2 % промышленной продукции в 2004 г. до 12,5 % в 2010 г.) происходил за счет транспортного машиностроения. Высокотехнологичная подотрасль машиностроения – производство электрического, электронного и оптического оборудования – росла, но темпами, средними для всей промышленности страны. Стоит отметить, что на удельный вес высокотехнологичных производств Украины приходится лишь 5 % ВВП (в 4 раза меньше нормы), а суммарная доля высокотехнологичных и средневысокотехнологичных производств – около 25 % (в 2 раза меньше) [6, с. 96].

Отрасли легкой промышленности так же характеризуются множеством проблем: эффективность предприятий отрасли достаточно низкая; товары значительно уступают по качеству и количеству

продукции развитых стран; сравнительно низкая производительность труда; более высокие в отрасли, сравнительно с мировым уровнем, затраты на производство продукции. Отсутствие реальной конкуренции вызывает повышение цен, побуждает продавать низкокачественную продукцию. Отрасль теряет свои позиции на отечественном рынке, делая необходимым ее реформирование.

Таким образом, по результатам проведенного анализа состояния промышленного производства Украины рассчитаем значения основных индикаторов экономической безопасности в промышленном секторе. Показатели экономической безопасности и их нормативные значения представлены в таблице 2 [2; 8, с. 103; 9, с. 73].

Таблица 2. Основные индикаторы экономической безопасности в промышленном производстве Украины за 2009-2012 гг.

Индикатор	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	Пороговое значение
Доля в промышленном производстве обрабатывающей промышленности, %	69,4	68,6	66,3	63,5	не менее 70
Удельный вес машиностроения в промышленности, %	10,6	10,9	11,6	10,2	не менее 20
Рентабельность операционной деятельности промышленных предприятий, %	1,8	3,6	4,7	3,4	не менее 5
Степень износа основных средств промышленности, %	61,8	63	63	65	не более 35

По данным таблицы 2 можно сделать вывод о том, что фактические значения всех индикаторов не отвечают нормативным. Если доля обрабатывающей промышленности близка к пороговому значению, то удельный вес машиностроения в общей структуре почти вдвое меньше нормативной. Негативным моментом также является убывающая динамика данных показателей, что говорит об ухудшении состояния промышленного производства, снижении экономической безопасности и отсутствии эффективной политики государства, направленной на стимулирование развития промышленного производства.

Выводы и перспективы дальнейших исследований

Проанализировав особенности, проблемы и тенденции развития промышленности, можно сделать вывод, что такая структура основной отрасли национальной экономики не имеет в себе потенциала долгосрочного экономического роста, ставит под угрозу экономическую безопасность государства и обуславливает потребность кардинальных изменений. Мониторинг индикаторов экономической безопасности в производственной сфере свидетельствует о несоответствии их нормативным значениям и низкой степени защищенности национальной экономики от внутренних и внешних угроз, вызванных несовершенством отраслевой структуры экономики Украины.

Возможными путями и методами решения перечисленных проблем промышленного производства в национальной экономике, стабилизации ситуации, стимулирования устойчивого гармонического роста, переходящего в экономическое развитие, и укрепления экономической безопасности Украины может стать прогрессивное переструктурирование промышленного производства, рост производства товаров для внутреннего потребления, технологическая и организационная модернизация основных средств производственных предприятий за счет увеличения государственных программ финансирования; переориентация на производство инвестиционной продукции и несырьевой экспорт, а также усиление позиций высокотехнологичного сектора; экономическая политика государства, направленная на стимулирование совокупного спроса в экономике, повышение уровня доходов населения, создание новых рабочих мест.

Список литературы

1. Белоусова І. А. Економічна безпека як стратегічна складова національної безпеки України / І. А. Белоусова // *Економічний часопис-XXI*. – 2010. – №5-6. С. 10-17
2. Державний комітет статистики України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/
3. Савоськіна О. М. Динаміка галузевої структури України в контексті глобальних структурних зрушень / О. М. Савоськіна // *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. – 2009. – часть III. – С. 1491-1496
4. *Промисловість України у 2007-2010 роках: стат. зб.* / Держкомстат України. – К., 2011 – 306 с.

-
5. Публікація документів Державної Служби Статистики України. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/rodpr/rodpr_pr/rodpr_pr_u/rodpr_pr_0412_u.htm
 6. Пирог О. В. Адаптація структури національної економіки України до вимог постіндустріального суспільства / О. В. Пирог // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 698. – С. 93-103.
 7. Грига В. Ю. Модернізація вітчизняної промисловості: аналіз тенденцій та перспективи розвитку / В. Ю. Грига // Економіка промисловості. — 2011. — № 4. – С. 97-103.
 8. Вашай Ю. В., Кудин С. І. Виробнича безпека України: стан та шляхи підвищення // *Materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji „Actualne problemy nowoczesnych nauk – 2012” Volume 13. Ekonomiczne nauki. : Przemysl. Nauka i studia – 2012.* – С. 102-105.
 9. Горошко К. О. Стан інвестиційної діяльності в Україні / К. О. Горошко // *Водний транспорт.* – 2013. – № 2. – С. 72-76.

References

1. Belousova, I. A. (2010). *Economic security as strategic constituent of national security of Ukraine. The economic annals-XXI*, 5-6, 10-17 (ukr)
2. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Savoskina, O. M. (2009). *The dynamics of the sectoral structure of Ukraine in the context of global structural changes, Problems of foreign economic relations development and attraction of foreign investments: regional aspect*, 3, 1491-1496 (ukr)
4. *Industry of Ukraine in 2007-2010.* (2011). State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, 306 p.
5. Documents of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved April 15, 2014, from : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/rodpr/rodpr_pr/rodpr_pr_u/rodpr_pr_0412_u.htm.
6. Piroh, O. V. (2011). *Adapting the structure of the national economy of Ukraine to the requirements of the post-industrial society. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik»,* 698, 93-103 (ukr).
7. Gryga, V. Yu. (2011). *Modernization of domestic industry: analysis of trends and prospects for the development, Economy of Industry*, 4, 97-103 (ukr)
8. Vashay, Yu. V., Kudin S. I. (2012). *Industrial Safety Ukraine: state and ways to improve, Materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji „Actualne problemy nowoczesnych nauk – 2012”,* 13, 102-105
9. Goroshko, K. O. (2013). *Present investment activities in Ukraine, Vodniy transport*, 2, 72-76 (ukr).

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014 р.

Інна Василівна ЧИКАЛО

кандидат економічних наук,
викладач кафедри державного і муніципального управління,
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна
E-mail: chykalo@mail.ru
Телефон: +380352475869

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ЦІЛЬОВА ФУНКЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Чикало, І. В. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки як цільова функція економічної безпеки підприємництва [Текст] / Інна Василівна Чикало // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 179-188. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки є однією із передумов зміцнення її економічної безпеки, оскільки конкурентоспроможність характеризує стан розвитку та ефективність функціонування підприємницького сектору, а результати діяльності його суб'єктів виступають базисом забезпечення економічної безпеки країни. Вказане актуалізує проблематику забезпечення конкурентоспроможності національної економіки як цільової функції економічної безпеки підприємництва.

Мета – ідентифікація загроз стану економічній безпеці підприємництва та виокремлення напрямів її зміцнення на основі уточненого методичного підходу до оцінювання економічної безпеки підприємництва в частині забезпечення конкурентоспроможності.

Метод (методологія). У межах дослідження використано інструментарій: монографічного методу (у ході трактування дефініції економічна безпека підприємництва), аналізу та синтезу (при розкритті існуючих методичних підходів до оцінювання економічної безпеки підприємництва та при аналізі показників економічної безпеки підприємства), порівняння (при зіставленні показників економічної безпеки підприємства із граничними значеннями), графічного методу (при наочному представленні методичного підходу до оцінки економічної безпеки підприємства та позицій економіки України у рейтингу "Doing Business").

Результати. Висвітлено трактування базових дефініцій економічної безпеки підприємництва. Уточнено методичний підхід до оцінювання економічної безпеки підприємництва в частині забезпечення її конкурентоспроможності, що базується на системі критеріїв, у межах яких визначено базові фактори забезпечення та запропоновано систему індикаторів, що характеризують її стан. Проаналізовано стан економічної безпеки підприємництва у динаміці 2010-2013рр. Ідентифіковано основні загрози економічній безпеці підприємництва та окреслено напрями їх нейтралізації. Пропонований уточнений методичний підхід може слугувати інструментом оцінки економічної безпеки підприємництва в частині забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та може застосовуватись у практиці державного управління для ідентифікації загроз стану економічної безпеки підприємництва.

Ключові слова: економічна безпека; економічна безпека підприємницької діяльності; економічна безпека підприємництва; конкурентоспроможність; загрози економічній безпеці; індикатори економічної безпеки; базові фактори.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ КАК ЦЕЛЕВАЯ ФУНКЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация

Введение. Обеспечение высокого уровня конкурентоспособности национальной экономики является одной из предпосылок укрепления ее экономической безопасности, поскольку конкурентоспособность характеризует состояние развития и эффективность функционирования предпринимательского сектора, а результаты деятельности его субъектов выступают базисом обеспечения экономической безопасности страны. Вышеуказанное актуализирует проблематику обеспечения конкурентоспособности национальной экономики как целевой функции экономической безопасности предпринимательства.

Цель статьи – идентификация угроз состоянию экономической безопасности предпринимательства и выделение направлений ее укрепления на основе уточненного методического подхода к оцениванию экономической безопасности предпринимательства в части обеспечения конкурентоспособности.

Метод (методология). В рамках исследования использован инструментарий: монографического метода (в ходе трактовки дефиниции экономической безопасности предпринимательства), анализа и синтеза (для раскрытия существующих методических подходов к оцениванию экономической безопасности предпринимательства, а также для анализа показателей экономической безопасности предпринимательства), сравнения (при сопоставлении показателей экономической безопасности предпринимательства с предельными значениями), графического метода (для наглядного представления методического подхода к оценке экономической безопасности предпринимательства и позиций экономики Украины в рейтинге "Doing Business").

Результаты исследования. Отражена трактовка базовых дефиниций экономической безопасности предпринимательства. Уточнен методический подход к оцениванию экономической безопасности предпринимательства в части обеспечения ее конкурентоспособности, которая базируется на системе критериев, в рамках которых определены базовые факторы обеспечения и предложена система индикаторов, которые характеризуют ее состояние. Проанализировано состояние экономической безопасности предпринимательства в динамике за 2010-2013гг. Идентифицированы основные угрозы экономической безопасности предпринимательства и очерчены направления их нейтрализации. Предлагаемые уточнения методического подхода могут служить инструментом оценки экономической безопасности предпринимательства в части обеспечения конкурентоспособности национальной экономики и применяться в практике государственного управления для идентификации угроз его состояния.

Ключевые слова: экономическая безопасность; экономическая безопасность предпринимательской деятельности; экономическая безопасность предпринимательства; конкурентоспособность; угрозы экономической безопасности; индикаторы экономической безопасности; базовые факторы.

Inna Vasylivna CHYKALO

PhD in Economics,
Ternopil National Economy University
Department of State and Municipal Management
Lvivska str., 11, Ternopil, 46020, Ukraine
E-mail: chykalo@mail.ru
Phone: +380352475869

PROVIDING OF NATIONAL ECONOMY COMPETITIVENESS AS OBJECTIVE FUNCTION OF ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISE

Abstract

Accession. *Providing of high level of competitiveness of national economy is one of pre-conditions of strengthening of its economic security, as a competitiveness is characterized by development status and efficiency of functioning of an enterprise sector. The results of its subjects activity come forward the base of providing of economic security of country. Therefore the problem of providing of national economy competitiveness as objective function of economic security of enterprise is actual.*

Purpose. *Authentication of threats of the state economic security of enterprise and selection of its strengthening directions on the basis of the specified methodical approaches to the evaluation of economic security of enterprise in the part of competitiveness ensuring.*

Method (methodology). *The following instruments are used in the study: monographic method (for interpretation of category economic security of enterprise), analysis and synthesis (for opening of the existent methodical of economic security of enterprise and for analysis indexes of economic security of enterprise), comparison (for comparison indexes of economic security of enterprise with maximum values), graphic method (for evident presentation of the methodical going the estimation of enterprise economic security and presentation positions of economy of Ukraine in rating of "Doing Business").*

Findings. *The basic categories of economic security of enterprise are interpreted here. It has been specified the methodical approach for the evaluation of enterprise economic security of competitiveness ensuring providing. It is based on the system of criteria, within the framework of which the basic factors of its providing are considered and the system of indicators which characterize its state is offered. The state of entrepreneurship in economic security in dynamics (2010-2013) is analysed. Basic threats of economic security of enterprise are identified. The directions of their neutralization are outlined. It has been offered a methodical that approach can serve as the instrument of estimation of economic security of enterprise in part of providing of competitiveness of national economy. It can be used in practice of state administration for authentication of threats of the state of enterprise economic security.*

Keywords: *economic security; economic security of entrepreneurial activity; economic security of enterprise; competitiveness; threat of economic security; indicators of economic security; basic factors.*

JEL classification: A11, E23

Вступ

Забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки є однією із передумов зміцнення її економічної безпеки, оскільки конкурентоспроможність характеризує стан розвитку та ефективність функціонування підприємницького сектору, а результати діяльності його суб'єктів виступають базисом забезпечення економічної безпеки країни. Враховуючи те, що формування економічної безпеки країни відбувається на різних ієрархічних рівнях, а створення висококонкурентного продукту здійснюється в основному підприємницьким сектором, забезпечення економічної безпеки цього сектора виступає ключовою ланкою формування економічної безпеки країни та детермінантою конкурентоспроможності її економіки. З огляду на вказане актуалізується проблематика забезпечення конкурентоспроможності національної економіки як цільової функції економічної безпеки підприємництва.

На сьогоднішні питання економічної безпеки виступають об'єктом досліджень науковців: Л. Абалкіна, В. Абрамова, О. Барановського, З. Варналія, В. Воротіна, Т. Васильціва, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Мунтяна, В. Сенчагова, А. Сухорукова та ін. Питання конкурентоспроможності знайшли своє відображення у працях зарубіжних вчених (М. Потрера, Ч. Джонсона, Р. Кантера, С. Коуена, П. Кругмана, В. Леонтьєва, М. Познера, Дж. Робінсона, П. Самуельсона, Е. Хекшера, Р. Фатхутдінова та ін.) та вітчизняних науковців (Л. Антоноук, О. Білоруса, Д. Лук'яненко та ін.). Однак, попри певний науковий інтерес у цій царині, проблематики підвищення конкурентоспроможності національної економіки як

цільової функції економічної безпеки підприємництва залишається малодослідженою.

Мета статті та завдання

З огляду на вказане, ідентифікація загроз стану економічній безпеці підприємництва та виокремлення напрямів її зміцнення на основі уточненого методичного підходу до оцінювання економічної безпеки підприємництва в частині забезпечення конкурентоспроможності є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Поняття «економічна безпека» у чинному законодавстві розглядається як стан національної економіки, за якого забезпечується захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави [1]. З позиції системного підходу безпека національної економіки є складною багаторівневою системою, яка охоплює ієрархічні рівні управління держави, регіону, галузі, сектору економіки, підприємства, домашнього господарства, особи. При цьому, якщо поняття економічної безпеки країни визначено на законодавчому рівні, то поняття економічної безпеки підприємництва є відносно новим як для вітчизняної науки, так і для практики державного управління.

На сьогодні у фаховій літературі дефініція економічної безпеки підприємництва трактується крізь призму понять «економічної безпеки підприємства» та «економічної безпеки підприємницької діяльності». При цьому наявні різні тлумачення цих категорій. Найбільш повним, на наш погляд, є трактування економічної безпеки підприємства як стану суб'єкта господарювання, при якому він при найбільш ефективному використанні наявних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або інших непередбачуваних обставин і досягає цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику [2].

Зміст категорії «економічна безпека підприємницької діяльності» зводиться фахівцями до забезпечення захищеності і безпечності ведення підприємством новаторської господарської діяльності на відповідному ринку, пов'язаної із залученням ресурсів, ризиком та має на меті систематичне отримання прибутку [3, с. 20]. Водночас, економічна безпека підприємництва як сектору економіки трактується науковцями як стан суб'єкта господарювання, при якому він при найбільш ефективному використанні наявних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або інших непередбачуваних обставин і досягає цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику [3].

Враховуючи зазначене, можна виокремити такі цільові функції економічної безпеки підприємництва, як: задоволення у довгостроковому періоді потреб суспільства; генерація інноваційних зрушень у підприємницькому секторі та економіці загалом; забезпечення стабільного економічного розвитку; протистояння зовнішнім економічним загрозам; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Розуміючи вагомість усіх функціональних складових економічної безпеки підприємництва та реалії функціонування національної економіки, яка у 2013-2014 рр. за індексом глобальної конкурентоспроможності опустилась на одинадцять позицій у рейтингу Всесвітнього Економічного Форуму [4], питання економічної безпеки підприємництва розглядатимемо у площині забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Розглядаючи зміст конкурентоспроможності її слід розуміти як здатність економіки однієї країни конкурувати з економіками інших держав за рівнем використання національних ресурсів, підвищення ефективності народного господарства й забезпечення на цій основі високого та постійно зростаючого рівня життя населення" [5, с. 814], саме без високого рівня конкурентоспроможності окремих суб'єктів економічної діяльності неможливим є забезпечення економічної безпеки країни. У цьому плані важливим є визначення загроз та інтересів економічної безпеки підприємництва. З цієї метою необхідним є вибір системи індикаторів, на основі використання яких можливим є проведення оцінки стану економічної безпеки підприємництва в частині забезпечення конкурентоспроможності.

Оцінка рівня економічної безпеки країни проводиться на основі системи індикаторів, методика обчислення яких затверджена на урядовому рівні [1]. Щодо оцінки економічної безпеки підприємства, то на сьогодні відсутній єдиний методичний підхід до визначення індикаторів оцінювання її стану. Окремі науковці виокремлюють такі індикатори оцінки економічної безпеки підприємства, як: макроекономічні, фінансові, зовнішньоекономічні, інвестиційні, науково-технологічні, інвестиційні [3], інші – економічні, фінансові, соціальні, демографічні [6]. Пропоновані науковцями методики базуються на системі індикаторів, обчислюваних на основі даних вітчизняної статистики та затвердженій методикі оцінювання економічної безпеки країни.

Вивчаючи питання економічної безпеки підприємництва лише в частині забезпечення

конкурентоспроможності, вважаємо, що оцінювання її стану доцільно проводити на основі критеріїв економічної безпеки, а саме: економічної незалежності, ефективності функціонування та здатності до розвитку, із виокремленням у їх розрізі базових факторів забезпечення економічної безпеки підприємництва та вибору показників, що їх характеризують. Так, базовими факторами забезпечення економічної незалежності підприємництва вбачаємо рівень ресурсозабезпечення, ресурсоспоживання та базові умови функціонування підприємництва. Оцінку за цим критерієм варто проводити на основі показників, що характеризують основні тенденції розвитку підприємництва, рівень ресурсоспоживання та загальні умови ведення бізнесу. Базовими умовами ефективності функціонування вбачаємо такі фактори, як: рівень розвитку та ефективність функціонування галузевих ринків та ефективність бізнес-середовища. Оцінювання економічної безпеки підприємництва за цим критерієм слід здійснювати на основі показників легкості ведення бізнесу, оцінюваних фахівцями Світового Банку, що оприлюднюються у щорічній спільній доповіді Всесвітнього банку і Міжнародної фінансової корпорації «Ведення бізнесу» («Doing Business»), а також показників, які характеризують рівень розвитку галузевих ринків, оцінюваних фахівцями Всесвітнього Економічного Форуму, оприлюднених у «Звіті про глобальну конкурентоспроможність». Базовими факторами здатності до розвитку підприємництва виступають інвестиції та інновації. Стан економічної безпеки підприємництва за цим критерієм доцільно аналізувати на основі статистичної інформації щодо інвестиційної та інноваційної активності, а також показників інвестиційної привабливості, яка оцінюється Європейською Бізнес Асоціацією.

Аналізуючи стан економічної безпеки підприємництва в частині забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на основі запропонованих показників у розрізі наведених критеріїв можна виявити загрози та ідентифікувати передумови та чинники її зміцнення (табл. 1).

Таблиця 1. Методичний підхід до оцінки економічної безпеки підприємництва в частині забезпечення конкурентоспроможності національної економіки 1

Показник	Порогові значення показників	Значення показника в динаміці				Стан ЕБП в динаміці
		2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	
1	2	3	4	5	6	7
Критерій: економічна незалежність						
Кількість діючих підприємств на 10000 осіб	10-500	477	372	351	297	безпека
Темпи приросту обсягів виробництва (реалізації), %	7-15	32	16,84	6,12	24,87	безпека
Питома вага прибуткових підприємств, %	50-75	59	65,1	64,5	59,8	безпека
Фондоємність	не більше 1,15	6,14	5,68	5,28	*	небезпека
Матеріалоемність	не більше 0,5	0,36	0,83	0,81	*	небезпека
Індекс реального виробництва	не менше 100	105,6	104,6	100,4	95,3	безпека/
Макроекономічна стабільність, бали	5-6	3,2	4,2	4,4	4,2	небезпека
Ефективність державних і суспільних установ	5-6	3	3	3,1	3	небезпека

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
Критерій: ефективність функціонування						
Рентабельність виробництва, %	не менше 5	4	5,9	5	3,5	безпека
Започаткування справи:						
- час	14	27	24	22	21	небезпека
- вартість, %	6,8	5,8	4,4	1,5	1,3	безпека
- кількість процедур	6	10	9	7	6	безпека
Реєстрація власності:						
- час	30	93	117	70	45	небезпека
- вартість	0,25-12	2,6	3,9	3,7	1,9	безпека
- кількість процедур	5-10	10	10	10	8	безпека
Сплата податків						
- число платежів						
- час, годин на рік	5-6	147	181	28	28	небезпека
- загальний рівень податків, % від прибутку	78-654 74,8	736 57,2	657 57,1	491 57,1	390 55,4	безпека безпека
Ефективність ринку товарів, бали	5-6	3,5	3,6	3,8	3,8	небезпека
Ефективність ринку праці, бали	5-6	4,5	4,4	4,4	4,2	небезпека
Рівень ефективності фінансового ринку, бали	5-6	3,3	3,4	3,5	3,5	небезпека
Критерій: здатність до розвитку						
Рівень зношення основних фондів, %	не більше 35	74,9	75,9	76,7	*	небезпека
Частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, %	20 – 30	62,89	57,96	57,82	*	небезпека
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	не менше 6	2,8435	3,51	3,95	*	небезпека
Відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, %	не менше 25	1,72	19,24	20,24	*	небезпека
Частка підприємств, що впроваджують інновації, %	не менше 50	13,8	16,2	17,4	*	небезпека
Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	не менше 5	0,94	1,008	0,81	*	небезпека
Індекс технологічної готовності, бала	5-6	3,4	3,5	3,6	3,3	небезпека
Рівень розвитку бізнесу, бали	5-6	5,5	3,5	3,7	3,7	небезпека
Розмір ринку, бали	5-6	4,5	4,5	4,6	4,6	небезпека
Інвестиційний клімат, бали	4-5	3,6	2,3	1,8	1,5	небезпека
Індекс інвестиційної привабливості, бали	4-5	3,2	2,56	2,14	1,81	небезпека

¹ Наведено на основі даних [4;7-15];

*- дані офіційній статистиці відсутні

Так оцінка стану економічної безпеки підприємництва дозволяє зробити наступні висновки:

- по-перше, у рамках критерію економічної незалежності за показниками кількості діючих підприємств на 10000 осіб, темпів приросту обсягів реалізації, питомої ваги прибуткових підприємств та індексом реального виробництва (до 2012р.) підприємницький сектор знаходиться у безпечній зоні (табл. 1). Однак, незважаючи на такий позитив, загрозливими є тенденції щодо зменшення кількості діючих підприємств на 10000 осіб від 477 у 2010 р. до 297 у 2013 році та зниження питомої ваги прибуткових підприємств із 65,1 % у 2011р. до 59,8 % у 2013 р. Значення інших показників, що характеризують цей критерій, знаходяться за межами порогових значень, що свідчить про наявність певних загроз у підприємницькому секторі. Так, зокрема, для економіки України характерним є високий рівень ресурсоемності, зокрема показники фондоемності перевищують 5 грн /грн при пороговому рівні 1,5, матеріалоемності перевищують 0,8 грн /грн при пороговому рівні 0,5. Значення показників, що характеризують макроекономічну стабільність та ефективність державних і суспільних установ, оцінюваних фахівцями ВЕФ, є дещо нижчими від аналогічних показників висококонкурентних країн, що обумовлює невисокі рейтингові позиції нашої економіки у глобальному просторі (84 у 2013-2014 рр., 73 у 2012-2013 рр., 82 у 2011-2012 рр., 89 у 2010-2011 рр.).
- по-друге, оцінка стану економічної безпеки підприємництва за критерієм ефективності функціонування свідчить про наявність небезпечних зон у сфері функціонування галузевих ринків, показники ефективності яких за оцінками ВЕФ дещо нижчі від ідентичних показників висококонкурентних та ефективних економік. За показником рентабельності виробництва стан у підприємницькому секторі знаходиться у безпечній зоні (окрім 2010 року), однак значення цього показника межує із критичним рівнем. Позитивними тенденціями є скорочення протягом досліджуваного періоду часу вартості та кількості процедур, необхідних для започаткування справи та реєстрації власності, а також скорочення кількості та часу сплати податкових платежів за показниками Всесвітнього банку, що характеризують легкість ведення бізнесу (табл. 1), що дозволили суттєво покращити рейтингові позиції економіки України у рейтингу «Doing Business» (рис. 1).

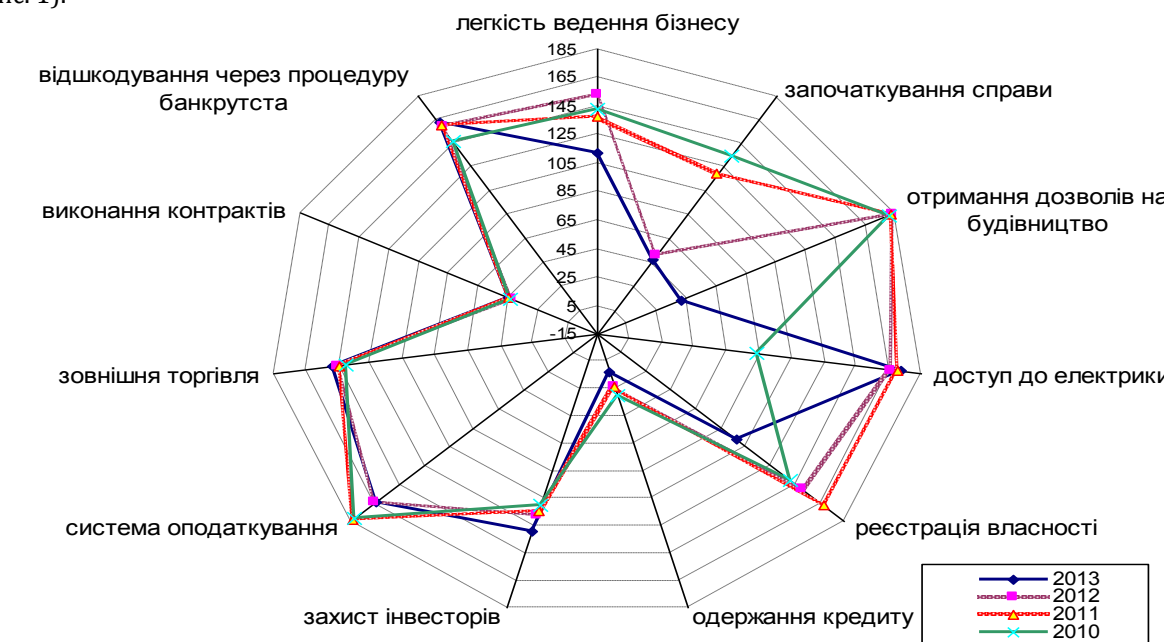

Рис. 1. Позиції України у рейтингу «Doing Business» протягом 2010-2013рр. ¹

¹Побудовано на основі даних [8-11]

- по-третє, значення усіх показників, обраних для оцінювання економічної безпеки підприємництва за критерієм здатності до розвитку, знаходяться поза межами граничних значень, що свідчить про критичний рівень економічної безпеки. Так рівень зношення основних фондів перевищує 70 % при допустимому 35 %. Надзвичайно проблемна ситуація у сфері інноваційної діяльності, а саме: частка підприємств, що впроваджували інновації у 2012 році, становила 27,4 % (при пороговому значенні не менше 50 %), що зумовило те, що частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої становила у 2012 році 0, 81 % (при пороговому не менше 5 %). Вкрай загрозливий стан в інвестиційній сфері. Зокрема у структурі інвестицій превалюють іноземні інвестиції (понад 50 % при

допустимих 20-30 %), відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів вдвічі нижче порогового рівня, недостатнім є обсяг інвестицій в основний капітал відносно ВВП. Іншою суттєвою загрозою економічній безпеці підприємництва, що посилюється на фоні вже окреслених є несприятливий інвестиційний клімат, який із часом лише погіршується. Так якщо інвестиційний клімат у 2010 році фахівцями Європейської Бізнес Асоціації оцінено у 3,6 бала, то у 2013 році лише у 1,5 бала, а значення індексу інвестиційної привабливості знизилось від 3,2 бала у 2010 році до 1,81 бала у 2013 році.

Результати проведеного аналізу економічної безпеки підприємництва у частині забезпечення конкурентоспроможності національної економіки дали змогу ідентифікувати основні загрози її стану, а саме: нерозвиненість галузевих ринків; високий рівень ресурсоемності національної економіки; високий ступінь зношення основних фондів; негативний інвестиційний клімат; низька інноваційна активність підприємств; скорочення кількості підприємств та рівня їх прибутковості. Нейтралізація окреслених загроз потребує реалізації комплексу заходів щодо підвищення конкурентоспроможності на усіх ієрархічних рівнях її формування. Першочерговими заходами у цій сфері вбачаємо:

- удосконалення механізмів захисту вітчизняних товаровиробників та внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції з боку імпоротної продукції через використання інструментарію тарифного і нетарифного регулювання у межах угоди про співпрацю із Світовою Організацією Торгівлі;
- розробка системи стимулювання інноваційної активності суб'єктів економічних відносин через розширення інвестиційних можливостей для реалізації інноваційних проектів шляхом затвердження цільових програм та оподаткування на пільгових умовах суб'єктів, що здійснюють інноваційну діяльність;
- сприяння зниженню рівня ресурсоемності національної економіки шляхом: прийняття та належного фінансування програм енергозбереження, активізація інтелектуального капіталу в процесі створення одиниці ВВП з метою підвищення ресурсоефективності виробництва і конкурентоспроможності, координацію діяльності економічних агентів з приводу розподілу ресурсів та їх алокації, що сприятиме формуванню висококонкурентного ринкового середовища, моніторинг процесів активізації суб'єктів підприємницької діяльності щодо запровадження ресурсозберігаючих технологій; стимулювання придбання ресурсоощадних технологій та обладнання;
- формування системи моніторингу галузевих ринків, що передбачатиме: формування інформаційних баз про стан ринків, аналіз і оцінку показників та тенденцій, що склались на них; оцінку кон'юнктури різних типів ринків, прогнозування подальших трендів їх розвитку. Це слугуватиме інформаційною базою, необхідною як на макроекономічному рівні для забезпечення ефективного та збалансованого розвитку ринків національної економіки у товарному, галузевому та часовому вимірі, так і на рівні окремо взятого галузевого ринку (сегмента) та суб'єкта економічної діяльності, що функціонує на ньому;
- удосконалення законодавчого забезпечення питань захисту інвестиційної діяльності через чітке визначення правового поля інвестиційної діяльності, прописання процедур та механізмів захисту прав інвесторів;
- скорочення кількості збиткових підприємств та сприяння створенню нових шляхом використання інструментарію державно-приватного партнерства, створення бізнес-інкубаторів та індустріальних парків;
- модернізація основного капіталу національної економіки з метою зниження матеріальної складової ресурсоемності та підвищення технологічної складової конкурентоспроможності.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, однією із цільових функцій зміцнення економічної безпеки підприємництва є забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Оцінка стану економічної безпеки підприємництва у частині забезпечення конкурентоспроможності національної економіки засвідчили наявність низки загроз її стану, нейтралізація яких потребує проведення заходів щодо удосконалення механізмів захисту вітчизняних товаровиробників та внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції, розробки системи стимулювання інноваційною активності суб'єктів економічних відносин, сприяння зниженню рівня ресурсоемності національної економіки, формування системи моніторингу галузевих ринків, удосконалення законодавчого забезпечення питань захисту інвестиційної діяльності, сприяння розвитку підприємництва, модернізації основного капіталу національної економіки. Практична реалізація окреслених заходів дозволить забезпечити підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки та зміцнення економічної безпеки підприємництва, однак потребує відповідного інструментарію їх проведення, пошук якого має стати предметом подальшого наукового пошуку у цій площині.

Список літератури

1. Пирожков, С. І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Текст] / С. І. Пирожков. – К. : НШМБ, 2003. — 42 с.
2. Іванюта, Т. М. Економічна безпека підприємства [Текст] : навч. посіб / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 256 с.
3. Васильців, Т. Г. Економічна безпека підприємництва України [Текст] : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. — 384с.
4. Schvab, K. The Global Competitiveness Report 2013-2014 [Text] / Klaus Schvab, Xavier Sala-i-Martin. – Geneva. : World Economic Forum, 2013. – 569 p.
5. Економічна енциклопедія [Текст] : у трьох томах. Т. 1/ (відп. ред. С. В. Мочерний). – К. : Видавничий центр „Академія”, 2000. – 864с.
6. Економічна безпека [Текст] : навч. посіб. / (З. С. Варналій, Р. В. Мельник, Л. Л. Тарангул та ін.); за ред. З. С. Варналія. — К. : Знання, 2009. — 647 с.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium size Enterprises. 10 Edition [Text]. – Washington. : International Bank for Reconstruction and Development, 2013. – 282p.
9. Doing Business in more transparent world 2012 [Text]. – Washington. : International Bank for Reconstruction and Development, 2012. – 212p.
10. Doing Business 2011 : Making a Difference for Entrepreneurs [Text]. – Washington. : International Bank for Reconstruction and Development, 2011. – 267p.
11. Doing Business 2010 : Reforming thought Difficult Times. [Text]. – Washington. : International Bank for Reconstruction and Development, 2010. – 231p.
12. Schvab, K. The Global Competitiveness Report 2010-2011 [Text] / Klaus Schvab, Xavier Sala-i-Martin. – Geneva. : World Economic Forum, 2010. – 516 p.
13. Schvab, K. The Global Competitiveness Report 2011-2012 [Text] / Klaus Schvab, Xavier Sala-i-Martin. – Geneva. : World Economic Forum, 2011. – 544 p.
14. Schvab, K. The Global Competitiveness Report 2012-2013 [Text] / Klaus Schvab, Xavier Sala-i-Martin. – Geneva. : World Economic Forum, 2012. – 545 p.
15. Аналіз індексу інвестиційної привабливості в Україні за дослідженням ЄБА 2008-2013 (IV квартал). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eba.com.ua>

References

1. Pyrozkov, S. I. (2003). Methodycni recomendacii schodo ochinky rivna ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Methodical recommendation for estimate economic security of Ukraine]. Kiev: NSHMB [in Ukrainian].
2. Ivanyta, T. M. & Zaichkovskiy, A. O. (2009). Ekonomichna bezpeka pidpriemstv [Economic security of enterprises]. Kiev: Chentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Vasylciv, T. H. (2008). Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva v Ukraini [Economic security of enterprise in Ukraine]. Lviv: Aral [in Ukrainian].
4. Klaus Schvab & Xavier Sala-i-Martin. The Global Competitiveness Report 2013-2014 (2013). Geneva. : World Economic Forum [in Switzerlen].
5. Mochernyi, S. V. (2000). Ekonomichna encyclopedia [Economic Encyclopaedia]. (Vols. 1-3). Ternopil. : Academia [in Ukrainian].
6. Varnaliy, Z. S. Melnyk, P. V., Taranhyl, L. L., Libanova, E. M, Kykylenko, V. I. & Vasylciv, T. H. (2009). Ekonomichna bezpeka [Economic security]. Kiev: Znanna [in Ukrainian].
7. Government service of statistics in Ukraine (2013). [Data file]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium size Enterprises (2013). Washington. : International Bank for Reconstruction and Development [in USA].
9. Doing Business in more transparent world 2012. (2012). Washington. : International Bank for Reconstruction and Development [in USA].
10. Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs (2011). Washington. : International Bank for Reconstruction and Development [in USA].
11. Doing Business 2010: Reforming thought Difficult Times. (2010). Washington. : International Bank for Reconstruction and Development [in USA].
12. Klaus Schvab & Xavier Sala-i-Martin. The Global Competitiveness Report 2010-2011. (2010). Geneva. : World Economic Forum [in Switzerlen].
13. Klaus Schvab & Xavier Sala-i-Martin. The Global Competitiveness Report 2011-2012 (2011). Geneva. : World Economic Forum [in Switzerlen].

-
14. *Klaus Schwab & Xavier Sala-i-Martin. The Global Competitiveness Report 2012-2013. (2012). Geneva. : World Economic Forum [in Switzerlen].*
 15. *Analysis index of investment attractiveness in Ukraine, after research of EBA 2008-2013 (2014). Retrieved from [http:// www.eba.com.ua](http://www.eba.com.ua)*

Стаття надійшла до редакції 29.03.2014 р.

Олександр Іванович ШКАПЯК

лікар,
КЗ «Новомосковська центральна районна лікарня «ДОР»,
вул. Радянська, 238, м. Новомосковськ, 51208, Україна
E-mail: al.shkapiak@gmail.com
Телефон: +380675657610

**КРИТЕРІЇ І ПАРАМЕТРИ РАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ**

Шкапяк, О. І. Критерії і параметри раціональної моделі фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні [Текст] / Олександр Іванович Шкапяк // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 189-202. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Зростання провідної ролі здоров'я як соціально-економічної категорії диктує необхідність упровадження перевірених підходів і дієвих стратегій при визначенні державної соціальної політики, ступінь успішності котрої сьогодні залежить від ступеня її впливу на здоров'я. Формування сучасних ефективних економічних моделей систем охорони здоров'я, як показує світова практика, хоч і позначене національними особливостями, проте відбувається за певними універсальними критеріями. Досягнення мети щодо формування сучасних соціально відповідальних систем охорони здоров'я базується на підходах, що мають забезпечувати: а) універсальне охоплення населення медичною допомогою; б) об'єднання та перерозподіл ресурсів і вирівнювання ризиків. Водночас реалізація потенціалу систем охорони здоров'я щонайперше потребує ефективного управління й адекватних витрат ресурсів. Об'єктивне зростання вартості медичних послуг і обмеженість ресурсів галузі змушує до пошуку спрямованих на раціоналізацію витрат інструментів політики фінансування національних систем охорони здоров'я. Оскільки, як підтверджує європейський досвід, розподіл коштів, заснований на політичних переговорах, що супроводжують бюджетний процес, чи прецедентах попередніх років, або пропозиціях провайдерів, чи, зрештою, тільки на кількості населення, не є економічно вигідним і ускладнює для колективного платника можливість впливу на сам процес медичного обслуговування, очевидно є необхідність переходу від пасивного відшкодування витрат провайдерів до активних закупівель послуг. Між тим, потенційні можливості впливу української системи охорони здоров'я на суспільне здоров'я обмежені. У статті розглянуто ключові проблеми і системні недоліки фінансування охорони здоров'я в Україні. Доведено, що чинна модель фінансування не забезпечує виконання функцій системи охорони здоров'я. Запропоновано конкретні параметри організованої на багатоканальності оптимальної моделі фінансування вітчизняної системи охорони здоров'я, а запровадження соціального медичного страхування стане ефективним інструментом об'єднання і перерозподілу фінансових ресурсів, системотворчим механізмом і економічним каталізатором реформ у галузі.

Ключові слова: здоров'я; система охорони здоров'я; медична допомога; фінансування суспільного здоров'я; соціальне медичне страхування; медична реформа.

Александр Иванович ШКАПЯК

**КРИТЕРИИ И ПАРАМЕТРЫ РАЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ФИНАНСОВОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В УКРАИНЕ**

Аннотация

Возрастание ведущей роли здоровья как социально-экономической категории диктует необходимость внедрения проверенных подходов и действующих стратегий при определении государственной

© Олександр Іванович Шкапяк, 2014

социальной политики, степень успешности которой сегодня зависит от степени её влияния на здоровье. Формирование современных эффективных экономических моделей систем здравоохранения, как показывает мировая практика, хотя и обозначено национальными особенностями, однако осуществляется за определёнными универсальными критериями. Достижение цели формирования современных социально ответственных систем здравоохранения базируется на подходах, которые должны обеспечивать: а) всеобщий охват населения медицинской помощью; б) объединение и перераспределение ресурсов, выравнивание рисков. В то же время реализация потенциала систем здравоохранения требует, прежде всего, эффективного управления и адекватных затрат ресурсов. Объективное возрастание стоимости медицинских услуг и ограниченность ресурсов отрасли побуждает к поиску нацеленных на рационализацию расходов инструментов политики финансирования национальных систем здравоохранения. Поскольку распределение средств, основанное на политических переговорах, сопровождающих бюджетный процесс, прецедентах предыдущих лет, либо предложениях провайдеров, или, наконец, только на количестве населения, не является, как подтверждает европейский опыт, экономически выгодным и усложняет возможность влияния коллективного плательщика на сам процесс медицинского обслуживания, необходимость перехода от пассивного возмещения затрат провайдеров к активным закупкам услуг есть очевидной. Между тем, потенциальные возможности воздействия на общественное здоровье украинской системы здравоохранения ограничены. В статье рассмотрены ключевые проблемы и системные недостатки финансирования здравоохранения в Украине. Доказано, что действующая модель финансирования не обеспечивает выполнение функций системы здравоохранения. Предложены конкретные параметры организованной на многоканальности оптимальной модели финансирования отечественного здравоохранения, а введение социального медицинского страхования должно стать эффективным инструментом объединения и перераспределения финансовых ресурсов, системообразующим механизмом и экономическим катализатором реформ в отрасли.

Ключевые слова: здоровье; система здравоохранения; медицинская помощь; финансирование общественного здоровья; социальное медицинское страхование; медицинская реформа.

Oleksandr Ivanovych SHKAPIAK

Doctor,

Novomoskovsk Central Regional Hospital
Radjanska str., 238, Novomoskovsk, 51208, Ukraine

E-mail: al.shkapiak@gmail.com

Phone: +380675657610

CRITERIA AND PARAMETERS OF EFFICIENT MODEL OF HEALTH SERVICE FINANCING SUPPORT IN UKRAINE

Abstract

Increasingly important role of health as a socio-economic category necessitates the introduction of proven approaches and strategies in determining the state social policy, the success of which today depends on the extent of its impact on health. Though, as worldwide experience shows, formation of modern economic models of effective health care systems is featured with national characteristics, it follows certain universal criteria. Achieving the goal of formation of modern socially responsible health care systems is based on the approach that should provide: a) universal coverage of medical care, and b) consolidation and reallocation of resources, risk equalization. At the same time realizing the potential of health systems requires, above all, good management and adequate resources costs. An objective increase in health care costs and limited resources in the industry encourage a search for instruments of financing policy aimed at rationalizing expenditures. The distribution of funds based on political negotiations, accompanying the budget process, precedents of previous years, providers' proposals or, finally, based only on the number of population has not turned out to be cost-effective, as the European experience confirms. Moreover, such a distribution complicates the possibility of collective payer to influence the medical care process. All this apparently calls for a shift from passive reimbursement of providers' costs to active procurement of services. Meanwhile, the potential impact on the soundness of Ukrainian public health care system remains limited. The article examines the key challenges and shortcomings of health financing policy in Ukraine. It has been proved that the current funding model does not allow the health system to fulfill its functions. The author has determined specific parameters of the optimal model of multi-channel health financing system and proved the introduction of social health insurance to be an effective tool for pooling and redistribution of financial resources, a backbone mechanism, and economic catalyst for reform in the industry.

Keywords: health; public health system; medical aid; financing of public health; social medical insurance; healthcare reform.

JEL classification: H510, I100

Вступ

Економічні зрушення в Україні, що призвели до формування ринкової економіки та її інтеграції до світової економічної системи, ускладнили фінансування охорони здоров'я (ОЗ). Унаслідок економічного спаду та інфляційних процесів упродовж 1990-х років критично скорочувалися обсяги державних інвестицій у систему охорони здоров'я (СОЗ), а її інфраструктура залишилась незмінною. Водночас у нових економічних умовах, коли істотно здорожчали матеріально-технічні й енергетичні ресурси, в медичній галузі, котра перебувала на державному утриманні, не були задіяні адекватні адаптивні механізми.

У разі нездатності чи небажання політиків запровадити дієві механізми мобілізації необхідних для потреб ОЗ фінансових ресурсів із колективних джерел, неофіційні платежі здійснюються незалежно від політики. В Україні дефіцит бюджетного фінансування СОЗ здебільшого покривається саме в такий спосіб, а схема загального безоплатного медичного обслуговування лише декларується.

Втім дефіцитне фінансування – не єдина загроза для вітчизняної СОЗ, позаяк результативне функціонування системи залежать значною мірою від того як розподіляються та як витрачаються ресурси. В умовах конкурентної економіки стратегічний розподіл коштів і поточні витрати в галузі здійснюються екстенсивними неконкурентними методами, спрямованими максимально на утримання інфраструктури, а не на задоволення потреб пацієнтів. Нераціональна модель фінансування гальмує необхідні структурні трансформації в галузі та поглиблює її невідповідність сучасним соціальним та ринковим економічним реаліям.

За оцінками Світового банку, країни зі схожим рівнем економічного розвитку забезпечують тривалість життя населення на 10 років більшу, ніж Україна. Середня очікувана тривалість життя сьогодні в Україні така, якою була у країнах Західної Європи в 1950-х роках. Смертність (особливо серед чоловіків працездатного віку) перебуває на рівні країн з меншим у 5-6 разів рівнем доходу на душу населення: третина українців помирає передчасно у віці до 65 років. Захворюваність на туберкульоз вища, ніж у країнах ЄС у 4,6 раза, на СНІД – у 6,9 раза[13;16;17].

Безумовно, що за таких невтішних реалій немає альтернативи реформі СОЗ як частини комплексних заходів щодо покращення суспільного здоров'я та конкурентоспроможності національної економіки. Причинами попередніх невдач, як свідчить аналіз, спроб реформування української ОЗ були: відсутність професійного менеджменту, чітко визначених цілей і стратегії, непослідовність політики перетворень, істотний вплив лобістських груп при ухваленні рішень, спротив незацікавлених учасників.

Як виглядає, скорочення у спосіб директивного адміністрування надмірної інфраструктури й потужностей є імперативом анонсованої 2010 року медичної реформи. Апробація окремих її елементів у пілотних регіонах чітко висвітлює ризики, формування яких обумовлено браком необхідних комунікацій в суспільстві, зосередженістю на проміжних результатах та відсутністю економічних стимулів до реструктуризації госпітального сектора медичного обслуговування [2;10]. Негативний вплив на проведення реформи управлінських, фінансово-економічних і комунікативних ризиків актуалізує необхідність деталізації інституційного втілення перетворень.

Метф статті та завдання

Мета цієї роботи полягає в окресленні раціональної моделі фінансування системи охорони здоров'я в Україні.

Досягнення поставленої мети вбачається шляхом вирішення таких завдань: а) систематизація недоліків чинної моделі фінансового забезпечення СОЗ; б) визначення критеріїв та оптимальних інституційних параметрів раціональної фінансової моделі; в) виокремлення фінансових пріоритетів.

Виклад основного матеріалу

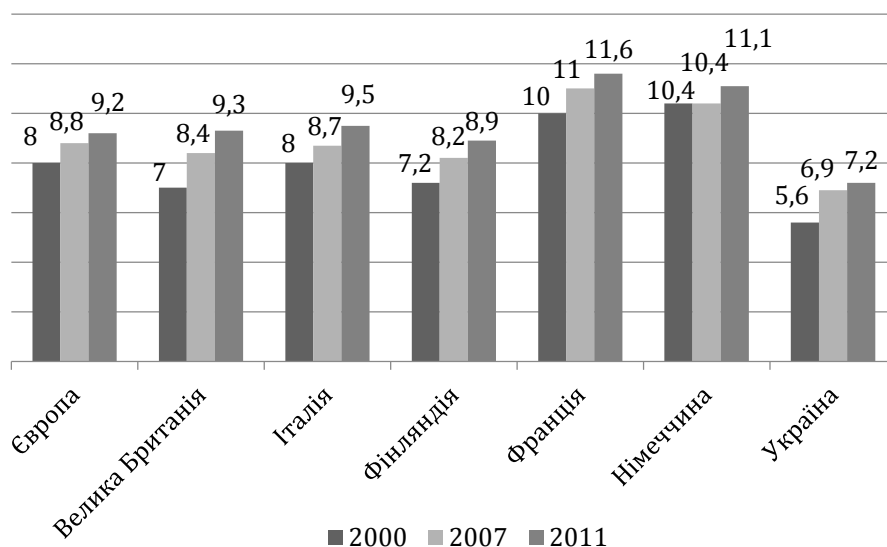
Аналітичний огляд фінансування суспільного здоров'я в Україні дає підстави стверджувати, що наразі ні його обсяги, ні способи не забезпечують виконання задач, які постають перед соціально відповідальними системами, а саме:

- справедливого розподілу тягаря фінансування охорони здоров'я;
- захисту населення від фінансових ризиків, пов'язаних з лікуванням;
- універсального доступу до медичного обслуговування;
- ефективного використання ресурсів.

У зазначеному переліку ключових системних проблем сфокусовані конкретні фінансові параметри,

що є наступними.

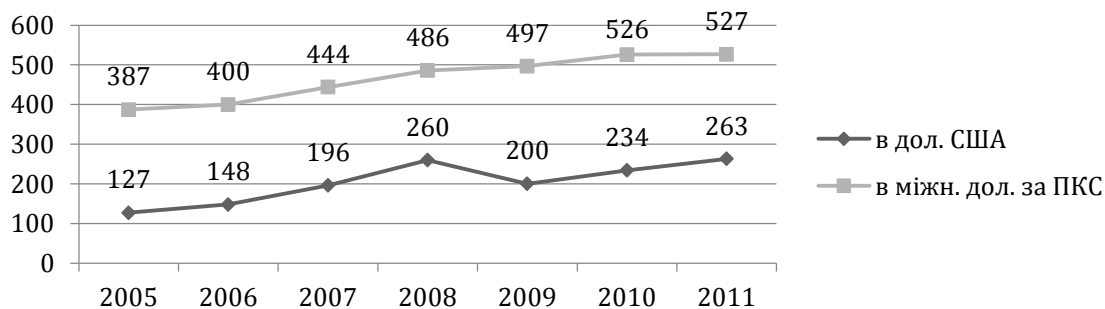
1. Загальні видатки на ОЗ в Україні за європейськими мірками невеликі і в розрахунку від ВВП не перевищують 8 % (рис. 1).

*Розробка автора за [8;17;19]

Рис. 1. Загальні видатки на ОЗ у країнах Європейського регіону у % ВВП

Що ж до загальних подушних витрат, то вони, за даними Національних рахунків охорони здоров'я (НРОЗ), нижчі від середньоєвропейських в 11 разів за обмінним курсом (у дол. США), а за паритетом купівельної спроможності (ПКС у міжнародних дол.) – у 4,5 рази, і наразі стійкої тенденції до істотного зростання немає [8; 18; 19] (рис. 2).

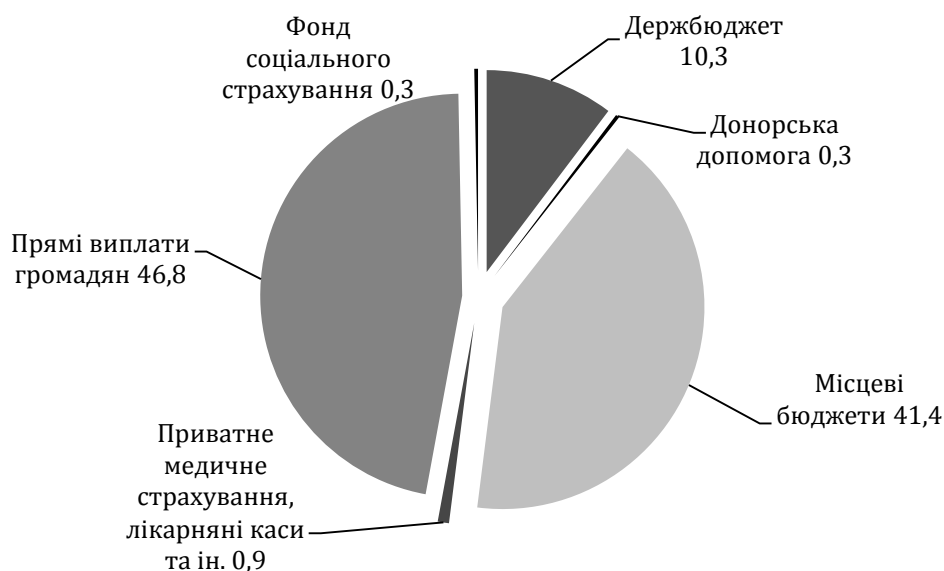

*Розробка автора за [17;18]

Рис. 2. Загальні подушні витрати на ОЗ в Україні

Оскільки достатнє і стабільне фінансування СОЗ є однією з передумов загального охоплення населення медичними послугами, збільшення в Україні фінансових надходжень має бути очевидною стратегічною задачею реформи.

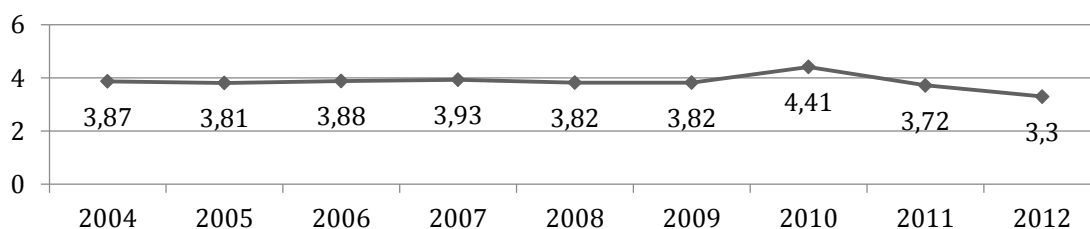
2. Мобілізація коштів для охорони здоров'я здійснюється з різних джерел, проте основними залишаються бюджетні ресурси і прямі виплати громадян (рис. 3).

*Розробка автора за [10;13]

Рис. 3. Структура загальних витрат на ОЗ в Україні за джерелами фінансування, 2011

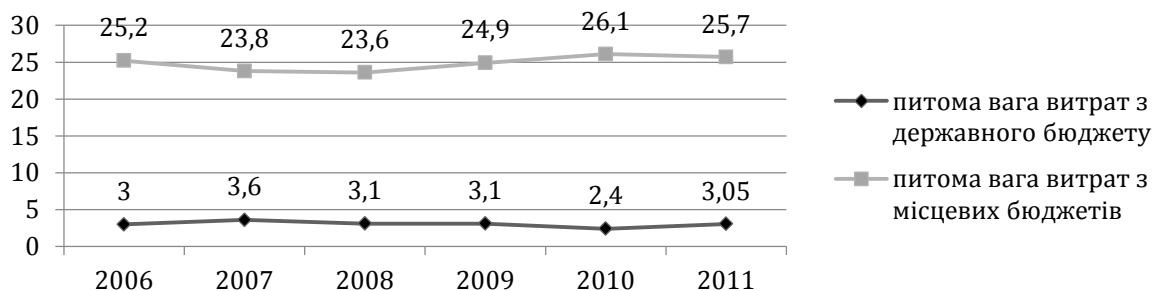
Попри позитивну, окрім 2009 року, динаміку ВВП в Україні, частка державних витрат на охорону здоров'я (у % до ВВП) останніми роками залишається майже незмінною (рис. 4).

*Розробка автора за [4;17]

Рис. 4. Державні видатки на ОЗ в Україні у % ВВП

При середніх у 10,3 % темпах щорічного зростання державних видатків питома вага витрат на ОЗ у структурі загальних державних витрат упродовж останніх років в Україні становить 8-9 % (середньоевропейські витрати – 14,6 %) [19]. Причому в Україні наразі не здійснюються преференційні витрати ні на державному, ні на місцевому рівнях (рис. 5).

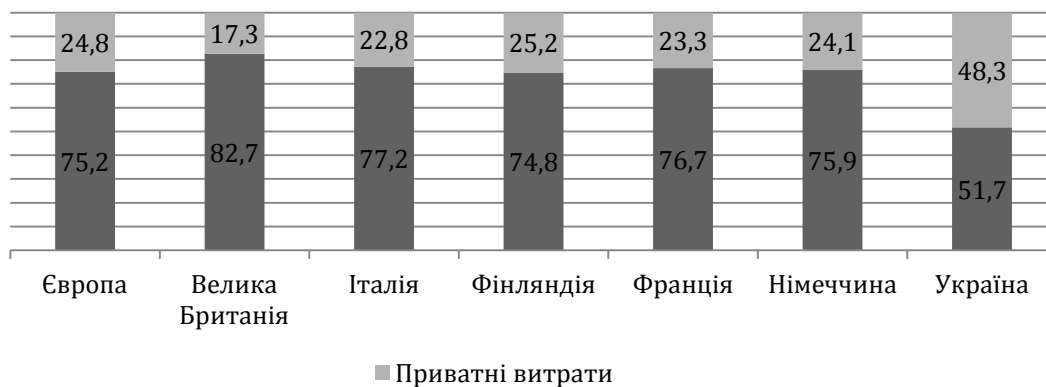

*Розробка автора за [10;14]

Рис. 5. Частка витрат на ОЗ в Україні в структурі державного і місцевих бюджетів

Динаміка бюджетних витрат на медичну галузь від ВВП свідчить про відставання темпів їх зростання від темпів зростання економіки, а стабільно низька частка державних видатків у структурі загальних державних витрат вказує на відсутність пріоритетів державної політики щодо охорони здоров'я.

У Європейському регіоні частка суспільних коштів у структурі загальних витрат на ОЗ стабільна і в середньому складає 75 %, в Україні, за даними НРОЗ, вона становила у 2005 році 54,9 %; 2006 – 60,8 %; 2007 – 61,9 %; 2008 – 57,7 %; 2009 – 55,9 %; 2010 – 56,6 %; 2011 – 51,7 % [17] (рис. 6).

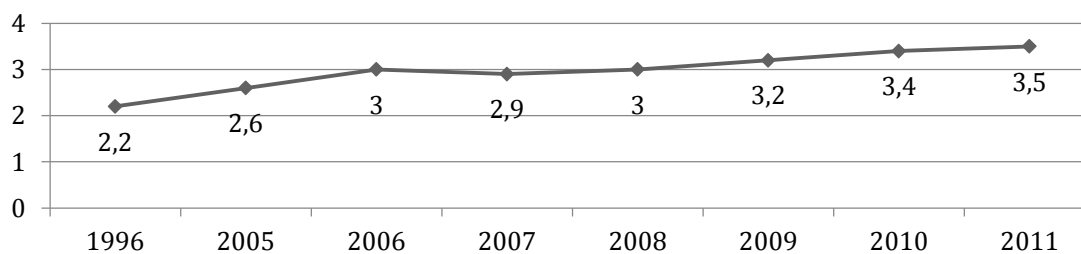

*Розробка автора за [17; 19]

Рис. 6. Структура загальних витрат на ОЗ у країнах Європейського регіону, 2011

Державні подушні видатки на охорону здоров'я в Україні є чи не найнижчими в Європі: вони менші від середньоєвропейських у 15,2 раза за обмінним курсом, а за ПКС – у 6,1 раза [8;19].

Натомість упродовж 1996 – 2009 років збільшилися (в середньому на 30 %) обсяги приватних витрат (до 3,2 % ВВП за даними Світового банку), які чи не вдвічі більші, ніж у країнах ЄС (рис. 7).

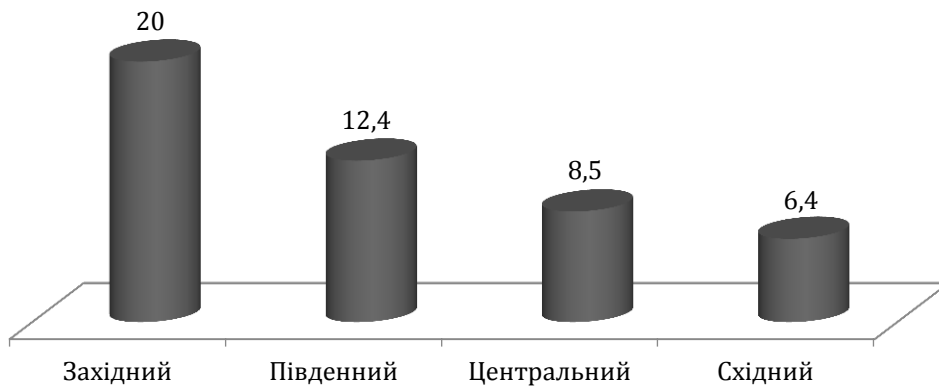
*Розробка автора за [17]

Рис. 7. Приватні видатки на ОЗ в Україні у % ВВП

Причому в структурі приватних витрат зростає частка прямих виплат домогосподарств, і зростання відбувається переважно у формі «тіньових» готівкових платежів. Готівкові виплати пацієнтів в Україні перевищують середньоєвропейські в 2,4 раза. Водночас попередня оплата через механізми ПМС і лікарняні каси є несуттєвою: 0,8 % і 0,1 % відповідно [16;19].

Коли безоплатні медико-санітарні послуги витісняються платними, пов'язані з цим фінансові ризики несе сам пацієнт. В Україні, за висновками Світового банку, безпосередня плата за послуги більш регресивна, ніж у країнах Європи, і є перешкодою до універсального доступу населення до медичного обслуговування та потенційною причиною зuboжіння значної його частини.

Необхідність надмірних витрат пацієнтів і нерівність бюджетного фінансування територій знижують доступність до медичної допомоги для мешканців регіонів з різними рівнями економічного розвитку і відлякують від її отримання малозабезпечене населення і сільських жителів (рис. 8, табл. 1).

*Розробка автора за [7]

Рис. 8. Частота відтермінування звернень за медичною допомогою мешканців різних регіонів України, %

Таблиця 1. Частота відтермінування звернень за медичною допомогою пацієнтів з різними доходами, %

Частота відтермінування звернень за медичною допомогою у зв'язку з необхідністю її прямої оплати	Дохід		Село	Місто
	Низький	Високий		
	16,8	6,7	17,3	8,9

*Розробка автора за [7]

За соціологічними опитуваннями Держкомстату України, у 2011 році зросла до 23,4 % (14,9 % у 2010 році) кількість домогосподарств, що не могли подолати фінансові бар'єри і задовольнити свої потреби в медичному обслуговуванні[11].

Доведено, що вірогідність фінансових загроз для пацієнтів є незначною лише тоді, коли питома вага прямих платежів зменшується до 15-20 % [5] від загальних витрат на ОЗ, чого чинна фінансова модель не забезпечує. Прямі платежі є не тільки причиною фінансових ускладнень і ризиків для пацієнтів, а й несправедливого і неефективного використання ресурсів. Тому зниження залежності СОЗ від прямих платежів у спосіб диверсифікації суспільних джерел і максимальної генерації фінансових надходжень від передоплати (передусім встановлення справедливої частки бюджетних надходжень) має бути другим стратегічним завданням реформи фінансування ОЗ.

3. Механізми подолання фінансових бар'єрів щодо доступності до медичного обслуговування та вирівнювання фінансових ризиків у разі нездоров'я (як механізми внутрішньосистемного субсидування) можливо задіяти лише в межах групування і подальшого перерозподілу ризиків і ресурсів. Як показує світова практика, ефективні солідарні системи фінансування ОЗ об'єднують у фонди не менше 6-7 % (від ВВП) публічних коштів[5].

В Україні управління схемами попередньої оплати не забезпечує адекватного об'єднання надходжень від передоплати, які не перевищують 4 % від ВВП. Несправедливість бюджетних витрат у горизонтальній площині посилюється внаслідок автономізації медичного простору і дезінтеграції фінансових ресурсів у вертикальній площині. Кошти, що на 20 % надходять із державного і на 80 % із місцевих бюджетів, розпорочені в бюджетах 14 міністерств і відомств, 27 регіонів, 490 районів і 178 міст обласного підпорядкування[1;14].

МОЗ України є розпорядником найбільшого пулу об'єднаних коштів, проте цей пул контролює не більше 16 % усіх витрат на ОЗ, у т. ч. близько 60 % – державних[10;14].

Наразі положення п. 11 розділу VI Бюджетного кодексу України (БКУ) не реалізовано, а фактична наявність паралельних відомчих структур медичного обслуговування внаслідок дублювання функцій та потужностей проявляється нерівністю державного фінансування та відволіканням додаткових бюджетних коштів в інтересах окремих категорій громадян, тобто нерівністю медичного обслуговування (табл. 2).

Таблиця 2. Структура державних витрат на ОЗ в Україні за розпорядниками коштів

Розпорядники коштів	Роки / %до держбюджету				
	2004	2008	2009	2010	2011
Міністерство охорони здоров'я	54,5	58,5	57,7	60,4	56,8
Інші міністерства і відомства	45,5	41,5	42,3	39,6	43,2

**Розробка автора за [14]*

З іншого боку, попри те, що відбувається дублювання фінансування окремих провайдерів однакових видів медичних послуг з бюджетів різних рівнів, така надмірна територіальна і відомча фрагментація фінансових потоків призводить до непрозорого збільшення адміністративних витрат та неефективності малопотужних пулів. А оскільки відповідно до бюджетного законодавства видатки на фінансування ОЗ віднесені до функцій держави, що делеговані до виконання місцевим бюджетам та не підлягають зворотному делегуванню, то перехресне субсидування фондів за рахунок міжбюджетних трансфертів на практиці не здійснюється.

Прогресивні новації бюджетного законодавства (ст. ст. 89, 90 БКУ) щодо групування фінансових ресурсів для первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД) на районному і міському рівнях, а вторинної, третинної і екстреної – на обласному остаточно не розв'язали проблеми малопотужності фондів. Як було зазначено на нараді в адміністрації Президента України з питань медичної реформи, що відбулась 12 грудня 2011 року, в Донецькій області уже після структурного і фінансового розмежування бюджетний дефіцит для первинного рівня становив 45,1 млн грн, а вторинного – 440 млн грн. Аналогічні проблеми існують і в інших пілотних регіонах.

Позаяк ефективні системи охорони здоров'я уникають розпорошеності фінансових потоків і децентралізованого об'єднання коштів у пули (або запроваджують дієві компенсаторні механізми), третє стратегічне завдання реформи має бути спрямоване на дефрагментацію, що навіть при недостатніх обсягах передоплати дозволяє підвищити фінансову стійкість СОЗ і захищеність пацієнта.

4. Хоч залучення достатньої кількості публічних коштів для ОЗ є обов'язковим, проте сама їх наявність не гарантує загального охоплення медичним обслуговуванням, так само, як застосування механізмів передоплати і пулінгу фінансових ресурсів автоматично не прибирає бар'єри на шляху до універсального доступу. Остаточним завданням трансформації чинної схеми фінансування є забезпечення ефективного використання ресурсів.

Утім, як показує аналіз, структура витрат на ОЗ в Україні деформована не лише за джерелами надходжень та розпорядниками бюджетних коштів, а й за провайдерами, функціональною й економічною ознаками (табл. 3, 4, 5).

Таблиця 3. Структура загальних витрат на ОЗ в Україні за провайдерами послуг, 2011

Типи провайдерів	Частка витрат, %
Лікарняні заклади	39,4
Заклади тривалого перебування хворих, у т. ч. сестринські	5,3
Заклади, що надають амбулаторно-поліклінічні послуги	11,8
Організації з продажу ліків і медичних товарів	34,6
Інші	8,9

Таблиця 4. Функціональна структура загальних витрат на ОЗ в Україні, 2011

Види послуг	Частка витрат, %
Придбання ліків, медичних товарів і обладнання	32,7
Стаціонарне лікування	27,1
Амбулаторне лікування	15,8
Реабілітаційне лікування	4,8
Профілактика захворювань	3,4
Інші	16,2

Таблиця 5. Економічна структура бюджетних видатків на ОЗ в Україні, 2012 рік

Видатки за кодами економічної класифікації	Частка витрат, %
Оплата праці з нарахуваннями на заробітну плату	73,5
Комунальні послуги та енергоносії	8,7
Медикаменти та розхідні матеріали	7,5
Продукти харчування	2,3
Капітальні видатки	3,1
Інші	4,9

**Розробки автора за [13; 14]*

Неповне розмежування видатків за видами послуг сприяє їх перерозподілу за ресурсними критеріями (кількістю ліжок, штатних посад) у бік вартісного госпітального спеціалізованого медичного обслуговування. При тому, що в країнах з пріоритетним розвитком первинної медичної допомоги питома вага витрат на амбулаторні послуги складає, скажімо, у Польщі – 22,1 %, у Німеччині – 21,4 %, в Іспанії – 36,3 %, в Україні більше чверті всіх коштів витрачається на стаціонарну допомогу і майже 40 % на утримання найдорожчих провайдерів, а на значно дешевшу амбулаторну (ПМСД із спеціалізованими консультаціями) допомогу і профілактику – чи не вдвоє-втричі менше[12;13;16].

Відтак, структурні диспропорції, коли обсяги спеціалізованої істотно перевищують обсяги первинної допомоги, тобто коли піраміда медичного обслуговування перевернута «з ніг на голову», підтримуються відповідним способом розподілу ресурсів за функціональним напрямком. До того ж в Україні госпітальний сектор перенасичений ліжками, а ліжковий фонд надмірно спеціалізований й інтенсивність його використання невисока.

Тоді як доведено, що фінансування ПМСД за схемами фондотримання підвищує ефективність використання коштів, раціоналізує маршрут пацієнта і структуру послуг, в пілотних регіонах шляхом жорсткого адміністрування формують безальтернативні бюрократизовані інституції загальної практики.

Передбачене ст. 20 БКУ застосування програмно-цільового методу (ПЦМ) у бюджетному процесі як способу узалежнення ресурсів і результатів та визначення у відповідності з цим 27 типових програм з ОЗ[3] не усунуло деформацій розподілу фінансових ресурсів. Адже, по-перше, більшість зазначених програм фактично розробляють, не з огляду на реальну вартість послуг, а як і раніше – за ресурсними показниками. По-друге, дається взнаки відсутність практики стратегічного і середньострокового планування у бюджетній сфері. По-третє, за програмною класифікацією видатків на виконання програм і централізованих заходів з ОЗ виділяється з держбюджету не так багато коштів (21,8 % у 2010 році)[13]. По-четверте, розробка і фінансування цільових програм на рівні місцевих бюджетів істотно не зменшує ресурсної фрагментації. По-п'яте, загальним недоліком є те, що майже в усіх програмах видатки на придбання вартісного діагностичного і лікувального обладнання дублюються, а загалом фінансове забезпечення програм недостатнє (60-80 %)[10;13].

Способи оплати провайдерів в Україні, зрештою як і оплата праці персоналу, цілком залежні від того, в чій власності вони перебувають. Провайдери державної і комунальної форм власності, попри низьку якість їх послуг, і надалі залишаються монополістами, а частка приватного сектору не більша 1 % (у країнах Європи вона становить близько 50 % ринку)[7].

Між указаними категоріями провайдерів конкуренції за бюджетні кошти не існує, бо приватні провайдери традиційно позбавлені доступу до цих коштів і покриття витрат здійснюють через механізми приватного фінансування з переважно гонорарними методами оплати праці. Суспільні ж провайдери перебувають на кошторисному утриманні державного і місцевих бюджетів з прив'язаними до ресурсних показників формульними методами визначення видатків. При цьому більшість нормативів не відображають реальних витрат (наприклад, на ліки чи харчування), а прямі витрати на пацієнта становлять близько 10 %, тобто бюджетні асигнування не залежать від обсягів виконаної роботи чи потреб населення у медичній допомозі, обумовленої структурою захворюваності та важкості її перебігу [10; 12; 13].

Окрім того, що оплата праці в галузі є критично низькою (нижчою від фактичного середнього рівня зарплати в країні в 1,6 раза і в 1,8 раза –в промисловості та відстає порівняно з країнами-сусідами із СНД вдвоє, а з країнами-членами ЄС – чи не вдесятеро), вона ще й здійснюється на основі недиференційованих за обсягом виконаної роботи ставок (посадових окладів). Основним недоліком фіксованої заробітної плати є відсутність зв'язку між оплатою і результатом діяльності персоналу.

Покриття, у зв'язку з недофінансуванням галузі, в основному поточних витрат не дозволяє здійснювати вчасне оновлення зношених на 70-90 % основних фондів. При обсязі капіталовкладення в інфраструктуру на рівні 3,1 % коефіцієнт оновлення основних активів не перевищує 1,9 % [12;16], що

гальмує розвиток передусім високотехнологічних видів медичної допомоги.

Маючи вкрай низький рівень управлінської автономії, провайдери позбавлені права самостійно розподіляти кошти відповідно до пріоритетів. А за такого методу фінансування, по-перше, відтворюється витратний спосіб господарювання, коли навіть значне збільшення фінансування не гарантує якісного зростання, і дефіцит коштів віддзеркалює не лише недостатність фінансування, а й організаційно-структурну неефективність системи, по-друге, обмежуються управлінська ініціатива пошуку шляхів ефективності.

Доведено, що серед десяти потенційних причин неефективності СОЗ три обумовлюються обсягом і характером витрат на ліки [5]. Попри те, що частка цих витрат в Україні більша, ніж аналогічні витрати країн з низькими та середніми доходами, 8 % бюджетних коштів вистачає на покриття лише 2 % загальних витрат на медикаментозне забезпечення, а 98 % лягає тягарем на плечі пацієнтів, а у країнах Європейського регіону витрати на ліки на 70 % і більше відшкодовуються із об'єднаних фондів [13;15]. Відсутність раціональної фармацевтичної політики на макро- і мікрорівні та механізмів реімбурсації є наслідком як поліпрагмазії, так і обмеження доступу до ліків.

Як бачимо, причинами зазначених фінансових проблем ОЗ в Україні є: 1) недостатня кількість публічних коштів, що надходять від передоплати, та неефективне їх об'єднання в фонди; 2) витратна неефективність чинної моделі фінансування.

Розв'язання ключових проблем фінансування перебуває у площині змін щодо: а) характеру накопичення і розподілу достатньої кількості фінансових ресурсів; б) способу оплати провайдерів медичних послуг. Задля цього необхідно ліквідувати: а) механізми, що обумовлюють фрагментацію і дублювання під час пулінгу і розподілу коштів; б) витратний (кошторисний) спосіб фінансування провайдерів, а натомість: а) встановити оптимальні співвідношення відповідальності держави, суспільства і споживача за фінансування ОЗ і перебудувати систему мобілізації попередньо виплачених коштів; б) запровадити орієнтовані на результат економічні регулятори і ринкові стимули. Локальні спроби щодо: а) подолання проблем фінансової незахищеності у разі хвороби чи б) поліпшення якості медичної допомоги відчутних системних результатів, на нашу думку, не дадуть.

Критерії і параметри оптимальної моделі мають бути наступними.

1. Справедливість фінансування і фінансовий захист.

Трансформація регресивної загалом системи фінансування охорони здоров'я в Україні, котра на сучасному етапі не забезпечує мобілізації такої кількості коштів і таким чином, щоб гарантувати населенню справедливий доступ до медичної допомоги, має здійснюватися у напрямку публічної багатокомпонентної бюджетно-страхової моделі, здатної подолати нерівність державних видатків на ОЗ та змінити негативний баланс приватних і суспільних коштів у структурі загальних витрат, а отже, й зупинити повзучу комерціалізацію галузі. У структурі фінансових надходжень до СОЗ за такої суспільно-солідарної моделі питома вага безпосередніх виплат пацієнтів не повинна перевищувати 10 %, а решта 90 % – частка попередніх виплат (як мінімум 6 % ВВП) у співвідношенні: 45-55 % бюджетні кошти, 45-35 % внески на загальнообов'язкове медичне страхування, 10 % внески на добровільне медичне страхування.

Попри те, що в Україні існують правові, економічні, соціальні і медичні передумови запровадження СМС [9], воно наразі гальмується конфліктом бізнесових та політичних інтересів і залежить від політичної волі.

Посилання на економічну нестабільність не є виправданими, бо так зване десятиліття реформ охорони здоров'я в Європі проходило, коли економічне падіння в окремих країнах сягало 50-70 % [15].

З іншого боку, аргументи опонентів, що запровадження СМС збільшить фіскальний тиск на реальний сектор економіки і не розв'яже проблеми дефіциту коштів для ОЗ, є скоріше намаганням зберегти статус-кво. Адже в арсеналі економічної політики держави є вдосталь регуляторних механізмів щодо перерозподілу податкового навантаження, по-перше. По-друге, економічні наслідки погіршення якості людського капіталу – суспільного здоров'я (вартість «тягаря хвороб» оцінюється в 26 % ВВП [6]) – впливають на конкурентоспроможність економіки куди більшою мірою, ніж, скажімо, збільшення на 5-6 % цільових відрахувань від фондів оплати праці. А по-третє, за умови наявності скоріше якісного дефіциту коштів, ніж кількісного, запровадження СМС на перших порах варто розглядати не як провідне джерело суспільних коштів для охорони здоров'я, а радше, за прикладом Польщі чи Молдови, як ефективний інструмент їх об'єднання, як системотворчий механізм і економічний каталізатор реформ у галузі. І, зрештою, будь-яке додаткове надходження суспільних коштів повинно зменшити частку прямих виплат у структурі надходжень, а поступовому збільшенню коштів СМС сприятиме легалізація ринку праці та її оплати.

В українських реаліях слід ураховувати під час реформування СОЗ, що її ефективність як публічної системи суттєво залежатиме від її прозорості та що роль бюджетних коштів у фінансовому забезпеченні доволі тривалий час буде визначальною і важливо, щоб до пацієнта як кінцевого споживача ці кошти

рухались прозорішими за бюджетні каналами СМС. Що ж до ролі ПМС як складової багатокomпонентної моделі, то воно має формувати сектор додаткових поза базовим пакетом можливостей.

Отже, запровадження контрактної моделі з чітким визначенням обсягу, структури і якості не декларативно, а реально гарантованих послуг підвищує ступінь захисту від фінансових наслідків хвороби, і плата за цей захист цілком узалежнюється від доходу особи, а не від індивідуального ризику.

2. Макроекономічна ефективність.

Модель СМС з єдиним державним страховиком (фондом медичного страхування), коли для оплати медичної допомоги створюється національний пул фінансових ресурсів (бюджетних і страхових), а в його рамках – регіональні філії, уможливує подолати адміністративну децентралізацію й територіальну фрагментарність пулів бюджетних коштів, сформувати єдиний медичний простір, встановлювати верхню межу витрат, тобто здійснювати макроекономічний контроль за видатками. До того ж запровадження такої досить легко керованої моделі з інтеграцією в одній структурі функцій пулінгу коштів і закупівлі послуг не потребує значних фінансових витрат на адміністрування, дозволяє використовувати ефекти масштабу і монопольних закупівель та полегшує застосування механізму вирівнювання ризиків.

Очевидність переваг фінансування за принципом єдиного платника підтверджується й досвідом Росії: після тривалих, з 1993 року, експериментів там повертаються до моноканального фінансування провайдерів послуг.

3. Розподільча і технічна ефективність.

Кінцеві результати мають забезпечуватися не лише структурою ресурсів на вході в систему, а й чітко визначеною структурою витрат: ефективністю закупівель на етапах розподілу коштів і оплати провайдерів, тобто кількістю, якістю послуг і ступінь задоволення пацієнтів повинні бути максимально можливими при мінімально можливих витратах.

Стратегічний розподіл ресурсів: а) між регіонами за принципом актуарності має мінімізувати нерівність фінансування; б) між секторами ОЗ і рівнями надання медичних послуг за принципом економічності з наступною еволюцією загальних практик у бік фондотримання покликаний обмежувати необґрунтоване використання витратно неефективних діагностичних і лікувальних технологій, одночасно стимулювати амбулаторний сектор з пріоритетним (до 20-25 % від загальних витрат) фінансовим забезпеченням ПМСД. Розмежування функцій фінансування і надання послуг сприятиме утвердженню принципу, коли гроші «йдуть» за пацієнтом.

Розширення самостійності і економічної мотивації провайдерів шляхом зміни їх господарсько-правового статусу та перспективна їх оплата у спосіб диференційованого за віко-статевими та іншими індикаторами подушного фінансування з корекцією ризиків і визначених на основі потреб у послугах певної інтенсивності фіксованих бюджетів з контрактацією очікуваних результатів мають потенціювати і технічну ефективність, і справедливість фінансування. Застосування моделі активних закупівель медичних послуг за суспільні кошти на контрактній основі сприятиме формуванню як конкурентного середовища, так і повноцінного ринку цих послуг, з одного боку, і дозволить раціоналізувати витрати, змінюючи пропорції між видами медичної допомоги та нормативи навантаження персоналу – з іншого.

Окреслена нами модель схематично набуває такого вигляду (рис. 9).

4. Доступність і якість ліків.

Референтне ціноутворення на фармацевтичному ринку, яке з 2013 року запроваджується в Україні, остаточно не розв'яже проблеми доступності ліків, адже завжди існує ймовірність їх дефіциту за регульованими ціновими пропозиціями. Лише поєднання раціональної фармацевтичної політики з механізмами реімбурсації (до 70-90 %) вартості ліків застрахованим особам, а не аптекам підвищить як рівень доступності до медикаментів окремого пацієнта, так і ефективність амбулаторних служб.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи, мусимо зазначити, що реформа оцінюється суспільством не за експериментами з інфраструктурою, а скоріше за кінцевими результатами: рівнем здоров'я і ефективністю медичних втручань. Доведено, що правильне інвестування в ОЗ є ефективним способом покращення здоров'я і добробуту громадян [12; 15]. Досягнення цілей реформи можливе лише за умови економічно-правових перетворень: формування економіки охорони здоров'я, що базується на обґрунтованій вартості медичних послуг (економічному тарифоутворенні), інформаційних технологіях і професійному менеджменті.

В основі оптимальної моделі фінансового забезпечення вітчизняної СОЗ як ключової детермінанти суспільного здоров'я має бути запровадження: а) інноваційних способів накопичення і розподілу достатньої кількості коштів із суспільних джерел; б) орієнтованих на результати методів оплати як суспільних, так і приватних провайдерів; в) квазіринкових відносин з фінансовими стимулами та регуляторами. Загалом така модель з прозорим рухом коштів і механізмами контролю на стадіях їх

формування, розподілу і використання має бути: а) спрямованою на задоволення потреб споживачів; б) найменш витратною для платників; в) прийнятною для провайдерів.

Окрім потенціалу ефективності, в запропонованій моделі закладено ще й підвалини для можливої внутрішньосистемної реорганізації її в напрямку до «регульованої» конкуренції страховиків. Але запровадження моделі конкурентних закупівель послуг із «альтернативами горизонтальної справедливості», як вказує невдала її спроба в Росії, потребує послідовності і збільшення операційних витрат.

Отже, для успішного запровадження в Україні загальнообов'язкового медичного страхування як ключової стратегії медичної реформи необхідно задіяти ефективні технології, що є перспективою подальшого дослідження.

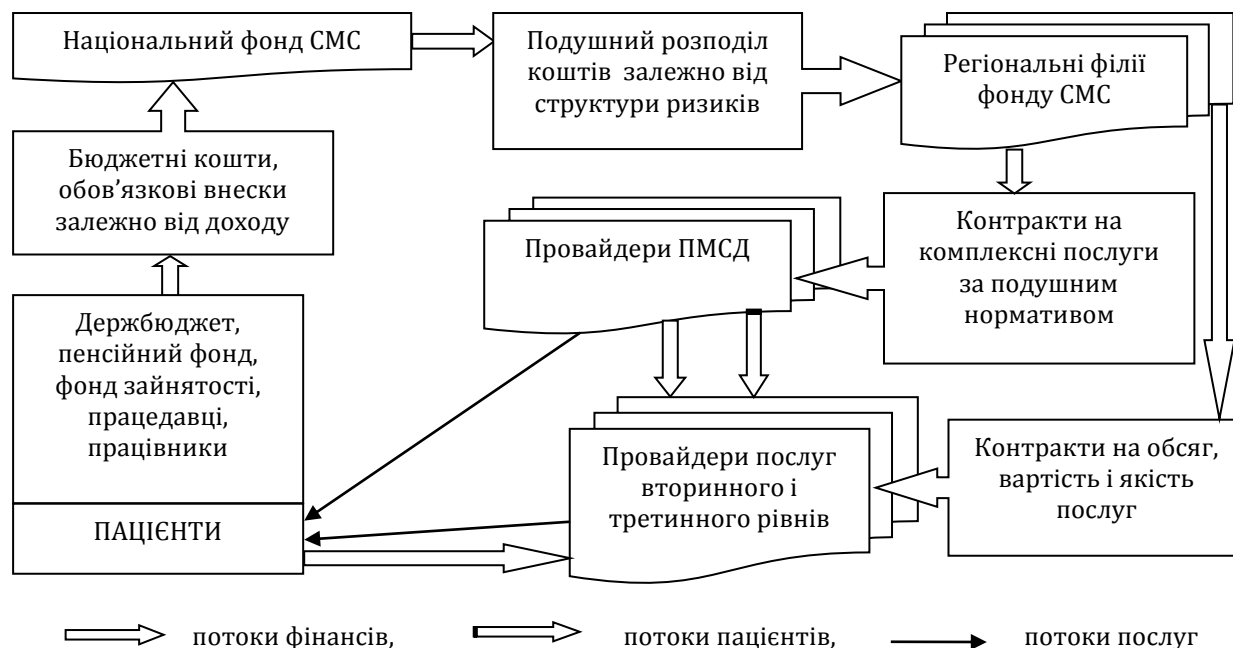

Рис. 9. Бюджетно-страхова контрактна модель фінансування ОЗ

Список літератури

1. Бюджетний кодекс України № 6495 від 08.07.2010 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Про порядок реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві [Електронний ресурс] : ЗУ від 07.07.2011 р. № 3612-VI. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Про затвердження Типового переліку бюджетних програм та результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Охорона здоров'я [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів та МОЗ України № 283/437 від 26.05.2010 року. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
4. Валовий внутрішній продукт України, 2000–2011 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Доклад о состоянии здравоохранения в мире. Финансирование систем здравоохранения. Путь к всеобщему охвату населения медико-санитарной помощью [Текст]. – Женева: ВОЗ, 2010.
6. Ковжарова, Е. В. Організаційно-економічні основи системи охорони здоров'я в Україні [Текст] : автореферат дисертації / Е. В. Ковжарова. – К. – 2005.
7. Функціонування та фінансування системи охорони здоров'я в Україні [Електронний ресурс] : матеріали Національної конференції від 24 квітня 2008 року. – Режим доступу: <http://www.eushe.com.ua/ua/news/24>.
8. Мировая статистика здравоохранения, 2010 год. Женева, ВОЗ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.who.int/entity/whosis/whostat/RU_WHS10_Full.pdf.
9. Рудень, В. В. Передумови запровадження обов'язкового медичного страхування [Текст] / В. В. Рудень, О. М. Сидорчук // Фінанси України. – 2006. – № 10.

10. Слабкий, Г. О. Сучасні підходи до фінансування системи охорони здоров'я [Текст] / Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко, О. О. Заглада. – К., – 2011.
11. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності до окремих видів медичної допомоги у 2011 р. [Текст] : статистичний збірник. – К. : Держкомстат України, 2012.
12. Шкапяк, О. І. Особливості створення та впровадження нового механізму фінансування охорони здоров'я на макро- та мікрорівні [Текст] / О. І. Шкапяк // Науковий вісник Полтавського УЕТ. – 2011. – № 3 (48). – С. 68-76.
13. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України [Текст]. 2012 рік. За ред. Богатирьової Р. В. – К., – 2013.
14. Щорічні інформації Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України. 2004 – 2011 роки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/index>.
15. Финансирование здравоохранения: альтернативы для Европы [Текст] / Под ред. Моссиалоса Э., Диксон А. и др. – Москва: Весь Мир. – 2002.
16. Lekhan V., Rudi V., Richardson E. Ukraine: Health system review. Health system in transitions, 2010; 12 (8).
17. The World Bank. World Development Indicators & Global Development Finance [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>.
18. Ukraine. National health accounts. Geneva, World Health Organization [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.who.int/nha/country/ukr.pdf>.
19. Worldhealthstatistics, 2012. Geneva, World Health Organization [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.who.int/entity/whosis/whostat/RU_WHS12_Full.pdf.

References

1. The Budget Code of Ukraine № 6495 from 08.07.2010 years. (2010). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Trim on healthcare reform in Vinnytsia, Dnipropetrovsk, Donetsk and Kyiv regions. : Law of 07.07.2011, № 3612 -VI. (2011). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.rada.gov.ua>.
3. On approval of the list of budget programs and performance indicators for their implementation of local budgets in the field of Health: Ministry of Finance and Ministry of Health of Ukraine № 283/ 437 from 26.05.2010 year. (2010). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.minfin.gov.ua>.
4. Gross domestic product of Ukraine 2000-2011 years. (2012). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Report on world health. Financing of health systems. Path to universal coverage health care. (2010). Geneva: WHO, 2010.
6. Kovzharova, E. V. Organizational and economic foundations of health care in Ukraine (2005) : dissertation / E. V. Kovzharova. Kyiv.
7. Functioning and financing of health care in Ukraine: Proceedings of the National Conference of 24 April 2008. (2008). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.eu-she.com.ua/ua/news/24>.
8. World Health Statistics 2010. (2010). Geneva, WHO. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.who.int/entity/whosis/whostat/RU_WHS10_Full.pdf.
9. Ruden, V. & Sydorchuk, A. (2006). Prerequisites introduction of mandatory health insurance. Finance Ukraine, 10.
10. Slabkyy, G. O. & Shevchenko, M. V. & Zaglada, O. O. (2011). Current approaches to health care financing. Kyiv.
11. Self-population health status and accessibility to certain types of medical care in 2011. (2012). Kyiv: State Statistics Committee of Ukraine.
12. Shkapyak, O. I. (2011). Creation and implementation of a new mechanism for financing health care at the macro and micro level. Scientific Bulletin of Poltava UET, 3(48), 68-76.
13. The annual report on the state of health of Ukraine, sanitary and epidemiological situation and the performance of the health system in Ukraine. (2013). Kyiv.
14. Annual Information Ministry of Finance of Ukraine on the State Budget of Ukraine. 2004-2011 years. (2011). Retrieved April 15, 2014, from : <http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/index>.
15. Mossialos, E. & Dixon, A. et al. (2002). Funding health care: options for Europe. Moscow: All the World.
16. Lekhan, V. & Rudi V. & Richardson, E. (2010). Ukraine: Health system review. Health system in transitions, 12 (8).
17. The World Bank. World Development Indicators & Global Development Finance. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>.
18. Ukraine. National health accounts. (n.d.). Geneva, World Health Organization. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.who.int/nha/country/ukr.pdf>.

19. *Worldhealthstatistics. (2012). Geneva, World Health Organization. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.who.int/entity/whosis/whostat/RU_WHS12_Full.pdf.*

Стаття надійшла до редакції 01.04.2014 р.

Радислав Романович ШТОЙКО

аспірант кафедри міжнародних фінансів
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
проспект Перемоги 54/1, м. Київ, 03680, Україна
E-mail: kmf@kneu.edu.ua
Телефон: +380443716139

**НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Штойко, Р. Р. Науково-технічні та соціально-економічні детермінанти сучасної трансформації фінансових інститутів глобальної економіки [Текст] / Радислав Романович Штойко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 203-215. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Досліджуються тенденції функціонування фінансових інститутів і, зокрема, фондових ринків у контексті технологічних і соціально-економічних процесів, що формують сучасну глобальну економіку. Запропоновано підходи до систематизації науково-технічних і соціально-економічних детермінант сучасної трансформації фінансових інститутів. Зокрема, обґрунтовано провідне місце двох груп факторів, що впливають на становлення фінансових інститутів глобальної економіки, серед таких детермінант. По-перше, змін у структурі забезпеченості країн ресурсами, що спричиняються швидким зменшенням вагомості наявних запасів матеріальних (як природних, так і капітальних) ресурсів, для визначення місця країни в системі міжнародного поділу праці. По-друге, процесів соціалізації економічного розвитку, які автор пропонує розглядати крізь призму довгострокової тенденції зростання частки суспільного продукту, що обслуговує відтворення і розвиток людського ресурсу, в тому числі – через неринкові механізми державного фінансування і виробництва суспільних і квазісуспільних благ. Розкривається суперечлива роль фінансових інститутів, зокрема фондових ринків, у визначенні форм вияву цих двох глобальних тенденцій у різних країнах світового господарства. Так обґрунтовується теза, що зростання потужності системи відтворення капіталу в поєднанні з розвитком фінансових механізмів акумуляції та перерозподілу купівельної спроможності зумовлюють якісну трансформацію механізмів визначення цінності фінансових активів: принцип обумовленості вартості активу суспільно необхідними витратами ресурсів на його створення стає в сучасних умовах все менш дієвим. Лише очікувана доходність активу стає основою визначення його поточної вартості і обмежує платоспроможність його власника, що принципово змінює зміст відносин між суспільством і власниками таких фінансових активів.

Обґрунтовуються специфічні риси національних моделей взаємодії реального і фінансового секторів економіки, від повноти вираження яких залежить здатність країни вирішити суперечність між потребами в розширенні фінансової бази інвестування в людський розвиток і проблемами фінансової стійкості економіки, зокрема такі, як: підпорядкованість фінансових інститутів забезпеченню мобільності капіталу та визначенню пріоритетних напрямів його руху, згідно з оцінками суспільної значущості альтернативних можливостей; стандартизованість, прозорість й витратність процедур; надання широким колам учасників фінансових ринків інформації, важливої для оцінки очікуваної доходності фінансових активів; можливості впливу окремих гравців на кон'юнктуру фінансових ринків; дієвість механізмів суспільного контролю за функціонуванням фінансових інститутів.

Ключові слова: трансформація розвинутих економічних систем; глобалізація; фінансові інститути; фондові ринки; рух капіталу; трансакційні витрати.

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОВРЕМЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

Исследуются тенденции функционирования финансовых институтов, в частности – фондовых рынков в контексте технологических и социально-экономических процессов, формирующих современную глобальную экономику. Предложены подходы к систематизации научно-технических и социально-экономических детерминант современной трансформации финансовых институтов. Обосновано ведущее место двух групп факторов, влияющих на становление финансовых институтов глобальной экономики. Во-первых, изменений в структуре обеспеченности стран ресурсами, вызванных быстрым уменьшением значимости имеющихся запасов материальных (как природных, так и капитальных) ресурсов, для определения места страны в системе международного разделения труда. Во-вторых, процессов социализации экономического развития, которые автор предлагает рассматривать через призму долгосрочной тенденции роста удельного веса той части общественного продукта, которая обслуживает воспроизводство и развитие человеческого ресурса, в том числе – через нерыночные механизмы государственного финансирования и производства общественных и квазиобщественных благ. Раскрывается противоречивая роль финансовых институтов, в частности фондовых рынков, в определении форм проявления этих двух глобальных тенденций в разных странах. Так обосновывается тезис, что рост мощности системы воспроизводства капитала, в сочетании с развитием финансовых механизмов аккумуляции и перераспределения покупательной способности, обуславливают качественную трансформацию механизмов определения ценности финансовых активов: принцип обусловленности стоимости актива общественно необходимыми затратами ресурсов на его создание становится в современных условиях все менее реалистичным. Только ожидаемая доходность актива становится основой определения его текущей стоимости и ограничивает платежеспособность его владельца, что принципиально меняет отношения между обществом и собственниками таких финансовых активов. Обосновываются специфические черты национальных моделей взаимодействия реального и финансового секторов экономики, от полноты выражения которых зависит способность страны разрешить противоречие между потребностями в расширении базы инвестирования в развитие человека и проблемами финансовой устойчивости экономики, в частности такие, как: подчиненность финансовых институтов обеспечению мобильности капитала и определению приоритетных направлений его движения в соответствии с оценками общественной значимости альтернативных возможностей; стандартность, прозрачность и затратность процедур предоставления широким кругам участников финансовых рынков информации, важной для оценки ожидаемой доходности финансовых активов; возможности влияния отдельных игроков на конъюнктуру финансовых рынков; действенность механизмов общественного контроля над функционированием финансовых институтов.

Ключевые слова: трансформация развитых экономических систем; глобализация; финансовые институты; фондовые рынки; движение капитала; транзакционные издержки.

Radyslav Romanovych SHTOIKO

PhD Student,
Department of International Finance,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Prospect Peremogy, 54/1, Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: kmf@kneu.edu.ua
Phone: +380443716139

TECHNICAL AND SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF FINANCIAL INSTITUTIONS' MODERN TRANSFORMATION IN THE GLOBAL ECONOMY

Abstract

The trends of financial institutions and in particular the stock markets transformation is investigated in the context of technological and socio-economic processes that shape today's global economy. Approaches to systematize the scientific, technical and socio-economic determinants of financial institutions modern transformation are proposed.

In particular, it has been proved the important role of two groups of factors that affect the formation of financial institutions in the global economy. First group introduces changes in the endowment structure, due to a rapid decline in the importance of material stocks (both natural and capital resources) to determine the position of the country in the international division of labor. Second group introduces the process of economic development's socialization, which author proposes to consider in the light of the long-term upward trend in the share of the social product that serves the reproduction and development of human resources, including – through non-market mechanisms for government funding and producing public goods and quasi-public goods. The article reveals contradictory role of financial institutions, including the stock markets in determining the manifestations of these two global trends in different countries. Inter alia, it has been substantiated the thesis that the growth of power the capital reproduction's system, coupled with the development of financial mechanisms of accumulation and redistribution of purchasing power, causes qualitative transformation of mechanisms for determining the value of financial assets: amount of the asset is not now determined by the socially necessary costs for its creation or lost income from alternative possibilities. Only the expected rate of return of an asset is the basis to determine its present value and limits the owner's ability to pay. That fundamentally changes the relationship between the public and the owners of financial assets.

The author substantiates the specific features of national models of interaction between the real and financial sectors of the economic, fullness of expression of which affects the country's ability to solve the contradiction between the need to broaden the financial base of investment in human development and problems of economy's financial stability, including the following ones: the subordination of financial institutions to providing capital mobility and identification of priority directions of its use, according to social significance of alternatives; standardization, transparency and the expensiveness of procedures for access to information which important for assessing the expected rate of return on financial assets; the possibility of individual players to influence the financial market; the efficacy of social control mechanisms by operation of financial institutions.

Keywords: *transformation of industrialized economies; globalization; financial institutions; stock markets; the movement of capital; transaction costs.*

JEL classification F20, F36

Вступ

Динаміка суспільних трансформацій останніх десятиліть не має аналогів в історії людства. Запровадження як нової техніки, так і якісно нових технологічних принципів змінюють галузеву структуру економіки, формують нову ієрархію виробничих чинників і передбачають динамічні зміни в структурі забезпеченості країн ресурсами, а разом зі швидкими змінами в інститутах і соціальній структурі – створюють нові передумови глобальної конкурентоспроможності. У результаті динамічно змінюються суспільні інститути, виникають нові сфери і галузі діяльності, змінюються вимоги до їх ресурсного забезпечення і принципи їх функціонування, що відображає прагнення економічних суб'єктів, країн, регіонів, світової спільноти загалом адаптуватись до становлення нової світової економічної системи. Такі зміни супроводжуються зростанням вагомості впливу параметрів функціонування фінансових інститутів на економічну і соціальну ефективність господарської діяльності. Специфічні риси фінансових інститутів у різних країнах значною мірою визначають їх можливості скористатись вигодами і вберегтись від ризиків глобалізації; саме національна модель функціонування фінансової сфери стає чи не визначальним чинником розподілу вигід та витрат від участі країни в глобалізаційних процесах між різними верствами її населення. Саме від розвиненості фінансових інститутів залежить дієвість важелів економічної політики держави, і саме фінансова сфера стає основою формування інститутів глобального регулювання світової економіки. У сучасних умовах місце країни у світовому поділі праці визначається переважно рівнем розвитку національної інфраструктури фінансових ринків, привабливістю національної фінансової системи для глобального капіталу.

При цьому здатність навіть провідних країн поставити фінансові механізми глобальної економіки на службу нарощенню суспільного добробуту залишає бажати багатьох країн кращого. Якщо фінансова природа останніх глобальних криз (1998-1999 та 2008-2009 рр.) залишається предметом дискусії, то виняткове значення фінансових ринків як механізмів передавання кризових імпульсів, їх провідна роль у поширенні економічних диспропорцій сприймається як іманентна риса сучасної глобальної економіки.

Тому нові суспільні умови функціонування фінансових інститутів, нові вимоги суспільства до процесів урівноваження фінансових ринків, нові суперечності, що виникають у процесі узгодження інтересів учасників глобальної системи фінансових відносин, становлять предмет актуальних наукових досліджень.

Зміни, що відбуваються у світовій економічній системі протягом останніх 30 років, настільки комплексні й складні, що ціла низка напрямів і течій економічної науки розкривають окремі аспекти цих

процесів, формуючи при цьому відповідний аналітичний інструментарій, ґрунтуючись на певному баченні рушійних сил сучасних суспільних трансформацій.

Незважаючи на різноманітність теорій руху економічних систем, з певною умовністю можна виділити дві групи наукових шкіл, що відрізняються баченням природи рушійних сил економічного прогресу. До першої групи можна віднести ті, що вбачають вихідним моментом розвитку появу нових технологічних можливостей, тобто НТП. До другої – ті, що беруть за основу зміни в мисленні, нормах і правилах економічної поведінки, цінностях і пріоритетах великих суспільних груп, практично зміни в тих самих уподобаннях, сталість яких Г. Беккер називав «серцевиною економічного підходу до пояснення людської поведінки» [1].

Перший методологічний принцип отримав назву «технологічного детермінізму» і став основою марксизму, теорії довгих хвиль Кондратьєва, багатьох течій у складі інституціонального напряму економічної науки [2].

З огляду на такий принцип, ключ до розуміння нової суспільної ролі фінансових інститутів у процесах глобалізації слід шукати в оновленні «виробничої функції суспільства», в новій ієрархії виробничих чинників, що задає розподіл доходів та економічної влади, відповідний новій значущості різних чинників виробництва. Емпіричним підтвердженням положень цієї теоретичної бази виступала б виражена спрямованість розвитку фінансових інститутів на створення сприятливих умов накопичення людського капіталу, на розширення доступу широких верств населення до благ, необхідних для формування і розвитку економічного потенціалу. Проте численні дослідження виявляють, що сучасні фінансові ринки формують механізми розподілу і перерозподілу, що посилюють нерівність доходів як усередині країн, так і між ними, консервують технологічне відставання країн, що розвиваються, від провідних економічних систем; врешті-решт, генерують імпульси фінансових криз, які вже не є лише відображенням диспропорційності процесів відтворення виробничого капіталу, а мають суто фінансову природу, виражають порушення вимог збалансованості, відтворюваності тих пропорцій, що формуються в межах суто фінансових відносин [3].

Саме специфіка функціонування сучасних фінансових ринків зумовлює відволікання певних обсягів наявної платоспроможності на спекулятивні операції від фінансування інноваційного розвитку (див., наприклад, [4, с. 303]); зумовлюють розрив між зміною власника і неефективністю управління – така зміна може відбуватись навіть на користь власника, що краще орієнтується в кон'юнктурі фондового ринку, але забезпечує гіршу якість виробничого менеджменту, а також відображати пріоритетність не підвищення виробничої ефективності, а поліпшення доступу до фінансових ресурсів, що підміняє турботу про ефективне їх використання [4, с. 206].

Наведене виступає вагомим свідченням на користь тези, що концепція технологічного детермінізму вимагає суттєвого доповнення, для пояснення реальних причин трансформації сучасних фінансових інститутів, урахування особливостей національних інституційних структур, для пояснення відмінностей у суспільних результатах функціонування фінансових ринків у різних країнах.

Другий погляд на природу рушійних сил сучасних економічних трансформацій – цивілізаційний, що передбачає використання інституціональної методології. Саме інституціональний аспект трансформації сучасної світової економічної системи – зміни в системах норм і правил, що регламентують господарську діяльність, в стереотипах мислення і процедурах прийняття й легітимізації рішень, тобто зміни власне в інституційній структурі суспільства – дозволяє пояснити вагому диференціацію ролі фінансових інститутів в економічному відтворенні різних країн. Наприклад, якщо в Японії масштаби залучення іноземних капіталів через угоди з цінними паперами національних емітентів порівняно невисокі (4,9 % у середньому за 2009 – 2011 рр.), то в Австрії відповідний показник перевищує 50 % ВВП цих країн (52,9 %) а в Швеції у 2009 – 2011 рр. та країнах-«нових азійських тиграх» у період до «азійської кризи» він коливався навколо позначки 90 %, виражаючи, по-перше, надвисоку залежність зростання економіки цих країн від припливу іноземних інвестицій, по-друге, домінування спекулятивних угод у загальній масі трансакцій з капіталом іноземного походження [5].

Власне такі інституціональні відмінності формуються в процесі «інституціоналізації» провідного господарського досвіду, закріплення у вигляді усталених норм і правил контрактації, тих принципів комерційної взаємодії, які забезпечують найбільш ефективні форми поєднання у виробничих процесах ресурсів, належних різним власникам. Вони досліджуються в контексті вивчення трансакційних витрат та їх впливу на масштаби фірм й форми контрактації, поширені в суспільстві [6; 7; 8] в контексті пояснення впливу стереотипів мислення, стилів менеджменту, різних пропорцій поєднання ринкових і державних механізмів економічної координації на різні успіхи країн щодо досягнення глобальних конкурентних переваг і формування осередків глобального економічного зростання [9; 10; 11].

У межах такої теоретичної бази, важливим принципом пояснення закономірностей трансформації сучасних фінансових інститутів слугує їх спрямованість на полегшення процесів контрактації, зменшення трансакційних витрат, уможливлення здійснення потенційно взаємовигідних угод і форм

виробничої кооперації, яким перешкоджає існування неповних ринків, високі ризики і невизначеність умов господарської діяльності в глобалізованому середовищі. Також у межах згаданих робіт визначальною для формування нової ролі фінансових інститутів слугує їх спроможність згладжувати конфлікти інтересів, що породжуються закономірними недоліками системи відносин власності, здатність сприяти вирішенню «соціальних дилем», коли прагнення індивідів максимізувати особисту вигоду веде суспільство не до ефективного співробітництва, а до втрат і «блокує» можливість виходу на найбільш раціональний спосіб використання ресурсного потенціалу суспільства [12].

Важливо, що і стосовно такого бачення суспільної ролі фінансових інститутів глобальної економіки, емпіричні дослідження виявляють суттєві відхилення фактичних тенденцій від тих, що свідчили б про підпорядкованість процесів трансформації фінансових інститутів саме такій їх суспільній ролі в сучасній світовій економічній системі. Так роботи [13] та деякі інші, виявили, що функціонування сучасних фондових ринків скоріше провокують концентрацію власності, асиметрію розподілу доходів (порушують відповідність цінності внеску в примноження суспільного добробуту і винагороди учасника економічної діяльності) та сприяють домінуванню спекулятивних мотивів інвестування, ніж полегшують процеси виробничої кооперації чи сприяють раціоналізації структури відносин власності та розподілу доходів й економічної влади.

Вищевикладене свідчить, що завжди складний процес наближення теоретичних побудов до рівня прикладних концепцій, у випадку дослідження фінансових інститутів, зокрема фондового ринку, вимагає конкретизації критеріїв оцінки відповідності фактичних тенденцій, що спостерігаються у фінансовій сфері глобальної економіки, бажаним для суспільства. Зокрема, ми в цій статті уточнили і систематизували механізми адаптації фондових ринків до умов, що формуються процесами глобалізації та поширенням господарського використання технологій 5-го і 6-го укладів.

Мета і завдання статті

Метою цієї статті є виявлення характеру реакції фінансових інститутів, зокрема фондових ринків, на процеси, що виступають рушійними силами сучасних економічних трансформацій, – глобалізацію та науково-технічний прогрес. Останні розглядатимуться в контексті формування єдиного господарського простору для реалізації відносин, пов'язаних з формуванням нової ієрархії факторів виробництва.

Для цього було вирішено такі завдання:

- виявлено і класифіковано основні групи чинників, що змінюють технологічні й суспільні умови функціонування сучасних фінансових інститутів;
- визначено очікувані тенденції зміни суспільних результатів функціонування фінансових інститутів, зокрема фондових ринків, відповідно до дії таких чинників;
- здійснено порівняння фактичних і очікуваних тенденцій змін суспільних наслідків функціонування фінансових інститутів глобальної економіки.

Виклад основного матеріалу

За всієї складності та неоднорідності форм вияву процесів становлення глобальної і заснованої на нових технологічних принципах світової економіки в різних країнах, ми виокремлюємо тенденції, важливі для суспільних умов функціонування фінансових інститутів. По-перше, зменшення ресурсомісткості суспільного виробництва, що властиве більшою мірою розвиненим країнам, але зумовлює зростання взаємозалежності розвинених країн і тих, що розвиваються, як часток єдиної світової економіки, міцно з'єднаних складною системою поділу праці. По-друге, зростання питомої ваги сфери послуг, при цьому випереджаючими темпами тих секторів цієї сфери, які обслуговували процеси відтворення і накопичення людського капіталу, сприяли поліпшенню соціальної й професійної мобільності населення (останній аспект цієї тенденції поширено висвітлюється в економічній науці із використанням терміну «соціалізація»).

Отже, першою ми розглядаємо таку важливу для формування нової ролі фінансових інститутів тенденцію розвитку глобальної економіки, як зменшення ресурсомісткості (насамперед – матеріаломісткості й енергомісткості) суспільного продукту і національного доходу розвинених країн. Ця тенденція стала результатом як зростання питомої ваги тих видів економічної діяльності, що характеризуються меншою за середню по економіці часткою витрат на матеріальні ресурси та енергоносії у складі вартості створеної продукції, так і зменшенням залежності доданої галузевої вартості від обсягів споживання матеріальних й енергетичних ресурсів у багатьох традиційних видах економічної діяльності. Так у роботі Іноземцева зведено статистичні свідчення якісно нового характеру зв'язку між приростом створеної вартості й додатковими витратами матеріальних й енергетичних ресурсів, що властивий провідним країнам нової світової економіки: «відбувається перехід від розширення використання матеріальних ресурсів до скорочення потреби в них. Деякі приклади ілюструють це з усією очевидністю. Тільки за перше десятиліття "інформаційної" ери, з середини 70-х до

середини 80-х років, валовий національний продукт постіндустріальних країн збільшився на 32 %, а споживання енергії – на 5 %; за ті самі роки американське сільське господарство збільшило обсяг валового продукту більш ніж на 25 % і, водночас, скоротило споживання енергії в 1,65 раза. За умови зростання у 2,5 рази національного продукту Сполучені Штати використовують сьогодні менше чорних металів, ніж у 1960 році; з 1973 по 1986 рік споживання бензину середнім новим американським автомобілем знизилось з 17,8 до 8,7 л/ 100 км, а частка матеріалів у вартості мікропроцесорів, застосовуваних у сучасних комп'ютерах, не перевищує 2 %. У результаті, як відзначив А. Грінспен, за останні сто років (цитуються з видання 1999 р. – Р. С.) фізична маса американського експорту залишилася фактично незмінною в щорічному вираженні, незважаючи на двадцятикратне зростання її реальної вартості [14].

При цьому, саме за диференціацією інтенсивності використання різних ресурсів, простежується важлива, на наш погляд, відмінність між країнами, що мають принципово відмінне становище у світовій економічній системі.

Для розвинених країн, на тлі величезної забезпеченості фізичним капіталом, величезної (в періоди песимістичних очікувань підприємців щодо доцільності розширення масштабів виробничої діяльності – навіть критично надлишкової) потужності системи відтворення фізичного капіталу, властиве домінування особистісного ресурсу, людського капіталу як джерела приросту доходів й вартості (див., наприклад, [15, с. 252], або [16], або [17]).

Зокрема класичними стали моделі, побудовані на масштабній емпіричній базі, що оцінюють внесок особистісного ресурсу в створення нової вартості для США та Західноєвропейських країн на рівні 75 – 80 %, частку людського ресурсу в сукупній оцінці національного багатства найбільш розвинених країн близько 80 %, внесок національної системи освіти в приріст національного доходу від 2 % до 25 % [18; 19].

При цьому, щодо розвинених країн, як у галузевій структурі суспільного продукту загалом, так і в складі експорту стабільно зростає питома вага продукції і послуг, що характеризується мінімальним вмістом матеріальних й енергетичних ресурсів, проте є науковомісткою, виражає домінування цих країн у сфері використання новітніх наукових розробок, у виробництвах, що належать до 5-го та 6-го технологічних укладів. Наприклад, у складі комунікаційної продукції, що реалізувалась на світовому ринку в 2010р., частка США складала 1,8 %, країн ЄС – близько 2 %, на вісімку найрозвиненіших країн Азії, у яких виробництво здійснюється здебільшого за ліцензійними угодами чи пов'язане з прямим інвестуванням зі згаданих вище країн – 4,7 %. У складі напівпровідників частка США становила 2,65 %, частка Японії – близько 2,5 %, частка Азійської вісімки (що також є ліцензійним виробництвом чи перенесенням виробництва з провідних країн) – 13,9 %. У складі загальної вартості комп'ютерної техніки, що реалізована у 2010 р. на світовому ринку, частка США становила 2,6 %, ЄС – 1,7 %, азійської вісімки – 7,1 %. Щодо вартості приладів для наукових розробок, аналогічні показники становили 5,3 %, 4,9 % та 6,1 % відповідно. Стосовно фармацевтичних товарів – 5,5 %, 15,4 %, 2,24 %. Нарешті, по групі «Продукція аерокосмічної промисловості» частка США становила 25,4 %, частка ЄС – 17,7 % (Розраховано автором за даними Національної наукової Ради США, [21]).

Водночас, для країн, що відстають як за показниками ВВП на душу населення, так і за показниками ІЛР, властива консервація матеріаломісткого і енергетично місткого національного виробництва, переважання сировини та інших видів продукції з невисокою часткою доданої вартості в ціні в складі експорту. Саме така ситуація стала у свій час важливим обґрунтуванням доцільності переходу від імпортозамісної стратегії економічного розвитку до стратегії експортноорієнтованої. Остання власне і передбачала, що зміна структури експорту, зростання частки в ньому обробної продукції та продукції високотехнологічних галузей стане двигуном зростання, дозволить сформулювати локомотиви зростання національних економік, що розвивались (див., наприклад, [20]).

Проте показово, що кричущі відмінності в структурі ВВП збереглися протягом всього ХХ ст. стосовно більшості країн «другого світу» і лише нечисленним країнам вдалось наблизитись до технологічного рівня національного виробництва і експорту лідерів світової економіки.

Таким чином, сучасна світова економічна система становить єдність суттєво диференційованих за технологічним рівнем національних економічних систем. При цьому, провідні позиції в системі світового поділу праці займають лише ті серед них, які характеризуються великою насиченістю економіки фізичним капіталом, величезною (іноді навіть надлишковою) потужністю системи його відтворення, що дозволяє зробити розвиток у цих країнах менш залежним від запасу капіталу, а більше – від масштабів та якості (структури) накопиченого людського капіталу. Таким чином, нарощування масштабів накопиченого фізичного капіталу призводить до парадоксальних наслідків. Він втрачає значення лімітуючого, дефіцитного фактора виробництва, поступаючись цією роллю капіталу людському. Відповідно, відбуваються й зміни в системі економічних відносин: власність на фізичний капітал (як ми бачимо далі – і на фінансовий капітал сама по собі, без необхідного інформаційного (інтелектуального)

забезпечення прийняття рішень щодо напрямів його використання) стає менш значущим чинником добробуту, ніж запаси людського капіталу, якість людського ресурсу та раціональність форм його використання й відтворення.

Для фінансових ринків такі технологічні зміни означають суттєве оновлення умов функціонування, порівняно з «традиційним індустріальним суспільством». Всі ці зміни дещо умовно можна класифікувати на такі, що розширюють можливості, такі, що змінюють пріоритети, такі, що якісно трансформують відносини між суб'єктами фінансових ринків.

Так до чинників, що розширюють можливості, можна зарахувати революційні зміни в здатності збирати, передавати, обробляти та поширювати інформацію, які несе інформаційна революція. Наочні приклади зростання обчислювальних і комунікативних можливостей сучасного бізнесу наводяться в багатьох роботах, зокрема: «за останні роки обсяг пам'яті стандартного персонального комп'ютера виріс більш ніж у 250 разів, а його ціна з розрахунку на одиницю пам'яті жорсткого диска знизилася між 1983 і 1995 роками більш ніж у 1 800 разів» [22, р. 36.].

До чинників, що змінюють пріоритети, – процеси подолання рідкості фізичного (і, значною мірою – фінансового) капіталу за одночасного зростання важливості здатності приймати оптимальні рішення щодо напрямів, форм і умов його використання. Це означає, що власне капітал стає менш рідкісним, ніж здатність знайти та правильно обробити інформацію, необхідну для прийняття оптимального рішення щодо того, як ним скористатись. Останні десятиліття ХХ ст. та початок ХХІ стали для розвинених країн роками нечувано «дешевого» і доступного капіталу, оскільки потужність фінансових механізмів створення платоспроможності й ліквідності набули практично необмеженої потужності. Так, наприклад, норма відсотка на кредитні ресурси в США в передкризові роки – за період 2005 – 2007 рр. не зростала понад 3 % [22], а за період 1997 – 2011 рр. вона скоротилась з 4,1 до 1,7 % [4, с. 271]. В умовах помітної інфляції це означає практично можливість повертати меншу платоспроможність, ніж була позичена. Водночас, вимоги до напрямів використання капіталу, їх сек'юритизованості (захищеності від ризиків засобами страхування та комбінуванням угод з активами, вартість яких різноспрямовано змінюється за певних тенденцій ринкового середовища), стандартності обґрунтування переваг, порівняно з завжди наявними альтернативами, суттєво зросли.

Відповідно, для країн, що розвиваються і не досягли такої насиченості економіки капіталом, чинником обмеженості його залучення в економіку стає не власне його нестача на глобальних фінансових ринках, а неспроможність створити в національній економіці привабливе середовище для його функціонування, долучитись до світових стандартів забезпечення руху фінансових потоків.

До чинників, що якісно змінюють відносини між суб'єктами фінансових ринків, ми зараховуємо оновлення самої природи капіталу й доходів від нього, зміну природи ринкової оцінки вартості активів. Так ринкова оцінка вартості активів, зокрема фінансових, втрачає зв'язок з вартістю ресурсів, що були використані для створення такого активу, а де термінується, більшою мірою, очікуваннями (як показує практика – не завжди раціональними) щодо його майбутньої доходності. Таким чином, принцип обумовленості вартості активу суспільно необхідними витратами ресурсів на його створення, який протягом тривалого періоду був основою, зокрема, фінансової стабільності «класичної індустріальної економіки», стає в сучасних умовах все менш дієвим. Яскравим прикладом може бути ринкова оцінка вартості цінних паперів нових лідерів глобальної інформаційної сфери. Їхня ринкова оцінка в тисячі разів перевищує вартість матеріальних активів, наявних на балансі цих фірм. Більше того, навіть розрив між прибутковістю роботи цих компаній і вартістю їх цінних паперів також стрімко зростає. Показові дані наводяться в спільній роботі українських і російських науковців: частка високотехнологічного сектору в сукупній капіталізації американського фондового ринку зросла за 1990-2000 рр. більше ніж у п'ять разів (з 7 % до 36 %), за незрівнянно меншого зростання частки прибутків цих компаній у сукупних прибутках американської економіки; індекс Dow Jones високотехнологічних та Інтернет-компаній підвищився за цей період у 15 разів (знову звернемо увагу – за незрівнянно менших темпів зростання вартості їх фізичного капіталу та прибутків), а NASDAQ – майже в 20 разів. Якщо в 90-ті ринкова вартість акцій таких компаній перевищувала суму їх річного прибутку в 4 – 6 разів, то в 2000-ні – в середньому в 25 – 40 разів, а по деяких компаніях – у сотні разів. Навіть за заявленої у фінансових звітах збитковості поточної діяльності багатьом високотехнологічним компаніям інформаційного сектору вдавалось досягати суттєвого зростання вартості їх акцій і підвищення їх сукупної ринкової капіталізації [4, с. 208].

Так само така важлива риса капіталу, зокрема фінансового, як міцний зв'язок масштабів приросту вартості капіталу із масштабами заощаджень за відповідний період, також значною мірою втрачає значення необхідної властивості капіталу. Фінансова система набула величезної здатності створювати платоспроможність, яка надалі може капіталізуватись або перетворюватись на приріст споживчого попиту, практично без зв'язку із національними заощадженнями. Обмеженням таких додаткових приростів маси капіталу виступають лише очікування майбутньої прибутковості, використаних для їх створення боргових інструментів, тобто домінувати починають не відносини в межах певної генерації

суб'єктів економічних відносин (між тими, хто здійснює заощадження і шукає сферу їх застосування, і тими, хто, не маючи вільної платоспроможності, здатен забезпечити її продуктивне використання), а між теперішніми і майбутніми генераціями (сучасні підприємці й спекулянти позичають платоспроможність у майбутніх).

Яскравим підтвердженням цієї тези може бути зіставлення двох тенденцій: стабільно висока частка інвестицій у складі ВВП розвинених країн та одночасне вагоме скорочення національної норми заощаджень. Якщо в середині 80-их років ХХ ст. американські домогосподарства зберігали в середньому 7–9 % свого наявного доходу, то вже в 2007 р. норма заощадження досягла найнижчого за історію спостережень рівня – 0,4 %. Сукупний рівень заощаджень в економіці США (що, крім заощаджень домогосподарств, залежить також від заощаджень корпоративного сектору і державних заощаджень) знизився з 16,6 % в період 1992 – 2000 рр. до 13,8 % в період 2002 – 2007 р. [24, с. 77].

Практично спостерігається тенденція заміщення національних заощаджень (як здійснюваних сектором корпорацій, так і домогосподарствами) надходженнями від переоцінки наявних фінансових активів.

Це робить вартість фінансових активів залежною від очікувань, що не мають під собою жодної об'єктивної основи. Під останньою ми розуміємо виражені в суспільно сприйнятих, усталених як суспільно нормальні розмірах доходів, що мають отримувати власники певних активів у процесі розширеного відтворення національного виробництва). А очікування щодо майбутньої доходності фінансових активів, по-перше, не проходять перевірку стосовно їх відповідності вимогам нормального економічного відтворення – вони існують лише у формі гіпотетичних припущень і суспільні наслідки їх реалізації лишаються невідомими до власне реалізації у вигляді ринкових котувань цінних паперів, а по-друге, вони мають самопідтримувальний характер. Тобто виявлення певних суб'єктивних оцінок у вигляді ринкових індикаторів (ціни попиту чи ціни пропозиції певних активів) спричиняє вагомий вплив на поведінку інших учасників ринку, руйнуючи тотожність «масовість угод – суспільно необхідний характер ціни». Переважна більшість учасників ринкових угод виступають (як і має бути згідно з теорією суспільно доцільного ринкового ціноутворення) суб'єктами, що приймають певну ринкову ціну, але в основі такої ціни вже не прийнятні (чи навіть оптимальні) для всіх суспільні результати її функціонування, а лише «експертні оцінки», що завжди несуть ризик упередженості, суб'єктивності чи навіть свідомого маніпулювання. Тобто природа ціни на фінансових ринках трансформується, порівняно з баченням ціни в теорії рівноваги на локальних ринках і моделях загальноекономічної рівноваги. Ціна врівноваження (очищення, тобто усунення дефіциту чи надлишку) ринку зовсім не обов'язково веде економіку до стану Парето-ефективності, бо її встановлення не передбачає перевірку прийнятності (тим більше оптимальності) її рівня господарською практикою. Насправді, вона є більш чутливою до специфіки тих інститутів, що формують інформаційні сигнали (орієнтири) для учасників фондових ринків, ніж до суспільних наслідків її коливань.

Власне рівень технологічного розвитку щільно корелює з рівнем розвитку фінансових інститутів. При цьому, характер зв'язку між процесами запровадження досягнень науково-технічного прогресу в господарську діяльність і рівнем розвитку фінансових інститутів, масштабами та розгалуженістю структури фінансового капіталу, на нашу думку, іноді трактується спрощено. Традиційно обидва процеси розглядаються як несуперечливі складові загального поступального руху капіталістичної економіки. Ідеологія такого бачення: зростання потреб реального сектору економіки в засобах фінансового забезпечення інноваційної діяльності, запровадження досягнень НТП в господарську практику породжують нові фінансові інструменти і розширюють сферу їх обігу, а зростання масштабів фінансових операцій, випереджаючи темпи примноження вартості фінансових активів, порівняно з матеріальними і людськими ресурсами, розглядається лише як необхідна умова забезпечення необхідного рівня мобільності реального капіталу та форма убезпечення бізнесу від ризиків, пов'язаних з динамічністю ринкової кон'юнктури і можливостями опортуністичної поведінки контрагентів.

Проте ми вважаємо, що ступінь відповідності розширення обсягів й розгалуження структури фінансових інструментів вимогам забезпечення мобільності і страхування від ризиків обороту реального капіталу має стати предметом більш докладних досліджень як через наявність емпіричних підтверджень розриву зв'язків між масштабами фінансового капіталу й потребами обслуговування обороту реального, так і в межах продовження теоретичних розробок, що започатковані ще в роботах [23], й розвиваються також вітчизняними дослідниками, зокрема [25, с. 5].

Друга важлива структурна тенденція, що виражає адаптацію світової господарської системи до нових можливостей, створюваних НТП – зростання питомої ваги сфери послуг, при цьому випереджаючими темпами – тих секторів цієї сфери, які обслуговували процеси відтворення і накопичення людського капіталу, сприяли поліпшенню соціальної й професійної мобільності населення. Останнє втілюється в цілій низці процесів, зокрема в зростанні частки ВВП, що обслуговує процеси відтворення особистісного чинника, в збільшенні питомої ваги ресурсів і доходів, що розподіляються за позаринковими

принципами, і пріоритетами руху яких виступають не економічна ефективність, а соціальні пріоритети. Відповідно, соціалізація розподілу доходів і підсистем економічного відтворення стає чи не визначальним трендом глобального розвитку.

Зокрема, обсяги соціальних витрат лише за рахунок державного бюджету в деяких країнах ОЕСР досягли у 2012 р. 28,1 % (в Австрії), 28,6 % (у Бельгії), 29,5 % (в Данії), 29,9 % (у Франції). [26, Р. 41].

Якщо прийняти тезу, що найбільше пов'язані з вирішенням соціальних завдань суспільства засоби, що розподіляються у вигляді оплати праці й кінцевих державних витрат (останні асоціюються здебільшого з неринковими принципами руху благ і дотримання соціальних пріоритетів), то важливою характеристикою ступеня соціалізації виступають сумарні частки витрат на оплату праці й державних кінцевих витрат у складі скупного попиту в національній економіці (табл. 1). Довгострокова динаміка цього показника також є досить переконливим свідченням зростання частки суспільного продукту, що обслуговує вирішення соціальних проблем і забезпечує задоволення потреб широких верств населення як на засадах ринкового ціноутворення, так і в процесі державного розподілу благ.

Таблиця 1. Сумарна частка витрат на оплату праці й кінцевого споживання державного сектору економіки в країнах ЄС 15 в довгостроковій перспективі, % ВВП*

	1961-1970 рр.	1971-1980 рр.	1981-1990 рр.	1991-2000 рр.	2001-2010 рр.
Бельгія	79,6	91	93,2	92,1	92,3
Німеччина	82,4	88,9	86,7	85,8	82,8
Ірландія	91	92,9	89,2	78,2	71,7
Франція	90,1	93,3	94,7	90,5	89,5
Італія	88,1	88,7	87,6	83,5	82,6
Нідерланди	86	96,4	93,2	90,5	91
Австрія	93,8	97,3	95,2	91,1	84,2
Фінляндія	89,2	90,1	91,9	89,5	85,5
Іспанія	79,6	83,8	83,9	84,6	80,9
Данія	83,8	94,7	95,7	92	95,8
Швеція	92,8	101,8	99,4	94,9	96,3
Великобританія	90,5	94,8	93,7	91,3	92,2
Люксембург	62,7	72,8	75,2	73,1	71,8
Португалія	85,7	97	81,9	88,3	92,2
Греція	92,4	77,9	83,2	77,5	78,1
ЄС15	87,2	91,7	90,7	88	86,8

*- розраховано автором за даними: *Statistical annex of European economy, spring 2013. Electronic resource Available from: http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/statistical_annex/index_en.htm*

Але і ця тенденція як щодо бачення загальної картини формування сучасної глобальної економіки, так і щодо умов функціонування фінансових інститутів далеко не однозначна.

По-перше, пріоритети фінансування людського розвитку, подальшої соціалізації пропорцій розподілу доходів вступають у виражену суперечність із вимогами короткострокової фінансової стабільності. Мабуть, найбільш яскравим прикладом такої суперечності виступає феномен боргового фінансування державних соціальних програм, ефект витіснення, що спостерігається стосовно державних інвестицій, проблеми втрати суспільством контролю за ефективністю використання коштів, виділених на вирішення соціальних проблем, зокрема через розростання і бюрократизацію державного апарату тощо.

По-друге, й самі тенденції соціалізації доходу в останні 20 років розмиваються. Так припинилось зростання частки оплати праці в складі ВВП, розрахованого як сума факторних доходів, по-друге, в той самий період фіксується зростання нерівності розподілу доходів, як в середині розвинутих економічних систем, так і між країнами, що належать до різних груп у системі міжнародного поділу праці. Наприклад, споживання менше 20 % загальної чисельності населення обслуговується 85 % наявної ресурсної бази світової економіки, активи трьох найбагатших людей світу перевищують ВВП 48 найбідніших країн світу [27].

Відповідно до концентрації глобальної платоспроможності в найбільш розвинених країнах спостерігається також і географічна концентрація фінансової активності та глибини фондових ринків. Так на країни з високим рівнем доходу, в яких проживає 19 % світового населення, припадає близько 90 % портфельних інвестицій та майже 77 % прямих іноземних інвестицій. Частка країн, лідерів світового ринку та Азійської вісімки, що значною мірою виступають плацдармом фінансової експансії розвинених країн, досягла 95 %. На США, ЄС15 та Японію припадало станом на 2010 р. близько 80 % світових фінансових активів. Відповідно, глобалізація фінансового капіталу, що за ідеями «відкритого світу» має супроводжуватись зростанням його мобільності, відповідно доступності для країн, що розвиваються, насправді супроводжується формуванням достатньо замкненого середовища руху фінансових активів, межі якого визначаються саме наявністю / відсутністю високорозвинених фінансових інститутів, сприятливого для інвестування суспільного середовища, дієвості державної фінансової політики. Парадоксально, але нові обмеження руху капіталу, що сформувались в останні десятиліття, хоча й якісно відрізняються від тих, що обумовлювали значно вищу капіталоінтенсивність національного виробництва розвинутих країн протягом майже всього ХХ ст., але так само консервують значно більшу насиченість капіталом, значно більшу його доступність для країн-лідерів світової господарської системи.

Нарешті, по-третє, характер соціалізації, відношення цієї тенденції до пріоритетів економічної ефективності принципово відрізняється в країнах, що належать до різних груп світової економічної системи. Якщо в найбільш розвинутих країнах, фінансування соціальної сфери, витрати на розширення доступу населення до благ, необхідних для формування і розвитку соціального капіталу перетворились з «бюджетного тягара» для бізнесу на прибуткові інвестиції, джерело отримання конкурентних переваг на глобальних ринках. Водночас у країнах, що розвиваються, особливо в країнах зі слабкими інститутами, відсутністю тривалої історії еволюції взаємодії суспільства і ринкової сфери ті самі процеси соціалізації виступають вагомим обтяженням для глобальної конкурентоспроможності бізнесу, сприймаються останнім лише як податковий тягар, віддача від якого для ефективності бізнесу не виправдовує понесених витрат.

Таким чином і ця тенденція (соціалізація та зростання частки фінансових ресурсів, що обслуговують процеси обороту і накопичення людського капіталу) щодо умов функціонування фінансових інститутів не може трактуватись однозначно.

З одного боку, більш рівномірний розподіл доходів, розширення кола отримувачів доходів від власності, зростання масштабів охоплення населення участю в страхових програмах має сприяти збільшенню бази для акумуляції заощаджень, підвищенню стійкості фінансових ринків, необхідною умовою якої є достатня кількість угод та суб'єктів з боку попиту та пропозиції. Певною мірою зростання масовості участі населення розвинених країн у фінансових відносинах несе в собі потенціал соціалізації капіталу та доходів від нього. Наприклад, у США близько 55 % населення безпосередньо чи опосередковано (як учасники фондів спільного інвестування) є учасниками фондового ринку [28, С. 5]. Пенсійні фонди і фонди страхування життя зробили досить широкі верстви населення (у країнах ОЕСР від 15 до 68 % економічно активного населення) співвласниками значної частки капіталу найбільших національних корпорацій. Так вартість активів пенсійних фондів на 2009 р. досягла 82,3 % річного ВВП в Австралії, 76,8 % у Фінляндії, 118,3 % в Іспанії, 129,8 % в Нідерландах, 73 % у Великобританії, 67,6 % – у США [29].

З іншого боку, розширення кола учасників фінансових відносин загострює проблеми інформаційної асиметрії, маніпулювання поведінкою і спекулятивними настроями широких верств населення. У цій ситуації зростає значущість інфраструктури фінансових ринків, зокрема фондових бірж та інститутів небіржової торгівлі цінними паперами. Наприклад, предметом жвавого обговорення стала діяльність рейтингових агентств, зокрема "Standard and Poor's" та "Moody's" в контексті механізму розгортання глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. Відсутність дієвого суспільного контролю за обґрунтованістю рейтингів фінансової стійкості, що визначались цими організаціями і виступали визначально важливим інформаційним орієнтиром для переважної більшості учасників фінансових ринків розглядається багатьма дослідниками в якості важливої інституційної передумови формування кризової ситуації у фінансовій системі США (див., наприклад, [30]).

Висновки і перспективи подальших досліджень

1. Найбільш загальне бачення домінуючих тенденцій сучасних економічних трансформацій передбачає виокремлення двох взаємопов'язаних процесів. По-перше, набуття світогосподарською економічною системою ознак цілісності, що означає формування єдиного середовища економічної діяльності, в межах якого починає повною мірою виявлятися фундаментальний закон руху ресурсів у ринковій економіці: тяжіння до вирівнювання продуктивності й, відповідно, доходності застосування певного ресурсу в усіх альтернативних сферах його використання. По-друге, все більша поляризація й зростання не лише кількісних відмінностей між країнами-учасницями світогосподарської системи (щодо

доходів на душу населення, масштабів інвестицій, структури суспільного продукту тощо), а і якісних (таких, як сила і спрямованість дії інститутів економічного регулювання, мотиви, цілі й пріоритети господарської діяльності економічних суб'єктів, принципи розподілу суспільного продукту між сферами дії ринкових і неринкових механізмів економічної координації, розподіл відповідальності за результати господарської діяльності між особою, бізнесом, державою і суспільством тощо).

2. Перша згадана вище тенденція означає, що диференціація прибутковості застосування капіталу певних обсягів і структури в різних країнах викликає до дії потужні ринкові стимули, які спрямовують рух капіталу для усунення такої диференціації: капітал рухається у сфери свого більш продуктивного використання (у тому числі – імпортується країнами, де його дефіцит забезпечує його вищу продуктивність і доходність), доки насичення цим ресурсом не зведе нанівець диференціацію доходності в різних країнах.

Друга тенденція полягає у тому, що специфіка національних інститутів (зокрема фінансових) зумовлює високу концентрацію різних видів капіталу: якщо інтелектуальний і фінансових капітал концентрується в низці провідних країн, то виробничий і певною мірою людський капітал (останній більшою мірою – як потенціал, але меншою – як джерело доходів з можливістю їх подальшої капіталізації) – в країнах, що розвиваються, і країнах з трансформаційною економікою.

2. Пояснення такої суперечливої єдності двох наведених вище тенденцій вимагає врахування впливу ролі фінансових інститутів. Зокрема, їх спроможності виконувати функцію забезпечення мобільності капіталу та зводити до мінімуму витрати і втрати (їх прийнято називати трансакційними), які несе суспільство через їхнє функціонування. Зокрема, мають ураховуватись такі принципово важливі риси національних економічних систем, що задаються параметрами функціонування фінансових інститутів і виражають їх нову роль у становленні сучасної глобальної економіки:

- що більше фінансові інститути економічної системи підпорядковані забезпеченню мобільності капіталу та визначенню пріоритетних напрямів його руху, відповідно до оцінок суспільної значущості альтернативних можливостей, то вищі, за інших рівних умов, можливості суспільства користуватись перевагами вільного руху капіталу (як щодо розширення джерел його формування за межами національних заощаджень, так і щодо пошуку об'єктів інвестування за межами національної економіки);
- що більш стандартизовані, прозорі й менш витратні процедури надання широким колам учасників фінансових ринків інформації про важливі для оцінки очікуваної доходності фінансових активів параметри фінансових і товарних ринків, а також що менші можливості впливу окремих гравців на кон'юнктуру фінансових ринків (що досягається, здебільшого, завдяки їх великій «глибині та ширині»), то кращі можливості країни використовувати фінансові інститути та глобальні фінансові ринки як засіб підвищення суспільного добробуту.
- що більш дієві механізми суспільного контролю створюються за функціонуванням фінансових інститутів у межах суспільства, то меншими стають ризики виникнення ситуації, коли фінансова динаміка, що дозволяє максимізувати прибутки фінансових інституцій, стає руйнівною для процесів накопичення і розвитку виробничих можливостей реального сектору економіки та механізмів ресурсного забезпечення людського розвитку.

3. Власне наведені в п. 2 параметри функціонування фінансових інститутів та їх відносин із суспільством виражають досконалість виконання їх суспільних функцій та можуть використовуватись для оцінки їх суспільної ролі в процесах визначення місця країни в становленні нової глобальної економіки.

4. Позитивний потенціал поліпшення суспільних результатів функціонування фінансових інститутів, зокрема фондових ринків, в умовах глобалізації та поширення досягнень НТП в господарську практику здебільшого недовикористовується через недоліки тієї системи норм і правил, що регламентують узгодження приватних і суспільних інтересів у фінансовій сфері. Способи і моделі діяльності, які дозволяють використовувати фінансові ринки як ефективний інструмент максимізації індивідуального добробуту, поширено зумовлюють негативні суспільні наслідки, такі, як надмірна концентрація доходів, зменшення стимулів до інноваційної діяльності, розрив зв'язку між компетентністю і повноваженнями, масштабами економічних операцій і активами, наявними для забезпечення виконання комерційних зобов'язань.

Відповідно, перспективним напрямом подальших досліджень ми вважаємо систематизацію накопиченого розвиненими країнами досвіду щодо суспільних умов, які сприяють формуванню інститутів узгодження приватних і суспільних інтересів у процесі функціонування установ фінансової сфери, дозволяють ставити в залежність розміри ресурсного забезпечення діяльності установ фінансової інфраструктури від суспільної оцінки ефективності виконання їх функцій у сучасній глобальній економіці.

Список літератури

1. Becker, Gary S. *Economic Analysis and Human Behavior [Text]* / Gary S. Becker. In: L. Green and J. Kagel (eds.) *Advances in Behavioral Sciences*. Norwood (N. J.): Ablex Publ. Corp., 1987, v. 1, p. 3–17.
2. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология [Текст] / Под редакцией В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. 640 с.
3. Левина, И. Г. Природа финансового сектора и спекулятивных пузырей в современном мире [Текст] / И. Г. Левина // *Экономическая теория в XXI веке*. – 6 (13): Деньги / Под. Ред. Ю. М. Осипова, Е. С. Зотовой. – М.: ТЕИС, 2007.
4. Глобальное экономическое развитие: тенденции асимметрии, регулирование [Текст]: монография / Лукьяненко Д., Колесов В., Колот А., Столярчук Я. и др. Под научной редакцией профессоров Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. Киев 2013.
5. Резнікова, Н. Сучасна фінансова криза в деструктивних вимірах інвестиційного прагматизму [Текст] / Н. Резнікова, М. Відякіна // *Вісник НБУ*. – 2010. – Трав.
6. Коуз, Р. Г. Природа фирмы / Вехи экономической мысли: В 3 т. [Текст] / И. В. Алешина (ред.), В. М. Гальперин (сост. и общ. ред.) – СПб.: Экономическая школа, 2000. – (Библиотека «Экономической школы»; Вып. 27). Т. 2: Теория фирмы. — СПб.: Экономическая школа, 2000 – 534с.
7. Норт, Д. Понимание процесса экономических изменений [Текст] /пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана; Гос. ун-т —Высшаяшкола экономики. —М.: Изд. дом Гос. ун-та —Высшей школы экономики, 2010. — 256 с.
8. Уильямсон, О. Логика экономической организации [Текст]// Природа фирмы / под ред. О. И. Уильямсона, С. Дж. Уинтера. М.: Дело, 2001. С. 135–174.
9. Leibenstein, H. *Allocative Efficiency and X-Efficiency [Text]* / H. Leibenstein // *The American Economic Review*, 56 (1966), pp. 392–415.
10. Хиршман, А. О. Риторика реакции: извращение, тщетность, опасность [Текст] / А. О. Хиршман: Пер. с англ. — М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высш. шк. экономики, 2010. — 207 с.,
11. Кругман, П. Кредо либерала [Текст] / П. Кругман. - М.: Европа, 2009. – 329с.
12. Уильямсон, О. И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, отношенческая контракция [Текст] / О. И. Уильямсон; Научное редактирование и вступительная статья к. э. н. В. С. Каткало; пер. с англ. – СПб.: Лениздат; SEV Press, 1996. – 702 с.
13. Bekart, G. *Distributional characteristics of Emerging Markets Returns and Asset Allocations [Text]* / G. Bekart, C. Erb, C. Harvey, T. Viskantas // *Journal of Portfolio Managements*. – 1998. – P. 102 – 116.
14. Иноземцев, В. Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции [Текст] / В. Л. Иноземцев. — М.: Academia: Наука, 1999. — 703 с.
15. Корчагин, Ю. А. Российский человеческий капитал: фактор развития или деградации? [Текст]: монография / Ю. А. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЭ, 2005.
16. Park, S. *Revisiting Mankiw, Romer & Weil (1992) «A Contribution to the Empirics of Economic Growth» [Electronic resource]* / University of Michigan (<http://141.211.177.75/econ/detail/0,2484,16060%255Fpeople%255Fecon105,00.html>)
17. Доклад о развитии человека. 2009 г. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие: [Электронный ресурс] / *Human Development Reports (HDR) – United Nations Development Programme (UNDP)*. – Режим доступа: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_RU_Complete.pdf.
18. Гринуэй, Д. Оценка выгод общества от систем высшего образования [Текст] / Д. Гринуэй, М. Хаунес // *Экономика образования*. 2002. № 3. С. 64–68.
19. Нуреев, Р. Теории развития: новые модели экономического роста [Текст] / Р. Нуреев // *Вопросы экономики*. 2000. № 9. С. 136–157.
20. Раух, Дж. Е. Основні проблеми економіки розвитку [Текст] / Дж. Е. Раух, М. М. Джеральд, А. Філіпенко. – Київ: Либідь. – 2003р. – 688с.
21. Статистична сторінка Національної наукової Ради США: [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nsf.gov/statistics/seind12/
22. Forester, T. *High-Tech Society*. Cambridge (Ma.), 1988. P. 2. Gates B. *The Road Ahead [Text]* / T. Forester. – N. Y. -L., 1996.
23. Minsky, H. P. *Stabilizing an Unstable Economy [Text]* / H. P. Minsky // *Journal of Economic Behavior&Organization*. – 1999. – June.
24. Сапір, Ж. Наскільки тяжко, наскільки довго? [Текст] / Ж. Сапір // *Економіка України*. – 2008. – № 10.
25. Кузнецов, О. Генеза фінансових криз [Текст] / О. Кузнецов // *Вісник НБУ*. – 2010. – листопад.
26. Adema, W. *Is the European Welfare State Really More Expensive? Indicators on social spending [Text]*, 1980 – 2012 and a manual to the OECD Social Expenditure Database / W. Adema, P. Fron, M. Ladaique // *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*; OECD Publishing. – 2011.– № 124.

27. Сиденко, С. В. Глобализация и социально-экономическое развитие регионов мира [Текст] / С. В. Сиденко // Цивилизационная структура современного мира: монография: в 3 т. – Т. 1 Глобальные трансформации современности / Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко, С. В. Сиденко и др. ; под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. К. : Наук. Думка, 2006. – С. 565.
28. Гайдучький, А. Сучасні напрями розвитку міжнародного ринку капіталу [Текст] / А. Гайдучький // Ринок цінних паперів України. – 2006. №3-4.
29. Pension at a Glance 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.images.derstandard.at/2011/03/17/pensionen.pdf.
30. Степанова, А. Е. Оценка развития мирового фондового рынка в системе мировой экономики [Текст] / А. Е. Степанова // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы. – 2011. – С. 670-682.

References

1. Becker, G. S. (1987) *Economic Analysis and Human Behavior*. N. J. : Ablex Publ. Corp.
2. *The new post-industrial's wave in the West. Anthology*. (1999). / edited by V. L. Inozemtsev. Moscow: Academia.
3. Levina, I. G. (2007). *Nature of the financial sector and speculative bubbles in the modern world. Economic Theory in the XXI century*, 6 (13). Moscow: TEIS
4. Luk'janenko, D. G. (2013). *Global economic development: trends, asymmetry, regulation*. Kyiv: KNEU.
5. Reznikova, N. O. & Vidjakina M. P. (2010). *Current financial crisis in destructive measurements of investment pragmatism / Kyiv: Bulletin of the NBU. – May*.
6. Coase, R. G. (2000). *Nature of the Firm*. St. Petersburg. : School of Economics.
7. North, D. (2010). *Understanding the process of economic change*. Moscow: Publishing House of Higher School of Economics.
8. Williamson, O. (2001) *The logic of economic organization*. Moscow : Business.
9. Leibenstein, H. (1966). *Allocative Efficiency and X-Efficiency*. *The American Economic Review*.
10. Hirschman, A. O. (2010). *Reaction's rhetoric: perversion, futility, danger*. Moscow: Publishing House of Higher School of Economics.
11. Krugman, P. (2009). *The Conscience of a Liberal*. Moscow : Europe.
12. Williamson, O. E. (1996). *The Economic Institutions of Capitalism*. St. Petersburg. : Lenizdat.
13. Bekart, G. & Erb C. & Harvey, C. & Viskantas, T. (1998). *Distributional characteristics of Emerging Markets Returns and Asset Allocations*. *Journal of Portfolio Managements*, 5.
14. Inozemtsev, V. L. (1999). *Broken Civilization: Preexisting background and possible consequences posteconomic revolution*. Moscow: Academia: Nauka.
15. Korchagin Ju. A. (2005). *russian human capital: development or degradation factor? Voronezh: CIER*.
16. Park, S. A. (1992). *Contribution to the Empirics of Economic Growth*. University of Michigan.
17. *Human Development Reports 2009 (HDR2009)*. Moscow: Ves' Mir.
18. Grinujej D. & Haunes M. (2002). *Evaluation the benefits of society from higher education systems*. *Economics of Education*, 3.
19. Nureev, R. (2000). *Theories of Development: new model of economic growth*. *Problems of Economics*, 9.
20. Rauh, Dzh. E. & Dzheral'd, M. M. & Filipenko, A. S. (2003). *The main problems of economic development*. Kyiv: Lybed.
21. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : www.nsf.gov/statistics/seind12/
22. Forester, T. (1996) *High-Tech Society*. N. Y. -L., Cambridge (Ma.).
23. Minsky, H. P. (1999). *Stabilizing an Unstable Economy*. *Journal of Economic Behavior&Organization*. – June.
24. Sapir, Zh. (2008). *How hard, how long? Economy of Ukraine*, 10.
25. Kuznecov, O. (2010). *The genesis of financial crises / Bulletin of the NBU. – November*.
26. Adema, W. (2011). *Is the European Welfare State Really More Expensive? Indicators on social spending, 1980 – 2012 and a manual to the OECD Social Expenditure Database / EU. : OECD Publishing*.
27. Sidenko, S. V. (2006). *Globalization and socio-economic development of regions of the world*. K. : Nauk. Dumka,
28. Gajduc'kij, A. (2006) *Modern lines of development of the international capital market. Stock Market of Ukraine*, 3-4.
29. *Pension at a Glance 2011*. Electronic resource: www.images.derstandard.at/2011/03/17/pensionen.pdf.
30. Stepanova, A. E. (2011). *Evaluation of the stock market's development in the system of world economy*. Stavropol': Izd-vo SGU.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2014 р.

Зоряна Михайлівна ЯРЕМКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
E-mail: zoryanaboyko@gmail.com
Телефон: +380352475050

**ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЙНИХ І КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК**

Яремко, З. М. Підходи до оцінки впливу інформаційних і комунікаційних технологій на соціально-економічний розвиток [Текст] / Зоряна Михайлівна Яремко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 216-227. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Обґрунтовано важливість розуміння громадянами, державою та бізнесом соціальних та економічних ефектів інформаційних і комунікаційних технологій задля отримання максимальної вигоди від їх використання. Метою дослідження є узагальнення міжнародного досвіду реалізації ініціатив інформаційних і комунікаційних технологій з метою розвитку, обґрунтування об'єктивних причин необхідності оцінки впливу інформаційних і комунікаційних технологій на соціально-економічний розвиток та вивчення підходів у світовій практиці. Розглянуто роль інформаційних і комунікаційних технологій у сучасних міжнародних ініціативах розвитку, зокрема у досягненні Цілей розвитку тисячоліття задля прискорення ліквідації розриву в соціально-економічному стані між розвиненими країнами, країнами з перехідною економікою та країнами, що розвиваються. Виявлено об'єктивні причини необхідності дослідження впливу інформаційних і комунікаційних технологій на соціально-економічний розвиток та зміни методик, за допомогою яких обстежується ця сфера. Визначено місце та роль ініціатив інформаційних і комунікаційних технологій задля розвитку двосторонніх і багатосторонніх міжнародних організацій та агентств розвитку. Розглянуто концепцію ланцюга вартості інформаційних і комунікаційних технологій, запропоновану професором з інформатики розвитку Інституту політики та менеджменту розвитку, директором Центру інформатики розвитку Манчестерського університету Річардом Хіксом, що складається із чотирьох основних ланок: готовності, наявності, поглинання і впливу, та динаміку пріоритетів інформаційних і комунікаційних технологій для розвитку в межах концепції. Запропоновано еволюцію досліджень взаємозв'язку інформаційних і комунікаційних технологій та соціально-економічного розвитку, зокрема виокремлено чотири етапи таких досліджень, визначено їх ключові тематичні області та характерні риси. Дослідження першого етапу спрямовувалися на вивчення можливостей здійснення модернізації завдяки трансферу технологій. На другому етапі вивчалася роль інформаційних систем у проектуванні соціально-економічного розвитку. Об'єктами досліджень на третьому етапі стали доступ до інформаційних і комунікаційних технологій та їх потенційні можливості. На четвертому етапі дослідження зосереджуються на проектних рішеннях та впливові інформаційних і комунікаційних технологій на соціально-економічний розвиток. Обґрунтовано важливість та необхідність розробки нових підходів до оцінки впливу інформаційних і комунікаційних технологій на розвиток, зумовлених об'єктивними причинами та із урахуванням національних особливостей країн світу.

Ключові слова: інформаційні і комунікаційні технології; ланцюг вартості інформаційних і комунікаційних технологій для розвитку; соціально-економічний розвиток.

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ВЛИЯНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация

Обоснована важность понимания гражданами, государством и бизнесом социальных и экономических эффектов информационных и коммуникативных технологий (ИКТ) с целью получения максимальной выгоды от их использования. Цель исследования – обобщение международного опыта реализации инициатив ИКТ, обоснование объективных причин необходимости оценки их влияния на социально-экономическое развитие и выявление существующих подходов в мировой практике. Рассмотрена роль ИКТ в современных международных инициативах развития, в частности в достижении Целей развития тысячелетия для ускорения ликвидации разрыва в социально-экономическом состоянии между развитыми странами, странами с переходной экономикой и развивающимися странами. Выявлены объективные причины необходимости исследования влияния ИКТ на социально-экономическое развитие и изменения методик, с помощью которых исследуется эта сфера для развития. Определены место и роль инициатив ИКТ в целях развития двусторонних и многосторонних международных организаций и агентств развития. Рассмотрена концепция цепочки их стоимости для развития, предложенная профессором информатики развития Института политики и менеджмента развития, директором Центра информатики развития Манчестерского университета Ричардом Хиксом, которая состоит из четырёх основных звеньев: готовности, наличия, поглощения и влияния, а также динамика приоритетов ИКТ для развития в рамках этой концепции. Представлена эволюция изучения взаимосвязи ИКТ и социально-экономического развития, в частности выделены четыре этапа, определены их ключевые тематические области и характерные черты. Исследования первого этапа были направлены на изучение возможностей осуществления модернизации за счёт трансфера технологий. На втором этапе рассматривалась роль систем в проектировании социально-экономического развития. Объектами исследований на третьем этапе выступили доступ к ИКТ и их потенциальные возможности. На четвёртом – сосредотачивались на проектных решениях и влиянии ИКТ на социально-экономическое развитие. Обоснованы важность и необходимость разработки новых подходов к оценке их влияния на развитие, обусловленных объективными причинами, а также и с учётом национальных особенностей стран мира.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии; цепочка стоимости информационных и коммуникационных технологий для развития; социально-экономическое развитие.

Zoryana Mykhaylivna YAREMKO

PhD in Economics, Associate Professor,
Lecturer,

Department of International Economic Relations and International Information

Ternopil National Economic University

Lvivska str., 11, Ternopil, 46009, Ukraine

E-mail: zoryanaboyko@gmail.com

Phone: +380352475050

APPROACHES TO THE ASSESMENT OF THE ICTS INFLUENCE ON SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

The importance of understanding by citizens, government and business social and economic effects of the ICTs with purpose obtaining the maximum benefit from its use is proved. The purpose of research is a synthesis of international experience of the ICTs for development initiatives realization, the rationale for objective reasons the need to assessment of the ICTs influence on social and economic development and identification of existing approaches in the real world. The role of ICTs in today's international development initiatives, in particular the Millennium Development Goals achievement to accelerate elimination gap in social and economic development between the developed countries, countries in transition and developing countries is discussed. Objective reasons of the need to study the impact of ICTs on social and economic development and changes in the procedure to analysis of ICTs for development are identified. The place and role of ICT initiatives for development of the bilateral and

multilateral international organizations and development agencies are determined. It has been considered the concept of the ICT for development of value chain, proposed by Professor of Development Informatics in the Institute for Development Policy and Management, Director of the Centre for Development Informatics of the University of Manchester, that consists of four main elements: readiness, availability, uptake and impact, and the changing focus of IC for development priorities over time. The evolution of studies of the relationship between ICN and socio-economic development is presented, in particular the stages of such studies, their core areas and characteristics are determined. The first stage of study has focused on the ability to carry out modernization through technology transfer. In the second stage the role of information systems in the design of socio-economic development is examined. In the third stage objects of studies are the access to ICTs and their capabilities. The fourth stage has focused on the design of decisions and the impact of ICT on socio-economic development. The importance and the need to develop new approaches to assessing the impact of ICT on development due the objective reasons and taking into account the national peculiarities are proved.

Keywords: *information and communication technologies; value chain of information and communication technologies for development; social and economic development.*

JEL classification: *D83, F53, F63, O11*

Вступ

У двадцять першому столітті інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) стали життєво необхідними інструментами для розробки інноваційних рішень в питаннях розвитку. З метою стимулювання повноцінного розвитку будь-якої країни важливим є розуміння її громадянами, представниками уряду та бізнесу, як необхідно використовувати ІКТ та переваги, які вони можуть забезпечувати.

Інколи зв'язок між ІКТ і цілями розвитку є очевидним, в інших випадках його не одразу можна помітити або ж виникає ілюзія його відсутності. Але тим не менше у всьому світі кожного року держави, неурядові організації та приватний сектор витрачають мільярди доларів на проекти із використанням ІКТ з надією та намірами досягнути успіху. Деякі проекти стають успішними, інші – ні. І щоб з'ясувати причину їх успіху чи невдачі, необхідне розуміння як ІКТ, так і розвитку.

Питанням впливу ІКТ на соціально-економічний розвиток присвячені праці таких зарубіжних вчених, як Г. Вейл [14], Р. Гестер [14], А. Джефрі [2], М. Каррідо [15], У. Рані [5], Р. Хікс [9; 10; 11;16] та ін. На практичній реалізації цієї проблематики зосереджена діяльність, дослідження та звіти міжнародних організацій, що займаються питаннями ІКТ з метою розвитку. Праці вітчизняних науковців присвячені здебільшого оцінці ступеня готовності країни до інформаційного суспільства, а також впливу ІКТ на діяльність вітчизняних підприємств та економічне зростання. Водночас відсутні методологічні напрацювання щодо оцінки впливу ІКТ на соціально-економічний розвиток, а відтак і комплексні дослідження ефектів від ІКТ на розвиток країни. Це зумовило вибір напряду нашого дослідження та свідчить про актуальність теми.

Мета дослідження

Мета дослідження полягає в узагальненні міжнародного досвіду реалізації ініціатив ІКТ з метою розвитку, обґрунтуванні об'єктивних причин необхідності оцінки їх впливу на соціально-економічний розвиток та вивченні підходів у світовій практиці.

Виклад основного матеріалу

Наприкінці 1990-х років і у першому десятилітті двадцять першого століття поява Інтернету та конвергенція технологій стимулювали підвищений інтерес до використання ІКТ з метою розвитку. Збільшенню інвестицій в інфраструктуру та проекти в цій області сприяли такі ключові ініціативи:

- У звіті Світового банку про світовий розвиток за 1998/1999 рр. визнано, що відмінність між бідністю і багатством полягає у доступі до знань [1].
- Створення експертної групи із можливостей цифрових технологій країнами «великої вісімки» (G8 DOT Force) з метою розробки програми щодо ІКТ для розвитку [2].
- Зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства, що відбулися у 2003 р. в Женеві та у 2005 р. в Тунісі [3].

Основна увага порядку денного глобального розвитку зосереджувалася на двох темах: важливість Цілей розвитку тисячоліття і досягнення їх до 2015 року та важливість використання ІКТ у прискоренні процесів розвитку. У восьмій Цілі розвитку тисячоліття зазначено: «У співробітництві із приватним сектором застосовувати заходи для того, щоб всі могли користуватися благами нових технологій, особливо інформаційних і комунікаційних технологій» [4]. Уряд залишається головним ініціатором

політики у сфері ІКТ для створення інфраструктури та застосування телекомунікаційного обладнання, що є основою будь-якого ефективного їх використання, оскільки без інфраструктури та обладнання забезпечення доступу, охоплення і доступності ІКТ не є можливим. Приватний сектор відіграє важливу роль у якості інструменту інвестицій у створення інфраструктури в умовах побудови інформаційних магістралей, а також надання Інтернету та мобільного зв'язку. З одного боку уряд, бізнес та громадянське суспільство є важливими постачальниками обладнання та послуг, що розгортаються на інформаційних магістралях, а з іншого – користувачами та кінцевими бенефіціаріями від упровадження ІКТ. Таким чином, взаємозв'язок між ІКТ та розвитком полягає у можливості останніх допомогти зробити доступною надійну, своєчасну і точну інформацію для людей, бізнесу та уряду, задля правильної оцінки і свого вибору у процесі прийняття рішень.

На сьогодні стає очевидним, що не самі ІКТ, а зростання їх впливу в економічному та соціальному прогресі створили відмінність у переході від аграрної та індустріальної економіки до систем, побудованих на знанні як ключовому компоненті зростання та прогресу. Від надання доступу до знань і до забезпечення обміну та участі у створенні й використанні знань для соціального та економічного розвитку – от що сьогодні відрізняє розвинені країни та країни, що швидко розвиваються, від найменш розвинених держав [5].

Це зумовило зміну методик, за допомогою яких обстежується сфера ІКТ для розвитку. Зокрема в огляді ООН з електронного уряду за 2010 рік говориться: «Все більше країн, від найбільш до найменш розвинених, ніж будь-коли раніше, приймають національні стратегії розвитку електронного уряду та багаторічні плани дій. Всі країни, від найбільш до найменш розвинених, можуть розглядатися в якості таких, що відповідають очікуванням того, що уряди беруть участь та сприяють побудові інформаційного суспільства, звертаючись та взаємодіючи більш ефективно із більш технологічно підготовленими громадянами. Вони готові, і це їх рівень розвитку у цьому питанні, який повинен бути оцінений» [6].

The Economist Intelligence Unit, дослідницький підрозділ бізнес-інформації компанії «The Economist Group», який публікує щорічні оцінки світових економік з точки зору використання ними ІКТ, з 2010 року замінив свою класифікацію електронної готовності «рейтингом розвитку цифрової економіки», оскільки він оцінює якість інфраструктури ІКТ в країні та здатність споживачів, бізнесу і уряду використовувати їх у своїх інтересах [7].

Отже, спостерігається зміна попередніх перспектив, коли уряд і приватний сектор займалися безпосередньо наданням послуг з допомогою ІКТ для громадян. Сьогодні акцентується увага на тому, як їх інфраструктура та можливості вбудовані в економічні та соціальні системи для того, щоб їх можна було ефективно використовувати для перетворення аграрного та індустріального суспільства у суспільство, що базується переважно на розвитку знань та продукції з інтелектуальним змістом.

На сьогодні існує багато прикладів у світовому масштабі щодо існування взаємозв'язку між ІКТ та економічним зростанням і розвитком. Країни, що характеризуються високим рівнем економічного розвитку, також демонструють високі показники проникнення ІКТ. Існують свідчення того, що підприємства приватного сектору та бізнес загалом скористалися більшою мірою плодами інформаційної революції. Не викликає сумнівів й те, що зростання в області інфраструктури ІКТ та людських ресурсів забезпечило таким країнам, як Індія, стрімкі темпи зростання і перетворило їх у потужні економіки в умовах інформаційного суспільства.

Вагомий внесок, починаючи ще з епохи після Другої світової війни, у процес розробки та використання ІКТ здійснили міжнародні донори, неурядові організації та агентства технічної допомоги. Впродовж тривалого періоду часу домінував західний підхід упровадження інновацій (які працювали в західних умовах) у країни, що розвиваються. Такі організації, як ЮНЕСКО, ФАО, Департамент міжнародного розвитку Великобританії, Фонд Форда і Фонд Рокфеллера використовували різновиди цього підходу. Пізніше міжнародні організації за допомогою технологічних інновацій, що є причинами змін, почали шукати різні способи вирішення проблем в області ІКТ для розвитку. Після звіту Світового банку про світовий розвиток за 1998/99 рр., наведеного раніше, і внесення до задач Цілей розвитку тисячоліття використання ІКТ підхід на основі останніх для розвитку зазнав суттєвих трансформацій. З одного боку, почали активно створюватися організації, єдиною ціллю яких або серед цілей яких стала реалізація діяльності у сфері ІКТ для розвитку (табл. 1), а з іншого боку комерційні компанії почали експериментувати з діяльністю ІКТ для розвитку в межах своєї корпоративної соціальної відповідальності.

Таблиця 1. ІКТ для розвитку у міжнародних агентствах розвитку

Двосторонні організації		
1	2	3
Країна	Організація	Програми і документи
Канада	Канадське агентство міжнародного розвитку (CIDA)	<ul style="list-style-type: none"> • Стратегія знань для розвитку через ІКТ Канадського агентства міжнародного розвитку • Дослідницька програма ICT4D Міжнародного дослідницького центру з проблем розвитку • Інформаційні і комунікаційні технології (ІКТ) для скорочення бідності: коли, де і яким чином?
ЄС		Фінансування ІКТ для розвитку: підхід ЄС
Данія	Датське агентство міжнародного розвитку (DANIDA)	<ul style="list-style-type: none"> – Глобалізація – Прогрес через партнерство. Пріоритети уряду Данії для датської допомоги з метою розвитку (2006-2010) – Практика товарів ІКТ (веб-сайт DANIDA)
Фінляндія		Директива з політики розвитку для ІКТ та інформаційного суспільства
Франція	Французьке агентство розвитку	Загальна стратегія розвитку
Німеччина	Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку (BMZ)	<ul style="list-style-type: none"> – Інформаційні і комунікаційні технології – інструменти для співпраці у сфері розвитку – it@inwent – підтримка мереж ІКТ на півдні
Ірландія	Ірландська допомога (IrishAid)	<ul style="list-style-type: none"> – Біла книга ірландської допомоги – Доповідь цільової групи з ІКТ та розвитку – Секція ІКТ IrishAid (веб-сайт)
Італія		Генеральний директорат із співробітництва з метою розвитку
Нідерланди	Нідерландське міністерство закордонних справ	Політика нідерландської допомоги
Швеція	Шведське агентство міжнародного співробітництва у сфері розвитку (SIDA)	<ul style="list-style-type: none"> – ІКТ для боротьби із бідністю: основний інструмент та сектор, що надає можливості – Департамент з питань демократії і соціального розвитку (DESO). ІКТ для стратегії розвитку – Цифрове розширення прав і можливостей – Стратегія ІКТ з метою розвитку (ICT4D) для Департаменту з питань демократії і соціального розвитку – Цифрове розширення прав і можливостей – Директива до Стратегії ІКТ з метою розвитку (ICT4D) Департаменту з питань демократії і соціального розвитку
Велика Британія	Міністерство міжнародного розвитку (DFID)	Значення інформаційних і комунікаційних технологій для скорочення бідності

Продовження таблиці 1

1	2	3
Швейцарія	Швейцарське агентство з питань розвитку і співробітництва (SDC)	<ul style="list-style-type: none"> – Програмні області ІКТ для розвитку (веб-сайт) – Масштабування політики та практики ІКТ в інтересах бідних: огляд досвіду з акцентом на країни Азії та Африки з низьким рівнем розвитку – ІКТ для скорочення бідності: матеріали для обговорення – Чинайське положення про масштабування політики та практики ІКТ в інтересах бідних – Інформаційні і комунікаційні технології та масштабне скорочення бідності: уроки з Азії, Африки, Латинської Америки і Карибського басейну – ICT4D – зв'язки між людьми для кращого світу. Уроки, інновації та перспективи інформаційно-комунікаційних технологій
Японія		Біла книга «Офіційна допомога розвитку», 2005
Багатосторонні організації		
Організація		Програми і документи
Світовий банк. Департамент глобальних інформаційно-комунікаційних технологій (GICT)		<ul style="list-style-type: none"> – ІКТ та Цілі розвитку тисячоліття: перспективи Групи Світового банку – infoDEV – інформація для програм розвитку (GICT) – Інформаційні і комунікаційні технології: навчання на основі досвіду
Азійський банк розвитку (ADB)		Щодо е-розвитку в Азійсько-Тихоокеанському регіоні: стратегічний підхід до інформаційних і комунікаційних технологій
Міжамериканський банк розвитку (IDB)		<ul style="list-style-type: none"> – ІКТ для стратегії розвитку – Інформаційні і комунікаційні технології для розвитку (веб-сайт)
Інші організації та ініціативи		
Комітет сприяння розвитку (DAC)		Комітет сприяння розвитку (DAC): Матриця донорів ІКТ стратегій
Глобальний альянс з політики ІКТ та розвитку		Щорічні звіти цільової групи з інформаційних і комунікаційних технологій
Світовий саміт з інформаційного суспільства (WSIS)		<ul style="list-style-type: none"> – Документи із Женевського етапу (WSIS-I) – Женевська декларація принципів і Женевського плану дій – Документи з Туніського етапу (WSIS-II) – Туніські зобов'язання і Туніська програма для інформаційного суспільства – Моніторинг виконання рекомендацій Світового саміту з інформаційного суспільства та огляд Комісії з науки і технологій для розвитку

Завдяки діяльності наведених у табл. 1 організацій та їх ініціативам щодо ІКТ з метою розвитку цифрові технології дуже швидко поширювалися в країнах, що розвиваються, та в країнах із перехідною економікою, розбудовуючи ІКТ-інфраструктуру та забезпечуючи більший доступ до них. Не применшуючи ролі інфраструктури та доступу до ІКТ в соціально-економічному розвитку та враховуючи «пороговий ефект» у впливі останніх на економіку, сформульований і обґрунтований у 2004 р. The Economist Intelligence Unit [8], відповідно до якого проникнення ІКТ повинно досягнути певної «критичної маси», перш ніж вони зможуть позитивно впливати на економічний розвиток, на сьогодні актуальним стає зосередження уваги світової спільноти та науковців у сфері ІКТ для розвитку власне на

соціально-економічних ефектах від їх упровадження та використання.

На нашу думку, ефективним інструментом оцінки впливу ІКТ на соціально-економічний розвиток є концепція їх ланцюга вартості для розвитку, репрезентована у працях професора з інформатики розвитку Інституту політики та менеджменту розвитку, директора Центру інформатики розвитку Манчестерського університету Річарда Хікса [9; 10; 11]. Запропонований ним ланцюг вартості ІКТ для розвитку складається із чотирьох ланок:

- готовність (соціально-економічні та політичні передумови для реалізації ІКТ з метою розвитку – рівень науково-технічного розвитку, політична підтримка, юридичний супровід, соціальні аспекти, рівень розвитку людського капіталу, цінності та мотивації, фінансове забезпечення, наявність попиту та ін.);
- наявність (ІКТ-інфраструктура – наявність апаратного і програмного забезпечення);
- поглинання (процеси, за допомогою яких здійснюється практичне використання ІКТ);
- вплив (ефекти ІКТ на соціально-економічний розвиток, які можна розподілити на три підгрупи елементів: 1) короткотермінові результати, тобто поведінкові зміни на макрорівні, пов'язані із використанням ІКТ – нова структура комунікацій, нові інформація та прийняття рішень, нові заходи і трансакції); 2) довготермінові результати – фінансові та інші кількісні ефекти, якісні ефекти і можливі втрати; 3) вплив на розвиток, тобто досягнення суспільних цілей (наприклад, вплив ІКТ на досягнення Цілей розвитку тисячоліття)).

На рис. 1 зображено динаміку зміни пріоритетів ІКТ для розвитку із використанням концепції ланцюга їх вартості для розвитку, що зумовлювалася зосередження уваги світової спільноти на тих чи інших аспектах ІКТ для розвитку.

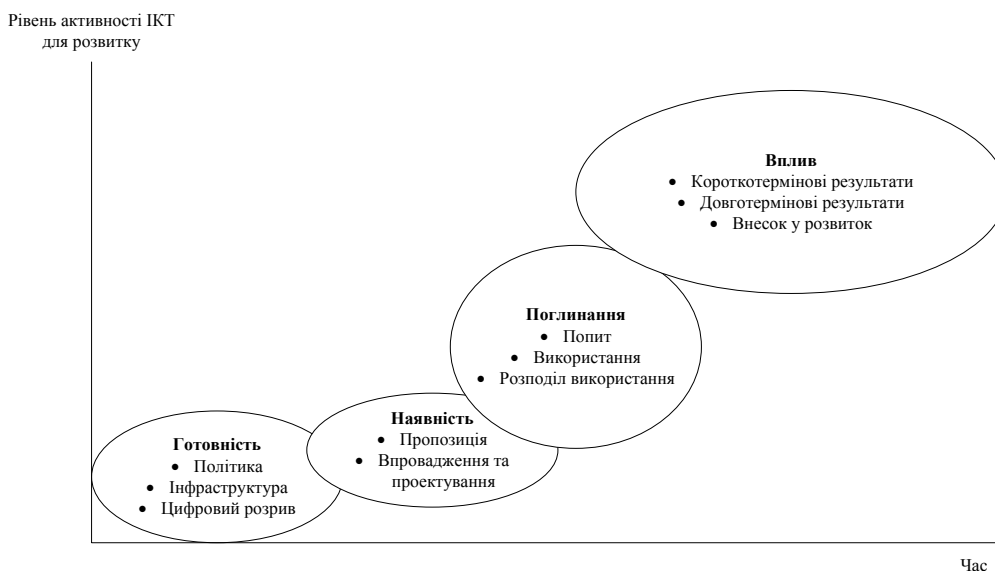

Рис. 1. Динаміка пріоритетів ІКТ для розвитку [10]

Так наприклад, у доповіді «Цифрові можливості для всіх» (2001 р.) [11] розглядалися чотири питання, пов'язані із ІКТ для розвитку, три із них (готовність, можливості підключення та людські можливості) пов'язані із першою ланкою ланцюга вартості ІКТ для розвитку (готовністю), а четверте (участь в електронних мережах) стосувалося здебільшого питань готовності і наявності, тобто першої і другої ланок ланцюга вартості.

Порядок денний Першого Світового саміту з інформаційного суспільства (2003 р.), що проходив під назвою «Побудова інформаційного суспільства» [13] знову ж таки зосереджувався загалом на готовності та наявності.

На відміну від попереднього саміту на Другому Світовому саміті з інформаційного суспільства була започаткована дискусія про вплив ІКТ на розвиток. Хоча на ньому, як і раніше, значна увага зверталася на формування передумов розвитку ІКТ (фінансування та управління), проте також здійснювалося обговорення стану фактичного використання ІКТ, тобто мова йшла уже й про третю і четверту ланки ланцюга вартості ІКТ для розвитку.

І зрештою, основний прорив у сфері уваги до впливу ІКТ на соціально-економічний розвиток був здійснений наприкінці 2007 р. в Куала-Лумпурі під час проведення GK3 [14]. У межах цієї події обговорювалися питання, пов'язані із усіма чотирма ланками ланцюга вартості ІКТ для розвитку, проте найбільша увага зверталася на вплив, а на другому місці стояло питання доступності.

Таким чином, упродовж останніх років зростала об'єктивна потреба в оцінці впливу ІКТ на розвиток. Варто зазначити, що дослідження взаємозв'язку ІКТ та соціально-економічного розвитку здійснюються, починаючи із 1960-х років. У своїй еволюції вони пройшли вже три етапи і сьогодні знаходяться на четвертому [11].

У табл. 2 наведено еволюцію та характерні риси досліджень взаємозв'язку ІКТ та економічного розвитку.

Таблиця 2. Еволюція досліджень взаємозв'язку ІКТ та соціально-економічного розвитку

Тривалість етапу	Ключові тематичні області	Характерні риси
Перший етап (1960-і рр. – середина 1980-х рр.)	Модернізація і трансфер	Виявлено перші зв'язки між ІКТ та розвитком; спостерігався сильний вплив трансферу технологій на модернізацію; у дослідженнях спільно брали участь представники наукових кіл, уряду та організацій із розвитку.
Другий етап (середина 1980-х рр. – середина 1990-х рр.)	Системи і контекст	Започатковано видання наукового журналу «Інформаційні технології для розвитку»; створено Робочу групу 9. 4 Міжнародної федерації обробки інформації щодо «Можливих соціальних наслідків у країнах, що розвиваються»; дослідницький простір поповнили фахівці із інформаційних систем, котрі привнесли у програми наукових досліджень аналіз та проектування соціально-економічних систем, а також культурні та інші контекстні питання, проте дослідницький простір був невеликим (не перевищував кількох десятків вчених).
Третій етап (середина 1990-х рр. – середина 2000-х рр.)	Доступ і потенційні можливості	Розпочалося масове розширення досліджень у зв'язку із появою мережі Інтернет і пов'язаного із цим зростання дискусій та фінансування ІКТ розвитку; засновано два наукові видання («Електронний журнал інформаційних систем у країнах, що розвиваються», «Інформаційні технології та економічний розвиток»); збільшується кількість дослідників, проте їх основна увага зосереджується на початкових ланках ланцюга вартості ІКТ для розвитку – навколо питань готовності та наявності).
Четвертий етап (середина 2000-х рр. – середина 2010-х рр.)	Проектні рішення і вплив	У світі суттєво поширюється мобільний зв'язок; дослідники починають зміщувати увагу на третю і четверту ланки ланцюга вартості ІКТ для розвитку; з'являються більш надійні дані про вплив ІКТ на розвиток; спостерігається певна інтелектуальна консолідація (наприклад, побудова деяких досліджень навколо конкретних концепцій, таких, як підхід продуктивності, теорія мережевої взаємодії та модель технологічного прийняття [15]); збільшується географія досліджень, їх об'єктів та розширюється застосований інструментарій.

Отже, спроби оцінити вплив ІКТ на економічний розвиток розпочалися в середині 2000-х рр. і на сьогодні у переважній більшості вони мають описовий, а не аналітичний характер, часто їм не вистачає ясності та надійних методів дослідження [15, 16], що зумовлено відсутністю концептуальної основи для

структурування збору даних та їх аналізу. Враховуючи це, світова спільнота та окремі вчені намагаються створити таку основу задля підвищення якості та надійності досліджень впливу ІТК на соціально-економічний розвиток з метою вироблення адекватних заходів міжнародної та національних політик, активнішого залучення громадськості, урядів та бізнесу до отримання переваг від їх використання.

Так Центр досліджень програм міжнародного розвитку створив Альянс посилення можливостей дослідження інформаційного суспільства. У 2006 р. була започаткована серія конференцій із ІКТ для розвитку, що є міжнародним форумом для дослідників та практиків, які вивчають роль інформаційно-комунікаційних технологій у соціальному, політичному та економічному розвитку. Ці конференції відображають та поглиблюють міждисциплінарний характер досліджень ІКТ для розвитку в широкому діапазоні областей, разом із комп'ютерними науками, антропологією, комунікаціями, автоматизованим проектуванням, економічною теорією, економічним аналізом, електронною інженерією, географією, теорією інформації, політологією, охороною здоров'я, соціологією та багатьма іншими царинами наукових досліджень. Конференції проходять кожних півтора року і на сьогодні їх відбулося 6: ICTD 2006 у Берклі (США), ICTD 2007 у Бангалорі (Індія), ICTD 2009 у Досі (Катар), ICTD 2010 у Лондоні (Велика Британія), ICTD 2012 в Атланті (США) та ICTD 2013 у Кейптауні (Південноафриканська Республіка) [17].

Вагомий внесок у вирішення проблеми оцінки впливу ІКТ на економічний розвиток здійснив вищезгадуваний Центр інформатики розвитку Манчестерського університету на чолі із професором Р. Хіксом. Вчений стверджує, що концептуальні межі оцінки впливу ІКТ на соціально-економічний розвиток забезпечує низка дисциплін, тобто такі дослідження обов'язково повинні мати міждисциплінарний характер і, як альтернативу, пропонує формування та використання ключової або об'єднуючої дисципліни чи наукового напрямку під назвою «інформатика розвитку», покликаною у перспективі сприяти дослідженням проблемних питань взаємозв'язку ІКТ та соціально-економічного розвитку у таких сферах, як: середовище і стабільність, бідність, управління розвитком, продовольство та сільське господарство, фінансування розвитку, всебічний розвиток, права і справедливість, революція даних, економічне зростання та робочі місця, безпека і насильство, гендерний розвиток, транскордонні потоки, надзвичайні ситуації, урядування, містобудування, інновації, підприємництво і т. п. Цей перелік питань є актуальним практично для кожної країни світу, а не лише для країн, що розвиваються. У цьому контексті не є винятком й наша держава, для якої надзвичайно важливим є, окрім формування сприятливих умов для розвитку вітчизняної ІКТ-індустрії, що характеризується потужними потенційними можливостями, також підвищення ефективності їх використання задля забезпечення сталого розвитку. Це підтверджується, наприклад, суттєвою розбіжністю у складових NRI2013 (індексу мережевої готовності) для України, відповідно до якої існує значна диспропорція між окремими елементами, що відображають початкові та кінцеві ланки ланцюга вартості ІКТ для розвитку (рис. 2). Так для порівняння за доступністю ІКТ Україна зайняла 2 місце у рейтингу із 144 країн, навиками – 35, а скажімо за індивідуальним використанням ІКТ – 74, використанням бізнесом – 84, використанням урядом – 87, невітнішими також є досягнення у впливі ІКТ на соціально-економічний розвиток: економічні ефекти оцінені у 3,21 бала (74 місце у світі), соціальні ефекти – у 3,43 бала (87 місце у світі) [18].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підводячи підсумок, можемо констатувати, що з початку нового тисячоліття акцент у соціально-економічному розвитку змістився від економічного зростання на позицію, в центрі уваги якої знаходиться добробут людей і суспільства. Саме в цій ситуації роль ІКТ пропонує великі можливості для соціально-економічного розвитку. З одного боку ІКТ самі знаходяться в межах реальних соціальних, економічних та політичних контекстів і умов, з іншого – вони стали рушійною силою для змін. Завдяки діяльності міжнародних організацій у сфері розвитку, національних урядів, представників бізнесу та наукових кіл на сьогодні ми можемо краще зрозуміти важливість ІКТ для досягнення цілей соціально-економічного розвитку та пожинати плоди їх використання. Водночас залишається ще дуже багато невіршених питань, особливо методологічного характеру, що зумовили виникнення нових напрямів наукового пошуку ІКТ для розвитку у світовій науці і необхідність застосування міждисциплінарного підходу до вивчення інформатики розвитку, що і є перспективним напрямом подальших наукових пошуків і досліджень.

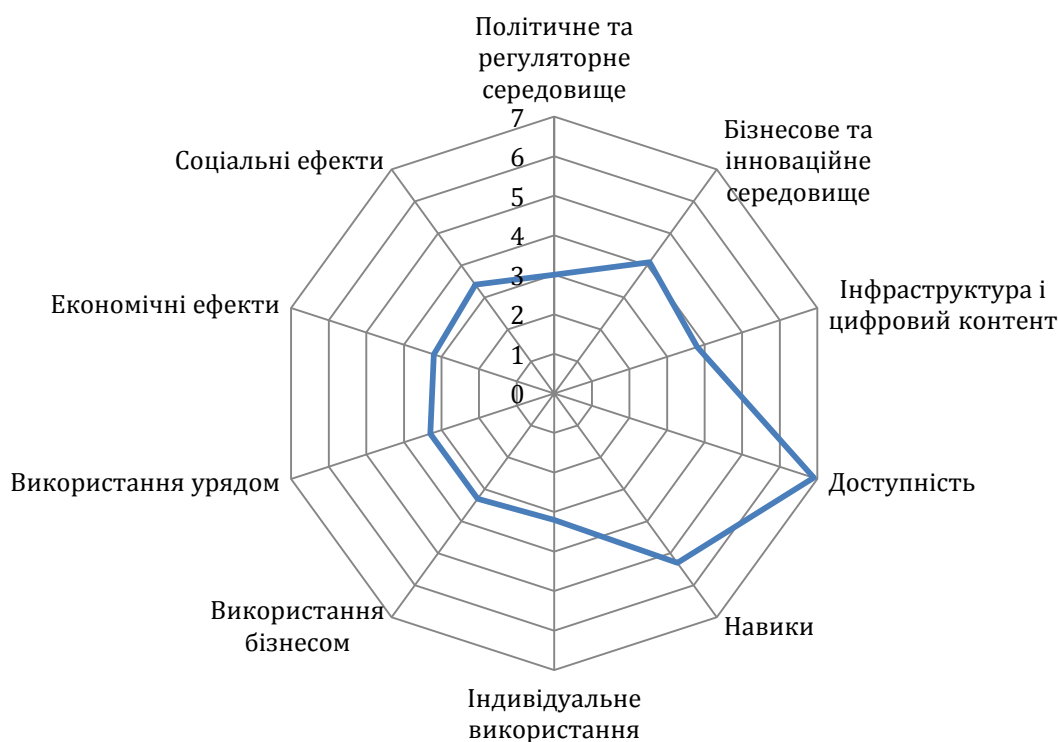

Рис. 2. Структура IRI2013 для України

Список літератури

1. *The World Bank, World Development Report 1998/99: Knowledge for Development* (Washington, D. C., 1998), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://go.worldbank.org/UF2JZG2IN0>.
2. Jeffrey, A. Hart. *The Digital Opportunities Task Force: The G8's Efforts to Bridge the Global Digital Divide / paper originally prepared for the Annual Convention of the International Studies Association, Montreal, Canada, 17-20 March 2004 and revised for a conference on Security, Prosperity and Freedom: Why America Needs the G8, Indiana, USA, 3-4 June 2004* [Електронний ресурс] / A. Hart. Jeffrey. – Режим доступу: <http://www.g8.utoronto.ca/conferences/2004/indiana/papers2004/hart.pdf>.
3. ITU. *World Summit on the Information Society* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.itu.int/wsis/index.html>.
4. *The United Nations Millennium Project, "Goals, targets and indicators"* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unmillenniumproject.org/goals/gti.htm>.
5. Rani, U. *The Linkage between ICT Applications and Meaningful Development // Asian and Pacific Training Centre for Information and Communication Technology for Development* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unapcict.org/academy/academy-modules/russian-version/academy/academy-modules/english-version>
6. *DESA, United Nations e-Government Survey 2010: Leveraging e-Government at a Time of Financial and Economic Crisis* (New York, 2010), p. 3, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.unpan.org/egovkb/documents/2010/E_Gov_2010_Complete.pdf.
7. *Economist Intelligence Unit, Digital Economy Ranking 2010: Beyond e-Readiness (2010)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://graphics.eiu.com/upload/EIU_Digital_economy_rankings_2010_FINAL_WEB.pdf.
8. *Reaping the benefits of ICT: Europe's productivity challenge.* / *The Economist Intelligence Unit, 2004.* – 44 p.
9. Heeks, R. *The ICT4D 2.0 Manifesto: Where Next to ICTs and International Development?* [Електронний ресурс] / R. Heeks. – Режим доступу: <http://www.sed.manchester.ac.uk/idpm/research/publications/wp/di/index.htm>.
10. Heeks, R. *Do Information and Communication Technologies (ICTs) Contribute to Development?* [Electronic resource] / R. Heeks // *Journal of International Development* / – 2010 (22). – Pp. 625-640.
11. Heeks, R. (2014) *Future Priorities for Development Informatics Research from the Post-2015 Development Agenda* [Електронний ресурс] / R. Heeks. – Режим доступу: <http://www.seed.manchester.ac.uk/subjects/idpm/research/publications/wp/di/>.

12. *DOTForce, (2001). Digital Opportunities for All, Digital Opportunity Task Force [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.g7.utoronto.ca/summit/2001genoa/dotforce1.html>.*
13. *WSIS. 2003. Building the Information Society, World Summit on the Information Society, Geneva [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!PDF-E.pdf*
14. *Gester R, Weigel G. 2007. Refined Proposal for a GK3 Content Architecture, Draft 1e, Global Knowledge Partnership, Kuala Lumpur, Malaysia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gkpeventsonthefuture.org/GK3/compiled/p582.htm>.*
15. *Carrido, M. 2004. A Comparative Analysis of ICT for Development Evaluation Frameworks, Center for Internet Studies, University of Washington, WA [Электронный ресурс] / M. Carrido. – Режим доступа: http://www.asiafoundation.org/pdf/ICT_analysis.pdf.*
16. *Heeks R. 2007. Impact assessment of ICT4D projects, paper presented at Assessing the Impact of Public Access to ICT, Ottawa, Canada, 22-23 Oct.*
17. *ICTD Conference [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ictdconference.org/>.*
18. *The Global Information Technology Report 2013. Growth and Jobs in a Hyperconnected World [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apdsi.pt/uploads/news/id651/Global%20Information%20Technology%20Report%202013.pdf>.*

References

1. *The World Bank, World Development Report 1998/99: Knowledge for Development. (1998). Retrieved April 15, 2014, from : <http://go.worldbank.org/UF2JZG2IN0>.*
2. *Hart, J. A. (2004). The Digital Opportunities Task Force: The G8's Efforts to Bridge the Global Digital Divide / paper originally prepared for the Annual Convention of the International Studies Association, Montreal, Canada, 17-20 March 2004 and revised for a conference on Security, Prosperity and Freedom: Why America Needs the G8, Indiana, USA, 3-4 June 2004. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.g8.utoronto.ca/conferences/2004/indiana/papers2004/hart.pdf>.*
3. *ITU. World Summit on the Information Society. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.itu.int/wsis/index.html>.*
4. *The United Nations Millennium Project, "Goals, targets and indicators". (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.unmillenniumproject.org/goals/gti.htm>.*
5. *Rani, U. (n.d.). The Linkage between ICT Applications and Meaningful Development. /Asian and Pacific Training Centre for Information and Communication Technology for Development. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.unapcict.org/academy/academy-modules/russian-version/academy/academy-modules/english-version>.*
6. *DESA, United Nations e-Government Survey 2010: Leveraging e-Government at a Time of Financial and Economic Crisis, p. 3. (2010). Retrieved April 15, 2014, from : http://www2.unpan.org/egovkb/documents/2010/E_Gov_2010_Complete.pdf.*
7. *Economist Intelligence Unit, Digital Economy Ranking 2010: Beyond e-Readiness. (2010). Retrieved April 15, 2014, from : http://graphics.eiu.com/upload/EIU_Digital_economy_rankings_2010_FINAL_WEB.pdf.*
8. *Reaping the benefits of ICT: Europe's productivity challenge. (2004). The Economist Intelligence Unit.*
9. *Heeks, R. (2014). The ICT4D 2.0 Manifesto: Where Next to ICTs and International Development? Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.sed.manchester.ac.uk/idpm/research/publications/wp/di/index.htm>.*
10. *Heeks, R. (2010). Do Information and Communication Technologies (ICTs) Contribute to Development? Journal of International Development, 22, 625-640.*
11. *Heeks, R. (2014) Future Priorities for Development Informatics Research from the Post-2015 Development Agenda. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.seed.manchester.ac.uk/subjects/idpm/research/publications/wp/di/>.*
12. *DOTForce. (2001). Digital Opportunities for All, Digital Opportunity Task Force. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.g7.utoronto.ca/summit/2001genoa/dotforce1.html>.*
13. *WSIS. (2003). Building the Information Society, World Summit on the Information Society, Geneva. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!PDF-E.pdf*
14. *Gester, R. & Weigel, G. (2007). Refined Proposal for a GK3 Content Architecture, Draft 1e, Global Knowledge Partnership, Kuala Lumpur, Malaysia. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.gkpeventsonthefuture.org/GK3/compiled/p582.htm>.*
15. *Carrido, M. (2004). A Comparative Analysis of ICT for Development Evaluation Frameworks, Center for Internet Studies, University of Washington, WA. Retrieved April 15, 2014, from : http://www.asiafoundation.org/pdf/ICT_analysis.pdf.*
16. *Heeks, R. (2007). Impact assessment of ICT4D projects, paper presented at Assessing the Impact of Public Access to ICT, Ottawa, Canada, 22-23 Oct.*

-
17. *ICTD Conference. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://ictdconference.org/>.*
18. *The Global Information Technology Report 2013. Growth and Jobs in a Hyperconnected World. (2013). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.apdsi.pt/uploads/news/id651/Global%20Information%20Technology%20Report%202013.pdf>.*

Стаття надійшла до редакції 01.04.2014 р.

Ігор Богданович ЯЦІВ

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри статистики та аналізу
Львівський національний аграрний університет
м. Дубляни, Жовківський район, Львівська область, Україна, 80381
E-mail: igyatsiv@ukr.net
Телефон: +380975138522

Світлана Федорівна ЯЦІВ

кандидат економічних наук,
в. о. доцента кафедри економіки підприємства
Львівський національний аграрний університет
м. Дубляни, Жовківський район, Львівська область, Україна, 80381
E-mail: igyatsiv@ukr.net
Телефон: +380975138522

ОЦІНКА ВАРІАЦІЇ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДОСТУПНОСТІ ПРОДОВОЛЬСТВА

Яців, І. Б. Оцінка варіації рівня економічної доступності продовольства [Текст] / Ігор Богданович Яців, Світлана Федорівна Яців // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 228-236. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Обґрунтовано необхідність використання детальнішої інформації для відображення економічної доступності продовольства та її варіації для окремих груп населення країни. Запропоновано використання для оцінки нерівності в розподілі продовольчих ресурсів індикаторів диференціації споживання в домогосподарствах основних продуктів харчування, коефіцієнтів Джині, коефіцієнтів еластичності попиту на продовольчі товари за доходом. Показано зв'язок між окремими критеріями економічної доступності продовольства. Розглянуто методику використання даних вибіркового обстеження домогосподарств України для визначення коефіцієнтів Джині, коефіцієнтів еластичності попиту на продовольство за доходом. З'ясовано, що коефіцієнт Джині понад 0,05 вказує на наявність проблем у забезпеченні економічної доступності продовольства для усього населення. Обґрунтовано доцільність урахування при визначенні коефіцієнтів еластичності обсягів споживання в домогосподарствах лише тих продуктів харчування, які купуються. Проведено аналіз динаміки запропонованих показників, що дозволило встановити зміни у варіації економічної доступності продовольства для населення України. Спостерігається зменшення диференціації споживання окремих видів продовольства, однак рівень витрат на харчування залишається надто високим для майже всього населення країни.

Ключові слова: продовольча безпека; продукти харчування; економічна доступність; коефіцієнт Джині; еластичність попиту; домогосподарство.

**Ігорь Богданович ЯЦИВ
Светлана Федоровна ЯЦИВ**

ОЦЕНКА ВАРИАЦИИ УРОВНЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДОСТУПНОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВИЯ

Аннотация

Обоснована необходимость использования более детальной информации для отражения экономической доступности продовольствия и ее вариации в разрезе отдельных групп населения страны. Предложено использование для оценки неравенства в распределении продовольственных ресурсов индикаторов дифференциации потребления в домохозяйствах основных продуктов питания, коэффициентов Джини,

коэффициентов эластичности спроса на продовольственные товары за доходом. Показана связь между отдельными критериями экономической доступности продовольствия. Рассмотрена методика использования данных выборочного обследования домохозяйств Украины для определения коэффициентов Джини, коэффициентов эластичности спроса на продовольствие за доходом. Выяснено, что коэффициент Джини свыше 0,05 указывает на наличие проблем в обеспечении экономической доступности продовольствия для всего населения. Обоснована целесообразность учета при определении коэффициентов эластичности объемов потребления в домохозяйствах только покупных продуктов питания. Проведен анализ динамики предложенных показателей, что позволило установить изменения в вариации экономической доступности продовольствия для населения Украины. Наблюдается уменьшение дифференциации потребления отдельных видов продовольствия, однако уровень расходов на питание остается слишком высоким для почти всего населения страны.

Ключевые слова: продовольственная безопасность; продукты питания; экономическая доступность; коэффициент Джини; эластичность спроса; домохозяйство.

Igor Bogdanovych YATSIV

Doctor of Economics,
Associate Professor,
Department of Statistic and Analysis,
Lviv National Agrarian University
Dyblyany, Zhovkva district, Lviv oblast, Ukraine, 80381
E-mail: igyatsiv@ukr.net
Телефон: +380975138522

Svitlana Fedorivna YATSIV

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Economics of Enterprise,
Lviv National Agrarian University
Dyblyany, Zhovkva district, Lviv oblast, Ukraine, 80381
E-mail: igyatsiv@ukr.net
Телефон: +380975138522

ESTIMATION OF VARIATION OF THE LEVEL OF ECONOMIC AFFORDABILITY OF FOOD

Abstract

The work grounds necessity of more detailed information to describe economic affordability of food and its variation in each group of the country's population. It is suggested to apply indicators of differentiation of consumption of main food products in households, Gini index, coefficients of elasticity of demand on food products in relation to income for estimation of inequality of food resources distribution. The authors show relation between separate criteria of economic affordability of food. Methods of application of the data of selective study of Ukraine's households in order to determine Gini index, coefficients of elasticity of demand on food in relation to income are described in the article. It has been determined that Gini index that equals 0,05 proves existence of problems in security of economic affordability of food for the whole population. The authors ground reasonability of taking into account only amounts of consumption of bought food in determination of the coefficients of elasticity. During the research, analysis of dynamics of proposed indicators has been carried allowing determination of changes in variation of economic affordability of food for Ukraine's population. Decrease of differentiation of consumption of separate kinds of food products, but level of expenses on food is still too high for almost all citizens of the country can be remarked.

Keywords: food security; food products; economic affordability; Gini index; elasticity of demand; household.

JEL classification: E21, I32, J17.

Вступ

Актуальним завданням будь-якої держави є вирішення проблеми продовольчої безпеки, від чого залежить гарантування сталого соціально-економічного розвитку суспільства, його політичної стабільності. У проекті Закону "Про продовольчу безпеку" (процедура набуття ним чинності не

завершена) зазначено, що ця безпека визначає таке становище, за якого всі громадяни держави стабільно і гарантовано забезпечені якісним продовольством у необхідній кількості, асортименті та відповідній якості [1]. Одним із критеріїв рівня продовольчої безпеки є економічна доступність харчових продуктів – можливість придбання населенням основних їх видів в обсязі, асортименті та відповідній якості, необхідних для забезпечення раціонального харчування.

Упродовж останніх років у рівні харчування населення нашої країни спостерігаються позитивні зміни. Зокрема, зростає рівень споживання продукції тваринного походження, плодів і ягід, який поки що не відповідає раціональним нормам. Калорійність середньодобового споживання населенням продовольства сягає показника, який можна вважати достатнім. Водночас узагальнені показники не відображають рівня задоволення продовольством окремих соціальних груп. Досліджуючи рівень економічної доступності продовольства, слід оцінювати й варіацію відповідних показників у окремих груп населення, диференційованих за рівнем матеріальних статків.

Питання продовольчої безпеки, доступності продуктів харчування для населення досліджуються багатьма економістами. Серед опублікованих в останні роки праць вітчизняних учених варто виділити доробок В. Д. Малигіної, Р. П. Мудрака, Я. Ю. Орленко, О. С. Резнікової, Р. І. Тринька, І. В. Федулової, О. М. Шпичака та інших авторів. Науковці розглядають способи оцінки рівня продовольчої безпеки країни, зокрема економічної доступності продуктів харчування [2, с. 53-54, 387; 3, с. 127]. Здебільшого при цьому орієнтуються на індикатори, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року № 1379 “Деякі питання продовольчої безпеки”. Однак окремі дослідники висловлюють думки про необхідність удосконалення сучасної системи оцінки продовольчої безпеки через деталізацію вивчення рівня споживання продовольства домогосподарствами [4, с. 9; 5].

Учені констатують збереження великої варіації споживання продуктів харчування між групами населення залежно від їх доходів [3, с. 152; 6, с. 6]. Вони зазначають необхідність державного втручання у вирішення цієї проблеми через заходи соціального захисту, зокрема через участь домогосподарств у програмі державної продовольчої допомоги [4, с. 16; 7, с. 27]. Обґрунтування змісту таких програм, як і інших заходів, спрямованих на зміцнення продовольчої безпеки країни, потребує деталізації окремих характеристик рівня харчування населення. Дослідники зазначають, що досягнутий рівень інформаційного супроводу забезпечення продовольчої безпеки не є достатнім [8, с. 65; 9, с. 106]. Це обумовлює необхідність продовження досліджень стосовно використання індикаторів оцінки нерівномірності споживання окремих видів продовольства.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування методики аналізу варіації (нерівномірності) економічної доступності основних видів продовольства для різних груп населення країни.

Виклад основного матеріалу

Проект Закону України “Про продовольчу безпеку України” передбачає здійснення моніторингу – спостереження, обробки, систематизації інформації щодо економічної доступності для населення основних харчових продуктів. Одним із критеріїв економічної доступності продовольства виступає частка сукупних витрат на харчування в загальному підсумку сукупних витрат населення, яку розраховують за даними обстеження умов життя домогосподарств, здійснюваним Державною службою статистики України. Граничним показником для зазначеного індикатора вважається його 60-відсотковий рівень (за деякими варіантами – 50-відсотковий [9, с. 105]). Порогове значення цього показника, яке вказує на високий рівень життя населення, становить 20% [5; 7, с. 32; 10, с. 34]. За результатами обстеження домогосподарств визначають і варіацію харчування за соціальними групами, критерієм якої є індикатор диференціації вартості харчування – співвідношення між вартістю спожитих продуктів у 20 відсотків домогосподарств з найбільшими загальними доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами [11, с. 365-366].

Оскільки рівень доступності окремих продовольчих товарів для соціальних груп населення з різними доходами неоднаковий, певну аналітичну цінність має розрахунок коефіцієнта диференціації споживання окремих видів продовольства за квінтільними (20 %-ми) групами домогосподарств за рівнем середньодушових загальних доходів. За аналогією з зазначеним вище індикатором вартості харчування він визначається як відношення рівня споживання певного виду продовольства на одну особу у 20 % домогосподарств з найбільшими доходами до такого ж показника у 20% домогосподарств з найменшими. Динаміка відповідних показників наведена в табл. 1.

Таблиця 1. Індикатори економічної доступності продовольства в Україні*

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Частка сукупних витрат на харчування в загальних сукупних витратах, %	51,8	53,4	53,1	52,0
у т. ч. у квінтільній групі домогосподарств:				
- з найменшими доходами	61,4	61,9	62,2	61,2
- з найбільшими доходами	42,4	44,0	43,7	43,5
Індикатор диференціації вартості харчування	1,379	1,292	1,598	1,618
Індикатор диференціації споживання в домогосподарствах:				
- м'яса і м'ясопродуктів	2,09	1,92	1,87	1,78
- молока і молочних продуктів	1,78	1,71	1,69	1,60
- яєць	1,29	1,22	1,29	1,22
- риби і рибопродуктів	1,92	1,77	1,69	1,62
- цукру	1,37	1,36	1,35	1,31
- олії та інших рослинних жирів	1,31	1,19	1,25	1,06
- картоплі	1,07	1,06	1,13	0,95
- овочів та баштанних	1,69	1,49	1,54	1,39
- фруктів, ягід, горіхів, винограду	2,59	2,29	2,29	2,20
- хліба і хлібних продуктів	1,12	1,05	1,05	1,03

* Розраховано за даними статистичних збірників "Витрати і ресурси домогосподарств України" за відповідні роки.

Частка сукупних витрат на харчування в загальних сукупних витратах домогосподарств України упродовж останніх років суттєво не змінилася і залишається доволі високою, близькою до граничного значення. Навіть у групах домогосподарств із найвищими доходами цей показник є доволі далеким від порогового значення, яке свідчить про високий рівень життя (у 2012 році у відповідній квінтільній групі він становив 43,5 %, у децильній – 39,8 %). Отже, рівень економічної доступності продовольства в Україні залишається надто низьким.

Індикатор диференціації вартості харчування упродовж останніх років характеризувався тенденцією до зростання, тоді як диференціація у споживанні основних видів продовольства, визначена на основі натуральних показників, зменшувалася. Це означає, що на фоні певного підвищення споживання основних продуктів харчування зростає нерівність у вартості продовольчих наборів. Остання залежить від ціни та кількості спожитого продовольства. Ціна значною мірою визначається якістю продуктів харчування. Якщо вартість 1 кг м'ясопродуктів, спожитих у домогосподарствах з першої (нижчої) їх децильної групи, становила у 2012 році 32,65 грн, то в десятій (вищій) групі – 42,40 грн, вартість 1 кг молока та сиру (в перерахунку на молоко) – відповідно 5,31 і 6,83 грн. Таким чином, якщо за кількісними параметрами рівень продовольчої безпеки в Україні підвищується для усіх груп населення, то за якістю споживаного продовольства спостерігається помітна диференціація.

Залежність між рівнем доходів домогосподарств і рівнем споживання ними основних видів продовольства можна зобразити графічно. На рис. 1 показано розподіл сукупного фонду споживання м'яса між групами населення України залежно від рівня середньодушових еквівалентних загальних доходів. Лінія ОДА є аналогом кривої Лоренца, яка демонструє фактичний розподіл доходів у суспільстві й дає уявлення про ступінь нерівності їх розподілу. У нашому прикладі лінія ОДА відображає розподіл у суспільстві м'ясних продовольчих ресурсів. Нерівність розподілу характеризує відхилення ламаної лінії ОДА від прямої ОА – лінії абсолютної рівності. Що більше відхилення, то більша нерівність у споживанні м'яса домогосподарствами з різним рівнем доходів.

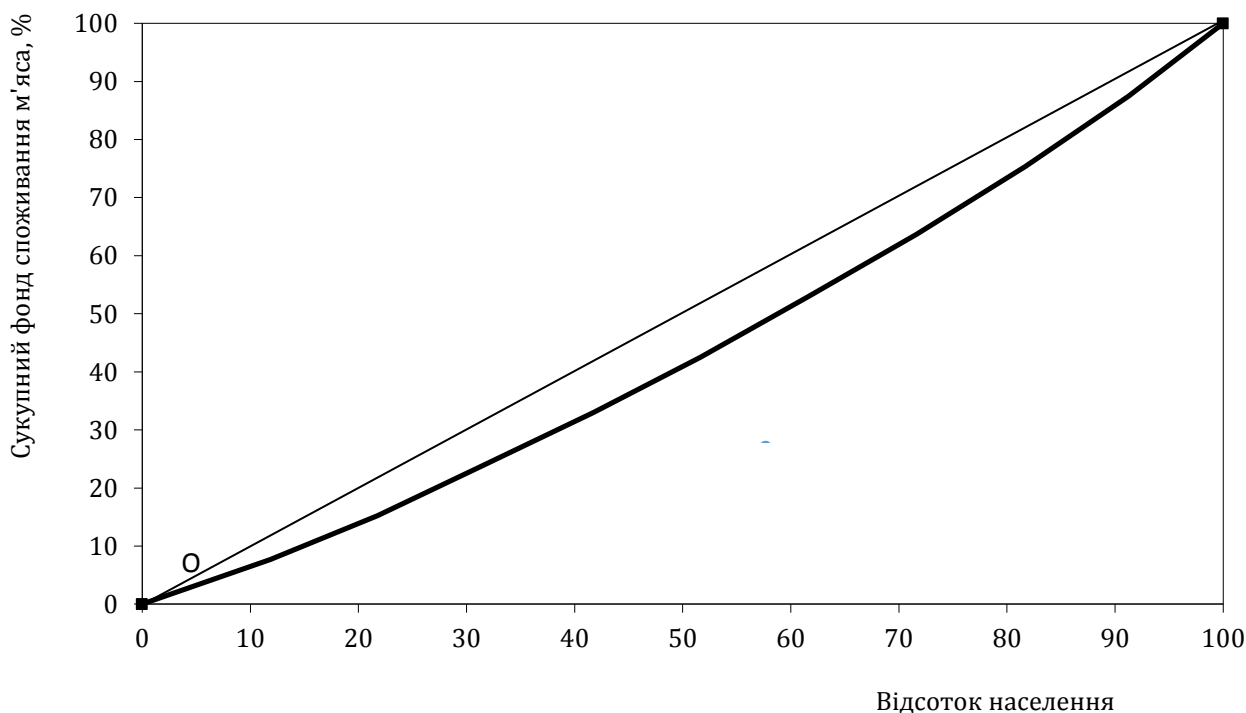

Рис. 1. Розподіл сукупного фонду споживання м'ясопродуктів за децильними групами населення України залежно від розміру їх середньодушових еквівалентних загальних доходів, 2012 р. *
* Розраховано за джерелом [11].

Крива Лоренца графічно демонструє розподіл доходів у суспільстві, а макроекономічним показником, що характеризує відхилення фактичного розподілу доходів населення від лінії їх рівномірного розподілу, є коефіцієнт Джині (коефіцієнт нерівності розподілу доходів). У принципі цей показник можна використовувати для оцінки розшарування суспільства країни (регіону) за будь-якою досліджуваною ознакою, а тому пропонуємо застосовувати його для кількісної оцінки нерівномірності в розподілі продовольчих ресурсів. Коефіцієнт Джині вимірюється відношенням площі фігури, утвореної кривою Лоренца і лінією абсолютної рівності OA, до площі трикутника OAC. За абсолютної рівності в розподілі ресурсу він рівний нулю. Що більший цей показник, то більша нерівність у розподілі ресурсів у суспільстві. Коефіцієнт Джині (G) розраховується за формулою:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n P_i \cdot cum Y_i + \sum_{i=1}^n P_i Y_i, \quad (1)$$

де P_i – частка населення i -тої групи в загальній чисельності населення, Y_i – частка доходів (спожитого продовольства) i -тої групи населення; $cum Y_i$ – кумулятивна частка доходу (обсягу споживання продовольства); n – число груп населення [11, с. 365].

За методикою визначення коефіцієнту Джині ми розраховували показники, які характеризують нерівномірність розподілу основних видів продовольчих товарів між групами населення України, диференційованими за рівнем доходів (табл. 2). Для цього використана інформація про обсяг споживання продуктів харчування у децильних групах домогосподарств залежно від розміру середньодушових загальних доходів. Врахована неоднакова частка населення у різних децильних групах (P_i). Так у 2012 році в першій децильній групі домогосподарств вона становила 11,85 %, у десятій – 8,75 %. Ці частки визначені нами на основі встановлення фактичного середнього розміру домогосподарств у окремих децильних групах, виходячи з еквівалентного їх розміру, який наводиться в статистичних публікаціях [11, с. 366].

Таблиця 2. Характеристика нерівномірності розподілу продовольства між населенням України, коефіцієнт Джині*

Вид продуктів харчування	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
М'ясо і м'ясопродукти	0,161	0,151	0,142	0,125
Молоко, молокопродукти та масло	0,118	0,117	0,099	0,091
Яйця	0,053	0,048	0,053	0,044
Риба і рибопродукти	0,122	0,118	0,101	0,086
Цукор	0,069	0,076	0,060	0,049
Олія та інші рослинні жири	0,055	0,050	0,035	0,015
Картопля	0,016	0,025	0,026	- 0,008
Овочі та баштанні	0,106	0,094	0,083	0,063
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	0,190	0,167	0,162	0,153
Хліб і хлібні продукти	0,026	0,031	0,015	0,003
Довідково: коефіцієнт Джині за загальними доходами	0,257	0,253	0,243	0,233

* Розраховано за даними статистичних збірників "Витрати і ресурси домогосподарств України" за відповідні роки.

У динаміці спостерігається зменшення коефіцієнтів Джині для всіх основних продуктів харчування. Це свідчить про зменшення нерівності у споживанні продовольства групами населення з різним рівнем доходів. Від'ємне у 2012 році значення розрахованого нами коефіцієнта Джині для картоплі означає, що більша частина відповідної ламаної АДО пролягає над лінією абсолютної рівності АО. Картопля та хлібні продукти є найдоступнішими для населення країни видами продовольства.

Використання коефіцієнта Джині для оцінки нерівності в економічній доступності продовольства вимагає обґрунтування пропозицій щодо встановлення певних інтервалів, які б характеризували ступінь цієї доступності. Чинна міжнародна класифікація зазначених коефіцієнтів для цього непридатна. Певна майнова нерівність для суспільства є природною, тоді як суттєва диференціація у сфері продовольчого забезпечення є свідченням соціальної кризи. Вважається, зокрема, що коефіцієнт Джині на рівні 0,23-0,25 (як в Україні) свідчить про не надто високу нерівність у розподілі доходів у суспільстві. Однак порівняння даних, наведених в табл. 1 і 2, підводить нас до висновку, що перевищення відповідним коефіцієнтом позначки 0,05 вказує на проблеми в забезпеченні економічної доступності продовольства для усього населення.

Досліджуючи економічну доступність продовольства, слід враховувати, що окремі демографічні групи населення споживають неоднакові обсяги продуктів харчування. Наприклад, затверджені у 2000 році Постановою Кабміну набори продовольчих товарів визначають норму м'яса і м'ясопродуктів для працездатного дорослого населення на рівні 53,0 кг, непрацездатного дорослого – 38,0, дітей віком до 6 років – 35,5, дітей від 6 до 18 років – 55,7 кг [12]. Ураховуючи цю обставину, з 2011 року в Україні для відображення результатів вибіркового обстеження визначають середній еквівалентний розмір домогосподарства у розрізі окремих їх децильних груп. Однак споживання окремих видів продовольства й надалі визначають на одну фізичну особу. У статистичних збірниках наводяться дані про помітну варіацію споживання окремих видів продовольства залежно від кількості дітей у домогосподарстві [11, с. 286], але не існує чіткої відповіді, якою мірою ця варіація обумовлена диференціацією фізіологічних потреб, а якою – нерівністю в доходах. Методологічне забезпечення відповіді на це питання – завдання вітчизняної статистики.

Економічна доступність продовольства відображає можливість отримання населенням основних продуктів харчування як через їх придбання, так і через виробництво в особистому господарстві [2, с. 47; 10, с. 86]. Обидва ці варіанти враховуються при визначенні показників сукупних витрат на харчування за результатами обстеження домогосподарств. Частки споживання окремих видів продовольства натурального виробництва, незважаючи на тенденцію до зменшення, залишаються доволі високими. Наприклад, у 2012 році на таке споживання припадало 10,2 % м'ясопродуктів, 17,9 % молокопродуктів, 23,0 % яєць, 23,9 % овочів і баштанних, 48,4 % картоплі. Загалом відповідні показники вищі в групах домогосподарств із низькими доходами [11, с. 309]. Однак далеко не всі сім'ї спроможні вирішувати питання продовольчого забезпечення через ведення особистого господарства. Тому актуальним є визначення доступності для різних груп населення продуктів харчування через їх придбання.

У процесі дослідження цього питання пропонуємо визначати показники еластичності попиту на окремі види продовольства за доходами, враховуючи тільки ту продукцію, яку споживачі купують. Для цього оцінюють відмінності в обсягах споживання придбаного продовольства в окремих децильних

групах домогосподарств. Пропозиції окремих авторів урахувувати зміну рівня доходів населення та споживання ним продовольства порівняно з попереднім роком [наприклад, 8, с. 163-164] вважаємо суперечливими, оскільки при цьому не враховується вплив інших вагомих чинників – зміни цін, загального обсягу споживання під впливом коливань обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, імпорту тощо. Покажемо методику визначення еластичності попиту на продовольчі товари за доходом на прикладі однієї з основних продовольчих груп – м'яса і м'ясопродуктів (табл. 3).

Таблиця 3. Розрахунок коефіцієнтів еластичності попиту на м'ясо за доходом в Україні, 2012 р. *

Децильна група домогосподарств за середньо-душовими загальними доходами	Споживання придбаних м'ясопродуктів на одну особу на місяць, кг	Грошові доходи на одну особу на місяць, грн	Загальні доходи на одну особу на місяць, грн	Коефіцієнт еластичності попиту, розрахований на основі	
				грошових доходів	загальних доходів
Перша	2,6	656,51	721,00	x	x
Друга	3,2	901,76	983,61	0,66	0,67
Третя	3,4	1015,74	1108,11	0,51	0,50
Четверта	3,5	1129,14	1223,76	0,26	0,28
П'ята	3,7	1252,04	1360,34	0,60	0,53
Шоста	4,2	1398,28	1498,62	1,15	1,31
Сьома	4,3	1556,95	1659,76	0,22	0,24
Восьма	4,7	1785,74	1892,01	0,65	0,68
Дев'ята	5,2	2137,49	2237,19	0,57	0,61
Десята	6,0	3220,22	3323,15	0,35	0,36
У сукупності	4,0	1462,65	1557,01	0,55	0,58

* Розраховано за даними джерела [11].

Коефіцієнт еластичності попиту на продовольчі товари за доходом (E_Y) відображає зміну поведінки споживачів продовольства в міру зростання їх доходів. Для його визначення пропонується використовувати формулу, виведену на основі методики англійського економіста Р. Аллена:

$$E_Y = \frac{(Q_2 - Q_1) : (Q_1 + Q_2)}{(Y_2 - Y_1) : (Y_1 + Y_2)}, \quad (2)$$

де Q_1, Q_2 – обсяг попиту з розрахунку на одну особу за різними групами споживачів; Y_1, Y_2 – обсяг доходу на одну особу за різними групами споживачів.

Коефіцієнти еластичності для окремих децильних груп визначені на основі врахування зміни досліджуваних показників порівняно з попередньою групою. Узагальнюючий коефіцієнт еластичності попиту на м'ясопродукти визначений як середня арифметична зважена з коефіцієнтів за окремими децильними групами. Як ваги виступала частка населення в цих групах. Окрім того, можна простежити зміни в еластичності попиту в сім'ях з різним рівнем достатку. Об'єктивніше особливості поведінки споживачів відображають коефіцієнти еластичності попиту на продовольство за грошовими доходами, адже саме вони безпосередньо визначають їх купівельну спроможність. Загальні доходи домогосподарств, окрім грошових, містять і вартість спожитої продукції власного (натурального) виробництва, від рівня споживання якої, очевидно, залежить і рівень придбання продовольчих товарів. Зі зменшенням в обсязі споживання продовольства продукції власного виробництва розбіжність між обома коефіцієнтами зменшуватиметься. У групі м'ясопродуктів вона й зараз не є надто помітною.

За описаною вище методикою нами розраховані коефіцієнти еластичності попиту на основні види продовольства за грошовими доходами. У 2012 році підвищеною еластичністю попиту відзначалися м'ясопродукти (відповідний коефіцієнт, як вказувалося, становив 0,55) та фрукти і ягоди (0,72). Найнижчий рівень еластичності попиту був характерний для олії (0,07) та хлібопродуктів (0,02). Коефіцієнти еластичності на інші групи продовольчих товарів належить до групи середніх. Вони становили: для цукру – 0,23, яєць – 0,26, картоплі – 0,33, риби і рибопродуктів – 0,37, овочів і баштанних – 0,38. Порівнюючи ці дані з наведеними у табл. 1 і 2 показниками, доходимо висновку: що рівномірніше розподіляються продовольчі ресурси між усіма верствами населення, то менші відповідні коефіцієнти еластичності попиту. Отже, за абсолютною величиною та динамікою коефіцієнтів еластичності попиту

на основні види продовольства за доходом можна з'ясувати зміни в їх економічній доступності через роздрібну торгівлю. Це розширює аналітичні можливості використання цих коефіцієнтів, які є надзвичайно важливою характеристикою середовища функціонування виробників агропродовольчої продукції.

Висновки

Рівень варіації економічної доступності продовольства для окремих груп населення та в часі є важливою характеристикою продовольчої безпеки країни. Використання в якості критеріїв оцінки цієї варіації індикаторів диференціації споживання в домогосподарствах окремих видів продовольства, коефіцієнтів Джині, коефіцієнтів еластичності окремих видів продовольства за доходом дозволяє отримати детальнішу інформацію про зміни в системі продовольчої безпеки країни, з'ясувати зв'язок цих змін із поведінкою різних суспільних груп.

Результати проведеного дослідження свідчать про наявність певних позитивних змін в економічній доступності продовольства для населення України. Зменшується диференціація споживання окремих видів продовольства в натуральних їх обсягах. Водночас частка витрат населення на продовольство у структурі сукупних витрат залишається занадто високою для всіх децильних груп домогосподарств, що гальмує придбання інших споживчих товарів і розвиток відповідних секторів вітчизняної економіки. Зростання індикатора диференціації вартості харчування свідчить про нерівномірний доступ окремих груп населення до якісного продовольства. Кількісна оцінка цієї диференціації дозволяє конкретизувати заходи, що їх рекомендується здійснити для поліпшення продовольчого забезпечення населення, а згодом – відстежити ефективність відповідних заходів.

Список літератури

1. Про продовольчу безпеку України : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html.
2. Продовольча безпека: сутність, стан та особливості забезпечення [Текст] : монографія / керівник авт. кол. проф. І. В. Федулова. – К. : Кондор, 2013. – 468 с.
3. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення [Текст]: монографія / Керівник авт. кол. проф. Р. І. Тринько. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 304 с.
4. Мудрак, Р. П. Продовольча безпека України в умовах глобалізації [Текст] : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / Р. П. Мудрак. – Миколаїв, 2013. – 36 с.
5. Скидан, О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації [Електронний ресурс] / О. В. Скидан // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – №7. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=154>.
6. Шпичак, О. М. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в контексті купівельної спроможності населення [Текст] / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – №6. – С. 5-13.
7. Малигіна, В. Д. Методика забезпечення продовольчої безпеки України [Текст] : монографія / В. Д. Малигіна. – Донецьк : Ноулідж, 2011. – 532 с.
8. Резникова, О. С. Продовольственная безопасность в условиях мировой глобальной экономики [Текст] : монографія / О. С. Резникова. – К. : АРИАЛ, 2011. – 328 с.
9. Скрипник, А. В. Інформаційна складова продовольчої безпеки України [Текст] / А. В. Скрипник, Т. Ю. Зінчук // Економіка АПК. – 2012. – №9. – С. 103-111.
10. Орленко, Я. Ю. Формування продовольчого забезпечення України в контексті національної безпеки: теоретичні засади, методологічні підходи, механізми державного управління [Текст] : монографія / Я. Ю. Орленко. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 416 с.
11. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) [Текст] : статистичний збірник. Частина I / Державна служба статистики України. – К. : [б. в.], 2013. – 377 с.
12. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення [Текст] : постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 // Офіційний вісник. – 2000. – №16. – С. 97-111.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). On food safety of Ukraine: project of Law of Ukraine. Retrieved April 15, 2014, from : http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html. Kyiv.
2. Fedulova, I. V. (2013). Food safety: essence, status and features of providing. Kyiv, Kondor.
3. Tryn'ko, R. I. (2011). Food safety of state: status and prospects of strengthening. Lviv, Lviv State University of Internal Affairs.

-
4. *Mudrak, R. P. (2013). Food safety of Ukraine in the context of globalization. Mycolayiv, Mykolayiv National Agrarian University.*
 5. *Skydan, O. V. (2010). Food security as a priority agricultural policy: issues of institutionalization. Public Administration: improvement and development, 7.*
 6. *Shpychak, O. M., Bodnar, O. V. (2013). Problems of capacity of the domestic consumer market for agricultural products and foodstuffs in the context of purchasing power. Ekonomika APK, 5, 87-95.*
 7. *Malygina, V. D. (2011). Methods of ensuring food security of Ukraine. Donetsk, Noulig.*
 8. *Reznikova, O. C. (2011). Food security in condition of world global economy. Kyiv, ARIAL.*
 9. *Skrypnyk, A. V., Zinchuk, T. Yu. (2012). Information component of food security of Ukraine. Ekonomika APK, 9, 103-111.*
 10. *Orlenko Ya. Yu. (2013). The formation food supply of Ukraine in the context of national security: theoretical frameworks, methodological approaches, mechanisms of public administration. Donetsk, Yugo-Vostok.*
 11. *State Statistics Service of Ukraine (2013). Expenditure and Resources of household of Ukraine in 2012 year. Kyiv.*
 12. *Ukrainian Government (2000). On approval of food sets, non-food products and service sets for basic social and demographic groups: resolution. Ofitsiyyny visnyk, 16, 97-111.*

Стаття надійшла до редакції 23.03.2014 р.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

УДК 339.9

Марина Михайлівна ГУЗЬ

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки,
ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна
E-mail: marich_ka@i.ua
Телефон: +380978951077

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В СТРУКТУРІ ВАЛОВОГО ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ УКРАЇНИ

Гузь, М. М. Зобов'язання банківського сектору в структурі валового зовнішнього боргу України [Текст] / Марина Михайлівна Гузь // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 237-243. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Статтю присвячено удосконаленню управління зовнішнім боргом українських банків на основі здійснення об'єктивного і комплексного аналізу сучасного стану та структури зовнішнього боргу країни та банківського сектору зокрема. Наведено визначення та класифікацію основних показників зовнішнього боргу держави. Визначено роль диспропорції боргу за секторами, яка може призвести до фінансової кризи, та на цій основі встановлено необхідність розглядати зовнішній борг країни з точки зору його структури та секторів. У межах дослідження зазначено, що необхідність погашати короткострокові зовнішні кредити може призвести до різкого попиту на іноземну валюту, подальшого зниження курсу гривні, що може остаточно розбалансувати фінансові ринки. Зокрема, враховуючи поточну ситуацію, яка склалася на валютному ринку України, визначено актуальність та проблеми заборгованостей вітчизняних банків перед великими кредиторами. До того ж, у статті систематизовано запозичення банків у структурі валового зовнішнього боргу України. Структуровано та проаналізовано зовнішній борг банків з огляду на фінансові інструменти та валютну структуру з оцінкою динаміки останніх десяти років. Сформовано рекомендації щодо підвищення ефективного управління зовнішнім боргом банків з метою скорочення ризиків виникнення нестабільності банківського сектору України.

Ключові слова: зовнішній борг; зовнішній банківський борг; банківський сектор; зовнішні кредити; грошово-кредитна політика.

Марина Михайлівна ГУЗЬ

ОБЯЗАТЕЛЬСТВА БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В СТРУКТУРЕ ВАЛОВОГО ВНЕШНЕГО ДОЛГА УКРАИНЫ

Анотация

Статья посвящена усовершенствованию управления внешним долгом украинских банков на основе осуществления объективного и комплексного анализа современного состояния и структуры внешнего долга страны и банковского сектора в частности. Приведены определения и классификация основных показателей внешнего долга государства. Определена роль диспропорции долга за секторами, которая может привести к финансовому кризису, и на этой основе определена необходимость рассматривать внешний долг страны с точки зрения его структуры и секторов. В рамках исследования отмечено, что необходимость погашать краткосрочные внешние кредиты может привести к резкому спросу на

© Марина Михайлівна Гузь, 2014

иностранный валюту, последующему снижению курса гривны, которое в свою очередь может окончательно разбалансировать финансовые рынки. В частности, учитывая текущую ситуацию, которая сложилась на валютном рынке Украины, определены актуальность и проблемы задолженностей отечественных банков перед большими кредиторами. К тому же, в статье систематизировано заимствование банков в структуре валового внешнего долга Украины. Структурирован и проанализирован внешний долг банков в разрезе финансовых инструментов и валютной структуры с оценкой динамики последних десяти лет. Сформированы рекомендации относительно повышения эффективного управления внешним долгом банков с целью сокращения рисков возникновения нестабильности в банковском секторе Украины.

Ключевые слова: внешний долг; внешний банковский долг; банковский сектор; внешние кредиты; денежно-кредитная политика.

Maryna Mykhailivna HUZ

PhD in Economics,

Lecturer,

Department of Theoretical and Applied Economics,
Ukrainian Academy of Banking of The National Bank of Ukraine
Petrovavlivska str., 57,40030, Sumy, Ukraine.

E-mail: marich_ka@i.ua

Phone: +380978951077

BANK SECTOR LOANS IN STRUCTURE OF GROSS EXTERNAL DEBT OF UKRAINE

Abstract

The article deals with the problem of improving management of the Ukrainian banks external debt which will provide an objective and comprehensive analysis of the modern state and structure of country external debt and bank sector in particular. Basic indexes determinations and classification of country external debt are resulted. The role of debt disproportion in different sectors, which can result in a financial crisis, and certain on this basis necessity to examine the country external debt in point of its structure and sectors is considered in the article. In the context of research it is noted that a necessity to pay off short-term external credits can result in sharp demand on foreign currency, subsequent decline of hryvnya course which can finally disbalance financial markets. Taking into account a current situation which was folded at the Ukraine currency market, actuality and problems of domestic banks debts before large creditors are determined. Besides, loans of banks in the structure of gross external debt of Ukraine are summarized and systematized in the article. In the cut of financial instruments and currency structure the estimation of the banks external debt dynamics in the last ten years is structured and analyzed. Recommendations for increasing the effective banks external debt management with the purpose of instability risks reduction in bank sector of Ukraine are formed in the article.

Keywords: external debt; bank's external debt; bank sector; external loans; monetary policy.

JEL classification: F340

Вступ

В умовах розвитку національної фінансової системи на ринкових засадах, перманентного накопичення державного боргу, непрозорості його розподілу та існування практики фінансування дефіциту державного бюджету шляхом формування нових державних боргів, питання управління та реструктуризації зовнішнього боргу України потребують поглибленого вивчення та аналізу. Нарощування валового зовнішнього боргу супроводжується значними фінансовими ризиками, втратою довіри кредиторів, зниженням інвестиційної привабливості країни, що обмежує доступ до зовнішніх джерел фінансування. Однак рішення про залучення або погашення зовнішніх позик приймається не винятково державою, а й банківським та реальним сектором, і ці рішення можуть бути не узгоджуваними з загальною метою стабілізації зовнішнього боргу держави. Отже, диспропорція боргу за секторами може призвести до фінансової кризи. Тому питання зовнішнього боргу країни варто розглядати з точки зору його структуру та секторів. Одним з таких є банківський. Як відомо, надійність банків визначається не лише здатністю повертати депозити населенню, а й вчасно розплачуватися з іншими великими кредиторами.

Ураховуючи поточну ситуацію, яка склалася на валютному ринку, вважаємо, що питання управління зовнішнім боргом банків набуває додаткової актуальності. Адже, наприклад, курс долара за перший

квартал 2014 року зріс майже на 22 %. Оскільки зовнішні кредити банківського сектору повністю сформовані в іноземних валютах, здебільшого в доларах США, необхідність погашати зовнішні кредити призводить до різкого попиту на іноземну валюту, подальшого зниження курсу гривні та остаточної розбалансованості фінансових ринків. Отже, повернення зовнішнього боргу банків є досить гострою та актуальною проблемою на сьогодні.

Питання залучення фінансових ресурсів та оперування банківських інститутів на міжнародних ринках запозичень досліджували відомі вітчизняні та російські науковці: О. І. Барановський, Т. Богдан, І. В. Бураковський, Т. П. Вахненко, Ю. Г. Козак, І. І. Левківський, Д. Г. Лук'яненко, Д. М. Михайлов, О. М. Мозговий, А. Н. Мороз, В. Є. Новицький, В. І. Оспіцев, Ю. М. Пахомов, Д. В. Сміслов, О. В. Сніжко, О. І. Рогач, А. Г. Саркисянц, А. С. Філіпенко, І. В. Фурман, С. А. Циганов та ін. Серед закордонних фахівців слід назвати роботи: Ф. Алена, Д. Акерлофа, П. Абкена, Д. Даймонда, Е. Еліса, П. Кругмана, М. Левінсона, Дж. Стігліца, М. Пейро, Ф. Фабозі, К. Шміттгофа та ін. Проте в умовах нестійкого розвитку економіки дослідження проблеми залучення фінансових ресурсів на міжнародних ринках капіталів українськими банками потребує постійного вивчення.

Мета дослідження

Метою дослідження є визначення структури та оцінки стану зовнішніх зобов'язань банківського сектору України, що дозволить виокремити основні напрямки оптимальної боргової політики вітчизняних банків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Валовий зовнішній борг країни містить усі види заборгованості резидентів України перед нерезидентами, які класифікуються за чотирма основними секторами економіки – сектор загального державного управління, органи грошово-кредитного регулювання, банки, інші сектори. Зокрема, за початковими термінами погашення розрізняють коротко- та довгострокові запозичення, а за фінансовими інструментами – боргові цінні папери, торгові кредити, валюту і депозити, інші боргові зобов'язання та зобов'язання за кредитами підприємств прямого інвестування (міжфірмовий борг).

Розраховані показники валового зовнішнього боргу станом на кінець звітної періоду містять:

- прямий державний борг, у тому числі кредити, отримані Національним банком України від Міжнародного валютного фонду та міжнародних фінансових організацій;
- зобов'язання органів місцевого самоврядування за борговими цінними паперами та зовнішніми кредитами;
- зобов'язання банків за борговими цінними паперами, залученими кредитами та депозитами;
- зобов'язання реального сектору економіки України за борговими цінними паперами, залученими кредитами та кредиторською заборгованістю (торгові довго- та короткострокові кредити та за давньою заборгованістю за ними).

Основні показники зовнішнього боргу вітчизняних банків наведено в таблиці 1 [3].

Таблиця 1. Запозичення банків у структурі валового зовнішнього боргу України

Показник\Рік	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Валовий зовнішній борг, млн \$	23811	30647	39619	54512	79955	101659	103396	117346	126236	135065	142520
Банківський борг, млн \$	1746	2662	6112	14089	30949	39471	30861	28119	25198	21553	22555
Короткостроковий	1087	1652	3084	6465	11723	9377	4731	4508	5786	4263	5438
Довгостроковий	659	1010	3028	7624	19226	30094	26130	23611	19412	17290	17117
Частка банківського боргу в структурі валового, %	7,3	8,7	15,4	25,8	38,7	38,8	29,8	24,0	20,0	16,0	15,8
Приріст, млн \$	-	916	3450	7977	16860	8522	-8610	-2742	-2921	-3645	1002

Валовий зовнішній борг України станом на 01 січня 2014 року становив 142,52 млрд \$, збільшившись порівняно з початком року на 7,455 млрд \$. Відносно ВВП обсяг боргу зріс за 2013 рік на 1,7 %. Причиною такої динаміки було зростання обсягів зовнішніх зобов'язань реального сектору економіки, переважно за торговими кредитами. Водночас борг органів грошово-кредитного регулювання продовжував скорочуватися, хоча меншими темпами.

Проаналізувавши тенденцію зміни сукупного зовнішнього боргу банків за останні десять років, чітко виразною проглядається така динаміка: до 2008 р. борги швидко зростали до рівня 39,471 млрд \$, а з

2009 по 2012 р. поступово зменшувалися до рівня 21,553 млрд \$. З початку 2009 р. українські банки скоротили обсяг своїх зовнішніх зобов'язань на 17,9 млрд \$ (на 45,4 %) та оптимізували строкову структуру зовнішнього боргу в бік зменшення короткострокової його складової (з 23,8 до 19,8 %). Отже, банки почали повертати борги, починаючи з 2009 р. Однак у 2013р. зафіксовано зростання зовнішніх зобов'язань банківського сектору на 1 млрд \$ до 22,555 млрд \$, що становить 12,4 % від ВВП. Якщо аналізувати борг банківського сектору 2013 р. поквартально, то спостерігається така тенденція: у першому кварталі він зріс на 325 млн \$ (на 1,5 %), наступні два квартали сума зменшилася на 685 млн \$ (на 3 %), а протягом четвертого кварталу борг зріс на 1362 млн \$ (на 6,4 %).

До основних чинників зазначеної тенденції 2013 р. можна зарахувати:

- збільшення зобов'язань за борговими цінними паперами в результаті розміщення єврооблігацій на початку року (1,3 млрд \$) та купівлі нерезидентами внутрішніх облігацій банків (0,5 млрд \$);
- залучення короткострокових кредитів (переважно в IV кварталі) на 1 млрд \$;
- зменшення заборгованості банків за довгостроковими кредитами перед нерезидентами на 1,8 млрд \$.

Майбутні виплати банківського сектору зросли до 14,5 млрд \$ переважно через збільшення обсягів планового погашення за короткостроковими кредитами (на 1млрд \$) та виплат за облігаціями (на 957 млн \$).

Незважаючи на те, що валовий зовнішній борг держави протягом останніх п'яти років зростає, частка банківських боргів у його структурі зменшилася на 23 %, це пов'язано насамперед зі значним нарощуванням обсягів зовнішніх зобов'язань реального сектору економіки.

Аналізуючи борги банків за початковими термінами погашення, отримуємо такі висновки: довгострокові позики за останні десять років зростали до 2008 року до рівня 30,094 млрд \$, за рахунок збільшення кредитів, валюти та розміщення іноземних депозитів, а з 2009 поступово зменшувалися; короткострокові позики до 2006 року складали більшу частку в структурі банківського боргу, а з 2007 у середньому займали третю його частину. У 2012 році рівень короткострокового зовнішнього боргу за залишковим терміном погашення банківського сектору був мінімальним з початку 2008 року. Наразі, довгострокові зовнішні банківські позики складають майже 70 %, що свідчить про низькі ризики погіршення валютної ліквідності банків.

Структура зовнішнього боргу банків у розрізі фінансових інструментів зображена на рис. 2 [3].

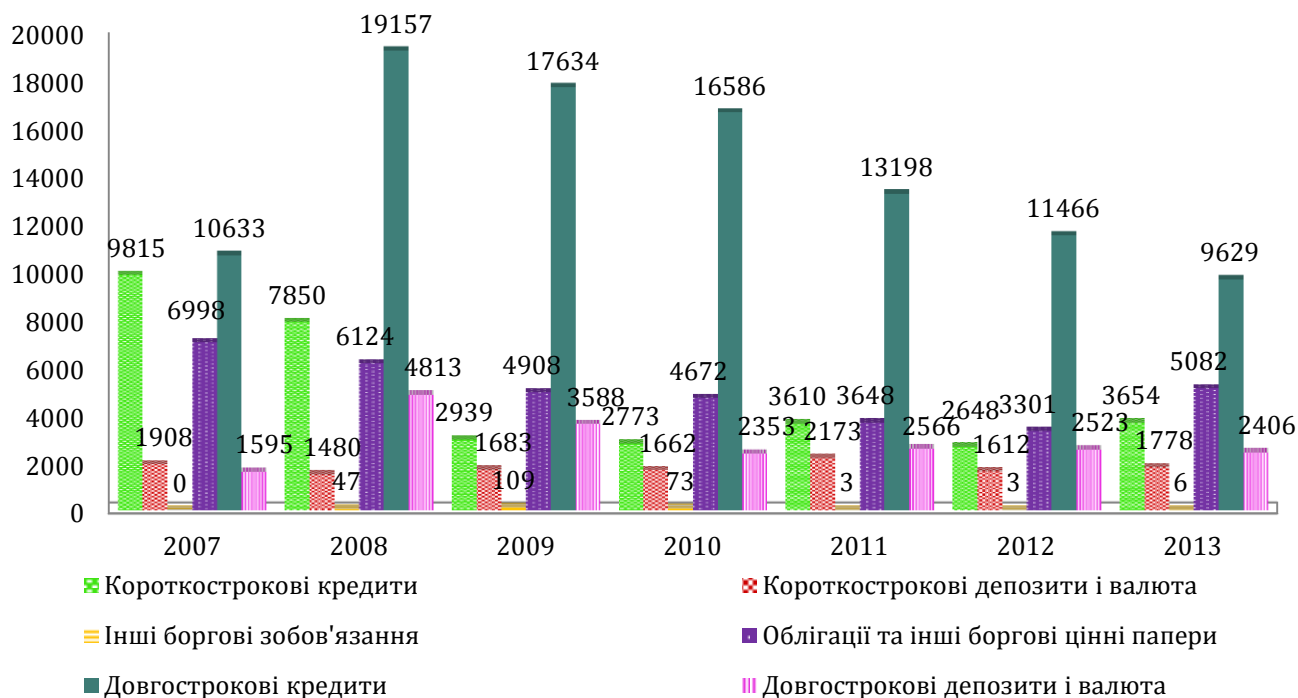

Рис. 1. Структура зовнішнього боргу банків України, млн \$

Найбільшу частку в структурі банківського боргу займають довгострокові кредити, які станом на початок 2014 р. склали 9,629 млрд \$. Короткострокові кредити зростали до 2007р., після чого стрімко скоротилися (на 71,7 %) за наступні три роки. Протягом останніх років спостерігається поновлення активності у позичкових операціях, пов'язаних з реалізацією облігацій та інших боргових цінних паперів. Станом на початок 2014 р. цей інструмент складав 22,5 % від загального зовнішнього банківського

боргу.

Найбільша частка позичок банківському сектору надана у доларах США (таблиця 2), за останній рік відбувся незначний приріст Європозичок (1,3 %) та падіння частки російського рубля (на 0,4 %) та гривні (на 7,3 %).

Таблиця 2. Валютна структура зовнішнього банківського боргу станом на 01.01.2014 р. [4]

	Долар США		ЄВРО		Рос. рубль		Укр. гривня	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Банківський борг	83,6	79,2	5,5	6,8	2,1	1,7	8,0	0,7
Короткостроковий	76,3	72,1	10,6	10,8	4,9	3,2	7,1	0,9
Довгостроковий	85,5	81,4	4,2	5,6	1,3	1,2	8,3	0,6
Валовий зовнішній борг	76,2	77,9	10,5	11,3	2,6	2,7	2,0	0,4

Оскільки більшу частину загального державного та банківського боргу складають валютні зобов'язання, значна девальвація національної валюти, що відбувається протягом першого кварталу 2014р., може ще більше послабити здатність уряду і банків обслуговувати та погашати боргові зобов'язання.

За даними Forbes [5] лідери за обсягом погашення боргів за дев'ять місяців 2013р. стали банківські установи з іноземним капіталом: «ВТБ Банк», «Райффайзен Банк Аваль», «ОТП Банк» і колишній «Ерсте Банк» (зараз – «Фідокомбанк»). Зокрема, «Райффайзен Банк Аваль» повернув іноземним банкам більше 4 млрд грн., «ОТП Банк» – 2,5 млрд грн., «Фідокомбанк» – 2,3 млрд грн., «Омега Банк» (раніше – «Сведбанк») – 1,7 млрд грн.

Велика частина виведених коштів – це погашення заборгованості перед материнськими банками. За рахунок скорочення кредитного портфеля в деяких банках акумулюється надлишкова ліквідність, яку і спрямовують на погашення боргів. До того ж виплата боргів стала можливою завдяки різкому скороченню потреби в коштах після обмеження валютного кредитування. Крім цього, деякі банки змінили європейських власників на українських, ще деякі банки розглядають можливість скорочення або згортання діяльності в Україні. У Євросоюзі також існує вимога до банків знижувати портфель активів у ризикових країнах, до яких належить і Україна.

Водночас успішні розміщення єврооблігацій у I кварталі 2013р. можуть свідчити про довіру до вітчизняних банків-позичальників, незважаючи на значний рівень невизначеності на світових фінансових ринках.

Тим часом, низка банків продовжують активно залучати іноземні інвестиції. До них належать державні «Укрексімбанк» і Ощадбанк, а також «Альфа Банк» і «Сбербанк Росії» [5]. Це пов'язано насамперед з недостатністю власної валюти в банках, що змушує їх самостійно запозичувати на зовнішніх ринках, оскільки на українському міжбанківському ринку існують певні обмеження.

Україна має величезний економічний потенціал, але, як країна з перехідною економікою, відчуває гостру потребу у фінансових ресурсах, зокрема й банківський сектор потребує зовнішніх кредитів.

Для ведення ефективної боргової політики банків необхідною умовою є стабільність фінансової системи держави. Водночас цьому перешкоджають: недосконалість законодавчої бази; значний обсяг державного боргу та його постійне збільшення; механізм реструктуризації боргу і його обслуговування; обмежені можливості рефінансування зовнішніх кредитів та відсутність попиту зовнішніх інвесторів на акції українських банків; стійкий дефіцит платіжного балансу України; обмежені можливості використання золотовалютних резервів НБУ внаслідок обмежень, накладених МВФ, та фінансових проблем зарубіжних фінансових установ, на рахунках яких ці резерви розміщені; високий курс долара та євро, в яких сформована більшість зовнішніх кредитів українських банків, відносно до національної валюти; падіння довіри населення до банківської системи; масовий відтік депозитів, розміщених у банках вітчизняними вкладниками тощо [6].

За такої ситуації для ефективного управління зовнішнім боргом банків необхідні наступні дії:

1. Налагодження повного обліку боргових зобов'язань та запровадження системи управління, спрямованої на попередження ризиків та створення банківських фінансових резервів.
2. Встановлення контролю за зростанням зовнішньої заборгованості банків різними інструментами грошово-кредитної політики та банківського регулювання. Рекомендованим є регулювання та контроль саме цільового використання запозичених коштів [7].
3. Стимулювання розвитку внутрішнього фінансового ринку на основі підтримки розвитку небанківських фінансових посередників (пенсійні фонди, страхові компанії, інвестиційні фонди) та розвитку внутрішнього фондового ринку як джерела фінансування [8].
4. Зменшення частки короткострокової заборгованості банків шляхом рефінансування боргів за рахунок нових запозичень на більший строк. До сприятливих умов можна віднести – введення більш

низьких нормативів обов'язкових резервів для зобов'язань банків в іноземній валюті на термін понад 3 роки.

5. Стимулювання довгострокових заощаджень населення в національній валюті [9].
6. Створення сприятливих умов для розміщення єврооблігацій та інших боргових паперів, які, порівняно з кредитами і депозитами іноземних банків, розміщуються на більший строк.
7. Диверсифікація джерел залучення банками коштів та ініціювання процесу реструктуризації зовнішніх боргів банків [10].
8. Встановлення граничного розміру зовнішнього боргу банку відповідно до його активів.

Таким чином, розв'язання проблеми зовнішньої заборгованості банків буде сприяти: створенню необхідних правових та економічних умов для акумулювання внутрішніх заощаджень, що здешевить кредити; відновленню довіри до банківської системи з боку населення; активізації іноземного інвестування, що може істотно скоротити ризики нестабільності банківського сектору України.

Список літератури

1. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз [Текст] / О. І. Барановський // Фінанси України. – 2009. – №8. – С. 19-32.
2. Бураковський, І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України [Текст] / І. В. Бураковський, О. В. Плотніков. – Харків: Фоліо, 2009. – 299 с.
3. Сайт Національного банку України. Зовнішній борг [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44466
4. Сайт Національного банку України. Зовнішній борг [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63736>
5. Сайт ділового журналу Forbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1360118-skolko-ukrainskie-banki-dolzhny-svoim-inostrannym-kollegam>
6. Фурман, І. В. Стан зовнішньої заборгованості України перед міжнародними кредиторами: оцінка та напрямки врегулювання [Текст] / І. В. Фурман // Електронне наукове фахове видання Міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір». – 2013. – № 2 (10). – 66-74 с.
7. Левківський, І. І. Оптимізація управління зовнішнім боргом українських банків [Текст] / І. І. Левківський // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: Збірник наукових праць. – 2010. – Випуск 26. – С. 249-258.
8. Особливості та пріоритети боргової політики України [Електронний ресурс] / А. С. Гальчинський, З. С. Варналій, В. Я. Майстришин та ін. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень. – 2004. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/Tbl171104/anot.htm>, С. 63-65.
9. Вахненко, Т. П. Державний борг України: оптимізація структури та управління ризиками [Електронний ресурс] / Т. П. Вахненко // Світ фінансів. – 2008. – № 1 (14). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Svfin/2008_1/14-010.pdf.
10. Богдан, Т. Регулювання боргових процесів на новому етапі розвитку світової фінансової системи [Текст] / Т. Богдан // Вісник НБУ. – 2010. – № 8. – С. 18-24.

Reference

1. Baranovskiy, O. I. (2009). Essence and varieties of financial crises. *Finances of Ukraine*, 18, 19-32.
2. Burakovskiy, I. V. & Plotnikov, O. V. (2009). *Global financial crisis: lessons for the world and Ukraine*. Khar'kov: Folio, 299.
3. Sait Nacionalnogo banku Ukrayiny [Site of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua*. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44466
4. Sait Nacionalnogo banku Ukrayiny. Zovnishniy borg [Site of the National Bank of Ukraine. External debt]. *bank.gov.ua*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63736>
5. Sait dilovogo zhurnaln Forbes. [Site of business journal Forbs]. *forbes.ua*. (2014). Retrieved April 15, 2014, from : Retrieved April 15, 2014, from : <http://forbes.ua/business/1360118-skolko-ukrainskie-banki-dolzhny-svoim-inostrannym-kollegam>
6. Furman, I. V. (2013). State of the Ukrainian external debt Ukraine before international creditors: estimation and directions of settlement. *Financial space*, 12 (10), 66-74.
7. Levkivskiy, I. I. (2010). Ukrainian banks an external debt management optimization. *Problem of increasing infrastructure efficiency: Research collection*, 26, 249-258.
8. Gal'chinskiy, A. S., Varnaliy, Z. S. & Maystrishin, V. Ya. et al. (2004). Features and priorities of the Ukraine promissory policy. *The National institute of strategic researches*, 63-65. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.niss.gov.ua/Table/Tbl171104/anot.htm>.

-
9. Vakhnenko, T. P. (2008). *The National debt of Ukraine: optimization of structure and management risks*. *Svit finansiv – World of finances*, 11 (14). Retrieved April 15, 2014, from : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Svfin/2008_1/14-010.pdf
 10. Bohdan, T. (2010). *Promissory processes adjusting on the new stage of development of the world financial system*. *Bulletin of the NBU*, 18, 18-24.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2014 р.

Людмила Іванівна ДАНИЛОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03680, Україна
E-mail: danilova47@ukr.net
Телефон: +380635747752

Віталій Вікторович САВОЧКА

студент,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03680, Україна
E-mail: my.savochka@gmail.com
Телефон: +380631529553

СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ В СИСТЕМІ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

Данілова, Л. І. Стрес-тестування в системі ризик-менеджменту банку [Текст] / Людмила Іванівна Данілова, Віталій Вікторович Савочка // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 244-252. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Досліджено основні методичні підходи до здійснення стрес-тестування банків на макро- та мікроекономічному рівнях. Визначено особливості, а також переваги та недоліки двох типів стрес-тестування «знизу-вверх» (bottom-up approach) та «зверху-вниз» (top-down approach). Досліджено механізми проведення стрес-тестування банків чотирма основними методами – за методом еластичностей, тестом екстремальних величин, сценарним та індексним методами. Розкрито організаційні, економічні та фінансові аспекти реалізації стрес-тестування як невід'ємної складової системи фінансового менеджменту банку. Визначено основні ризики, за якими проводиться стрес-тестування банків. Запропоновано використовувати для підвищення оперативності внутрішні портали, де публікувалася б уся інформація щодо діяльності ризик-менеджменту та інша інформація, що може бути використана ним у процесі здійснення стрес-тестування. Наголошено на пріоритетності проведення тестування кредитних ризиків. Визначено послідовність виконання завдань стрес-тестингу банку та запропоновано необхідні для цього джерела інформації. Зазначено про необхідність ідентифікації сигналів раннього попередження в межах портфельного й індивідуального підходів та створення необхідних для цього списків спостереження. Визначено доцільність зважувати наявні у банку активи на ризик та використовувати при цьому параметри заборгованості на дату дефолту, імовірність дефолту та збитку у випадку дефолту. Запропоновано структуру звіту про результати проведених стрес-тестів, які повинні містити детальний опис сценаріїв та можливі наслідки в разі їх реалізації. Виявлено проблеми стрес-тестингу в банках України та запропоновано низку рекомендацій щодо їх подолання. Наголошено на необхідності реалізації стрес-тестингу на рівні оцінки стресостійкості окремого клієнта на основі моделювання та прогнозування балансу та звіту про фінансові результати на наступні періоди. Запропоновано використовувати для стрес-тестування банків процеси бізнес-аналітики, зокрема засоби OLAP-кубів. Наголошено на необхідності розробки дієвого інструменту реагування на погіршення кредитоспроможності клієнтів на ранніх стадіях. Запропоновано принципи роботи органів нагляду за банківською діяльністю в процесі впровадження механізму стрес-тестування.

Ключові слова: банки; стрес-тести; стрес-події; ризик-менеджмент; бізнес-аналітика; індивідуальна стресостійкість.

Людмила Ивановна ДАНИЛОВА
Виталий Викторович САВОЧКА

СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЕ В СИСТЕМЕ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА БАНКА

Аннотация

Исследованы основные методические подходы к осуществлению стресс-тестирования банков на макро – и микроэкономическом уровнях. Определены особенности, а также преимущества и недостатки двух типов стресс-тестирования «снизу-вверх» (bottom-up approach) и «сверху-вниз» (top-down approach). Исследованы механизмы проведения стресс-тестирования банков по четырем основным методам – методом эластичности, тестом экстремальных величин, сценарным и индексным методами. Раскрыты организационные, экономические и финансовые аспекты реализации стресс-тестирования как неотъемлемой составляющей системы финансового менеджмента банка. Определены основные риски, по которым проводится стресс-тестирование банков. Предложено использовать для повышения оперативности внутренние порталы, где публиковалась бы вся информация о деятельности риск-менеджмента и другая информация, которая может быть использована им в процессе осуществления стресс-тестирования. Отмечена приоритетность проведения тестирования кредитных рисков. Определена последовательность выполнения задач стресс-тестинга банка и предложены необходимые для этого источники информации. Отмечена необходимость идентификации сигналов раннего предупреждения в рамках портфельного и индивидуального подходов и создания необходимых для этого списков наблюдения. Определена целесообразность корректировать имеющиеся в банке активы на риск и использовать при этом параметры задолженности на дату дефолта, вероятности дефолта и убытков в случае дефолта. Предложена структура отчета о результатах проведенных стресс-тестов, которые должны содержать подробное описание сценариев и возможных последствий в случае их реализации. Выявлены проблемы стресс-тестинга в банках Украины и предложен ряд рекомендаций по их преодолению. Отмечена необходимость реализации стресс-тестинга на уровне оценки стрессоустойчивости отдельного клиента на основе моделирования и прогнозирования баланса и отчета о финансовых результатах на последующие периоды. Предложено использовать для стресс-тестирования банков процессы бизнес-аналитики, в том числе средства OLAP-кубов. Отмечена необходимость разработки действенного инструмента реагирования на ухудшение кредитоспособности клиентов на ранних стадиях. Предложены принципы работы органов надзора за банковской деятельностью в процессе внедрения механизмов стресс-тестирования.

Ключевые слова: банки; стресс-тесты; стресс-события; риск-менеджмент; бизнес-аналитика; индивидуальная стрессоустойчивость.

Lyudmyla Ivanivna DANILOVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer of Department of Corporate Finance and Controlling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Prospect Peremogy, 54/1, Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: danilova47@ukr.net
Phone: +380635747752

Vitalii Victorovych SAVOCHKA

Student,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Prospect Peremogy, 54/1, Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: my.savochka@gmail.com
Phone: +380631529553

STRESS TESTING IN THE SYSTEM OF BANK RISK-MANAGEMENT

Abstract

The basic methodological approaches to stress testing of banks at the macro and micro levels are considered. The features and also advantages and disadvantages of the two types of stress tests "bottom-up" (bottom-up approach)

and "top-down" (top-down approach) are determined. The mechanisms of stress testing of banks according to four main methods are analysed. Among them we can distinguish such methods as method of elasticity, test of extreme values, scenic and index methods. The organizational, economic and financial aspects of stress testing as an integral part of the financial management of the bank are revealed. The main risks which conducted stress tests of banks are determined. Internal portals where all information would be published on the activity's risk management and other information that may be used in the process of stress testing are proposed to use in order to improve the efficiency. It is emphasized the priority of testing credit risk. The sequence of tasks of stress-testing of the bank is determined and necessary data sources are offered. The need to identify early warning signals within the portfolio and individual approaches and the creation of the necessary watchlist is pointed out. It has been proposed the structure of the report on the results of the stress tests, which should include a detailed description of the scenarios and the possible consequences if implemented. The problems of stress-testing banks in Ukraine are defined. A number of recommendations for improvement is offered. It is marked the necessity for stress-testing to assess the level of stress of an individual customer based on modeling and forecasting the balance sheet and income statement in subsequent periods. It is proposed to use processes BI tools including OLAP- cubes for stress-testing of the banks. The need to develop effective tools to respond to the deteriorating creditworthiness of customers on early stages is emphasized. Principles of operation of Banking Supervision in the process of implementing a mechanism for stress testing are offered.

Keywords: banks; stress testing; stress events; risk management; business intelligence; individual stress.

JEL classification: G21, G32

Вступ

Світова фінансова криза 2008–2009 років негативно вплинула на реальний і фінансовий сектори економіки та зумовила концентрацію ще більшої уваги на аспектах фінансової стійкості та стабільності фінансової системи взагалі та окремих фінансових інститутів зокрема. Безумовно, важливим в аналізі фінансової стійкості є дослідження того, наскільки вразливою є фінансова система до макроекономічних змін. Це можливо шляхом проведення стрес-тестування на різних рівнях – макро- та мікроекономічному. Важливе місце в цьому процесі займає стрес-тестування. Низка центральних банків зарубіжних країн розробили методичні засади стрес-тестування банківських установ. Ризик-менеджментом окремих банків також розробляються власні підходи з урахуванням специфічних особливостей діяльності окремих банків та їх ризикового портфеля. Отже, за останні роки стрес-тестування стає важливою складовою ризик-менеджменту багатьох фінансових установ, особливо банків, бо саме воно дає змогу їхньому керівництву вчасно приймати рішення щодо подолання неочікуваних негативних результатів, що пов'язані з різноманітними ризиками, та визначати можливий розмір капіталу, достатнього для покриття збитків у разі виникнення тих чи інших потрясінь в економіці. До того ж, стрес-тестуванню як інструменту ризик-менеджменту властивий достатньо високий рівень стандартизації та автоматизації, що суттєво спрощує процедуру його проведення. Крім того, процедури стрес-тестів уможливають завчасно ідентифікувати вияви системних криз банківської системи загалом. Однак, на відміну від зарубіжного досвіду, практика застосування в Україні стрес-тестування є недостатньо поширеною (до 2008 року більшість українських банків взагалі не проводила ніяких стрес-тестів), а рекомендації Національного банку України щодо методичного апарату мають суто рекомендаційний характер. Для українських банків залишається властивою низька ефективність проведення стрес-тестування переважно через безсистемність його проведення та невизначеність місця у фінансовому менеджменті банків. Таким чином, проведення стрес-тестування банків повинно відповідати як інтересам власників банківського капіталу, так і регуляторних органів.

Питання стрес-тестування банків досліджуються у фінансово-економічній літературі як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Roger M. Stein досліджував роль стрес-тестування в кредитному ризик-менеджменті. Зокрема, він порівнював підходи розрахунку VAR (valueatrisk) та ES (expectedshortfall) з методикою сценарного стрес-тестування, досліджуючи переваги використання стрес-тестів і сценарного аналізу. Ним обґрунтовуються деякі обмеження їх використання в якості єдиного механізму оцінки портфельного ризику [5]. Til Schuermann у своїй статті розглядав питання ефективності здійснення стрес-тестування при можливій реалізації несприятливих подій в економіці та причини набуття цим інструментом популярності у контролюючих органів [6].

Вітчизняні науковці Бобиль В., Івасів І. Б. та Максимова А. В. виявили певні особливості процедури макроекономічного стрес-тестування банківської системи загалом, охарактеризували етапи цього процесу з урахуванням макроекономічних програм стрес-тестування банків, що застосовуються в європейських країнах [8, 9, 11]. Ребрик Ю. С. вивчала найрізноманітніші аспекти діяльності банків, у тому числі проблеми їх ліквідності, достатності капіталу тощо. Дослідниця, аналізуючи стандарти Базеля III,

розробила розгорнутий алгоритм сценарного стрес-тестування банку [12]. Поздняковим Є. М. та Косовою Т. Д. формалізовано методичний підхід до оцінки кредитних ризиків банків на основі інтеграції кількісних та якісних критеріїв, що оцінюються за бальною шкалою [10]. Зазначимо, що потребують подальшого вдосконалення методичні та методологічні засади проведення стрес-тестування українських банків з урахуванням вимог сучасного Європейського законодавства, а також розробки пропозицій щодо подолання проблем та недоліків, які були виявлені в процесі практичної реалізації механізму стрес-тестування.

Мета статті

Метою статті є дослідження організаційних аспектів проведення стрес-тестування, визначення місця та функцій наглядового органу в процесі стрес-тестування, узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду проведення стрес-тестування задля підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу

Існують такі види капіталу та ліквідності: 1) наявний капітал та ліквідність; 2) капітал та ліквідність, у яких є потреба для здійснення діяльності; 3) капітал та ліквідність, у яких, на думку регуляторних органів, у фінансової установи існує потреба [6, с. 1]. Зрозуміло, що стрес-тестування, зокрема, капіталу та ліквідності банку спрямовано й на оцінку достатності їх рівня для підтримання активності цих установ на належному рівні за умови настання певних подій у майбутньому. Таким чином, виходить, що стрес-тестування банку – процес визначення рівня вразливості окремого банку до надзвичайних, але цілком імовірних до настання подій. Стрес-тести – це по суті методики, які використовуються для визначення впливу цих подій на діяльність окремих банків, так і всієї банківської системи. Самі події, які беруться до уваги в процесі здійснення тестування, доцільно називати стрес-подіями. Отже, метою проведення стрес-тестування є оцінка ризиків та визначення спроможності протистояти потрясінням на фінансовому ринку [7]. У процесі його здійснення оцінюється також вплив несприятливих подій на обсяги сформованих банківських резервів та розмір регулятивного капіталу банку.

Стрес-тестування як важливий інструмент ризик-менеджменту в банку виникло на початку 1990-х років. США стали країною, де вперше почали здійснювати тестування банківської системи за умов настання певних стрес-подій. Згодом такий досвід почав запроваджуватися і в країнах Європи. Базельським комітетом надаються конкретні рекомендації щодо здійснення стрес-тестів. Фахівцями МФВ також розроблені свої механізми стрес-тестування на макроекономічному рівні, які були успішно апробовані в різних країнах.

На міжнародному рівні стрес-тестування європейських банків проводиться Європейським банківським управлінням (European Banking Authority, ЕВА) [13]. Зокрема, ЕВА опублікувало головні критерії тестування банків ЄС, яке повинно відбутися в травні 2014 року. Вимоги до рівнів капіталу банків першого рівня складуть за базового сценарію 8 % і за несприятливого сценарію 5,5 %. Регуляторами будуть перевірені DanskeBank, DeutscheBank, Dexia, UniCredit, Swedbank, Barclays та інші компанії. Всього стрес-тестуванню підлягатиме 124 банки. Моніторинг та оцінка стабільності банків ЄС буде здійснюватися протягом трьох років, у 2014-2016 роках. У ході тестування будуть перевірені балансові активи банків, а також відкриті ними позабалансові позиції. Стрес-тестування буде проведене за загальним набором таких ризиків: суверенні ризики, ринкові ризики, кредитні ризики, ризики, асоційовані з сек'юритизацією активів, а також ризики, пов'язані з вартістю фондування (залучення позикових коштів).

З метою боротьби з фінансовою кризою за рекомендаціями Світового банку макроекономічне стрес-тестування банків Національним банком України було проведено у вересні 2009 року. Регулятором були подані висновки про те, що банківська система зможе встояти перед новою хвилею кризових явищ. У 2012 році Світовий банк висловив пропозицію щодо необхідності провести стрес-тестування банківської системи України. Стрес-тестування банків провідних країн Європи, які мають дочірні організації в Україні, було проведено у 2012 році. Це – PiraeusBankGroup, INGBank, CreditAgricole, Unicredit, Swedbank, AlfaBank. Згідно з дослідженням, ті банки, що мають дочірні організації в Україні, продемонстрували позитивні результати за стрес-тестуванням. Проте проведення стрес-тестування всієї банківської системи за рекомендацією Світового банку у 2012 НБУ не став ініціювати. Наприкінці 2013 року той самий Світовий банк знову рекомендував Нацбанку вслід за США та ЄС провести тестування і українських банків. Як бачимо, Нацбанк не поспішає системно реалізовувати стрес-тестування української банківської системи взагалі та окремих банків зокрема. Як показали події першого кварталу 2014 року, стрес-тести банків в Україні є нагальною потребою. Так третього березня цього року фондом гарантування вкладів фізичних осіб було оголошено про введення тимчасової адміністрації у двох банках України – в «Брокбізнесбанку» та «Реал Банку», тобто ці банки визнано неплатоспроможними. Протягом цього ж періоду з огляду на політико-економічні процеси в Україні вводилися обмеження на

валютні операції та рух коштів на рахунках клієнтів банківських установ. Слід зазначити, що за останніми оцінками Fitch всі рейтинги українських банків визначено на рівні "ССС", що відображає високі ризики країни і слабкий економічний потенціал України в найближчій перспективі.

Слід підкреслити, що, окрім макро- та мікроекономічного стрес-тестування, розрізняють теоретико-методичні засади двох типів стрес-тестування: «знизу-вверх» (bottom-up approach) та «зверху-вниз» (top-down approach). У випадку стрес-тестування «знизу-вверх» регуляторний орган може визначати можливі стрес-події та сприяти проведенню банками тестування за власними методиками, після чого результати індивідуальних тестів агрегуються і визначається можлива реакція на стресову подію всієї банківської системи. Проте існує низка слабких місць у цьому підході. Головним недоліком є те, що результати агрегування індивідуальних результатів стрес-тестів, навіть тоді, коли вони ґрунтуються на єдиних загальних сценаріях і результати індивідуальних розрахунків є достатньо точними, в сукупності можуть характеризуватися високим ступенем неточності. На погляд деяких науковців, результати підходу «знизу-вверх» можуть слугувати лише певним орієнтиром, а не високоточною оцінкою впливу потенційних потрясінь на банківську систему загалом. На нашу думку, підхід «зверху-вниз», безумовно, може забезпечувати зіставність результатів. Проте рівень точності стрес-тестування «зверху-вниз» більшою мірою залежить від якості та доступності банківських даних, що акумульовані національними регуляторами [9, с. 80].

Найбільш поширеними є такі методи проведення стрес-тестування:

- метод еластичностей, що полягає у визначенні односторонньої зміни об'єкта стрес-тестингу внаслідок шокowego коливання макропоказників. До недоліків цього методу відносять те, що він не дає інформацію про подальші характеристики об'єкта, який зазнав змін унаслідок шокowego впливу макропоказника, і його вплив на інші показники фінансової стійкості банку;
- метод оцінки втрат (тест екстремальних величин) полягає у виявленні максимального збитку, якого може зазнати банк за певний період часу при заданій імовірності. Проте цей метод потребує значного масиву інформації та максимально повно досліджених зв'язків між економічними явищами;
- індексний – дає змогу проаналізувати чутливості фінансового сектору за допомогою «індексів ризику», які на певний період часу вважаються суттєвими і впливають на рівень розвитку економіки країни (наприклад, показник частки нестандартних кредитів у кредитному портфелі);
- сценарний метод – слугує вихідною точкою для стрес-тестування. Аналітики використовують тести сценаріїв для стратегічної оцінки комплексних явищ та показників. Для цього працівники ризик-менеджменту визначають головні чинники, які впливають на динаміку та якість портфеля, після цього розробляють сценарії, у яких зазначені фактори в різноманітних комбінаціях піддають стресовим оцінкам. Прикладами сценаріїв, що властиві для України, можуть бути такі: зростання курсу долара; дефолт країн Єврозони (Італія, Греція, Португалія) – як наслідок, криза ліквідності і для України; вступ до ЄС чи до Митного союзу; можливий дефолт за державними облігаціями тощо.

Попри неактивну позицію Нацбанку, про що було згадано раніше, менеджери окремих банків реалізують власні методики стрес-тестування ліквідності, достатності капіталу та ризику кредитного портфеля банку. Отже, можна виділити ризики, за якими проводиться стрес-тестування банків (рис. 1).

Рис. 1. Ризики, за якими проводиться стрес-тестування банків*

*За даними [8, с. 50].

Однак, з нашої точки зору, більшу увагу слід звертати на стрес-тестування саме кредитних ризиків банку. Тести можуть проводитися з різною періодичністю – кожного року, щокварталу чи за вимогою керівництва банку. Організацію стрес-тестування покладено на ризик-менеджмент банку. У великих банках цю функцію, як правило, виконує спеціально створений підрозділ.

Джерелами інформації для стрес-тестингу кредитного ризику повинні бути такі підрозділи, як: підрозділ звітності по кредитному портфелю, підрозділ моніторингу кредитного портфеля, кредитний аналіз, підрозділи продажу банківських продуктів, підрозділи моніторингу та прогнозування макроекономічної та ринкової ситуації. Для підвищення оперативності в банках створюються спеціальні внутрішні портали. У цьому внутрішньому порталі повинна публікуватися вся інформація щодо діяльності ризик-менеджменту банку та інша інформація, що може бути використана ним, а саме: інформація щодо результатів обзорів та прогнозів макроекономічної ситуації та ситуації на ринках. Це забезпечує єдину інформаційну базу стрес-тестів. Отже, в процесі стрес-тестів, що організовуються в межах окремих банків, аналізується вплив надзвичайних подій як на окремих клієнтів, так і на цілі портфелі (галузі), на їхню кредитно- та платоспроможність. Таким чином, з нашої точки зору, стійкість банку суттєво залежить від стійкості його клієнтів.

До проведення стрес-тестування, зокрема, кредитного ризику банку повинні ставитися конкретні задачі, що повинні реалізовуватися в такій послідовності:

- визначення масштабів дослідження;
- розподіл портфеля на групи (наприклад, за галузевою ознакою);
- визначення макроекономічних або ринкових факторів, що можуть вплинути на кредитоспроможність та фінансову стійкість клієнтів;
- визначення найбільш доцільної моделі для тестування кожної групи боржників банку;
- введення нових прогнозних макроекономічних та ринкових факторів у модель для стрес-тестування;
- розрахунок суми додаткових резервів та впливу на капітал;
- розподіл клієнтів, що демонструють сигнали раннього попередження, по групах ризику;
- висування рекомендацій щодо кожної групи ризику.

У цьому аспекті важливим є виявлення сигналів раннього попередження, якими можуть бути [14]:

- для портфельного підходу: наявність простроченої заборгованості більше одного дня; висока чутливість галузі до фінансової кризи; наявність валютних кредитів, коли відбувається девальвація національної валюти; знецінення застави; відсутність ринку для конкретного виду забезпечення.
- для індивідуального підходу: погіршення фінансових коефіцієнтів; погіршення комунікацій між клієнтом та банком; наявність судових позовів стосовно власників та відповідальних осіб підприємств-клієнтів; порушення умов кредитування; втрата ключових покупців чи постачальників.

Для автоматичного виявлення окремих сигналів раннього попередження, для агрегування та обробки даних банком створюються спеціальні «Списки спостереження». По суті, це інструмент, який працює в режимі реального часу у внутрішній мережі банку. З них формуються конкретні звіти щодо прострочених кредитів окремих клієнтів та кредитного портфеля за галузями економіки.

Слід звернути увагу і на збитки від курсових різниць, яких зазнають як банки, так і їх клієнти в аспекті кредитних ризиків. Збитки від курсових різниць формуються в результаті дооцінки валютних кредитів, коли курс іноземної валюти зростає. Ці збитки впливають на фінансові результати і капітал підприємств-клієнтів банку. У результаті змінюються коефіцієнти, які розраховуються банками стосовно своїх боржників, рейтинг та клас боржника. Як наслідок, змінюється величина прибутку і обсяг капіталу банку. Тому при проведенні стрес-тесту слід брати до уваги прогнозні курси іноземної валюти, прогнозні процентні ставки та календар погашення кредиту та відсотків по ньому.

У результаті проведення стрес-тестів здійснюється оцінка достатності капіталу банку. Для цього розраховуються активи, зважені на ризик (RWA). Зазвичай різні класи активів мають різні ваги ризику (RW), які з ними асоціюються. У межах Basel II використовується IRB-підхід. А головною рекомендацією Basel III є те, що банки повинні мати достатньо капіталу, який дорівнює 8 % від суми активів, зважених на ризик. Основними параметрами, які беруться до уваги при розрахунку RWA, є: заборгованість на дату дефолту (EAD) – сукупна сума заборгованості контрагента, яку банк очікує на момент дефолту; імовірність дефолту (PD) – імовірність непогашення зобов'язань по кредитах протягом встановленого терміну; збитки у випадку дефолту (LGD) – частка збитків, яка не буде покрита після дефолту. При розрахунку LGD враховується ефект потенційної неспроможності кредитних установ швидкого отримання контролю над заставою кредитів та її реалізації [4].

Згідно з вимогами європейських норм регулювання банківської діяльності, вище керівництво повинно отримувати результати стрес-тестів. Для забезпечення інформованості потрібно створити систему звітності та засіб її надання. На наш погляд, звіти повинні містити таку інформацію:

- таблиці з усіма розрахунками із зазначенням фактичного кредитного портфеля до застосування стрес-тесту;

-
- назви сценаріїв, короткий опис та вірогідність настання несприятливих подій;
 - зміни вимог до капіталу в результаті реалізації описаних сценаріїв;
 - запропоновані дії для мінімізації наслідків стрес-сценаріїв.

За результатами стрес-тестування необхідно є розробка плану дій для мінімізації виявлених ризиків, зокрема посилення контролю за найбільшими недефолтними клієнтами, запровадження інструменту реагування на факти погіршення кредитоспроможності клієнтів на ранніх стадіях.

Однак реалізація стрес-тестування в банках України наштовхується на низку проблем і фінансових труднощів. У нашій країні немає уніфікованих і загальноприйнятих стандартів у проведенні стрес-тестування. Фінансові установи, спираючись на зарубіжні напрацювання, повинні самі розробляти моделі проведення стрес-тестів з урахуванням свого індивідуального ризикового портфеля. Самі ж рекомендації НБУ не мають всеосяжного характеру і не містять практичної складової. У рекомендаціях по проведенню стрес-тестів бракує конкретного економіко-математичного інструментарію.

Щодо труднощів, які виникають в процесі безпосередньої реалізації стрес-тестування в банках України, слід наголосити на проблемі якості даних, на основі яких проводиться моделювання, побудова сценаріїв та прийняття відповідних рішень. Крім того, доволі часто спостерігається відсутність або недостатність інформації, необхідної для побудови моделей, що робить результати сценарних стрес-тестів неточними. З попередніх вад випливають проблеми якості моделей. Актуально залишається і задача забезпечення високого рівня підготовленості персоналу, залученого до стрес-тестів взагалі та аналізу сценаріїв зокрема. Зрозуміло, що спеціалісти, залучені до аналізу і інтерпретації результатів стрес-тестів, до побудови різноманітних моделей, мають відзначитися високим ступенем професіоналізму в аналітичній, економетричній та фінансово-економічній сферах. Таких кваліфікованих кадрів, що володіють методикою, недостатньо або вони чимало коштують, а тому деякі банки не можуть дозволити собі витрати на оплату праці таких працівників. Можливий варіант організації стрес-тестингу за допомогою аутсорсингу. Між тим, події першого кварталу 2014 року в Україні зумовили посилення навантаження на спеціалістів по стрес-тестингу. Вони повинні майже щодня робити аналіз сценаріїв, оскільки кожного дня змінюються базові індикатори, зокрема валютний курс, індекси на фондових біржах тощо. У цьому аспекті виникає проблема відповідності затрат на впровадження і застосування стрес-тестингу, ефективності результатів його використання. Через недостатню масштабність своєї діяльності, вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, окремі банки інколи не можуть досягти необхідного рівня ефективності проведення стрес-тестів.

Висновки та перспективи подальших досліджень

У ринковому середовищі механізм стрес-тестування є загальновизнаною необхідною складовою систем управління ризиками. Його застосування, незважаючи на відносну суб'єктивність сценаріїв, дає змогу з помірними витратами оцінити стресостійкість кредитної організації, потенційні збитки за ризиком при настанні кризових подій, стан власного капіталу та свої можливості покривати ці збитки, а також виділити фактори, значущі для ліквідності. Крім того, стрес-тестування, за умови його регулярного здійснення, дає змогу фінансовому менеджменту банку володіти інформацією про зміни характеру чинників ризику та ступеня впливу на результати діяльності банку протягом певного періоду часу.

Отже, банкам слід деталізувати проведення стрес-тестів до рівня визначення стресостійкості для окремого клієнта, за допомогою спеціально розробленої моделі на основі прогнозування балансу та звіту про фінансові результати, а також комплексного аналізу системи коефіцієнтів для визначення фінансового рейтингу клієнта. Популярним зараз є використання процесів бізнес-аналітики для оцінки звітності та результатів стрес-тестування.

За результатами побудови прогнозних фінансових звітів клієнтів можна також використовувати вбудовані настройки MS Excel «Що якщо» та засоби OLAP-кубів. OLAP-куби є багатовимірною структурою даних, з якої можна робити запити інформації та робити відповідну її аналітичну обробку. Крім того, банкам слід постійно удосконалювати свої методики стрес-тестів для врахування ефекту ризику репутації. Повинні також вдосконалюватися підходи до стрес-тестування контрагентів з високим рівнем фінансового важеля при розгляді своєї вразливості до змін конкретних видів активів або ринку та в оцінці потенційного ризику помилкових рішень, пов'язаного з методиками зниження ризику.

Стосовно органів нагляду слід виробити певні принципи. Отже, органи нагляду повинні:

- проводити регулярні оцінки банківської програми стрес-тестування;
 - вимагати від керівництва вживати заходи для виправлення ситуації, якщо виявляються суттєві недоліки в програмі стрес-тестування;
 - оцінювати та критично аналізувати масштаб та серйозність сценаріїв на рівні всієї установи; нагляд може вимагати від банків проведення аналізу чутливості щодо конкретних портфелів або
-

параметрів, використовувати конкретні сценарії або оцінювати сценарії, для яких їхня життєздатність стає під загрозою;

- розглядати проведення стрес-тестів банку, заснованих на єдиних сценаріях;
- проводити конструктивний діалог з іншими державними органами та фінансовим сектором для виявлення вразливостей системного характеру.

Крім того, під час побудови системи власного стрес-тестування банків в Україні органи банківського регулювання повинні враховувати проблемні аспекти методики та методології тестування в ЄС. Це сприятиме уникненню багатьох проблем та помилок від час побудови власної системи стрес-тестування банків.

Список літератури

1. *Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards [Text] // Bank for International Settlements. – Basel, June 2006. – 347 p.*
2. *Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standard sand monitoring [Text] // Bank for International Settlements. – Basel, December 2010. – 53 p.*
3. *Liquidity stresstesting: a survey of theory, empirics and current industry and supervisory practices [Text] // Bank for International Settlements. – Basel, October 2013. – 71 p.*
4. *Regulations (EU). [Text] No 575/2013 of the European Parliament and of the Council of June 2013.*
5. *Stein, R. M. The role of stress testing in credit risk management [Text] / Roger M. Stein // Journal of investment management. 2012. – vol. 10, №4. – pp. 64 – 90.*
6. *Schuermann, T. Stress testing banks [Text] / Til Schuermann // Oliver Wyman Wharton Financial Institutions Center/ – February, 2013. – 26 p.*
7. *Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 06.08.2009 р. № 460. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>*
8. *Бобиль, В. Стрес-тестування кредитних установ у сучасних умовах: теоретичний аспект [Текст] / В. Бобиль // Банківська справа. – 2010. – № 6. – С. 46-53.*
9. *Івасів, І. Б. Стрес-тестування банків: сутність, підходи та основні етапи [Текст] / І. Б. Івасів, А. В. Максимова // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – № 18. – С. 75 – 85.*
10. *Косова, Т. Д. Методичний підхід до оцінки кредитних ризиків на основі стрес-тестування [Текст] / Т. Д. Косова, Є. М. Поздняков // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 1-2. – С. 59-62.*
11. *Максимова, А. В. Аналіз загальноєвропейських програм макроекономічного стрес-тестування банків [Текст] / А. В. Максимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 4. – С. 64-68.*
12. *Ребрик, Ю. С. Методичні аспекти стрес-тестування ліквідності банку з урахуванням стандартів Базеля III [Текст] / Ю. С. Ребрик, М. А. Ребрик // Фінанси України. – 2013. – № 4. – С. 89-97.*
13. *European Banking Authority [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.eba.europa.eu*
14. *Стрес-тестування кредитного портфеля. Практичні та технічні аспекти. Вимоги європейського законодавства (спільно з Українською агенцією інвестиційного розвитку) [Текст] / Семінар // Національний центр підготовки банківських працівників України. – Вересень 2013р.*

References

1. *Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. (2006). Bank for International Settlements. Basel.*
2. *Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standard sand monitoring. (2010). Bank for International Settlements. Basel.*
3. *Liquidity stresstesting: a survey of theory, empirics and current industry and supervisory practices. (2013). Bank for International Settlements. Basel.*
4. *Regulations (EU). No 575/2013 of the European Parliament and of the Council of June 2013. (2013).*
5. *Stein, R. M. (2012). The role of stress testing in credit risk management. Journal of investment management, 10 (4), 64 - 90.*
6. *Schuermann, T. (2013). Stress testing banks. Oliver Wyman Wharton Financial Institutions Center.*
7. *Approval On Methodological Recommendations on the order of stress testing in banks of Ukraine by the National Bank of Ukraine from 06.08.2009, № 460. (2009). Retrieved April 15, 2014, from : <http://zakon.rada.gov.ua/>.*
8. *Bobyly, W. (2010). Stress testing of credit institutions in modern terms : a theoretical aspect. Banking, 6, 46-53.*
9. *Ivasiv, I. B. & Maximov, A. V. (2011). Stress testing of banks : the nature, methods and milestones. Finance, Accounting and Auditing, 18, 75-85.*
10. *Kosovo, T. D. & Pozdnyakov, E. M. (2013). Methodical approach to credit risk assessment based on stress testing. Economic Journal – XXI, 1-2, 59-62.*

-
11. Maximov, A. (2012). *Analysis of European programs of macroeconomic stress-testing banks. Investment : Practice and Experience*, 4, 64-68.
 12. Rebryk, Y. S. & Rebryk, M. A. (2013). *Methodological aspects of liquidity stress testing bank with the standards of Basel III. Finance Ukraine*, 4, 89-97.
 13. European Banking Authority (n. d.). Retrieved April 15, 2014, from : www.eba.europa.eu.
 14. *The stress testing of the credit portfolio. Practical and technical aspects. Requirements of European law (jointly with the Ukrainian Investment Development Agency). (2013). National Center for training of bankers of Ukraine. - September 2013.*

Стаття надійшла до редакції 26.03.2014 р.

Катерина Олегівна ІВАНІЙ

аспірантка кафедри міжнародної економіки,
Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи
Національного банку України»
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40030, Україна
E-mail: k.o.ivanyi@gmail.com
Телефон: +380665556362

**ПРОБЛЕМИ І НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ БАЗЕЛЯ III В
ДІЯЛЬНОСТІ ЗАРУБІЖНИХ БАНКІВ**

Іваній, К. О. Проблеми і наслідки впровадження Базеля III в діяльності зарубіжних банків [Текст] / Катерина Олегівна Іваній // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 253-258. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Мета статті полягає у дослідженні проблем і аналізі наслідків впровадження Базеля III в діяльність закордонних банків. Аналізуючи та узагальнюючи наявну інформацію відповідно до мети дослідження, було розглянуто еволюцію впровадження вимог Базельського комітету з питань банківського нагляду у діяльності банків. У результаті було з'ясовано, що для більшості банків у контексті рекомендацій Базеля III актуальними будуть збільшені вимоги до розміру та якості капіталу, ліквідності та частки позикового капіталу. Банки, які мають більш складну структуру, зіткнуться із змінами стосовно кредитного ризику контрагентів, більш жорстким механізмом ринкових ризиків і, деякою мірою, змінами за сек'юритизацією при застосуванні вимог Базеля III. Визначено, що ступінь переходу до того чи іншого циклу суттєво різниться в усіх країнах. Глобальні відмінності ще більше ускладнюють ситуацію. Виявлено, що вимоги щодо достатності капіталу сьогодні виконують майже всі найбільші російські банки (ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «Банк Москви», інші). Водночас норми, прийняті Базельським комітетом, надають банкам перехідний період для досягнення конкретних показників. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку є визначення конкретних практичних механізмів повноцінного впровадження рекомендацій Базельського комітету.

Ключові слова: капітал банку; Базель III; капітал першого рівня; капітал другого рівня; достатність капіталу; нормативи капіталу; регулювання.

Катерина Олександрівна ІВАНІЙ

**ПРОБЛЕМЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ВНЕДРЕНИЯ БАЗЕЛЯ III В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ЗАРУБЕЖНЫХ БАНКОВ**

Анотация

Цель статьи заключается в исследовании проблем и анализе последствий внедрения Базеля III в деятельность иностранных банков. Анализируя и систематизируя имеющуюся информацию в соответствии с целью исследования, была рассмотрена эволюция внедрения требований Базельского комитета по вопросам банковского надзора в деятельность банков. В результате исследования было выяснено, что для большинства банков в контексте рекомендаций Базеля III актуальными будут увеличенные требования к размеру и качеству капитала, ликвидности и доли заемного капитала. Банки, которые имеют более сложную структуру, столкнутся с изменениями относительно кредитного риска контрагентов, более жестким механизмом рыночных рисков и, в некоторой степени, изменениями по секьюритизации при применении требований Базеля III. Определено, что степень перехода к тому или иному циклу существенно отличается во всех странах. Глобальные различия еще больше усложняют ситуацию. Выведено, что требования по достаточности капитала сегодня выполняют почти все крупнейшие российские банки (ПАО «Альфа-Банк», ПАО «Банк Москвы», другие). В то же время нормы,

принятые Базельским комитетом, предоставляют банкам переходный период для достижения конкретных показателей. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является определение конкретных практических механизмов полноценного внедрения рекомендаций Базельского комитета.

Ключевые слова: капитал банка; Базель III; капитал первого уровня; капитал второго уровня; достаточность капитала; нормативы капитала; регулирование.

Kateryna Olegivna IVANYI

PhD Student,
Department of International Economics,
State Higher Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine"
Petrovavlivska str., 57, Sumy, 40030, Ukraine
E-mail: k.o.ivanyi@gmail.com
Phone: +380665556362

BASEL III: PROBLEMS AND CONSEQUENCES OF IMPLEMENTATION IN FOREIGN BANKS

Abstract

The purpose of the paper is to study the problems and analyze the consequences of implementation of Basel III in foreign banks. According to the purpose of the article it has been determined the evolution of requirements of the Basel Committee on banking supervision in the banks activities. The article clarifies that in terms of Basel III recommendations most of the banks will increase current requirements to the size and quality of capital, liquidity and the proportion of debt capital. Banks, which have a more complex structure, will face with changes in the credit risk of counterparties, more stringent mechanism of market risk and, furthermore securitization changes during applying the requirements of Basel III. It has been determined that the extent of the transition to a particular cycle is significantly different in all countries. These global differences further complicate the situation. Also it has been revealed that today the major part of Russian banks (PJSC "Alfa-Bank" PJSC "Bank of Moscow", etc.) executes the capital adequacy requirements. At the same time, the rules which are adopted by the Basel Committee, provides a transitional period for the banks to have the performance. The practical significance of the results lies in the identifying specific practical arrangements for complete implementation of the Basel Committees' recommendations.

Keywords: capital; Basel III; Tier I capital; Tier II capital; capital adequacy; capital requirements; regulation.

JEL classification: G21, G28, G32

Вступ

Необхідність контролю за капіталом комерційних банків зумовлена тим, що в умовах ринку відбувається жорстка конкурентна боротьба між ними, а це змушує їх дедалі підвищувати ризикованість своїх операцій для задоволення клієнта та отримання прибутку, що, у свою чергу, може призвести до банкрутства. При цьому, в процесі ефективного впровадження вимог Базеля III регулятори, клієнти і акціонери пересвідчуються, що банк впевнено відновлюється після світової банківської кризи. Своєчасне впровадження вимог Базеля III одночасно надасть змогу підвищення конкурентоспроможності банку, оскільки воно надасть керівництву більш ґрунтовне бачення бізнесу, а це надасть можливість суб'єкту господарювання вигідно використовувати майбутні можливості. Хоча процес упровадження Базеля III для багатьох зацікавлених організацій стане лише наступним кроком на подальшому шляху розвитку, не слід недооцінювати вплив відповідного нормативу на банки і банківський сектор. Насправді, Базель III є причиною значних труднощів, у яких необхідно буде розібратися і які підлягають вирішенню. Кожний банк має розв'язати завдання щодо розробки власної економічної моделі запровадження Базеля III в процес своєї діяльності.

Проблеми банківського регулювання та банківського нагляду досліджували багато відомих вітчизняних і зарубіжних вчених. Пропозиції щодо їхнього теоретичного та практичного вирішення висвітлили у своїх наукових працях В. Брюков [4], К. Жидко [6], В. Стельмах [7], А. Хандруєв [9], А. Лобанов, А. Чугунов [10] та ін.

Разом з вищесказаним поки що малодослідженими залишаються питання, пов'язані з практичним упровадженням Базеля III, та відповідні проблеми, що виникають при цьому в процесі управління капіталом банку.

Мета статті

Мета статті полягає у дослідженні проблем і аналізі наслідків упровадження Базеля III в діяльність закордонних банків.

Виклад основного матеріалу

Глобальна фінансова криза змусила органи банківського нагляду працювати з огляду на необхідність внесення суттєвих коректив до підходів і методів реалізації власних повноважень. Їх виявом став Базель III [9, с. 1].

При цьому, нові стандарти Базеля III стосуватимуться всіх банків, проте ступінь змін буде залежати від типу і розміру конкретного банку. Для більшості банків актуальними стануть збільшені вимоги відносно розміру та якості капіталу, ліквідності та частки позикового капіталу або леввериджу, зміни у Другому компоненті і нормах збереження капіталу. Банки, що володіють більш складною структурою, зіткнуться із змінами відносно кредитного ризику контрагентів, більш жорстким механізмом ринкових ризиків і, визначеною мірою, змінами за сек'юритизацією [2, с. 6].

Угодою Базель III, або Консультаційним документом значно посилюються вимоги щодо структури і якості капітальної бази банку: запроваджуються нові вимоги до капіталу першого і другого рівня, відбувається покроковий відхід від гібридних та квазіборгових інструментів, уточнення списку дозволених вирахувань з капітальної бази, зростають мінімальні вимоги до власного капіталу банку та капіталу першого рівня. У Консультаційному документі основна увага привертається до функції інструментів капіталу відносно поглинання збитків, що можна пояснити подіями останньої фінансової кризи [4]. У зв'язку із зазначеним, новою Угодою визначаються капітал першого рівня в якості капіталу, що має можливість поглинання збитків у процесі поточної діяльності банку (*going concern*) і капітал другого рівня – в якості капіталу, що здатний покривати збитки в процесі припинення діяльності банку (*gone concern*). У капіталі 1-го рівня Угодою виділяється базовий капітал першого рівня (*common equity tier 1 capital*), що є найбільш надійною частиною капіталу, та додатковий капітал першого рівня (*additional tier 1 capital*).

Водночас Базельським комітетом висунуто низку вимог якісного характеру до структури капіталу першого рівня. Так з'являється можливість до інструментів додаткового капіталу першого рівня зараховувати некумулятивні безстрокові привілейовані акції, а інноваційні гібридні інструменти (зокрема, субординовані позики з додатковими умовами) з плином часу будуть вилучатися зі складу капітальної бази комерційних банків.

Капітал 3-го рівня буде скасовано [3].

Відповідно до нових вимог, основне навантаження за відрахуваннями припадає на базовий капітал першого рівня. Консультаційним документом не встановлюється безпосередньо співвідношення капіталу 1-го і 2-го рівнів, проте пропонується встановлення цього співвідношення за допомогою мінімальних вимог до достатності капіталу на покриття ризиків.

Водночас консультаційний документ передбачає можливість створення двох буферів капіталу: консервації (*conservation*) та контрциклічного (*countercyclical buffer range*).

Також з метою покриття збитків банківського сектору в перебігу системного економічного спаду пропонується створювати буфер консервації; з метою обмеження надлишкової кредитної активності банків запроваджується контрциклічний буфер. Розмір буферів дорівнює нефіксованому проценту від величини сукупних активів, що зважені за рівнем ризику.

Вказані вимоги Базеля III також є спрямованими на ліквідацію можливих недоліків регулювання, в тому числі – і оцінку ризиків «зараження» (*contagion risk*), тобто ризиків, що виникають у випадку, коли несприятливі процеси в одній країні обумовлюють падіння рейтингу чи кредитного стиснення не тільки цієї країни, але й інших країн. Вимоги до буферу консервації будуть запроваджуватися поетапно, починаючи з 1 січня 2014 р. Водночас банки мають «консервувати» 0,5 % від активів, що зважені за рівнем ризику, як мінімум, у вигляді базового капіталу першого рівня. Зазначений показник буде зростати щороку до досягнення 2,5 % до 1 січня 2018 р.

Задля зростання якості капіталу і запобігання надлишкової частки позикових коштів у банківському секторі, Базельським комітетом було запропоновано введення нового регулятивного показника «*leverage ratio*» (відношення капіталу банку до сукупного об'єму його активів і позабалансових вимог, що не зважені за рівнем ризику). Практичне значення мінімального показника леввериджу рекомендується встановити на рівні 2,5 % для базового капіталу першого рівня і 3 % для капіталу 1-го рівня.

Отже, окрім нових вимог до структури капіталу, Базельським комітетом запроваджено вимоги до загальної структури балансу банку. Результатом запровадження змін є те, що банки будуть змушені значно «очистити» власну капітальну базу, вилучити відстрочений податок і частки участі дочірніх установ при одночасному зростанні частки звичайних акцій і нерозподіленого прибутку банку.

Далі дослідимо проблеми і проаналізуємо наслідки впровадження Базеля III в діяльність закордонних

банків. Отже, при застосуванні вимог Базеля III перед різними регіонами і країнами постають різні проблеми [5]. Країни ЄС послідовно приймали попередні правила Банку міжнародних розрахунків (BIS). Тому є надія на органічний перехід від вимог Базеля I до Базеля III. Євросоюз планує скласти єдиний набір правил для всієї Європи, не заохочувати посилення вимог всередині окремих держав, і забезпечити наявність однорідного конкурентного середовища за рахунок скорочення відмінностей регуляторного арбітражу. США, по суті, пропустили Базель II. Тому країна почне впровадження нормативу з новими силами, будуючи його на базі принципів Базеля I, спрощених згідно із законом Додда-Френка.

Загалом ступінь переходу до того чи іншого циклу відрізняється для різних країн: Японія, Гонконг, Сінгапур і Австралія суттєво просунулися у аналізованому напрямку, вони зараз досягли рівня країн ЄС. Деякі країни, цілком ймовірно, вирішать розпочати з «чистого аркуша» і запровадити повний набір правил. Інші використовуватимуть Базель III як базову точку, не охоплюючи всього набору пропонованих вимог. Деякі з близькосхідних країн наразі перебувають у процесі переходу до IRB-моделі.

Деякі країни також можуть використовувати іншу чинну систему регулювання, що у деяких випадках може означати заміну частини внутрішніх нормативів вимогами Базеля III. Проте, можливо, буде необхідним одночасне виконання внутрішніх і міжнародних норм. Деякі країни можуть прийняти рішення щодо переходу до вимог Базеля III оригінальним чином, здійснивши посилення нормативів у випадку, якщо, на думку влади, Базель III не відповідає вимогам у межах визначеної країни. Це може обумовити створення специфічних вимог і процесів, які потрібно буде врахувати при запровадженні нормативу.

Глобальними відмінностями ще більше ускладнюється ситуація, оскільки банкам, цілком можливо, доведеться відповідати різним нормам у різних юрисдикціях. Деякі банки повинні будуть звітувати відповідно до вимог Базеля II в одній країні і відповідно до вимог Базеля III – в іншій, залежно від їх місця діяльності.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що деякі регулятори вимагають продовження здавання банками звітності відповідно до рамкового підходу Базеля I із застосуванням стандартизованої моделі розрахунку кредитних ризиків. Це надасть можливість регулятору використовувати єдиний метод з метою порівняння всіх банків, чия діяльність він регулює, незалежно від того, що використовується самими банками – IRB-метод чи стандартизовані моделі.

У Європі для банків, які застосовують IRB (BNP Paribas, Barclays, Nordea Bank, інші), регуляторами обумовлено, що нижня межа по Базелю I повинна знаходитися в межах 80-90 % від показника, розрахованого з використанням найбільш «витратного» стандартизованого підходу. У США (Bank of America, Citigroup Inc., інші) така нижня межа становить 100 %.

Фактично це може означати, що банкам доведеться виконувати вимоги на відповідність всьому набору нормативів по Базелю I, II і III залежно від місця здійснення діяльності та вимог місцевих регуляторів. Звіти повинні будуть містити докладну інформацію, що стосується цього питання, щоб не ввести в оману регулятора або ринок.

Організації, які застосовують моделі на базі розрізнених даних, отримають додаткове навантаження у вигляді додаткових затрат та накладних витрат на відміну від тих компаній, у яких використовується більш централізований підхід до збору та консолідації даних, а також подання звітів за нормативами Базеля I, II і III.

Все це необхідно враховувати при застосуванні принципів Базеля III і впровадженні нових рішень у межах конкретного банку.

Щодо поточної ситуації, то, згідно з доповіддю Базельського комітету з банківського нагляду (БКБН), за період з 1 жовтня 2012 р. по серпень 2013 р. спостерігався досить суттєвий прогрес у реалізації пакету реформ Базель III в країнах-членах БКБН. Базель III вступив або набирає чинності найближчим часом у 25 країнах, регулятори решти двох країн опублікували проекти регулятивних правил. Зі значущих подій II кварталу 2013 р. слід також назвати введення єдиних правил оздоровлення фінансових інститутів у ЄС, а також виділення системно значущих небанківських фінансових інститутів у США [8].

Далі проаналізуємо наслідки впровадження положень Базеля III в діяльність російських банків. Так з розвитком російської економіки і зниженням ризиків банківської діяльності масштаби присутності іноземного капіталу в країні будуть збільшуватися. До 2020 р. частка іноземної участі в капіталі та активах російської банківської системи може сягнути близько 30-35 %. Водночас на визначених сегментах банківського ринку, зокрема на ринку кредитування великих корпоративних клієнтів та населення, позиції іноземних банків можуть стати ще більш сталими [1].

Чи зможуть російські банки, які нещодавно стали відповідати нормам Базель-II, витримати нові заходи міжнародного регулювання? Більшість російських банків вже сьогодні працюють відповідно до світових стандартів фінансової звітності, хоча в Росії поки що відсутній відповідний розділ законодавства на зазначену тему. Вимоги щодо достатності капіталу сьогодні витримують практично всі найбільші російські банки (ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «Банк Москви», ПрАТ «Банк Російський Стандарт»,

інші).

Ми вважаємо, що нові регулятивні чинники не матимуть суттєвого впливу на кількість зникнень російських банків з ринку, а також на кількість злиттів і поглинань, оскільки норми, прийняті Базельським комітетом, володіють багато в чому відкладеним характером і надають банкам перехідний період задля досягнення конкретних показників, зокрема щодо достатності капіталу. У випадку, якщо усі банки будуть робити це негайно, вони матимуть істотно знизити свою кредитну активність і збільшити вартість капіталу, що обумовить зниження темпів економічного зростання.

До 2019 р. велика частина російської банківської системи (як мінімум, 2/3) могла б перейти на Базель-III. При цьому, в Базелі-III є додаткові заходи загального і конкретного плану, які банкам слід урахувати. Всі банки, незалежно від виду діяльності та розміру капіталу, повинні будуть рахуватися з настанням низки об'єктивних причин і вжити заходів, які повинні забезпечити:

- скорочення неефективного капіталу і збільшення ліквідності, з огляду на субоптимальну реалізацію нових правил;
- реструктуризацію бухгалтерських балансів для поліпшення якості капіталу і скорочення потреби в надлишковому капіталі, що забезпечує ефективне управління обмеженими ресурсами;
- коригування бізнес-моделей для створення гнучких і оперативних структур з ефективним капіталом, ліквідністю і дешевими банківськими продуктами.

Перші дві позиції могли б істотно пом'якшити фактори зростання прибутковості капіталів (зі значними варіантами для окремих банків), які можливі в умовах посилення конкурентної боротьби, створюваної правилами Базеля-III. Проте загалом малоімовірно, що банки зможуть повністю нейтралізувати негативні ефекти і компенсувати вплив Базеля-III на свою прибутковість у серйозних масштабах.

Витрати для середніх банків на реалізацію вимог Базеля-III, судячи за наявними оцінками, зростуть на 30 %, при цьому понесені вже до 50 % витрат у зв'язку із задоволенням вимог Базеля-II складуть досить серйозну величину, яка раніше у світовій банківській практиці не зустрічалась [1].

Нарешті реалізація нових правил вимагатиме суттєвого перегляду стратегії банківського планування, зокрема стратегії управління банківськими капіталами і ризиками, які згідно з новими правилами повинні знижуватися.

Реформи Базеля-III, як і попередні дві, швидше імітують адекватність викликам поточної кризи і водночас реально відповідають на фактичні вимоги упорядкування та посилення форм і методів банківського контролю, без чого найбільш сучасна банківська система може впасти.

В умовах високих вимог до достатності капіталу російські банки, намагаючись зберегти поточну прибутковість, часто формували баланс з більш ризикованих активів, а для підвищення прибутковості залучали короткі і дешеві пасиви і розміщували їх у довгі і дорогі активи, тим самим знижуючи свою ліквідність. Невисока капіталізація російської банківської системи, проблеми з ліквідністю на фінансових ринках не можуть бути приводом для відмови від повноцінного впровадження рекомендацій Базельського комітету. Однак їх конкретний практичний механізм повинен відповідати реальним можливостям російських банків. Це необхідно для отримання максимальної ефективності при мінімальних витратах.

Реформа запроваджує підвищені вимоги до страхування банківського капіталу, страхові суми якого тепер будуть визначатися на основі очікуваних, а не фіктивних його оцінок. Підвищено мінімальне значення активів, необхідних для забезпечення короткострокової (до 30 днів) та довгострокової (до одного року) ліквідності. У цьому зв'язку Базель III посилює вимоги до забезпечення достатності банківського капіталу, що визначається як відношення власного капіталу до сукупних активів банку (за вирахуванням резервів і забезпечення), рівень якої з урахуванням інших нововведень досягне 10,5 % (до цього по максимуму він становив 8 %).

Звичайно, ці та інші зміни будуть працювати і принесуть користь у разі, якщо вони будуть реальними, а не формальними. А це стане можливим, якщо запропоновані правила будуть жорстко унеможлилювати колишні маніпуляції з фіктивними капіталами і «дутими» нормативами.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, ми з'ясували, що для більшості банків у контексті рекомендацій Базеля III актуальними будуть збільшені вимоги до розміру та якості капіталу, ліквідності та частки позикового капіталу, зміни у Другому компоненті і нормах збереження капіталу. Банки, які мають більш складну структуру, зіштовхнуться із змінами стосовно кредитного ризику контрагентів, більш жорстким механізмом ринкових ризиків і, деякою мірою, змінами за сек'юритизацією при застосуванні вимог Базеля III. Нами досліджено, що загалом ступінь переходу до того чи іншого циклу суттєво різниться по всіх країнах: Японія, Гонконг, Сінгапур і Австралія значно просунулися в цьому напрямку – вони зараз нарівні з ЄС. Ситуація в країнах Східної Європи, Близького Сходу, Африки та Азіатсько-тихоокеанського регіону менш

ясна. Глобальні відмінності ще більше ускладнюють ситуацію. Щодо російського досвіду ми виявили, що вимоги до достатності капіталу сьогодні виконують майже всі найбільші російські банки (ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «Банк Москви», ПРАТ «Банк Російський Стандарт», інші).

Проте нові регулятивні чинники навряд чи матимуть доленосний вплив на кількість зникнень російських банків з ринку, а також на кількість злиттів і поглинань, оскільки норми, прийняті Базельським комітетом, мають багато в чому відкладений характер і дають банкам перехідний період для досягнення конкретних показників, зокрема щодо достатності капіталу. Нами з'ясовано, що невисока капіталізація російської банківської системи, проблеми з ліквідністю на фінансових ринках не можуть бути приводом для відмови від повноцінного впровадження рекомендацій Базельського комітету. Однак їх конкретний практичний механізм повинен відповідати реальним можливостям російських банків.

Список літератури

1. Базель III: испытание надежности банковской системы России в условиях глобальной конкуренции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fundservice.ru/u/baze-2l.pdf>.
2. Базель III Новые стандарты капитала и ликвидности – часто задаваемые вопросы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moodyanalytics.com/~media/Regional/Russia/Publications/2011/2011-01-01-Basel-III-FAQs.ashx>.
3. Базельський комітет з питань банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.htm>.
4. Брюков, В. Г. Базель III. Новые регулятивные требования [Текст] / В. Г. Брюков // Международные банковские операции. – 2011. – № 3.
5. Внедрение нормативов Базеля-III: сложности, варианты и возможности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moodyanalytics.com/~media/Regional/Russia/Publications/2011/2011-27-08-Implementing-Basel-III.ashx>.
6. Жидко, К. Нові вимоги Базельського комітету до визначення капіталу, адекватного ризикам [Текст] / К. Жидко // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 11. – С. 63-65.
7. Енциклопедія банківської справи України [Текст] / редкол. : В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с. : іл. + вкл. 88 с.
8. Обзор текущих мер макроprudенциальной политики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cbr.ru/analytics/fin_stab/MPR_13Q2.pdf?pid=fin_stab&sid=ITM_60103.
9. Хандруев, А. Базель III отобьет аппетит к риску [Электронный ресурс] / А. Хандруев. – Режим доступа: <http://sberbank.ru/common/img/uploaded/sbjr/11-2012/070-075.pdf>.
10. Энциклопедия финансового риск-менеджмента [Текст] / Под ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова: 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 878 с.

References

1. Basel III : reliability testing of the banking system of Russia in the global competition. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.fundservice.ru/u/baze-2l.pdf>.
2. New Basel III capital and liquidity standards - Frequently Asked Questions. (2011). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.moodyanalytics.com/~media/Regional/Russia/Publications/2011/2011-01-01-Basel-III-FAQs.ashx>.
3. Basle Committee on Banking Supervision. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.bis.org/publ/bcbs189.htm>.
4. Bryukov, V. G. (2011). Basel III. New regulatory requirements. International banking, 3.
5. Implementing regulations Basel -III: complexity, options and opportunities. (2011). Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.moodyanalytics.com/~media/Regional/Russia/Publications/2011/2011-27-08-Implementing-Basel-III.ashx>.
6. Zhydko, K. (2005). The new requirements of the Basel Committee to the definition of capital, adequate risk. Proceedings of the National Bank of Ukraine, 11, 63-65.
7. Encyclopedia of Banking Ukraine. (2001). Kyiv: Molod', In Yuree.
8. Review of current measures macroprudential policy. (n.d.). Retrieved April 15, 2014, from: http://www.cbr.ru/analytics/fin_stab/MPR_13Q2.pdf?pid=fin_stab&sid=ITM_60103.
9. Khandruev, A. (2012). Basel III discourage risk appetite. Retrieved April 15, 2014, from: <http://sberbank.ru/common/img/uploaded/sbjr/11-2012/070-075.pdf>.
10. Encyclopedia financial risk management. (2006). Moscow: Alpina Business Books.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2014 р.

Ірина Яківна КАРЧЕВА

здобувач кафедри менеджменту банківської діяльності,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана
вул. Дегтярівська, 49-г, м. Київ, 04112, Україна
E-mail: ira.karcheva@gmail.com
Телефон: +380442455664

**ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМ ДИСТАНЦІЙНОГО БАНКІВСЬКОГО
ОБСЛУГОВУВАННЯ**

Карчева, І. Я. Підходи до оцінки ефективності систем дистанційного банківського обслуговування [Текст] / Ірина Яківна Карчева // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 259-267. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Для побудови банку майбутнього важливим є забезпечення вже сьогодні ефективною інноваційною діяльністю банків, у т. ч. – ефективного вкладання коштів у розвиток технологій дистанційного банківського обслуговування. Проте теоретичні засади та методичні підходи до оцінки ефективності дистанційного банкінгу не знайшли широкого висвітлення та практичного застосування.

Метою статті є розробка та наукове обґрунтування теоретичних та методичних підходів до комплексної оцінки ефективності впровадження та використання систем дистанційного банківського обслуговування.

Метод (методологія). Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження – діалектичний, аналітичний, системного аналізу, економіко-статистичні методи, регресійного аналізу та інші.

Результати. Розглянуто теоретичні та методологічні підходи до оцінки ефективності дистанційного банківського обслуговування, разом із системою показників, результативно-витратним підходом, порівняльним аналізом дистанційного і традиційного обслуговування клієнтів, показником Х-ефективності, теорією трансакційних витрат, концепцією використання єдиного інтегрального показника, аналізом співвідношення «прибуток-ризик», економіко-математичними методами, експертними оцінками. Обґрунтовано доцільність розрахунку прямого і непрямого ефекту використання дистанційного банкінгу та здійснено оцінку ефективності за допомогою розрахунку трансакційних витрат та побудови регресійної моделі за результатами діяльності банків у 2013 році. Розраховані показники трансакційних витрат за групами показали, що банки IV групи, які мають низький рівень розвитку електронних сервісів, мають значно вищий рівень трнсакційних витрат – 7,2 % до активів порівняно з іншими групами банків та загалом по банківській системі (4,2 %). Побудована регресійна модель демонструє наявність зворотного зв'язку між рівнем адміністративних витрат та комісійних доходів ($\beta = - 0,66$) і підтвердила гіпотезу, що зростання комісійних доходів при впровадженні дистанційного обслуговування супроводжується зниженням адміністративних витрат банків.

Результати дослідження можуть бути застосовані банками при оцінці ефективності впровадження інновацій, у т. ч. дистанційного банкінгу. Результати аналізу трансакційних витрат та регресійного аналізу будуть корисні при оцінці ефективності функціонування та розвитку банківської системи України.

Висновки. Для отримання об'єктивної оцінки ефективності розвитку та використання дистанційного банкінгу мають комплексно використовуватися різні підходи, прямі й непрямі методи оцінки, проводиться системний аналіз отриманих результатів. Перспективним є використання економіко-статистичних методів, теорії трансакційних витрат.

Ключові слова: ефективність; банк; дистанційне обслуговування; модель; ризик; трансакційні витрати; інтегральний показник; регресійний аналіз.

ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМ ДИСТАНЦИОННОГО БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ

Аннотация

Введение. Для формирования банка будущего важно обеспечение уже сегодня его эффективной инновационной деятельности, в т. ч. эффективного вложения средств в развитие технологий дистанционного банковского обслуживания. Однако теоретические основы и методические подходы к оценке эффективности дистанционного банкинга не нашли широкого освещения и практического применения.

Целью статьи является разработка и научное обоснование теоретических и методических подходов к комплексной оценке эффективности внедрения и использования систем дистанционного банковского обслуживания.

Метод (методология). Для достижения поставленной цели использован комплекс общенаучных и специальных методов исследования – диалектический, аналитический, системного анализа, экономико-статистические методы, регрессионный анализ и другие.

Результаты. Рассмотрены теоретические и методологические подходы к оценке эффективности дистанционного банковского обслуживания, включая использование системы показателей, результативно-затратного подхода, сравнительного анализа дистанционного и традиционного обслуживания клиентов, показателя X-эффективности, теории транзакционных издержек, концепции использования единого интегрального показателя, анализа соотношения «прибыль-риск», экономико-математических методов, экспертных оценок. Обоснована целесообразность расчета прямого и косвенного эффекта использования дистанционного банкинга и осуществлена оценка эффективности с помощью расчета транзакционных издержек и построения регрессионной модели по результатам деятельности банков в 2013 году. Рассчитанные показатели транзакционных издержек в разрезе групп банков показали, что банки IV группы, которые имеют низкий уровень развития электронных сервисов, имеют значительно более высокий уровень транзакционных расходов – 7,2 % к активам по сравнению с другими группами банков и в целом по банковской системе (4,2 %). Построенная регрессионная модель показала наличие обратной связи между уровнем административных расходов и комиссионных доходов ($\beta = -0,66$) и подтвердила гипотезу, что рост комиссионных доходов при внедрении дистанционного обслуживания сопровождается снижением административных расходов банков.

Результаты исследования могут быть применены банками при оценке эффективности внедрения инноваций, в т. ч. дистанционного банкинга. Результаты анализа транзакционных издержек и регрессионного анализа будут полезны при оценке эффективности функционирования и развития банковской системы Украины.

Выводы. Для получения объективной оценки эффективности развития и использования дистанционного банкинга необходимо комплексно использовать различные подходы, прямые и непрямые методы оценки, проводить системный анализ полученных результатов. Перспективным является использование экономико-статистических методов, теории транзакционных издержек.

Ключевые слова: эффективность; банк; дистанционное обслуживание; модель; риск; транзакционные издержки; интегральный показатель; регрессионный анализ.

Iryna Yakivna KARCHEVA

Researcher,
Department of Management Banking,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
Peremogy ave., 54/1, Kyiv, 04112, Ukraine
E-mail: ira.karcheva@gmail.com
Phone: +380442455664

Abstract

Introduction. In order to build the bank's future it is important to ensure effective innovation of today banking, including - effective investment in technology development of remote banking services. However, the theoretical foundations and methodological approaches to evaluating the effectiveness of remote banking services have not found wide practical application and illumination.

The aim of the paper is to develop a scientific study of theoretical and methodological approaches to integrated assessment of efficiency of the implementation and use of remote banking services.

Method (methodology). To achieve this goal it has been used a set of general and specific research methods - dialectical, analytic, systematic analysis of economic and statistical methods, regression analysis, and others.

Results. Theoretical and methodological approaches to evaluation of the effectiveness of remote banking services, along with system performance, efficient - cost approach, a comparative analysis of distance and traditional customer service, an indicator of X- efficiency, transaction cost theory, the concept of using a single integrated indicator analyzes the relationship between "profit - risk" economic- mathematical methods of peer review. It has been proved the appropriateness of calculation of direct and indirect effects of remote banking. The assessment of the efficiency by calculating the transaction costs is carried out. It has been built a regression model for the performance of the Bank in 2013. The calculated values of transaction costs in the group showed that banks of the fourth group with a low level of electronic services have a much higher level transaction costs - 7.2 % of assets, compared with other groups of banks and the banking system as a whole (4.2%). It has been built a regression model which showed the presence of feedback between the level of administrative expenses and commission income ($\beta = - 0,66$). It confirmed the hypothesis that the increase in fee income in the implementation of remote service is accompanied with lowering of administrative costs banks.

The research results can be applied by banks when assessing the effectiveness of innovation, including remote banking. The analysis of transaction costs and regression analysis will be useful for assessing the effectiveness and functioning of the banking system of Ukraine.

Conclusions. For objective evaluation of the efficiency and the use of remote banking services it is necessary to use different approaches, direct and indirect methods of assessment, and also to carry out a systematic analysis of the results. The use of economic and statistical methods of the theory of transaction costs is considered to be perspective.

Keywords : efficiency; bank; remote service; model; risk; transaction costs; integral index; regression analysis.

JEL classification: C35, D53, D61, G21

Вступ

За останніх 20 років основною інновацією для банків в усьому світі було широке впровадження технологій дистанційного банківського обслуговування (ДБО) і в майбутньому їх чекає подальша інтернетизація і онлайнізація. Водночас в Україні простежується відставання комерційних банків від зарубіжних в управлінні банківськими інноваціями на ринку дистанційного обслуговування. У більшості українських банків процес використання технологій ДБО зорієнтований лише на вирішення поточних завдань, а його якість не відповідає світовому рівню та загальнонаціональним потребам розвитку банківської системи та економіки. Про це свідчить і рейтинг України за індексом мережевої готовності, що характеризує рівень розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, за яким Україна займає лише 75-те місце.

Подальший розвиток банків неминуче пов'язаний з дистанційною моделлю банківського обслуговування. На сьогодні жоден банк не може вважати себе конкурентоспроможним за відсутності ефективних систем ДБО. У зв'язку з цим важливого значення набуває об'єктивна оцінка ефективності впровадження та використання технологій ДБО.

Питання дистанційного банківського обслуговування та його ефективності знайшли відображення у працях багатьох учених. Серед зарубіжних фахівців слід назвати таких, як В. Бауер, М. Енгстлер, Б. Кінг, Дж. Сінкі, К. Скіннер, Д. Шпат. В умовах інтенсивного розвитку індустрії фінансових послуг Дж. Сінкі пропонує для банків інноваційну систему з п'яти компонент ФОКУС [1, с. 58–64], де «Ф» – фінансова та операційна прозорість; «О» – використання інформаційних технологій; «К» – капітал (його адекватність) – основа безпеки та надійності банків; «У» – успішна боротьба за клієнта; «С» – ступінь ризику. В умовах інформаційної революції та мережевої економіки, автор насамперед виділяє інновації, що пов'язані з освоєнням інформаційних технологій, – «О», управлінням ризиками (компонент «С») та боротьбу за клієнта «У». Зауважимо, що запропонована система стосується важливих пріоритетних напрямів інноваційної діяльності банків, однак не передбачає оцінки їх ефективності.

В. Бауер, М. Енгстлер, К. Скіннер, Д. Шпат [2, 3] досліджують новітні технології банків у галузі зв'язку та надання ІТ-послуг і обґрунтовують, що тільки банк, який «завжди на зв'язку» і «завжди готовий» обслужити клієнта, працює в режимі 24x7x365, добре розуміє потреби своїх клієнтів, активно розробляє та впроваджує технології безконтактного локально орієнтованого сервісу і має бездоганну організацію служби бек-офісу, пропонуючи своїм клієнтам обслуговування через філії та відео-інтернет, зуміє вижити в майбутньому. Б. Кінг [4] розглядає концепцію Банку 2.0, як поведінка споживачів і технології змінять майбутнє фінансових послуг.

Російські вчені Д. І. Гафурова [5], Л. В. Лямин [6], П. В. Ревенков [7], О. О. Бердюгин [7], К. А. Антонов [8] також досліджують використання банками технологій електронного банкінгу, забезпечення технологічної надійності банків, ризику та зміну їх профілів при наданні безконтактних банківських послуг, окремі питання ефективності впровадження систем ДБО.

Суттєвий внесок у дослідження інноваційного розвитку банків на основі використання систем ДБО та оцінки їх ефективності зробили такі вітчизняні вчені, як С. Б. Єгоричева [9], Л. О. Примостка [10], Н. Циганова, О. О. Чуб [10], Т. С. Шалига [11]. Їх наукові праці присвячені сутності банківських інновацій, їх класифікації, механізмам, технології, ризикам та оцінці ефективності та економічного ефекту від впровадження дистанційної форми обслуговування клієнтів.

Незважаючи на те, що питання дистанційного банківського обслуговування та його ефективності постійно привертають увагу науковців і практиків, багато аспектів цієї проблеми залишається недостатньо дослідженими. Розроблені методики в основному стосуються оцінки ефективності окремих проектів на рівні банку і зазвичай не розглядають питання комплексної оцінки ефективності впровадження та використання систем ДБО, разом із оцінкою непрямих ефектів від впровадження систем ДБО, з метою забезпечення стабільного розвитку банків, підвищення їх конкурентоспроможності, покращення результативних показників діяльності.

Мета статті та завдання

Метою статті є розробка та наукове обґрунтування теоретичних та методичних підходів до комплексної оцінки ефективності впровадження та використання систем дистанційного банківського обслуговування.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні завдання:

- систематизувати сучасні підходи до оцінки ефективності впровадження та використання систем ДБО;
- здійснити оцінку непрямих ефектів інноваційної діяльності банків, у т. ч. систем ДБО, за даними фінансової звітності банків України;
- дослідити вплив впровадження систем ДБО на рівень трансакційних витрат банків;
- проаналізувати ефективність впровадження та використання систем ДБО за допомогою економіко-статистичних методів.

Виклад основного матеріалу

Головна проблема будь-яких банківських інновацій, у т. ч. і впровадження технологій ДБО – це забезпечення їх ефективності. Прийнято вважати, що ефективність інновацій – це здатність зекономити певну кількість праці, часу, ресурсів і грошових коштів у розрахунку на одиницю всіх необхідних і передбачуваних корисних ефектів створюваних продуктів, технічних систем, структур [5, с. 65]. Щодо банків, то, на нашу думку, ефективність інновацій – це не тільки здатність зекономити певну кількість праці, часу, ресурсів і грошових коштів, але й отримати додатковий дохід за рахунок збільшення кількості клієнтів, ресурсів у розрахунку не тільки на одиницю витрат, але й на одного клієнта, одиницю активів та капіталу, що сприяє створенню умов для стабільного розвитку і зміцнення конкурентної позиції. Розмір ефекту від реалізації інновацій найчастіше втілюється в таких значеннях: а) продуктовому (підвищенні якості і різноманітності банківських послуг, розширенні продуктової лінійки); технологічному (підвищенні продуктивності праці, віддачі вкладених коштів, економії часу, зручності отримання послуг); в) функціональному (підвищенні ефективності управління); г) соціальному (підвищенні корисності та доступності банківських послуг, зниженні їх вартості для клієнта).

Враховуючи складність інноваційної діяльності та суперечливість процесів, що відбуваються при впровадженні та використанні інновацій, пов'язаних з ДБО, існують різні підходи до оцінки їх ефективності:

1. Використання системи показників для оцінки ефективності впровадження системи дистанційного обслуговування клієнтів та розширення видів ДБО, а саме: чиста приведена вартість (чистий дисконтований потік) – NPV (NetPresentValue); індекс рентабельності інвестицій – PI (Profitability Index); термін окупності інвестицій – PP (PaybackPeriod); дисконтований термін окупності інвестицій – DPP (DiscountedPaybackPeriod) тощо, тобто оцінка здійснюється аналогічно до інвестиційних проектів і враховує, як правило, ефективність впровадження. Порівняння зазначених показників для різних видів ДБО дозволить визначити, який з них є ефективніший.

2. Результативно-витратний підхід, який є одним з найбільш поширених підходів до оцінки ефективності, за яким економічна ефективність розглядається як відношення економічного ефекту (результату – чистого доходу, прибутку) до витрат ресурсів, що зумовили отримання такого результату.

Саме результативно-витратний підхід використовує К. А. Антонов [8] при оцінці економічної

ефективності впровадження і використання дистанційного банківського обслуговування. Порівняння доходів і витрат у розрахунку на одного клієнта за традиційним і дистанційним обслуговуванням підтверджують більшу ефективність обслуговування з використанням технологій ДБО. За розрахунками К. А. Антонова [8] ефективність систем ДБО становить у середньому 7,1 %. Зауважимо, що такі оцінки отримані за даними вибіркового спостереження, оскільки на сьогодні відсутня звітність банків щодо впровадження ними інновацій, обсяги послуг, що надаються з використанням інноваційних технологій, кількість клієнтів, що ними користуються, витрати та доходи, які банки отримують від впровадження інновацій. Відсутність такої інформації не дозволяє виробити ефективні інструменти нагляду та контролю за інноваційними ризиками, що виникають при цьому.

3. На основі порівняльного аналізу ефективності дистанційного і традиційного банківського обслуговування клієнтів, використовуючи концепцію постатейного дослідження доходних та витратних статей, що дозволяє визначити чинники економії витрат та збільшення доходів. Методику порівняльного аналізу використовує К. Антонов [8] і Т. С. Шалига [11]. Відмінність їх підходів полягає в тому, що К. Антонов [8] здійснює розрахунки доходів і витрат на одного клієнта за традиційним і дистанційним обслуговуванням і робить порівняння в грошових одиницях. Т. С. Шалига [11] скористалася методикою розрахунку споживчого кошика для забезпечення обох видів систем обслуговування, взявши рівний обсяг клієнтів і однаковий період їх обслуговування та використовуючи бальну систему оцінки. Шкала від 1 до 3 визначає умовний сукупний обсяг параметра (1 – мало; 2 – середнє або варіюється; 3 – багато). Такий підхід дозволив отримати якісну оцінку, яка засвідчила, що дистанційне банківське обслуговування сукупно оптимальніше за статтями видатків та вдвічі прибутковіше за традиційне банківське обслуговування.

4. Використання показника Х-ефективності, котрий відображає відхилення від граничного рівня ефективності банку [12]. Так за Х-ефективності інноваційна діяльність банку вважається ефективною, якщо за наявних ресурсів і найкращих із доступних технологій надано максимально можливий обсяг банківських послуг.

Складність застосування показника Х-ефективності для банків України обумовлена відсутністю необхідної інформації для розрахунків. Ні банки, ні Національний банк не оприлюднюють інформації про дані, що вносяться до рівняння регресії, зокрема про ціну залучених ресурсів, ціну праці та ціну розвитку, а також дані, на підставі яких можна розрахувати ці показники.

5. Використання теорії трансакційних витрат. Основним змістом впровадження та використання систем ДБО є боротьба за отримання конкурентних переваг, а основна стратегічна мета – зниження трансакційних витрат (і, як додаткова ціль в окремих випадках, отримання вигідних каналів дистрибуції), основний засіб – впровадження інноваційних технологій, спрямованих на отримання інноваційної ренти за чотирма конкретними напрямками: мобільність, зниження готівкового обігу, підвищення лояльності споживача, інтероперабельність (англ. *interoperability* – здатність до взаємодії) – це здатність продукту або системи, інтерфейси яких повністю відкриті, взаємодіяти і функціонувати з іншими продуктами чи системами без яких-небудь обмежень доступу і реалізації.

Для банків освоєння віртуального простору дає багато переваг, насамперед за рахунок економії витрат. Завдяки економному онлайн-обслуговуванню банк може пропонувати більш вигідні умови, одночасно прискорюючи процес обробки банківської інформації, що сприяє залученню нових клієнтів та освоєнню нових ринків без відкриття додаткових офісів продажу. Все це сприяє зниженню трансакційних витрат банків як основного фактора конкурентоспроможності за рахунок отримання:

- мультиплікативного ефекту від використання нової технології або продукції;
- мережевого ефекту – корисність нових продуктів і зростання попиту на них з розширенням кола користувачів;
- ефекту швидкої та масштабної комерціалізації нововведень унаслідок залучення в процес банків, що володіють значними фінансовими можливостями.

Проаналізуємо, чи впливає використання систем ДБО на рівень трансакційних витрат банків України. Для цього розрахуємо рівень трансакційних витрат по кожній групі банків та по банківській системі. Проведені розрахунки показали позитивну тенденцію зниження трансакційних витрат загалом по останній та по банках I-III груп. Так порівняно з 2010 роком трансакційні витрати загалом по банківській системі зменшилися з 4,2 % до 4,1 % до активів, по банках I групи – з 3,8 % до 3,6 %; II групи – з 4,7 % до 3,9 %; III групи – з 5,1 % до 4,3 %. І тільки в IV групі вони різко зросли з 5 % до 7,2 %, що свідчить про зниження ефективності діяльності банків цієї групи (рис. 1). Одна з можливих причин високого рівня трансакційних витрат банків IV групи – низький рівень впровадження технологій дистанційного обслуговування, зокрема через високу вартість надійних систем, які мають широкі можливості, реалізують різні канали інформаційної взаємодії (Інтернет, мобільний зв'язок, телефонне обслуговування і т. д.) і добре захищені від несанкціонованого доступу.

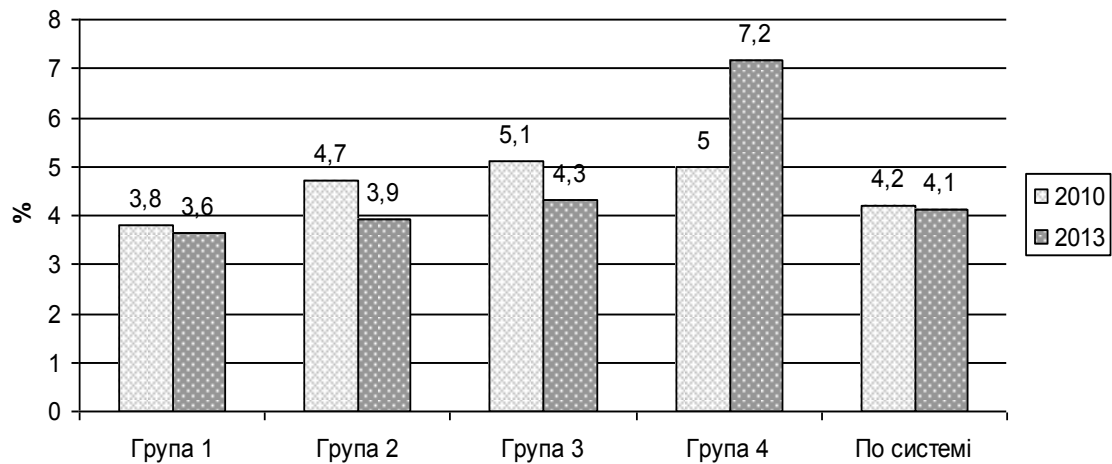

Рис. 1. Рівень трансакційних витрат банків України за групами за 2010 і 2013 рр.

6. Концепція використання єдиного інтегрального показника. Т. С. Шалига [11, с. 260-261] під ефективністю модельованої системи дистанційного обслуговування розглядає проекцію притоку випадків комунікацій з клієнтами та потенційними клієнтами, скорельовану на одиницю операційних вкладень з алокацією інвестицій на період окупності, і пропонує визначати рівень операційної ефективності системи ДБО за такою формулою:

$$E_{operation} = \frac{Q_{cl} \cdot P_{avr}}{C_{staff} + C_{traffic} + C_{property}} \quad (1)$$

де:

C_{staff} – сукупна сума витрат на персонал: заробітна плата, мотивація та бонуси, витрати на навчання, відрядження тощо;

$C_{traffic}$ – сукупні витрати на зв'язок, амортизація програмного забезпечення та нестатичного обладнання (робочих місць тощо);

$C_{property}$ – витрати на нерухомість, що має відношення до офісів дистанційного обслуговування, поточні видаткові матеріали тощо;

Q_{cl} – загальний обсяг клієнтів, що фактично скористалися послугами дистанційного банкінгу в періоді;

P_{avr} – середня прибутковість на одного клієнта, що корегується у періоді.

На нашу думку, при оцінці ефективності за формулою (1) в чисельнику слід відображати чисті суми (ефекти) і вимірювати у процентах, а не в грошових одиницях, оскільки автор оцінює ефективність, а не ефект.

Також заслуговує на увагу запропонований О. О. Чуб [10] підхід до оцінки ефективності з використанням моделі динамічного нормативу ефективності, яка дає змогу реалізувати системний підхід до визначення ефективності та описати у формалізованому вигляді не лише стан (статичний аналіз), але й зміни в часі (динамічний аналіз).

На нашу думку, використання єдиного інтегрального показника має здійснюватися у поєднанні з іншими підходами до оцінки ефективності інноваційної діяльності банків, які дозволять визначити фактори підвищення ефективності дистанційного банкінгу.

7. На основі аналізу співвідношення «прибуток-ризик» як за кожною інновацією, так і їх сукупністю. Розвиток банків на новій інноваційній основі передбачає високий ступінь застосування банківських інформаційних технологій (автоматизації), що дозволить підвищити конкурентоспроможність, досягнути максимальних темпів оновлення інноваційних технологій, збільшити обсяги високотехнологічних банківських послуг і отримати додаткові доходи. Водночас інноваційна діяльність більшою мірою, ніж інші види діяльності, пов'язана з ризиками. Тому при оцінці ефективності важливого значення набуває правильна кількісна оцінка ризиків у діяльності банків та зіставлення з отриманими доходами. Досить поширеним є визначення впливу ризиків на реальну дохідність проекту за такою формулою [5, с. 108]:

$$I = B \div C \cdot P_i \cdot P_c \quad (2)$$

де: I – реальна доходність проекту; B – прибуток, який планується отримати; C – витрати на проект; P_t – ймовірність технологічного успіху; P_c – ймовірність комерційного успіху. Ризик, властивий для проекту, оцінюється як $1 - P_t \cdot P_c$

8. Застосування економіко-математичних методів, вирішення задачі лінійного програмування, побудови економетричних моделей. У фаховій літературі досить часто наводяться економіко-математичні методи і моделі та обґрунтовується доцільність їх використання для визначення границі ефективності, однак відсутні реальні обчислення і аналіз результатів, отриманих за допомогою цих методів. Розглядаючи ефективність як міру якості будь-якого процесу, основний критерій якого вимірюється на основі використання певних показників ми пропонуємо підхід до оцінки ефективності систем дистанційного обслуговування банків за даними фінансової звітності з використанням кореляційно-регресійного аналізу, побудови економетричної моделі, спираючись на гіпотезу (припущення), що розвиток систем ДБО супроводжується скороченням транзакційних витрат через непотрібність підтримання високозатратних відділень та скорочення працюючих. Крім скорочення транзакційних витрат, розвиток систем ДБО дозволяє збільшити комісійні доходи, кількість клієнтів і відповідно ресурси банків, які вони використовують для нарощування активних операцій, що дозволяє банкам покращити фінансові результати та конкурентну позицію.

При побудові регресійної моделі за результативну ознаку взято показник «адміністративні та інші операційні витрати банків» (Y), факторними показниками є «комісійні доходи банків» (X_1), «фінансовий результат банків» (X_2), «кошти клієнтів банків» (X_3), «активи банків» (X_4). Регресійна модель, побудована за даними генеральної сукупності банків України, має такий вигляд:

$$Y = -0,67X_1 + 0,38X_2 - 0,02X_3 - 0,01X_4 - 52337,2 \quad (3)$$

$$R^2 = 0,88;$$

де: R^2 – коефіцієнт детермінації.

Відповідно до моделі (3) зростання комісійних доходів банків на 1000 грн супроводжується зниженням адміністративних та інших операційних витрат на 670 грн і це підтверджує нашу гіпотезу, що впровадження дистанційного обслуговування в банках сприяє зростанню комісійних доходів і зниженню їх адміністративних витрат.

9. Використання експертних методів і бальної системи. «Інвестгазета» визначила рейтинги банків за рівнем розвитку електронних сервісів і онлайн-банкінгу за 10 критеріями оцінки (клієнтська база, її динаміка, наявність спеціальних мобільних додатків, інтерактивність, оперативність, репрезентованість у соціальних мережах, функціонал інтернет-банкінгу, потенціал зростання). За результатами проведеного дослідження, найвищий рейтинг отримав «ПУМБ» (17,49), на другому місці – «ПриватБанк» (16,74), на третьому – «Альфа-банк» (15,66) і т. д. «ПриватБанк» поступається «ПУМБу» за такими критеріями, як інтерактивність («ПУМБ» – 5 балів, «ПриватБанк» – 3 бали), репрезентованість і взаємодія через соціальні мережі («ПУМБ» – 5 балів, «ПриватБанк» – 3 бали), потенціал зростання («ПУМБ» – 4 балів, «ПриватБанк» – 2 бали) [13]. Не заперечуючи, що саме Приватбанк і ПУМБ є лідерами у впровадженні банківських інновацій, водночас розглянемо, як це вплинуло на їх результативні показники діяльності, рівень транзакційних витрат та комісійних доходів, клієнтську базу та її динаміку (табл. 1).

Проведені нами розрахунки результативних показників у ТОП-10 банках за даними оприлюдненої ними звітності станом на 01. 01. 2014 р. показали, що банки з найвищим рейтингом за рівнем розвитку електронних сервісів і онлайн-банкінгу – «Приватбанк» і «ПУМБ», дійсно мають найнижчий рівень транзакційних витрат і найвищу рентабельність активів, що може свідчити про позитивний вплив розвитку електронних сервісів і онлайн-банкінгу на ефективність діяльності цих банків. Водночас банки-лідери поступаються іншим банкам з ТОП-10 за рівнем комісійних доходів і темпами зростання клієнтської бази. Слід звернути увагу, що в ТОП-10 входять банки, які мають рівень транзакційних витрат у 2-3 рази вищий порівняно з «Приватбанком» і «ПУМБ». Такі результати можуть бути обумовлені або неточністю методики, що використовувалася при оцінці розвитку електронних сервісів банків, а можливо тим, що в окремих банках ще тільки відбувається створення електронних сервісів і вони не використовуються на повну потужність. А як відомо, впровадження та розвиток інтернет-банкінгу вимагає значних витрат.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розглянуті теоретико-методологічні підходи дають змогу обґрунтовано оцінити ефективність впровадження та використання дистанційного банківського обслуговування. Доведено, що для отримання об'єктивної оцінки ефективності розвитку та використання дистанційного банкінгу мають

комплексно використовуватися різні підходи і проводитися системний аналіз отриманих результатів.

Перспективним є використання економіко-статистичних методів, теорії трансакційних витрат. Побудована регресійна модель та розраховані трансакційні витрати загалом по банківській системі та за групами банків підтвердили наявність позитивного впливу використання дистанційного обслуговування на ефективність та розвиток банків.

Водночас упровадження систем дистанційного обслуговування не завжди можна оцінити за допомогою прямих економічних і фінансових показників. Часто застосування нових електронних сервісів і онлайн-банкінгу дає банку якісні зміни самого банку, що позначається на лояльності клієнтів через більшу задоволеність отриманими послугами та сервісом. Для оцінки таких змін потрібні не тільки кількісні оцінки прямого ефекту, але й якісні оцінки непрямого ефекту впровадження банківських інновацій.

Таблиця 1. ТОП-10 українських банків за рівнем розвитку електронних сервісів і онлайн-банкінгу

№ з/п	Банки	Сумарний бал (рейтинг «ІнвестГазети»)	01.01.2014, %			
			Рівень трансакційних витрат	Рівень комісійних доходів	Темп зростання коштів клієнтів	ROA
1	«ПУМБ»	17,49	3,05	2,23	1,171	1,380
2	«Приватбанк»	16,74	3,11	1,68	1,256	0,980
3	«АльфаБанк»	15,66	4,81	1,89	1,101	0,047
4	«Платинум Банк»	14,51	13,8	0,32	1,626	0,770
5	«Піреус Банк»	14,18	10,40	1,35	1,101	-6,177
6	«ВТБ Банк»	13,95	4,48	2,04	0,920	-0,823
7	«Фінанси і кредит»	13,77	3,78	1,59	1,334	0,030
8	«Банк Кредит Дніпро»	13,73	5,48	1,87	0,790	0,000
9	«Дельта Банк»	13,68	3,55	5,50	2,101	0,709
10	«УкрСиббанк»	13,39	8,16	3,22	0,961	0,090
	По банківській системі		4,10	1,81	1,151	0,120

Список літератури

1. Синки, Дж. Мл. ; *Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Джозеф Синки мл. ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.*
2. Spath, D. *Innovationen und Konzepte fur die Bank der Zukunft [Text] / Diter Spath, Wilhelm Bauer, Martin Engstler. – Gabler, Wiesbaden. – 2008. – 294 с.*
3. Скиннер, Кр. *Будущее банкинга. Мировые тенденции в отрасли [Текст] / Крис Скиннер. – Минск: «Гревцов Паблшер». – 2009.*
4. Кинг, Б. *Банк 2. 0. Как потребительское поведение и технологии изменят будущее финансовых услуг [Текст] / Бретт Кинг. – М. : ЗАО «Олимп – Бизнес», 2012. – 512 с.*
5. Гафурова, Д. И. *Развитие инновационных технологий в российском банковском секторе [Текст] / Д. И. Гафурова. – М. : «Анkil», 2009. – 160 с.*
6. Лямин, Л. В. *Применение технологий электронного банкинга: риск-ориентированный поход [Текст] / Л. В. Лямин. – М. : КНОРУС ; ЦИПСИР, 2011. – 336 с.*
7. Ревенков, П. В. *ДБО: Интернет создает новых клиентов и расширяет профили рисков [Текст] / П. В. Ревенков, А. А. Бердюгин // Банковское дело. -- 2013. – № 12. – С. 64-67.*
8. Антонов, К. А. *Экономическая эффективность внедрения и использования систем дистанционного банковского обслуживания в российских банках [Текст] / К. А. Антонов // Банковские услуги. – 2011. – № 6. – С. 27- 32.*
9. Єгоричева, С. Б. *Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти [Текст] : монографія / С. Б. Єгоричева ; ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – 348 с.*

-
10. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів [Текст] : монографія / [Л. О. Примостка, М. І. Діба, О. О. Чуб та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ. 2012. – 459 с.
 11. Шалига Т. С. Дистанційне банківське обслуговування роздрібних клієнтів [Текст] : монографія / Т. С. Шалига; за заг. ред. Н. В. Циганової. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-поліграф», 2013. – 412 с.
 12. Галайко Н. Р. Ефективність діяльності банківської установи [Текст] : монографія / Н. Р. Галайко, Р. Ф. Турко ; ЛІБС УБС НБУ. – Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2012. – 255 с.
 13. Названы ТОП-10 українських банків по розвитку інтернет-услуг [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://ain.ua/2012/10/17/98439>>.

References

1. Sinkey, J. Jr. (2007). *Financial management in commercial banks and the financial industry of services*. Moscow: Alpina Business Books.
2. Spath, D. & Bauer, W. & Engstler, M. (2008). *Innovationen und Konzepte für die Bank der Zukunft*. Gabler, Wiesbaden.
3. Skinner, Cr. (2009). *Future of banking. Global trends in the industry*. Minsk : Grevtsov Publisher.
4. King, B. (2012). *Bank 2.0. As consumer behavior and technology will change the future of financial services*. Moscow: Olympus - Business.
5. Ghafurova, D. I. (2009). *Development of innovative technologies in the Russian banking sector*. Moscow: Ankil.
6. Lamin, L. V. (2011). *Application Technologies E- banking : risk orientirovanniy hike*. Moscow: KNORUS; TsIPSiR.
7. Revenkov, P. V. & Berdyugin, A. A. (2013). *DBO : The Internet creates new customers and expanding risk profiles*. *Bankovsokoe business*, 12, 64-67.
8. Antonov, K. A. (2011). *Economic efficiency of implementation and use of e-banking systems in the Russian banks*. *Banking*, 6, 27-32.
9. Yehorycheva, S. B. (2010). *Innovative commercial banks : strategic aspects*. Poltava : OOO "ASMI".
10. Prymostka, L. O. & Dyba, M. I. & Chub, O. O. (2012). *Regulation of banks in terms of global challenges*. Kyiv: KNEU.
11. Shalyha, T. S. (2013). *Remote banking services to individual clients*. Nizhyn : LLC "Publishing "Aspect - polygraph".
12. Galaiko, N. G. & Turco, R. F. (2012). *Effectiveness of a banking institution*. Lviv : Type of NNVK "ATB".
13. *Named Top 10 Ukrainian banks in the development of Internet services*. Retrieved April 15, 2014, from : <<http://ain.ua/2012/10/17/98439>>.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2014 р.

Галина В'ячеславівна КОРНІЙЧУК

кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економіки та маркетингових досліджень,
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН
пр-т Юності, 16, м. Вінниця, 21100, Україна
E-mail: alinazhukovskaya@yandex.ru
Телефон: +380686191608

**УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ КРЕДИТУВАННЯ
ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ АГРОФОРМУВАНЬ**

Корнійчук, Г. В. Управління фінансовими ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань / Галина В'ячеславівна Корнійчук // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 268-273. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Обґрунтовано, що кредитуванню інвестиційно-інноваційної діяльності агроформувань притаманний один із найвищих ризиків серед усіх активних банківських операцій. Управління ризиками є важливою складовою банківської діяльності. Банківське кредитування інноваційних проектів обмежене у науково-методичному забезпеченні управління ризиками. Проте проблема є актуальною з огляду на високу динаміку внутрішнього стану і зовнішнього економічного оточення кожної кредитної організації. Встановлення лімітів кредитування зменшує рівень ризиків та підвищує фінансову стійкість кредитора. У процесі дослідження визначено методичні підходи до встановлення лімітів кредитування. Проведене дослідження дозволило зробити висновки, що у практиці вітчизняних банків використовується переважно традиційний підхід до лімітування – як частка від вартості забезпечення – обумовленого активу позичальника. Їх основою є імплантація в уже наявні системи ризик-менеджменту вітчизняних банків, наприклад у структурно-логічну матрицю управління ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань. Управління ризиками за окремими напрямками банківської діяльності концентрується навколо певних видів банківських продуктів, об'єднаних у відповідний портфель. У системі ідентифікації та оцінки ризику ключова роль належить оперативній, достовірній та достатній за репрезентативністю інформаційній базі. Удосконалено цілісну систему управління ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань. У процесі аналізу кредитного ризику виконується процедура його ідентифікації, що передбачає встановлення найбільш суттєвих зон. На основі аналізу, оцінки та ідентифікації ризиків формується індивідуальна для кожного інноваційного проекту, що пропонується до кредитування, матриця ризиків. Вона є базовим елементом для прийняття рішення про видачу кредиту, вибору конкретного виду кредитного продукту, визначення лімітів кредитування, формування системи моніторингу і контролю ризику. Запровадження у практику управління ризиками інвестиційного кредитування обґрунтованих нами нових елементів сприятиме розширенню можливостей агроформувань щодо фінансування їх перспективного економічного розвитку.

Ключові слова: кредит; інвестиційно-інноваційна діяльність; банк; ризик; банківський портфель; ліміт.

Галина Вячеславовна КОРНИЧУК

**УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ КРЕДИТОВАНИЯ
ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ АГРОФОРМИРОВАНИЙ**

Аннотация

Нами установлено, что кредитованию инвестиционно-инновационной деятельности агроформирований присуще существование одного из наивысших рисков среди всех активных банковских операций. Управление рисками является важной составляющей банковской деятельности. Банковское кредитование инновационных проектов ограничено в научно-методическом обеспечении управления рисками. Однако проблема является актуальной, учитывая высокую динамику внутреннего состояния и внешнего экономического окружения каждой кредитной организации. Установление лимитов

кредитования уменьшает уровень рисков и повышает финансовую стойкость кредитора. В процессе исследования определены методические подходы к определению лимитов кредитования. Проведенное исследование позволило сделать выводы, что в практике отечественных банков используется преимущественно традиционный подход к лимитации – как часть от стоимости обеспечения – обусловленного актива заемщика. Их основой является имплантация в уже существующие системы рискowego менеджмента отечественных банков, например в структурно-логическую матрицу управления рисками кредитования инновационных проектов агроформирований. Управление рисками за отдельными направлениями банковской деятельности концентрируется вокруг определенных видов банковских продуктов, объединенных в соответствующий портфель. В системе идентификации и оценки риска ключевая роль принадлежит оперативной, достоверной и достаточной за репрезентативностью информационной базе. Усовершенствована целостная система управления рисками кредитования инновационных проектов агроформирований. В процессе анализа кредитного риска выполняется процедура идентификации риска, которая предусматривает установление его наиболее существенных зон. На основе анализа, оценки и идентификации рисков формируется индивидуальная для каждого инновационного проекта, который предлагается к кредитованию, матрица рисков. Она является базовым элементом для принятия решения о выдаче кредита, выбора конкретного вида кредитного продукта, определения лимитов кредитования, формирования системы мониторинга и контроля риска. Ввод в практику управления рисками инвестиционного кредитования обоснованных нами новых элементов будет способствовать расширению возможностей агроформирований относительно финансирования их перспективного экономического развития.

Ключевые слова: кредит; инвестиционно-инновационная деятельность; банк; риск; банковский портфель; лимит.

Galyna Vyacheslavivna KORNIYCHUK

PhD in Economics,
Researcher of Department of Economics and Market Research,
Institute of Feed and Agriculture of Podillya NAAS
Yunosti ave., 16, Vinnytsya, 21100, Ukraine
E-mail: alinazhukovskaya@yandex.ru
Phone: +380686191608

FINANCIAL RISK MANAGEMENT OF CREDIT OF INNOVATIVE PROJECTS OF AGROFORMATIONS

Abstract

It has been proved that lending of investment and innovation activities of agricultural enterprises inherent one of the highest risks among all active banking operations. Risk management is an important part of banking. Bank lending requires scientific and methodological innovations. The problem is urgent because of the high dynamics of the internal state and external economic environment of each credit institution. Establishing credit limits reduces risk and improves the financial stability of the creditor. The study has identified methodological approaches to setting credit limits. We have come to the conclusion that the practice of domestic banks uses mainly traditional approach to limiting - as a percentage of the value of collateral - due to borrowers asset. Their basis is the implantation of an already existing risk management system of domestic banks, such as the structural and logical framework of risk management of lending innovation projects of agroformations. Risk management in certain areas of banking activity is concentrated around certain types of banking products, combined with an appropriate portfolio. In the system of identification and risk assessment the key operational role belongs to reliable and sufficient information base for representativeness. It has been improved the integrated risk management of lending innovation projects of agroformations. In the process of analyzing the credit risk of the procedure it has been performed its identification, which implies the most significant areas. On the basis of the analysis, evaluation and identification of emerging risks the individual innovation project is proposed for lending risk matrix. It is a basic element for the decision to grant the loan, choosing a specific type of credit product, determination of credit limits, forming a system of monitoring and controlling of risk. The introduction of new items into the practice of risk management investment lending will help to expand opportunities for agricultural enterprises concerning the financing of their perspective economic development.

Keywords: credit; investment and innovation; bank; risk; banking book; limit.

JEL classification: G240

Вступ

Кредитування банками інвестиційно-інноваційної діяльності агроформувань характеризується існуванням найбільш високих ризиків серед активних банківських операцій. Оскільки навіть на етапі аналітично-прогнозних розрахунків важко передбачити можливі сценарії реалізації інноваційного проекту та його ефективності. Це пов'язано насамперед із тривалістю реалізації інноваційних програм, а також з високими рівнями невизначеності більшості елементів інноваційної діяльності.

Дослідженням проблеми банківських ризиків займалися І. А. Бланк, Л. О. Гаряга, В. М. Голуба, В. А. Кравченко, А. М. Мороз, А. А. Пересада, О. В. Пернарівський, В. І. Скіцько, О. М. Юркевич. Проте проблема управління фінансовими ризиками кредитування інноваційних проектів в аграрній сфері висвітлена недостатньо.

Мета статті та завдання

Нині існує широке коло розробок у сфері ризик-менеджменту банку. Однак є певний дефіцит стосовно науково-методичного забезпечення управління ризиками банківського кредитування інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань. З огляду на це метою статті є наукове обґрунтування зазначених питань.

Виклад основного матеріалу

Дослідження базується на використанні основоположного діалектичного методу пізнання соціально-економічних явищ і процесів, а також на системному підході до визначення і управління ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань.

Як і кожній економічній організації, банку притаманне прагнення до отримання максимального прибутку. Але одним із найбільш значущих фінансових постулатів є гіпотеза про нерозривний пропорційний взаємозв'язок між ризиком та доходністю: що вищий рівень доходності якоїсь фінансової операції, то вищий потенціал ризиків, пов'язаних з цією операцією. Тобто шанси отримати доходи збільшуються із збільшенням ризику, але при цьому існує і така ж можливість отримати збитки в результаті реалізації інноваційного проекту.

Така аксіоматична ситуація є підґрунтям активного розвитку теоретичних та методичних аспектів управління ризиками. Однак проблема залишається актуальною з огляду на високу динаміку внутрішнього стану і зовнішнього економічного оточення кожної кредитної організації, а також комбінації факторів, що визначають ці зміни.

Нині основним способом контролю формування портфеля банківського кредитування є встановлення лімітів, що зменшує рівень ризиків та підвищує фінансову стійкість кредитора. Проведений нами аналіз показав, що у практиці вітчизняних банків використовується переважно традиційний підхід до лімітування: як частка від вартості забезпечення обумовленого активу позичальника. В окремих випадках такі процедури здійснюються на основі евристичних методів та накопиченого у цій сфері досвіду. Враховуючи економічну ситуацію, яка домінувала на вітчизняному фінансовому ринку досить тривалий час, бачимо, що у більшості випадків цей внутрішньобанківський норматив містить у собі значний «запас міцності». Тому не всі позичальники аграрного сектору спроможні вкластися у межі його вимог і отримують обмежені обсяги кредитних ресурсів або й взагалі позбавлені доступу до них.

Методичні підходи до визначення лімітів кредитування є лише окремим елементом, хоча, на наше переконання, й найбільш важливими у системі управління кредитними ризиками інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань.

Їх потенціал можна реалізувати шляхом імплантації в уже наявні системи ризик-менеджменту вітчизняних банків. На окремих аспектах такої імплантації у структурно-логічну матрицю управління ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань зупинимось більш детально.

Сукупність отриманих наукових результатів дозволила їх залучити в цілісну систему управління ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань (рис. 1).

Серед запропонованих у наукових розвідках інтерпретацій визначення «системи управління банківськими ризиками» одним з найбільш прийнятних, на нашу думку, є таке, що представляє її як «сукупність прийомів (способів і методів) діяльності персоналу банку, які дають можливість досягти позитивного фінансового результату в умовах невизначеності його діяльності, а також прогнозувати можливість настання ризикової події та своєчасно вживати заходи, які дозволяють виключити або знизити його негативні наслідки» [4].

Така інтерпретація системи управління ризиками може бути віднесена й до будь-якого з функціональних напрямків. У великих банках система управління ризиками може диференціюватись за окремими напрямками їх діяльності, але більшість вітчизняних банків мають один спеціалізований підрозділ, функціонально пов'язаний з управлінням ризиками.

Стосовно ж управління ризиками за окремими напрямками банківської діяльності, то воно концентрується навколо певних видів банківських продуктів, об'єднаних у відповідний портфель. Саме з позицій портфельної теорії ми й розглядаємо питання управління ризиками кредитування інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань.

У системі ідентифікації та оцінки ризику ключова роль належить оперативній, достовірній та достатній за репрезентативністю інформаційній базі.

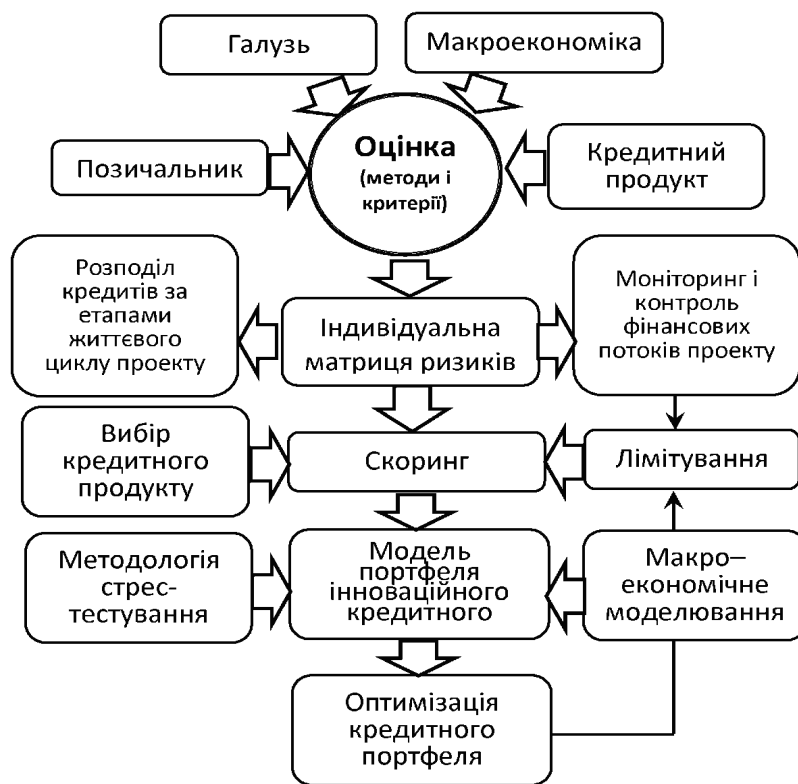

Рис. 1. Структурно-логічна матриця управління ризиками кредитування інноваційних проектів агроформувань

Кредитний ризик є комплексним поняттям, яке адсорбує в собі негативні тенденції у господарській діяльності позичальника та його контрагента, в ринковому середовищі, нормативно-правовому забезпеченні інвестиційної та кредитної діяльності, порушення і невиконання боржником своїх зобов'язань. Найбільш повний перелік складових елементів кредитного ризику знаходимо у білоруського автора Кабушкіна С. Н. Він містить такі елементи: ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків по ньому; можливість фінансових втрат по кредитних операціях; необхідність страхового захисту кредитора від ризику нездатності боржника сплатити борг; ризик трансформації ресурсів; ризик отримання прибутку відстроченого доходу організації; ризик зростання вартості ресурсів, витрат за рахунок збільшення нарахування резервів; ризик недостатності капіталу; ризик банкрутства; ризик помилки або невиконання управлінських рішень; ризик невиконання договірних зобов'язань; ризик санкції; судові та правові ризики; ризик втрати заставного забезпечення; фінансові ризики, ризик невиконання термінів страхування; ризик збитку внаслідок смерті інвесторів, акціонерів, власників; ризик вигодоотримувача; ризик права вимоги; ризики непереборної сили, що мають природний, кліматичний, економічний та політичний характер; ризик військових дій; ризик конфіскації, націоналізації, експропріації власника; ризик конвертованої національної валюти, режиму вивезення капіталу; ризик шахрайства [4].

Звичайно, окремі позиції цього переліку є дискусійними, однак слугують добрим орієнтиром для визначення кола об'єктів аналізу, що несуть у собі загрозу виникнення кредитного ризику. Такий аналіз повинен розглядати щонайменше ризики, асоційовані з конкретним позичальником та затребуваним ним кредитним продуктом, галузевим та макроекономічним оточенням. У процесі такого аналізу виконується процедура ідентифікації ризику, що передбачає встановлення його найбільш суттєвих зон.

Інструментальними засобами оцінки ризику є якісний (евристичний) та кількісний (формальний) аналіз.

Якісний (евристичний) аналіз має на меті логічну оцінку та виявлення можливих джерел і

потенційних зон ризику, а також встановлення та систематизацію чинників, які генерують цей ризик. Ураховуючи наявність значної сукупності та можливих їх комбінацій, у процесі якісного аналізу завжди виділяють ті, які специфічні для ризиків конкретного банківського продукту чи банківської операції.

Існує широке коло критеріїв для якісної оцінки кредитного ризику. Однак у спеціальній науковій літературі найчастіше акцентують увагу на так званих «правилах «сі», що передбачають оцінку ділової репутації позичальника, його економічну спроможність залучати зовнішні джерела фінансування, здатність генерувати достатні обсяги грошових коштів для погашення боргу, капітал (структура джерел формування активів) позичальника, наявність та якість забезпечення кредиту, контрактні умови кредитування, нормативно-правовий контроль кредитної операції чи продукту.

Для кількісного аналізу ризику використовують процедури, що містять прогнозно-аналітичні розрахунки на основі математично формалізованих моделей, формул і залежностей.

На основі аналізу, оцінки та ідентифікації ризиків формується індивідуальна для кожного інноваційного проекту, що пропонується до кредитування, матриця ризиків. Вона є базовим елементом для прийняття рішення про видачу кредиту, вибору конкретного виду кредитного продукту, визначення лімітів кредитування, формування системи моніторингу і контролю ризику.

Важливе значення у процесі формування кредитного портфеля відіграє стрес-тестування. Міжнародний валютний фонд визначає стрес-тестування як «метод оцінки чутливості портфеля до істотних змін макроекономічних показників або до виняткових, але можливих подій». У термінології Банку міжнародних розрахунків стрес-тестування – «термін, що описує різні методи, які використовуються фінансовими інститутами для оцінки своєї уразливості по відношенню до виняткових, але можливих подій» [3].

Термін «стрес-тестування» описує низку технічних прийомів, використання яких дає можливість оцінити чутливість банківських портфелів до варіацій екстремальних подій. Стрес-тест є зразковою оцінкою того, як змінюється фінансовий інструмент або портфель інструментів залежно від екстремальної зміни чинників ризику.

Використовувані нині підходи до стрес-тестування базуються на розрахунку середньозваженої модифікованої дюрації портфеля фінансових інструментів кредитної організації, що підлягає цій процедурі. Модифікована дюрація дозволяє оцінити базову зміну ціни фінансового інструменту у відповідь на значну зміну ринкових процентних ставок або доходності.

Результати стрес-тестування дозволяють наочно оцінити вплив на фінансовий стан банку різкої зміни доходності портфеля фінансових інструментів, а також розрахувати гранично допустиму зміну їх ринкової ціни, що дозволяє залишатися в межах допустимого «запасу міцності» кредитної організації.

Моніторинг ризику становить систематизований, неперервний та регулярний процес спостереження показників ризику та їх аналізу з метою обґрунтування й ухвалення управлінських рішень, які дозволяють локалізувати та мінімізувати ризик, а також забезпечити при цьому прийнятний рівень доходності.

Ми вважаємо, що ключовим індикатором для контролю ризику кредитування інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань є відслідковування руху їх чистих грошових потоків від операційної діяльності, що й знайшло своє відображення у запропонованій нами структурно-логічній матриці управління ризиками кредитування.

У вітчизняній та зарубіжній практиці розроблено багато різносторонніх моделей оцінки кредитного ризику з метою його мінімізації. Проте, з огляду на розбіжності в бухгалтерській та фінансовій звітності, а також порівняно нетривалого функціонування банківського сектору України, не всі зарубіжні моделі можна застосовувати вітчизняним фінансовим установам. Тому потрібно розробляти системи оцінки кредитних ризиків, які б поєднували український та зарубіжний досвід та враховували специфіку нашої економіки [1].

Кредитний скоринг – це спеціальна процедура швидкого визначення рейтингу позичальника залежно від рівня його кредитоспроможності. У основі скоринга лежить математична модель, яка співвідносить параметри позичальника з рівнем кредитного ризику, визначеного по кредитних історіях минулих клієнтів, тобто скорингові системи дозволяють банкам за даними про повернення кредитів минулими клієнтами визначити, наскільки велика ймовірність вчасного повернення кредиту оцінюваним позичальником [2].

Такий інструмент дуже широко використовується в практиці зарубіжних банків. Наприклад, «скоринг-формуляр» німецького банку складається з дванадцяти показників, по кожному з яких клієнтові нараховується певна кількість балів. Максимальний бал – 20. Аналогічний підхід при аналізі кредитоспроможності позичальників використовують французькі банки.

Єдина складність полягає в тому, що бальні оцінки кредитоспроможності позичальника мають бути статистично вивірені й вимагають постійного оновлення інформації, що вимагає додаткових витрат для банку [2].

Висновки

Таким чином, запровадження у практику управління ризиками кредитування інвестиційно-інноваційного розвитку обґрунтованих нами нових елементів дозволить суттєво знизити ймовірність часткового або повного дефолту по кредитному договору та сприятиме розширенню можливостей агроформувань щодо фінансування їх перспективного економічного розвитку.

Список літератури

1. Андросова, О. Ф. Чинники формування кредитного ризику та їх наслідки для банківської системи України в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / О. Ф. Андросова. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=142>
2. Банковское дело: розничный бизнес [Текст] : учеб. пособие / под ред. Г. Н. Белоглазовой, Л. П. Кроливецкой. – М. : КНОРУС, 2010. – 416 с.
3. Все о кредитах. – [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу: http://www.ukcredit.ru/venture_business_ru/index.htm.
4. Кабушкин, С. Н. Управление банковским кредитным риском [Текст] : учеб. пособие / С. Н. Кабушкин. – 4-е изд., стер. – Минск: Новое знание, 2007. – 336 с.

References

1. Androsova, O. F. (n.d.). Factors formation of credit risk and their implications for Ukraine's banking system during the financial crisis. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=142>.
2. Beloglazova, G. N. & Krolivetskaya, L. P. (2010). Banking: retail business. Moscow : KNORUS.
3. All about loans. (2010). Retrieved April 15, 2014, from : http://www.ukcredit.ru/venture_business_ru/index.htm.
4. Kabushkin, S. N. (2007). Bank credit risk management. Minsk: New Knowledge.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2014 р.

Лілія Олегівна МАТЛАГА

аспірантка, викладач кафедри банківської справи,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: Lilia7907@ukr.net
Телефон: +380973368097

Павло Васильович ВАСИЛИНА

студент
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна
E-mail: Lilia7907@ukr.net
Телефон: +380973368097

**ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ
БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ**

Матлага, Л. О. Проблеми та тенденції розвитку депозитної політики банківських установ України [Текст] / Лілія Олегівна Матлага, Павло Васильович Василина // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 274-283. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. В умовах глобалізаційних процесів ефективна депозитна політика вітчизняних банківських установ є єдиним способом утримати свою ліквідність, розраховуватися із своїми зобов'язаннями і показати позитивний результат діяльності. Результативність роботи банку та його конкурентоспроможність на ринку банківських послуг багато в чому залежать від упровадження нових банківських послуг. Проте варто зауважити, що в сьогоднішніх умовах розвитку економіки України банки не займають лідируючих позицій щодо запровадження новітніх депозитних операцій, тому вони потребують багатьох змін. У зв'язку із цим у статті розглянуто сучасні тенденції та проблеми депозитної політики банківських установ в умовах трансформації вітчизняної економіки. Охарактеризовано основні фактори впливу на формування ефективної депозитної політики. Здійснено структурний аналіз ринку залучених коштів банку.

Мета статті полягає у виявленні основних проблем розвитку депозитної політики, а також ефективності її формування в сучасних умовах розвитку банківської системи України.

Результати. Запропоновано новітні методи, які сприяли б залученню ресурсів з метою проведення ефективної депозитної політики банківських установ, яка забезпечить стабільність та конкурентоспроможність вітчизняної банківської системи загалом.

Ключові слова: депозитна політика; банківська установа; депозитні кошти; банківські послуги; депозитні операції; банківська система.

**Лілія Олегівна МАТЛАГА
Павел Васильевич ВАСИЛИНА**

**ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕПОЗИТНОЙ ПОЛИТИКИ БАНКОВСКИХ
УЧРЕЖДЕНИЙ УКРАИНЫ**

Аннотация

Введение. В условиях глобализационных процессов эффективная депозитная политика отечественных банковских учреждений является единственным способом удержать свою ликвидность, рассчитаться со своими обязательствами и показать положительный результат деятельности. Результативность работы банка и его конкурентоспособность на рынке во многом зависят от внедрения новых банковских

услуг. Однако стоит отметить, что в современных условиях развития экономики Украины банки не занимают лидирующих позиций по внедрению новейших депозитных операций, поэтому они требуют многих изменений. В связи с этим в статье рассмотрены современные тенденции и проблемы депозитной политики банковских учреждений в условиях трансформации отечественной экономики. Охарактеризованы основные факторы влияния на формирование эффективной депозитной политики. Осуществлен структурный анализ рынка привлеченных средств банка в разрезе банков и клиентов.

Цель статьи состоит в выявлении основных проблем развития депозитной политики, а также эффективности ее формирования в современных условиях развития банковской системы Украины.

Результаты. Предложены новейшие методы, которые способствовали бы привлечению ресурсов с целью проведения эффективной депозитной политики банковских учреждений, которая обеспечит стабильность и конкурентоспособность отечественной банковской системы в целом.

Ключевые слова: депозитная политика; банковское учреждение; депозитные средства; банковские услуги; депозитные операции; банковская система.

Lilia Olehivna MATLAGA

PhD Student,
Lecturer of Department of Banking
Ternopil National Economic University
Chehova str., 8, Ternopil, 46000, Ukraine
E-mail: Lilia7907@ukr.net
Phone: +380973368097

Pavlo Vasylyovych VASYLYNA

Student,
Ternopil National Economic University
Chehova str., 8, Ternopil, 46000, Ukraine
E-mail: Lilia7907@ukr.net
Phone: +380973368097

PROBLEMS AND TRENDS IN DEVELOPMENT OF DEPOSIT POLICY IN UKRAINIAN BANKING INSTITUTIONS

Abstract

Introduction. *In terms of globalization processes an effective deposit policy of domestic banking institutions is the only way to retain its liquidity, to settle up with their obligations and to show positive results. The effectiveness of banking activities and its competitiveness in the market of banking services largely depends on the introduction of new banking services. However, it should be noted, that in today's environment of economic development of Ukraine, banks do not occupy a leading position on the establishment of new deposit transactions. That is why they require a lot of changes. In this regard, the article examines current trends and challenges of deposit policy in banking institution in terms of transformation of the domestic economy. The main factors influencing the formation of an effective deposit policy have been characterized. Structural analysis of the market of funds of the bank in terms of banks and customers has been carried out.*

Purpose of the article is to identify the major problems of deposit policy and the effectiveness of its formation in the present terms of the banking system of Ukraine.

Results. *The latest methods that would attract resources to conduct effective deposit policy of banking institutions and that will provide stability and competitiveness of the banking system as a whole have been proposed.*

Keywords: *deposit policy; banking institution; deposit funds; banking services; deposit transactions; banking system.*

JEL classification: G21

Вступ

Сучасний етап розвитку банківської сфери, що проходить в умовах загостреної конкуренції та періодичних кризових процесів на світовому фінансовому ринку, характеризується зростанням обсягів та різноманітністю банківських операцій; упровадженням новітніх послуг як для фізичних, так і для юридичних осіб. Однак сьгоднішні позиції української банківської практики проведення депозитних

операцій досить слабкі, тож вони потребують багатьох змін, пов'язаних з надмірною централізацією управління процесами формування і використання позикового фонду.

Зауважимо, що однією з основних функцій банківської системи є раціональний розподіл фінансових ресурсів шляхом акумулювання тимчасово вільних коштів суб'єктів господарювання і населення та спрямування їх у кредитно-інвестиційний процес. Проте без достатнього обсягу ресурсів банківські установи не можуть у належних обсягах забезпечити кредитування поточних потреб юридичних та фізичних осіб, а також реалізовувати потужні інвестиційні проекти. Сьогодні міжнародні банки знизили обсяги кредитування вітчизняних банків, що проявляється у недостатності обсягів ресурсів на внутрішньому банківському ринку. За таких умов посилюється значення депозитних ресурсів, які банк повинен залучити шляхом проведення депозитних операцій. З огляду на це, важливого значення та актуальності набуває питання організації продуманої та ефективної ресурсної політики, яка є основою стабільного розвитку банків та банківської системи загалом.

Депозитна політика банківської установи – це чітко продумана стратегія та тактика банку щодо визначених дій із залучення грошових ресурсів фізичних осіб та інших суб'єктів господарювання і пошук найефективніших джерел їх акумуляції. Основна мета депозитної політики банківської установи полягає у впровадженні нових депозитних послуг та підвищенні їх ефективності, а також у забезпеченні розвитку та удосконаленні банківської діяльності в процесі залучення грошових коштів.

Зауважимо, що вагомими розробками у вивченні депозитних коштів у складі ресурсів сучасних банківських установ проводили такі зарубіжні економісти, як Г. Айленбергер, Р. Еллер, П. Роуз, які аналізували проблеми формування депозитних вкладів у структурі ресурсної бази комерційного банку. Серед вітчизняних науковців, які досліджували проблеми формування ефективної депозитної політики та залучення оптимального обсягу ресурсів банківськими установами, слід назвати А. Алексеєнка, О. Дзюблюка, Л. Батракову, В. Трохименка, В. Фурасову тощо. Хоча кількість наукових праць із зазначеної проблематики досить велика, багато з них мають дискусійний характер, і тому питання потребує подальших наукових досліджень.

Мета статті

Метою статті є визначення та аналіз основних проблем депозитної політики, а також факторів, які впливають на ефективне її формування. Необхідним також є дослідження ринку депозитних послуг та методів, які сприятимуть залученню додаткових грошових коштів з метою забезпечення стабільної діяльності банківських установ.

Виклад основного матеріалу

В умовах глобалізації економічних процесів та нестабільного розвитку вітчизняної банківської системи однією з головних проблем банківських установ України є розбіжності у термінах залучення та розміщення своїх ресурсів, що свідчить про невирішеність проблеми щодо забезпечення їх ліквідності та платоспроможності. Однак, крім проблем розбіжності термінів активних та пасивних операцій, на ліквідність вітчизняних комерційних банків впливає і такий фактор, як стабільність ресурсної бази, яку повинна забезпечити ефективна ресурсна політика. Вирішення вищезазначених проблем набуває особливого значення в сучасних умовах розвитку вітчизняної банківської системи.

У зв'язку із глобалізаційними процесами вітчизняні банки все більше мобілізували ресурси за рахунок запозичень на міжнародних ринках капіталів у формі кредитів та іноземних інвестицій. Однак у сучасних умовах, коли міжнародні банки знизили обсяги кредитування українських банків, зважаючи на недостатність ресурсів на внутрішньому банківському ринку, посилюється значення депозитних ресурсів, які банк повинен залучити шляхом проведення різного роду депозитних операцій [2, с. 118]. Конкурентна боротьба щодо залучення коштів фізичних та юридичних осіб загострилася. Мобілізація позичених ресурсів є визначальною, адже цей вид ресурсів вирізняється високим рівнем доступності для більшості вітчизняних банків.

У таких умовах банки повинні звертати увагу на значну кількість факторів у процесі формування завдань депозитної політики (рис. 1) [8, с. 120].

На обсяг залучених коштів впливає загальний стан не лише економіки країни, але і окремого регіону, у якому банк здійснює свою операційну діяльність. Це стосується зовнішніх ризиків, які не пов'язані з роботою банку або його клієнта. Очевидно, що в умовах нестабільного розвитку економіки банківська система повинна бути стійкою, попри те, що вона випробовує на собі всі наслідки інфляції, кризи неплатежів, бюджетного дефіциту, падіння ВВП і т. ін.

Варто зауважити, що для успішного функціонування та розширення діяльності банківської установи недостатньо залучати кошти за нижчою ціною, а розміщувати за вищою, для цього необхідно створювати ефективну систему менеджменту. Для підтримки своєї конкурентоспроможності банки змушені пропонувати своїм клієнтам завжди нові послуги, застосовувати різноманітні фінансові

інструменти та розширювати свою діяльність.

Чинником зростання обсягів депозитного ринку в Україні є зростання грошових доходів юридичних та фізичних осіб, що за умови відсутності фінансового ринку як альтернативи інвестування визначає депозитні вклади як головне джерело активного портфеля банку [6, с. 26]. За цих умов особлива увага звертається на фінансові аспекти діяльності банку. Відповідно ефективність управління та функціонування комерційного банку значною мірою визначається ефективністю реалізації депозитної політики.

Рис. 1. Фактори, які впливають на депозитну політику банківської установи

Тому в сучасних умовах господарювання банки для залучення якомога більших коштів змушені надавати, крім відсотка, додаткові фінансові бонуси своїм клієнтам (табл. 1) [7, с. 28]. Так, наприклад, «Райффайзен Банк Аваль» пропонує корпоративним клієнтам ефективне використання тимчасово вільних коштів — розміщення на депозитних рахунках на різні строки з можливістю поповнення вкладу та дострокового зняття коштів. Натомість Державний Ощадний банк пропонує спеціальну програму лояльності для своїх клієнтів, що передбачає нарахування на депозити вкладом більше 25 тис. грн додаткові підвищені ставки (+0,75/ 1,25/ 1,50 % до основної ставки залежно від розміру вкладу).

Таким чином, проведення науково обґрунтованої депозитної політики має спонукати підприємства, організації і населення зберігати свої поточні грошові доходи і нагромадження на тих чи інших депозитних рахунках та зацікавлювати банки у розвитку різних видів вкладів та впровадженні нових, більш прогресивних, форм депозитних рахунків [6, с. 26].

Таблиця 1. Депозитна політика у банках України

№ п/п	Банк	Сплата процентів	Можливість дострокового зняття або поповнення коштів	Термін вкладу	Ставка річних у грн, %	Ставка річних у дол. США, %
1.	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	У день закінчення строку вкладу	Передбачається можливість дострокового зняття коштів та поповнення вкладу	12 міс.	15 %	4,59 %
2.	ПАТ КБ «ПриватБанк»	Щомісяця	Передбачається можливість поповнення вкладу	1-12 міс.	19 %	7,50 %
3.	ПАТ «Укргазбанк»	Щомісяця	Не передбачено зняття, але передбачається можливість поповнення	6-12 міс.	18 %	8,70 %
4.	ПАТ «Укрексімбанк»	Щомісяця	Немає обмежень щодо поповнення чи зняття вкладів	6-120 міс.	18 %	5,90 %
5.	АТ «Ощадбанк»	Щомісяця	Поповнення не передбачається	6-36 міс.	16 %	6,25 %

Досить цікавими і такими, що потребують уваги, на нашу думку, є нові депозити від «Райффайзен банк Аваль», які характеризуються досить незвичайними строками (табл. 2).

Таблиця 2. Новітні депозити ПАТ «Райффайзен банк Аваль»

№ п/п	Назва депозитного продукту	Валюта	Термін вкладу	Ставка річних процентів, %	Можливість дострокового поповнення або зняття
1.	«Бонус»	Гривня	місяць + п'ять обов'язкових пролонгацій.	3-15 %	Поповнення не передбачене, але наявна можливість дострокового зняття.
		Долар США	1 місяць + п'ять обов'язкових пролонгацій.	0,50-5 %	
2.	«Універсальний»	Гривня	Безстроковий	0,25 %	Присутня можливість поповнення або зняття
		Долар США			
		Євро			

Варто звернути увагу і на депозитні продукти, які пропонує ПАТ «Ощадбанк» (табл. 3). При цьому цей банк дозволяє отримати проценти у будь-який вигідний для вкладника термін (щомісяця, щокварталу, щороку).

З вищесказаного можемо зазначити, що кожен банк організовує свою депозитну політику, тому структура нових депозитів різних банків відрізняється. Так «Ощадбанк» залучає депозити на різні терміни (від 1-3 до 36 місяців), а процентні ставки від такого розміщення коштів коливаються від 10 до 16 %. Особливість сучасної депозитної політики «Райффайзен банк Аваль» у тому, що для нових видів депозитів властива безстроковість договору або лише один місяць, але з 5 обов'язковими пролонгаціями. Зрозуміло, що залежно від кількості і суми пролонгацій відсотки за депозитами теж збільшуватимуться, що пояснює такі великі коливання процентних ставок.

Однак варто зауважити, що більшість клієнтів перед тим, як прийняти рішення щодо внесення коштів на депозитний рахунок банківської установи, аналізують її депозитний рейтинг серед решти в Україні. Тому в контексті цієї проблеми слід розглянути офіційний рейтинг десяти найбільших банків України за надійністю депозитних вкладень (табл. 4).

Отже, згідно із даними міжнародних рейтингових агентств можемо зробити висновок, що найнадійнішими вважаються такі фінустанови як державні «Ощадбанк» і «Укрексімбанк», а також досить надійною за вкладами є банківська група «UniCreditBank». Зазначене обумовлене тим, що

«Ощадбанк» має одну із найширших мереж обслуговування в Україні

Таблиця 3. Новітні депозити в гривні ПАТ «Ощадбанк»

№ п/п	Назва депозитного продукту	Термін вкладу	Ставка річних процентів грн., %	Ставка річних процентів у дол. США, %	Можливість дострокового поповнення або зняття
1.	«Новий відсоток»	1-3 міс.	10 %	4,5 %	Без поповнення
		4-6 міс.	12 %	5,5 %	
		7-9 міс.	16 %	6 %	
		10-12 міс.	19 %	7,5 %	
		13-15 міс.	22 %	9,5 %	
2.	«Накопичувальний»	3 міс.	14,25 %	5,5 %	Наявна можливість поповнення або зняття
		6 міс.	15,25 %	6,5 %	
		12 міс.	15,50 %	6,75 %	
		24 міс.	16 %	7 %	
		36 міс.	16 %	7 %	

Таблиця 4. Офіційний рейтинг банків за надійністю депозитних внесків [5]

Банк	Сумарний рейтинг	Динаміка депозитів населення за 12 міс., млн грн	Динаміка депозитів населення за 12 міс., %	Оцінка аналітиків (макс. 106)	Коефіцієнт Системності/Проблемності
«Ощадбанк»	A	4 625	18,3	6,75	1,1
«Укресімбанк»	A	2 279	16,9	7,38	1,1
«UniCredit Bank»	A	961	9,0	5,36	1,05
«Креді Агріколь Банк»	A	933	39,6	6,04	1
«Райффайзен Банк Аваль»	B	409	2,7	6,46	1,1
«Альфа-Банк»	B	2 219	33,9	6,21	1
«ОТП Банк»	B	1 010	22,3	6,74	1
«Укрсиббанк»	B	-1 044	-9,2	5,03	1
«Укргазбанк»	B	912	20,8	4,2	1
«Правекс-банк»	B	-73	-2,9	4,41	1

Рівень А – "надійний", В – "стабільний"

Варто зазначити, що банки постійно стикаються із жорсткою конкуренцією на ринку грошових ресурсів під час залучення депозитів. Виграють у цій боротьбі ті, які пропонують клієнтам найбільш зручні і вигідні депозитні продукти. Тому важливу роль у мотивації клієнтів до вкладення грошових коштів відіграє рівень відсоткової ставки за конкретним видом депозиту.

За прогнозами банківських аналітиків, зростання ставок за депозитами до кінця 2014 року не варто чекати, оскільки середньозважені процентні ставки по депозитах знаходяться на рівні 15-20 %, що є, на їх думку, ненормально при майже нульовій інфляції і їх збільшення є неприпустимим. Адже зростання вартості ресурсів обов'язково спричинить подорожчання кредитів. Навряд чи банки підуть на скорочення маржі, тим більше в умовах обмеженості ресурсів та інфляційних очікувань. Навпаки, майбутнім позичальникам дорожче обійдеться обслуговування кредиту і підвищення вимог до нього.

Водночас на сьогодні банки пропонують різні види депозитів із різними видами валют та термінами погашення. Тому доцільно буде розглянути структуру депозитів українських банків за видами валют та строками їх погашення (табл. 5).

Таблиця 5. Структура депозитів банків України за видами валют і строками погашення [4]

Період	Усього	у тому числі									
		у національній валюті					в іноземній валюті				
		усього	у тому числі за строками				усього	у тому числі за строками			
			на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років	більше 2 років
2009	334 953	173 091	77 165	55 871	30 872	9 183	161 862	42 628	79 486	29 553	10 194
2010	416 650	239 302	107 206	65 880	54 909	11 307	177 348	45 271	67 619	51 809	12 650
2011	491 756	280 440	119 310	81 260	65 947	13 923	211 316	55 649	72 723	66 960	15 985
2012	537 050	303 482	123 593	97 868	67 883	14 138	233 568	54 695	75 075	85 476	18 322
2013	655 912	412 566	141 440	128 992	124 130	18003	243 346	55 915	50 712	127 949	8 771

Міжнародна фінансова криза 2008 року завдала досить значних фінансових збитків, у тому числі і Україні. Зміна курсу долара, розголос про близькість до банкрутства окремих великих банків схвилювали багатьох громадян, адже чимало мали гривневі та валютні заощадження. Вкладники втратили довіру до банківських установ і почали забирати гроші з депозитних рахунків, що похитнуло стійкість банківської системи загалом.

Як видно із таблиці, сьогодні позитивним є явище скорочення депозитних ресурсів, залучених в іноземній валюті, і станом на 01.01.2014 р. вони становили 243,3 млрд. грн., що на 169,3 млрд. грн. менше порівняно з національною валютою, що є наслідком вищих відсоткових ставок за депозитами у національній валюті, однак певною мірою уже можна говорити і про поступове відновлення довіри до національної одиниці.

Нагадаємо, що велика частина банківських ресурсів утворюється за рахунок депозитів, тобто коштів, які розміщені в банку задля збереження та використання з наступною виплатою процентів вкладникам. Проте найбільша питома вага усіх зобов'язань банку належить грошовим коштам юридичних та фізичних осіб, а тому їх зростання в пасивах дає більші можливості банку щодо своїх активних операцій. Зауважимо, що зобов'язання банків, за даними аналітиків, за останні два роки мають тенденцію до зростання (рис. 2).

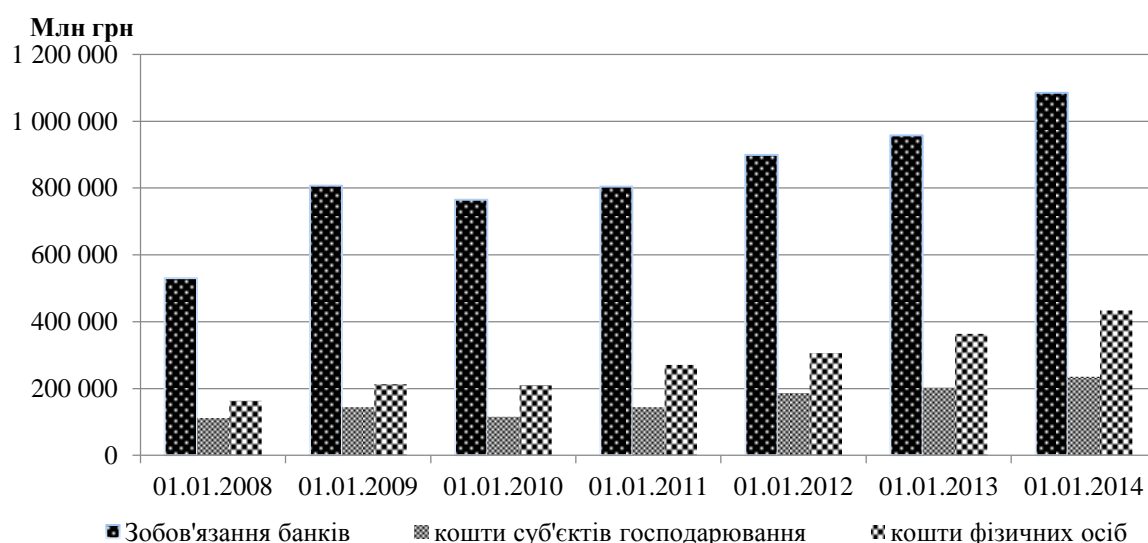

Рис. 2. Частка депозитів нефінансових корпорацій та домогосподарств у депозитній базі банків України [4]

Так обсяг залучених коштів від фізичних осіб показує значні темпи зростання. Станом на 1. 01. 2014 року кошти фізичних осіб у структурі зобов'язань банків становили 433,7 млрд грн, тобто порівняно з 1. 01. 2013 роком вони зросли на 19,2 % (станом на 1. 01. 2013 становили 364 млрд грн). Кошти юридичних осіб станом на 1. 01. 2014 року склали 234,9 млрд грн, що на 16 % більше, ніж 1. 01. 2013 року (202,6 млрд грн). Однак варто зауважити, що таке зростання на фоні відсутності активного кредитування банківських установ скорочує чистий процентний дохід банків.

У контексті цієї проблеми важливого значення набуває дослідження структури депозитних коштів за

строками погашення, а також їх динаміка (рис. 3).

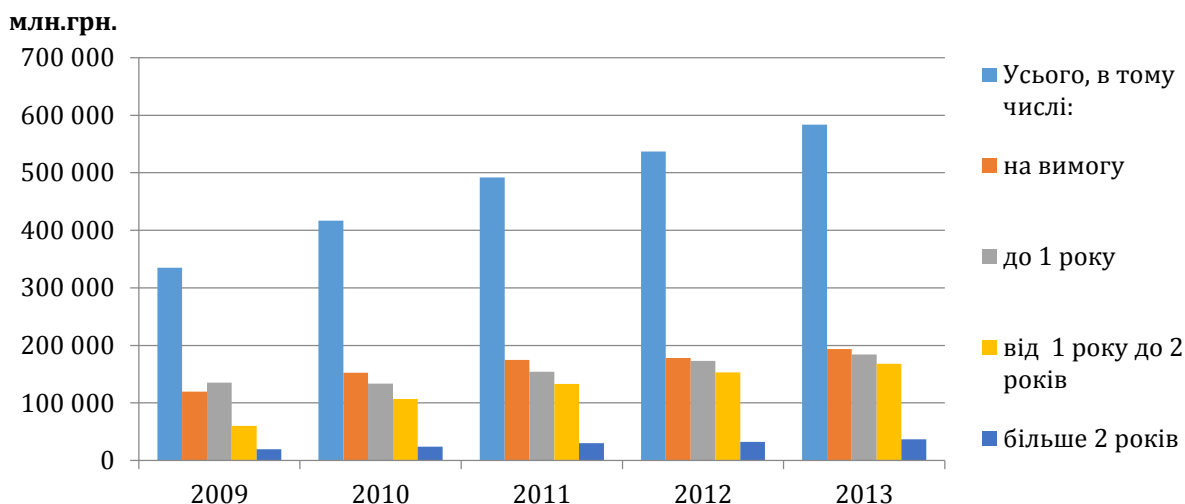

Рис 3. Структура депозитних коштів за строками погашення протягом 2009-2013 років [4]

З проведеного нами дослідження робимо висновок, що частка депозитних коштів на вимогу постійно зростає і станом на 01. 01. 2014 р. вона становить 197,4 млрд грн, що на 1,8 % більше, ніж у попередньому році. Проте кошти терміном більше 2 років мають тенденцію до зниження і станом на 01. 01. 2014 р. вони становлять 26,8 млрд грн, що є на 27,7 % менше, ніж у 2012 році.

З вищесказаного логічними є висновки, що депозитна політика, яка проводиться банківськими установами України, має короткостроковий характер, який не має значного впливу на розвиток економіки та робить неможливим здійснення довгострокового кредитування реального сектору. Тому на сучасному етапі розвитку вітчизняної банківської системи є проблема залучення довгострокових пасивів, які стимулювали б юридичних осіб до довгострокових вкладів, а відповідно і до збільшення загального капіталу банків.

Зауважимо, що залучені кошти становлять основну базу банківських ресурсів. У банківській системі України станом на 01.02.2014 рік функціонує 181 банківська установа, яка має ліцензію на здійснення банківських операцій та проводить свою депозитну політику і кожна з них, для забезпечення своєї стабільності, намагається залучити якомога більше депозитних ресурсів як у населення, так і в юридичних осіб. За таких умов на фінансовому ринку діє значна конкуренція щодо залучення депозитів між банківськими установами. Саме тому кожному банку необхідно зацікавити вкладників, пропонуючи їм свої нові, більш різноманітні депозитні послуги. При цьому мало створити новий вид депозиту, потрібно щоб він був перспективним і цікавим для клієнтів. Для цього потрібно встановити оптимальну ставку процента, термін вкладу, можливість поповнення та дострокового зняття коштів, які би зацікавили і були доступними для клієнтів. Така політика новітніх видів депозитів є єдиним способом утримати банками свою ліквідність, розраховатися із своїми зобов'язаннями і показати позитивний результат діяльності.

Одним із новітніх продуктів банків щодо залучення депозитних коштів є Інтернет-еквайринг. Суть його полягає у діяльності кредитної організації (банку-еквайрера) щодо розрахунків з організаціями електронної комерції за операціями, які здійснюються з використанням банківських карт у Інтернет-мережі. На сьогодні в Україні є лише декілька банківських установ, що можуть запропонувати елементи цієї послуги. І хоча у вітчизняних банках немає дефіциту ІТ-фахівців, які здатні розробити відповідне програмне забезпечення, проте ця послуга не має широкого використання в Україні.

Ще одним видом депозитних продуктів банківських установ може бути депозит з програмою страхування, відсотки за яким банк сплачує страховій компанії на накопичувальний рахунок із страхування життя або як оплата, наприклад, туристичної страховки [6, с. 29]. Проте така послуга не є страхуванням, якщо банк продає цю послугу, посилаючись на афілійовану страхову компанію. Оскільки фінансові проблеми банку, як правило, автоматично призводять до подібних проблем у афілійованого страхувальника, то відповідно можуть виникнути певні труднощі з виплатою страхових відшкодувань. Показовою в такому випадку є співпраця одного з найбільших банків в Україні ВАТ «Промінвестбанк» із страховою компанією СК «Вексель», яка є його дочірньою структурою.

Ще однією перспективною інноваційною послугою у сфері залучення ресурсів, яка повинна впроваджуватися українськими комерційними банками, на нашу думку, є фінансове планування й управління капіталом клієнта, що базується на високому рівні довіри клієнта до банку. На підставі

отриманих даних про фінансовий стан клієнта фахівці банку здійснюють комплексну роботу та розроблення пропозицій клієнту щодо збереження його фінансових ресурсів і їх оптимальне використання залежно від потреб. Фактично фахівці банку складають детальний перелік доходів і витрат клієнта на рік або декілька років наперед, у якому враховуються податкові зобов'язання, управління активами, пропонують узгоджені дії із збереження спадку і управління передачею успадкованого майна.

Висновки

З проведеного нами дослідження можемо стверджувати, що ефективність роботи банку щодо залучення додаткових грошових коштів та забезпечення його конкурентоспроможності на ринку банківських послуг багато в чому залежать від впровадження нових депозитних продуктів. Однак важливо зазначити, що запровадження та розширення інноваційних банківських послуг має поєднуватись із постійним вдосконаленням традиційних напрямів обслуговування клієнтів.

Таким чином, сучасна депозитна політика вітчизняних банків потребує постійного вдосконалення. Серед основних напрямів підвищення її ефективності можна назвати:

1. Удосконалення нормативно-правового регулювання захисту коштів фізичних та юридичних осіб, що знаходяться на депозитному рахунку.

2. Вирішення проблеми асиметричності інформації через створення інформаційної системи доступності та правдивості інформації щодо ліквідності, платоспроможності, прибутковості і рентабельності банків.

3. Спрощення режиму функціонування депозитних рахунків, а саме: порядку зарахування коштів на вклади, видачі готівки та перерахування з депозитних рахунків, застосування строкових вкладів із додатковими внесками.

4. Створення вигідних умов для активізації застосування банками цінних та нецінних методів маркетингової політики, що надає можливість запропонувати індивідуальним вкладникам більший комплекс високоякісних послуг, покращити якість обслуговування, підвищити зацікавлення фізичних і юридичних осіб у розміщенні своїх коштів на депозитних рахунках банку.

5. Покращення якості обслуговування клієнтів за рахунок використання нових інформаційних технологій у банківській сфері, а також підвищення кваліфікації працівників банку.

Зміцнення капітальної бази та забезпечення ефективної депозитної політики вітчизняних банків, інтеграція банківської системи України у світовий фінансовий простір значною мірою залежить від зростання обсягів капіталу. Достатній його рівень дає змогу банку зберегти платоспроможність і вплинути на рівень надійності банківської установи. Тому перспективою подальших досліджень у цьому напрямку стане питання про необхідність забезпечення достатнім рівнем капіталу банківської системи України.

Список літератури

1. Алексеев, А. Осенние сбережения: как сохранить и приумножить? [Электронный ресурс] / А. Алексеев // Зеркало недели. Украина. – 2012. – № 32. – 14 сентября. – Режим доступа: http://zn.ua/ECONOMICS/osennie_sberezeniya_kak_sohranit_i_priumnozhit-108763.html.
2. Батракова, Л. Г. Складові елементи ефективної ресурсної політики комерційного банку [Текст] / Л. Г. Батракова // Регіональна економіка — 2009. — №3 — С. 115-122.
3. Дзюблук О. В. Оптимізація формування ресурсної бази комерційних банків [Текст] / О. В. Дзюблук // Банківська справа. – №5. – 2008. – С. 38-46.
4. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
5. Офіційний рейтинг банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://banker.ua/officialrating/physicalperson/suma/01/2014/>.
6. Тарасов, В. И. Взаимосвязь депозитной политики, депозитного и ссудного процента [Текст] / В. И. Тарасов // Вестник Ассоциации белорусских банков. — 2009. — №27. — С. 24–30.
7. Трохименко, В. І. Ринок банківських послуг в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку [Текст] / В. І. Трохименко // Статистика України. — 2010. — №2. — С. 26-31.
8. Фурсова, В. А. Формування ресурсної бази комерційних банків: сучасний стан і перспективи розвитку [Текст] / В. А. Фурсова, М. О. Капелюшна // Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии. – № 50. – 2011. – С. 118-124.

References

1. Alekseev, A. (2012, September 14). Autumn savings: how to preserve and multiply? *Mirror of the week. Ukraine*, 32. Retrieved September 14, 2012, from http://zn.ua/ECONOMICS/osennie_sberezheniya_kak_sohranit_i_priumnozhit-108763.html.
2. Batrakova, L. (2009). The constituent elements of an effective resource policy of commercial banks. *Regional Economics*, 3, 115-122.
3. Dziubliuk, O. (2008). Optimizing the formation of the resource base of commercial banks. *Banking*, 5, 38-46.
4. Basic indicators of banks in Ukraine (2014, February 27). Retrieved February 27, 2014, from <http://www.bank.gov.ua>.
5. The official rating of Ukraine (2014, February). Retrieved February, 2014, from <http://banker.ua/officialrating/physicalperson/suma/01/2014/>
6. Tarasov, V. (2009). Relationship deposit policy, deposit and loan interest. *Bulletin of the Association of Belarusian banks*, 27, 24-30.
7. Trohumenko, V. (2010). Banking Market in Ukraine: current state and trends of the development. *Statistics of Ukraine*, 2, 26-31.
8. Fursova, V. (2011). Formation of the resource base of commercial banks: current state and prospects of development. *Open information and computer integrated technologies*, 50, 118-124.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2014 р.

Олександра Вадимівна ЯКУШЕВА

аспірантка кафедри банківської справи,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, 01601, Україна
E-mail: sasha.y@mail.ru
Телефон: +380994994993

**КОНКУРЕНЦІЯ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ЯК
МОТИВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ**

Якушева, О. В. Конкуренція на ринку банківських послуг як мотив інноваційної діяльності банків [Текст] / Олександра Вадимівна Якушева // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 284-291. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У статті досліджено банківську конкуренцію, що служить мотиваційним фактором для впровадження інновацій у діяльність банків. З'ясовано, що керівництво банків розуміє, що на сьогодні для того, щоб отримати конкурентні переваги над іншими банками та небанківськими фінансово-кредитними інститутами, необхідно проводити інноваційну діяльність, про що свідчить збільшення фінансування інноваційної діяльності у 2013 році у більшості зарубіжних банків.

Результати. Досліджено зміст та ознаки такої економічної категорії як інновація. Виявлено, що існує декілька підходів щодо трактування фінансових (банківських) інновацій та, як результат, сформульоване власне визначення банківських інновацій. Проаналізовано методи здійснення інноваційної діяльності у провідних банках світу, і тут слід зазначити активну співпрацю банківських установ з ІТ-компаніями, збільшення власних підрозділів, що розробляють інноваційні технології обслуговування клієнтів, залучення клієнтів банку через соціальні мережі до спільної роботи щодо розробки інноваційних продуктів і послуг. Розглянуто найбільш популярні і перспективні напрями у банківській інноваційній діяльності, серед яких платежі Р2Р. Проаналізовано український досвід здійснення інноваційної діяльності банківськими установами та виявлено, що лише окремі великі банки України впроваджують інновації. Також встановлено, що для вітчизняних банків характерною є практика запозичення інновацій у провідних зарубіжних установ. Серед основних тенденцій банківської інноваційної діяльності в Україні спостерігається активний розвиток Інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу, впровадження системи управління взаємовідносинами з клієнтами – CRM, розвиток нових каналів продажу продуктів і джерел комісійного доходу.

Висновки. Визначено, що для подальшого успішного розвитку та підвищення своєї конкурентоспроможності банки України повинні сформувати та діяти відповідно до стратегії інноваційної діяльності, повністю або частково змінити структуру управління, здійснювати взаємодію з клієнтами у формі зворотного зв'язку, у майбутньому є необхідність у перегляді ролі філіальної мережі банківських установ у напрямі зменшення кількості філій та відділень банку та зосередження на обслуговуванні клієнтів он-лайн, що буде зручно і для власне клієнтів, і зменшить витрати банків на утримання приміщень.

Ключові слова: інновації; банківські інновації; інноваційна діяльність банків; конкуренція; конкурентоспроможність банку; платежі Р2Р.

Александра Вадимівна ЯКУШЕВА

**КОНКУРЕНЦИЯ НА РЫНКЕ БАНКОВСКИХ УСЛУГ КАК МОТИВ ИННОВАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ**

Аннотация

Введение. В статье исследована банковская конкуренция, которая является мотивационным фактором для внедрения инноваций в деятельность банков. Выяснено, что руководство банков понимает, что на

© Олександра Вадимівна Якушева, 2014

сегодня для того, чтобы получить конкурентные преимущества перед другими банками и небанковскими финансово-кредитными учреждениями, необходимо проводить инновационную деятельность, о чем свидетельствует увеличение финансирования инновационной деятельности в 2013 году в большинстве зарубежных банков.

Результаты. Исследовано содержание и характеристики такой экономической категории как инновация. Выявлено, что существует несколько подходов к трактовке финансовых (банковских) инноваций и, как результат, сформулировано собственное определение банковских инноваций. Проанализированы методы осуществления инновационной деятельности в ведущих банках мира, и здесь следует отметить активное сотрудничество банковских учреждений с ИТ-компаниями, увеличение собственных подразделений, разрабатывающих инновационные технологии обслуживания клиентов, привлечение клиентов банка через социальные сети к совместной работе по разработке инновационных продуктов и услуг. Рассмотрены наиболее популярные и перспективные направления в банковской инновационной деятельности, среди которых платежи P2P. Проанализирован украинский опыт осуществления инновационной деятельности банковскими учреждениями и обнаружено, что лишь отдельные крупные банки Украины внедряют инновации в своей деятельности. Также установлено, что для отечественных банков характерной является практика заимствования инноваций у ведущих зарубежных банков. Среди основных тенденций банковской инновационной деятельности в Украине отмечено активное развитие Интернет-банкинга и мобильного банкинга, внедрение системы управления взаимоотношениями с клиентами – CRM, развитие новых каналов продаж продуктов и источников комиссионного дохода.

Выводы. Определено, что для дальнейшего успешного развития и повышения своей конкурентоспособности банки Украины должны сформировать и действовать согласно стратегии инновационной деятельности, полностью или частично изменить структуру управления, осуществлять взаимодействие с клиентами в форме обратной связи. В будущем необходимо пересмотреть роль филиальной сети банковских учреждений в направлении уменьшения количества филиалов и отделений банка и сосредоточиться на обслуживании клиентов он-лайн, что будет удобно и для собственно клиентов, и уменьшит затраты банков на содержание помещений.

Ключевые слова: инновации; банковские инновации; инновационная деятельность банков; конкуренция; конкурентоспособность банка; платежи P2P.

OleksandraVadymivnaYAKUSHEVA

PhD Student,
Department of Banking,
Taras Shevchenko Kyiv National University
Volodymyrska str., 64/13, Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: sasha.y@mail.ru
Phone: +380994994993

COMPETITION IN THE BANKING SECTOR AS A MOTIVE OF INNOVATION ACTIVITIES OF BANKS

Abstract

Introduction. A paper explores the banking sector competition, which can be a strong motivational factor for the innovation. It is clear for banking top management that nowadays innovation is vital in order to gain the competitive advantage. This idea is supported by increased innovation spending in most of the foreign banks in 2013.

Results. The article focuses on the characteristics of the economic category of innovation and different approaches to handling banking innovations. As a result, the author formulates her personal definition of banking innovation. This article also analyses various methods of innovation management that are used in the world's leading banks, such as: active cooperation with IT companies, growth of the innovation departments, attracting customers for mutual development of innovative products and services via social networks. It takes into account the most popular and promising areas of banking innovations such as P2P payments. The current situation in Ukraine shows that only a small number of banks try to innovate, while most of them simply copy innovations of the leading foreign banks. Some of the major trends in banking innovations in Ukraine include active development of internet and mobile banking, implementation of the customer relationship management (CRM), finding new sources of fee income.

Conclusions. The Ukrainian banks have to formulate the strategy of innovation management and change the structure of bank management in order to continue successful development and increase the competitiveness. It is necessary to reconsider the importance of branch networks of banking institutions in the nearest future, reducing

the number of branches while focusing on the online customer services. This will help to cut costs and improve the customer service at the same time.

Keywords: *innovation; banking innovation; competition; banking competitiveness; P2P payments.*

JEL classification: *D40, G21, O31*

Вступ

Тенденції розвитку світового банківського бізнесу на сьогодні пов'язані з процесами глобалізації та інтеграції, лібералізацією фінансової сфери, що стимулює розвиток філіальної мережі банків за кордоном, і, як наслідок, створення міжнародного банківського бізнесу. Це активізує процеси злиттів і поглинань, розширює і урізноманітнює форми інтеграції банків, їх кооперацію з небанківськими фінансово-кредитними установами. Банки для того, щоб витримати конкуренцію, вступають у різноманітні стратегічні альянси, консорціями, здійснюють синдиковане кредитування та ін. У результаті руйнування вхідних бар'єрів на ринок банки вимушені конкурувати не лише один з одним, а й з іншими фінансовими установами, такими, як страхові компанії, інвестиційні фонди, фінансові компанії і т. д. Для вітчизняного ринку банківських послуг характерним є розширення присутності іноземних банків, які мають тривалу історію існування та відповідний досвід. В основі всіх цих процесів лежить конкуренція, що виступає як мотив інноваційної активності у сфері банківської діяльності. На сьогодні стало зрозуміло, що саме інновації можуть вивести банки на відносно новий рівень функціонування, покращити позиції банку на ринку банківських послуг, розширити клієнтську базу, а також підвищити лояльність клієнтів до банку.

Серед українських та російських вчених, які розглядали проблеми банківських інновацій, їх сутність, класифікаційні ознаки, форми вияву, слід зазначити: І. Балабанова [1], В. Вікулова [2], С. Єгоричеву [3], О. Лаврушина [4], Т. Смолженко [5] та інших. Не заперечуючи досягнення у дослідженні інноваційних процесів у банках, варто зазначити, що чимало проблем все ще потребують подальших розробок, серед яких перспективи залучення інновацій зарубіжних банків та впровадження власних інновацій українськими банками та загалом вплив інновацій на банківську систему у майбутньому.

Мета статті та завдання

Метою статті є узагальнення науково-методичних основ дослідження сутності банківських інновацій, що виступають як основа підвищення конкурентоспроможності банківських установ, аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду банківської інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Термін «інновація» почав досить активно використовуватись у процесі ринкової трансформації вітчизняної економіки. Однак єдиного підходу до визначення цього поняття у науковій літературі не існує. М. Портер під інноваціями розуміє новий спосіб здійснення будь-якої операції, який поставлено на комерційне підґрунтя. Основною метою інновації є соціально-економічний ефект, і тому введення інновацій без зниження витрат, мінімізації негативного впливу на екологію, покращення споживчих якостей продукції не є доцільним [6].

Для інновацій характерними є наступні ознаки:

- отримання фінансової або соціальної вигоди, яка обумовлена впровадженням та розповсюдженням нововведень на ринку для окремих груп споживачів;
- взаємозв'язок з виробничим застосуванням оригінальних рішень, що відрізняє інновацію від технічних винаходів;
- наявність творчого підходу;
- зв'язок з ризиками різної природи;
- перше впровадження нововведення на конкретному виробництві господарюючого суб'єкта, незалежно від того, чи застосовувалося останнє де-небудь раніше [7].

Банківська діяльність має свою специфіку, тому поняття інновацій тут також має певні відмінні особливості. На сьогодні можна виокремити декілька підходів до трактування фінансових інновацій, що впроваджуються у банках.

Так фінансові інновації можна визначити як нові фінансові продукти і послуги, а інноваційною при цьому є діяльність банків, що пов'язана з генеруванням цих продуктів і послуг. Банки внаслідок зростання конкуренції все більше починають звертати увагу на інструменти, продукти, операції, що існують в інших сегментах фінансового ринку, та розглядають їх як нове джерело отримання додаткових ресурсів. Так, наприклад, завдяки цьому підходу до банківських інновацій у банківській практиці з'явилися і закріпились такі явища, як похідні цінні папери, сек'юритизація, що в кінці ХХ ст. отримали значного поширення у всіх сегментах фінансового ринку.

Інший підхід до фінансових інновацій у банківському секторі полягає у розумінні їх як автоматизації фінансових процесів, винайденні нових технологій, інформатизації економічних процесів, упровадженні нових методологій та методик фінансових операцій.

Відповідно до наступного підходу поняття фінансових інновацій розглядається з позиції організації бізнес-процесів банківських установ. Глобалізаційні процеси світової економіки та фінансового сектору, розвиток інформаційного суспільства, зростання ролі Інтернету ставлять перед банками нові завдання, вирішення яких потребує реорганізації бізнес-процесів.

Відповідно до останнього підходу під фінансовими інноваціями слід розуміти нові інституційні форми організації банківського бізнесу. Наприклад, зміна організаційної структури, механізму управління банківською діяльністю, перехід до мережевої організації, використання принципів аутсорсингу. На сьогодні банківський капітал не тільки злився з промисловим, але й активно взаємодіє з іншими фінансово-кредитними інститутами, що також є причиною появи багатьох банківських інновацій, наприклад, банкострахування, рахунки довірчого управління та ін. [8].

Узагальнюючи вищезазначене, можна сформулювати наступне визначення банківських інновацій – це результат діяльності банків, що реалізується у вигляді нового банківського продукту чи послуги, технології та методології надання банківських послуг, удосконаленої організаційної форми або інших сферах функціонування банку з метою підвищення ефективності діяльності банку. Інші сучасні визначення поняття «банківські інновації» подано в таблиці 1.

Таблиця 1. Сучасні визначення поняття «банківські інновації»

Автор	Визначення
Балабанов І. Т.	Реалізований у формі нового банківського продукту або операції кінцевий результат інноваційної діяльності банку [1, с. 206].
Вікулов В. С.	Створення банківського продукту, що має більш привабливі споживчі властивості порівняно з пропонованим раніше, або якісно нового продукту, здатного задовольнити не охоплені раніше потреби його потенційного покупця, або використання більш досконалої технології створення того ж банківського продукту [2].
Лаврушин О. І.	Як сукупність принципово нових банківських продуктів і послуг – це синтетичне поняття про мету і результати діяльності банку у сфері нових технологій, спрямованих на отримання додаткових доходів у процесі створення сприятливих умов формування та розміщення ресурсного потенціалу за допомогою впровадження нововведень, що сприяють клієнтам в отриманні прибутку [4, с. 480].
Єгоричева С. В.	У вузькому значенні: це впровадження нових або суттєво вдосконалених банківських продуктів і послуг, які відповідають існуючим або потенційним фінансовим потребам клієнтів, власним інтересам банку та вимогам банківського законодавства, надають зацікавленим сторонам додаткові вигоди й є результатами банківського інжинірингу. У широкому розумінні: процес створення додаткової цінності для клієнтів, працівників та власників банку шляхом внесення якісних змін в усі сфери його діяльності – продукти, послуги, процеси, бізнес-моделі та стратегії, що стали результатом практичної реалізації нових ідей, знань та стороннього досвіду [3, с. 74].

На сьогодні провідні банки світу розуміють, що наявність інновацій у банку є ключовою ознакою, що відрізняє їх від конкурентів. Відповідно до дослідження, що проводиться компанією Infosys «Інновації в роздрібному банкінгу», за останні роки інтерес роздрібних банків до інновацій значно виріс, так у 2013 р. 60% банків дотримуються інноваційної стратегії, для порівняння – в 2009 р. – 37% банків. Увага саме роздрібного блоку пояснюється просто – дохід забезпечується великою кількістю в середньому дрібних транзакцій, тобто необхідні потужні, оперативні рішення. Стратегічний пріоритет інновацій призводить до збільшення бюджету. Згідно з даними Infosys, 77% банків збільшують бюджет на інновації і лише 5% зменшують його.

Банки по-різному організують роботу над інноваціями, наприклад відкривають спеціальні інноваційні лабораторії, в яких співробітники можуть працювати над відповідними проектами. Але найбільш ефективним методом інновацій, на думку банкірів, є спільна робота з ІТ-компаніями та постачальниками. На другому місці за ефективністю йде створення тестових версій ІТ-рішень за допомогою онлайн-спільноти. Третє місце посідає спільна робота з навчальними закладами та

стартапами [9]. Як приклади, можна навести співпрацю фінансової компанії ING з банком RBS у сфері створення інновацій, клієнти якого можуть оцінити інноваційні ідеї, що запропоновані RBS. У 2013 році корпорація IBM оголосила про багатомільярдний контракт з банківською групою Unicredit, предмет якого – створення нової інфраструктури банку у найближчі десять років, правління банку сподівається заощадити на такому партнерстві 725 млн євро [10]. Дубайський банк NoorIslamic регулярно проводить конкурси інновацій з винагородою в 20 тис. дол. США за перше місце. Іспанський банк La Caixa пропонує своїм клієнтам представляти свої ідеї за допомогою соціальних мереж, таким чином дає відчуття клієнтам їх приналежність до процесу, на сьогодні банк отримує понад 200 ідей на місяць.

Якщо говорити про інноваційні напрямки, то максимальною популярністю користуються технології проведення мобільних P2P-платежів (від користувача до користувача), мобільні гаманці та розпізнавання голосу. Платежі P2P є однією з найбільш інноваційних розробок останнього десятиліття і є простим способом переказу невеликих сум грошей. Системи P2P платежів clearXchange, CashEdge і PayPal пропонують своїм клієнтам здійснювати P2P-платежі безпосередньо зі своїх банківських рахунків. Для того, щоб передати гроші, достатньо знати номер мобільного або електронну адресу одержувача. Три банки-члени clearXchange охоплюють щонайменше половину існуючих клієнтів, що користуються мобільним чи Інтернет-банкінгом. PayPal використовують більше 100 млн активних користувачів в усьому світі. Система платежів CashEdge зараз охоплює більше 500 банків та кредитних спілок, у тому числі 20 з 30 провідних фінансових інституцій [11]. Таким чином, система P2P платежів є дуже вигідною для банків завдяки зменшенню витрат на обробку паперових платежів, отриманню нових клієнтів, а також підвищенню рівня лояльності клієнтів. Однак для подальшого розвитку необхідна консолідація фрагментованих P2P систем, ідеальним для користувача стало б існування єдиної системи платежів, що охоплює всі банки.

Також варто згадати про створення так званого банку третього покоління, стартапу Бретта Кінга – Moven. Moven реалізує дуже цікаву ідею, суттю якої є інтегрування в мобільні пристрої клієнтів усіх необхідних інструментів, які допоможуть їм приймати правильне рішення про витрати грошей. Moven на сьогодні запропонував спеціальну програму для смартфонів, за допомогою якої можливо поповнювати рахунки, переказувати кошти, оплачувати різні послуги, а також знімати готівку через мережу спеціалізованих банкоматів. Крім цього, всі клієнти цього банку також отримують спеціальну наклейку, яка має вбудований гнучкий чіп, що може бути використаний для виконання безконтактних платежів [12]. Такі банки на сьогодні є орієнтованими на досить вузьку категорію клієнтів з обмеженими запитами у фінансових сервісах, продуктова пропозиція таких бізнес-організацій також є досить обмеженою. По суті Moven не є банком: у нього немає відповідної ліцензії, а власне послуги, що пов'язані з обслуговуванням клієнтів, надані BancorpBank. Тому організації типу Moven повинні будуть подолати бар'єри при переході до кредитування, що повинно відповідати процесам ризик-менеджменту. Однак, ці організації дають змогу побачити, як може виглядати мобільний банкінг.

Основні фактори, які прискорять інноваційність, на думку іноземних банкірів, – це збільшення швидкості та ефективності бізнес-процесів, збільшення орієнтованості на клієнта, а також зниження складності та вартості операцій, що викликано численними розрізненими системами, які використовуються для обслуговування клієнтів. Цікавим є досвід ірландського банку AIB щодо впровадження своїх технологій. В Ірландії 84% населення у мережі, однак лише 50% використовують онлайн-банкінг, AIB вирішила покращити цю статистику шляхом спеціального відділення банку – лабораторії – демо-зони, де клієнти можуть дізнатися про нові технології. Цифровий аватар вітає клієнтів при вході до лабораторії, у якій представлені банківська зона самообслуговування, зона для мобільної та онлайн демонстрації продукту, дистанційні помічники, які надають консультації щодо цілого переліку банківських питань обличчям до обличчя за допомогою телеприсутності та інше [13].

В Україні на сьогодні все більша кількість банків залучаються до інноваційної діяльності, поступово збільшується кількість банківських установ, які розробляють і впроваджують у своїй діяльності інноваційні продукти, послуги, технології та ін. Однак для українських банків характерним є копіювання банківських продуктів і послуг, що застосовуються за кордоном. Це можна пояснити тим, що банківські установи України є набагато молодшими і менш досвідченими, ніж банки промислово розвинених країн. Така практика українських банків має позитивний бік, оскільки дозволяє значно скоротити витрати на інноваційну діяльність і значною мірою вберегти себе від різноманітних ризиків, пов'язаних з такою діяльністю. Таким чином, зважаючи на це, банківськими інноваціями на українському ринку є нові для України зарубіжні продукти, послуги, технології, що раніше не мали аналогів на вітчизняному ринку банківських послуг.

Істотним напрямком у банківському роздрібному бізнесі України останнім часом є пошук нових каналів продажів і джерел комісійного доходу. Тут можна назвати аутсорсинг банківських продуктів (наприклад, продаж кеш-кредитів інших банків і фінансових інститутів), продаж партнерських продуктів (страхові продукти, авіаквитки і т. д.). Банки зосередили увагу на альтернативних каналах продажів та

інформування споживача про свої продукти та послуги, а саме – активніше почали користуватися послугами фінансових брокерів, сайтів-агрегаторів знижок, різних фінансових порталів, де клієнт може заповнити заявку на отримання послуги банку, також розвивається мікrokредитування завдяки Інтернет-магазинам (особливо магазинам електроніки). Таким чином, банки активно шукають канали продажів своїх продуктів, які виходять далеко за межі традиційного відділення банку і дозволяють суттєво економити на операційних витратах.

Деякі вітчизняні банки з метою вивчення та розуміння потреб клієнтів запускають систему управління взаємовідносинами з клієнтами – CRM, яка дозволяє відстежити історію контактів клієнта з банком, продукти та сервіси, що ним використовуються і зробити йому найкращу пропозицію стосовно існуючих продуктів і послуг та поінформувати про поточні акції.

Основною тенденцією українських банків останнім часом є розвиток дистанційного банківського обслуговування, мобільного та Інтернет-банкінгу. Передовим банком у цій сфері залишається ПриватБанк. Так ПриватБанк відкрив перший пункт самообслуговування, тобто відділення, де немає каси, співробітників банку, але можна самостійно оплатити свої рахунки, відправити грошовий переказ, поповнити свій депозит за допомогою карти чи готівкою.

Одним з останніх нововведень ПриватБанку в технологічному плані є розробка спеціальної банківської програми для управління власними фінансами створеної для GoogleGlass. Очікується, що завдяки GoogleGlass можна буде оплачувати рахунки через фото, переводити гроші за допомогою голосових функцій, заправлятися на АЗС, оплачувати товари та послуги в Інтернеті і магазинах, замовляти і оплачувати їжу в ресторанах, запитувати пошуку найближчих банкоматів, знімати готівку з банкоматів без самої карти, а також зв'язуватися по відео з банкіром. Все управління здійснюватиме власник за допомогою голосу[14]. ПриватБанк активно розробляє різноманітні програми для смартфонів задля оптимізації роботи та забезпечення зручності клієнтів, такими програмами є, наприклад, Фотокаса, за допомогою якої клієнт може оплатити рахунки та комунальні платежі, лише сфотографувавши рахунок і надіславши фото до банку.

Отже, в сучасних умовах усі банки, як зарубіжні, так і вітчизняні, у своїй діяльності значною мірою орієнтуються на впровадження інновацій як конкурентної переваги на ринку банківських послуг. Банки розуміють, що без розробки та реалізації інноваційної стратегії як генерального напрямку з приводу створення і використання інновацій у всіх сферах діяльності неможливо досягти високої конкурентної позиції.

При формуванні інноваційних стратегій банки повинні враховувати такі фактори зовнішнього і внутрішнього середовища [5]:

- розвиток економіки, що заснований на знаннях, коли інтелект та інновації визначають темпи і перспективи економічного розвитку;
- глобалізаційні процеси, що створюють принципово нові умови для функціонування банківських установ, а саме: створення зарубіжної мережі підрозділів банків, загострення конкуренції на міжнародних фінансових ринках, збільшення мобільності клієнтів, що також створює єдині глобальні стандарти обслуговування, вимагає розробки нових продуктів і послуг та інше;
- розвиток інформаційно-комунікаційних технологій;
- зміни в регулюванні банківської діяльності та функціонуванні фінансових ринків;
- рівень інноваційного потенціалу банку як здатність генерувати, сприймати і реалізовувати інноваційні ідеї, використовуючи для цього наявні ресурси;
- дієва система ризик-менеджменту, що здатна оцінювати, мінімізувати та контролювати інноваційні ризики у взаємозв'язку з іншими ризиками банківської діяльності (кредитним, процентним, ринковим, ліквідності і т. д.);
- інноваційна культура, тобто сукупність цінностей, традицій, норм поведінки у сфері інноваційної діяльності, на які орієнтуються співробітники при виконанні своїх професійних обов'язків.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, у сучасних умовах банки сприймають розвиток інновації як фактор підвищення ефективності функціонування та відповідно підвищення своєї конкурентної позиції на ринку банківських послуг. Українські банки відчувають вплив усіх тенденцій, що визначають розвиток сучасної банківської системи, серед яких слід виокремити активне впровадження та удосконалення інформаційних технологій, зміна ролі і суті філіальної системи, у тому числі зменшення кількості філій банків, покращення взаємодії з клієнтами, визначення їх потреб, що реалізується шляхом CRM-систем, зміна всієї системи управління банком.

Для того, щоб отримати конкурентні переваги, вітчизняні банки повинні постійно створювати та удосконалювати наявні продукти і послуги у відповідь на зростаючі потреби клієнтів, використовувати різні канали надання інформації (Інтернет, мобільний телефон), надавати більш персоналізовані

послуги на основі аналізу попередніх взаємин із клієнтом, створювати пункти самообслуговування, надавати можливість клієнтам проводити частину банківських операцій, використовуючи Інтернет, упроваджувати прогресивні структури управління, які б швидко реагували на зміни зовнішнього середовища.

Список літератури

1. Банки и банковское дело [Текст] / Под ред. Балабанова И. Т. — СПб. : Питер, 2003. — 256 с.
2. Викулов, В. С. Концептуальный подход к разработке инновационной стратегии коммерческого банка [Текст] / В. С. Викулов // Финансовый менеджмент. – 2004. – №5. – С. 106-121
3. Єгоричева С. Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти [Текст]: монографія / С. Б. Єгоричева; ВНЗ у кооперації «Полтавський університет економіки і торгівлі». – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – 348 с.
4. Банковский менеджмент [Текст] : учебник / кол. авторов под ред. д-ра экон. наук, проф. О. И. Лаврушина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2009. – 560 с.
5. Смозженко, Т. С. Инновационные стратегии зарубежных банков [Текст] / Т. С. Смозженко, С. Б. Егоричева // Деньги и кредит. – 2010. – № 8. – С. 51-56
6. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость [Текст] / Майкл Е. Портер; Пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. — 715 с.
7. Трысячный, В. И. Особенности содержания и структурирования категории «инновация» [Текст] / В. И. Трысячный, С. П. Григориадис // Terra Economicus. – 2013. – том 1, №3, часть 2. – С. 36-39.
8. Яковенко, С. Н. Финансовые инновации в деятельности коммерческих банков: теоретико-экономические аспекты [Текст] / С. Н. Яковенко, А. А. Тимченко // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 2. – С. 53-59.
9. Innovation in Retail Banking – Simplify Technology to Innovate (September 2013, 5th annual edition) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.infosys.com/finacle/resources/industry-reports/Pages/innovation-retail-banking.aspx>.
10. IBM Announces a 10-Year Strategic Partnership with UniCredit to Deliver New Services [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www-03.ibm.com/press/us/en/pressrelease/41523.wss>.
11. P2P Payments: The Bank Imperative [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bai.org/bankingstrategies/payments/remote-payments/p2p-payments-the-bank-imperative>.
12. Офіційний сайт Moven. Moven's Oath: Supporting Your Financial Wellness [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://blog.moven.com/movens-oath-supporting-your-financial/>.
13. Офіційний сайт Allen International. Welcome to The Lab [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allen-international.com/welcome-to-the-lab/>.
14. Офіційний сайт ПриватБанк. ПриватБанк готовий обслужити Клієнтів в Google Glass [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://privatbank.ua/ua/news/privatbank-gotov-obsluzhit-klijentov-v-google-glass/>.

References

1. Balabanova, I. T. (2003). *Banki i bankovskoyedelo*. Peterburg: Piter.
2. Vikulov, V. S. (2004). *Conceptual approach to the development of innovative strategies for the commercial bank*. *Financial management*, 5, 106-121.
3. Yehorycheva, S. B. (2010). *Innovation activities of commercial banks*. Poltava: TOV ASMI.
4. Lavrushin, O. I. (2009). *Bankovskiy menedzhment*. Moscow: KNORUS.
5. Smovzhenko, T. S. (2010). *Innovation strategies of foreign banks*. *Money and Credit*, 8, 51-56.
6. Porter, M. (2005). *Competitive Advantage: How to achieve high results and ensure its sustainability*. Moscow: Alpina Business Books.
7. Trysyachnyy, V. I. (2013). *Features of the content and structure of "innovation" category*. *Terra Economicus*, 3 (11), 36-39
8. Yakovenko, S. N. (2013). *Financial innovations in commercial banks' activity: theoretical and economy aspects*. *Actual problems of science and education*, 2, 53-59.
9. Infosys (2013, September). *Innovation in Retail Banking – Simplify Technology to Innovate*, 5th annual edition. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.infosys.com/finacle/resources/industry-reports/Pages/innovation-retail-banking.aspx>.
10. IBM. (2013). *IBM Announces a 10-Year Strategic Partnership with UniCredit to Deliver New Services*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www-03.ibm.com/press/us/en/pressrelease/41523.wss>.
11. BAI. (2013). *P2P Payments: The Bank Imperative*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.bai.org/bankingstrategies/payments/remote-payments/p2p-payments-the-bank-imperative>.

-
12. Moven. (2012, November 21). *Moven's Oath: Supporting Your Financial Wellness*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://blog.moven.com/movens-oath-supporting-your-financial/>.
 13. Allen International. (2013, April 18). *Welcome to The Lab*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://www.allen-international.com/welcome-to-the-lab/>.
 14. PrivatBank. (2013, April 17). *PrivatBank ready to serve customers in the Google Glass*. Retrieved April 15, 2014, from : <http://privatbank.ua/ua/news/privatbank-gotov-obsluzhit-klijentov-v-google-glass/>.

Стаття надійшла до редакції 08.03.2014 р.

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Збірник наукових праць

*Том 15
№ 1
2014 рік*

Редактор-коректор *М. І. Руденко*
Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон 380 (352) 47-50-50*12309.
E-mail: mail.econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 05.05.2014 р. Формат 60x90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-01-14
Умовно-друк. арк. 36,5. Обл. -вид. арк. 26,35.
Тираж 300. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@tneu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.